

१०१
१

Rgveda Bhashyam अथ

101
1

ग्रन्थनामः-

“ऋग्वेद भाष्यम्”

कर्तृनामः-

सायणाचार्यः

(द्वितीयाह्निकम्)

विषयः-

वैदिकसाहित्यम्

६३

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीचंद्रकापरमेश्वर्यै नमः ॥ ॥ वागीश्वराद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ॥ यं न त्वाकृतकृत्याः
स्युस्तं नमामि गजाननं ॥ १ ॥ यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्यो खिलं जगत् ॥ निर्ममेतमहं वेदे विद्या तीर्थमहेश्वरं ॥ २ ॥
प्रक्रिया प्रथमेकां देसाकृत्येनोपवर्णिता ॥ अतर्ध्वं ततो ज्ञेया स्मार्यते च द्वाचित् द्वाचित् ॥ ३ ॥ अथ द्वितीयाष्टवे प्रथ
मोऽध्याय आरभ्यते ॥ इतर्ध्वं नम्राद्ये मंडले चतुर्विंशत्यनुवाकः ॥ तेषु कश्चित्पञ्चदशानुवाकेषु दसूक्तानि ॥ तत्र प्रवर्ण
नमिति द्वितीयं सूक्तं पंचोनेत्यनुवर्तमानात्पंचदशं चैवं विद्वान्यस्मादृषेति परिभाषया वृक्षीको नृषिः अनादेशपर
भाषया त्रिष्टुब विश्वे देवा देवता प्रवो वैश्वदेवमित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य विशेष विनियोगोऽत्रैव ॥ ॥ तत्र प्रथमामृ
चमाह ॥ प्रवः पांतं रघुमन्यवो धो यज्ञं रुद्राय मीलुषे प्ररध्वं ॥ दिवो अस्तौष्य सूरस्य वीरै र्दिषु ध्ये वमरुतो रोदस्योः
॥ १ ॥ प्रवः पांतमिति ॥ हे रघुमन्यवः लघुक्रोधा अक्रोधिनः क्रुतिजो बोधुष्मा वं पांतं पातनशीलं वाय जं यागसाधन
मंधो ज्ञे आ ज्यसो मादिलक्षणं रुद्रः खं तद्वै तु भूतं दुरितं दुरितं वा तस्य द्रावयित्रे एतन्नामकृत्य मीलुषे फलस्य

श्रीः

॥१॥

वर्षित्रे तदर्थं प्रमरध्वं प्रवर्षेण संपादयत ॥ अतं व रघुध्ये व रघुध्या नूचू नयथा निरस्यति तथा वीरैः अमित्राणां विविध
मीरवैः वीर्योपेतै र्वातदनुचरै र्मरुदादिभिः सह दिवो द्युलोके सकाशात् उपलक्षणमेतत् ॥ लोकत्रयादपि अस्तरस्य निर
सितव्या जामसूराणां निरसितुः कूर्मणिषच्ची निरसितारं तमे वदे वै रोदस्योः निरोधबल्यो द्यौर्वापृथिव्योर्मध्ये वर्तमा
नात् मरुतश्च अस्तौषिः स्तोमिः पांतं पांतमित्यत्र पातेः शतृपिबते कृत्वा दिवोऽऽमीलुषे ॥ दशवान्सकृन्निति कू
सूप्रययौ निपातितः ॥ चतुर्थे कवचने वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं ॥ इति वसीत्यादिनेति षत्वं ॥ दिवश्चरिदमित्या
दिना षत्वं विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ अस्तौषिः स्तोत्रे नृछांदसो लुङ् ॥ रघुध्ये व रघुवो धीर्यं ते तीषु धिः सप्तम्यधि वृरणे चेति द
धातेः क्विः कृत्स्वरेणां तोदात्तः उदात्तयरणे हत्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ ॥ द्वितीया मृचमाह ॥ पत्नी व पूर्वहूतिं वा
वृधध्या उषासानक्तपुरुधा विदाने ॥ स्तरीनां तं युतं वसाना सूर्यस्य श्रिया सहृणी हिरण्येः ॥ पत्नी व पूर्वहूतिमिति
पत्नी व पत्नी यथा पूर्वहूतिं पत्युः पूर्वाहूतं व वृधध्ये व र्धयितुं शीघ्रगतिर्भवति ॥ तद्वत् ॥ उषासानक्तं अहोरात्रे देवते

अपि पुरुधा बहु प्रकारं बहुविधैः स्तोत्रैर्विदने सापमाने सत्यौ पूर्व हूतिं वत्तु ध्ये अस्मदीयं पूर्व हूतिं शीघ्रमाग
 छतमिति शेषः । यद्वा वत्तु ध्ये अस्मदूर्ध्वनाय बहुधा प्रकारं विदने वर्धनोपायान् जानं सौ भवतमिति शेषः । उवा
 सान्ता उवासाषस इति पूर्वपदस्योपसादेशः देवताद्वंद्वे चैकमय पदप्रकृतिस्वरत्नं । अथवा कालोपा उच्यते
 स्तरीः शत्रूणां हिंसाकाः तेजसा चान्हा वा आदित्यः सदा हरिण्यैः हरिण्यवर्णैश्च मिमिः व्युत्तं विततं विशेषणसंबंधं
 अन्तं संततं वारूपं वसाना आछादयंती धारयंती सूर्यस्य श्रिया शोभया सहृदु शोभने दृश्यमाना स्यस्य पुरो
 गामिनी रश्मिभिः खल्वेषोषा जगद्भूयति तादृशुषा अस्मत्पूर्व हूतिं पालयति सार्थः । यद्वा हरिण्यैर्हितरम
 ण्यैः प्रकाशैर्धनविशेषैर्वसिहागच्छतु । हूतं वा निष्ठायां वचिस्वपीयादिना संप्रसारणं स्तरीः अविन्दस्तु
 तीकारप्रत्ययः ॥ ॥ तृतीया मृचमाह ॥ मम तु नः परिज्मा वस हर्मि मम तु वातो अपां वृषण्वान् ॥ शिशूनां मिद्रपर्व
 ता युवसं नो विश्वे वरिवस्यं तु देवाः ॥ मम तु न इति ॥ सोऽस्मान् वस हर्मि वसना हर्गार्हपत्यादिरूपेण यद्वा वासको

द्विंशो तत्तच्छ्रुत्समानार्थः ह्यतद्व्युत्पत्त्युच्यते तत्र प्रसिद्धौ तावद्विंशौ अत्र यद्यपि विशेषो न युतः तथापि सूक्तस्य वै
श्वदेवत्वादुषः संबंधात् द्विवचनाल्लिङ्गाच्च अश्विना विति गम्यते । तादृशवाग्भिर्नो ज्ञेयतया वै इति वक्ष्यार्थे चतुर्थः
विश्वं जगत् श्वेतयया उषसः तत्संबन्धि निरुद्धे उषः कालीना ह्यनाययते यमिति शेषः । हे ऋत्विजः वो यूपं प्रथ
मार्थे द्वितीया अपा मुदकानां न पातं न पातयितारं तासां न पारं वाग्भिर्न अङ्गु ओषधिवनस्य तयः ताभ्यो धिरिय
पां न स्रुत्व मग्नेः तं देवं प्रकृणुध्वं कुरोतियत्र क्रिया सामान्यवाची तत्र क्रिया विशेषे स्तोत्रे पर्यवस्यति प्रवर्षणस्त
धमितिर्थः । किंच रास्मिन्स्य रपते रस तेर्वा शब्दार्थश्च अंतस्य कृतसकृत्पकारोपजनस्य रास्मि इति भवति ।
तदस्या स्तोति रास्मि स्तोत्रं तद्गमरास्मिन्स्य स्तोता तस्य आयोः तादृशस्य मनुष्यस्य मम उत यामात रा मातृवश्चि
तकारिण्या वहो रात्रदेव ते अपि प्रकृणुध्वं अथवा रास्मिन्स्य एको मन्वर्थे प्रत्ययश्चुं दसः प्रवर्षणध्वनियुक्तस्य
वृष्ट्युदकस्य गमनशीलस्य निर्मात्रा वहो रात्रे दे प्रत्यकृणुध्वं । व्यतां पाता उभयत्र कपांस्तु गिति आकरलोपः

श्रीः

1130

[illegible]

हे मित्रावरुणा एतन्नामानावहोरात्रामिमानिनौ देवौ युवां इमा इमा निहवा अस्मदाहानानि श्रुतं श्रुतं न वेवलं
मदाहानं उत अपिच सदने यागगृहे विभुतः उह्रादिभिः सर्वतः क्रियमाणं सो एतत् एतस्मिन्मपि श्रुतं किंच।
श्रोतुरातिः सर्वत्र श्रूयमाणधनः तादृशदानो वा स श्रोतुः अस्मदाहानस्य सम्यक् श्रोता सिंधुः जलाभिमानिदेव
सक्षेत्राणि अद्भिर्दृष्टिजलैः कुदयवितिशेषः। यद्वा अस्मत्क्षेत्राण्यद्भिः सक्षेत्राणि सस्यादिसमृद्धानि कुर्वन्तो
हवंशृणोतु सक्षेत्रत्वाभाय शृणोत्वित्यर्थः॥ हवा इमा उत यत्र विभक्त्या आचारः श्रुतमिदं बद्धं चंद्रसी
ति विवरणस्य लुक्॥ ॥ सप्तमी मृचमाह॥ स्तुषेसा वां वरुण मित्ररातिर्गवांशुता दक्षयामेषु पञ्चे। श्रुतं रथे प्रिय
रथे दधाः सद्यः पुष्टिं निरुधाना सो अग्निः॥ हे मित्रावरुणा देवौ युवां महं स्तुषे स्तुषे व्यययेन मध्यमः युवां या संबंधि
नीसा प्रसिध्वा रातिर्दानं श्रुता श्रुतानां श्रुतसंख्या कना मपरिमितानां गवां संबंधिनी असंख्याता गौः पञ्चे अग्नि
रोगोत्रोत्सन्नमपि दक्षयामेषु वातेषु निमित्तभूतेषु भवत्विति शेषः॥ किंच मित्रादयो देवाः श्रुतरथे सर्वत्र प्रसिध्वा

श्रीः

॥४॥

नाम छाकानां वृक्षादीनां हंताग्निः। अथ वावसर्ही वासा हंता सरस्यगमयिता परिज्मा परितो गंता आदित्यो मम तु मा
दयतु तथा पां वृष्ट्युदकानां वृषणवान् वर्षणवान् वृष्ट्युत्पादको वा तो वायुः अस्मान्मम तु किंच हे इंद्रा पर्वता इंद्राः
प्रसिध्वाः पर्वतः पर्वतान् वृष्ट्यादि पूरणवान् परिज्मा पर्जन्यस्तौ युवां नो स्मान्मम बुद्धिं वाग्निशीतं तै तीक्ष्णिकुरु
तं। शोधयतामित्यर्थः॥ तनस्मात् यस्मादहं सर्वां देवान् स्तौमि तस्माद्विभे सर्वे पि देवाः नो स्माकं वरिवस्यंतु। प्र
भूतमन्नं प्रदातुमिच्छंतु समृद्धान् प्रदानेन पालयंतु। मम तु मदी हर्षे। अंतर्भावितव्यं किंचेति श्रुतं दसो
विवरणस्य श्रुः द्विर्वचनं। शिशितं। इह त्वद्यो रितीत्वं बद्धं चंद्रसी यभ्यासस्येत्वं। इंद्रा पर्वतान्यत्र देवता दंष्ट्रेति
पूर्वपदस्यानङ्गदेशः॥ ॥ चतुर्थी मृचमाह॥ उत स्यामे यशसा ज्ञेयता यै यंता पांतौ शिजो दुवध्यै॥ प्रवोनपात
मपां कृणुध्वं प्रमातरा रास्मिन्स्यायोः॥ ॥ उत येति। उशिजः उशिजः पुत्रौ कक्षीवान् अहं मे तादर्थ्यं चतुर्थी म
दर्थ्यं यशसा यश इत्यन्नबलं कीर्तिं चोद्यते। तद्वां तो दंता भक्षयंतौ चरुपुरोडाशदिक् पांतौ विवेता वाज्यसोम

वक्षुः यज्ञावा अंगिरस इति श्रुतेः । तेभ्यो वाजिनी गान् वाजो नंतद्वती त्रिया वाजिनी तया तद्वन्भवति । यद्वै कोमत्वर्थो
यं छंदसः अस्मभ्यं प्रदेयेन अस्मभ्यं दत्तेन वा नेन तत्तत्भवतीत्यर्थः । यः देवसंघोश्चावतं बहुभिः तद्वतैरश्वैस्त
द्वतारयिनो रथावाता मह्यं मे सूरिः प्रेरको भवति ॥ अश्वानां रथानां प्रेरयितारं देवसंघं स्तुषेदित्यर्थः । सूवीराः वा
रवयौ चेत्तत्तरपदं द्युतं तत्त्वं । अश्ववतः अश्वशब्दस्य मंत्रे । सोमाश्चेत्यादिना मतुषि दीर्घत्वं ॥ १॥ नवमी मृचमा
ह ॥ जनो यो मित्रावरुणावभिधूगपो न वां सुनो यक्ष्णया ध्रुक् । स्वयं स यक्ष्मं हृदये निधत्तः आपयदो हेत्राभि
र्हता वा ॥ ॥ जनो यदुति ॥ हे मित्रावरुणो वो युष्माकं यो जनः अभिधूक् । अभिद्रोधा भवति । यश्च वा अपो न सुनो
ति । अयं ह्यभवतीत्यर्थः । यश्च अक्ष्णया ध्रुक् वक्त्रेण मार्गेण दुहति । अन्यथा प्रकारेण दुहति । दुह प्रवारमुच्य
ते । वां युवां अपः सोम रसान्नं सुनोति । अभिषवं न वूरोति । युगमतिश्रम्य अन्यदेवतार्थं सुनोतीत्यभिप्रायः । अ
यमेव अक्ष्णया द्रोहः समूहो द्विविधो जनः स्वयं यक्ष्मं व्याधिं हृदये स्वचित्ते निधत्ते स्थापयंति । अनुष्ठातृणां भो

गान् पश्यन् व्यथितो भवतीत्यर्थः । य इति लिंगव्यत्ययः । य उक्तलक्षणः पुमान् भूतवो यज्ञवान् परिगृहीतयज्ञः हे
त्राभिवाङ्मातृत्वं स्तुतिं वाग्भिः इमे तं सोम रसं आपया प्रोतिस्त्वन् सोममभिषुणोतीति यावत् । सनरः इत्सु
यातीति वक्ष्यमाणेन सह संबंधः । अभिधूक् दुहेः सत्सु द्विषेति द्विष च सतावेति संहितायां दीर्घत्वं ॥ ॥ दशम
मृचमाह ॥ स ब्राधतो न दुषोदं सुजतः श्रुधस्तिरो न रां गूर्त श्रवाः । विस्मृष्टाति यति वा हृत्सुत्वा विश्वा सुष्ट
क्षैः स दमिधूरः ॥ २॥ स ब्राधत इति ॥ हे मित्रावरुणो युवां गतमंत्रावसानोक्तलक्षणो युष्मासूजको जमोदं सुसु
तः दांतैरश्वैः सुष्टु प्रेरितः अतएव न रां न राणां श्रुधस्तिरः अतिश्रयेनाभिभवित्वा अथवा अतिशयेन बलवान्
न राणां स्वसमानानां मध्ये गूर्तिश्रवाः उद्गर्णदीप्तिः प्रख्यातनाम्नो वा विस्मृष्टातिः अर्थिभ्यः प्रदत्तधनः एवम
हानुभावः सन् विश्वसुष्टु सर्वेषु संग्रामेषु ब्राधतः महाभामैतत् हिंसकमहो विनदुषो मनुष्यनामैतत् म
नुष्यान् विशन्तून् वा हृत्सुत्वा भृशं सती अशो कितगमनः सदमित्सदैवशूरः सन्यातिगच्छति । दं सुजतः दामे

विचिन्तृतीयावूर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। गूर्तश्रवाः गुरी उद्यमने। न सत्तेति सत्तानुत्तप्रवर्त्तयादौ निपातना
निष्ठा नत्वा भावः। विस्मृष्टातिः विपूर्वात्स्मृजतेवूर्मणी निष्ठागतिरनेत इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। बहुव्रीहौ पूर्वपद
प्रकृतिस्वरत्वेन स एवाश्रित्यते। इत्सुपादादिषु मास्त्वनामुपसंख्यातमिति पृथनाश्वस्य पृदादेशः। सवेव
इति। विभक्तेरुदात्तत्वं वा लृहृस्त्वसात्तर्न्येभ्योपि दृश्यंते इति वृत्तिः॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः॥
एवादर्शमृचमाह॥ ॥ अधगमेतान दुषो हवै सूरैः श्रोता राजानो अमृतस्य मंदाः। न भोजुवो यं निरवस्य राधः प्र
शस्तये महिना रथवते॥ ॥ अधगमेतेति॥ हे राजतो राजमानः सर्वस्येभ्य रावो मंहै द्राः मादयितारो यूयं अमृत
स्य अमरणस्य सूरैः। स्तोत्रादिप्रेरूपस्य न दुषो मनुष्यस्य महवमाकाने श्रोतशृणुत। बहुलं छंदसीति शपो लुक्
अमृतस्येयत्र बहुव्रीहौ न भोजरमर मित्रमृता इत्यन्तरपदाद्युदात्तत्वं अध अथ श्रवणानेतरं गमेत। आगच्छत
गमेः छंदसो गै ल डू। मध्यमबहुवचनस्य व्यस्येन ज्ञया। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। गमहनेत्युपधा लोपः। किं

श्री

॥६॥

रथोपेतैः प्रियरथे प्रीयमाणरथे निरंधानासः। अवरंधानो अस्मास्वे वस्त्रापयंतः यद्वामयि पुष्टिंदनाः कुर्वणाः निरं
धानासः। कृतामेव पुष्टिं मयि स्थिरं कुर्वंतः संतः अग्नन् आगच्छंतुरातिरादाने भावेक्तिन् मंत्रे वृषेयादिनास्ति
न उदात्तत्वं शता। सपांसु लुगिति च स्था पूर्वसवर्णदीर्घः। दधानाः जुहोक्कुदित्वा उपः श्वः। अभ्यस्ताना मादिरिया
द्युदात्तत्वं। अग्नन् गमे छंदस लुक्। मंत्रेद्यसेयादिना श्ले लुक्। गमहनेत्युपधा लोपः॥ अष्टमी मृचमाह॥ ॥
अस्य स्तुषे महिमघस्य राधः सचा सने मन दुषः सुवीराः॥ जनोयः पज्जेभ्यो वा जिनीवान् श्वावतोरथिनो मह्यं
सुरिः॥ अस्य स्तुष इति॥ महिमघस्य महिमहत्पूज्यं मघोधनमन्ने वायस्य देवसंघस्य सतथोक्तः। तादृशस्य रा
धो धौ नं स्तुषे स्तुवे व्यस्येन मध्यमः धनलाभाय प्रभूतं धनसंघं स्तोमीयर्थः। किंच न दुषः मनुष्यानामेतत् परस्य
स्नेहसंबंधोपेताः मनुष्यावयं वक्षीवंतः सुवीराः शोभनपुत्राद्युपेताः संतः सचा सहस्य समर्थं तं सने मत्तद्वत्तंध
नं संभजे मलमे महि॥ देवसंघो विशेयते योजनो देवजनः यश्च देवसंघः यज्ञेभ्यः अंगिरो गोत्रोत्पन्नेभ्यः वक्षी

धादिस्वात्पूर्वपदं तो दात्ते । यद्वा स्वार्थिबूस्तातिरुत्तराभितिरमते यद्वा तु गंतस्य लङि रूपं विश्वे सर्वदेवाः प्रभृतेषु प्रकृ
ष्टभरणेषु यागेषु वा जमन्त्रे संचंतु ददतु । प्रयच्छंतु वेणुदातो । यद्वा यस्य सूरेः स्वभूतस्य च दशतयस्य च दशचम
सेष्ववस्थितस्य सोमस्य प्राप्तये वयमाहूताः स्म । एतं नृधंधामेत्यगोचत । यस्मादेवं तस्मात्प्रभृतेषु यागेषु वा जंता
दशसोमलक्षणमन्त्रं संचंतु संभजंता । वनवणसंभक्तविद्यस्य व्यत्ययेन उ प्रत्ययः । वी दशेषु यज्ञेषु वस्तुनातिवस्तु
नां हविर्लक्षणानां धवं मां वा विस्तयितारः क्विजो वचनम्यसः । द्युस्मानिद्यो तमान निहवीषिररंन् । दत्तै दे । रादा
ने लोटि छंदसः रूपः श्रु श्रुं दस्यु भयथे सार्धधातु ब्रूतां तो लोप इति चेत्पाकूरलोपः । अत एवाभ्यस्तानामा
दिरियाद्युदात्तत्वताभावश्च ॥ ॥ त्रयोदशी सूचमाह ॥ ॥ मंदमहे दशतं यस्य धा से द्वि र्यसंच विभृ तोयं सन्त
किमिष्टादृष्टिरग्निरे तर्जुशाना सस्त रूपः कृ जते नृन् ॥ ॥ मंदमह इति ॥ मंदमहे स्तमो वयं देवानामादिस्ततो
दादिस्वात्तुम् । किमर्थं दशतं यस्य धा सेः दशे द्वि यत्तु स्या धनत्वेन दशावयवस्यानस्य यत्तयस्या तद्विः पंचद

श्रविधान्यन्तानि दशचमसगृहीतत्वा दशविधत्वं एवं विधे अन्धधारयते । दशविधान्यन्तानि विश्वे भ्यो देवे भ्यो हो तुं धार
यं तोयं तियदा तदा मंदमह इति तवेष्टा श्व प्रभृती नृयष्टू नृविहाय ब्रूस्मादस्मान्प्रगृह्यागमिष्यति इवाच्यं । तदृषा श्रु
णां तारका नतरा तरोणादिको सन्तेन्दन कूर्मणा एवं मदांनुभावात् । वरुणा दी तिष्ठा श्वः एतन्नामकोराजकूर्मे ते स्मृत देवा
ज्ञानसः स्वामिनः क्लृप्ता दशान्तरुषश्रुणां तारका न्द न कूर्म निवाहका न् अस्मानिष्टा श्वा दयः । किं साधयंति किमुपद्र
वंति न प्रभवंतीत्यर्थः ॥ ॥ चतुर्दशी सूचमाह ॥ ॥ हिरण्यकूर्णं मणिग्रीवमर्जस्तं नो विश्वे वरिवस्यंतु देवाः ॥ अयो गिरः
सद्य आंजमुषीरो स्त्रा आकं तु भयेष्वस्मे ॥ ॥ हिरण्यकूर्णमिति ॥ हिरण्यकार कुंडलाद्युपेतै कूर्णं मणि ग्रीव रत्नाद्युपे
तवृंढं एतद्वयं सर्वावयवस्या पुपलक्षणं एवं सर्वांगभरणयुक्तमर्णः वरिवस्यंतु परिवर्तु प्रयच्छंतित्यर्थः । अर्यः अर
णीयो विश्वे षां देवानी सद्यो जमुषी स्तो तु मुखान्निर्गच्छंती गिरः श्रुती उक्ता अविकारप्रकृतिशब्दः क्षीराज्यादी निच
हवीषिच अद्यो अस्मदागमनानंतरमेव के नु क्वामयंतां छंदसः रूपः श्रु परस्मै पदं च यद्वा यद्वा लुक्नुभावा आकं

वित्तिका योज्यं पर्याप्तं कामयंतामिति यथः ॥ देवित्तितु च्यते अस्मि अस्माकं संबंधिभूभयेषु स्तोत्रेषु पद्येषु च यद्वा अस्माकं
 मुभयेषु ऐहिकामुष्मिन् विषयेषु मय विधेयं पूज्येषु ॥ ॥ पंचदशी मृचमाह ॥ चत्वारो मा मशु शरि रस्य शिखस्त्रयो
 रा ज्ञ आयव सस्य जिह्वोः ॥ रथो वां मित्रावरुणा दीर्घाः स्यु मग भस्तिः सूर्यो ना द्यौः ॥ ३ ॥ चत्वार इति ॥ मा मां व
 क्षीवंते अशु शरि रस्य मश वीरु सभृशं शृणोति शास्यति च ॥ मित्रा निति मशु शरि रस्य एतन्नाम वस्य रा त्रः शिखः शिखः
 शिशावदप्रबुधाः चत्वारः पुत्रा मां बाध इति शेषः ॥ शिशुशब्दस्य जसादिषु वा वनमिति गुणभावः ॥ तथा आयवस्य
 एतन्नामोरा जो जयशीलस्य पुत्रास्त्रयस्ते बाध इति शेषः ॥ हे मित्रावरुणा एतन्नाम नौ देवौ वां युवयोः संबंधी
 य्वा दीर्घाः अस्मदतिरूपताम अतिविस्तृतरूपः स्यु मग भस्तिः स्यु ममिति स्युना मसखवूरा दी प्रः सन् सूर्यो न
 सूर्य इव अद्यौ द्यौ ततो युक्तानामस्मद्विरोधिनां पुरतः स्युरतु ॥ भयजनको भवत्विति यथः ॥ द्युतेऽच्छंदसी तु दुःख उ
 लिङ् इति तु दुःख द्यौ तु जीति परस्मैपदं सिचि वृद्धिः परस्मैपदे चित् वृद्धिः ॥ बहुलं छंदसी तीउभावे हल्लयादि सं

श्री
॥८॥

मर्थमागमनमुच्यते ॥ नभोजुवो नभसि व्याघ्राय्यं यद्यस्मान्निरवस्य निर्गतस्त्वस्य युष्मद्यतिरेवेण रक्षांतररहितस्य
 अथवा निर्गतो मुखो दुश्चारितो रवः शब्दोत्ररूपो यस्य तादृशस्य रथवतो यजमानस्य पक्ष्यर्थे चतुर्थमहिनामति
 स्मा माह ल्येन मकारलोपश्छंदसः तदप्रगथः समृद्धिसाधनै हविलक्षणं संग्रहवं स्तोत्रं वा प्रशस्तये प्रशंसितुं काम
 यध्वे ॥ तस्मादाह्वानं शृणुत आगच्छ वेति ॥ ॥ द्वादशी मृचमाह ॥ एतं श्रुर्थं धामयस्य सूर्ये नियुक्ते चंदशु तयस्य
 नंशे ॥ द्युस्मानियेषु वसूता तीरा रन्विश्वे सं चतु प्रभृथेषु वा जं ॥ ॥ एतं श्रुर्थं धामयस्य सूर्ये नियुक्ते चंदशु तयस्य
 स्य संबंधिनो दशतयस्य दशेंद्रिय संबंधित्वेन दशावयस्या न्नस्य नंशे प्राप्नोते वयमाहूताः स्म तस्मै यजमानायै
 तमिदा नीदातृ व्यत्वेन वर्तमानं श्रुर्थं परेषामभिभावकमनै तस्यासि हेतु बलं वा धामविदधाम वूरवाम इत्युक्ते च न
 ये देवाः धाम दधाते तुरिगाति स्ते तिसि वोलुक्वचे रस्यति वकी ह्यादिना ते रजः येषु च देवेषु द्युस्मानि द्यो तमाना
 नि अन्नानि वसूतातिः वसूनां धनानां तातिर्विष्टारश्च वसूत्येव रान्नमंते भृशं तेनोतेः तिनिय स्येनात्वं मरुत्वं

आस्थितवतः देवयजनं गंतुं आरूढा इत्यर्थः । अनंतरं सोषाः कृत्वा त्रिकुसर्वं गति नैशान्तमसः सक्ता इदं स्था
त उदिता भूत्वा कृत्वा कृत्वा तेनिकुलोवर्ण इति यास्कः । वीदृशी सा आर्या जिरणीया विहायाः विविधगमनयुक्ता महती
वा विहाया इति महत्त्वा विहायाः यद्दृते तमसः पाप्य मानुषाय क्षयाय मनुष्याणां वा साय चिकित्सेती अंधकारनि
वारणरूपां चिकित्सां बुर्वती तमो निवारयंतीत्यर्थः ॥ ॥ द्वितीया मृचमाह ॥ ॥ पूर्वविश्वस्माद्बुवनादबोधिजयंती क
जं बृहती सनुत्री ॥ उच्चाव्यव्य युवतिः पुनर्भूरोषा अगन्प्रथमा पूर्वदूतौ ॥ ॥ पूर्वविश्वस्मादिति ॥ विश्वस्माद्बुवना
त्सर्वस्मात्सुप्ता दूतजातात् पूर्वप्रथमा सती यमुषा अबोधि बुधा भूत्वा उषः कालमवगम्य हि पश्चात्सर्वे प्राणे
नः प्रतिबुध्यंते । वीदृशी सा वाजं गमनशीलं प्रकाशनिवर्त्य मंधवारं जयंती परा भवं बुर्वती यद्वा वाजशब्दो न न
मसः पठित्वा दन्नाम अन्नं वै वाज इति श्रुतेश्च । यजमानाथ मन्त्रं संपादयंतीत्यर्थः । वीदृशी सा युवतिः । मिश्र
णशीला नित्ययौवनावा पुनर्भूः पुनर्भवनशीला प्रतिदिनं वर्तमानत्वात् । सोषाः पूर्वदूतौ सयां प्रथमा मुख्या

प्रकृष्टा सती अगन् देवयजनदेशं प्रयागच्छति प्रथम इति मुख्यता प्रथमो भवतीति यास्कः । इतरेतरदेवेभ्यः पू
र्वमाहूता सती शीघ्रमेवागच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ तृतीया मृचमाह ॥ यदद्यभागं विभजामि नृभ्य उषो देवि मर्यात्रा सु
जाते ॥ देवो नो अन्नं सविता दमूना अनागसो वोचति सूर्याय ॥ ॥ यदद्यभागमिति ॥ सुजाते शोभनजनने दे
वि देवतशीले हे उषः उषः कालाभिमानि निदेवते मर्यात्रा मनुष्याणां पालयित्री त्वं अद्यास्मिन्काले नृभ्यो मनु
ष्येभ्यो यत्त्रयं भागं भजनीयं स्ववीर्यं प्रकाशस्योऽं विभजामि विभज्य ददासि ॥ यद्वा मर्यात्रा मनुष्येषु मध्ये नृभ्यो
ने नृभ्यो मनुष्येभ्यो यजमानेभ्यो भिमत्पूत दानमन्ताः यद्वा दंतमनाः दमूनाः दममनावा दंतमनावेति निरु
क्तवचनं ॥ तादृशः सविता प्रवरको देवो नोऽस्मान् अनागसो वोचति पापान्यगयोग्यान् ब्रवीतु ॥ अनुगृणतु
इत्यर्थः ॥ किमर्थं सूर्यायि अस्मद्यागदेशं प्रति सूर्यस्य गमनार्थं ॥ ॥ चतुर्थी मृचमाह ॥ गृहं गृहमहनाया
सुखादिवोदिवे अधिनामा दधाना ॥ सिषा सती द्यौतना शखदागा दय मग्रमिदू जते वसूनां ॥ ॥ गृहं गृहमिति

अहना उषो नामैतत् । अहनाद्योतनेति तन्नामसूपात् सा देवी दिवे प्रदिवे प्रत्यहं दिवे दिवे द्युविषयी न्यह
नमिसूपात् गृहं गृहं अछा अभिमुख्येन यत्ति गच्छति । कीदृशी अधि अधिवं नाम नमनं प्रवृत्तं प्रतिहत
मुद्योगं प्रकाशनं रूपं दधाना आधारयती यद्वा । अधि दधाना । अधिधारयती । किंच सिषासंती संभक्तुमि
च्छंती द्योतनशीला शूबस्मृतिदिनं आगादा गच्छति । पूर्वयाती युक्तत्वात् पुनरागादिति वचनमावश्यं द्योत
नार्थं आगत्य च वसूनां धनानां हवित्संक्षणा नो अग्रमग्रमित् नत्तं छैवं भागं भजते सेवते स्वीकरोतीत्यर्थः
॥ पंचमी मृचमाह ॥ भगस्य स्वसा वरुणस्य जामि रुषः सन्तते प्रथमा जरस्व ॥ पश्चात् सदद्या यो अद्यस्य
धाता जयेम तं दक्षिणयारथेन ॥ ४ ॥ भगस्य स्वसेति ॥ मृतता सृष्टुमनुष्याणां नेत्रि उषः हे उषो देवते भग
स्य सर्वैर्भजनीयस्यादिस्य स्वसासि स्वसृष्टा नीयासि । सहोत्पद्यमानत्वात् । जनयेत् सृष्टा दयेत् स्यामप
यमस्यैव इति जामिः । यद्वा जमति गच्छति स्वो सति सृष्टा नादन्यत्रेति उक्तं निर्वचनद्वयमभिप्रेयया स्व आह ।

योगांतलोपौ । यद्वाद्यु अभिगमने । अदादिकः छांदसे लउ । उ तो वृष्टिर्लुक् हलीति वृष्टिः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे तृती
यो वर्गः ॥ ॥ कृदि-छेयस्मिन्नष्टादशोनुवाकेषु सूक्तानि तत्र पृथुरथ इति तृपं सूक्तं त्रयोदशार्चं अनुक्रमणिका पृथुः सं
तो नो षस्य त्विति । दीर्घतमसः पुत्रः वृक्षी वा नृषिः ऋषिश्चात्यस्मादिति परिभाषितत्वात् । अनादेश परिभाषया त्रिष्टुभं
दः तु शब्दप्रयोगादिदमादिके सूक्ते उषो देवता के प्रातरनुवाक उषस्ये क्रता वस्य चो नरस्य च विनियोगः । अथौ षस्य
इति खंडे सूत्रितं । पृथुरथ इति सूक्ते प्रत्यर्चिर्युष्माविति । तथा श्विनश्चैव इदमादिसूक्तद्वयस्य विनियोगः । प्रातरनु
वाक्यायेनेत्युतिष्ठत्वात् ॥ तत्र प्रथमा मृचमाह ॥ ॥ पृथुरथो दक्षिणया अयोज्यै न देवा सो अमृता सो अमृत्युः ॥
हस्ता रुदस्या दयां विहाया श्वित्संती मानुषाय क्षयाय ॥ ॥ पृथुरथ इति ॥ दक्षिणयाः प्रवृधायाः स्वया पारकुश
लायाः उषो देवतायाः पृथुर्विस्तीर्णोरथो अयो जि अश्वैर्युक्तः सन्न धाम्ना । अत्र यद्यपि देवता विशेषेण श्रुतः तथा
पुषस्यत्वात् उष इति गम्यते ॥ एतं सन्न धं रथं अमृता सो अमरण धर्माणो देवा सो देव न शीला हविर्भजो देवा अमृत्युः ।

यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राण इति श्रुतेः प्राण प्रज्ञयोरेकत्वात् प्रज्ञायाः शरीरधारणमविरुधं तथा अग्नयः
आहवनीयाद्याः शुभ्रचानासः अयं तं दीप्यमाना उदस्युः उत्तिष्ठंतु प्रज्वल्यं स्वेत्यर्थः ॥ विमर्थमेवमिति तदु-
च्यते यतो विभाती विविधं भासमाना उषसः उषो देवतास्तमसा पगृह्णानि अंधकारेण संगोपिता निवसूनि वा
स योग्या नियतसाधनभूतहविरादीनि आविष्टुण्वंतियथावस्तु प्रवृत्ती कुर्वन्ति तस्मात्स्तोत्रादिवं कुर्वन् स्वेत्यर्थः ॥
॥ सप्तमी मृचमाह ॥ ॥ अपान्यदेयभ्य १ न्यदेति विषुरूपे अहनी संचरेते ॥ परिक्षितोऽस्मिन्मोऽन्यागुहा कूरद्यौ
दुषाः शोऽरुचतारथेन ॥ अपान्यदेति ॥ इदानीमहोरात्रस्तुतिद्वारा उषास्तूयते विषुरूपे वक्ष्यमाणप्रकारेण
नारूपे अहनी अहश्चरात्रिशोभे संचरेते समिये वै भावे सहे वाच्यवधानेन चरतः ॥ अत्रान्हः सहचरन्ति त्रितियो
गित्वा चरात्रिरप्यहरि कूच्यते ॥ उत्तंचमंत्रांतरे अयमेवार्थः स्पष्टः आस्मातः ॥ अहश्च कृष्णश्च महर्जुने च विव-
र्त्तते रजसी वेद्याभिरिति ॥ तयोर्मध्य अन्यत्वात् त्रिरूपमहरपैति अपगच्छति प्रतिलोमं गच्छति वा अये हेतस्य

प्रतिलोममिति यास्तुः ॥ अन्यच्च दिवसारयमहः अभ्येति आग्निमुख्येन गच्छति ॥ अग्नीत्याग्निमुख्यमिति यास्तुः ॥ रा-
त्र्यां प्रतिनिवृत्तायां अहर्भिमुख्यमागच्छतीत्यर्थः ॥ विषुरूपे संचरेते इति यदुक्तं तदेव स्पष्टीक्रियते ॥ परिक्षितोः प-
र्यायेण निवसतोः परिक्षिपयति तोर्वा प्राणिनां अहस्वती तेषु आयुषः क्षयात् परिक्षपणं प्रसिद्धं तयोर्मध्ये अन्य-
रात्रिः तमस्तमोरूपो गुहा क्षययित्री गुहाथनी गूहनं अवः कूरोति ॥ अन्या अहरेव देशे भूता वीक्षः शोऽरुचता मृ-
शं दीप्तेन रथेन अद्यौत् ॥ प्रकाशते ॥ प्रकाशयति वा ॥ सर्वरात्रिस्तमोरूपत्वात् सर्वजगदावृणोति उषास्तु सर्वान् भ-
वान् प्रकाशयतीत्युषसः श्रुतिः ॥ ॥ अष्टमी मृचमाह ॥ सदृशीरद्य सदृशीरिदुश्चोदीर्घं संचरेते वरुणस्य धाम ॥
अनवद्यास्त्रिंशत्तं योजनान्ये वै कृत्तुं परियंतिसद्यः ॥ ॥ सदृशीरिति ॥ अस्मिन्नुहनि सदृशीरित् परस्परं स-
दृश्य एव भूवदत् परस्मिन्माप्यहनि सदृशीः परस्परं सदृश्य एव उशहो विशह्यार्थः ॥ इधुश्च एवार्थः अद्यतनान्य
विश्वस्तनीभिः सह दृश्यः अस्तन्यश्चाद्यतनीभिरेव महमंतरेण सा दृश्यं कथं सा दृश्यमिति तदुपपद्यते ॥ यदा

नक्षत्राणि न दृश्यंते सूर्यश्च नो देति स उषः कालः स चैव त्रिंशतिघटिकाभिः षड्विंशतिपरभिश्च संमितः सूर्यो हि प्रति
दिनं एकोनषष्ट्यधिकपंचसहस्रयोजनानि मेरुं प्रादक्षिण्येन परिभ्रमति ॥ तथा सति यत्र लंकादिभूप्रदेशे सूर्यो म
छति तस्य तस्य पुरस्ताद्योजनै उषा अभिगच्छति सूर्यो यस्मिन् देशे गच्छति तत्र त्रिंशद्योजनै पुरस्ताद्देशस्थितानां उ
दितो दृश्यते । एवं सर्वप्रदेशेषु च । तथोषा अपि यत्र गच्छति ततः पुरस्तात्त्रिंशद्योजनभूभागवर्जिनी उदिता ए
वं लंकादि सर्वप्रदेशस्थितानामपि उषा स उदयो वगंतव्यः एवं च सति कस्मिन् भूभागे यावत्कालं यथोषाः प्रकाशय
ति यथा भूभागांतरेपि तावत्कालं प्रकाशयति एवमुक्तरीत्या एव स्मिन्नेवाहनि सर्वप्रदेशवर्जिनामपि उषा सः स दृ
श्यः प्रदेशबाहुल्यमपेक्ष्य उषां बहुला दूतुवचनं एवमेव रूप उषा सः अनवद्याः श्रद्धाः तासां मुदया सर्वे भाव
अनवद्या भविष्यंति इति किमु वक्तव्यं ॥ तासां मनवद्यत्वे दीर्घं उक्तरीत्या अयं तमापतं वरुणस्य तमो निवारकस्य स
र्वस्य धाम स्तुतानि । मेरुवलये सचंतं प्रतिदिनं सेवते विद्यदूरमिति तदुच्यते । त्रिंशतं योजनानि त्रिंशद्योजनानि

जामयेन भगि - जामिरये स्यो जनयंति जामपयं जमते वस्या इति कर्मणो निर्गमन प्राया भवतीति । ता दृशीर्त्वा प्रथ
मा दृतरदेवेभ्यः पूर्वं विकृष्य वासती जरस्व स्मृता भव जरति स्मृत्यर्थः । जरस्मृतिर्जरस्मृतिर्कर्मण इति यास्वः ॥
पश्चात्तुलीयनंतरं यो अद्यस्य धातायः वृश्चिदुःखस्य तदुस्याद्वृपापस्य वाधारयिता स्ति सदद्या गच्छतु वच
नव्यस्यः दध्यतिर्गयर्थदध्यतिर्दभ्रोतीति गयर्थेषु पाठात् यदिस पापी जोयान् तं दक्षिणया प्रवृथया सहाय
तयात्वारथेन अस्मदीय रथादिसाधनेन च जयेम ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे चतुर्थीवर्गः ॥ ॥ षष्ठीश्च मा
ह ॥ ॥ उदीरतां स्मृता उद्युरंधी रुदग्नयः शुशुचाना सो अस्थुः ॥ स्मृता हविस्मृति तमसा पगूहा विष्णुर्वं
ष सो विभाती ॥ ॥ उदीरतामिति ॥ स्मृताः प्रियसह्या मिवा वाचः उदीरतां उहं चंतु ॥ हे ऋषिजः उहं चंतु यथा
भवति तथा सोऽन्नं प्रवर्तयध्वं । तथा पुरंधीः पुरंधयः पुरंशरीरं यास्यधीयते याभिर्वाताः पुरंधयः प्रज्ञाः प्रयोग
विषयाः ता अपुषेभिर्बुधो पलक्षितानि कर्मणि प्रवर्ततामित्यर्थः ॥ यद्यपि प्राणवायुना शरीरं धार्यते तथापि

न हिनस्ति ॥ किं तु अहरह सर्वेषु यागदिवसेषु ॥ निरुते हविर्गदीनां प्रकाशरूपमलंकारं आचरंती कुर्वती ता दृश्युषा अ
जनिष्टेति पूर्वज्ञानयः ॥ ॥ दृशमीमृचमाह ॥ वृन्त्येव तन्वा ३ शाश्वतानां एषि देवि देवमियक्षमाणं ॥ संस्मयमाना
युवतिः पुरस्तादाविर्वक्षोऽसि कृणुषे विभाती ॥ ॥ वृन्त्येवेति ॥ तन्वा शरीरेण शाश्वतानां शाश्वतानां स्पृष्टतां प्र
प्लुवती शाश्वतानां शाश्वतानां इति यास्कः ॥ वृन्त्येव वृमनीया वृन्त्येव ॥ वृन्त्या वृमनीया भवति त्वेयं नेतयेति यास्कः
सायद्याजनां तिवेव सना संवरति तथा हेउषस्त्वं वृन्त्या वृमनीया अप्रगल्भा सती तन्वा शरीरेण शाश्वतानां स्पृष्टतां प्र
प्लुवती दृश्यसे पश्चात्प्रगल्भा सती हास्यं कुर्वती विभाती असंतभासमाना वक्षोऽसि वक्षसो पलक्षितान वयवान् आ
विष्णुषे ॥ प्रवृटी वृरोषि ॥ यद्वा युवति लुप्तोपमा यथा लोके प्रगल्भा योषित्व प्रियतमस्य पुरतः संस्मयमाना दंत
प्रदर्शनाय दूषद् सनै कुर्वती वक्षोऽसि वक्षसो पलक्षितानि गोप्यानि बाहुमूलस्तनादीन्या विःकरोति ॥ तथा त्वे मपी
त्यर्थः ॥ यद्वा पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि संस्मयमाना स्मितोपलक्षिता प्रकाशं कुर्वती युवतिः सर्वेषु भावेषु मिश्रणशील

वक्षोऽसि वक्ष इति रूपनामयदंतस्त्वाना निनीलपीतादी निरूपण्या विःकरोति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥
एव दृशमीमृचमाह ॥ ॥ सुसंकाशमा तृमृष्टेव योषा विसृज्यं कृणुषे दृशे वं ॥ भद्रा त्वमुषो वितरं व्युध्नत तत्ते अन्या उ
षसो न शंत ॥ ॥ सुसंकाशेति ॥ हेउषो देवि मा तृमृष्टा मा तृभिर्जननीभिः श्रुथी कृता योषे वरसंकाशा अयर्थं प्र
काशमाना त्वं तत्त्वं स्वकीयां तनुं दृशे सर्वेषां दर्शनाय आविष्णुषे ॥ यथा लोके मात्रादिना स्वले कृता असंतं शोभना सती
स्वकीयां लावण्योपेतं सर्वशरीरं दर्शनाय विःकरोति ॥ तद्दृष्ट्वं मपीत्यर्थः ॥ अत्र वृमिति पादपूरणः ॥ अत्र विशेषस्य
भावात् ॥ शिशिरं जीवनाय वृमिति वत् ॥ तथा च यास्वाचार्यः ॥ मितक्षरेषु नर्थवृक्षाः वृमीमिहीति ॥ यद्वा वृमिति स्वरवचनं ॥
स्वरं यथा भवति तथा आविष्णुष इत्यर्थः ॥ हेउषः यतः एवं वृरोषि ॥ अतो भद्रा वृन्त्याणशीलास्तुत्या त्वं वितरं व्युध्न ॥ आवरं
वृमंथ वृमं विप्रकृतं यथा भवति तथा विवासय ॥ अत्र यद्यपि विशेषेण श्रुतः ॥ तथापि प्रकाशनिवर्त्यत्वात् परिहरणीयत्वा
च्च व्युदसमं नीयंतम एवेति गम्यते ॥ अत्र यद्यत्किंचित्तेतव व्युदसनं अन्या उषसः अतीता आगामिन्यश्च वनशंत ॥ त

ह्याप्तुवंति तथा युचेति भावः ॥ नशतित्यासि वृमरि छति नशतित नक्षती तित्यासि वृमरि पाठात् ॥ ॥ द्वादशी मृचमा
ह ॥ ॥ अश्ववती गोमती विश्ववारा यतमाना रश्मिभिः सूर्यस्य ॥ पराचयंति पुनराचयंति भद्रानामवहमाना उ
वासः ॥ ॥ अश्ववती रिति ॥ अश्ववतीः अश्ववत्यः बहुभि रश्मैस्तद्व्ययः तथा गोमती बहुभि रश्मैस्तद्व्ययः ॥ वि
श्ववाराः विश्ववारा वरणीयाः कृतायासां तथोक्ताः सार्वकाली इत्यर्थः ॥ यद्वा विश्वे वरिवारो यासुताः विश्ववाराः
विश्वे वरणीया इत्यर्थः ॥ सूर्यस्य रश्मिभिर्यतमानाः सूर्य रश्मिभिः सार्वतमोपि निवारणाय प्रयत्नं कुर्वन्ति ॥ य
द्यपि सूर्य रश्मय एव जगत्प्रकाशनाय भवन्ति ॥ तथापि सूर्यो दयात्पूर्वं तमो निवारणस्य अपेक्षितत्वात् ॥ भासामपि प्र
यत्नमविरुद्धं रश्मिदेवता अपि प्रकाशक इत्यर्थः ॥ किंच भद्रं कृत्याणं कृत्यं वानामनमनं सर्वजानां कृत्यं ब्रह्मा
नाधारयमाणः उषसः उषो देवताः पराचयंति च तथा पुनराचयंति च परस्परपेक्षयो भवन्ननुब्रूयः या एवाती
तेषु गतास्ता एव पुनः पुनर्दिनां तरेष्वप्यायंति जगन्निर्वाहय प्रतिगतं गता गतं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ॥ त्रयोदशी मृच

पुरतः सूर्यो यत्रोदेति ॥ ततस्तत्र त्रिंशद्योजनं पुरस्तादुद्यतीत्यर्थः ॥ किंच आसामध्ये एवैकोषाः लंकाद्येवैकभूभागवर्तिनां
क्रतुं गमना गमनादिरूपं कर्म तद्विषयो प्रज्ञावा ॥ तथा च निरुक्तं ॥ क्रतुं दधिः कर्म वा प्रज्ञावेति ॥ सद्यस्तदानीमेव सोदय
काल एव परियंति परितो गच्छन्ति निर्वहन्तीत्यर्थः ॥ तत्तद्भूभागविशेषेण सूर्यस्योदयो ज्योतिः शस्त्रे प्रसिद्धः ॥ उदयो लंका
कालो सोस्तमयः ॥ सवितुरेव सिद्धपुरे ॥ मध्याह्नो यमको द्यौरोमक विषये ॥ क्षितिरेव स्यादिति ॥ ॥ नवमी मृचमाह ॥ ॥
जानत्यन्तः प्रथमस्य नाम शुक्रा कृष्णा दज निष्पद्यन्ती च ॥ क्रतुस्य योपानमिनाति धाम हर हर्निष्कृतमाचरन्ती ॥
जानत्यन्त इति ॥ ॥ उषाः प्रथमस्य मुख्यस्य प्रथमानस्य ता अहोदिवसस्य नाम नमनमागमने जानती अवग
च्छन्ती प्राणिनां प्रज्ञापयन्तीत्यर्थः ॥ सोषाः युक्ता स्वतो दीप्ता अतएव श्रुती चैव्यं गच्छन्ती प्रकाशं प्राप्नुवन्ती कृष्णाभि
कृष्णा नमसः सकृदा दज निष्पद्यन्तीति ॥ यद्यपि तमसः सकृदा भोसद्युते तथापि तदनंतरा वितात तम उदय
त इत्युपचर्यते ॥ उषा सा क्रतुस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य धाम देवयजनाख्यं स्थानं योषामिश्रणं श्रीलासती नमिताति ॥

ह्या हवनीयादयः प्रज्वाल्यते। उच्छंती तमो विवासयंती उर्विया उरु बाहुले ज्योतिः प्रकाशं अश्रेत् सेवते प्रकाशते प्रकाश
यति वासवी। वैश्वि उद्यन् सूर्य उपमा प्रधानो निर्देशः उदितः सूर्य इव सूर्यो यथा प्रकाशयति तथेत्यर्थः। अथ त्विदं
यानंतरं अस्मिन् कूर्मणि वासविता देवः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यो नो स्मदर्थं नुक्षिप्रे अर्थः शब्दो भविष्येण कची नृपुंसकलि
गः अयं तर्था निवृणवन्नपां सीयादौ तथा दृष्टत्वात् अरणीयं द्विपत् पादद्वयोपेतं मनुष्यादिरूपे धनं प्रासावीत् अनु
जानातु ददात्त्वित्यर्थः। तथा चतुष्पत् पादचतुष्टयोपेतं गवादिरूपे धनं प्रासावीत्। किमर्थमिह तद्विपदं चतुष्पदं
च गमनाय यद्वा न इत्यादिसंबंधः। अस्मद् गमनादि व्यापारयेत्यर्थः। ॥ द्वितीया मृचमाह ॥ अमिनती दैव्या निज
तानि प्रमिनती मनुष्या युगानि ॥ र्युषीणां सुपमा इश्वरीनामायतीनां प्रथमोषा व्यद्यौत् ॥ ॥ अमिनती इति ॥ दैव्या
निजतानि देव संबंधीत्यग्निहोत्रादी निवृत्तीनि ब्रतमिति कूर्मनाम ब्रतं वृत्तमिति तन्नाम संपादात् तानि कूर्मणि अमिनती
अहिंसती भान प्रदानेनानुत्तलं कुर्वती तथा मनुष्याणां युगानि युगोपलक्षिता निमिषादिकृत्वा वयवान् प्रमितनी प्र

र्षेण हिंसती आयुः क्षिपयंतीत्यर्थः। यद्वा युगानि युगानि परस्परसंयोगं प्रमिनती हिंसती वियोगं कुर्वतीत्यर्थः। उषः कृत्वा
सर्वे यथा यथं स्व स्वव्यापारयगच्छंतीति प्रसिद्धं। किंच। र्युषीणां गच्छंतीनां प्रथमा आगमिनी नो उषसां प्रथमा भाविनी
सती व्यद्यौत्। विशेषेण प्रकाशते। यद्वा र्युषीणां गमनशीलानां पश्वादीनां इश्वरीनां संतति प्रकाशरूपेण नित्यानां उपमा
तदुन्निद्येत्यर्थः। तथा आयतीनां रात्र्यवसानसमये उत्पद्यमानानां प्रजावगादीनां प्रथम भाविनी उषस्यागतायां वाचो बुद्ध
यश्च स्फुरंतीति प्रसिद्धं। तादृशी देवी व्यद्यौत् प्राणिनामनुग्रहाय द्योतते ॥ ॥ तृतीया मृचमाह ॥ एषा दिवो दुहिता प्रत्यदक्षि
ज्योतिर्वसाना समना पुरस्तात् ॥ ब्रूतस्य पंथा मन्वेति साधु प्रजानती वनदिशो मिनाति ॥ एषा दिव इति ॥ एषोषाः दिवो
द्योतमानात्मकस्य द्युलोकास्य दुहितुः स्थानीया। तत उत्पद्यमानत्वात् दुहिते रूपचर्यते ॥ पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि प्रतिप्रये
कं अदार्शं दृश्यते। सर्वेषामपि प्राणिनामाभिमुख्येन प्रकाशत इत्यर्थः। कीदृशी सा ज्योतिर्वसाना तेजोरूपं वस्त्रमाच्छाद
यंती तेजसा प्रकाशयंती समना सम्यगनयित्री वेष्टयित्री अंतर्भविताण्यर्थः। यद्वा स ह्युगपदेव मन्यते वध्यते प्राणिभि

मिति समनायुः यचनवधारणादनवग्रहः सादृते शीघ्रतस्यादियस्य पंथां पंथानं मेरु प्रांत प्रदेशं अनुक्रमेण साधु सम्यगेति
गच्छति सूर्यो यत्र यत्र गच्छति तत्र तत्र पुरस्तादुपा अपि गच्छतीत्यर्थः ॥ सैव विशेष्यते ॥ प्रजानती प्रियभूतस्य सूर्यस्य मा
गोप्तया पिजेत व्य इति चे तयं तीव्रयथा लोके प्रियतमे नुराग युक्ता ब्रूचि तं भर्तारं सर्वास्ववस्त्रास्कन विमुंचति तथेत्यर्थः
॥ चतुर्थं सूचमाह ॥ उपो अदर्शिशुं ध्रुवो न वक्षो नो धारु वा विरक्त त्रिधाणि ॥ अग्निसन्नससतो बोधयेतीशु र्वनमा
गा सुनरे युषीणां ॥ ॥ उपो अदर्शिति ॥ एषोषाः उपो इति विप्रतद्वयसमुद्गतात्मक एवो निपातः सर्वैः समीप एव अ
दर्शित इत्यते तत्र दृष्टं तः ॥ शंध्युवो न वक्षः ॥ अत्र नवार उपमाथः ॥ उपरिष्ठात् प्रयुज्यमानत्वात् यत्र तु प्रतिषेधो वि
वक्षितः तत्र पुरस्तान्नवारः प्रयुज्यते तथा च यास्तु ॥ पुरस्तादुपचारस्तस्य यत्प्रतिषेधतीति तस्योदाहरणं ॥ तं देवं मंस म
तेति ॥ उपरिष्ठादुपचारस्तस्य येनोपमिमीत इति ॥ तस्योदाहरणं ॥ दुर्महा सो न सूर्यामिति शंध्युवादियः सर्वेषां ज्ञेयकृत्
तस्य वक्षो वक्षस्तुानीयो रश्मि समूहः स यथा प्रकाशमानो दृश्यते तथेत्यर्थः ॥ यद्वा शंध्युरिति च जलचरः श्वेतवर्णः

श्रीः

११९६॥

माह ॥ ऋतस्य रश्मि मनु यच्छमाना भद्रं भद्रं क्रतु मस्मा सुधेति ॥ उपो नो अद्य सह वा युष्मास्मा सूर्या यो मघवत्सु चस्युः
ऋतस्य रश्मि मिति ॥ हे उषः ऋतस्य सूर्य भूतस्यादियस्य रश्मि रश्मीन् अनुयच्छमाना अनुकूल्येन वर्तमाना त्वं
भद्रं क्रतुं वत्तत्कल्याणं सूर्यं वा लोके विवृण्वै दिव्यं तद्विषयो प्रज्ञां धेहि स्तुता पयः ॥ हे उषः नोस्मदर्थं सह वा सद्य आ
हूता सती युष्मत्तमो विवासय प्रकाशं कुर्वीत्यर्थः ॥ विमर्थमिति तदुच्यते ॥ मघवत्सु मघमिति धननाम रविर्लक्ष
ण धनयुक्तेषु स्मास यजमानेषु रायश्चस्यः ॥ ब्रह्मविधानि धनानि संभवंति तिरुक्तेन क्रतुना सह चर्याथि शब्दः ॥
इति द्वितीयस्य प्रथमेषो वर्गः ॥ ॥ उषा उच्छंतीति त्रयोदश च चतुर्थं सूक्तं दैर्घ्यतमसः ब्रह्मीवतः आर्षं त्रैष्टुभमु
षस्य उषा उच्छंतीति अनुक्रांते विनियोगस्तत्पूर्वसूक्त एवोक्तः ॥ तत्र प्रथमा सूचमाह ॥ उषा उच्छंतीति समिधाने अ
ग्रा उद्यन्सूर्य उर्विया ज्योतिरश्रेत् देवो नो अत्र सवितान्वर्थं प्रासा विद्विपदैस्तु चतुष्यदिये ॥ ॥ उषा उच्छंतीति ॥
एषोषाः समिधाने अग्नौ अग्नित्वसामान्यैकवचनं अग्निषु समिध्यमानेषु सत्सु वमथिर्वैर्त्तप्रयोगः ॥ उषः काले

धनादेवनोधा ऋषिर्भवति। न वनं दधाति स यथा स्तुत्या कृमाना विष्णु रूते एव मुषारूपाण्या विष्णु रूते। अद्य स व
द्या भं भवत्यस्य सा दिनीति वा द्यसा निनीति वा स सतो बोधयती शश्वती वृत मागा तु न रागा मि ति ॥ ॥ पंचमी मृ
चमाह ॥ पूर्वार्धे रजसो अत्यस्य गवां जनित्र्य कृत प्रवृत्तुं ॥ यु प्रथते वितरं वरीय ओभा एणं ती पित्रो रूपं स्तुता ॥
पूर्वार्धे रजस इति ॥ अत्यस्य स्तुता पन शीलस्य विस्तृतस्य रजसो रंजवृत्त्यां तद्विस्तृतो वृत्त्य रजः शब्दो तद्विस्तृतो वृ
वाची लो वृ रजोऽस्य च्यंते या स्वे नोक्तत्वात् तस्य पूर्वार्धे पूर्वस्मिन् भागे जनित्रीत्वे उत्पन्ना सती गवां दिग्गं रज्ज्मी नं व
प्रवृत्तुं प्रतानं प्रकृतं प्रवृत्तेण वृत्तेति। यद्वा रंजवृत्त्य रजः शब्दो हर्वाची अस्मिन् हवी रजसो उच्येते इति या स्वे
नोक्तत्वात्। तस्य पूर्वार्धे पूर्वस्मिन् भागे उषः काले गवां वाचं जनित्री जनयित्री उत्पादयित्री उषः काले सर्वेषां प्राणिनां
वाचः स्फुरंतीति प्रसिद्धं ॥ यद्वा अत्यस्य वृत्त्य स्मिन् तस्य जंतोः वृत्तुं गमना गमनादिरूपवृत्त्य वृत्तु रिति तत्रास्य सूपा
दात्। प्राकृतं प्रवृत्तेण वृत्तेति ॥ पंच पित्रोः पालयित्रीः द्यावा पृथिव्योः उपस्था उपस्थे उत्संगे अंतराल प्रदेशे स्थिता

॥ श्री ॥

119011

उभाउभेद्यावापृथिव्योः पृणंतीस्वतेजसा पूरयंती यद्वा उभाउभयोः पित्रोरपि संबंधः वितरं विशिष्टतरं वरीयः उरु
तरं अतिविस्तीर्णं यथा भवति तथा व्युत्पद्यते । विश्वेष्वेव प्रख्याता भवति ॥ प्रकृतिरित्यर्थः ॥ उशब्दो बधारणार्थः
पादपूरणो वा मिताक्षरेष्वनर्थकः कृमी मिद्वितीतियास्त्वेनोक्तत्वात् ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥ ॥ षष्ठी
मृचमाह ॥ एवेदेषा पुरुतमा दृशेवं नाजामि न परिवृणक्ति जामि ॥ अरेपसा तन्वा ३ शाश्वदाना नाभादीषतेन महे
विभाती ॥ एवेदेषेति ॥ एषोषा ॥ एवेत् ३ छद्म एवकार्थः ॥ एवमेवेदानीं भासमान प्रक्षारेणैव पुरुतमा विपुलतमा
असंतविस्तृतमसती अजामि विजामीयं मनुष्यादिजातिं न परिवृणक्ति परितः सर्वतो न पस्विच्छन्ति वर्जयति तथा
जामिं सजातीयं देवजातिं न परिवृणक्ति ॥ मनुष्यादिवंचतदुपलक्षितं त्रैलोक्यं वा वास्तव्येन प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ किमर्थ
मिति तरुच्यते । दृशेवं सूखेन सर्वेषां दर्शनाय सुखं यथा भवति तथा सर्वान् दर्शयितुं वीचं च अरेपसा अपापया निम
जया तन्वा शरीरेण शाश्वदाना शाश्वदीमाना शाश्वदानः शाश्वदाद्यमान इति यास्कः । स्पृष्टं तं गच्छतीत्यर्थः ॥ विभा

तीविशेषेण प्रकाशयतीति अभिहित्यात् पुत्रिकादेः सकाशात् नैष तेन गच्छति ॥ तमपि प्रकाशयति तथा महो महतो
मेवादेः सकाशात् नैष तेन गच्छति ॥ तमपि प्रकाशयति ॥ पूर्वोक्ते वृद्धयं प्रकाशत इत्युक्तं ॥ इदानीं मस्मिन्लोके परमाण्वादि
पर्वतपर्यंतं कृत्वा प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ॥ सप्तमी मृचमाह ॥ अभ्राते वपुंस एति प्रतीची गत्तु गिवसनये धनानां ॥ जा
येव पयउत्तती सुवासा उषा हस्त्रेव निरिणीते अप्सः ॥ अभ्राते वेति ॥ अभ्रातेव भ्रातरहिते वपुंसः पित्रादीन् प्रति
प्रतीचीयथा स्मृतान् प्रति निवृत्तमुखी सती एति गच्छतीयथा लोके भ्रातरहिता योषितस्त्वोचितवा सोलं कुरा
दित्वा भायपितृनेति सति भ्रातरि स एवोचितप्रदानादिना सम्यक् कृतोषयति तदभावात् वितरमेव प्राप्नोति ॥ यद्व्यस
ति भ्रातरि स एव वितुः विं उदानादि वृं संतानं कृ संवरोति ॥ तस्याभावात् स्वयमेव तत्संतुं पित्रादीनां छतितद्वदियमु
षा अपि स्त्वोचितप्रकाशादित्वा भायस्वप्रकाशादानाय वापितृभूतैस्त्यमाभिमुख्येन गच्छति ॥ अयमेवो दृष्टं तः ॥ तथा
धनानां सनये गत्तु गिव गत्तु रोहिणीवेत्यपरो दृष्टं तः ॥ गत्तु इति गृहनाम कृदये गत्तु इति तन्नाम सफात् ॥ अने चि

श्रीः

॥१८॥

पक्षिविशेषः स यथा स्वकीयं वक्षः प्रकाशयन् दृश्यते ॥ तद्वदित्यर्थः किंच नो धा इव प्रियाणि आदिरकृतनवनं स्ते चंधारयती
ति नो धाः ॥ एतन्नामामहर्षिः देवतास्तुतिया जे नानाविधैर्मन्त्रैः प्रियाणि स्वमनीषितान्याविः कृतवान् ॥ तथैव पिस्वकी
यानि सर्वलोके प्रियाणि तेजो स्याविः वुरोति ॥ किंच अद्य सन् अप्युमायां यो नकारः अद्य तस्य द्यान्ने तस्य पाकयगृहे सीद
तीत्यद्य सत्पात्रे कुर्यादिति ससतो बोधयतीत्यायथा स्वपतः पुत्रादीन् भोजनाय प्रबोधयति तद्वत् यद्वा अग्रेति गृ
हनामवरुथं अग्रेति गृहनाम कृत्वा सफात् ॥ तत्र सीदतीत्यद्य सत् ॥ जननी सायथा स्वपतः पुत्रादीन् उषः काले प्र
बोधयति तथा भुवनार्ये गृहे सीदतीति तत्र सान् प्राणिनः प्रबोधयंतीत्यमुषाः आर्दयुषीणां आगमनशीलानां स्त्री
णां मध्ये शश्वत्तमा पुनः पुनरागच्छति ॥ प्रातर्नियतमागच्छंतीनां वारयोषितां मध्ये स्वयमेवा सती नियतमागच्छती
त्यभिप्रायः ॥ अत्र निरुक्तं ॥ उपादशिशुं ध्रुवः शुंध्युरादिभ्यो भवति शोधनात् तस्यैव वक्षोभासो ध्रुवमिदमयीतर
दृष्ट एतस्मादेवा ध्रुव इह काये शकुनिरपि शंध्युरुच्यते ॥ शोधनादेवो द्रव्यवशे भवति ॥ आपो विशंध्यव उच्यंते ॥ शो

भ्रातृकेवपुंसः पितृ नै ह्यभिमुखी संतानवर्मणे विंदुदनाय न पतिंग-त्तारो हिणीवधनलाभाय दक्षिणजीगर्तः
सभास्त्राणुर्गणाते ॥ सत्यसंगरो भवति तंतत्रया पुत्राया पतिवत्सरो हति तां तत्राक्षैरा द्यैति सारिक्थं लभत
इति जायेव पये वूमयमाना सुवासा क्रतुवा लेषु हसने वदंता नू विवृणुते इति च ॥ ॥ अष्टमी मृचमा ह ॥ ॥
स्वसा स्वस्त्रे ज्यायस्यै यो निमारे गपैयस्याः प्रतिचक्ष्येव ॥ युधुंती रश्मिभिः सूर्यस्यां ज्येदे समनगा इव ब्राः ॥ ॥
स्वसा स्वस्त्र इति ॥ एवस्मादेवोतरिक्षा दुसन्नत्वात् परस्परं स्वसृभावः ॥ तथा प्यन्तः प्राथम्यात्तेजस्विताश्च ज्याय
स्वस्य मेव सरती ति वा स्वसारात्रिः स्वस्त्रे ज्यायस्यै उत्तरीया ज्यैष्ठ्या यै यो निंउ सन्निष्ठाने अपररा क्रूरपं आ
रेव अरेवत् प्रादात् प्ररेचयतीत्यर्थः ॥ तथा च पूर्वत्रास्मात्ते एवारा युषसे यो निमारे गिति दत्ता च अस्या उत्प
न्नाया उषसे प्रतिचक्ष्येव क्षापयित्वैव स्वयमपसृ सैव ग छुति ज्यायस्या मासतायां तस्यै स्वस्थानं दत्वा तत्तैस्
निधौ स्थातु वितमिति विज्ञायेवापगच्छंतीति भावः ॥ एवमुत्पन्नैवा सूर्यस्य रश्मिभिः युधुंती तमो विवा

सयंती अंजिज्यं जवृंतेजः यद्वा अंजिज्यं जगत् अंते अनन्ति प्रकाशयति ॥ विमिव समनगा इव सम्यगा
मनहेतवः आपः समनाः ताः गच्छंतीति समनगाः विद्युतः ब्राः विद्युत्संघा इव यद्वा सम्यगमनाय गच्छंतीति
समनगाः सूर्यस्य रश्मयः ते इव ब्राः ब्राताः संधीभूताः ते यथा अंजंते जगत् प्रकाशयति तथेयर्थः ॥ ब्रात इ
त्यत्र तद्वा रलोपश्चुं दसः ॥ ॥ अथ नवमी ॥ आसां पूर्वासा महसू स्वसृणामपरा पूर्वामभ्येति पश्चात् ॥ ताः
प्रलवन्नयसी नूनमस्त्रेरेव दुधुं तु सुदिना उपासः ॥ ॥ आसां पूर्वासामिति ॥ स्वसृणामपरा परस्परं स्वसृभाव
मापन्नानी स्वयं सरंतीनां वा पूर्वासां पुरातनानी आसा मुषसां मध्ये अहः सू अहः सू प्रतिदिनं अपरा अन्या
अद्य तन्युवाः पूर्वा अतीतदिवस संबंधिनी मुषसं यत् अनुसृत्य अभ्येति ॥ अभिमुखे गच्छति ॥ अव्यवधाने
न गच्छतीत्यर्थः ॥ सर्वेषु हस्स एव मेवाभ्येति नयसीः नवीयस्यः नवतरा आगमिन्यः ता उषं सैः उषो विनू
नं निश्चयं प्रलवत् पुरातन्य इव सुदिनाः श्लेभनवर्मनुषान साधनदिवसाः श्लेभनदिनमुखावासयः अस्मै

अस्माकं रेवत् बहु धनविशिष्टं यथा भवति तथा उच्यते तु प्रकाशयं तु पूर्वतन्यो यथोच्यते तथा आगमिन्योपि
उच्यते इति यथः ॥ अथ दर्शयामी ॥ प्रबोधयोषः पणतो मद्यो न्यबुध्यमानाः पणयः ससंतु ॥ रेवत् बहु मद्यवद्भ्यो
मद्यो निरेवस्तोत्रे स्मृतं ते जायंती ॥ ८ ॥ प्रबोधयोष इति ॥ हे मद्यो निमद्यवति अस्मभ्यं दातव्यं बहुभिर्धनैस्तद्व
ति उषः हे उषो देवि पणतः हविः प्रदानं स्यां त्यजमानान् प्रबोधय प्रज्ञापय प्रतिबुधान् कुरु ॥ किंच पणयः यथा
सहिष्णो वणिजः पणिर्वणिः प्रवर्तते इति यास्कः ॥ पणय इति तु ल्यक्काया गादी न कुर्वणि अदानशीलाः अस्मच्छ
त्रवः ससंतु स्वपंतु दीर्घनिद्रा सर्वं तु म्रियंतामिति यथः ॥ तथा च मंत्रोत्तरं ॥ ससंतु च अरातयो बोधं तु शररात
य इति ॥ किंच ॥ हे मद्यो नि अस्मद्वत्त हविर्भिः तद्वति हे उषः मद्यवद्भ्यः हविर्लक्षणा न वद्भ्यो यजमानेभ्यः तेषामर्थं
रेवत् ॥ धनवत् समृद्धिमत् उच्यते विभाहि ॥ किंच हे स्मृतं ते स्मृष्टु मनुष्याणां नेत्रे देवि जायंती सर्वप्राणिनां क्षिपयं
ती त्वं स्तोत्रे स्तुतिर्वर्जं यजमानाय न दर्थं रेवत् धनवत् समृद्धयर्थं उच्येति शेषः ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे अष्ट

येन राजपुरुषैर्न्यायितेनेतृभिश्चाधिष्ठितं स्थाप्यैने च तेन दारो हतीति गत्तारू यथा लोके वा चिद्रूपं वा योषित्वा
नानां स्वकीय रिक्त्यानां सनये लाभाय गत्तं मागच्छति ॥ सा तु सभ्या विचार्य यदीये रिक्त्यं लभते ॥ वदक्षैः सतां श्रुत्वा
यं धनं वितरंते तथेयमपि धनानां प्रकाशानां सनये लाभाय गत्तं मागच्छं सूर्यं निवासस्थानं आरोहति देशविज्ञे
षाचारमपेक्ष्येवं दृष्टंति ते ॥ किंच पण्ये उच्यते ॥ मयमाना सूबासा दुकूतादिशो प्रवसना स्वलं कृता पूर्वजोदरी
न समये मलिनवस्त्रा सती स्नानाने तरे शोभनवस्त्राभरणशोभमाना विज्ञेयेण पतिं भोगयन् वृक्षीती तेन स
ह संज्जी इति तथेयमुषा ॥ अपि नैशेनांधकारेणावृतत्वात् मलिनवसनापि प्रभाते स्वतेजसा वृतत्वात् सवसनास
ती पतिस्त्वानीयेन सूर्येण साकं संज्जी इमाना हसनेव अप्सः दंतस्त्वानीयानिरूपाणि नीलपीतादीनियदानिरू
प्यमाणानि पदार्था ज्ञातानि नितरां रिणीते गमयति प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ यथा लोके वा चिद्रूपं वा योषित्वा स्मि
तव्याजेन दंतान् विवृणुते तथेयमपि सर्वाणिरूपाणि प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ अयं मंत्रो निरुक्ते स्पष्टं व्याख्यातः ॥ अ

छादिति पूर्वान्वयः ॥ तस्मिन्नालेऽग्निः आहवनीयादिरूपः गृहं गृहं सर्वयजमानगृहं अग्निहोत्रार्थमुपतिष्ठते उद्दीयत इत्यर्थः ॥ ॥ अथ दृष्टं ॥ उत्तेवयश्चिद्वसतेरपत्न्यश्च ये पितुभाजोऽप्युष्टौ ॥ अमासते बहसि भूरिवाममुषो देवि दाशुषे मर्याय ॥ ॥ उत्तेवय इति ॥ ते तव व्युष्टौ सत्यां वयश्चित् गमनवतः पक्षिणो विचिद्विद्येषो पितृणां ह्यर्थः ॥ निपातानामनेकार्थत्वात् ॥ उच्चावचेष्वथेषु निपतंतीति यास्वेनोक्तत्वात् ॥ वसते निवासस्थानां भोजनं रुत् ॥ उर्ध्वं अपत्न्यपतंति पूर्ववाक्ये गृहं गृहमुपतिष्ठते ॥ अग्निरिह कृत्वा सि शब्दः विचनश्च मनुष्याश्च पितुभाजः अन्नवतः अन्नार्थिनः कृषिवाणिज्यादिकृत्तरिंस्व स्वयापार्थं उत उन्मुरवाः अपत्न्यगच्छंति ॥ तथा मंत्रोत्तरं पठ्य यत उसा तयति पक्षिण इति एवं सत्यां हे देवि देवनशीले उषो देवते अमा गृहे देवयजनाख्ये संतिष्ठते यजमानाय तदर्थं आमेति गृहनाम इति तन्नामसं पठितत्वात् ॥ यद्वा अमास इत्यजमानेनाग्निना सह निवसते यजमानाय अमावसेनामियादौ सहार्थे प्रयोगात् ॥ ॥ त्रयोदशी ॥ ॥ अस्तो दवं स्तोम्या ब्रह्मण मे वी वृधध्वमुशतीरुषासः ॥

युष्माकं देवी रवसासने मम हस्त्रिणं च शक्तिनं च वाजे ॥ १ ॥ अस्तो दवमिति ॥ एवं सूक्तद्वयोक्तरीत्या बद्धास्तत्वा तां च स्तुतिं अनया निवेदयित्वा स्तामीहं प्रार्थयते ॥ हे स्तोम्याः स्तोमा तदहं तीति स्तोम्याः स्तुत्या हीः उषसः यतो यूयं तादृशी तादृशयः अतो मे मत्संभूतेन ब्रह्मणा सूक्तद्वयगतमन्त्ररूपेण स्तोत्रेण अस्तो दवं स्तुती भवति ॥ किंच हे उषासः उशती स्तोतृ न स्तान् अस्मत्समृद्धिं वा कामयमान यूयं अवी वृधध्वं ॥ अस्मान् प्रवर्धयत इति हे देवीः देवो देवनशीला न्युष्माकं अवसायुष्माकं वैधिनारक्षणे न वयं सहस्त्रिणं सहस्रसंख्या वै अमीहं धनं सने मत्संभवे महि तथा शक्तिनं च वाजे शतसंख्या वै अपरिमितं धनं सने मयुष्माकृतेन शतसहस्रपरिमितं धनं आदिरूप रक्षणेन वयमपि अर्थिभ्यः सहस्रपरिमितस्य धनस्य सनित्वा भवे मेत्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमेन वमो वर्गः ॥ ॥ प्रातारत्नमिति सप्तचं पंचमं सूक्तं वाक्षीवंतं दानस्य स्तूयमानत्वाद् दानदेवयं ॥ याते नोच्यते सा देवतेति परिभाषितत्वात् ॥ त्रैष्टुभं उप रसादिक्ते द्वे जगदौ ॥ प्रातारत्नं सप्तस्वनयस्य दानस्तुतिरित्यनुक्रमणिक ॥

अत्रेति हासमाचक्षते ॥ ॥ दीर्घतमसं वक्षीयान्नामन्त्रविब्रं ह्यचर्यं चरित्य नूवेदाभ्यासाय गुरुबुद्धे चिरकालं
मुचित्वा वेदान् सम्यगधीयत्र तानि चरित्वा । तेनानुज्ञातः पुनः स्वगृहं प्रति प्रयास्य नू मध्ये मार्गे रात्रौ विश्रान्तः
पुनः स्वगृहं प्रति प्रयास्य मध्ये मार्गे विश्रान्तः प्रभाते भावयत्यस्य पुनः स्वनयोनमराजा सा नुचरः संकीर्तमानः
अकस्मात् वक्षीवतोऽतिवृत्ता स सा दः स चरभसा प्रतिबुद्धः । सह सो न स्थौ तं च राजा पाणिं गृहीत्वा स्वकीयमा
सनमुपवेश्यास्य सौंदर्यमवगम्य स्वकृत्यं प्रदातुं यतमनाः स्वगृहं प्राप्य पटुभगवन् वृक्षपुत्रं किं नामात्
मिति स च पृष्टो मातरं वितरं च स्ववृत्तांतं आच चक्षे स च राजा संभाव्य रथवगम्य मुदितमनाः स्वगृहं प्राप्य सौ
मधुपर्कपुरःसरं गंधमाल्यादिभिः पूजयित्वा सरथं दशकृत्याः ज्ञातं निष्कान् अश्वशतं पुंगवानां शतं गवोषष्टु
त्तरसहस्रं पुनरेवा दशरथाश्च प्रादात् । सर्वमनुक्रमेण प्रतिगृह्य दीर्घतमसोऽतिवृत्ता गत्य तस्यैवादर्शयन् ॥
ननु वक्ष्यानामाश्वबंधनीरज्जः तद्वा न वक्षीयेन अप्रबंधनं चरत् एवोचितं । अतोऽस्य राजात्यतिग्रह

मोवर्गः ॥ अथैकादशी ॥ अवेयमश्वैद्युवतिः पुरस्ताद्युक्ते गवासरुणानामनीकं ॥ विनूनमुद्धादसति प्रवेतुर्गृहं गृ
हमुपतिष्ठते अग्निः ॥ ॥ अवेयमिति ॥ इयमुषायुवतिः यौवनोपेता योषित्स्थानीया यद्वा सर्वेषु भावेषु मिश्रयं
ती पूर्वैरस्तात्पूर्वस्यां दिशि अवाश्वैत् । अथर्थागच्छति वर्धते वा अत्रावशब्दो विनिग्रहार्थः । न्यवेति विनिग्रह
र्थो विवित्यास्वेनोक्तत्वात् तत्कथमवगम्य त इति तत्राह ॥ इयं अरुणानां अरुणवर्णानां गवां प्रसिद्धानां एत
न्नामकानामश्वानां वा अनीकं समूहं योजयति । अरुणाणां वः उषसां श्यावाः सवितु रितियथा केवेकाह न सन्ना
हं दृष्ट्वा प्रयाणमनुमीयते तथा नूनं निश्चितं एषा युष्मानूतमो विवर्जयिष्यति यत इयं गायुनास्ति अतएव दारणात्
यथा केवे श्वसन्नाहं दृष्ट्वा गतयो नुमीयते तथा ज्ञपीयर्थः ॥ तादृशी सा असति असत्याये निरूपे अंतरिक्षे अ
तिरोधाय कृत्वा दृष्टो भवेत्तमसिकावेतुः प्रवर्षेण ज्ञापयेत्तीक्ष्णी नूनं युष्मादिति पूर्वत्रान्वयो । विविधं भासत इ
ति शेषः । उपसर्गविशेषोऽप्यत्रिधा ध्याहारः ॥ यद्वा असति तमो धैरूपे धकारे प्रवेतुः प्रवर्षेण ज्ञापयेत्तीक्ष्णी नूनं यु

भाव्यनुष्ठेवेति चोभयत्र स्तोत्रेति दातुर्भावय न्यस्य श्रूयमाणत्वात् तत्प्रथम्यमुपजीव्यं पृथगुपात्तं। वस्तुतस्तु
 पितुर्नमिन्ना पुत्रस्यापि व्यवहर्तव्यत्वात्॥ तथा आरुद्रस इत्यादौ बहुशः प्रयोगदर्शनात्॥ स्वनयेन दत्ता इति
 तत्रैव सूक्तेन स्वनयस्यापि श्रूयमाणत्वाच्चोभयत्रापि दानप्रतिग्रहीत्रोरेकत्वेनैवमेव दानप्रशंसारूपमाख्यान
 मिति प्रसिद्धं॥ ॥ प्रातारत्नं प्रातरित्वा दधाति तं चिकित्वा अतिगृह्या निधत्ते॥ तेन प्रजो वर्धयमान आयुराय
 स्पौषेण स च ते सुवीरः॥ ॥ सकृक्षी वानानी तं सर्वं पितुर्निवेदयन् परोक्षेण च दानप्रकारं प्रशंसति स्वनयोनम
 राजा प्रातरित्वा प्रातरे वात्सनः सकृशमागमः स नूरत्नं रमणीये निष्कादिकं प्रातः प्रभाते कृते दधाति अस्मत्संति
 धौ स्थापयति संस्थापितं सर्वं चिकित्वा नूचेतना वान आरुष्टमि सवगतवान् प्रतिगृह्य स्वीकृत्य निधत्ते पितुः स
 मीचे स्थापयति॥ अनेतरं तेन दत्तेन निष्कादिना प्रजो पुत्रभत्यादिरूपैव वर्धयमानः पोषयन् आयुर्जिवितं च वर्
 धयन् सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रभत्यादिभिरूपेतः स नूराय स्पौषेण धनानी पुनः पुनर्वर्धनेन स च तेऽसौ रा

जासंग उत मिति दातु राशिषं प्रार्थयते॥ ॥ अथ द्वितीया॥ सुगुरस सुहिरण्यः स्वशो बहुदस्मै वयं दं दधा
 ति॥ यस्मायं तं वसुना प्रातरित्वा मुक्षीजये व यदि मुक्षिनाति॥ ॥ सुगुरसदिति॥ अत्र वृक्षीवतः पिता आनीतधने
 न संतुष्टो राजानं बहु प्रकारेण शास्ते॥ असौ स्वनयो राजा सुगुरं सन् शोभनैः गोभिः तद्वान्भवतु। तथा सुहि
 रण्यं सुष्टुभिर्हितरमणीये धनैस्तद्वान्भवतु तथा स्वश्वः शोभनैरश्वैस्तद्वान् असत् अस्यै प्रदात्रे राजे बहुत
 प्रभूतं वयः अन्नैर्दंष्ट्रः परमेश्वरो धर्मदेवता दधातु दद्यात् यतो यं राजाऽस्मै गोहिरण्यान्वानि बहु संख्या
 यानि दत्तवान्॥ अतस्तेषां सुचितैव कस्येयमाशी रिति स उच्यते। यः यो राजा प्रातरित्वा प्रातरागा सित्रतिथेः
 पुत्रः आयेतं गुरुकुलादगच्छंतं पटिं पथिर्वयं दृष्ट्वा गंतारं त्वात्वी वसुना अन्नसाधनेन गवादिधनेन उल्लिख
 ति। गमनतः उल्लिखं बध्नाति। गतिं निरुण्हीत्यर्थः॥ प्रतिबंधे दृष्टं त उच्यते। मुक्षीजये व यदि मुच्यमाना सती
 बंधनं जनयेतीति मुक्षीजया मृगपक्ष्यादिबंधिनी रज्जुः तया पाशक्रे यद्वा पटिं गतारं मृगपक्ष्यादिव उल्लिखति।

वभ्राति। तथा मया अननुज्ञातमपि लो गमने प्रतिबध्य यथेष्ट दानाद्यो राजा तोषयति स एवं भवति॥ गंतुं रि
ति पदे व्याचक्षाणेन यास्वेन तदुदाहरणतया यं मे जो व्याख्यातः॥ स गुरु भवति सहिरण्यः स्वभो हृहञ्चासौ
वयं इंद्रे ददाति यस्मायं तमन्नेन प्रातरगमिन्यतिथे सुक्षीजयेव पदि मुस्तिनाति। कुमारे सुक्षीजामोचनाधुं
शयनञ्च जननाच्चेति॥ ॥ अथ तृतीया॥ आयमद्य सकृत् प्रातरि च निष्टः पुत्रं वसुमतारथेन॥ अंशोः सुते
पायमत्सरस्य क्षयद्वारं वर्धयिस्तृताभिः॥ ॥ आयमद्येति॥ प्रातः पूर्वद्युः प्रभातकाले यदा धनं दत्तवान् तस्मि
न्नेव काले सकृत् शोभनस्य वृत्तिरित्यो रूचन् प्राप्नुमिधुन् वृद्धा दृक्ष्यामीति वृमयमानो हं अद्यास्मिन्दिनं ददानी
आयं प्राप्नोसि। अत्र यद्यपि केवलं प्रातरित्येव श्रुतं न पूर्वद्युरिति तथापि अद्यायमित्युक्तत्वात्। अर्थात् पूर्वद्युः प्रात
रिति गम्यते॥ वीदृशं इष्टसाधनस्य यागस्य वा पुत्रं पुरुत्रातारं पुत्रः पुरुत्राय तदुत्तियास्वः। वृत्तिरित्यर्थः। केन
साधनेनेति। तदुच्यते। सुमतारथेन समृद्धधनवतारथेन साधनेन यद्वा तेन सहित इति स हार्थे तृतीया॥ किं

श्री
॥२४॥

नोपपद्यते ब्राह्मणस्य च दूर्मणामस्य त्रीणि वृमणि जीविकाया जनाध्यापनेनैव विशुद्धाश्च प्रतियहं सकृत् कृत्वा
ब्राह्मणस्यैवाधिगृहेन तु क्षत्रियस्येति नैष दोषः॥ यद्यप्यसौ ब्रह्मिणस्य राज्ञः पुत्रः स तथापि तेन ब्रह्मिणस्य राजेन
स्वयं वृद्धत्वा दपयो सादनयसामर्थ्यमलभामने तदुत्पादनाय याचितो दीर्घतमाश्रयिः उशिङ्गामवा अपयोसा
दनयप्रेक्षितया राजमहिष्या अतिजरवेन महर्षिणा सह रंतुं लज्जमानया स्ववस्त्राभरणै रलं कृत्य स्वप्रतिनि
धित्वेन प्रेषितां उशिङ्गामिकां योषितं दासीमियवगस्य स्वमेव पूतेन जलेनाभिषिच्य क्रविपुत्री कृत्वा तया सह रेमे।
तदुत्पन्नः वृक्षीवाभामर्चिः एतत्सर्वमस्माभिः पूर्वाध्यायेना सयाभ्यामियत्र सस्ते विस्तरेण प्रतिपादितं॥ अतो
स्य क्षत्रियसंबंधात्सौ वृक्षीकानिति नामोपपन्नं॥ दीर्घतमसः परमर्षिरस्य भवेन ब्राह्मणत्वात् प्रतिग्रहोपपन्न
एव॥ इदमादिस्तु ह्ये स्वनयस्य राजोदानप्रशंसाख्यानप्रतिपादकं॥ ॥ नचनुक्रमण्यां स्वनयस्य दानस्तुतिरि
तिदानतुष्टोभावेति चोभयत्रस्तोतव्यं भिन्नमेव वगम्यत इत्युच्यते॥ उन्नरस्तु स्य प्रथमायामुचि अधिक्षि यतो

गानामग्निहोमासकृत्वा दग्निहोमस्य प्रकृतिज्ञानस्य ज्योतिहोमेन स्वर्गवा मोयजे तेति स्वर्ग एव पूलत्वेन श्रुतः
नगवादिबूमिति वाच्यं स्वर्गवित्गवादिबूमनयापि सोमयागस्य वृत्तुं शक्यत्वा न्नवेवलं सोममनुतिष्ठतामेव महत्सु
लं अपितु सकृत्तसाधनानिबूमतिराणि अद्यतिष्ठतामपि महत्सु लमस्येवेति दर्शयति ॥ एतन्तं पितृन् प्रीणयते
पुत्रैरिं प्रीणनशीलं इष्टदानादिप्राणिनः सर्वदा प्रीणयते च पुरुषे अवस्य वो अन्नमिच्छं यः अन्नसमृद्धिहेतवो ह्यु
तस्य धाराः यदा दृष्टकृत्या विश्वतः सर्वातः उप उपेत्ययं ति प्राप्नुवति प्रीणयतीत्यर्थः ॥ अथ पंचमी ॥ नावस्य
पृष्ठे अद्यतिष्ठति अतो यः पृणाति स ह देवेषु गच्छति ॥ तस्मात् आपो घृतमर्षति सिंधवस्तस्मात् इयं दक्षिणा विच
ते सदा ॥ ॥ नावस्य पृष्ठ इति ॥ सोमयागप्रज्ञं सा प्रसेगेन सामान्यतो दानमेतदादिभिस्त्रिभिः प्रज्ञं सैतियदा सो
मस्यैव प्रस्तुतत्वात् दक्षिणा शब्दस्य याग एव प्रसिद्धत्वात् सूक्तपरिसमाप्तेः ॥ सोमयाग एव प्रस्तूयते ॥ यो यो
मर्षः पृणाति हविषादिना दानेन देवादीन् प्रीणाति स नावस्य वूमिति स्रवनामतद्विरुद्धमव न विद्यते अंबुदुखं

तत्साधनं प्रापंवेति नावोद्यु लो कूः ॥ तथा च स्तूयते ॥ नवा अमुं लो कं जग्मुषे किंच नावूमिति ॥ तस्य पृष्ठे उन्नते उपरिदेशे
श्रितः सन्न अद्यि अद्यि कं आवृत्तांतेति श्रुतियुद्धा अद्यतिष्ठति अद्यिष्टाय प्रमुखो भूत्वा तिष्ठति नवेवलं स्वर्गाश्रय
णं किंतु देवेषु मध्ये गच्छति वर्तते स्वयमेव देवो भवतीत्यर्थः ॥ हेति प्रसिद्धौ किंच तस्मै प्रीणयित्वे पुरुषाय सिंधवः स
दनशीला आपः घृतं ते जो वत्सारं अतिगच्छंति रसवयो भवतीत्यर्थः ॥ किंच ये भूमिरपि दक्षिणा सस्यादिपूलसंपादनं
दक्षसती सदा सर्वकालं पिबते सेचयति तोषयतीत्यर्थः ॥ दानुः जीवसाधनो भो दवा नि हविषादीनि समृधानि सर्वं
यर्थः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ दक्षिणा वतामिद्विमानि चित्रा दक्षिणा वतां दिवि सूर्या सः ॥ दक्षिणा वतो अमृतं मज्जेते दक्षि
णा वतः प्रतिरंत आयुः ॥ ॥ दक्षिणा वतामिति ॥ दक्षिणा वतां बहुविधगो हिरण्यादिरूपं दक्षिणा प्रदातृणां इष्टं
एवकार्यः तेषां मेवार्थः ॥ इमानि भूमौ दृश्यमानानि चित्राणि वाषणीयानि स्रक् चंदनमणि मुक्तादिरूपाणि द्रव्याणि
समृधानि भवन्तीति शेषः ॥ किंच दक्षिणा वतामेव दिवि द्यु लोके स्वर्यासः सूर्यसंबन्धि नो लो कः तदनु गृहीता भोगा

समृद्धा प्रवृत्तीति । किंच दक्षिणावत एवा मृतं जरा मरणरहितं स्थानं भजंते । यद्वा दानेना परतपान आत्मानं विदित्वा
 अमृतमविनाशनं मोक्षं भजंते प्राप्नुवन्ति विविदिषन्ति यत्नेन दानेनेति श्रुतेः । किंच दक्षिणावत एवायुः प्रतिरंते । अति
 दीर्घमायुर्धर्मवर्धयितुं लभंते प्रपूर्वस्तिरतिवर्धमानार्थः । इति सर्वत्र संबध्यते ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ माघे मासे तु रि
 तमेन आरम्भा जा रिषुः सूरयः सूत्रतासः ॥ अन्यस्तेषां परिधि रस्तु कश्चिदप्ये तमभि सै यं तु नूते कः ॥ १० ॥ ॥ मा
 घे त इति ॥ अन्वयव्यतिरेकभ्यां दानं प्रशंसितुमाह ॥ एते तौ देवादीनि हविषादिना प्रीणयंती संतः दुरितं यथा भ
 वति तथा प्राप्नुवन्तुः खं एनः तस्मा धनं पापं च मारन्त्या भुवन् नवेव लं दानार एव अपितु सूरयः देवानां स्तोता रोपि विद्व
 सो मा जा रिषुः जरयान जीर्ण भवेयुः । तथा सूत्रतासः शोभन कृच्छ्रं चां द्रायणादि नियमवतोपि मा जा रिषुः तस्मै नो
 मा जनः वृद्धि स उच्यते । तेषां दानं तृणां स्तो तृणां च तेभ्यो न्योयः कोपि पुरुषः परिधिः पापस्य परिधारकोक्तः ॥ यद्वा अ
 न्योयः वृश्चन पाप देवः तेषां परिधि स्थानीयो व्यवधायकोक्तः ॥ यथा अग्नेः परिधिः स्वयं रक्षः प्रभृतिभिर्वाध्यमा

श्रीः

॥२६॥

च मदानेन धनेन अंशोः अत्युः मतः बह्वी रूपस्य मत्सरस्य मानसा धनस्य मत्सरः सोमो मंदते स्तृप्ति कर्मण इति नि
 रुक्तं तस्य सूतं अभिषुतं रसं पायय इष्ट साधनं सोमयागं कुर्वित्यर्थः ॥ कृत्वा च क्षय द्वा रं क्षियंती वसेती वीरः पुत्र
 भृष्टा दयो यस्य ते । तादृशं त्वदिष्ट साधनं बहु धनं प्रदत्ता रं सूत ताभिः प्रिय स या त्मि क्वा भिर्वाग्निर्वर्धय समृद्धं कु
 रू ॥ पुत्र भृष्टा दिव्यै र्यथा प्रवृद्धो भवति तथा कामयेये र्यः ॥ ॥ अथ च तुर्थी ॥ उपक्षरंति सिंधवो मयो भुव ईज
 नं च यक्ष्यमाणं च धेनवः ॥ एते च पपु रि च श्रवस्य को घृतस्य धार उपयंति विवृणतः ॥ ॥ उपक्षरंतीति ॥ पूर्वस्यामु
 चि आनीतेन धनेन सोमयागं कुर्वित्युक्तं ॥ तमेव सोमयागं कलु दर्शनेन स्तोति ॥ सिंधवः स्यंदन शिलाः प्रसूवतृपा
 पाधराः सिंधुः स्यंदना दितिया स्तुः ॥ मयो भुवः सख मावयि त्वा मय इति सख नाम मयः स्या मयमिति तन्नाम सफा रा
 त् । धेनवः प्राणयि शो गावः ईजानं सोमयाग मनुति चेतं तथा यक्ष्यमाणं दूतं कुर्वतं च मेवै च समीजनं अपितु यक्ष्य
 इत्यव सि तवै तमपि उप उपेयक्षरंति स्ववैति प्रीणयंतीत्यर्थः ॥ न च पूर्वस्यामुचि सोमं पिबेत्कृत्वा सर्वेषां सोमया

आमंदानि ति कक्षीवान्दानं तुष्टावपंचभिर्भावयत्यनुष्टुप्प्रोभावयत्यरोमशयोर्दंपयोः संवादरुक्कोवि
त्रियोगः ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ आमंदानस्तोमात्प्रभरे मनीषासिंधावधिः क्षियतो भाव्यस्य ॥ यो मे स हस्त्रमभिमीत स वानत
र्त्तोरजाश्रवदधुमानः ॥ ॥ आमंदानिति ॥ सिंधौ सिंधुदेशे यद्वलक्षणया सिंधुतीरे समुद्रतीरे अधि क्षियतः अधि
वसतो भाव्यस्य भावयत्यनुष्टुप्प्रस्य स्वनयस्येत्यर्थः ॥ तस्य मंदान् अनल्पान् स्तोमान् स्तोत्राणि तन्निष्ठबहुविधा
दानवीर्त्तनानि मनीषामनीषया प्रियातिशयबुद्ध्या प्रभरे विशेषेण संपादयामि ॥ वृत्तस्य विशेषरूपं तत्राह ॥ अद
र्त्तः केनाप्यहिंसितो राजा मेमदर्थं सहस्रं तत्संख्याकान् स वान् सूर्यते सोमायेक्षितिसवाः सोमयागाः तान् अमि
मीत संपूर्णधनप्रदानेन निर्मितवान् विमिष्टान् श्रवः सर्वैः श्रूयमाणं वीर्त्तिमात्मनश्च धुमानः वामयमानः यतोयं
आर्त्विज्याद्युपाधिना विनावीर्यार्थमेव बहुधनं प्रादात् अतस्तौ स्ते मीत्यर्थः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ शतं राजाना
धमानस्य निष्ठां च तमश्वाभ्ययतां सद्य आदं ॥ शतं वृक्षीवो अस्मरस्य गोनीदिवि श्रवो जरमाततान ॥ ॥ शतं

शत इति ॥ नाधमानस्य स्ववीर्त्तव्यमित्युच्चैर्यचिमानस्य अस्मरस्य धनानी निरसितुः दानशीलस्य शतः स्वतेजसादी
प्यमानस्य स्वनयस्य निष्ठां च तमश्वाभ्ययतां सद्य आदं ॥ शतं वृक्षीवो अस्मरस्य गोनीदिवि श्रवो जरमाततान ॥ ॥ शतं
सहस्रमित्यपरिमितवचनः अपरिमितात् सद्यः प्रार्थनानंतरमेव वृक्षीवानहं आदं आदत्तवानस्मिन्स्वीकृतवा
नस्मीत्यर्थः ॥ तथा प्रयतान् शुभान् लक्षणोपेतान् अश्वान् अध्वगमनसमर्थां बृहदान् आदं आत्तवान् तथा गोनां
पुंगवानां बलीवर्दीनामित्यर्थः ॥ उत्तरमेतरेस्त्रीगवीनामभिधानात् तेषां शतं आदं ॥ एवं प्रदाता राजा दिवि द्युलोके
श्रवः वीर्त्तिं अजरं शश्वती आततान विस्तारितवान् गवादिप्रतिग्रहं स्वर्गे वीर्त्तिमकूरवमित्यर्थः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥
उपमाश्रयावाः स्वनयेन दत्ता वधू मतो दश रथा सो अस्थुः ॥ वसिः सहस्रमनुगव्यमागा लूनकक्षीवो र अभिवि
त्ते अन्हं ॥ ॥ उपमेति ॥ स्वनयेन दत्ताः श्रूयावाः तद्वर्णाश्चैर्युक्तत्वात् श्रूयावाः वधू मतो आरूढाभिर्वधूभिस्तद्वतः
दश एतत्संख्याकरथा सो रथाः उपस्थुः उपस्थिताः गव्यशृङ्गे समूहवत् वसिः सहस्रमनुगवैर्व्येषस्यधि

कू स हस्रंगवांससूहः अन्वगात् प्राप्नोत् । आत्मनेपरोक्षेण ब्रवीत् तत्सर्वं प्रतिगृह्णायं ब्रूही वान् अन्हांदिवसानां म
ध्ये अभिषिक्त्वे सै निहितेऽनिसनत्स्वीकृतं रथवधादिवै स्वपित्रे समर्पयति स्वयं वास्वीकरोति । अभिषिक्त्वा ब्रूः
आसन्नकालवाची प्रपितृशब्दवत्सच प्रपित्वे अभीकूर्यासन्नस्येतियास्वेनोक्तत्वात् ॥ आसन्नवचनः उपस
गमेदेषीत्यर्थः ॥ अथ चतुर्थः ॥ चत्वारिंशदृशरथस्य शोणः सहस्रस्याग्रे श्रेणिं नयति ॥ मदच्युतः कृशनाव
तो अस्यान्वक्षीवत उदमृक्षंत पञ्चाः ॥ चत्वारिंशदिति ॥ दशरथस्य दशसंख्याकुरथवतः सहस्रस्य सहस्रसं
ख्यानुचरोपेतस्य ब्रूहीवतो गोवूथसहस्रस्य वाग्रे पुरस्तात् शोणशोणवर्णोपेताः अश्वः चत्वारिंशत् एवैवस्य र
थस्य चतुष्टये सति दशरथानां मिलित्वा चत्वारिंशदश्वभवेति । तेषाम् श्रेणिं पंक्तिं आश्रित्य नयति रथानां मज्जिमते
शे प्रापयति । युक्तास्वनियुक्तात् । श्रेणिं श्रेणी भावं नयति ॥ एवैवै रथं चत्वारथत्वारः पंक्त्याकुरेण वहंतीत्यर्थः ॥ अथ
तान् ब्रूहीवतः ब्रूयाश्च संबंधिनी रज्जुः ब्रूयारज्जु रज्जुस्येतियास्वेनोक्तत्वात् ॥ तामिस्मद्वंतः यद्वा अंगिरसः पु

नः स्वां तर्हितमग्निं रक्षति तद्दत् । तथा च अन्योयः **धर्मविशेषः** तेषां परिधिः परिधानमस्तु ब्रूवचस्थानीयोस्तु । त
र्हितं प्राप्नुयुरित्युच्यते । अरणं तं देवादीन्यप्राणयंतं अदातारं शोकाः चित्तपीडाः तस्माद्यभूताः पाप्मानो वा अभि
अभिमुखं संयंतु सम्यक् प्राप्नुवंतु । वयं सन्निवो भवेमेत्यर्थः ॥ अत्र यद्यपि सामान्येन दानमात्रं श्रूयते तथाप्यस्य
सूक्तस्य स्वनयनदानस्मृतिरूपत्वाद्दुःखानितमायं हित्यर्थः ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥ आमंदा
नितिषु सुसूक्तं सतेत्यनुवर्त्तनात् पूर्व आदितः पंचानी ब्रूही वानृषिः षष्ठ्या भावययः सप्तम्यारो मशानां म ब्रूही
वादिनी आदितः पंचानी भावययस्य स्मृतिरूपत्वात् एव देवतायातेनोच्यते इति न्यायात् अंसयोः षष्ठी सप्तम्योस्तु
भावययरो मशयोः सैवाद् षष्ठ्या भावययः सप्तम्यारो मशायद्युपि स्वनयनदत्ता इति श्रूयमाणत्वात् तस्यैव सूक्त्या
भाव्यं तथापि पितृपुत्रयो रभेदादरुद्रा इति वत् पितृनास्माव्यवहर्तुं शक्यत्वात् प्रथमायां मृचिभावययस्य सूक्तत्वा
च्च भावययं तु सावेत्येतद्विरुद्धमित्युक्तं पूर्वसूक्त एव ॥ आदितः पंचत्रिष्टुभः । अतो अंये अनुष्टुभौ ॥ तथा चानुक्तं

नर्वधुभ्यो निवेदना संभवात् वधूम तो दशरथा सो अस्थुरिति ॥ दशनां रथाना मुक्तत्वा दत्र च त्री नष्टा विसे दशनां
वक्ष्यमाणत्वात् वधू शिष्टाना मन्येभ्यो दा तु मनुचितत्वा न्यानी तियुक्तानुक्ताना मेवा नुवदन पक्षे दशवधू युक्ता रथाः
एको धन पूर्ण इति विवेकः ॥ उक्ताना मेव रथा दीनां पुनरभिधानं प्रकृत्य ता पनार्थं सर्वे ब्राह्मणा आगता वसिष्ठ आगत इ
ति वत् ॥ इदानीं परोक्षेण ह ॥ संबन्धवः शोभना विद्या यो नि संबंधि नो ये षां ते तथोक्तः ॥ यद्वा शोभन बंधवो वेताः पर
स्पर मनुराग युक्ता इत्यर्थः ॥ विशः प्रजाः तत्र प्रवा विभ्रयां विभ्रयं त इति ब्राः ब्राताः तकार लोपश्चां दसः ॥ विशां ब्रातो यथा
परस्पर मनुराग वंतः ॥ तथा ते अपीत्यर्थः ॥ प्रजाः अन्ववतः अंगिरस सैतान प्रमा वये सैति संबन्धवः अनस्वेतः उ
क्तवतः हविर्धानि ब्रूरो वतो पत्न्यै तसो मया गवतः ॥ तथैते सैतः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाण वीर्तिः एषां त इच्छं तु वा तद
र्थमादद इति शेषः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ आग धिता परिग धिता या वृशी केव जंग हे ॥ ददाति मत्स्यं यादुरीया शूनां भोज्या
शता ॥ ॥ आग धितेति ॥ संभोगाय प्रार्थितो भावय यः स्वमायां रोम शा म प्रौढेति बुद्ध्या परितो गृहीता आदराति

श्रीः

॥२१॥

शयार्थं पुनर्वचनं गंधं गृह्णाते रियास्वः ॥ यद्वा आग धिता आसमंता तमिश्रयैती आंतरं प्रजननं ब्राह्मं मुजादि मिष्टिय
र्थः ॥ गंध्यति मिश्री भावकर्मैतियास्वः ॥ पूर्वस्मिन्पक्षे पुरुषस्य प्राधान्यं उन्नरस्मिन्नयो वित इति भेदः ॥ व्रीहृशी सा जंग
हे अयर्थं गृह्णाति ब्रूदा विदपिन विमुंचति ॥ अस्यागे दृष्टांतः ॥ वृशी केव वृशी वाना मसूत वत्सा न बुता सा यथा पत्यस
ह चिरं कालं त्रीडति न ब्रूदा विदपि विमुंचति ॥ तथैषा पि विंच भोज्यैषा यादुरीया दुरिह दवृना मरेतो लक्षण मुदवृ प्र
भूत ददातीति यादुरीव दुरे तो युक्तेत्यर्थः ॥ तादृशी सतीया शूनां संभोगार्थं यश इति प्रजनन नाम तत्संबंधी निवृत्ति
या शूनि भोगार्थं शता शता संख्यातानि मद्यं ददाति ॥ रोम शाना म ह हस्यतेः पुत्री ब्रह्म वादिनी परिह सैतं स्वपतिं प्रसा
ह ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ उपोषम इति ॥ मोः पते मे मां द्वितीया र्थे चतुर्थ उपोष द्वितीय उपशब्दः पाद पूरणः उपेत्य परा
मृश सम्यक् स्पृश भोगयोग्य मवगच्छेत्यर्थः ॥ यद्वा मेममगो पनीय संगं उपोष परा मृश अयं तमां त रं स्पृश परा मृश
भावशंकां निवारयति ॥ मेमदंगानि रोमाणि दभ्राणि मामन्यथाः ॥ अत्यानि मा बुध्यस्व ॥ दभ्र मत्पद्वमि त्यत्यस्येति नि

घटुः॥ दध्नुदभो तेरितियास्तुः॥ अदभ्रत्वमेवविशदयति॥ अहंरोमशा बहुरोमयुक्तस्मि यतो हमी दृशी अतः
सर्वसं पूर्णवियवास्मि॥ रोमशत्वे दृष्टं तः॥ गंधारीणांमिव अविवेकगंधारदे रोतेषां संबंधिन्यविंजतिरिव तद्देश
स्ठो अवयो वा मेवा यथा रोमशाः तथा ह मस्मि॥ यद्गंधारीणां गेर्भधारिणां अविक्का असर्थं तर्पयंती यो निवि
वता सां आ प्रसर्व रोमवे शादि निवृत्तनस्य शास्त्रे निविधत्वा द्यो निदे रो रोमशो भवति अतः सोपमीयते यतो ह
मी दृशी अतो मा म प्रौ दां मा मा बुध्यस्वेत्यर्थः॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे एकादशो वर्गः॥ ॥ विंशोऽनुवाके सप्तस
प्तानितत्र अग्निं होतारं इति प्रथमं सूक्तं एकादशो चोदोद सपुत्रस्य परुषे पस्या च आग्नेये आसृष्टे सहि शर्धदस
स्या षट्सप्त यक्षराति धृति उत्कृष्टा ति कृति सं कृति वि कृया इति प्रकृति कृति धृति धृति धृति प्रच नुरुत्तर शताक्षर
मारभ्य चतुर्णां परिहाग मेवैव सुक्तं छंदो जायते तथा सप्त यष्टि अति धृती उत्कृष्ट संख्या वेते स्यातां एतत्सर्वं छंदो ग्रंथे च
तुः शतमुत्कृतिरित्यादि सूत्रैः प्रतिपादितं सूक्तस्य विशेष विनियोगो लैजि वः॥ दशरात्रस्य षष्ठे हनि प्रतः सवने प्रस्थि

जाः सर्वे वक्षी वंतः अथवा वक्षी वदनुचराः सर्वे पि छुद्रिन्यायेन वक्षी वंतः पञ्चाश्वानयंतः संतो म दच्युतो म दस्त्रा विण
उद्धृता नृशत्रूणां मदस्य व्यावयितृत्वात् कृशनावतः सुवर्णमयाना मरण युक्ता नृकृशानमिति हिरण्यनाम कृशने को
हमिति तन्नाम सप्तपाठात् सुवर्णभिरणो चेता न् अस्या नृसततग मशी कान् अश्वान् उदमुक्षंतः अथ अमज नितस्वे
दाप नयाय उत्कृष्टं मार्जयंति॥ ॥ पंचमी मृचमाह॥ ॥ पूर्वमनु प्रयति माद देवस्त्री युक्तो अष्टा वरिधाय सोमाः॥
संबंधवो ये विश्या इव ब्रा अनखंतः श्रवणे षते पञ्चाः॥ ॥ पूर्वमन्विति॥ इदा नी मानी तं धर्नं बंधु भ्यो निवेदयन्नाह॥
हे सुबंधवः पूर्वा प्रयतिं पूर्वप्रदानं अनु तमनु सुय वक्ष्यमाण निरथा दी नियुष्म दर्थं आद दे स्त्री कृतवानस्मि॥ यद्गृ
र्वा प्रतियै प्रदेयं रथा दिवं अनुदानं क्रमेणैव आद दे प्रतिगृहीतवानस्मि॥ कानितानीति त्रीनष्टौ च युक्ता न्चतुर्भिर
श्वैर्धनैर्वारिथान् युक्तानीति शेषः॥ अत्र संख्या पृथक् निर्देशो न विवक्षितः॥ तथा अरिधायसः अरि मिरी श्वरै र्धारिणी
याः बहु मूल्या अश्वरया तागा आद दे अत्र वक्ष्यमाणानि पूर्व प्रतिगृहीता दधिक्रानीति युक्तं पूर्वमेव पित्रे निवेदितान्

तं यथा बहु मन्यंते तथा त्वामपि स्तोमीत्यर्थः ॥ उक्तगुणविशिष्टो देवः स्वधुरः शोभनयज्ञवान् यत्ते सम्यक् निर्वहन्
 उर्ध्वया उन्नतया उत्कृष्टतया देवाद्या देवान् पूजयंसा देवान् प्रत्यक्षया कृपा कृपया समर्थः लक्षणया देवो देवान् प्रक
 ण्या कृपयेतियास्तु ॥ तेभ्यो हविर्वहनवद्वा उक्तः स नू आ जुहानस्य आसमैता दुयमानस्य सर्षिषः सरणशीलस्य
 दृढविलापनेन दीप्तस्याज्यस्य विभ्राष्टि विशेषेण भोजमानं अनुस्वयमपि तदज्यं शोषिकाज्वालाया वष्टि कृमय
 तेस्वीकुरोतेत्यर्थः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ यजिष्ठं त्वा यजमाना दुवे मज्ये चमंगिरसां विप्रमन्ममि विप्रमिः शुभ्रमन्म
 मिः ॥ परिज्मानमिव द्यौं हेतारं चर्षणीनां ॥ शोचिष्ये शं दृषणं यमिमविशः प्रावंतु जूतये विशः ॥ ॥ यजिष्ठं त्वेति ॥
 हे विप्रमेधा विनूतू दीप्तज्वालाग्नेयजिष्ठं अतिशयेन यष्टु तमं त्वा लां यजमानाः वयं यष्टारः दुवे म आहूयाम ॥
 यतो वयं यजमानाः यतश्चित्त्वं यजिष्ठः अतो दुवे मे यमि प्रायः ॥ वीदशं ली अंगिरसां अंगिरोगोत्रोत्पन्नानां मध्ये
 ज्येष्ठं ज्यायां सै यद्वा अंगिरसां अंगाराणां मध्ये ज्येष्ठं ज्वालायुक्तत्वात् ॥ अंगिरसां अंगारा इति यास्तु ॥ अवाये

॥ श्री ॥

॥३१॥

अंगारा आसंस्ते अंगिरसो भवन्ति तिश्रुतेः ॥ वेन साधनेनेति तदुच्यते ॥ मन्ममिः मनसाधने विप्रमिः विशेषेण प्र
 णयितृभिः मन्ममिर्मन्त्रैः यद्वा विप्रमिः मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्ममिर्मन्त्रैश्च संहिता वयवमिति संबंधः ॥ तदाह्वाना
 मानं तं परिज्मानं परितो गच्छं द्यामिव सूर्यमिव हेतारं देवानामाह्वतारं वृषमर्थे चर्षणीनां मनुष्यानां मैतत् मनु
 ष्याणां यजमानानां मर्थं यद्वा चर्षणीनां पूर्वमनुष्याणामेव सती पश्चाद्वा गार्हसाधनत्वेन देवत्वमापन्नानां देवानां
 आह्वतारं तथा शोचिष्ये शं वृषवदसं ता यत ज्वालोपेतं दृषणं वृषितारं एवं रूपं ली विशः त्वमेव निविशमानाः इमा
 विशः प्रजायजमानरूपाः प्रजाः जूतये स्वर्गाद्यभिमतपूजं प्राप्नुवन्तु प्रपूर्वेण प्रीणयंतु ता दृशं त्वा दुवे मेति संबंधः ॥ ॥
 अथ तृतीया ॥ ॥ सहि पुरुचिदोजसा विरुक्मता दीद्यानो भवति दुहंतरः परशुर्न दुहंतरः ॥ वीलु चिद्यस्य समृते
 शुवद्वेने वयस्त्रिंशं ॥ निषहमाणे यमते नायते धन्वा सहनायते ॥ ॥ सहि पुरुचिदिति ॥ सहि स एव पूर्वस्मृत एक
 मिः विरुक्मता विशेषेण रोचनवता ओजसा ज्वालारूपेण बलेन पुरुचिर् अयश्चिदमेव दीद्यानः दीप्यमानः ६ दुहं

हंतरः शोभूणां छेदनय प्रयुक्तः परशूनं परशुविवसयथा अमोघं हि नस्ति तथाऽयमपि किंच यस्याग्नेः समृते
 सैगते संयोगे वी लुचित् दृढमपि पाषाणदिक् शुवत् गच्छेत् शीर्येत तथा यत् स्थिरं यच्च पर्वतादि स्थिरमपि चापि
 तं तदपि शुवत् वी लुचित् दृढनाम वी लुच्यो नमिति तन्नामसुपाठः ॥ तत्र दृष्टं तः वनेव उद्वमिव उद्वं यथा
 द्वि संयोगे शूयति तथेयर्थः ॥ अयं तददं स्थिरमपि हि नस्ति अस्मद्गोधारं शत्रुं हि नस्तीति विमुवत्तव्यमियमि
 प्रायः ॥ किंचायमग्निः निः वहमाणः शत्रून्निः शेषेणा भिमवन् पलायते ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ धन्वसहाना धनुषा शत्रून्
 भिमवतीति धन्वसहा धनुषः सहते रसन् छंदसां यपो लः ॥ सयथा शत्रोरभिमुखं विध्यति न पलायते तद्वदि
 यर्थः ॥ यद्वा दृढं हननं धन्वसहः ॥ अस्मिन्पक्षे पचाद्य चूसां सुलुगि साकारः दृढधन्वा सन्नायते न च उति
 ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ दृष्ट्वा चिदस्मा अनुदुर्यथा विदेते जिह्वाभिररणिभिर्दृष्ट्वि वसे प्रयेदास्य वसे ॥ प्रयः पुरु
 णि जा हते तक्ष हूने व शो विषा ॥ स्थिरा चिदन्ना निरिण सो जसा निश्चिराणि विदो जसा ॥ ॥ दृष्ट्वा चिदिति ॥ अ

॥ श्रीः ॥

॥ ३२ ॥

तया ज्या नो पुरस्तादाद्य चरुचः प्राकृता भिश्च सह्यष्टयः ॥ तत्राग्नीध्रस्यैषा प्रथमा षष्ठस्य प्रातः सवन इति खंडे सूत्रितं
 अग्निं होतारं मन्ये दास्व तं दध्यद् हमे जनुषं पूर्वो अंगिरा इति ॥ ॥ सैषा प्रथमा ॥ अग्निं होतारं मन्ये दास्व तं वसंस्त
 नुं स ह सो जात वेद संवि प्रं न जात वेद सं ॥ य उर्ध्वया स्वधरो देवो देवा च्या कृणौ ॥ अग्निं होतारमिति ॥ अग्निं सर्वा घृतस्य वि
 सो देव से नानी अग्र गणयं यज्ञे च प्रं नीयमानं गतं ॥ होतारं अस्मद्वागं प्रति देवाना माहूता रं यद्वा होम निष्ठा दवं होता
 रं ऊहे ते ही ते रि यौर्णवा भ इति यास्वः ॥ अग्निमद्यु होतारं वृणी ते ति श्रुतेः ॥ अग्निमग्र आवहेति च अग्रेण कृतत्वं
 प्रसिद्धं ॥ अग्निं होतारं मन्ये इति संबैधः ॥ यद्वा याग निष्पत्तेरेवापेक्षितत्वादेतदेव विधेय विशेषणं ॥ इतराणि वक्ष्य
 माणविशेषणानि श्रुतिपराणि दास्व तं अतिशयेन दानवैतं वसं सर्वेषां निवासहेतुं सहसः सूनुं बलस्य पुत्रं अग्नि
 मथ न कृते बलेन मथ्यमान उत्सद्यत इति पुत्रत्वमुपचर्यते ॥ जात वेद सै जनानो वेदितारं जात प्रजं जात बलं वा जात
 वेदः शब्दे यास्वेन बहुधा निरुक्तः ॥ अग्नेर्जात वेदस्वे दृष्टं तः ॥ विप्रं न जात वेद सै जात वेद्यं मेधाविनं ब्राह्मणमिव

दिभा
॥३३॥

हंतः॥ वने दृक्षादिसमूहानिवानियथा प्रविश्य तक्षति दहति तवेत्यर्थः॥ किंचायमग्निः स्थिराः स्थिराणि वृद्धिणानि त्री
ह्यादीनि नुजसा तेजोरूपयाज्ज्वलयायानि तिरां रिणानि गच्छति॥ पंचतीयर्थः॥ रीगतिरेषणयोः॥ क्रय्यादिवृः पादीनां
हृस्वरति हृस्वः॥ तथानुजसा स्ववीयेन तेजसा स्थिराणि अपरणीयानि पापानि अमित्राणि वा निरिणानि निःशेषेण
छुतिना शयतीत्यर्थः॥ ॥ अथ पंचमी॥ तमस्य पृथुपरासूधीमहि नक्तंयः सुदर्शितरो दिवा तरा दप्रायुषे दिवत
रात्॥ आदस्या युग्मभणवद्वी लुशर्मनसूनवे॥ भक्तमभक्तमवो व्येतो अजरा अग्रयो व्येतो अजराः॥ १२॥ ॥ तमस्य
ति॥ अस्याग्नेः पृथ्वी हविर्लक्षणमन्त्रै उपरासू उपरमेते तस्मिन् हवीं वीति उपराः वेदिसमीपभूमयः तासूधीमहिधा
रयामः॥ अस्येयुक्तै वस्येया ह॥ योग्निः नक्तं रात्रौ दिवा तरान् अन्हेपि सुदर्शितरः अयं तं सर्वे दर्शनीयो भवति
यतो यै रात्रौ सर्वेषु भावेषु तमसा वृत्तत्वाददृश्यमानेषु पि स्वयमस्यार्थं प्रकाशते अतो स्यैधीमहि॥ पुनः वीदृश्यादि
वा तरान् अन्हः सदा रात्रौ दिवा अप्रायुषे प्रगतमायुयस्यासौ प्रापुः न प्रापुः अप्रापुः तस्मै असौ योस्तमेति सर्वेषां भू

॥ श्रीः॥
॥३३॥

तानां प्राणाना यो दोस्तमेतीति श्रुतेः॥ रात्रौ सर्वे भावानि दृया वृत्तत्वात् प्रायुष इव भवति॥ अयमग्निस्तु सर्वप्राणि प्राणा
पहर्तुः सूर्यस्य रात्रौ स्वस्मिन्नेव प्रवेशात् प्रकृष्टायुर्भवति॥ अतोपि धीमहि॥ किंच आत् एवकारणत्वात् यतो यै सदर्श
तरः यतश्चायमप्रायुः अतः कारणत्वात् अस्य अस्यैतदर्थं आयुर्हविर्लक्षणमन्त्रै ग्रहणयुक्तमभूत्॥ ग्रहणे दृष्टं
तः॥ सूनवे पुत्राय पित्रा वी लुशर्मददं सुखसाधनं गृहं यथा ग्रहणवद्वति तथेत्यर्थः॥ शर्मति गृहनाम॥ शर्मवर्मे
तितन्नामसुपाठत्वात् इदानीमाहवनीयादिरूपेण ये बहुलमपेक्ष्या ह एते अग्रयः नक्तं सेवमानं अभक्तं असेवमा
नं च व्येतः एते प्राणिनः अनुग्रहा इति बुध्यमानाः अवः क्षरंति यद्यपि विशेषेण प्राणिनः दाहपादादिद्वारा रक्षंति
तथा पक्षियजमानेषु ति शयइत्याह॥ व्येतः तैः प्रजैर्हविरभनूत अजरा भवति स्वयं हविषा अजराः सौतो यजमाना
नप्यराजन् कुर्वतीत्यर्थः॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ ॥ सहिर्गर्धो नमारुतं तु विष
णिरप्रस्यती पूर्वरा स्विष्ट निरात्तना स्विष्ट निः॥ आदध्या ददिर्यज्ञस्य वेतुरर्हण॥ अधस्मास्य हवीं तो हृषी

वतो विज्ञे जुषंत पंथां नरः शुभेन पंथां ॥ ॥ सहि शार्ध इति ॥ सहि स एव स्तुत्यतया प्रसिध् एवाग्निः तु विष्णिः तु वी
ति बहूनाम उरु तु वीति तन्नाम स पाठात् बहूस्व निः प्रभूत धनियुक्तो वर्तते अयं तज्जालिते गौ वायु संपूर्ति भुगु भु
मिति धनिरुत्पद्यते प्रज्वलतीत्यर्थः ॥ धनने दृष्टं तः मारुतं शार्धो न परित्र संबन्धे वल भिव मरुतां समूहो यथा धनय
तितयेत्यर्थः ॥ कुत्रेति तदुच्यते ॥ अप्रस्वतीषु खनन प्रोक्षणादि कर्मोपेतासु अप्रस्वति कर्मनाम अप्रोदंस इति तन्नाम स
पाठात् ॥ उर्वरासु चरण युक्ता स प्रेक्षा सुवेदिभूमिषु व्रीहृत् शीयं इष्टनिः यष्टयः कुण्टिको निवृत्तुता गमश्च ॥ किंच अ
र्त्तनासु आर्त्तान्कुरेति आर्त्तयतीत्यर्त्तनाः पृथनाः तासु षष्ठासु अथौ युचूटपादि स्वादाद्युदात्तत्वा तासां जयय इ
ष्टनिः एष्टयः यष्टयो क किंच एवं स्वनयन्मणिः हव्या आज्य पुरोडाशादीनि आदन्मैक्षे ऐतियति ॥ छंद सोल्लू
यद्वा आर्त्तः पूर्वीदृष्टाते आर्त्तो दोनास्य है विणे इति यज्ञयेनास्मने पदाभावः ॥ गतिस्थेति ॥ सिचो लुक् छंद सोल्लू
वलादेव वा छंदस्य पिट्यत इत्यन जादेरिप्यता गमः ॥ तथा यज्ञस्य वेतुः प्रजापकः वेतुस्त्वा नीयो वा अर्हण पूज

स्मा अग्नये दृष्ट्वा चित् दृष्ट्वा न्येव सारवंति हवीं ॥ वि अनुक्रमेण प्रतिमंत्रं दुः ददति ॥ ददाते लुङि गतिस्थेति ॥ सिचो लुक् आ
त इति सेर्जस् ॥ यजमानाः दाने न दृष्टं ता ॥ यथा विदे विदुषे परमार्थं दर्शने उत्कृष्टा निधन निवितरंति दानशीलाः ॥ यद्वा
अस्यामग्निर्यथा विदे विंदते स्वाति रिक्तं हविर्देवभ्यो दातुं लभते स्वीकुरेति ॥ तथा दुरि विंदत छंदसः ॥ शपो लुक् ॥ जो
पस्त आत्मने पदे स्थिति तलोपः ॥ किंच सोमि स्तोत्राभिररणिभिः अन्यतै ते जो युत्तैर्मर्गियज्ञादिरूपैः शष्टि पूजितः स
न् स्वर्गादि बृंददाति दास्य दाने शपो लुक् ॥ विमर्थं अवसे रक्षणाय यद्वा ते जिष्ठाभिः अतिशयेन ते जो बद्धिः अरणिभि
र्गमनैः इतर देवानुद्दिश्य यजमाने न दत्तं हविः अवसे ते वा स्वीकुरा यद्वा अयमग्निर्दति नयति ॥ किंच अग्नये इतर
देवता प्रदान समये पियजमानः अवसे अग्निं प्रीतये दाष्टि ॥ प्रथमं ददाति ॥ विमर्थं अवसे रक्षणाय यद्ययमर्त्तः स्यात्
इतरे भ्यो रत्न मिति स्वयं स्वीकुर्यात् ॥ तस्मादग्नये प्रयाजादिरूपेण ददातीत्यर्थः ॥ किंच यो मिः पुरूणि बहूनि सामथ्या
त्यजमान दैधनादीनि प्रगाहते ॥ प्रविशति प्रविश्य चक्रयादिरूपया ज्वालया तक्षत् तन्कुरेति नाशयतीत्यर्थः ॥ तत्र द

द्योतमानाः नमस्यंतः नमस्कारोपलक्षितत्वं सुपस्थानैर्बुधैर्भृगुगोत्रोत्पन्नमहर्षयः उपबोचन्तः। उपेयब्रुवन्ति॥ ब्रुवन्तः दाशुदानेन निमित्तभूतेन हविर्दानार्थमथ्वन्तः अरणीभ्यामग्निमैथनं ब्रुवन्तः तथा भृगवः भ्रष्टारो हविषो पापानो वा विंचाग्निः नृसिद्धिर्दक्षिणः धर्णिः धारणकुशलोपमग्निः एषां दीयमानो वसूनां हविर्लक्षणानो रूरो रूरे स मर्थो भवति लोपस्त आत्मनेपदे दिति तलोपः॥ यद्वा एषो दृश्यमानानो मणिमुक्तादानो वा रूरो प्रदत्तुमिति शेषः किंचायमग्निः मेधिरः मेधोयज्ञः तद्वानूस्वयं यज्ञत्वेन प्रधानभूतः सन् प्रिया नूस्वप्रीतिरेतूनू आज्यादीनू अविधीनू पयसि पयंती दत्तानू वनिषीष्ट संभक्तानू सैमजतां वा। तथा मेधिरः मेधावानू असौ आवनिषीष्ट अन्यदेवताकेषु पियज्ञेषु स्वयमाज्यभागप्रयाजादिरूपं हविः सैमजते॥ ॥ अथाष्टमी मृचमाह॥ ॥ विश्वासांश्च विश्वां पतिं हवामहे सर्वसां समानं दंपतिं भुजे सयुगिर्वाह संभुजे॥ अतिथिं मानुषाणां पितुर्नयस्या सया। अमी च विज्ञे अमृता स आवयो हव्या देवेष्वावयः॥ ॥ विश्वासांश्चेति॥ विश्वासां सर्वसां विशां प्रजानां समानमेक रूपं पतिं

हवामहे दहनपचनाद्युपकारस्य सर्वेषां समन्वान्। तथा दंपतिं दमपतिं गृहपतिं द्रुतियावत्। दमर्त्तते गृहनाम दमेह तिरिति तन्नाम सपाठत्। अक्षरलोपश्च दसः॥ विमर्थं भुजेय जमान है दन हविर्भक्षाय स एव विज्ञेयते। सयुगिर्वाह संयथा संचोदित पूतागिरीर्वाह सायस्य स तं ता दृशं हवामहे इति शेषः॥ वहिर्वाधात्मा दृश्यस्वरूपिदिभ्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः। पुनः कौटुम्भी मानुषाणां मतिथिं अतिथिं वसूज्यै दृशति थिम पेक्ष्यगंता रं वा। किंच यस्याग्नेः आसया समीपे आसे सैति वृत्ता म आसा अंषरमिति तन्नाम सपाठत्॥ तत्समीपे अमी विज्ञे अमृता सः हविर्भोक्तत्वेन प्रसिद्धाः सर्वदेवा अपि च आगच्छन्ति उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः॥ विमर्थं वयः हविर्लक्षणान्मुद्रिश्य अग्निमुखा देवैरेभ्यो दीयमानत्वात्। तत्र दृष्टान्तः॥ पितुर्न पितु रंति वृत्तं पुत्रादयो यथानाद्यर्थं सेवन्ते तद्वत्। किंच वयः नेतारः नृसिजोपि देवेषु इतरेषु जिमानेषु मध्ये हव्या हवीषि आददाः यन्मये वेतरेण दिवोति विविवा गुणः॥ अथ नवमी॥ त्वमग्ने स हसा स हंतमः शुद्धिं तमो जायसे देवता तये रयिर्न देवता तये। शुद्धिं तमो हिते

द्विभा-

॥३६॥

मदोद्युस्मिंतमउतक्रतुः॥ अधस्माते परिचरं यजरशुष्टीवानोनाजर॥ ॥ चमग्र इति॥ हेअग्नेसहसावलेनसह
तमः अतिशयेनशूणाममिसवितानथाशुष्मिंतमः अतिशयेनतेजस्वीजायसे॥ सहैरौणादिवः वृनिनूनादृ
स्येतिनुद॥ विमर्थदेवतातयेदेवानांविस्तरेयुक्तयथागायतदर्थयज्ञानामैतत्॥ यद्वाउक्तगुणविशिष्टः सजाय
सेअरेरप्योरुसद्यसेयत्तार्थत्वेदृष्टांतः॥ रायिर्नदेवतातयेधनंयथायथायत्तार्थसुखद्यतेतथाचोत्तयत्तार्थेदृ
व्यमुत्पन्नमितिक्वंचतेतवमदः आज्यस्वीकारजनितोहर्षः शश्वितमः अतिशयेनबलवानूहिशब्दः प्रसिद्धोअ
ज्येनाग्नेर्मदोभवतीतिप्रसिद्धंअपिवातक्रतुः कर्मविशेषोपिद्युस्मिंतमः यज्ञेयुक्तः अन्नयुक्तोवावलुद्युम्नैद्यौतते
यज्ञेवान्नंवेतियास्वः॥ अधअतः कारणत्वाजराहेजरारहितान्नेतेषांपरिचरंतेयजमानाः तत्रदृष्टांतशुष्टीवा
नोनदृताइवतेयथावर्तविशेषप्रधानेनराजानंसेवते। तद्वत्छंदसीवनिद्यावितिवनिष्छंदसंप्रययाद्युदत्त
त्वं। अजरभक्तानामजरयितुः अंतर्भावितप्यथसिवाद्यत्। यद्वाअजरः अस्तोतः जरास्मृतिः असौनवस्यापि

श्रीः

॥३६॥

नीया। स्रुपांस्रुतुगितिराकारः। प्रच्छयाद्युदत्तत्वंछंदसं॥ विंवरुषतः हविर्भक्षिणदयंतहर्षयुक्तस्ययद्वाअभिमतपू
लदानेनयजमानानहर्षयतः हर्षवतः आजस्वीकारेणहर्षयुक्तस्याग्नेः पंथांपंथानंमार्गंविशेषेसर्वमनुष्याः जुषं
तअसेवैतवाविमर्थंशुभेज्ञेभायज्ञेभनायऐहिकमुष्मिन्वृष्यपूतस्याग्नेरेवमार्गंसर्वेअनुगच्छंतिअग्निमेवप्री
णयित्वासाधयंति। मार्गत्रयणेदृष्टांतः। यथालोबेनरोमनुष्यः शूभेयुवराजायसूष्टवाप्तयेपंथानंसर्वगंतव्यं
निर्भयंजौदमार्गमिव॥ ॥ अथसप्तमी॥ द्वितायदीवीस्तासोअभिद्युवोनमस्यंतवीउपवोचंतभृगोमथ्रुंगोदा
शाभृगवः॥ अग्निरीशेवसूनांशूचिर्योधिस्त्रिरेवा॥ प्रियांअपिधीन्वनिर्विष्टमेधिरआवनिवीष्टमेधिरः॥ ॥
द्वितायदीति॥ यदितिद्विविधंयत्रयच्चिबंयद्विविधंमापन्नद्विः प्रकांमवृथौतस्मान्नभेदेद्वित्वमापन्नंयद्वाउपल
क्षणमेतत्। आहवनीयादिरूपेणनानाविधांयद्वाद्विताद्विवप्राप्यायऐहिकमुष्मिन्वृष्यपूतयाउभययविभक्ते
राजादेशः॥ ईदमदमग्निंवीस्तासः वीर्जनैकुर्वतः स्तोतारः पचाद्यदिछंदसंसर्वस्वनवर्तअभिद्यवः अभितो

स्तोति ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ ऋषूणां महतां धनवतां अग्रे रेभो नवदी वक्रषी गतौ कुण्डिका कुप्रययः नामयतस्यामिति वासु
दात्तत्वं । यद्वा ऋषूणां मित्येतद्वै नृषविशेषणं ऋषूणां ज्ञानवतां मध्ये श्रेष्ठेयं होतैत्यर्थः ॥ ॥ अथैवादर्शः ॥ स नो
नेदिष्टं ददृशान आभराग्ने देवेभिः स च नः सूचेतुना महोशयः सूचेतुना ॥ महिंशविषमस्तु धि संचक्षे भुजे अस्मै
महिस्तोतृभ्यो मघवन्सूवीर्यं मथीरुग्रीनशवसा ॥ १३ ॥ ॥ स नो नेदिष्टमिति ॥ हे अग्ने स त्वं नेदिष्टं अहं तस्मात्पे
ददृशानः वेद्यं ददृशानो दीप्तत्वेन दृश्यमानः देवेभिः स च नः इतरैर्देवैः समानान्नः अग्निमुखेनेव हविः स्वीकृता
तस्मान्नत्वं सूचेतुना शोभनेन चेतनेन चेतसा वा पुनस्ते देवा विरोधं ते । सूचेतुना शोभनेन चेतसा मया नृणादि
वृत्तः बद्धव्रीहौ नजसभ्यामिसूत्ररपदं तो दत्तत्वं । युक्तेन त्वदीयोक्तमप्यनुग्रहयुक्तेनेत्यर्थः ॥ तादृशस्त्वमहः पूजनी
यानि आभर अस्माकमाह र हे अग्ने श विष्मत्तः अस्मभ्यं महि महत् अन्नं महती व्रीहिं वा कृधि कुरु संपदय शविष्टे
ति संबोधि त्वा न देव प्रार्थ्य त इति गम्यते ॥ किमर्थं संचक्षे सम्यग्दर्शनीय कायाय अस्मै अस्याः पृथिव्याः संबोधिने भुजे

भोगाद्यद्वा संचक्षे भुज इति समानाधिकरण्यं सम्यग्दर्शनीय य भोगायेत्यर्थः ॥ न केवलं यजमानेभ्यो अस्मभ्यमेव पितु
स्तोतृभ्यः स्तोतृवृत्तंभ्योपि हे मघवन् नवन्नश्रेस्सूवीर्यं शोभन पुत्रभृत्याद्युपेतं धनं शोभन समर्थं वा कृधिकुरु । किंच श
वसावलेन युक्तः सन् मथीः अस्मद्विरोधि नो नाशय ॥ लुडि ह्य तक्षणेति वृष्टिप्रतिषेधः । कूरकपक्षे उणादिकः ईश्वरः आ
द्यैर्वा न भुजोदसं । यद्वा मथी मथन वांस्तं अस्मदर्थं शवसावलेन युक्तो भवेति शेषः । तत्र दृष्टं तः । उग्रो न शवसा यथा कृश्चित्
कूरः शवसावलेन मथी भवति तद्वत् ॥ इति द्वितीयं स्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥ अयं जाते हर्षं द्वितीयं सूक्तं अयं जा
यता एव विद्युन्नुक्रमणिकारूपरूपे पञ्चभिः सर्वमाय एमित्युक्तत्वात् दयस्विष्टं दः आग्नेयं हितुशब्दस्योक्तत्वादिदमप्याग्नेयं पृ
थक्स्यपक्षे हनि एतत्सूक्तमाज्यं शस्त्रत्वेन विद्युत्तत्वे सूत्रितं च षष्ठस्येति रवेरे अयं जायत मनुषो धरी मणी साज्यमिति ॥
तत्र प्रथमा ॥ अयं जायत मनुषो धरी मणि होतय जिष्ठ उग्रि जा मनुव्रत मग्निः स्वमनुव्रतं ॥ विश्वश्रुष्टिः सरवीयते
इति रिव भवस्यते ॥ अदक्षो हेता निषदादि हस्यदे परि वीत इह स्पदे ॥ अयं जायतेति ॥ अयमग्नि मनुषो मनुषस्य

द्वि-भा-
॥३८॥

अथ योः सकाशात् जायते अरणी मंथने नोत्पन्नः ॥ ब्रू दृशो ये हो ता देवा नामा ब्रू ता य जिष्टः अतिशयेन यद्वृत्तमः
विमथमुत्पन्न इति ॥ उक्तिं जां पू लस्य क मयि तृणां यजमाना नो ब्रतं सो मया गार्हिरूपं कर्म अलक्ष्मी कृ येति पतेः नरा
नतिषंतेति निपातना विष्ठा नत्वा भावः ॥ न के व लं परमार्थ मेवा पितु स्वार्थ मपी सा ह मय मर्थः ॥ स्वं ब्रतं अनुस्व
की यं हविः श्री कृ रा रूपं क मनु लक्ष्य पुनः स एव शिष्य ते विश्वश्रुतिः विश्वविषय कर्मैवा नू क्स्मै सखी यते ॥ सखि
त्वमात्मन इच्छ ते तथा श्रवस्य ते अति प्रसिद्धान्मात्मन इच्छ ते यजमानाय रयि रिव धनस्या नीयो भवति ॥ धनं स
यथा सख्यं अन्नसमृद्धिं च साधयति तद्वदयमग्नि रपि तस्मै द्रव्यं साधयतीत्यर्थः ॥ किं च यमग्निः इह लस्पदे इह लयाः
भूम्याः पदे अंस्य लोपः छोटसः ॥ सार भूते स्मृता ने वेदिरूपे वेदिमा कुः ॥ परमं तं पृथिव्य इति श्रुतेः ॥ एतावती वै पृथिवी वा
वती वेदिरिति च ॥ पुनस्तदेव शिष्य ते ॥ इह लस्पदे इह देवता यामनाः पुत्राः गो रूपायाः इहोपकाना मंत्र प्रतिपादिका
याः पदे पादन्या स प्रदेशे इहा वैमानवी यज्ञानु कू शिन्या सी दिहा याः पदे घृत वति स्वरहेति श्रुतेः निषदत्त निषीद

श्रीः
॥३८॥

स्तोता भवति किंतु सर्वैः स्वयं रूयंते ता दृशंतीं परिवरतीत्यर्थः ॥ ॥ अथ दृशमी ॥ प्रयोमहे सहसा सह स्वत उष बुधि
पशुषे नाग्ये स्तोमो बभूवत् गये ॥ प्रतियदी हविष्मा न्निश सुधा स्रजो गुवे ॥ अग्रे रेभो नजरत ऋषूणां जूणिहेति
ऋषूणां ॥ प्रयोमह इति ॥ हेतु ह्यत्रादयः स्तोतारः वो युष्माकं संबंधि स्तोमः स्तोत्रं अग्नये प्रभूवतु प्रीणयितुं समर्थ
भवतु ॥ छोटसः उपः श्रुः अत्वं गभ्यासस्य भू सवो स्ति डी ति गुण भावः ॥ ब्रू दृशयाग्नये महते पूज्या य सहसा पराजि
भवसा मर्थेन तद्वत् उष बुधे उषः काले प्रबुध्यमानाय अहरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानमिति रुत्वं ॥ पशुषे पशु पू ल प्रद
नाय नशब्दोत्रापि शब्दार्थः ॥ यद्वा पशुषे पशु प्रदाने भवेत्कृतिः क्रियते ॥ तद्वत् विमथं मिति तदुच्यते ॥ इह नमग्निं प्रति
लक्ष्मी कृ ये हविष्मा नधृता दि प्रबुध हविर्युक्तो यजमानः विभू स्रक्ष्मा स्र सर्वास्ति स्र निवासभूता स्र वेदिभूमिषु जोगुवे अ
त्यर्थं गच्छति ॥ गुर्वते य इह लुगंता छोटसो व्यस्येनात्मने पदं ॥ अमंत्र इति पर्युदा सा दामतामः क्षेति भूता मक्षाक्षामेति
तन्नामसपाठात् ॥ ऋषूणां आगंतृण्यं देवानां मध्ये श्रेष्ठमग्निं जूणिः स्मृति कुत्रालो हेता अग्रे इतर देवेभ्यः पूर्वं जरते

हूया हो भर्तृति प्रत्वं संपां स लुगिति सप्तम्या लुक् ॥ तादौ चेत्तर्नंतरस्य गतेः प्रकृतिस्वरत्वं अया कृपा अनया सामर्थ्यं
लक्षणया ब्रूय नया हविः स्वीकरणरूपया न जूर्यतियत्त समाप्तिपर्यंतं न न चयति अजरो वर्त्तत इत्यर्थः ॥ स इत्तुत्तं
इत्याह यमग्निं देवैद्यो तनूनी लं मातरि श्वा अंतरिक्ष संचारी वायुः पूर्वमनवे रथयि परावतः स्थापितवानित्यर्थः ॥ त
द्वत् परावतः दूरात् देवमग्निं अस्मद्देव यजनं प्रति प्रस्थापयत्त्वित्यर्थः ॥ अस्मासीत् विन्येन भूमौ स्थापितवानित्यर्थः
॥ ॥ अथ तृतीया ॥ ॥ एवेन सद्यः पर्येति पार्थिवं मुद्गुगं रे तो वृषभः वृनि नूद दृध द्रेतः वृनि नूदत् ॥ शतं चक्षाणः
अक्षमिर्देवो वनेषु तु वीणिः ॥ सदो दधान उपरेषु सानुषुभिः परेषु सानुषु ॥ ॥ एवेन सद्य इति ॥ अयमग्निः एवे
न गमनसाधनेन वा सद्यः अस्मदाह्वानानंतरं पार्थिवं पृथिवी संबंधि स्थानं वेदितुं लक्षण परिपरितः यद्वा अनर्थकः
आभिमुख्यार्थो वा पर्येति गच्छति ॥ कीदृशो मिः मुद्गुगं सर्वदा गीयमानः द्रेतः उद्वृत्तदिना द्रेतः शब्देन तत्प्राय
हविरूपमनमुच्यते ॥ तद्वा नू मत्त्वर्थो लुप्यते ॥ वृषभः कामानां वर्चिता वृनि नूदत् शब्दयनूपर्येति पुनः स ए

श्रीः

॥३९॥

वविश्रेयते ॥ रे तो दधत् आज्यानि स्वीकारेणाद्यधिवं सामर्थ्यं दधानः वृनि नूदत् शब्दयनूपर्येतीति शेषः ॥ पुनः स एव वि
श्रेयते ॥ अयमग्निर्देवः वनेषु संभजनेषु निमिजभूतेषु अक्षमिः अक्षस्थानीयाभिर्ज्वलाम्भिः शतं चक्षाणः सर्व
तः प्रवृत्तमानः यद्वा लोकोत्कर्षया यजमानेन कृतं शतगुणितं प्रसंख्यापयन् तथा तु वीणिः शीघ्रगता शत्रूणां हिंस
को वा तु वीणि स्तूर्णवतिरितियास्वः ॥ किंच सानुषु समुद्धितेषु सानुमुद्धितं भवतीति यास्वः ॥ तेषु उपरेषु उपरमंते
एष्य इति उपराधिष्ठ्याः यजमानगृहावातेषु सदो दधानः स्थानं धारयमाणो मिः सद्यः पर्येति इति पूर्वत्रान्वयं विमर्थ
परेषु लक्ष्मेषु सानुषु समुद्धितेषु वृमस्म हविः पुनर्निमिजभूतेषु ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ स स्रक्तुः पुरोहितो दमेद मे मि
र्यत्तस्याध्वरस्य चेतति नूत्वा यत्तस्य चेतति ॥ कृत्वा वेधादूयते विश्वजातानि पस्पशे ॥ यतो ह्यतः श्रीरिति धि रजायत
वन्निर्वेधा अजायत ॥ ॥ स सुक्रुत् इति ॥ सोमिः स्रक्तुः शोभनरूपा पुरोहितः पुरोधार्यमाणः यद्वा पुरोहितवत्
यागं निर्वहकः स नू दमेदमेतन्नद्य जमा गृहे सर्वेषु देवयजनेषु वा अध्वरस्य नाश रहितस्य पूजप्रदस्य यत्तस्य तद

थंचेतति जानाति प्रबुध्यत इत्यर्थः ॥ किंचायं यजमानोऽपि ऋचाग्नौ भवेन्नर्मणा यज्ञस्य चेतति कर्त्तव्यतां मवजानति किंच
 चायमग्निरपि ऋचा प्रकृष्टेन नर्मणा वेधाः विविधानां पूतानां कृत्वा सन् इष्टयते इष्टयत इतीषु रत्नमागमनं वा तदिष्ट
 ते यजमानार्थं विष्वाजाया नि सवीणि संपादितानि हविषादी नियस्या अन्यर्थं स्पृशति स्वीकरोति यतो यं घृतश्रीः घृ
 तसेचमानः अतिथिः अतिथिवत् पूज्यश्च अजायत उत्पन्नः यतः कारणत् घृतमयं यं सेवमानः प्रवृद्धो भवत्यतः
 पस्पृश इत्यर्थः ॥ एवमग्नौ प्रवृद्धो सति यजमानोऽपि वह्निर्हविषां वोढा वेधाः विविधस्य पूतस्य कृत्वा उत्पादयित्वा अ
 जायत समर्थो भवत् ॥ अथ यंचमी ॥ ऋचा यदस्य तविषीषु पंचते ग्रे रवेण मरुतां न भोज्ये विराय न भोज्या ॥ सहि
 ष्पादानमिन्वति वसूनां च मज्जना ॥ स न स्या स ते दुःखिता दभिक्षुतः शंसा दद्यादभिक्षुतः ॥ १४ ॥ ॥ ऋचा यदिति ॥
 यद्यस्मात्कारणत्वं सर्वं यजमानाः ऋचा प्रकृष्टेन नर्मणा हविः प्रदानादिरूपेण अस्या ग्रेः तविषीषु प्रबला सज्जाला स
 अवेन तृप्तिनिमित्तेन भोज्या भक्ष्या णि पुरोडाशा दीनि पंचते मिश्रयते ॥ तविषीति वलनामृतविषी शूष्ममिति तन्नाम

ति वीदृशो यमग्निः अदध्यः केनाप्यहिंसितः ॥ परिवीतः ऋत्विग्भिः परिधिभिर्वपारितो वेष्टितः एवं भूतः स नृनिषदत् ॥
 ॥ अथ द्वितीया ॥ तं यज्ञसाधमपि वा तया मस्य तस्य पथानमसा हविष्मता देवता ता हविष्मता ॥ स न उर्जामुपाभ
 स्या रूपान्तर्यति ॥ यं मातरि ऋकामनवे परावतो देवभाः परावतः ॥ ॥ तं यज्ञसाधमिति ॥ यज्ञसाधं यज्ञस्य साधं यज्ञस्य
 साधवै साधो तेऽह्विषि कृदुत्तरपदप्रकृतिं स्वरत्वं ॥ तमग्निं वेद्योऽस्यापिते अपि वा तया मसि अपि संभावनार्थः आपिरितो
 षां सवामहे वा तगतिसमुखसे चनायाः चौरादिवः इदं तो मासिः किं नो फयेनेति तदुच्यते ॥ अतस्य पंथायागस्य मार्गे
 ण योगानुष्ठानेन यज्ञेन देवेभ्य इति श्रुतेः ॥ यज्ञेन देवस्य महती प्रीतिर्भवति ॥ यद्वा ऋतस्य पंथामार्गस्तीर्थारिच्यः पूर्वोक्त
 रमपरेण प्रणीता इत्यादि सूत्रोक्तेन मार्गेण गत्वा पुनश्चेन हविष्मता आज्यादिप्रदेयद्रव्यवतानमसानमस्कारोपलक्षणे
 न स्तोत्रेणोपस्थानेन वा तदुभयेनेत्यर्थः ॥ कुत्रेति तदुच्यते हविष्मति आज्यपुरोडाशादिहवदुभिर्युक्तो देवानां विस्तार
 युक्ते किंच सोमिः नोऽस्मत्संबन्धिनां हवितुं क्षणानां उपहृति उपहृणतस्वीकृतविषये उपहृत्य स्पृष्टा दूरातानि

वि.स.

॥४१॥

वारमृण्वयमिहोराभृण्वति॥ ॥ विश्वोविहाया इति॥ अयमग्निः दक्षिणे अभिमतुं प्रदातुं उत्सा हयुक्ते हस्ते कामे तरेवैरे
यजमानाय दत्तं धनं दधे धारयति। कीदृशेयं विश्वः सर्वे गंतव्यः यद्वा विश्वस्य भूः विहायाः महान् विहायाः इति म
हन्नाम विहायाः यद्वा इति तन्नाम सपातात् अरतिः ईश्वरः अरमाणः वा अप्रीतिः अयव हिवस्य त्रिभ्याश्च दिय
ति प्रत्यय विदूदूदं तो दत्तः॥ दधे धृत्वा न शिथयत्॥ धृतं हस्तं यजमानार्थं शिथयति ददति॥ अथ यते तुं उ
वदि चरुषं। जैते दृष्टं तः॥ तरणिर्न तरणिरिव तारवूः सूर्य इव स यथा स्त्रोफ स वा य अभिमतं हस्ते धृत्वा वितरति त
दूत्। यद्वा तरणिः सर्वस्य तारवूः न शिथयत्। यजमानं न श्रयति न मुंचयति॥ विंच भवस्य या न शिथयत् हविरूप
जे छये वन शिथयत्। न विमुंचति। अयमनुग्रहेणैव पात्यते हविः स्वीकृत्य पदेशमात्रेति भावः॥ इदानीं प्रत्य
क्षकृतः॥ हे अग्ने देवत्रा देवेषु मध्ये अतिशयेन त्वं विश्वस्मै सर्वस्मै इषुध्यते हविरात्मन रक्षते इन्द्रा दये इषुध्यति
कुंदादिः। हव्यं तत्तद्देवता मुद्दिश्य प्रत्नं पुरोडाशादि कुंडलिषे सर्वतो वहसि वहैर्लेहिय जादि वात्सं प्रसारणे। विंचाय

श्री

॥४१॥

मग्निर्विश्वस्मै सकृत्तेशो भनयत्तदूर्जे यजमानाय वारं सर्वैर्वरणीयं क्षुदादिनिवारकं वृणवति गच्छति वूरोतीत्यर्थः।
विंचायमग्निर्द्वारस्वर्गाद्यभिमतद्वाराणि मृण्वति विवृणोति बंधक पापपनयनद्वारा अभिमतानि धारयतीत्यर्थः।
ऋणवति गतिं कुर्यादिति गत्यर्थः॥ इदित्वा अनुमच्छंदसैरे पृथ्य सं प्रसारणे॥ ॥ अथ सप्तमी॥ समानुषे हजने
शंतमोहितो ३ म्रियते जेषु जेन्यो न विरपतिः प्रियो यज्ञेषु विरपतिः॥ सहव्यामानुषाणमिह कृता निपयते॥ स
नस्त्रा सते वरुणस्य धूर्जे महो देवस्य धूर्जे॥ ॥ समानुष इति॥ सोमिर्मनुषे मनुष्यस्य यजमानस्य संबंधिनि ह
जने व जनीये पापे निमित्तभूते सति यज्ञेषु निमित्तेषु शंतमः। अयं तत्सुखतमः अरिष्टस्य निवारकत्वात्। अतए
व हिनः स्वर्गाद्यभिमतसाधकत्वात् विंचायं विश्वपतिः ऋषिगूपाणां प्रजानां अतिशयेन पातवूः पत्या वैश्वर्यपूर्वक
दप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते चरादिनृछंदसि बहुलमिह तत्तत्पदाद्युदात्तत्वं। अतएव प्रियश्च भवति। तत्र दृष्टं तः॥ जेन्यो
न विश्रयतिः जयशीलो राजेव स यथा परासनाद्युपद्रवपरिहारेण सम्यक् परिपालनेन च प्रजानां प्रियो भवति॥

विंशायमग्निः मानुषाणां मनुष्याणां यजमानानां संबंधी निहव्या हवीं विहृत् कृतानि रुद्राणां वेद्यां कृतानि संपादि-
तानि उद्दिश्य पयते। पतति। आगधुति। विंशसोऽस्मान्यजमानान् वरुणस्य वारुणस्य धूर्त्तैर्हिंस्रस्य मया त्रजस-
तेजयते यद्वा धूर्त्तैरिति पंचमी वरुणस्य पापदेवस्य धूर्त्तैर्हिंस्रान् विंशमहामहतो देवस्य धूर्त्तैर्हिंस्रात्रायते पाप-
यते स्त्रपष्टारमग्निर्हिंस्रीति प्रसिद्धं। यद्वा एवमेव वाक्यं धूर्त्तैर्हिंस्रस्य महतो वरुणदेवस्य वरुणाख्यायाः पाप-
देवतायाः धूर्त्तैर्हिंस्राभ्योऽस्मान् सोऽग्निस्त्रायते॥ ॥ अथाष्टमी॥ ॥ अग्निं हेतारमिति॥ असुमग्निं हेतारमाहु-
तारं हेतमनिष्ठाद्वं वा दूहते च त्वेजः स्तुर्विति॥ तथा च संधिते धनस्य धारयितारं वा अतएव प्रियं सर्वेषां प्रि-
यतमां चेति च उतिशयेन यजमानानां चेतयितारं यद्वा प्रकृष्टवंतं चेतस्त्वा तनुश्च दसीतीत्यन। तुरिहमे-
यस्त्विति तृतीयेः। अरतिमीश्वरं तादृशं देवं मिये रेक्षिरे नितरां व्याप्ताः प्राप्तिरेव विज्ञेयते हव्यवाहं न्यरिरे-
निःशेषेण प्राप्ताः। इतरदेवेभ्यो हव्यं वोढुं। यथा प्रभवति तथा नितरां प्राप्ताः इदं प्रेरणे। इदं गतौ हव्यं यतमस्य

सपाठात्। तत्र दृष्टांतः। मरुतां न भोज्या वायूनां संबंधी निब्रीह्यादीनि अन्नानी ववापुपुषे मेघं निभिद्य वृष्टिं जन-
यत्सु सस्यादिदूरा ब्रीह्यादिभ्यो ज्या नियथा पंचते तथेत्यर्थः। दाने दृष्टांतः। इषिराय न भोज्या एषण युक्तं यथा च
मानार्थिने तस्य एषणाय न भोज्या भोग्या निभक्ष्यादीनि यथा दीयते तद्वत् इषिशब्देनैवं निरुक्तः एषणेन वे-
ति। अतः कृत्वा सखलु यजमानः दानमिच्छति इविः प्रदानं तस्मै व्याप्नोति। यद्वा स्वयमेतद्दानमिच्छति। इन्व-
तियासिषू मद्रिन्वति न नक्षु इति तत्सु मसपाठात्। वेन स मर्थ्येनेति वसनी च जमनावन दानमिच्छतीति शेषः। विं-
शसोऽग्निः अग्निदुतः अग्निमुखेन पापैः त्रियमाणान्भोऽस्मान् दुरितात् पापात् तत्रासते त्रायते तथा शंसते अ-
तिप्रभूतत्वेन शंसनीयात्। यद्वा हिंस्रान् अग्निदुतः अग्निनो द्रियमाणान् अजान् दुःखान् तत्कारणान् पापान्
वारुणासते त्रायते॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे चतुर्दशोऽवर्गः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ विंशो विहाया अरतिर्वसर्द्धे हस्ते
दाक्षिणे तरति नीशि अथ ध्रुवस्य यानशि अथ त्वा। विश्वस्मा इदिषु ध्यते देवत्रा हव्यमोहिषे। विश्वस्मा इत्सु कृते

नं प्रति रथं प्रणयसि प्रापयहि ब्रह्म ब्रह्मं ब्रूयं ब्रूहि दृश्यं जमानं अपक्व आपक्वं अनल्प प्रज्ञं यागांश्चिकारवंतं पावः पन्न्यो भवती
तियास्वः॥ अतएव संतं विदितं संतं विंच हे अनघ अनिंदित यं यजमानं धनं विद्यादिना प्रणयसि प्रकृष्टं नयसि तं यज
मानं सद्यश्चित्तं तदानीमेव तदनुग्रहगुल एव अभिष्टये आभिमुख्येन यागाय अभिमत प्राप्तये आभिमुख्येन यागाय
आभिमत आप्ताये वा अभिपूर्वादिषुः क्षिन्तु श्रुवं धादि तास्य ररूपत्व गतिरनेतररुति गतेः प्रकृतिस्वरत्नं वूरः समर्थं
बूरोषि लेटि व्यस्येन श्रु एवं लं कृत्वा च वाजिनं हविर्लक्षणमन्नेत हूं तं वा वशः वामयसे च वस्तेर्लेद्युतागमः तिद पर
त्वा दनिघातः यजमानेनादूतः स नू शीघ्रमेवावगच्छा सहविः स्वीकृत्य यागं साधु निर्वह्य तं वा निमिन्नपलेन संयोज्य
पुनः हविः स्वीकृता एवार्थः॥ इन्द्र हे अनवद्य अनिंदित सर्वैः स्तूयमानस्तूनुजान अस्मादनुगृहीतुं त्वरमाणं नुजेः
प्रेरणार्थं लिटः कून चतुजा दी घोभ्यासस्येति अभ्यासस्येति दीर्घत्वं सोऽचि लेप इते संहितायां सोर्लेपः॥ वेधसां वि
विधपूलवूर्त्तणामध्ये श्रेष्ठतया वेधसां मेधाविनो अस्माकं संबन्धि हविः स्वीकृतिर्वि एवार्थः॥ तत्र दृष्टं तः॥ इमां वाचं न

118311

अस्मदीयस्तुतिरूपां वाचमिव श्रुतियथा स्वीकुरोषि तथा हविषीत्यर्थः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ सश्रुधियस्या एतना सकृ
सर्वे दृक्षाय्य इन्द्र मरुता ये नृभि रसि प्रतूर्त्तये नृभिः॥ यः शूरैः स्व १ सनितायो विप्रैर्वा जंतरुता॥ तमी शाना सर
धंत वाजिनं पृष्ठमयन्त्र वाजिनं॥ ॥ सश्रुधीति॥ हे इन्द्र सर्वभूमाणगुणावेशिष्टः त्वं श्रुधि अस्मद् क्लान्तो वै वाञ्छु
हे हि भावः। सयः खलु त्वं नृभिर्मनुष्यैरेव मरुद्धिः पश्चादेव त्वमापन्नैर्मरुद्धिः पुनस्त एव विशिष्यते॥ नृभिः संग्रामन
यनशीलैः इन्द्रस्य मरुतां साहाय्यं इन्द्रो मरुद्धिमरुतो है नानुदुरित्यादिषु प्रसिद्धांतैः सहितः सन् ब्रह्मचित्प
तनासु सर्वासु प्रौढेषु पि संग्रामेषु भरतृतय भरणविक्रिष्टैः क्लान्त युक्तय प्रतूर्त्तये प्रकृष्टहिंसाययद्वा भरतृतये शू
रोभव प्रहरो सद्य चे मादि भरणयुक्ताः क्लान्तयेने प्रतूर्त्तये च भूराणां प्रकृष्ट वधा यवदक्षाय्यो सि प्रवर्धनशीलो सिय
द्वानृभिर्नृभिर्वा जमानैः प्राश्चितः सन् प्रतूर्त्तये शून्या पापनां वा प्रकृष्टहिंसाया सि समर्थोसि॥ वृंचय स्वं शूरैः
ज्ञेयो वेतैर्मरुद्धिरन्यैर्भटैर्वा सहितः सन् स्वः स्वयमेव सनिता संग्राममयस्य अन्यस्य गमनीवितस्य सनिता

भक्तो सिसृक्षुषिते वा साहिये अन्य निरापेक्षेण वितरुतासीत्यर्थः ॥ भद्रा मसि तच्च मितस्त्विति प्रसितस्त्विति सा हो
निपात्यते यश्च त्वं विप्रैर्मधा विप्रैर्भक्तिः स्तुतः स नू वा जंत रुता तेभ्यो नस्य दाता सि विप्रैर्मरुद्भिः सहित इति सेव
धः ॥ तं ता दृष्टं वा जिन वं तं पृथ्वी ह विरुद्धाणां न वं तं दं दं ईशाना सः सम्यगभ्यर्थयितुं समर्था न्स्त्रिजः इरधं तसे र
धंति ॥ सेवे ते दृष्टं तः ॥ वा जिन्नं वजन वं तं गमन वं तं पृथ्वी साद्य न वं तं अयं त अश्वमिव यथा समर्थाः स्वादुघास
प्रदानादिना पोषयंति तद्वत् ॥ अयं इत्युक्तं नाम अयो हय इति तन्नाम सफातात् ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ दस्मो हि घ्रातु
षणं विन्व सित्वं चं चं विद्या वी र रं रं मर्त्यं परिवृणक्षेमं ॥ दं दं तुभ्यं तद्विवे तदुद्रय स्वयं इमे ॥ मित्राय को चैव
रुणाय स प्रथः सुमृदी कूय स प्रथः ॥ ॥ दस्मो हि घ्राति ॥ वृषणं स्वतो वर्षणं शीलं चैव सवर्णं वं तं पुरं वं चं मवत उ
दूवेष्ट तं वं तं वं चिज्जवधारिणं चं विन्व सि निभिद्यु पे च या सि ॥ किंच मर्त्यं मर्त्यं वदूरं अरण्यं शीलं गमन स्वभाव
वं चिन्मे वा हेभूर विन्व तया वी मिश्रय सि पौ तेभ्यं दसे लुडि ॥ दं दं सोऽभावः ॥ अवर्षणं गच्छति बलान्निगृह्य वर्षयसी

॥ श्रीः ॥

॥ ४४ ॥

लिरितरूपे ॥ किंच देवा सो देवन शीलः न्स्त्रिजः रणं अति प्रवृत्ता शब्दये तं अवसे स्य रक्षणा यस्तु यवः वसू कूमा संतः पु
नः वी दृष्टः गीर्भिः स्तुतिभिः रणं रणयं तं रमणीयं वा वसू यवः वसू हविरूपमन्त्रे अग्रये प्रदत्तु मा सन दृष्टं तः ॥ न्ये रि
रे प्रा ता य था धनं प्रयच्छंति ॥ तथा हविरादिना प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥ ॥ यत्वं रथमि
ये कू दृष्टं च तृतीये सूक्तं पारु छे पं सर्वमाय हं मित्युक्त्वा दय ही छंदस्त्वं अनुक्त्वा त् ॥ तं दं प्र प्रा वो अग्र इत्यादि वेदे
अतिशब्दयोश्च ह्यक्षरोपेतत्वात् पाहिन इत्युक्त्वा चतुः च ह्यक्षरोपेतत्वात् तद्वे चैयमिति षष्ठी रं दृ देवया तथा नु
क्रमणि कूयं त्वमे कू दृष्टं षष्ठ्यै रवी प्र प्रा वो ति शब्दयोश्च वक्ष्यंति दृष्टं रात्रस्य षष्ठ्यै ह निमरुत्वा तीयशस्त्रे एतत्सूक्तं ष
ष्ठ्यस्येति रवंते ति सूत्रितं ॥ यत्वं रथमि द्र स वो वृषेति ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ यत्वं रथमि द्र मेधसा तये पा रा सै तमि विर प्र
णय सि प्रा न व द्य नय सि ॥ स द्य अन्न मभि ह्ये वू रो व श्च वा जिनं ॥ रा स्मा कू मन व द्य रतु जा न वे ध सा मि मां वा चं
न वे ध सां ॥ ॥ यत्वं रथमिति ॥ हे इन्द्र इविरयज्ञ गमन शीलं त्वं मेधसा तये यज्ञस्य दानय ला भाय वा ये यजमा

वृष्टिप्रदातृत्वात् ॥ ताभ्यामपि प्रथमं युक्तं । समृद्धीकाय शोभनसूखयित्रे प्रजानामेतत्सर्वत्र संबध्यते उक्तेभ्यो देवेभ्यः
 सप्रथः सर्वतः पृथु अतिविस्तीर्णं यथा भवति तथा तदूर्ध्वणवूर्ध्वं वीमि ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ अस्माकं वंदं द्रमुद्रमयी
 ह्ये सखायं विभूयं प्रास हं युजं गजेषु प्रास हं युजं ॥ अस्माकं ब्रह्मो तयेवा पृथुषु कृष्णचित् ॥ नहि त्वा श्चुस्तरते स्त
 गोषियं विश्वं श्चुं स्तृणोषियं ॥ ॥ अस्माकं वंदति ॥ हे अस्त्रिजः अस्माकं मस्मदर्थं च दृष्टयेया गाय अस्मिन् तैव णय
 वा दं द्रमुद्रमसि अस्मिन् तं कामया महे । व श्चुं तौ । अवा दिक् । दंदं तो मसिः ग्रहि ज्येति संप्रसारणं ॥ यदा अस्माकं सखा
 यमिति संबंधः ॥ वी द्रुमं दं सखाय सखिदयं तं हितकृदिनं समानख्यानं वा विभूयं विश्वेषां यागानां गंतारं प्रा
 सहेः विपु नहि हृती सादिनो पसर्गस्य दीर्घः युजं सर्वदा युक्तं सहाय भूतमित्यर्थः ॥ पुनः स एव विशेष्यते वा जेषु ह
 विरूपाक्षेषु तद्दृष्टयज्ञेषु वा निमित्तभूतेषु प्रास हं युजं विद्यातिनः सहमानं युजं अस्मिन् तं पूज्यं युक्तं मरुद्विषां वि
 च हे दं द्र अस्माकं उतये ब्रह्म परि दंदं वूर्ध्वं अव रक्ष । वृत्तव विशेष इति तत्राह । वृत्तचित् पृथु सखायेषु पृथु स

श्री

॥४६॥

मस्त्विति संप्रामनामसूपावा न तत्रा मर्त्तं तेषु त्वा र्त्तं नहि स्तरते न हि नस्ति न विशेषमाचरति च स्तृणोषि स वृद्धा चिरं वं
 त्रुर्न ह्यस्ति न च महत्वेन सर्वे मीताः भवन्ति ॥ श्चुभावं कृन् कृप्या चरति ॥ अजात श्चुत्वादित्यर्थः ॥ अथ पंचमी ॥ निष्
 नमाति मतिं वृयस्य चित्ते जिष्ठाभिररणिभिर्नाति भिरु ग्राभिरुग्रोतिभिः ॥ नेषिणो यथा पुरा नेनाः भूरमन्यसे ॥ विश्वा
 निपूरो रप पर्वि बान्हे रासा वान्हे नो अघु ॥ १६ ॥ ॥ निषूनमेति ॥ हे दं द्रवृत्तचित् वृद्धा न्ययजमानस्य अतिमतिं अ
 तिक्लान्तमनने विरुधमनस्त्वं श्चुं निष्पन्नमाति तरां सूक्ष्मतामय अस्मत्पणतं कुरु अंतर्भावितं पण्यथोयं । हे उग्र उद्गू णव
 ल उतिभिर्लक्षणेः प्रीतिभिर्वीर्युक्तः स च ते जिष्ठाभिररणिभिर्नाति श्रयेन ते जस्त्वियुद्गादिरूपैर्मर्गैरिव ते जस्वरा
 द्वादातिशयति कुरु हृन् । विन्मतो लुक् कुरुते इति हिलोपः ॥ अतिमतिं छत्रादियथानामितवान् तथा स्मद्विरोधिनमपी
 त्यर्थः ॥ यद्वा उत्तरत्रा च यः । ते जिष्ठाभिररणिभिर्तेजोयुगमेन साधनैर्यत्तादिमर्गैर्यस्मान्यो जितथा उग्रभिः प्रकाशक
 भिः उतिभि रक्षणे र्यागि पू लभूतैर्नोस्मानने वि । नयसि । अस्मिन् तं स्वर्गादि पूतं प्रापयसीत्यर्थः । नयते श्चुं दसः श

पोलुकु ॥ तत्र दृष्टं तः पुनः पूर्वस्मिन् काले अस्मान् मित्रादीन् यथा उक्तिभिर्नृतेन सि। तथा नेवीत्यर्थः। हे शरविभ्रंत त्वं
अनेन कामन्यत्वे सर्वैरप पत्नेन अवबुध्य - स्वर्गाद्यभिमतसाधवृत्तदिति भावः ॥ यद्वा अनेनार्त्तं अस्मान् व्यनेन सो
मन्यसे। किंच हे ईद्रवन्तिः वृष्ट्यादिप्रदानेन जगतां निर्वाहकः सन् पूरोर्मनुष्यस्य यजमानस्य पूरुवदिति मनुष्यनाम
पूरुवजगत इति मनुष्यनाम पूरुवजगत इति तन्नामसूपादात् ॥ तस्य विभ्रानि सर्वाण्ये नौ सि अप पृथि अपनु सपा
लयसि। पृणा ते भृशं दस भूपोलुकु। अतो अस्माकमपि आसा अंति वेदेव यजनदेशे अछु। अभिमुख्येन गत्य कन्ति
रभिमतो वो दा सन् अप अनभिमतमपनु य पृथि अभिमतं पूतं पूरयसि ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे वो उक्तेर्वर्गः ॥
अथ वष्टी ॥ प्रतद्वो चैवं भव्याये दवे ह्यो नय दपवान् मन्मेरे जति रक्षो हा मन्मेरे जति ॥ स्वयं सो अस्मादनि देव ध्ये
रजेत दुर्मतिं ॥ अबस्त्र वेद घं सो वतर मवक्ष्म इमिव स्त्रवेत् ॥ ॥ प्रतद्वो चैवमिति ॥ भव्याय भवनशीलाय प्रति
दिनं वृत्ताभि हृद्यावर्धनशीलां रं दवे अमृतेन सर्वस्य बूदयि त्रेतदर्थं तद्यक्षणा माणं कर्मस्तोत्रं वा प्रवोचैवं मि

श्रीः
॥४६॥

त्यर्थः ॥ यथा शरः कृश्चिद्वलवं तैंग छंत वैरिणं निगृह्य स्वीकरोति तद्वदित्यर्थः ॥ तथा मयं मरणशालं शीर्यमाणस्वभा
वं निरुद्वं निर्मेघं परिहृणस्मि सर्वतो वर्जयसि ॥ उदासीन्यं करोषीत्यर्थः ॥ हे ईद्र तत्तादृशं कर्मवर्षणरूपं सप्रथः पृथुय
थाभवति तथा तुभ्यं वो चं ब्रवीमि ॥ इन्द्र एव विशेष्यते स्वयं शसे स्ववीय यज्ञे युक्ताय तथा दिवे उ तत्तदाश्रय भूयैद्युते
वूदेव ताया अपि तत्तादृशं कर्मवो चं ब्रवीमि। उ तश शो पि श कृत्य वर्षण कर्मणो द्युदेवतायाः आनुकूल्यात्। तस्या अ
पि वचनं युक्तं ॥ तथा रुद्राय जगतां दुख द्रावयि त्रेते दनशीलाय वाग्ये तद्वो चै। रुद्रो वै क्रूरो यदयमग्निमिति श्रुतेः ॥ रु
द्रत्वं सोरो दीर्घद्यदरो दीन दुद्रस्य रुद्रत्वमिति श्रुतेः ॥ रोदनस्य भावत्वं प्रसिद्धं ॥ तस्य चाहुतिद्वारा वृष्ट्यनुकूलत्वात् ॥
तस्यापि वृथनं युक्तं स्वयं शस्य रुद्राय सनेन वा संबंधः संनिहितत्वाद्यो ग्यत्वाच्च। स्ववीय यज्ञे युक्ताय ग्नय इत्यर्थः ॥ त
थामित्राय अहरभिमानदेवतायै तद्वो चं वरुणाय मिमानदेवतायै तद्वो चं अहो रात्रे वै मित्रावरुणो अहो रात्राभ्यां व
लुवै पर्जन्यो वर्षतीति तथा मैत्रं वा अहं वा रुणी रात्रि रियादिश्रुतिभ्यो मित्रावरुणयो र होराभ्यां मिमानि देवत्वं अतएव श्रुतेः ॥

द्विभा.

॥४७॥

सावपीयर्थः॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ वने मतस्योत्रयाचितं सावने मरयिं रयिवः सुवीर्यं रण्यं संतं सुवीर्यं ॥ दुर्मन्मानं
सुमंतुमिरेमिषा पचीमहि ॥ आसयाभिरिंद्रं द्युमहूतिभिर्यजत्रं द्युमहूतिभिः ॥ ॥ वने मतदिति ॥ हे इंद्र वयं
यजमानाः तन्नादृशं सुसंतवरूपं यद्वा तत्ते वयं चितं सा तव गुणान् विज्ञापयामा ॥ चिती संज्ञाने ॥ अस्माकं तां धृत
नूरिय सयेन सः ॥ होत्रया होमसाधनभूतया श्रुतिरूपया वाचा सने सम संभजेम यद्वा श्रुयेम श्रुतिं वरकामे
यर्थः ॥ होत्रे निवाङ्महोत्रागीतिरिति तन्मन्त्रमस्य पाठः ॥ किंच ॥ एवं स्तोत्रा रो वयमपि हे रयिवः विशिष्टधनवन्नि
द्रयिंधनं वने म संभजेम ॥ वीदृशं रयिं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं रमणीयं नंतयं वारिभिः सैते सर्वदा वर्तमानं
नंतयत्तादिदृशं वहुशो दीयमानमपि प्रवर्धमानं पुनस्तदेव विशेष्यते सुवीर्यं शोभनं पुत्रभूत्या द्युपेतं धनेन तेषां
संपादयितुं शक्यत्वात् वीरवीर्यौ चेत्कृत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ द्विव ॥ हे इंद्र दुर्मन्मानं दुःखेन संतुं शक्यं तां तव माहि
मोतिमहत्वात् सुमंतुभिः शोभनैर्मननैः तस्माधनैः स्तोत्रैर्वा इषा हवीरूपेणाभेवा आ पचीमहि सर्वतो सं

श्री

॥४७॥

काभयास्मा ॥ यद्वा इषा अन्नेन निमित्तेन पूर्वधनस्य प्रार्थितत्वादिदानीमभं प्रार्थयते ॥ पची सं पर्व ऊरिछांदसो वि
वूरणस्य लुक् ॥ किंच यजत्रं याग निष्पादवू इंद्र सयादिभिः अविर्सेवादिनीभिः यथाभिलषितमुपजायमानं पूज
मिर्द्युमहूतिभिः हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेवेत्याह्वानैरियर्थः ॥ पुनस्ता एव विशेष्यते ॥ द्युमहूतिभिः हविर्त
क्षणां निमित्तैराह्वानैरा पचीमहि शेषः ॥ द्युमं द्योतने यशो वेतियास्वः ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ प्र प्रावो अस्मे
स्वयशोभिः सूती परिवर्ग इंद्रो दुर्मतीनां दरी मंदुर्मतीनां ॥ स्वयं सारिषयधैयान उ पेवे अत्रैः ॥ हुते म स न वक्षति
क्षिप्ता जूणिर्निवक्षति ॥ ॥ प्र प्राव इति ॥ हे इंद्र त्रैलोक्यजः को युष्मादर्थं अस्मे अस्मादर्थं च अयमिंद्रः स्वयशोभिः
स्ववीर्ययशो युक्तैः कुती उक्तिभिरक्षणे दुर्मतीनां दुर्मनयुक्तानां विरोधिनां परितो वर्जने निमित्तभूते सति प्रकृष्टं
प्रकृष्टं भवति समर्थो भवतीत्यर्थः ॥ द्विभाविः पाद पूरणः यद्वा हे त्रैलोक्यजः को युष्मादर्थं अस्मे अस्मावूं संबुधिभिः स्व
यशोभिः स्वयमेवात्यनिरपेक्षेण स्तोतुं समर्थः स्तोत्रैः शुचः सन् उतीर्तौ रक्षणे प्रकृष्टं भवति ॥ उपसर्गश्रुते

योऽप्यत्रियाध्याहारः कुत्रेति तदुच्यते। दुर्मतीनां दुष्टानां परिवर्गे परितो वर्जनवति संग्रामे यागे वा पुनः स एव विशेष्य
ते। दुर्मतीनां दुष्टबहुमानवतां हतबुधानां दरीमनुदरीमणि अतिशयेन दारयितरि एवैतदुद्देशसम्यक्पालयति स
ति अत्रैभक्षैरस्मद्विरोधिभिर्याजुर्लिः। जलवती सेना जूनिर्जवतेषां द्रवतेर्वाहू नोर्वेतियास्वः। नोस्मान् प्रतिरिष
यथै हिंसितुं रिषेण्यतां नुमथै शिष्यै प्रययः उपेवे उपगंतुं रूषगति हिंसादर्शनेषु अस्मान् घालुङ्गीरुग तो नुमथै
वसे प्रययः क्षिप्तप्रेरिता सा सेना स्वयं हते मसृत् हिंसितै वासी त न वक्षति अस्मान् न वहेत् न प्राप्नोति। तथा स्मृष्टं स
कान् शून्यं न पिपुनर्न वक्षति। न वहति। बहेते लेघरागमः सिद्धं दुर्लभं लेदिति सिष्ट। इदं सामर्थ्येन तत्रैव नष्टा भूदियर्थः
॥ ॥ अथ नवमी ॥ त्वन्न इन्द्राया परीणसाया हि पथा अनेह सा पुरोया ह्यरक्षसा ॥ स च स्वनः पराव आ स च स्वास्तमी
वूआ ॥ पाहि नो ररादा रादभिष्टिभिः सदा पाह्यभिष्टिभिः ॥ ॥ त्वन्न इन्द्रेति ॥ हे इन्द्र त्वन्नः पथा अस्मत्संबन्धिना मार्गेण
या हि आगच्छाभस्यते लोपः उदात्तं निवृत्ते स्वरेण तृतीयाया उदात्तत्वं। वी दृशेन मार्गेण अनेह सा अपा पेन यत्न
मनमार्गेण श्रुतिबोदितत्वात् न हस्वः। यद्वा नोस्मानुद्दिश्य या हि ॥ किं विविष्ट इति परीणसा परितो न धेनराया अ

श्रीः

॥४८॥

प्रकर्षेण वक्तुं शक्नोभूया संस्तुते रतिमहत्वादिति भावः। वचेति श्लाघिष्य इव च नुम्बू स्यतदिति। य इन्द्रुः इषवान् एष
णवान् मन्मननीयं स्तोत्रं पूर्वगानुद्दिश्य रेजति। गच्छति। रेजतिर्गयर्थः। रेजतिर्दध्यतीति तन्नामस्य पाठात्। आग
मने दृष्टं तः॥ ह्योन होतव्य आहूतव्यो वा ह्य इन्द्र इव प्रायेणं द्रा आगच्छे यादिना इन्द्र एव हूयते इदं वविशेष्य
ते रक्षो ह्यसु विघातकानो रक्षसां हंता मन्मतेषो मेव पूर्वमहनादिरूपं रेजति गच्छति। कालयति नाशयतीत्यर्थः॥
स एवैतुः स्वयं निदः लिङ्गि कुत्सायां द्विपूसावेकाचरति विप्रक्ते रुदात्तता अस्मिन्निदं तुर्वैरियाः वधैः हननोपायैः
हनश्च बध इति भावे अपतसंनियोगेन वधादेशः सचादंतो एतो दत्तः। दुर्मतीतुं दुर्वृष्टिं अस्मत् अस्मत्तः आजो
त ॥ आक्षिपेत् ॥ अवनयेत् ॥ किंच। अघशंसः अघानां पापानां हिंसादीनां शंसितो स्तेनः अवतरं अयं तनिक
ष्टं अवस्वच्छानां दवा इमुखो भूत्वा सवेन गच्छतु अधः पतत्यर्थः॥ अघशंसः स्तेनः अघशंसः इव इति तन्ना
मस्य पाठात्। अवस्ववर्णमेव प्राथ्यते क्षद्रमिव क्षेपुं शब्दमिव उदकं यथा तिष्ठति श्रवन्त्यति तथा

यप्रकाशरोग्यादिरूपायमित्रं न सर्वजनमित्रं सूर्यमिव तं यथा महत्वेन संयोजयंति तथेत्यर्थः । यद्वा मित्रं न प्रियरहि
तरूपै सरवायमिव तं यथा महते प्रीतये संभजंते तद्वत् । किंच हेतुर्जिह्वेर्जिह्वितमतिशयेन बलवत् प्रातः रक्षितः
अस्मान्पालयति वा अमर्यमरणधर्ममिन्द्र अविताः अस्मान्धनेन तर्पयितुम् । किंचिद्रथ वेगवैतमारुह्य अस्म
देवयजनं शीघ्रमागच्छेति शेषः । तथा हे अद्रिवः शूचूणा मतिशयेन भक्षकं द्रु अस्मदन्यं रिरिक्षं तं वित् अत्यं महं तं
वा शूचुमिति शेषः । रिरिषे वाधस्व तथा हे अद्रिवः तथा हे अद्रिवः अद्रे राहर्तः भक्षकवा शूचूणां अद्रिव नदरां दृणो
यनेन विवर्तैः स्यादिति निरुक्तं । रिरिक्षं तं वित् अत्यं तत्तु सितं हि संतमपि शूचुं रिरिषेः वाधस्व । रिरिषे सायां । छुं द
सः शपां भूः पुनर्यय येन शः रिरिक्षं तं अस्मादेव सनिहलंताच्चेति सनः वित्वा दुणाभावः विदित्यपकुसितः । कुल्मा
षां शिदाहरे यपकुसित इति यास्वेनोक्तत्वात् । यद्वा समुच्चयार्थः । किंचिदित्यनेन सहसमुच्चयते ॥ ॥ अथैवादर्श
पाहिना ॥ ॥

न ६० ॥ ॥ पाहिना इदं इति ॥ हे इन्द्र सृष्टु त शोभनं स्तुतत्वं स्त्रियः सखदुःखात्
तदुसादकात् । पापाद्वा नोस्मान्पाहिरक्षयतस्त्वं दुर्मतीनां दुर्मनस्त्वा नां रक्षः प्रभृतीनां नमन्यतरस्यामिति नाम उ
दात्तत्वं । सतै तमिदं । सर्वदेव अवपाता आधु प्रापयितासि अतः पाहि अतएव हे इन्द्र देवास्मात्सृष्टा दृष्टः सन् दुर्म
न नवतां यागविघातकानां अवपातासि तथा रक्षण निमित्तं भूतस्य रक्षो रक्षितव्यमस्मादिति यास्वः । तदुसादकात्
स्य पापिनो रक्षसादे हेतासि तथा मावतो मत्सदृशस्य विप्रस्य मेधा विनो यजमानस्य चातारक्षितासि । अध अतो हे
तो हे इन्द्र वसो सर्वेषां निवासभूतत्वात् । जनेता सर्वस्य जनयिता आदिकर्त्ता परमेष्ठिनो जीजनत् अजनयत् । उसा
दितवान् । तथा हे वसो वासयितः । कालं रक्षो हलं जीजनत् रक्षो हुन नायोसादितवान् । जनयते लुडि चडि चरुषं
यज्ञादिविघातिनां रक्षः प्रभृतीनां विघातय हीदृश्य वितरात मिदं देवान् विसृज्यते यादि प्रसिध्द्योतनार्थो हि
शब्दः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥ ॥ एं द्रया ह्यप न इति दश चैव तुर्थे स्तुतं पारुष्ये एं द्रं अंश

नो नये मिरियेषा त्रिष्टुष्टि अयष्टय अत्रिष्टु बंत परि भाषानाश्रियते सर्वमायष्टमिति विशेषेण प्रति
ज्ञातत्वात्। ऐंद्रयाहि देशं या त्रिष्टुष्टि नुत्र मणि का। एष्यस्य ष षहस्य ष षे इति निष्पेव ल्यमेतत्सूत्रं। षष्ठस्य
ति खंडे स्त्रितं। ऐंद्रयाष्टपनः प्रद्यो न्वस्येति। महाव्रते माध्यंदिन सवने ब्राह्मण धुं। सिनो नुरूप सत्त्वे प्रथम ऐं
याहियेषा महाव्रतस्य पंचविंशतिमिति खंडे शो नवे स्त्रितं। ऐंद्रयाष्टपनः परावत इंद्रयाहि श्यौरस्ये अनम
तेति॥ ॥ सैषा सूत्रे प्रथमा॥ ऐंद्रयाष्टपनः परावतो नायमध्व विदथा नीव ससति रस्ते राजे व ससतिः॥ हव
महेत्वा वयं प्रयस्वतः सूते सचा॥ पुत्रा सो न पितरं वा जसा तये मंहिस्व वा जसा तये॥ ऐंद्रयाहाति। हे इंद्र परावतः
दूरदेशत् स्वर्गलक्षणत् नो स्मानुपयाहि समीपं प्रयागधु। तत्र दृष्टं तः॥ अयं न पुरो वती अग्नि रभिषुय
सो मो वा प्रस्तुतत्वा निर्वृत्त्यते॥ स एव यद्यपि पुरस्तादुपचारा निषेधाथः यो न कारः सर्वत्र तथाप्यत्रोच्ये
नोपमाथः यो गृह्यते॥ यद्वा परावतो न दूरदेशादिवयद्यपि यज्ञे सर्वदा संनिहितस्तथापि स्वर्गाख्या दूरदेशादिव

स्यभ्यंदात्तयेन बहुविधधनेन युक्तः सवहे इंद्र नो स्मानु परावते अयं तदूरदेशात् स्वर्गदेशात् सवस्व समवेतो भवपराव
दति दूरानामपरावते परावा इति तन्नाम सफात् स्वर्गादेः सकृदात् पाहिरक्ष आरात् सन्निहितादिह लेकात् पाहिप
लय यद्वा दूरदयाग काले स्वर्ग एवोचित्वा स्मान्परिपालय आरात् याग काल संनिहिते देवयजन देशे पाहि। केनेति त
दुच्यते। अभिष्टुभिः अभिमुखैर्यगैः तन्निर्वाहैः यद्वा अभ्यास शमनैः विंबुना सर्वकालं याग काले दूरे अंति
कृच अष्टिभिः अभिजितः एषणेः पाहिसम्यक् परिपालय॥ ॥ अथ दृष्टमी॥ त्वं न इंद्रयातरूप सोयचित्वा
महिमा सप्तदशसेमहे मित्रं नावसे॥ ओजिष्ठत्रा तरवितारथं वृंचिदमर्थ॥ अन्यमस्मद्विषेः वृंचिदद्विवो शिखं
तं चिदद्विवः॥ ॥ त्वं न इंद्रेति॥ हे इंद्र त्वं नो स्मानु तरूप सातरुण कुशलेन अस्मान्नापद्मः उत्तरीतुं शक्तेन रायाधने
न उद्यता भवेति शेषः॥ हे इंद्र त्वं उग्रं चित् उद्गुणं बलं संतं त्वामेवं महिमा महत्वं अस्मान्स्तोत्रजनितः वृश्चिदति
शुयः सक्षत्। सेवते संभजते। उत्सृज्यतीत्यर्थः॥ विमर्थं अवसेत्सतीतये। तत्र दृष्टं तः महमहते अवसे रक्षणा

द्वि. भा.

॥५९॥

मन्त्रेति ॥ ॥ सैषा सृजेद्वितीया ॥ पिबा सोम मिंद्र सृगानमद्रिभिः कोशेन सिन्धुमवतं नवं सगस्तत्पाणो नवं सगः ॥
मदाय हयताय ते तु विष्टमाय धायसे ॥ आत्माय धंतु हरितो न सूर्यमहाविश्वेव सूर्यः ॥ ॥ पिबा सोममिति ॥ हे देव
स सैषा गवनीयगमनसं सोमं पिब ह्यवोतस्तिरु रतिदीर्घः ॥ कीदृशं तं अद्रिभिः पिब वसाधनैर्ग्रावभिः सवानं स्तूयमा
नूर्मणि कूर्त्तप्रत्ययः कोशेन इति लक्षणेन सिन्धुस्योचितजलेन पूरितं अवतं न अतो वलक्षणमवदमिव ॥ तं यथा वं स
गोवननीयगमनतृषा श्रीघ्नगामी वृषभः पिबति तद्वत् ॥ तत्पाणो मवं सगः यथा अयं तं तृषितो वं स गोवननीयग
मनः श्रीघ्नगामी पुरुषः अहो वा दिवमाग अपिबति तद्वत् विमर्थं पानमिति तत्राह ॥ ते तव मदाय तृप्तये हयताय
विष्टोति हेतवे वृंयर्थं वा ॥ हयगति कूंयोः धमुदशीत्यादिना तत्र ॥ तु विष्टमाय महत्वाय प्रवृद्धं स्वाय धायसे यदर्थ
मदुपजायते तदर्थाय ॥ धाजो वहि धाज्जदुस्य स निणिदियनु वृत्तेरानो पुशयै इति युक् ॥ यद्वा ते तव तु विष्टमाय
धायसे अतिप्रभूताय पानाय स्वात्वं अयधंतु अभिमुख्येन गमयंतु अश्वारतिशेषः ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ हरितो

श्री

॥५९॥

न सूर्यं हारदूर्णवशिष्टाः एतन्नामकः अश्वः सूर्यमिव तं यथा अतिवृत्त्या अभिमतदेशे अतिप्रेरिततद्वत् ॥ किं
अहविश्वसर्वण्यहानि सूर्यमिव तं यथा त एव प्रतिदिनं व्रतं ॥ तथा अस्मद्यागदिवसेषु प्रतिदिनमावहंतु ॥ ॥ अ
थ तृतीया ॥ अविंदद्विबो निहितं गुहानिधिं वेन गर्भं पृथिवी तमश्मन्य न ते अंतरश्मनि ॥ ब्रजं वज्रीगवामिव सिषा
सं नं गिरस्तमः ॥ अपावृणो दिषद्वंदुः पशिवता दूररुषः पशिवताः ॥ ॥ अविंदद्विबद्विति ॥ अयमिंद्रः दिवो द्यौ
लो वा त आनी तं सोमं अविंदत अतश्मन्यत लब्धवान् द्यौ लोकादयः या पक्षिरूपया पदूतं भूमावानी तं स्वीकृतवानि
त्यर्थः ॥ द्यौ लोकादानयनं तेति रीये तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसी नं गाय या हरदि द्यौ दिषु सिध्यं ॥ स एव विश्वे
ष्यते गुहानिहितं अतिगोप्ये प्रदेशे पर्वतादौ स्थापितं अतएवात्राद्युनिधिस्थानीयं अनाशमिदं ॥ आनयने दृ
ष्टं तः ॥ वेः पक्षिणो गर्भं न शिशुमिव यथा दूपो तादि स्त्री पक्षी स्वशिखं व्याधादि प्रयात् वृक्षी श्वदुर्गमि जवस्थ
पयित्वा तस्या नमजानती परिभ्रम्य विंदते तद्वदित्यर्थः ॥ पुनः कीदृशी अश्मनि अपरिमितपाकणो पर्वतादौ परि

दि.भा.

॥५२॥

वीतं तत्तावद्वृत्तादिनापरितोवेष्टितं तत्त्वपीतरषु देवेषु चो स्यात्तिज्ञायदति तत्राह ॥ अयमिंद्रो बज्जीवज्जवान्गवां
व्रजमिव नो पणिना न पदं भूमौ खनिहा पाषाणो न विहितद्वारं गवो व्रजं यथा तमा सरं जित्वा दूरमु द्दु ह्यलक्ष
वान् तद्वत्सोमं शिवा सन्संभक्तुमिच्छन्सनीवंतर्हति विवृण्वन्नादि उभावे जन सनखने स्यात्वं ॥ अविंदत् ॥ अय
मर्थः ॥ पणिगवद्वृत्तादिश्रुतिषु प्रसिद्धः ॥ तथायमिंद्रः परीवृताः परितोमेघेन वृताः नरुषः अन्नहेतुभूत
स्योदकस्य दूरः द्वा राणि अपावृणोत् ॥ अपावृता न्यवूरोत् ॥ उद्द्वारितवानित्यर्थः ॥ तद्वा कृत्वा इषः इष्यमाणानि
व्रीह्याद्यन्नानि परीवृताः भूमौ परित्याप्तानवूरोत् ॥ वज्जेण ॥ भमेघो भित्वा जलवर्षणेन सस्यादिसमृद्धिं कृत्वा
व्रीह्यादिकं भूमौ व्याप्तमवूरोदित्यर्थः ॥ यतो यमेवं कृतवान् अतः सोमः स्वीकारे युक्तः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ दृष्ट्वा
नो वज्जमिंद्रो गभस्योः क्षुद्रो वति गभसनाय संश्यदहि हसाय संश्यत् ॥ संविव्यान ओजसा श्रुवो भिद्रिद्रमज्ज
ना ॥ तद्देववृद्धं वनिनो निवृथसि परस्वेव निवृथसि ॥ ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा इति ॥ अयमिंद्रः गभस्यो वतिः वज्जं

श्री
॥५२॥

अस्मिन् यज्ञे अयमिति विमन्त्रियत्ययः ॥ अमुं देवयजनदेशं अक्षु अग्निप्राप्तुं मायाहीति शेषः ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ सप्ततिः
सतां सर्वदवर्त्तमाना नमृत्विजां पालको यजमान इव पत्या वैश्वर्ये इति पूर्वपदस्वरत्नं ॥ स यथा अक्षि दद्यानि वदनानि अनु
स्रेयज्ञानानि यद्दु सतां विद्यमानां पालकोऽस्तिः स यथा द्विदद्यानि गृहाण्या गच्छति तद्वत्त्वमपि यज्ञगृहाण्या गच्छ
यद्दु सतां नक्षत्राणां पतिश्चंद्रमाः स यथा स्वस्वंधामस्थानमागच्छति तद्वत् ॥ किंच प्रयस्वतो हविलक्षणा न्वेतो वयं य
जमानाः त्वात्वा हवामहे आह्वयामः किमर्थं कृते अग्निषु ते सामे निमित्तभूते सति ॥ व्रीदृश्वयं सचाक्रं विमिः सहितः
सचासहेत्यर्थ इति यास्कः ॥ आह्वाने दृष्टं तः ॥ पुत्रासः पुत्राः वितरं न पालकं जनकं मिव तं यथा वाजसातये अन्नम्यसं
भजनाय आह्वयंति तथा वयमपि तदर्थमाह्वयामः किंच मंहिष्ठं मंहनीयं त्वां वाजसातये संग्रामप्राप्तये तज्जयाय हविः
स्वीकाराय वा आह्वयामः ॥ षष्ठे हनिमाध्यं दिनसवने प्रस्थितयाज्यानी पुरस्तादन्याऋचः प्रक्षेपणीयाः तत्राहिनः पुरस्ता
त्पिवा सोममिंद्रो येषां वस्य प्रातः सवन इति रवेर्ज्येष्ठं त्रितं ॥ पिवा सोममिंद्रं सुवानमद्रिभिरेन्द्रयहिद्यौरसुरे अन

निवृश्चसि॥ यथावृश्चिस्परशुना छिनत्ति वृक्षं तथा ले मप्युत्तैस्त्रिविधैर्बलैर्नितरमस्मद्देविणं वृक्षं त्रैवि॥ अथ
॥ अथर्वचमी॥ इदं वृथानद्युद्रसर्तवे छासमुद्रमसृजो रथां इव वाजयतो रथां इव॥ इतर्तुतीरयं जसमान
मर्थमक्षितं॥ धेनूरिव मनवे विश्वदो हसो जनाय विश्वदो हसः॥ १८॥ ॥ इत्थं वृथेति॥ हे इन्द्र त्वं वृथा अप्र
मे नैव नद्यः नदीः समुद्रमधु तमाभिमुख्येन सर्तवे प्राप्नु अस्मजः मेघं निर्भिद्योत्सादितवान्॥ तत्र ह
संतः॥ रथामिव यथा त्वं रथानस्मद्यागं प्रति अहसर्तवे आभिमुख्येन प्राप्नु अस्मजः सृष्टवानसि॥
तद्वत्त्वं वाजयतो रथां इव संग्राममन्तं वा रूढं तोराजदयः रथानिव ते यथा संग्रामप्रमोषादिवृं वा
तिसर्तुं रथान् सृजंति तद्वत्त्व्यजना तश्चु रनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं॥ किंच दूतः अस्मत्संनिधिदेशी
द्वितीयार्थे तसिन् अस्मान् प्रति उक्ताः उयः त्वसादिति भावः॥ अर्थश्च ह्युदकविशेषणः सन्नपुंसव
ल्लिंगः॥ अक्षितमिह दूनाम अक्षितं बृहिरिति तन्नामसुपाठः॥ तत्र ह्यसंतः मनवे मनोरथयि धेनू

रिव धेनवो यथा विश्वदो हसा सर्वाथिं दोग्ध्रो भवत् यथा वाजनाय यस्य न समर्थाय तदर्थं विश्वदो हसो भवेति
सर्वक्षीरप्रदा भवेति॥ यद्वा जनाय सर्वजनार्थं हस्याहीनमिलक्ष्य नद्यः विश्वदो हसः संपूर्णं दोग्ध्रो भवेति॥
सर्वत्र प्रवहंति॥ अत्र नद्यः प्रीणनात् दो हस इत्युपचर्यते॥ इदं जगत्पवारिदृष्टिप्रद इतीदं स्वैव वसूनि॥
॥ इति द्वितीयस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ इमां ते वाचं वसूयंत आयवो रथं न धीरः स्वप
अतस्त्रिषुः सुम्नाय च मत्तस्त्रिषुः॥ सुभंतो जे न्यं यथा गा जेषु विप्रवाजिनं॥ अयमिव श्रवसे सातये धना वि
श्वधना निसातये॥ इमां ते वाचमिति॥ हे इन्द्र ते त्वदर्थं वसूयंतो धनमासन इच्छंतः आयवः दातव्यं हविस्
पात्रवतः ऋत्विज आयव इति मनुष्यनाम॥ आयवः अनवः इति तन्नामसुपाठः॥ इमां त्रियमाणां शुतिरू
पां वाचं अतस्त्रिषुः संपादितवतः॥ स्वपः शोभनवर्मवान् कुशलवान् बद्धव्रीहौ शोभनसीसूनरपदद्युदा
त्तत्वं॥ धीरः धीमान् रथं न रथमिव तं यथा प्रयत्नेन साधु वृत्तिं तद्वत् एवं कृत्वा तं सुम्नाय सुखाय अ

स्वकीयेन बलेन दयमानः साधयन्। अवाभरत् ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ इंद्रः समस्तं यजमानमार्यं प्रावद्विश्वे
 पुशतमूतिराजिषु स्वमर्त्तुहेषराजिषु ॥ मनवेनासदव्रतां त्वचं कृष्णामंधयत्। दक्षन् विश्वे तत्तृषाणमोष
 तिन्यशंसानमोषति ॥ ॥ इंद्रः समास्त्विति ॥ अयमिंद्रः समस्तं समरणेषु प्रहारनिमित्तेषु यजमानं यष्ट
 रं आर्यं अरणीयं सर्वैर्गंतव्यं प्रावत् रक्षति। समास्त्विति संग्रामनामस्तु समरण इति तन्नामस्तु पाठात्।
 किंच शतमूतिः स्वरुक्तेषु परिमितरक्षक इंद्रः विश्वेषु लिंगव्ययः आजिषु स्पर्धा निमित्तेषु संग्रामेषु
 यजमानं प्रावत्। तथा स्वमर्त्तुहेषु स्वर्गदेषु स्वरुक्तेषु सेवयस्तु वा आजिषु संग्रामेषु प्रावत्। स्वर्गप्रदानेन
 रस्तुतिरसो अभिमुख्येन हतानां वीराणां स्वर्गः पराशरेण स्मर्यते ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडल
 ष्टिदिनौ ॥ परित्रादयो गयुक्तश्चरणे योभिमुखो हत इति ॥ ॥ अत्रेति हासमाचक्षते ॥ अंशुमतीना
 मनदीतस्यास्तीरे कृष्णो नाम सुरो वर्णतश्च कृष्णो दशसहस्रैरनुचरैरुपेतस्तद्देशवर्जिनः पीरयन्

श्रीः

॥५५॥

स्ते ॥ तत्रेन्द्रो बृहस्पतिना प्रेरितः सन् मरुद्भिः सहितः कृष्णांतदीयां त्वचमुत्कृत्य सानुचरमवधीदयमर्थः ॥
 अवदुष्टो अंशुमतीमतिष्ठदियादिनोपरिहादृश्यते ॥ तादृशेच्यते ॥ अयमिंद्रो मनवे मनुष्याय विप्रः
 ययः ॥ मनुष्याणामर्थयि अव्रतान् व्रतमिति कर्मनामतद्रुहितान् यागविद्वेषिणः शासन् शिश्नितवान् हिं
 सितवान् शाश्वतेष्वजगमः ॥ तथा कृष्णो त्वचं कृष्णनाम्नो स्वरुक्तेषु कृष्णवर्णं त्वचमुत्कृत्यारंधयत्। हिंसित
 वान्। रधि हिंसायोरधिजभोदचीति नुम्। केन प्रकारेणेति तदुच्यते। केन प्रकारेणेति तदुच्यते दानुभस्म
 कुरोति। लेद्युजगमः। सिद्धदुलमिति सिद्धः। तथा विश्वे तत्तृषाणमोषति सर्वमविहिंसरं तदनुचरसंघं द
 हति। यत्किंचिदवशिष्टमिति नेयाह। अशंसानं हिंसा रुचिं हिंसावशिष्टं सर्वमवियोषति निःशेषेण दहति।
 ॥ ॥ अथ नवमी ॥ सूरश्चक्रं प्रवृत्तं जातवै ओजसा प्रपित्वैवाचमरुणो मुषायती शानतामुषायति ॥
 उशनाय सरावतो जगन्मृतये कवे ॥ सस्मानि विश्वमनुषे वतुर्वणि रहा विश्वे वतुर्वणिः ॥ स नो न जे नि र

अथ नवमी ॥ ॥ अत्रापीतिहा समाचक्षते ॥ देवनासुराः पूर्वमिंद्रवज्रेण बाधामाभूदिति ब्रह्मणो वरं लब्ध्वा
 इंद्रमगणयित्वा तदा आसन्तान् हंतुमिंद्रः सूर्यरथस्य चक्रमादायावधीदिति तदिदमुच्यते ॥ अयमिंद्रः सूर्यः
 सूर्यस्य षष्ठ्यर्थे प्रथमा ॥ चक्रं रथस्य चक्रमादाय ओजसा शूरेण बलेन जातः समृद्धः सन् प्रवृहत् ॥ प्रक्षिप्त
 वान् ॥ वृहत् उपमनेतौ द्वादिकः किंवा ॥ अरुणः अरुणवर्णः अयं ततेजोयुक्तः सन् यद्वागमनशीलः सन् प्रपित्वे
 तेषां समीपे तत्समीपमागत्य वाचं वागुपलक्षितं प्राणमुवाचति मुमोषमुष्मातिर्वैवा ॥ प्रपित्व इत्यसन्तनामाय
 द्वादतेषां प्रहारध्वनिं मुवाचति तेषु हतेषु ध्वनिः स्वयमेव विश्रान्तो भवत्यवधीत्यर्थः ॥ अथ वा इंद्र एवं द्युस्थानः
 सन् आदित्यात्मना स्तूयते सूरः सूर्यः जातः उदितः सन् ओजसा स्ववीयेन तेजसा युक्तः चक्रं प्रवृहत् तमोनि
 वारणार्थं अरिजयाय वाचक्रोपलक्षितं रथं प्रवृषेणोद्यतं ततः कुरेति पूर्वैरुणः तद्रथयंता प्रपित्वे मंदे हाद्य
 सूरणां समीपे वाचं तेषां जहि निधीह्यदिध्वनिमुवाचति मुषेरुत्तरस्य अहवयि चंदसि जयजय

शुषे हविर्दत्तवते पूरवे अभिमत पूरकयमनुष्यायमनुष्यानामैतत् ॥ महिमहते दिवोदासाय एवं नाम कूयराजे
 दिवोदासे षष्ठां आलुगिय लुक् ॥ दिवोदासादीनां छंदसीति पूर्वपदोदात्तत्वं ॥ नवति एतत्संख्या कानि पुरः शूच
 णां पुराणि जिनतं जिनवान् असि ॥ तथा ते नृतो गात्रविक्षेपेण कुशूलहस्तपादादिप्रक्षेपेण शूचुर्न हिंसा क
 वज्रेण क्षेपेण समर्थेनायुधेन दाशुषे हविर्दत्तवते दिवोदासाय न्यस्यैवा जिनतं नवतिमपि शूचुं जिनवानसि ॥
 इदानीं परोक्षेण ह ॥ अतिथिगवाय पूजार्थमतिथिं गच्छते दिवोदासाय तदर्थं गमेशेण दिवो उवन् प्रयय ॥ उ
 यः उहूर्णबलः इंद्रपूर्वपुराभेदनसमये विद्वमपि अप्रियमाणं गिरिमरूढं शंबरं एतन्नामानमसूरगिरेः दुर्ग
 मान्यवीतादेः सकाशात् अवाभरत् अवा उमुखमवलम्ब्यमाणं हतवान् किं कुर्वन् महः महंति धनानि तदीय
 वाशवादीनि दयमानः दिवोदासाय राज्ञे साधयन् दयदानगतिं हिंसादानेषु शयः पिचादनुदात्तत्वे शानबोलस
 धालुक् स्वरेण धालुक् स्वरः ॥ नवेवलमल्पं धनं किंतु विश्वाधनानि सर्वाण्यपि तेषां मणिमुक्तादीनि ओजसा

क्येः पुरांदर्तः पायुभिः पाहिरुग्मेः ॥ दिवोदासेभिः रिंदुस्तवानो वा वृधीथा अहोभिः रिवद्यौः ॥११॥ ॥ सनोनयेभिः
रिति ॥ हे इंदु वृषकमनू अभिमतवर्षण व्यापारवत् पुरांदर्तः अस्मर पुराणोदरयितः स्वामंत्रित इति षष्ठ्याः पुरां
वद्रवात् षष्ठ्यामंत्रित समुदायस्य पादादित्वात्वाच्चिकुमाद्युदात्तत्वं सतादृशो महाभुभावस्त्वनोस्मत्संबन्धिभिः नये
भिः नूतनैः हृद्यैः उक्थेः इदानीं प्रतिपादित प्रकारैः स्मृष्टः सनूपायुभिः पालनप्रकारैः शुग्मेः सखेष्टैः हिरुमुष्मि
कूरुषैः पाहिपालय। किंच हे इंदु दिवोदासेभिः दिवोदासगोत्रोत्पन्नैः अर्शुआदित्वादच् अस्माभिः परुछेपैः यद्वा
पूजाथं विदुर्वचनं स्तवानः स्तूयमानः कूर्मणि कूर्त प्रययः। यथा प्रवृद्धो भवति तथा स्मृत्तसा अयं तं प्रवृद्धो भवे
त्यर्थः ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे एकोनविंशोऽवर्गः ॥ इंद्राय हि द्यौरसुरो अनंमते द्रायम ही पृथिवी वरीमभि
द्युम्नि साता वरीमभिः ॥ इंदुं विभवे स जोष सो देव सो दधिरे पुरः ॥ इंद्राय विश्वा सवनानि मानुषाण तानि संतुमा
नुषा ॥ इंद्रया हीति सप्तचंपंचमं सूक्तं ॥ इंद्रय सप्तयनुक्रमणि कृपा रुछे पञ्चभिः अयं छंदः इंदुदे

वता पृथ्व्यस्य षष्ठे हनिमाध्यं दिन सवने होत्रकाः स्वस्वशास्त्रे एतस्सूक्तं त्वचत्रयं कृत्वा आरंभणीयान्यत अर्द्धमाव
पेयुः ॥ अत्रायं विभागः आद्यास्तिस्रो मैत्रावरुणस्य तृतीया द्यास्तिस्रो ब्राह्मणं छंदः सिनः पंचम्या यास्तिस्रो ऽष्टा
वाकस्य एतच्चतुर्थे हनिस्वदे सूत्रितं षष्ठे हनी द्राय हि द्यौरसुरो अनंमते सैवमेवेतन्नत्रैवा हनितस्मिन्नेव स
वने प्रशस्त्यादीनां प्रस्थितया ज्यान्यः पुरस्तादादितः बलवः एकैवूशो प्रक्षेपणीयः षष्ठ्येति स्वंदे सूत्रितं इंद्र
य हि द्यौरसुरो अनंमतेति महाव्रते निषेवत्ये इंद्रय हीति तत्रो वैकाल्यकानुरूपो द्वितीयः। महाव्रतस्येति स्वंदे
सूत्रितं ॥ इंद्रया ह्यपनः पशवत इंद्रय हि द्यौरसुरो अनंमतेति ॥ तत्रेयं प्रथा ॥ इंद्रय हि द्यौरिति ॥ द्यौः द्यौ
तनूनी तो द्युलोकाः तन्निवासी देवसंघो वा ऽसावसुरो निरसनशीलः शत्रूणां पुण्यकृतमेव तन्निवासात् इंद्रय हि
इंद्रयैव अनंमते स्वयमेव प्रवृत्तो भवति न मेः छंदसोलङ्घिः कूर्मकूर्तयस्मिन्नेपदं न दुहस्वूनमा मितियग्भावः छंदसः
शपः भुः इडादिशेषाभावश्च अनुनासिकलोपः हिरश्च प्रसिद्धो वा तथा इंद्रयं महीमहती पृथिवीभूमिः

दिभा.

॥५८॥

तत्रत्यः सर्वजनोवा अनन्तत उभयत्रायवा विज्ञाहेन श्रयी लक्ष्यते याम आगच्छत इति वत्वेन साधनेन वेति
तदुच्यते वरीमभिः वरणीयेः स्तोत्रैर्हविर्भिविचिद्युम्नसुताद्युम्नसातो अन्नस्य यशसो लाभनिमित्तं स
ति वरीमभिर्वरणीयेर्हविर्भियुक्ता यजमानाः प्रह्वी भवन्ति विंचिद्रुद्रमेव विश्वे सर्वे देवा सो देवाः स जोषसः स
मान प्रीतियुक्ताः एव मनन्य भाजो पूर्व अस्मद्वधार्थं पुरोदधिरे पुरतः स्थापितः इन्द्रमुखे नैव स्मरानूजि
तवैत इत्यर्थः ॥ तथा मानुषा वसाना नि संबंधी न्या भिषं च युक्ता नि प्रातरादिसवनानि इन्द्राय संतु इन्द्रायैव भवंतु
तथा मानुषा मनुष्याणां कृत्विजां संबंधी नि रातानि रातया दीनि पुरोडाशादीनि इन्द्राय हि इन्द्रायैव संतु इन्द्र
प्रीणयितुं समर्था भवन्ति इत्यर्थः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ विश्वेषु हि ता सवनेषु तुं जते समान मे वंष्टुषमण्यवः पृ
थक्स्वः स निष्पवः पृथक् ॥ तं त्वाना वं न पर्वति श्रूषस्य धुरिधी महि ॥ इन्द्रं नयते श्रितयं त आ यव स्तोमे निधि
द्रमा यवः ॥ ॥ विश्वेषु हीति ॥ हे इन्द्र त्वत्वं एवं एकमेव संतं विश्वेषु सर्वेषु सवनेषु त द्वत्स एकहा ही न सन्नस

श्री
॥५८॥

ति शायजादेशः ॥ तदनंतरं सूर्य ईशानः सर्वाणि तमां स्य सूरान्वा निराकर्तुं समर्थः सन् आमुषायति समंता
तुष्ठाति ॥ अथ प्रत्यक्षकृतः ॥ हे कवेः श्रुतं दक्षिण्यत्सस्त्रं उशना उशना उशनसः एतन्नाम्नो महर्षे रूतये रक्ष
णाय पशवतो दूरात् स्वर्गस्थानात् अजगन् गतवानसि प्राप्तावानसि गमेः सि पिछं दसः रापः श्रुः हत्न इय
दि लोको मो नो धातो रिति तत्वं ॥ यद्वा उशनसा युक्तः सन् अजगन् आगच्छ आगच्छ च विश्वा विश्वानि स्मृत्वा निस्स
स्य साधनानि धनान्यादया स्माकं तुर्वीणि स्तूर्णवनिः ॥ प्रसंभक्त भवेति शेषः ॥ तुर्वीणि स्तूर्णवनि रिति निरुक्तं ॥
तत्र दृष्टं तः ॥ मनुषेव मनुष्येणेव यथा लोके तेन परिदृश्य देशांतरात् अभिमतं धनमा नीयते तद्वत् यद्वा मनुषेव मनु
ष्याणां सिव इतरेषां मृत्विजं विश्वा स्मृत्वा नि सर्वाणि धनान्यादय तुर्वीणि भवसित दूदस्माकमपिन केवलं मे वृष्मिन्नेव
यागदिने किंतु अहं विश्वे व विश्वान्यप्यहानिः सर्वेष्वप्यहं स्मृत्वा तुर्वीणि भव यद्वा तुर्वीणि स्तु अहं विश्वे व विश्वान्यहं
न्यति दीर्घमायुष्यं यथा ददासि तथा सन्नान्यपि ॥ उभयमपि देहीत्यर्थः ॥ ॥ अथ दशमी ॥ स नो नये भिर्वृषवर्मभु

छांदसः शपोत्तुक् ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ वित्तवतस्त्रे मिथुना अवस्य वो ब्रजस्य साता गव्यस्य निःसृजः सक्षं
 त इंदुनिःसृजः ॥ यद्भयं ता दूजना स्व १ यं ता समूहसि । आ विष्णु रिक्कृष्टपणं सचा भुवं वज्रमिंद्रसचा भुवं ॥
 वित्तवतस्त्र इति ॥ हे इंदुत्वात्ता मुद्दिश्य मिथुनाः पत्नी सहिता यजमानाः वित्तवतस्त्रे यत्तं वित्तवतो यद्द
 यज्ञे पयो व्रतादिनाऽत्मानमुपक्षयंति ततस्त्र उपक्षये छांदसि लिहिरयोरे इति रेभावः ॥ किं मर्थं गव्यस्य ब्र
 जस्य सातौ गवां संबंधिनः यूपस्य ता मे निमित्तभूते सति न च सर्वत्राग्निहोत्रादि नियगाग्येषु यस्यादयस्य
 गृहा नियनै मिन्नैवाग्येषु पुरुषस्यैवार्थित्वादेः सद्गवात्तस्यैव अधिकारः स्त्रियास्तु सस्यप्यर्थित्वेऽप्ययना
 भावे तद्विद्वन्नाय अभावात् अत एव सामर्थ्याभावाच्च नास्य अधिकार इति वाच्यं यद्यपि स्त्रियो नास्य अधिकारः
 पृथक् । तथापि पूर्वमीमांसायां पक्षे अधिकाराध्याये तृतीयचतुर्थ्याभ्यामधिकारणाभ्यामस्यैव स्त्रिया अ
 धिकारः सच पक्षस्य हेति प्रपंचितत्वात् जायापती अग्निमादधीयातामि साधानविधानात् स्मृतिषु पत्न्यै

श्रीः

॥५९॥

वनास्त्रिस्त्रीणां पृथग्य ज्ञेयव्रतमिति पृथगधिकारस्यैव निवारितत्वादस्यैव स्त्रियाः पक्षसहाधिकारः अध्यय
 नाभावेपि वेदं पत्न्यै प्रदाय वाचयेदिति सूत्रकारः किं हि वचनं न कुर्यान्नास्ति वचनस्याभिभार इति न्यायात् तस्या
 मिथुनात् त्रयज्ञं ततस्त्र इत्येत्यक्तं । वीह शास्त्रे अवस्यवः इंद्रयात्मने तृप्तिमिच्छंतः निःसृजः निःशेषेण हवि
 स्पृजंतः सक्षंतः सक्षतिर्गस्यर्थः त्वां संभजमानाः पुनस्त एव विशिष्टं ते निःसृजः पूतप्रतिबंधकृपापंनिर्ग
 मयंतः कस्तवविशेष इति तदुच्यते यत्तयस्मात्कारणात् गव्यं ता गामात्मन इति छंतौ गोराष्ट्रात्कृपा आत्मकः क्य
 च्छांतोपीत्यवादेशः । स्वयं ता स्वर्गं यंतो गंतुं मुच्यंतौ दूजना द्वौ जायापतिरूपौ जनौ समूहसि । संयुक्तयोरेव
 भिमंतं स्वर्गादिबुं प्रापयसि । यद्दू सम्यगनुष्ठितवैता विसूतसनिश्चिनोषि । अतः पत्नी सहिता जायमाना
 नुतिष्ठंतीत्यर्थः ॥ किंच हे इंदुत्वं वृषणं वर्षिणं वर्षकं कमानां सचा भुवं सहैवोत्पन्नं तत्ता तथा विना भूतं तथा सचा
 भुवं उरूं नृवधादिव्यापारसामर्थ्येन सहैवोत्पन्नं आविष्कृतिं प्रकटयन् वर्तते इति शेषः ॥ ॥ अथ च

तुथि ॥ ॥ विदुषे अस्य वीर्यस्य पूरवः पुरोय दिंद्रशारदीरवातिरः सासहानो अवातिरः ॥ शुग सस्तमिंद
मर्त्यमयज्युं शवसस्पते ॥ मही ममुष्माः पृथिवी मिमा अपो मंदसान इमा अपः ॥ ॥ विदुष इति ॥ हे
इते वीर्यस्य नवसंबन्धिनः अस्य वीर्यस्य कूर्मोषष्ठी वक्ष्यमाणमेतद्दीर्घी विदुः पूरवो मनुष्याः यजमाना
स्तव महत्वं जानंतस्तस्मा मेव यजंति ते विदुः ॥ यद्वा अस्य वीर्यस्य महात्म्यमिति शेषः ॥ विदुष इत्यत्र युष्म
त्तत्तत्क्षितिदिसर्जनीयस्य सत्त्वं ॥ वीर्यमेव विशेष्यते हे इंद्रयद्यस्मात्पूरणात् शुग रदीः संवत्सरसंबन्धि
नीः वत्सरपर्यंतं प्राकरपरिखादिभिः दृढीकृता ॥ पुरः शुश्रूणो अवातिरः नाशयः अवपूर्वतिरतिनाशनाथः
किं कुर्वन्ससहानः तत्र हानमिभवनधनाद्यपहारेण पीडयन् सहतेर्यद्गुणं तानूतस्त्रीलिकश्चानशु अव
तिरः किंच हे इंद्र तं मर्त्यमरणधर्माणमयज्युं अयं वीर्यस्य त्रिविधातिनेरक्षसादिशुगसः निगृहीतवानसितनूत्वं
तवानसि ॥ वा ॥ हे शवसस्पते वत्सस्य फलवेंद्रत्वं महती पृथिवी इमा अपश्च समुद्रनद्यात्मकास्तु दक्षणीव अमु

श्री
॥६॥

पेषु सर्वेषु सोमयागेषु यजमानाः तुंजते त्वरयंति हविशदीति ददन् वीदृशं त्वां समानं सर्वेषामेव रूपं वीदृशः य
जमानाः वृषमण्यवः अग्निमतवर्षणाय त्वा मेव मन्यमानाः पृथक् विविच्य स्वर्गमिच्छंतः स्वर्गं स्वरविशेषं वा स
निष्यवः संभक्तुर्गमाः पृथक् तुंजते पृथगेव त्वरयंति तुंजतिर्हानार्थः क्षिप्रं तुंजते इति तन्नाम स्फुपाटात् तं
तादृशं त्वां त्वं श्वस्य वत्सस्य सेना रूपस्य धुरिवहनेन जयाय धीमहि स्यापयामः ॥ यद्वा श्वस्य अस्मदीयस्य
शरीरवत्स्य धुरिधीमहि ॥ श्व इति वत्सनाम श्रूषं सव इति तन्नाम स्फुपाटात् ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ पृथिवीं नावं न
पारस्य संभक्तुं पूरयित्री वापूतस्य नावमिव तां यथा भारवहने स्थापयंति पारतीरवर्मसमाप्तौ छंदसिव न
नराक्षिमथा मितिसनेरिन् प्रययः ॥ पृषोदरादि विपत्तेर्गोणादिवः सनिप्रययो वा वीदृशं वयं आयवो मनुष्या
जमानाय तैः साधनैः इंद्रे न चितयंतः परमे श्वरमिव त्वो चे तयंतः परमे श्वरबुध्या त्वां ध्यायंत इत्यर्थः ॥ यद्वा न
शब्द एवकारार्थः इंद्रे मेव त्वां जानंतः तथा स्तोमेभिः स्तोत्रैः इंद्रे मेव आयवो गच्छंतो वयं धीमहि दधाते त्रि

कुत्रेति तदुच्यते। एतनासू संग्रामेषु विमर्शं प्रतंतवे प्रपूर्वेण वदितुं संभक्तुं युधाय। हे धीराः संभजंते। वनते स्म
 र्थेति वेन प्रत्ययः। तादौ चेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। किंच ते तव संग्रामवासिनः त्वय्यन्यामन्यां अन्यां अन्यां च अ
 न्यमन्यं प्रतिवृत्त्यतिहारे सर्वनाम्नो द्विवचनेन न दं संतोषसमर्थं तु नदिसमर्थौ पूर्वस्वरूपित्वं वाचित्वा ज्ञेयं
 छांदसो यणादेशः। सनिष्ठत्वं संभजंते। सनो ते त्वेति सिद्धं दुःखमिति सिद्धं इत्यस्य येन पुनः आ प्रत्ययः।
 आत्मनेपदेष्वनतरसादेशो भ्राभ्यस्तयोरातरसाकारलोपश्छांदस एवाभावः अवस्ये तो अन्नमिच्छं तौ ज
 यातुमर्थमन्नं कौक्षंतः सविस्तृतभजंते॥ ॥ अथाहमी॥ उतो नो अस्या उषसो जुषेत ह्या १ वस्य बोधि हवि
 षो हवीमभिः स्वर्षति हवीमभिः॥ यदिंद्र हंत वेमृधो वृषावजिं विवेतसि॥ आमे अस्य वेधसो नवीयसो मन्त्र
 श्रुधिनवीयसः॥ ॥ उतो नो अस्या इति॥ अथ अयमिंद्रो नो स्मार्त्वं संबंधिनी अस्या उषसः वृमलिषष्ठी। ए
 षानामुषसस्तस्या हः संबंधिन उषः कालं उतो जुषेत अविना वासेत उपस्य वा स्मार्त्वं अयमिंद्रो यत्तंग छेदित्यर्थः॥

हिः पूरणार्थः गत्वा च अर्कस्य हविषः पूर्ववत् वृमलिषष्ठी अर्चनसाधनं हविः हवीमभिर्हवनप्रकारैर्विशेषैः दत्तं हविः
 उतो बोधि अविनामना च वृमसत्स्वयं ता स्वर्गस्य अस्य सत्त्वं विशेषस्य वा संभजनस्थाने यज्ञे हवीमभिमाह्वये
 राहूतो भवति शेषः। अस्माभिर्हृतः स न उषस्ये वा गत्य हविः स्वीकृषीत्यर्थः। वृमदेव मुच्यते यद्यस्मात्पूरणा
 त्रहवज्जिन्वज्जुक्तेन्द्रमृधः हिंसा न शून्यं हंत वे हंतुं वृषावर्षितस्य नूकमानां विवेतसि अवबुध्यसे कितज्ञ
 ने जो हो सादिकः लेद्युगमः। ताभ्यस्तस्या विपिती यत्र छेदं सिद्धं दुःखमिति वचनात् तत्तद्वृषधगुणभावः। अभ्य
 स्ताना मादिरुदानः। तस्मात्तद्रूपः हे इंद्र मे मम मननीयं स्तोत्रं आशु धिसर्वतः शृणु वीदृशस्य मे वेधसः मेधावि
 नः नवीयसो न वतरस्य दीक्षितसंस्कारैः संस्कृतत्वा नवीयसं पुनर्विशेष्यते नवीयसः अतिशयेन न वं नवीयसः अ
 साधारणस्तुतिमतः अत्र यजमानविशेषणैस्तत्कृतं स्तोत्रमेव विशिष्टं भवति॥ ॥ अथ सप्तमी॥ त्वं तमिंद्र वा वृ
 धानो अस्मयु रमित्रयंतं तु विजातमर्थं वज्रेण शूरमर्थं॥ जहियो नो अघावति शृणु वृम अ वस्तमः॥ रिष्टं नयाम

दि. भा.

॥६२॥

अथ भूतु दुर्मति विरुपाप भूतु दुर्मतिः ॥२॥ त्वं तमिंद्रेति ॥ हे इंदु विजातेषु अस्मत्सन्धा बहु भावमाय न इह वि
क्रंतं त्वं वृधानः वयर्थं वर्धमानः अस्मयुः अस्मान् त्वद्भक्तान् कृमयमानस्ते अमित्रयंतं अस्मच्छत्रुन्माचरंतं म
ह्यं मरणस्वभावं तं मर्त्यं वज्रेण हि हंतं तेर्ज इति जादेशः तस्य असिधवदत्राभादियसि धत्वा त्रहेर्तुं कृत्वा तमिदं त्वं प्रमि
याह ॥ यो मर्त्यो नोस्मावं अघायति अघं पापं दुःखं वा इच्छति तं जहि ॥ अत्राघस्य स्यादित्याह ॥ किंच हे स भवस्त
म अतिशयेन शोभनश्रवणशृणु व आवायाम्मा द्वाभ्यं वीदुं शंत इति तदुच्यते ॥ हे इंदु त्वत्सादारं दुर्मतिः अस्म
ज्जिघांसया दुष्टा बुद्धिः अपभूतु अपगता भवतु ॥ छंदसः शोपोत्तु कृत्तुस्त्वोस्तिहीति गुणप्रतिषेधः ॥ ननु वलं हि
सा रूपा अपितु विरुपा सर्वापि क्रोधपरिवादादिरूपा अपभूतुं तत्र दृष्टं तः ॥ यामन्यामनि अधनिरिष्टं न अधनः
अमेण हिंसितं परिश्रान्तं यथा दुर्मतिः वैरादिविषय बाधते तद्दस्मान् बाधमाना दुर्मतिः अपगच्छति ॥ यद्वा याम
निमार्जयिष्यादिरूपे परिरिष्टं अस्मत्कृतं हिंसादिरूपं विघ्नं परिहरसितं हतं ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे विशेषो वर्णः

श्रीः

॥६२॥

छाः अस्मत्पुपहतवानसि अस्मै रन्ये वीर्यस्य विद्वेषि मिश्रं ताभूमिः तस्मै बंधिनी परश्च तेषां पुण्ड्रिणी त्व
अपहतवानसीत्यर्थः ॥ किंदुः खेननेत्याह ॥ मंदमानः दृष्ट्यनेव इमा अपः इमानि अपवृत्तिनिवृत्त्याद्यन्तानि अ
मुष्ठाः लब्धवानसि ॥ अथ पंचमी ॥ आदित्ते अस्य वीर्यस्य चर्किरन्मदेषु वृषभुजिजो यदा विथ सरवीयते
यदा विथ ॥ चर्कथकारमेभ्यः पतना सप्रवतवे ॥ ते अन्यामन्यां न द्युं सनि स्फुट श्रवस्यंतः सनि स्फुट ॥ आदित
इति ॥ हे इंदु आत एव हेतोः ते वीर्यस्य तव संबन्धिने वीर्ययित दभिवृद्धये चर्किरन् पुनः पुनः सोमं विवि
रंति ॥ किरतेर्यजु गंत द्यो ह्ययेन शः सर्वेषु सवनेषु कै विरंति यजमाना अत इत्युक्तं ॥ कुत इत्याह ॥ मदेषु वृषभु
मजनि तमदेषु सत्स हेतुमानां वर्चितः उज्जितत्वा कृमयमाना यजमाना त्वद्यतः कुरणा दविथरक्षसि ॥ कि
च सरवीयत स्तव सखित्वमात्मन इच्छतोस्मान् यद्यस्मादा विथ तर्पयसि ॥ अमिमतेन प्रीणयसि ॥ अतश्चर्किर
स्मा किंच हे इंदु एभ्यो यजमानेभ्यः कुरं शं हं सिं हना दक्षणे कथं कुरोतेः कर्मणि च भूषा त्वत्तदस्य तो दत्तं

वानां सम्यक् भरणे वा कृतं कर्तारि भर इति। संग्रामनाम भरते बहिरते वा इति यास्वः॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ स्वर्जेष्वम
र आ प्रस्य वक्त्रं न्युष बुधः स्वस्मिन्नंजसि नृणां स्य स्वस्मिन्नंजसि॥ अहनिं द्रेयथा विदे शी शी शी पवाच्यः॥
अस्मन्नाते सध्यक्से तु रातयो मद्रा भद्रस्य रातयः॥ ॥ स्वर्जेष्वमर इति॥ अयमिन्द्रः स्वर्जेष्वमरगमनसाधने म
र संग्रामे युधे आभिमुख्येन हतस्य द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडलभेदिना विद्यादि स्मृतिषु प्रसिद्धः आप्रस्य आ
पनशीलस्य शत्रुवधाय इतस्तो व्याप्तस्य औणादिकोरः शूरस्य वक्त्रं निवर्त्तमानं भूते स्वस्मिन् स्वभूते अंजसि
अभिव्यक्तिमति कूटादि रहितः पुनः स एव विशेष्यते स्वस्मिन्नंजसि स्वकीये अंजसि मुखे महति संग्रामे यद्वा स्व
स्मिन्नंजसि शत्रौ स्वयमेव अपुच्छन्त्वेन आगते सति अहन्ति नस्ति कस्य संग्राम इति तदुच्यते आप्रस्य आप
नशीलस्य आसर्गतादिन्द्रस्य प्रीणयि सर्वा उष बुधः उषः काले अनुष्ठानाय प्रबुध्यमानस्य नृणां स्य योगं कुर्वन्
स्य वरोतेः शतरिच्छोदसः। शपो लुक्। अमून्यजमानस्य शत्रून् हन्ति नस्ति अतः कारणात् अयमिन्द्रः शी शी

श्रीः

॥६३॥

शी शी पवाच्यः स्त्रयः शीर्षे छंदसि उदात्तनिवृत्तिस्वरेणोदात्तत्वेति सूची प्रायारिति द्विभविः॥ तत्र दृष्टं तः॥ यथा
विदे सर्वज्ञाय शिरसा प्रणामः विप्रियते भूयते च तथैव मियर्थः। यद्वा यथा विदे येन प्रकारेण हंतथ शत्रुं जानासि
तथा ते प्रहंसि। वेते र्यययेनात्मनेपदं पुरुष व्ययः। लोपस्त आत्मनेपदे चितित लोपः। अथ वा यथा विदे यं वि
दे लभसे शत्रुं तं मारयसि अतः कारणात् स्त्रय इत्यर्थः अस्मिन्क्षेत्रे छंददैसा विदूरणस्य लुक् पूर्ववत् लोपः। वि
च हे इन्द्र ते रातयः तस्मै बंधीनि धनादिदानानि अस्मन्ना अस्मास्वेव सध्यक् सहयोगेन संतु संभवतु सह पूर्वादिदं च
ते ऋत्विमियादिना विदुः सदस्य सधिरिति सध्यादेशः सध्या रंतो दानं निपातनं कृत्वा स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सचा
तोदात्तः उदात्तस्वरितयो र्यणाति स्वरितः किंच भद्रस्य स्त्रयस्य रातयः अस्मासु दाना निदानानि भद्रा अतिस्त्रि
राणि सैतु॥ ॥ अथ तृतीया ॥ तत्तु प्रयः प्रलथा तेषु शुक्लं यस्मिन् यज्ञे वा रम कृण्वत क्षयमृतस्य वा रसि क्षयं
वितद्वेचे रधद्वि तोतः पश्यंति रश्मिभिः॥ सद्य विदे अन्विं द्रे गवेषणो बंधु क्षिप्रो गवेषणः॥ ॥ तत्तु प्रय इति॥ हे

हि. भा.

॥६४॥

द्वैतत्वं खलु प्रसिद्धं हविलक्षणमन्तःशुद्धाच्च न आ ज्योति संयोगे न भृशं दीप्तं चेदीति कर्मण एतद्वृत्ते तव स्वरूपं प्र
त्नथा ते तव स्वं भवति तथाऽद्य तनमपि सर्वदा चामवयत् इति भावात्सल पूर्वविशेषे या दिना इवार्थे था लुल्लिख्यः यो ह
शो तदिति उच्यते ॥ यज्ञेयागे यस्मिन् हविषि दातव्ये सति वारं वरणी यं क्षयं स्था नं वेदि लक्षण मकुर्वन् कुर्वन् त कुर्वन्ति च
विजः वृक्षव विज्ञो ष इति चेत् उच्यते ऋतस्य स य पू लस्य य तस्य निवास स्थानं संभक्तो सिय द्वा ऋत मित्युद्वक्त
म तस्य क्षयं स्था नं प्राप्नोति वृष्टि प्रदो सीत्यर्थः ॥ अथ वा ऋतस्या दित्यस्य क्षयं स्था नं स्वर्गलो वारच्यं वार पिय
जमानं गमयित्वा सित ता दृशं वक्ष्यमाणं कर्म विवोचे विबुधे स एतः अतः पूरणत्वे दिना द्विचोपेत्य यो द्वा वा पृथि
यो मध्ये अंतरिक्षे रश्मिभिरादित्य किरणैः पश्यंति मेघं निर्भिद्य रश्मिद्वारा प्रवर्षण रूपं कर्म सर्वजनाः प्रत्यक्षतः प
श्यंति अस्मद्वृत्तं हविश दित्यं प्रापयित्वा तद्रश्मिद्वारा वृष्टिं जनयसीत्येतत्सर्वं दृश्य त इत्यर्थः ॥ इदानीं परोक्षत
या स्तोति ॥ सद्यः सखा त्विन्द्रः गवेषणः उर्वस्या न्वेषण शील त था वंधुः सिद्धिः हविः प्रदानादिना बंधु भावं प्राप्नोति

श्री
॥६४॥

त्वया वयमिति षट्त्वं सूक्तं पारुष्ये पं आद्यमैंद्रं युवंतमित्यर्थं वै मैद्रा पर्वतं त्वया वयं षट्त्वं मैद्रा पर्वतार्थं च इत्यनु
क्रमणिका विनियोगो लैजिकः ॥ तत्र त्वया वयमिति एषा प्रथमा ॥ ॥ त्वया वयं मघवन् पूर्वधनं द्रव्योताः सा सहा म
एतन्यतो वनुयामवबुध्यतः ॥ नेदिष्टे अस्मिन् न ह्यधिरोचानुसूचते ॥ अस्मिन् यज्ञे विचये मा भरे कृतं वा जयतो
भरे कृतं ॥ ॥ त्वया वयमिति ॥ हे मघवन् मघः सौख्यं तद्वृत्तिं द्रव्यया साधनेन युक्तवयं त्वोता अति प्रवले नैंद्रेण
रक्षिताः सतः प्रययौत्तरपदयोश्चेति त्वया देशः ॥ उां दसमात्वं ॥ एतन्यतः एतनां आत्मनः इच्छंतः प्रवत्सेनायु
क्तान् शत्रून् सा सहा म अभिप्रवेम तथा वनुष्यतः अस्मत्प्रहरणाय गच्छतः शत्रून् वनुयामतेषां मागमनात् पूर्वमे
व वयं संभजेम ॥ किंच ॥ नेदिष्टे अयं तसन्निहिते अस्मिन् न ह नि अभिषवयुक्ते अद्य तने ह नि सूचते य जमानाय त
दर्थं अधिरोचतं हविः प्रदं य जमानं यज्ञं वा अनुक्षिप्रं अधिकं ब्रूहि लो रि यय येना इ वच उम् किंच हे इंद्र वयं य जमा
नाः भरे संग्रामे कृतं जयस्य वृत्तिं रं त्मुद्दिश्य तज्जयार्थं वा जयंतः हविलक्षणा न्मुपावरंतः विचये मजये मदे

दि. भा.

॥६५॥

पिजे विधनं संग्रामं वा जय तदर्थं यो ह्यियुध्य स्वच्छां दसो विवरणस्य तु व्यस्येन परस्मैपदं। किंच तं स च
तदर्थमभिषवं कुर्वन्मे मह्यं किंचिद्व्रतं सर्वमपि अयज्वानं यागविरोधि न रंधया वा धया मदधीनं कुर्विसुथं
न केवलमयज्वानं किंतु ऋणाय तं किंचिद्व्रतं विदित्यप कुस्मिति। अस्मासुरोषं कुर्वंतं तमेवाय एतं स्वयं रोषवतं
वा यद्वा ऋणाय तं। चित् रोषं कुर्वंतं अयज्वं विदि अहमपि पुनर्हिनन समर्था कुर्वंतं रंधय। हृणीत रोषं कुंद्वादि
व्यस्येनाकारः॥ ॥ अथ पंचमी॥ ॥ संयज्जनाः क्रतुभिः शूर ईक्षयद्ने हिते तरुषंत अवस्यवः प्रयक्षंतः श्रव
स्यवः॥ तस्मादियुः प्रजावदि द्वाधे अर्च्यो जसा॥ इंद्रो व्यंदिधिषंत धीतयो देवा अधानधीतयः॥ ॥
संयज्जनानिति॥ यत्र य इंद्रः शूरः विभीतः संनूजान् सर्वा न प्राणिनः क्रतुभिः प्रजाभिः समीक्षयत्। स
म्यगीक्षयति तन्न द्विषयान् अंतर्गमिरूपेण सर्वेषां बुद्धिषु स्थित्वा तैर्विषयानुद्वेषयतीत्यर्थः॥ यद्वा क्रतुभिः
कर्मभिः सुकृतं दुष्कृतं रूपैर्निमित्तभूतैः तन्न स तैर्योजयत्येवं प्रेरयति सति अवस्यवा न्न मिच्छंतो यज

श्री

॥६५॥

मानाः धने गवादि रूपे हिते अभिमते सति यद्वा हिते धने अभिप्रेते सति तरुषंत हिं संति शू नूत रु अतिव
धि कर्म छांदसे लुडि व्यस्येन चे र इतर ते वलित उकारः। सि प्र शू प स्नाया विष्करण भवतीत्यर्थः। अतः क
रणं तू अवस्यवं त्वं हविर्लक्षणं इंद्रयात्मने वा र्छंतः सैतः प्रयक्षत प्रवर्षेण यजंतं छांदसे लुडि व्यस्येन
वसः किंच तस्मा रतस्मै प्रसिद्धा ये द्रायैव आयुर्हविर्लक्षणमन्त्रं प्रजावत् पुत्रादिसहितं भवति। तैः सहितैर्दी
यतरुत्यर्थः॥ किंच यजमानाः ओजसा स्वीयेन वले न युक्तः बाधेन शूणां बाधने निमित्तभूते सति बाधितुं वा
कुर्याथैवैकैक्येन च नः इति केन प्रत्ययः अर्चति पूजयंति यद्वा तस्मा रतियजमाना यैव बाधे वल निमित्तभू
ते सति बाध इति वलना म बाधः तविषीति तन्नाम सूपार गत् प्रजावत् पुत्राद्युपेतमायुः अन्नलब्धे ओजसा वले
न युक्तः अर्चति इंद्रं पूजयंति क्रतुर्ज रति शेषः॥ किंच धीतयः कर्मवतो यजमानाः इंद्रे इंद्रसमीपे गंगाया
द्योष बुति वत् तस्मा मीपं लक्ष्यते इंद्र लोके इत्यर्थः॥ तत्र नुस्यं नुगे निवास स्थानं स्वार्थे यत् दिधिषंत धारयति।

हि. भा.
॥६६॥

दिधश ह्येअत्रधारणार्थः। जौ हो सादिकः व्यसयेनां तादेशः त एव पुनः विशेष्येते। धीतयः स्वर्गसाधनपूर्मवतः
संतो देवं। अछा न देवाता भिमुखेन प्राप्नुमि वनु क्यं दिधिषे ते यन्वयः। अविवाक्ये ह निमानसग्रह भक्षणने
तरं नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु अध्वर्युप्रमुखाः सर्वे युवंतमिसेतां जपेयुर्गर्हिषयेनु होतीति रवेऽस्मिन्निति। युवंतमि
द्रपर्वता पुरोयुधेति जयंत इति॥ ॥ सैषा षष्ठी॥ युवंतमिन्द्रा पर्वता पुरोयुधा योनः एतन्या दपतंतमिधतंव
ज्जेणतंतमिधतं। इरेच नाय छत्सद्दहनं यद्विनक्षत्॥ अस्माकं शत्रून्परिश्रु रविश्वतो दमदिष्येष्ट विश्वक
॥ युवंतमिति॥ हे इन्द्र प्रसिध पर्वतः पर्वतान्मेधः तदभिमानि देवः तौ युवां पुरोयुधा संग्रामपुरतो यो धारो
नोस्माकं यः शत्रुः एतन्यात् अस्मानहंतुः एतना मात्मन इच्छति तं तमिह सर्वमपिश्रुं अपहंतं नाशयंतं। हे
ते त्रोटय नुदा नोपदेशेय नुना सिक्लोपः केन साधनेनेति तदुच्यते तं तमिह सर्वमपिश्रुं हंतुं वज्रेण साधने
न प्राप्नुतं। इन्द्रकृष्णमर्थमस्तीति दर्शयित्यत यो वज्रः। लिङ्गव्यत्ययः इरेच नाय अयंत इरदेशो गंतव्येव

श्री
॥६६॥

वङ्गो यजमानेभ्यः गवेषणः गवां प्रसिधानां एषणः कूर्ता इषे बाहुलगात् कर्तारित्यट् यद्वा गवेषणे मार्गणे पूर्ववत् ल्य
ट् यजमानप्लुस्य मृगयितेत्यर्थः। अनु उक्तं क्रमेणैवै न सिन्विदे विंदते उदक प्राप्तिप्रकारं जानाति॥ ॥ अ
थ चतुर्थी॥ नूद्रथा ते पूर्वथा च प्रवाच्यं यदंगिरोभ्यो वृणो रप ब्रजमिन्द्रा शिक्षन्नप ब्रजं॥ ऐभ्यः समान्यादिश्रुसा
भ्यं जे वियो। सिच॥ सन्वङ्गो रंधया कं विद ब्रतं हृणा येतं चिद ब्रतं॥ ॥ नूद्रथा त इति॥ हे इन्द्र ते तव सर्वं धिदूर्मदु
ष्टेयत्र ईषा अक्षादिवा स्रक्लृतिभावः। बीदु शंतदिति तदुच्यते यस्व अंगिरोभ्यः एतद्देवो सन्नेभ्यो महर्षिभ्यः ते
षामर्थाय ब्रजं अंतरिक्षं गच्छंतं मेघं अपावृणोः अपवृत्तवानसि। मेघमुत्पाद्य वृष्टिमुत्पादितवानसि॥ ब्रज इ
ति मेघनाम। ब्रजः ब्रह्म ह इति तन्नाम सूपांतात्। किंच हे इन्द्र ब्रजं गवां समूहं अपापवृत्त्या पट्टयते भ्य एवांगि
रोभ्यः शिक्षन्वितरन् रक्षितवानसि। यद्वा पलाभिरपट्टतं विलेखितं गवां ब्रजमपहंतुं अपावृणोः अपवृत्त
द्वाराण्यकूरोः किंच हे इन्द्र ऐभ्यः उक्तेभ्यः समान्यादिश्रुसमानयारीणां तेभ्यो यथा ददसि। तद्ददस्मभ्यम

हि. भा.
॥६७॥

भेषुनामीति सूक्ते सप्तचक्र प्रवृत्तिताः ॥ ताजपनू प्रयतो नित्यमिष्टान्कमान् समश्नुते ॥ ताजपनू हन्ति रक्षांसि
सपत्न्याश्च निहन्ति ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ उभेषुनामिरोदसी ऋतेन दुहोददामि संमहीरनिंद्राः ॥ अभिवृग्यत्रैय
हता अभिवावैलस्थानं परितृहा अशोरनू ॥ अभिवृग्या चिद्विवः शीर्षया तु मतीनां ॥ ॥ उभेषुनामीति ॥
हे इंद्र ऋतेन त्वदुदृश्येन यज्ञेन बलेनोभेरोदसी द्या वा पृथिवी पुनामि लोवूद्वय हिंस्वानां तव यष्टुणां मदप
गमनेन पावया मि विंच भू लोवू अ निंद्राः इंद्र विरहिताना माश्रय भूता महीः सर्वाः अत एव दुहः द्रोहिणा
माधार भूतत्वा त्वस्वयमपि दोग्ध्रीः संदहामि ॥ संभूयैव हे लया दहामि ॥ पुनस्त एव विजोष्यते ॥ यत्र या सुभ्रमि
षु अभिवाः शत्रवः अभिवृग्य अभितोगत्वा हताः सर्वतः प्राप्ताः अस्माभिर्षिति तां वातिकूर्मच्छिंद सोधा
तुः ते सर्वे तृताः हिंसाताः तद्दुहिंसा र्थः ॥ उदित्वा घस्य विभाषे तीट् प्रतिषेधः हिंसातः संतः अशोरनू श
यनं प्राप्ताः शोते र्यस्य येन परस्मै पदं ॥ शीरोरुट् ॥ शीङः सार्वधा तु वृणः ॥ वैलस्थानं बिलशब्देन गतं स

श्रीः
॥६७॥

मानार्थः सच गतः श्रमशानवचनः अतो यमपि श्रमशानवाची ॥ अथवा बिलत्वं संबंधि स्थानेन गोलकः त
त्र वा अशोरनू यद्वा बिलक्षेप इति धातुः यजर्थे कः स्वार्थि कृण् ॥ तत्र श्रवाः क्षिप्यंते इति वैलस्थानं स्पशानं
तत्र च हताः भूमिः श्रमशानमवकृत्वा सर्वत्र शोरते तान् दहामीत्यर्थः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ अभिवृग्या चि
द्विवः शीर्षया तु मतीनां ॥ छिंधिवट्टिणा पदं महावट्टिणा पदं ॥ ॥ अभिवृग्या चिद्विवः वै
रिणां भक्षक यद्वा अद्रेर्मैधा स्यादत्तं हिंसेन या तु मतीनां हिंसा तद्वतीनां सेनानां यद्वा यतना साधना न्यायुधा
नियुक्ता नितद्वतीनां अथवा यातवोरक्षांसि तद्वतीनां सेनानां कूर्मणिष्वी शत्रूणां सेनाः अभिवृग्या चिद्वि
अभितः प्राप्तव्या य तच्छीर्षाणि छिंधि चूर्णय ॥ यद्वा तासां संबंधानि रथादीनि छिंधि ॥ केन साधनेनेति तदु
च्यते ॥ वट्टिरिणा पदा वेष्टनश्रुतेन सर्वव्याप्तेन त्वदीय पादेन अतिविस्तृतेनेत्यर्थः ॥ यद्वा वट्टिणा पदा वे
ष्टनश्रुतेन हासिनः संबंधि पादेन ऐशवतपादेनेत्यर्थः ॥ नवेव तेन येन केन चिद्विद्यादेनेत्याहो महावट्टिणा

दि. भा.

॥६८॥

पदमहावेष्टनवता स्वीयेनैरावतसंबंधिनावापादेन छिंधि चूर्णय। वेष्टने स्वाजिपिंज्यादिय जरजरचा विकुरचप्रय
यः। अत इन्द्रनाविहीतिः॥ ॥ अथ तृतीया॥ अवासां मघवे जहि श्रुथोया तुमतीनां॥ वैलस्थानवे अर्मवे म
हावे लस्थे अर्मवे॥ ॥ अवासा मिति॥ हे रंद्र मघवन् धनवन् आसां या तुमतीनां यातना साधनान्या युधानि
यातूनि तद्रतीनां यातुधानवतां च सेनानां श्रुथो बलं अवजहि चूर्णय। तथा कृत्वा च अर्णवे कुक्षितश्वैर
णीये वैलस्थाने कुक्षिते पूर्वोक्त लक्षणे नृम नृगने क्षपयेति शेषः॥ यद्वा वैलस्थाने कुक्षिते संबन्धिकुक्षिते स्था
ने अंधकाशवृते अधो लोके स्थापयेति शेषः॥ ननु यत्र कुक्षिते रक्षुद्रे ने साहमहावे लस्थे सर्वैर्गंत व्यमहा नृम
नृगने नागलोके वा पुनः वीरुशो अर्णवे कुक्षिते गता सुभिररणीये॥ ॥ अथ चतुर्थः॥ यासां तिस्रः पंचाशतो
भिर्बुंगैरपावपः। तस्मै मनयति तव कृतं मनयति॥ ॥ यासां तिस्र इति॥ हे रंद्र यासां पूर्वोक्त मंत्रोक्त लक्ष
णानां सेनानां तिस्रः पंचाशतः त्रिगुणित पंचाशत्संख्यां उसाधयति अर्णवेः अभिर्बुंगैः अभिगमनैः कुंगति

श्री

॥६८॥

तायते नाशवर्मणः नष्टयेति वर्मण इदं रूपं। किंच गहनं दुरवगाहनं दुरवगाहनं स्थानं अतिकृतिण हृदयं शुश्रुसमीपं
च दक्षन्। व्याप्नोति नक्षगतौ। छांदस इकारे पजनः। इक्षनक्षतिर्वा प्रकृत्यंतरं॥ इदानीं मिंद्र एव स्तूयते॥ हे शूर
गौर्धोपितेद्र अस्माकं विरोधि नः शत्रून् विश्वतो विश्वानुसारं विभक्ति कस्तसित्॥ परिपशितः विश्वतो विश्वैरु
पायैदृषीष्ट। दारयसि। किंच दर्मशत्रूणां वारकः। दारयते रन्ये ज्यो दृश्यं त इति मानिन्। णिलोपे उदात्तनिवृत्ति
स्वरेण मनिन उदात्तत्वं सूच्यं छांदसः यद्वा दमये घटादित्वा न्मितां सूचयति हस्वत्वं। तव पूर्वोक्तो वज्रः विश्वतः स
र्वविशत्रून् सर्वैरुपैर्वा दृषीष्ट दारयति। यद्वा दर्मशत्रूणां दारक इंद्रो दृषीष्ट कालस्येन दारयति शत्रून्॥ ॥ इति
द्वितीयस्य प्रथमे एव विंशो वर्गः॥ ॥ उभे पुनर्मीति सप्तैव सप्तमं सूक्तं पारु छेपमैंद्रं आद्या त्रिष्टुप् अष्टिष्टु
प्येयाद्यास्ति स्तोत्रमः विंशंगभृष्टिमिये वा गायत्री अवर्महये वा धृतिरंसा विशेषानभिधानादियष्टिः अ
भानुक्रमणिक्। उभे सप्तादौ त्रिष्टुप् तिस्रोनुष्टुभोगायत्री धृतिरिति॥ अस्य सूक्तस्य विनियोगमाह श्रौतवः॥

मिश्रयसे ॥ अपूरुषघ्नो अप्रतीतशूरसत्त्वभिः ॥ अवर्मह इन्द्रवचिन्द्रेति ॥ ॥ सैषा षष्ठी ॥ हे इन्द्र महः महतो मे
 घस्यवर्मणि षष्ठी महंतं जलधारिणं मेघं महंतं वृत्रं वा अवः अवस्तात् अवात्सुखं पूर्वाधरेत्यादिना अशिप्र
 ययोवादेशश्च ॥ अमरुधरविरिक्तभयथा छंदसीति रेफाददहिविदारय विंचनः अस्मद्व्यभुधिष्णु अद्रि
 र्मेघः तद्वानिन्द्रः हियस्मात्कारणात् द्यौः द्युलोका नामाश्रयभूतः सै शोच शोचति वृष्यभावेन विराद्यभावादि
 तिभावः ॥ विंचक्षानक्षेति भूनाम ॥ क्षायति निवसंयस्यामिति क्षाः ॥ क्षैजे विक्षये अधिकरणे द्विपक्षा सर्वनिवासा
 अयं भूमिरिव सायथा मीषा वृष्यभावात् सस्यादिशेषे मीषा शोचति तद्वत् लोका वृष्यमपि वृष्यभावेन शोचत
 इत्यर्थः ॥ असुरपक्षे लोका वृष्यमावृष्य प्रवर्धमानं भर्तुं महैसमाने द्यावा पृथिव्यौ शोचत इत्यर्थः ॥ तस्मात् शु
 धीति पूर्वान्वयः ॥ मीतौ वृष्टांतः ॥ हे इन्द्र काशान्मूणां भक्षय्य द्यावा पृथिव्यौ शोचत इत्यर्थः ॥ तस्मात् शु
 नदी सान अग्नेर्मूर्ति तरा तत्त्वष्टु मीषा पूर्वयथा द्यावा पृथिव्यौ शोचत इत्यर्थः ॥ अत्रेति हासमाहुः ॥ पूर्वजग

श्रीः

॥६९॥

ति महो धारणावृत्ते सति देवा विचिंयाभिं प्राथितवतः सचत्वरूपेण द्यावा पृथिवीभ्यां सद्वा शानमो युदस्य
 बुदपद्यत तं दृष्ट्वा द्यावा पृथिव्यौ विभ्यतु रितिसचोभेयसु विभ्यतु रित्यादिश्रुतितो वगंत्यः ॥ यद्वा घृणावे
 वलो मितस्माद्यथा विभीतस्तद्वत् ॥ सवा मीति ॥ राजे तौ रोदसी इत्यादिश्रुतितो वगंत्यः ॥ ता दृश मीति
 दृष्टिप्रदानेन परिहरेत्यर्थः ॥ हे इन्द्र त्वं शुचिभिर्बलैः शुचिं तमोहि अतिशयेन बलवान् रवत्त्वतः कारणात्
 उग्रैः उग्रैः अतिक्रूरैर्वधैस्तदुपायैः सहितस्त्वं इयसे शत्रून्मेघान्वागधुसि ॥ इन्द्रगता ॥ देवादिबलत्वात्
 शयन्यद्वा शुचिभिर्वधैरितिसंबंधः ॥ हे शूर विक्रान्तरु सत्त्वभिरप्रवीत अवसन्तैः रक्षप्रभृतिभिः अप्रति
 गतयुधैश्च शत्रुभिरनाक्रान्तयद्वा सत्त्वभिः प्राणिभिरसंस्कृतमनवेकैर्न रनधिगत अपुषघ्नौ रूषोपेता प
 नो यजने समर्थानामहंतत्वं ॥ सप्तैः त्रिभिः सप्तभिर्वासप्तभिरनुचरैरुपेतः सन्नीयस इत्यन्वयः ॥ प्रातः
 सवने ब्राह्मणां च सिनः प्रस्थितया ज्यायाः पुरस्ताद्दृनोति हीहो वा प्रेक्षणीया ॥ तत्रैव सर्वे उस्तृतिता ॥ व

नोति हि सन्वत्सीयं परीणा सामोषु वो अस्मदभितानि पुंस्येति ॥ ॥ तामेतां सप्तमी मृचमाह ॥ वनोति हि सन्वत्सीयं परीणासः सन्वानो हि ष्ठा यजसव द्विषो देवाना मव द्विषः ॥ सन्वान इति षा सति स हस्त्रा वाज्य वृत्तः ॥ सन्वाना ये द्रो दद्यात्ता भुवं रयिं दद्यात्ता भुवं ॥ २३॥ ॥ वनोति हीति ॥ हे इन्द्र सन्वन्त्वा मुद्दिश्यामि षं कुर्वन् यजमानः क्षयं सर्वैर्वस्त्यं गंतव्यं वागृहं वनोति हि तस्मादात्तं संभजति हि प्रसिधः ॥ किंच सन्वानो हि सोमयागं कुर्वणः परीणासः परितो तद्गन् द्विषो द्वेष्ट न वयजति ॥ नाशयति न वे वत्सा या ग द्वेष्टिणः देवानां द्वेष्टे पयवयजति किंच सन्वानं चेत आभिषेको पेते तं लक्षितं यागं कुर्वणः हे इन्द्र त्वत्सा न्नको जी वाजवान् अन्नवान् अदत्तः परै रनो ज्ञातः सन् स हस्त्रा स हस्त्रा न्यपरिमितानि गवादिधना निशिषा सति साधयितुं संभक्तुं द्रुष्टुं सानैः सनि सनी वं तर्ह्येति विवृत्त्यनादिदभावे जनस नखनेत्यात्वं ॥ केनेदं लभ्यत इति तत्राह ॥ सन्वाना य इन्द्र मुद्दिश्या सोमयागं कुर्वणस्य यजमानस्य वा अयमिन्द्र उगभुवं समेताद्भुवन् गीतं तथा आभुवं पु

गीतिर्कर्मैयत्तं अभिगम्य ॥ अपावपः नाशितवान् असि हे इन्द्र तत्तादृशं सेनावधादिरूपे कर्म समनायति सृष्टुं संभक्तुं वयतीत्यर्थः ॥ किंच हे इन्द्र ते तव अध्यर्धशुसेना जयेनूपं महदपि तत्कृदिति समनायति अयन्यमिति सृष्टुं मन्यते ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ विशुंगभृष्टि संभृणं विशुं चिमिंद्रं संभृणं ॥ सर्वै रक्षो निवर्ह्य ॥ ॥ विशुंगभृष्टिमिति ॥ हे इन्द्र विशुंगभृष्टि ईष इत्तुवर्णं अंभृणं अतिभयं कुरुं शृङ्गायमानं भृणशृङ्गे यजुगंता सचाद्युचि धां दसो भले पश्वयद्वा महोतं अतिप्रवृद्धमिति ॥ अंभृण इति महन्नाम अंभृणः महिन इति तत्र पाठात् उक्तविधे विशुं चविशेषे जराभियेव संभृणस्य कृहिंसय ॥ न वे वत्तं तमे वं किं तु सर्वै रक्षो रक्षण निमित्तभूतं राक्षसादि वं निवर्ह्य निषूदय वृहहिंसया चौरादिवेनामयवधकर्मैतत् निवेदयति निवर्ह्यतीति तत्रोक्तं ॥ ॥ दशरात्रस्य षष्ठे हनि प्रउगशस्त्रे ऐंद्रं त्वस्यावर्म ह इंद्रेत्यादि के प्रथमा द्वितीयेष्वस्येति र्वेदे सूत्रितं ॥ ॥ अवर्म ह इंद्रे ददादृहि शुधीनः शुशोच हि द्यौः क्षानभी वा अद्रिवो घृणा मी वा अद्रिवः ॥ शुश्रित मोहि शुश्रि विवर्धैरुग्रै

तव गुणान् विप्रो षेण अवगच्छंती सोमपानार्थं स्नयथं च हेवायो मखस्य यत्तस्य दावने दत्तव्या य ह विषे तस्वीकृ
 राय पुनः विमर्थं दावने अस्मभ्यमभिमतदानाय उभयत्र दत्तेः कर्मणि भावे च क्रमेणोणादिको वानि पृच्छां दसः उ
 पधा लोपः नियुत्तारथेन नियुद्धि युक्तेन रथेनायाहि आगच्छ ॥ १ ॥ अथ द्वितीया ॥ मंदंतुत्वा मंदिनो वायवि
 दवो स्मत्क्राणा सः स्रुक्ता अभिषवो गोभिः क्रूणा अभिद्युवः ॥ यद्द्रूणा इरध्ये दक्षै स चैतनुतयः ॥ सध्रीचीना
 नियुतो दावने धिय उपब्रुव तर्द्धियः ॥ ॥ मंदंतुत्वेति ॥ हेवायोत्वात्वां अस्मत् अस्मावै संवधि नः इदं वः कुदयितार
 सोमः मंदंतुमादयंतु व्यसयेन परस्मैपदं वी दृशः सोमः मंदिनो मादयितारः प्रक्रूणा सः कुर्वीणाः स्वकृयं ह
 षादि वृ स्रुक्ता अभिषव दृशपवित्रशोधनग्रहणादिभिः स्रुक्ताः अभिद्युवः अभितोद्योतयंतो गोभि रग्निसं
 त्ररूपाभिः क्रूणाः क्रियमाणाः दूयमानाः यद्द्रूणाभिः गंतृभिः आहवनीयं प्रक्षाने तृभिः क्रूणाः दूयमानाः क
 रोतेः शनचुच्छां दसः शपो लुक् तथा अभिद्युवः अभिगंतारः हेवायोत्वायद्यस्मात्कारणत्वरुद्रशब्द प्रसिद्धौ ॥

दक्षं अस्मद्वागदेशं प्रतिगंतुमुत्साहवतं समर्धयितारं त्वात्वां नियुतः एतस्मै ज्ञकाः तवाश्वाः दावने दानाय हविः स्वी
 कारनिमित्तं धियः कर्मणि युद्धि श्रुय स चैते त्वां संगच्छते यागदेशं वा विमर्थं इरध्ये प्रापयितुं परिवर्त्ति चरितुं वा इ
 रगतौ तुमर्थे वध्ये प्रययः दृश्वः छां दसः इरध्यतिः परिचरणं कर्मणि इरध्यती विधे मेति तन्नाम स्रुक्त्वात्
 वी दृश्य स्ताः क्रूणाः स्वव्यापारं रथवाहनादिवं कुर्वीणाः क्रूणाः कुर्वीणा इति यास्वः उत्तयः रक्षणवतः प्रीतियु
 क्तः तथा सध्रीचीनाः त्वया सह द्यवंत्यः सहस्य सध्रिः विभाषावेति स्वार्थे वः व्यसयेनांतोदाजः ॥ किंच धियः
 कर्मवतः बुद्धिमेतो वा क्रुचि जोयजमाना वा उ पब्रुवते उपेय ब्रुवति स्वाभिमतं विज्ञापयति च ॥ ॥ अथ तृती
 या ॥ वायुर्युक्ते रोहिता वायु रुरुणा वायूरथे अजिर धुरिको ल्हवे बहिष्ठा धुरिको ल्हवे ॥ प्रबोधया पुरंधि
 जार आसतीमिव ॥ प्रचक्षयरोदसी वासयोषसः श्रवसे वासयोषसः ॥ वायुर्युक्ते इति ॥ अयं वायुः रोहि
 ता रोहितवर्णविश्वो धुरि धोरण प्रदेशे रथस्य अभागे यद्वा भारवहने युक्ते क्वचित् योजयति तथा क्वचि

तु अरुणा अरुणवर्णौ धुरियुं ते तथा अजिरा अजिरोगमनशीलौ वर्णविशेषयुक्तौ कदाचिद्युं ते यद्वै तदुभय
त्रसंबंध्ये ते ॥ किमर्थं युक्त इति तदा ह। वो हवे धुरं वो दुं भारवहनाय किंच वहिष्ठा वहिष्टो अतिशूयेन वो दा
राव श्वौ वो दश द्वादष्टिष्टि नितु रिष्टे मेयः स्वति वृत्ते पः दृष्टा दिक्मसिधत्वा निवर्तते द्विवचन स्यात् ॥ धुरिवो
हवे महद्गारं वो दं महति भारे वो द्ये सति पुनः पुन वयि युग्रहणं अश्वे योजनवचने च अतिशूयं आगच्छतीति
तोपनाथमिदानीं प्रत्यक्षेण ह। हे वायो पुरंधि वहुप्रतं सामथ्याद्यजमानमिति गम्यते। पुरंधि वहुधा वि
तियास्व ॥ तत्र बोधरथेन शीघ्रमागत्य प्रज्ञापय हविः स्वीकारयेति भावः ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ जोरः पारदादि
कः आस संती उपपत्त्या गमनध्यानेन ईषस्त्वपंतं पुरंधि मिव प्रकृष्टशरीरधारिणी यो वितमिव तां यथा
स्वसंवेतेन स प्रबोधयति तद्वत् त्वमपि दूर्मव्यग्रेण ईषस्त्वपंतं यजमानं प्रबोधय ॥ किंच तदर्थं शेटसीद्या वाप
वी धियो प्रवक्ष्य प्रवृत्ते प्रख्यापय प्रकाशयेत्यर्थः ॥ तस्य वा शार्थं उष सो वा सय उषः ब्राह्मण विप्रथा वत्स्था

श्रीः
११७२॥

नर्मवत शीलं अतिसमृद्धं रयिं गवादि रूपं धनं ददाति प्रयच्छति तस्मान्नाना सिषासतीत्यर्थः ॥ इति द्वितीयस्य
प्रथमे द्रुविंशो वर्गः ॥ इति सायणाचार्यविरचितेनुवाके षट्सूक्तानि तत्रात्वा जुव इति षट्सूक्तं प्रथमं सूक्तं पारुषे
यमाय च। त्वं नो वायव्यं त्वं यादिरिति विनियोगो लिंगि बूः ॥ तत्र प्रथमा ॥ आत्वा जुवो ररहाणा अभिप्रयो वा
यो वहं स्विह पूर्वपीतये सोमस्य पूर्वपीतये ॥ उध्वीते अनुसूनुता मनस्तिष्ठतु जानती ॥ नियुत्तुता रथेनायाहि
दवने वायो मरुस्य दवने ॥ आत्वा जुव इति ॥ हे वायो त्वात्वा जुवः गमनशीलाः ररहाणाः शीघ्रगामिनः ब
लवंतो वा सामथ्या नि युत्संतदाः अश्वाः रदिगतौ लिरः कालचूछोद सोनुना सिक्लोपः ॥ इह अस्मिन्यज्ञे वो दंतु
प्रापयंतु किमर्थं पूर्वपीतये पूर्वव्यानाय पुमः किमर्थं पूर्वपीतये रतरदेवेभ्यः पुरापा नाय मरुदुधादि त्वा दृष्टं
पदां देतो न त्वं किंच हे वायो ते तव सर्वं धिमनः सूनुता प्रियसया स्मिन्नुतिरूपा अस्मदीया वावृति चतु आश्रिय
सर्वदवर्ततां हर्षयित्वेत्यर्थः ॥ सूनुतेति वाङ्मम सूनुतेति ब्रह्मेति तन्नाम सूक्तत्वात् उध्वी उभता तथा जानती

दि. भा.
१७३॥

यतो नाव इत्युदात्तत्वं । रश्मिषु चित्राणि नानावर्णयुक्तानि आश्चर्यभूतानि तच्च ते उषः काले रश्मि नानावर्णत्वा
दिति भावः ॥ अग्निज्वालेति पक्षे ज्वाला नी काली कालीयादिरूपेण नानावर्णत्वाच्चित्रत्वं किंच हे वायो तुभ्यं च
दर्थं त्वद्यागार्थमेव धेनुः घृतादिना प्रीणयित्री जौर्जाता वेव च न संवर्तुं घासवृत्तियं स त नाम तस्य दोग्ध्री दु
हः कच्छेति कृष्यती विश्वावसू निसर्वाणि धनान्याज्यादिरूपाणि देहात् स्वयमेव दुग्धे प्रीणयतीत्यर्थः ॥ व
र्मवृत्तितु ह स्तु नमामिति यथा भावश्चांदसः शौपो तुग्मावः वृत्तव विरोध इति चेदुच्यते हे वायो दिवादी
प्तादं तरिक्षा न्मरुतः एतन्नामकात् मेघं विशीर्य वृष्ट्युत्पादकान् त्वदंशभूतान् देव अयजः जनयसि उत्साद
यसि ॥ किमर्थमिति तदुच्यते वक्षणाभ्यः प्रवहणात् त्रीत्वाभ्योऽङ्गः वृष्टिलक्षणाभ्यः नदीनामैतत् वक्षणा
रुजना इति तन्नामस्य पाठात् तस्मात्समर्थयि ॥ ॥ तुभ्यं शुक्रासः शुचयस्तरण्यवो मदेष्टु ग्राहणं त भुर्वणि
पामिषंत भुर्वणि ॥ त्वं सारी दसमानो भगमी हे त क्व वीये ॥ त्वं विश्वस्मादुवनाया सिधर्मणा स्यासि

श्री
१७३॥

धर्मणा ॥ ॥ तुभ्यं शुक्रास इति ॥ हे वायो तुभ्यं त्वदर्थं शुक्रासो दीप्ताः शुचयः शुधाः सोमस्य पानारो हंतं शुद्धा
भवन्तीत्यर्थः ॥ तस्मिन् वक्तव्यं तेषां शुद्धत्वे तु रण्यवो स्तरण्ययुक्ताः त्वं प्राप्नुं उग्राः उद्गूणाः तेजसः सोमः म
देषु तव मदेष्टु निमित्तं भूतेषु भुर्वणि प्ररणवतियौ गो रूषणं त आह वनीयं प्रतिगतुमिच्छंति ययवेनात्मनेपदे
शुभ्रमौ द्वौ विवूरणौ ॥ किंच भुर्वणि मेघ इषंत उदकमिच्छं यत्सादयितुं अग्नौ दूयमानस्या दुतेरादियद्वारवृष्ट्यु
त्पादकत्वात् ॥ यद्वयजमाना स्वा मुद्दिश्या जुह्वानाः अपां वर्षणमिषंत रूढंति किंच हे वायो भगं भजनीयं त्वं स
री नृसरणचारान् अयंतमीः कुस्तव नादसमान उपक्षीणो यत्तु विद्यातवैः पयो ब्रतादिनियमैव यजमानः त
क्व वीये तस्वरणाय तव विद्याति नो अन्यत्र गमनाय ई हे सोमि ईदृस्मा तै अदादित्वा छपो लुक् यतस्त्वं विश्वस्मा
दुवनात् सर्वलोका तत्वाद्देवैर्त्रय संबंधिनो भयात् ॥ धर्मणा अस्मदीय हविषा धारणेन पोसि ॥ पातयसि
किंच अस्मपतिः अस्मर संबंधिनो भयात् विशेषेण पासि धर्मणा अस्म धारणेन पोषणेन वा युक्तः सत्यतए

दि. भा.

॥७४॥

करोषि अतस्तौ तीत्यर्थः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ त्वं नो वायवेषामपूर्यः सोमानां प्रथमः पीतिमर्हसि सानां पीतिमर्हसि ॥ उतो विहुत्सतीनां विशां ववर्जुषीणां ॥ विश्वा इत्येधेनवो दुह आशिरं दृतं दुहत आशिरं ॥ २३ ॥ ॥ त्वं नो वायवेषामिति ॥ ॥ हे वायो त्वं अपूर्यः न विद्यते पूर्यं यस्या ज्ञानमपूर्यं तदहं तीत्यपूर्यः तादृशः अत एव प्रथमः इतरदेवेभ्यः पूर्वभूतः सन् सोमानां पीतिं पानं अर्हसि प्राप्नोषि ॥ यत्राग्निषवेस्ति तत्र सर्वत्र नियमेन विवर्सीत्यर्थः ॥ पूर्वं प्राप्य स्यान्निप्रायेण इदानीं तु सर्वत्र सोमवर्तितयागे अस्य पानमस्तीति तापयितुं पृथगभिधानं न केवलं सोमपानमात्रं उतोपि विहुत्सतीनां विशेषेण होमवर्त्तनां आह्वानवतीनां वाती जुहोतेः संपदादित्वाभावे द्विपूततो मनुष्यौ ॥ ववर्जुषीणां अनभिमतपापं वर्जयंती नो वर्जयतेति तः क्षुद्रादीपुंसप्रसारणत्वाच्च ॥ विशां अर्हसि जमानरूपाणां प्रज्ञानां संबंधिह विःस्वीकरोषीति शेषः ॥ यद्वृतेषां यष्टृणां विश्वा इत्येधेनवः सर्वा अपि गावः ते ह दध्याशिरं आश्रयणं द्रव्यं क्षीरं दुहे दुहेति स्व

श्रीः

॥७४॥

पयप्रभातं दुर्वित्यर्थः ॥ पुनस्तदेव प्रार्थ्यते अवरुत्य न्ननामतवह विरूपाक्षस्वीकारय उव सो वासय ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ तुभ्यमुषासः शुचयः पशवति भद्रवस्त्रा तन्वते दंसुरग्निषु चित्रानयेषुरग्निषु ॥ तुभ्यं धेनुः सबर्द्धि विश्वा वसूनि दौ हते ॥ उज्जनयो मरुतो वक्षणाभ्यो दिव आवक्षणाभ्यः ॥ ॥ तुभ्यमुषास इति ॥ हे वायो त्वदर्थं उषासः उषसः पूर्वोत्तरीया त्वया प्रवृजिता मरुचयः इत्यादी प्रागा पशवति अयं तद्दूरदेशे अंतर्दिक्षे दंसुराग्निषु वसूनि यद्वृत्तं गृह्णामीत्येतत् अयं तो पश्चिंदसः गृहवदृष्टा दक्षे पुराग्निषु स्वकीयेषु तेऽमदाभंदनीया निवृत्त्याणां निवस्त्रा आह्वानयोग्यानि वस्त्राणि तन्वते विस्तारयंति यद्वा उषासः दंसुराग्निषु देवयजनेषु रग्निषु होमाय प्रदीप्ताग्निज्वाला वत्स आगता य तुभ्यं भद्रवस्त्रा तन्वते अग्निज्वाला एव वस्त्राणि विस्तारयंतीत्यर्थः ॥ उषः काले अग्नीनां प्रज्वाल्यमानत्वात् ता एव वस्त्राणीत्युपवर्त्यते ॥ न केवलं साधा रणं किंतु न वा निवस्त्राणीत्याह ॥ नयेषु नूतनेषु स्तूयमानेषु णु स्तूतो ॥ अचोय त्वां तो यि प्रय इत्यवादेशः

द्वि. भा.

॥७५॥

कृत्वात् ॥ तथा श्रुतिनीमिः श्रुत संख्योपेताभिर्नियुद्धिरागछेति शेषः ॥ यद्वा सहस्रेण नियुक्ता श्रुतिनीभिश्च
नियुद्धिर्नियुत्वातेतद्वदेहविद्विद्यतइति शेषः ॥ यद्वा तुभ्यमित्यनेन संबंधः उक्तसंख्याकृतिः नियुद्धिस्तद्वदे
देवाय द्यौतमानाय तुभ्यंजः विवेयाद्युदात्तपूर्वपूर्वमपीत इतरदेवेभ्यः पूर्वपानायये मिरेयमितवेतः ॥ यद्वा
स्तोतारः ऋत्विजः देवाय तुभ्यंये मिरे आहवनीयं प्रतिसोमं नियमितवेतः ॥ अग्रं पिबामधूनां सुतं वा यो
इत्यादि मंत्रांतरप्रसिद्धिं द्यौतनार्थो हि शब्दः ॥ किंचैते त्वदर्थं सताः अभिषुताः सधुर्मतो माधुर्योपेताः सो
माः मदाय त्वचा मादाय स्थिरनृतिष्ठंति ॥ किंच ऋत्वे कर्मणे तस्मिन् अस्थिरनृत्विग्निर्धृता स्तिष्ठंति अ
तस्तं विवेति शेषः ॥ निष्पतेऽङ्गं दसलुडियं ययेन हस्य रत्नस्था धोरिस्तेति सिचः किंच धातोर्त्विं चरसा दं
गादिति सिचो लोपः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ तुभ्यायं सोमः परिपूतो अद्रिभिः स्या हविस्मानः परिवोशमवीतिषु
ऋवसानो अर्षति ॥ तवायं भाग आयुषु सोमो देवेषु दूयते ॥ वहवायो नियुतो याह्यस्मायुर्जुषाणो याह्यस्मा

॥ श्री ॥

॥७५॥

युः ॥ ॥ तुभ्यायं सोम इति ॥ देवायो तुभ्यं त्वदर्थं सपासतु गिति च तुथ्यलुक् ॥ अयं सोमो दूयमानः कोशं वीशस्य
नीयं गृहं अर्षति गच्छति प्राप्नोति ॥ वीदृशुः सोमः अद्रिभिः परिपूतः अभिषवसाधनैः अपगतं ऋजीषत्वे
न शो धितः ॥ यद्वा अद्रिभिर्भिषुतः दृशा पवित्रशोधनेन ग्रहणेन वा शो धितः ॥ तथा स्या हस्ति हणीयानिते
जो सिवसानः पिधानः किंच ऋक्कानिर्मलानि दीप्ता निवाते जां सिवसानः सोमः अर्षति गच्छति प्राप्नोति ॥
ऋषीगतौ व्यक्त्ययेन शनू ॥ देवायो आयुषु यद्येन स्थितो भागो भजनीयः सोमः तदर्थं देवेषु मध्ये दूयते
सस्वपीतरदेवेषु यज्ञः सोमस्तव भागो अतः प्रथमं प्रदूयत इत्यर्थः ॥ किंच देवायो एवं वंते सोमं अस्मायुः
अस्माभिस्तद्वा नृमत्वर्थं योयुत्वं नियुतो वहनियुत्संज्ञान श्वानू वहनाय प्रापय ॥ ततः परं याहि दिवं प्रति गच्छ
तथा कुर्वन् अस्मायुः अस्माभिर्धुक्तः सन् अस्माननुगृह्णन् अस्मान्कामयमानो वा क्यचिच्छां दसोऽहलोपे
क्या छांदसी युः ॥ जुषाणः प्रीयमाणो याहि आगच्छ ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ आनो नियुद्धिः श्रुतिनीभि रध्वरं

द्विभा.

॥७६॥

सहस्रिणीभिरुपयाहिवीतयेवायो हया निवीतये ॥ तवायं भागऋत्विजः सरस्मिः सूर्ये सचा ॥ अध्वर्युभिर्भरिमा
णा अयं सतवायो शुक्र अयं सत ॥ ॥ आने नियुद्धिरिति ॥ हे वायो त्वं नो अध्वरं अस्मत्संबन्धिनं यज्ञं श्रुतिनीभिः
नियुद्धिः सहस्रिणीभिश्चत्तदीयै रज्वैर्नोस्मद्यत्तमुपयाहिउपागच्छ ॥ विमर्थं वीतयेत्तदभिमत्तकृमाय तस्म
त्तये आगत्य वायो हया निवीतये सोमादिह विभिक्षणाय अध्वरं हया निचो पलक्ष्यं तेषां मेव भक्षणाय शत
सहस्रै रज्वै रतिशीघ्रमागच्छेत्तर्थः ॥ किंचायं तव भागः भजनीयसोमः ऋत्विजः प्राप्तकालः प्रदानवसरं प्राप्नो
त्तु शब्देन प्रदानकालो लक्ष्यते ॥ छंदसि वस्त्विति चेति पदसंज्ञया वाधादेर्गुणभावे यत् ॥ किंच सोमः सूर्य उ
दिते सति तस्य रश्मिभिः सचा सह रश्मिभिर्भवति समानदीप्तिर्भवति ॥ यद्वा तैः सहितो भवति ॥ यतः सूर्य उ
दिते सति रश्मिर्भवति ॥ अतः प्राप्तकाले इत्यर्थः ॥ किंच सोमो अध्वर्युभिः च मस्तः अध्वर्युभिः तेषां दश द्वाह
दुवचनं तैर्भरिमाणः भ्रियमाणाः अयं सत नियता अभवन् ॥ किंच हे वायो ते सोमः ऋक्ः अयं सत अयं

श्री

॥७६॥

यमेव कर्त्तरि न दुहस्मन्माडितियगभावः ॥ लोपस्त आत्मनेपदे छितितुष्टोपः ॥ बहुलं छंदसीति रुट् ॥ तथा आ
शि रं घृतं उपस्तरणाभिचारणाद्याभयपाययोग्ये वूरणं द्रव्यं दुहते ॥ ॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः ॥
स्तीर्णं बहिरिति न वक्ष्यं सूक्तं पारुषेयं अंसं पूर्वं त्रुन वचतुर्थ्याद्याः पंचैश्च श्लोकांते अष्टमी इति उत्तरस्य वि
शेषविनियोगो लैंगिकः ॥ दशरात्रस्य षष्ठे हनि प्रउगच्छे आद्यौ चो प्राकृतयोर्गय्यौ दवाययोः स्थाने
विनियुक्तौ षष्ठ्यप्रातः सवने इति खंडे सूत्रितं स्तीर्णं बहिरिति तृचाविति ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ स्तीर्णं बहिरु
पनो याहि वीतये सहस्रेण नियुक्तानियुक्तं तैश्च श्रुतिनीभिर्नियुक्तं ॥ तुभ्यं हि पूर्वपीतये देवा देवा यये मिरे ॥
प्रते सता सोमधुमंतो अस्थिरन्मदयन्त्वे अस्मि रन् ॥ ॥ स्तीर्णं बहिरिति ॥ हे वायो नो स्मद्यत्तार्थं स्तीर्णं
आश्रुतं बहिरिति लक्ष्यया हि उपयाहि उपागच्छ ॥ विमर्थं वीतये हविषा भक्षणाय वनसाधनेनेति तदुच्यते ॥
सहस्रसंख्याकं नियुक्तं जातवेदं वचनं नियुतं इति वायो रश्मानां नाम धेयं ॥ नियुतो वायो इति निरुक्तं

धिषे पूर्वपेयं दद्यात्सर्वत्र प्रसिद्धं तथापीदृशेतरदेवेभ्यः पूर्ववायुना सह पानं च इंद्रं तुरीयार्थवादेन ब्राह्मणे
देवा वै सोमस्य रात्रौ ग्रपयेन समपादयन्नियत्र प्रतिपादयन्नियत्र प्रतिपादितं किंच गमनसमये हेवायोत्वमिदं
अचंद्रेण अस्मदा ल्लादकेन हिरण्येन राधसागवादिरूपेण धनेन वसहागतमागच्छतं ॥ गमेर्लोहिष्ठं दसः
श्रवो लुक् । अनुदात्तोपदेशे तु नासिबू लोपः । लुडिवमंत्रे घसेति श्रौ लुक् ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ आवां धियो
वृत्तु रध्वरौ उपेममिंदुमर्मजंतवा जिनमाशुमयन्नवाजिनं ॥ तेषां पिवतमस्मयू आनो गंतमिहेया ॥ इंद्र
वायू सुतानामदिभिर्युवंमदाय वाजदायुवं ॥ २४ ॥ ॥ आवां धिय इति ॥ हे इंद्र वायू युवं युष्मा नू धियः वूर्मा
णि स्तोत्रादिलक्षणा नि अध्वरान् उप अस्मदीयान् यतान् लक्ष्मी कृत्य वृत्तुः अतिशयेन वर्त्तयंति प्रवर्त्तयंति
किंच युष्मदर्थवाजिनं ग्रहणाय द्रोणकूल इन्द्रा न्यतिगमनवतं आमिक्षावतं इंद्रमं इंद्रं पुरतो वर्त्तमानं सो
मं मर्मजंत अध्वर्यवो दद्यात्पवित्रेण संमार्जयंति ॥ मार्जने दृष्टं तः ॥ आरुं अतिशीघ्रगामिनं अयं सतव

श्रीः

गंतारं वाजिनं वेजनवतं अश्वमिव यथा स्वेदाद्यपनयनेन संमार्जयंति तद्वत् किंच हे इंद्र वायू तेषां अध्वर्युणां
संबंधिनः शोषिताश्च सोमान् पिवतं पानं कुरुतं तदानो रस्मा वं यज्ञं प्रती हे दानी उर्या ऽ स्म द्रक्षणेन सह गतं आ
गच्छतं ॥ किंच हे इंद्र वायू युवं वां अदिभिर्गविभिः सुतानामभिषुतानां पूर्ववत् वूर्मणिषष्टी ॥ तान् पिवतमिति
शेषः ॥ विसर्गमदाय तत्सये मोदाय वायतो युवं वां वाजदा वाजस्य दातारौ अतः पिवतमियर्थः ॥ ॥ इति द्विती
यस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ इमे वां सोमा अस्मा सुता इहा ध्वर्युभिर्भ्रमाणा अयं सतवा यो शु
क्रा अयं सत ॥ एते वा मभ्यसृक्षततिरः पवित्रमाश्रवः ॥ युवा यवोतिरो मारण्य व्याया सोमा सो अयं यया ॥ ॥ इमे
वामिति ॥ हे वायो वां युवयोः तव चेंद्रस्य च स्वभूताः सोमाः अश्व अस्मदीयेषु वूर्म सु उरिंदमिह दिना विभक्तेरु
दा नत्वं । इहा स्मिन्नभिषवस्स्थाने सुताः अध्वर्युभिर्भ्रमाणा स्ते भ्रियमाणा गृहीता होतुं वा दूयमाणा वूर्मणि
कप्रसयः । अयं सत आगच्छत युवयोर्नैता भवेति ॥ किंचत एव सोमाः श्रुक्ः श्रुक्ः दीप्ताः मये सत नियता भव

दि. भा.

॥७८॥

ति॥ किंचैते आशुवः व्यापकाः सोमाः वांयुवां प्रीणयितुमिति शेषः॥ तिरः पवित्रं तिर्यग्भूतं सोमां तर्थाय ब्रूवाउर्णा
मयं पवित्रं अभ्यसृक्षत अभिक्षणमभ्यसृज्य तं सृष्टा भवति हजेः कूर्मीणिलुडि. लिड. सिक्तात्मने पदे दित्ति सिचः. केत्वा
हुणा भावः अमागमाभावश्च॥ किंच युवायवः युवां कायमानाः सोमासः सोमा अव्यया अव्ययायेति छान्दोग्ये
सोमाणि पवित्रसंबंधीनि विरोमाणि यद्वा अव्यया अविमया निमकूरो लुप्यते। तादृशगनिरोमाणि अतिव्यपा
यत्तगच्छंतीति शेषः पुनः तत्त्वविशेष्येते। अति अतिशयेन अव्ययरहिताः सोमासः संसृजतेति शेषः॥ ॥
अथ सप्तमी॥ अतिवायोऽससतो या हि राश्वतो यत्र यावा वदति तत्र गच्छतं गृहमिंद्रश्च गच्छतं॥ विस्मृतं तारु
शरीयते घृतमापूर्णं यानियुतायाथो अध्वरं॥ अत्राहतदूहेषे मध्व अर्द्धं तैयमश्वसुपतिष्ठं तजयवोस्ते
ते संतुजायवः॥ ॥ अतिवायो इति॥ हेवायो त्वमसतः आलस्यादिना निद्रां कुर्वतः शश्वतः बहून् यजमानान्
श्वशश्वदिति बहुना मशश्वत् विश्वमिति तन्नाम सफाटात् अति क्रम्य उपेक्षयं अस्याद्यज्ञं याहि गच्छ इदं श्व

श्रीः

॥७८॥

तदीष्टा उद्यताः अतस्तेषां प्रक्षणायाया हीयर्थः॥ ॥ अथ चतुर्थः॥ आवां रथो नियुत्वा नक्षदवसेभि प्रयांसि
स. धितानि वीतये वायो हव्यानि वीतये॥ विवृतं मध्वो अंधसः पूर्वपेयं हि वां हितं॥ वायवा चंद्रेण राधसागत
मिंद्रश्च राधसागतः॥ ॥ आवां रथो इति॥ वेवलं वायुं स्तत्वा व्यासक्ततये वै द्रवायूस्तौ ति॥ हेवायो त्वींद्रं च यु
ष्मानूरथः युवयोः संबंधी रथः नियुत्वा नू नियुद्धिर श्वैश्च स्तनैर्दून् स नू आवक्षतः॥ देवयजनं प्रतियुष्माना
वहतुवहेल्लेघडागमः सिद्धं कुलमिति सिप्र. यद्यपि नियुतो वायो देवरथस्यो धिताः तथा विव्यासक्ता देवता
स हेवागमना दिंद्रार्थमपि वहंति किमर्थं अवसेगमना यरक्षणाया पुनश्च किमर्थं प्रयांसि अन्नानि सोमल
क्षणा नियुष्टु गृहीता निवीतयेते वां भक्षणाया तथा हव्या निवीतयेतु तरेषां सर्वनीयपुरोडाशादीनां खादनाय वे
तेः विविक्तिनमंत्रे वृषेयादिना तस्योदात्तत्वं॥ किंच मध्वः मधुर रसस्य अंधसो नस्य सोमरूपस्य कूर्मीणि प
क्षी मधुरं सोमं विवृतं पूर्वं पूर्वपेयं अतः पूर्वं विवृतमित्यर्थः॥ यद्यपींद्रादपि वायोः पूर्वपानत्वं हि पूर्वपेयं सिद्धेव

च अस्ये अस्माकं सर्वे धिनो जायवः जेतारः कुं मीनिर्वहितारः ते ऋत्विजः संतु समर्थ भवन्तु। यत्तं निर्वहंस्त्वयर्थः।
 यद्वत्ते प्रसिद्धाः प्रयोगकुशलाः जायवो जेतारः ऋत्विजः अस्ये संतु नान्यत्र अत्रवहेत्यत्र इत्यन्ते कोत्र विशेष इ
 तितत्राह॥ हे इंद्र वायु अस्मिन्यस्ते गावः धेनवः साकं सहैव सूवते युष्मदर्थमेव क्षीरमुत्पादयति दोग्ध्रो भवन्ती
 यर्थः॥ यद्वा गावः साकं सहैव सूवते अपत्यमुत्पादयति। त्वदे ह नार्थ अदादिकः उत्त्वा नस्या नुदा ते दितिलस
 र्वधातुवातुवौ दातत्वे धातुस्वरः किंतु यवः जाता वेक वचनं उपलक्षणमेतत्। यवादिभिः पुरोडाशादिकं पच्य
 त इत्यर्थः॥ किंच हे वायो इंद्र च यतो गाव एव सूवते अतस्ते च दार्था धेनवः नोपदस्येति नोपक्षीण भवन्ति॥ रोगा
 दिना कुशान भवन्ति। न केवलं मनुपक्षीणा धेनवः युष्मत्क्षीणयि-योगावे नोपदस्येति चौराद्युपहारैरुपक्षी
 णान् नष्टान् भवन्ति॥ ॥ अथ नवमी॥ इमे ये ते सूवा यो बाहो जसो तर्न दी ते पतयंस्त्वक्षणे महिमा धीत उक्षणः
 धन्वं चिद्ये अनाश्वो जीराश्चिदगिरौ वृसः॥ सूर्यस्येव रश्मयो दुर्नियंतरो हस्तयो दुर्नियंतवः॥ २५॥ ॥ इ

मेयेत इति॥ हे सूवा यो जगेभन पूत प्रदवायुदेव ते तव स्वभूता इमे पुरतो दृश्यमाना ये जगः संतिते नदीद्यावा
 पृथिव्यो अंतः तयो रंत गले तं त्वो पतयंति पातयेति गमयंति। यद्वत्ते तव सर्वे धिनो श्वाः पतयंति यत्तदे शंग धं
 ति। पतगतौ। चौरादिरदंतः। वीदृशस्ते बाहो जसः बाहुषु प्रकृष्टवत्तवैतः उपलक्षणमेतत्। सर्वे गवस्त
 इत्यर्थः॥ किंच उक्षणसेकारः युवान इत्यर्थः महिमहत् अति प्रभूत ब्राधंतः वर्धमानः तथा उक्षणे उक्षाणः
 तस्मद् दृश इत्यर्थः॥ वाषट्त्वस्य निम इति दीर्घभावः। किंच धन्वन् धन्वनि उद्वुर्निगमन पादन भूते अंतः रिक्षेपि
 निशतं वे अनाश्वः नाश्वरिताः अया तावा आकाशे विलंबं कुर्वन्ति इत्यर्थः॥ अतएव जीराश्चित्। चिधदः
 जायो। अयं ते क्षिप्रगजयः यद्वा अनाश्व इत्यनेन सह समुच्चयार्थः॥ चिधदः आकाशमार्गे अक्षीणाः शुचिग
 तयश्चेत्यर्थः॥ किंच गिरौ वृसः गिरानुवृः स्थानेनास्ति ते ता दृशाः भर्त्सनादिना स्थितिमलम्भमाना इत्यर्थः॥ ध्रु
 दस स्मृतीया यालु रू॥ तदेव स्पष्टयति सूर्यस्य रश्मय इव दुर्नियंतवः दुःखेन नियंतव्याः ते यथाक्षणे न दृशे

हि. भा.

॥८०॥

ज्ञो व्यासुवंति बहवश्च तद्वदेते पीयथः ॥ पूर्वे गिर अ निग्राह्यत्वं मुने इदानीं हस्ते नाप्यतिग्राह्यत्वं माह ॥ हस्तयोर्द्वि
नियंतवः उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां दुःखेन नियंतव्याः देवयजनगमनाय शीघ्रगामिन इत्यर्थः ॥ इति द्विती
यस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥ प्रसूज्येष्टमिति सप्तवंतृतीयं सूक्तं नु अविश्वान्यस्मादिति परिभाषया वृक्षी
वानृषिः अयं ह्यिष्टं दुःखं ती देवानां मिसंसा विष्टवंतं परिभाषानां श्रीयते सर्वमायं इति विष्टोष परिभाषा वा
द्यितत्त्वं नृमित्रवरुणो देवता अंशयोस्तत्तमं त्रिंशो गोत्रं देवता तथा चानुक्रांतं प्रसूज्येष्टमैत्रवरुणं त्वं ये त्रिंशो गोत्रं
देवते अंशं त्रिष्टुप्नुशं प्रयोगादेदमादिदमादिदेदे सूक्ते मैत्रवरुणदेवता को विनियोगो त्रिंशो गोत्रं ॥ तत्र प्र
थमा ॥ प्रसूज्येष्टं निचिराभ्यां बृहन्नमो हव्यं मतिं भरता मृत्तयज्ञां स्वादिष्टं मृत्तयज्ञां ॥ तासमाजा घृतस्य
तीयते यत्त उपस्तता ॥ अथैवोः ध्वजं न वृत्तश्च नाध्वेषे देवत्वं नृचिदाध्वेषे ॥ अदग्निगितु रुरवे वरीयसी पंथा
ऋतस्य समयं स्तराग्निमिष्ट्वक्षर्भगस्य राग्निमिष्ट्वः ॥ प्रसूज्येष्टमिति ॥ हे ऋत्विजः मित्रवरुणाभ्यां ज्येष्ठं

श्रीः
॥८१॥

तथा वरोतु वंदे श्रमिति तमाह यत्र प्रावाः यस्मिन्देशे अमिषवायः पाषाणध्वनिं श्रूयते तत्र गधु तं देशं प्रयागधुतं
पुनः स्थानमेव विज्ञेयते ॥ सूनुता प्रियतथा सिक्नुति रूपा वाक्यत्र विददन्ने विशेषेण दृश्यत इत्यर्थः ॥ तत्र ग
धुतं यत्र च धृतं असेतं पूज्य हो माथं गृहीतं शीयते गधुति आहवनीयं प्रतिनीयते शीतश्रवणे दिवा दित्वा तस्य नृत्तत्र
गधुतं गमनप्रकार एव विशेष्यते ॥ पूर्णया पूर्णपुष्टं गयानियुता जाता वेदवचनं नियुज्या ह्य अध्वरं अस्मदी
यं यज्ञं आयाथः अग्निमुख्येन प्रायाते इत्यर्थः ॥ अथाष्टमी ॥ अत्राहत दूहे ये मध्व आहुतिं यमश्वस्य मुपतिष्ठं
त जायवो स्मे ते सेतु जायवः ॥ सावंगावः सवते पच्यते यवयो न ते वाय उपदस्येति धेनवो नापदस्येति धेनवः ॥ इमे
ये ते सूवायो वाक्को जसो तर्न दीते पतयं कृष्णो महिजा धंत उद्वजः ॥ अत्राहत इति ॥ हे इन्द्रवायू अत्राह अग्नि
नेव यज्ञे अहेति विनिर्ग्राह्यः मध्वो मधुरस्य मधुसदृशस्य वा तत्तस्य आहुतिं प्रदेय द्रव्यं वहेथे धारयते
यं सोमं अश्वं पर्वतादिव्याप्तिप्रदेशे स्थितं जायवो जेतारो यजमानाः उपतिष्ठंत उपेत्यतिष्ठंति ॥ क्रियाद्यर्थः ॥

अध्वरं

उपस्तुता सर्वैर्ऋषिभिः स्तूयमानौ गतिरनंतरं रतिगतेः । प्रकृतिस्वरत्नैः । अथापि च एनोः एनयोः संज्ञापूर्वकं
 स्य विधेरनियत्वा दौ सिचेति गुणाभावे अतो गुण इति परस्परं त्वं क्षत्रं बलं कुतश्चन अस्मादपि च शत्रोः राक्षसादेः
 सकृज्ज्ञातृ कस्माद कस्मादप्युपाया दूना धृषे अधर्षितुं नाशक्यं न भवति कृपार्थं तवैवे निति वृत्तेन प्रत्ययः । किंच
 तयोर्देवत्वं नूचेत् देवभावे पि धृषे नैषे आधर्षणयोग्यः । यद्वा पूर्वमिवेदानीमपि नूचिदिति निपातः पुराणतव
 यो रितियास्ते नोक्तत्वात् ॥ आधृषेन केनाप्यधर्षणीयौ भवतः एतयोर्बलं नाधृष्ये किमु देवत्वमिति भावः ॥ ॥
 अदक्षिणातुरु रवे वरीयसी पंथा क्रतस्य समयं स्तरश्मिभिश्च भूभगस्य राश्मिभिः ॥ द्युक्षं मित्रस्य सादनमयं
 म्णो वरुणस्य च ॥ अथादधाते हृदु क्युं १ वय उपस्तुत्यं हृदु यः ॥ ॥ अदक्षिणातुरिति ॥ गा तुर्गमन इति
 वयैरीसी उरुतरा उषाः उरवे विस्तीर्णाय या गाय गमनादित्यापाराय अदक्षिः सर्वैर्दृष्टत्वात् । तथा क्रतस्याग
 मनशीलस्यादिस्य पंथामार्गः आकृश लक्षणे राश्मिभिः समयं स्त प्रकाशैः संगतो भूत् ॥ प्रगस्य सर्वैर्ऋ

श्री

॥८१॥

जनीयस्य देवस्य एतन्नामकस्य देवस्य राश्मिभिश्च भूभगस्य सर्वप्राणिनां लोचने अभयं स्त । संगतो भूत् । सर्वैस्वस्व
 यदर्शनाय समर्था अभवन्निर्णयार्थः ॥ तदेव स्पष्टीक्रियते मित्रस्य प्रकाशवारित्वात् सर्वजनमित्रस्य सादनं गृहे
 अंतरिक्षं दीप्तानी निवासस्थानं त राश्मिभिः समयं स्त संगतो भूत् ॥ तथार्यम्णाः एतन्नामकस्य देवस्य उदात्त
 निवृत्तिस्वरेण विप्रक्तेरुदात्तत्वं । द्युक्षं सादनं राश्मिभिः राश्मिभिः समयं स्त ॥ किंच वरुणस्य तमो निवारकस्यैत
 न्नामकस्य देवस्य सादनं तथा भूत् ॥ यद्यपि सूर्यस्यैव लेचि उपाधिमेदेन भेदात् एतद्ब्रूहि ॥ तथा यद्यपि मि
 त्तिरपि प्रकाशमयं तद्विषमेकं तथापि प्रकाशवानो भेदात् त्रिधा श्रूयते ॥ उदयानंतरं रूर्मानुष्ठानाय प्रकाशो भ
 वदित्यर्थः ॥ अथातः कारणद्वयं तत्त्वादेव उक्तं स्तत्त्वं हृत् प्रभूतं वयः हवित्क्षणमन्त्रं दधाथे धारयथ किं
 च उपस्तुत्यं उपेत्य स्तोत्रं ॥ एतैस्तु शस्त्रादिना विप्रैः । हृत् स्तोत्रादिना मदस्तोत्रं वयः हवित्क्षणमन्त्रं वद
 धाथे ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ ज्योतिष्मती मदिति धारयस्मिति स्वर्वाती मासवते दिवे दिवे जा गृवा सा दिवे दिवे ॥ ज्यो

दि. भा.

॥८२॥

तिष्ठन्मित्रमाश्रुते आदित्यादा नुनस्पती ॥ मित्रस्तयोर्वरुणो यातयज्जनो र्यमा यातयज्जनः ॥ ज्योतिष्मती
मिति ॥ अयं यजमानः ज्योतिष्मती आहवनीयाग्नेस्तेजोयुक्तं अदितिं अदीनां संपूर्णलक्षणं क्षितिं अग्नेषा
तयज्जनः यातयं तिलोकं याजनाः प्रेषाः सतादृशः पात्यमाना नरके निपात्यमानाः जनाः प्राणिनः अयं ह्यग्ने
येन सतादृशः कर्मसाक्षितस्वस्वकर्मनिरोधेन प्राणिनः सकृन्नेया तयतीत्यर्थः ॥ अयं मित्रावरुणायारध
नो वर्तत इति शेषः ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ अयं मित्रायैवरुणाय श्रुतमः सोमो भूत्ववपानेष्वाभगो देवो देवेषु
भगः ॥ तं देवा सोऽनुषे रतविश्वे अद्य सजोष सः ॥ तथा राजाना कूरथो यदी मह क्रतावाना यदी मह ॥ ॥ अयं
मित्रयेति ॥ अयं सस्माभिर्हूयमानः सोम मित्रावरुणाय श्रुतमः पीयमानः स नृस्त्व तमो भूत् भवतु धां द
सः श्रुपो लुक् ॥ भूस्त्वोऽस्ति इति गुणाभावः ॥ अवपानेषु अवा ऊर्मुख च मपानेषु विषयेषु सर्वतः भगो भजनीयः
ताभ्यां किंच देवः दीप्यमानः देवेषु मित्रावरुणानुचरेष्वितरदेवेषु तैर्भ्यः आभजनीया यद्वा देवेषु स्तोतृषु
राभ

श्री

॥८२॥

प्रशंस्यं हृत् महत् अतिप्रवृद्धं नमः नमस्कारोपलक्षितं स्तोत्रं तदुपलक्षितं हवित्क्षणमन्त्रं वा अरत संपादय
त ॥ नम इत्यन्तममम आयु रितितन्नाम सपाठाल ॥ किंच हव्यं हव्यं मतिं तत्प्रदानविषयं बुद्धिं अरत यद्वा म
तिं पूज्यं हव्यं हविर्भरित पूर्वपुरोडाशाद्युनदनीयमन्त्रं इदानीं तु सोमज्यादिरूपं निषेयं हविरिति विवेकः ॥ व्रीहृश
भ्यां तासां निचिरभ्यां नितरां चिरकुलाभ्यां निह्याभ्यामित्यर्थः ॥ प्रवहरूपेणेति भावः ॥ किंच मृलयद्वां श्रुयाह
विः स्वीकृतेण स्वयं मृत्वा यजमानमपि स्वपद्मां तश्च स्वादिष्टं स्वादुतरं मृदुद्वां श्रुयाह विः स्वस्वयद्वां भ
क्षयद्वामित्यर्थः ॥ वृस्तयोर्विशेष इति तत्र हे तातौ मित्रावरुणौ सम्राजा सम्यगाजमानौ राजते ॥ विप्रमोराजि
समः ध्रुविति सोमो मरुतस्य घृताकृती घृतमाश्रूयते आदीयते याभ्यां तौ तादृशौ बह्वृत्तमुदवं वृष्टिर्लक्षणं प्र
सूयते सर्वत्रानुज्ञायते याभ्यां तौ एतयो र होराभ्यां मिमांसा नित्याद होरा विद्वार वृष्ट्युत्पादकत्वात् ॥ अहोरात्रे वै मित्रा
वरुणा व होराभ्यां खलु वै पर्जन्यो वर्षतीति श्रुतेः ॥ वृष्ट्यनुज्ञा प्रदत्तं प्रसिद्धं ॥ किंच तौ यज्ञे यज्ञे च पियसेषु

तासापातून केवलं भवंतावेव अपितु अर्यमा सर्वेषां नियंता देवः ॥ अज्यंते देवेष्वाजं वमाचरंते यजमानं ब्रतमनु
 तदीयं कर्म नुलभ्य अभिरक्षति ॥ अभितोरक्षति ॥ कोऽस्य जनस्य विशेष इति तत्राह ॥ यो यजमानः उक्थैः शस्त्रैः
 नोः एनयो मित्रावरुणयो ब्रतं कर्म परिभूषति परिगृह्णाति ॥ तथा यजमानः युष्मादीयं ब्रतं कर्म स्तोमैः स्तोत्रैः
 त्रयुक्तमंत्रसाधैः आभूषति सर्वतः अलं कुरोति भूष अलं कुरे भौवादिकः ॥ तमभिरक्ष तीत्यन्वयः ॥ अथ
 षष्ठी ॥ नमो देवे बृहते रोदसीभ्यां मित्राय वोचं वरुणाय मीलुषे सुमृहीकाय मीलुषे ॥ इन्द्रमग्निमुपस्कृति
 दुक्षमर्यमणं भगं ॥ ज्यो जीवंतः प्रजया सचे महि सोमस्योती सचे महि ॥ ॥ नमो दिव इति दिवेद्योतमानाय सूर्याय
 नमो वोचं नमस्कारोपलक्षितं स्तोत्रं वोचं ब्रवी मिसौ मीत्यर्थः ॥ कीदृशाय तस्मै बृहते महते बृहत्पहत्तोरूपसं
 ख्यानमिति विभक्तेरुदात्तास्तुत्याय तथा रोदसीभ्यां द्यावा पृथिवीभ्यां तदभिमानि देवताभ्यां नमो वोचं तथा मि
 त्राय सर्वजनहिताय अहरभिमानि देवाय नमो वोचं ॥ तद्वरुणाय आवर्क्य रात्र्यभिमानि देवाय तथा मीलुषे ॥

श्रीः

॥८३॥

अभिमतपलस्य से चैरुद्राय कीदृशाय तस्मै सुमृहीकाय शोभनसुखयित्रे पुनः स एव विशिष्यते ॥ मीलुषे ॥ सु
 मृहीकायेति हे प्रत्येक विशेषणभूते रूदानी यजमानो ऋचिजं स्वात्मानं वा प्रतिब्रवीति ॥ हे होतः हे आत्मन्वा इन्द्र
 मग्निं दुक्षं दीप्तिमंतमर्यमणं भगं च उपेय बुध्या प्राप्य स्मृतिं कुरु स्मृतदनुग्रहात् ॥ ज्योक् चिरकालं जीवंतो जीवन्तो
 पेतवयं प्रजया पुत्रप्रभृत्यादिना सचे महि संगत्या भूयाः स्मः ॥ किंच सोमस्येदोरुतीर्तया सचे महि तमपि स्मृता तत्तु
 रितेन रक्षणे न सेहिताः भूयाः स्मेत्यर्थः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ उती देवानां वयमिन्द्रवंतौ मंसी महि स्वयं सोमरुद्रि
 अग्निमित्रोवरुणः कर्मयंसे तदत्र्याममघवानो वयं च ॥ २६ ॥ ॥ उती देवानामिति ॥ इन्द्रवंता प्रीतेनें देवा तद्वतो व
 यं देवानां देवान् कर्मणि षष्ठी उतीर्तया तर्पणेन दक्षिणादिना मंसी महिमन्ये महि ॥ कीदृशवयं स्वयं रूपः स्वायत्तवी
 र्तयः मरुद्भिः स्तुत्या हर्षैर्मरुद्देवैरनुगृहीतः यद्वा देवभूत्या रक्षणेन राक्षसाः मंसी महि दाता रो भवेम ॥ सामर्थ्या
 जेष्ठा मेव महत्तस्य ॥ किंचाग्निमित्रावरुणदेवाः कर्मयधुनू अस्माकं सुखं प्राप्य धनं तं वरं मघवानो वयं च तैर्द

दि. मा.

॥८४॥

नान्वर्तः संतः तन्मुखं अश्याम व्यापुयाम अश्रोते राशि विलिङ्गि छंदस्युभयथेति सर्वधा तु कृत्वा सलो यथा
॥ वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारय च ॥ पुमांश्च तुरो देया

यजमानेषु मध्ये देवः दीप्यमानः तथा आभासः तैरेव सर्वतो भजनीयः किंच ते सोमे विश्वे देवा सो देवाः अद्यास्मिन्
हनि जुषे रत सेवंते छंदसो ह्यस्य रन्ना देशा भावः । बहुलं छंदसीति रुडागमः ॥ वी ह्यस्य स जोष सः समान प्राप्ति
युक्ताः तथाराजमाना मित्रावरुणौ युवां वरुणः कुरुते सेचथे रथर्थः ॥ अस्य येन शप ॥ यद्यस्मात्कुरण तयदीमहे
प्राज्ञो मि ॥ देवान्या चामहे । ई उगता । देवादिक् छंदसो विकूरणस्य तुक् ॥ तस्माज्जुषे रतथा क्रतावाना क्रतवतौ
स यवतौ यत्नवतौ वा मित्रावरुणौ ईमहे अभिमन पत्ते तयोः पानं वा या चामहे ॥ अथ पंचमी ॥ यो मित्राय
वरुणाय विधुज्जनो नर्वाणं तं परिपातो अंह सो दृष्ट्वा संमर्त्तमंहसः ॥ तमर्यमा भिरक्षतृ जूयंत मनुव्रतं ॥ उक्थे
र्य एनोः परिभूषति व्रतं स्तोमैराभूषति व्रतं ॥ यो मित्रयेति ॥ यो यजमानो मित्रावरुणय च कर्मणः संप्रदा
न च्छुत्तुथि मित्रं वरुणं च अविधत् परिचरति तं जनं युष्मत्परिचारकं अनर्वाणं अद्वेषिणीं आदयो वा अवे
ति श्रुतेः । अनल्पं वा अनन्य सेविनं परिपातः परितोरक्षते ॥ वस्मादिति तदुच्यते ॥ अंहसः न्यूनातिरेकजनि

द्वि. भा.

॥८५॥

अभिषुतः इदानीं विपुन्यो व्यातमित्राय सर्वहिताय एतन्नामकय अहरमिमानि देवाय तथावरुणाय आवरकयय
व्याभिमानि देवाय च तदर्थं सोमः सूत इति शेषः ॥ किंच क्रताय यताय तदर्थं पीतये पानाय यत्तसिध्यर्थं हि देवानो सो
मपानं यद्वा कर्त्तुं रिक्ते च पीतये पात्रे क्रतुजिज्ञासये क्रताय यताय तन्निर्वाहकय चक्रश्चरणीयो प्रक्षणीयः सोमः सू
तः अभिषुतः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ तां रांधेनुन्नवासरी मंत्रं दुहंत्यद्विभिः सोमं दुहंत्यद्विभिः ॥ अस्मिन्नागंतमुपनो
वंचा सोमपीतये ॥ अयं रां मित्रावरुणा नृभिः सूतः सोमः अपीतये सूतः ॥ ॥ वां युवयोः संबन्धिन मंत्रं वल्लूरु
पं सोमं दुहंति संपादयंति ॥ अध्वर्यवः किमिव तां प्रसिध्यां अग्निहोत्रार्थं वासरी सर्वंगाध्यादित पयस्वां बहुक्षी
रमिथ्यर्थः ॥ यद्वा पय आधा दयित्री वस आधा दने ॥ औणादिको अरिप्रत्ययः ॥ कृदिकारदन्ति न इति जिप्र ॥ यद्वा
केवला देणादिको रिप्रत्ययः ॥ स्वार्थिको ण् ॥ धेनुं न प्रीणयित्री गामिव केन साधनेनेति तदा ह ॥ अद्विभिरभिषवसा
धनैर्गविभिः ॥ किंच अपीतये संपूर्णपानाय सूतः अत आगच्छामीत्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये प्रथमो

श्रीः

॥८५॥

वर्गः ॥ ॥ प्रप्रपूषस्तु विजातस्य शस्यते महिम्नस्य तव सो न तं दत्ते स्तोत्रमस्य न तं दत्ते ॥ अनर्चामि स्मृयं न ह
मंतूति मयोभुवं ॥ विश्वस्य यो मन आयु युवे मखः ॥ ॥ प्रपूषस्तु विजातस्य शस्यते चतुर्वर्चं पंचमं सूतं पारुधे
पं आसृष्टं पूषा देवता कं प्रप्रचतुष्टं पौषमिथ्यनुक्रां तं विम्रियोगो लेंगिकः ॥ प्रपूष इति ॥ तु विजातस्य बहुयजमा
नार्थमुत्पन्नस्य पूषः पौषवस्यैतन्नामवस्य देवस्य तव सो महिम्नं बलस्य मर्त्यं प्रप्रपूष्यते प्रस्तूयते ॥ सर्व
वीष्मापादपूरणेन तदंतेन हि नस्ति वाश्चेत्तदपि किंचास्य पूषः स्तोत्रं न हि नस्ति न विरमति सर्वो जिनः एनं स्तोतीत्य
र्थः ॥ जगत्पौषवत्त्वादिति भावः ॥ अतः कारणादहं अहमपि यजमानः स्मृत्यन् स्मृत्वमिच्छन् अनर्चामि स्तोमि ॥ कीदृश
तं अंतूतिं आसन्नरक्षणं कालं लोपो बहुलमिति वृत्तलोपः ॥ स्तूयनेतरमेव वरप्रदमिथ्यर्थः ॥ मयोभुवं सखस्योसा
दवं भावयितारं वायः पूषा मखः यज्ञवान् मत्तुर्थो लुप्यते ॥ विश्वस्य सर्वस्य स्तोतुं क्रतुजिज्ञासो मनः आयुवे ॥ समंता
मिथ्यति ॥ श्रीप्रप्रदानादिति भावः ॥ किंच देवादीप्यमान इति शेषः ॥ मखः मखं यज्ञं आयुयुवे समंतामिथ्य

द्वि. भा.

॥ ८६ ॥

यत्तिसामर्थ्याद्यजमानस्यमनर्तिलभ्यते योतेः छांदसो लिट् ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ प्रहित्वा पूषं नजिरं नयाम नि
स्तोमेभिः कृण्वन् ऋणवो यथा मृध उष्ट्रे न पीपरो मृधः ॥ कुवेयत्वा मयो भुवं देवं सरव्याय मर्याः ॥ अस्माकं मां गृषो
द्युस्मिन् स्तुधि गजेषु द्युस्मिन् स्तुधि ॥ ॥ प्रहित्वा पूषं निति ॥ हे पूषन् अजिरं यज्ञं देवं प्रतिगमनं वं तं त्वात्वा याम
निगमनं निमित्तं भूते सति स्तोमेभिः स्तोत्रैः प्रकृष्टं करोमि ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ याम निरुगि घ्रगमने अजिरं नरुगि घ्रग
मिनमश्च मि वसयथा प्रस्तूयते तद्वत् किंच यथा मृधः संग्रामात् उद्दिश्य कृणवः गच्छेः तथा प्रक्षन्वै यद्यथा
कृणवः अस्मद्यज्ञं प्रतिगच्छेः ॥ ऋण गतौ ॥ तृनोभ्या दिक् ॥ लेघ उगमः ॥ तन्वा कृण्वे ॥ किंच मृधो हिंसा नृयो धृन्
संग्रामे पीपरः ॥ परां तायसि समापयसि परेयते लुडि रूपं ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ उष्ट्रे न उष्ट्रः सयथा भारं वोढुं पारयति
तद्वत् मृधः संग्रामात् पीपरः पारं नयसि ॥ अतः कुरणात् त्वां मयो भुवं सरवस्य भावयितारं देवं देवनरुगि लं पूष
णं मयो मरण धममि नुषो हं कुवे ॥ आह्वयामि ॥ किमर्थं सरव्याय समानरव्या नाय प्रियकूरणाय एव माहूतः

श्री

॥ ८६ ॥

अथ द्वितीया ॥ इमं आयातमिंदवः सोमा सो दध्याशिरः सता सो दध्याशिरः ॥ उत वा मुष सो बुधिसावं सूर्यस्य रश्मि
भिः ॥ सतो मित्राय वरुणाय पीतये चारुर्ऋताय पीतये ॥ ॥ हे मित्रा वरुणौ आयातं आगच्छतं यतो युष्मदर्थं इंद
वः कुंदनसमर्थाः सोमा सः सोमाः दध्याशिरः दध्याश्रयणं वेत संतः इमे पुरतो ग्रहेण गृहीता वज्रं ते अतः आ
यातं च किंच दध्याशिरः धीयमानाशिरः सोमा सः सता सः संवेण ग्रावमिरभिष्टुताः संपन्नाः अत्र आयातमि
ति शेषः ॥ आदित्यग्रहे दध्यवनय सद्गुवात् तदपेक्षया दध्याशिर इत्युक्तं ॥ उत पित्रां युवयोः प्रीतये पालनय उ
ष सो बोधि उषसः संवे निबोधे सति संपदादित्सपोभावे द्विष्टा सावेका च दृति विभक्ते रुदात्तत्वं प्रकाशे संजाते स
ति न केवलमुष एव बोधः ॥ अपितुरश्मिभिः सावं सूर्यं कूरणोः सह प्रकूरं हविः प्रदानाय संजाते सति सतः सोमो

स नृसरी भव ॥ अस्याभिर्जंतयो भव ॥ सत्तैरौणादिकः रिप्रययः ॥ आद्युदत्तत्वं ॥ किंचत्वां गजे वा जे सर्वेष्वपि संग्रामेषु
सरी भव ॥ गमनशिलो भव ॥ पुरतो गंता भवेत्यर्थः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ अस्या उचुण उपसातये भुवो हे ह मानोपश
वां अजाश्वश्वस्यतामजाश्व ॥ ओषुत्वा वृती महिस्तोमेभिर्दस्यसाधुभिः ॥ नहिता पूषं नति मन्य आघृणे नते
सरव्यमपन्दुवे ॥ २॥ ॥ अस्या उचि ति ॥ पूषन् अजाश्वेति पूषणमाहोतियास्वः ॥ पूषन् नोस्माकं अस्या अस्मै चतुर्थ
र्थे वृत्ति सातये ताभाय अहे ह मानः अकुप्यन् अनादरमकुर्वन् ररिगन् दाता वसनस ह्युत वा समीपस्थो भव ॥ रा
तेः छंदसस्य टा ध्रुवः पदसंज्ञायाः अभावेपि पवित्रां संते स्थिवां संज्ञा दौ छंदसो वग्रहो दृश्यते ॥ उदिति पाद पूरण
किंच श्वस्यतां अन्नमिधुतां अस्माकं हे अजाश्व अजा एवाश्वस्यता दृशत्वं पूषना मेदं ररिवाश्वस
न उपभुवः अजाः तु दृति निपात द्वयसमुदायात् एवो निपातः ॥ हे दस्मशत्रुमुपक्षयितः त्वंत्वां पुववृती महि ॥ सर्व
त एव सुतरां वर्तये महि ॥ वृते रंत भवितव्यथा हि हि वि ब्रुत्वं छंदसीति रूपः ॥ यत्तानं तरंगमना निवर्तये महि

इत्यर्थः ॥ केन साधनेनेति तदुच्यते ॥ साधुभिः स्तोमेभिः त्वां प्रीणयितुं समर्थः स्तोत्रैः किंच हे पूषन् आघृणे सर्वतो वृ
ष्टिः क्षायितः यद्वा आघृणेण महेतः स्वीकर्तः स्वीकर्तस्त्वं न त्यति मन्ये अवमतिं नैव स्वरो मे न वेव लमनति क्रममा
त्रं किंतु ते सरव्यं तव सखित्वं हितकृत्त्वं न ह्ये पन्दुवे नैवापनयामि न युजामि सर्वतः प्रययामीत्यर्थः ॥ ॥ इति हि
तीयस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥ ॥ अस्तश्रौषट्पुरो अग्निं धिया दध आनुत धर्धो दिव्यं वृणीमहं द्रवायू वृणी
महे ॥ यद्वा क्राणा विवस्वति नाभा संदायी नयसी ॥ अथ प्रस्तन उपयति धीतयो देवां अछानधीतयः ॥ ॥ अस्त
श्रौष हिलेखा दशैर्चेष संस्तुतं ॥ अत्रानुक्रमणिक ॥ अस्तश्रौष हे वा दश वैश्वदेवी मैत्रावरुण्या विवस्वति स्त्रे
द्राग्नेयी मारुत्ये द्रग्नी बार्हस्पत्या वैश्वदेवी सावित्री ॥ पंचमी बृहती वैश्वदेवमेतदिति पारुष्ठे पञ्चविः अंथा त्रिष्टुपा
पंचमी बृहती ॥ अंथा अथष्टयः विशेषा भावात् लक्ष्मस्तुतं वैश्वदेवं तत्राद्या विवेदेवा देवता द्वितीयाया मित्रावरुणे
अथति स्तो विवेदेवा देवता द्वाः ऐंद्रिषष्टी सप्तमस्याग्नेयी अष्टमी मारुती नवमी ऐंद्राग्नी दशमी बार्हस्पत्या एकाद

श्रीवैश्वदेवीसूक्तविनियोगोलैंगिकः॥ दशरत्नस्य षष्ठे हनि प्रदुग्गशस्त्रे आद्या वैश्वदेवकृते प्रथमा षष्ठस्येति रवे उस्तुति
 तं॥ अस्तु औषलेणो अग्न इति॥ ॥ सैव सूक्ते प्रथमा॥ ॥ अहं पुरतः उत्तरवेद्यां अग्निं आहवनीयस्य धिया प्रण
 यनादि कर्मणा दधे धारितवानस्मि नरार्थः तादृशं बद्धं तं बद्धं लवं तं वाग्मिं यद्वा तं धर्तुः तादृशं मरुतां स रूपवत्वं कि
 व्यं दिवि भवं नु क्षिप्रं आवृणीमहे आग्निमुख्ये न सै भजामहे॥ किंच देद्रवा यूवृणीमहे यद्यस्या त्वकारणत्वं विवस्व
 त्ति दीप्तिमतिना भाना भौ भूम्पाना भिसंस्थाने देवयजने वेदिरूपे यद्वा ना भौ सर्वपूतस्य यजे बंधवे यजे यज्ञमाहुर्धु
 वनस्य ना भिमिति श्रुतेः॥ ॥ कृणा कुर्वाणा प्रचार्य प्राणनं नयसी न वतरा श्रुतिरूपा वाक् संदायि धं दसः कूर्मणि लुडु॥
 अस्माभिः प्रयुज्यत इत्यर्थः॥ अस्मान् स्तुतिः क्रियते न स्मान् अस्तु औषट् अस्याः स्तुतेः श्रवणं भवतु॥ श्रोतो भ
 वतु॥ वामवृत्तं गणो दिवि॥ देद्रवा युपक्षे प्रये कपेक्षये वृवचने॥ अध अनंतरे नो धीतयः अस्मादीयानि कूर्मणि स्तुवादि
 रूपाणि प्रस्तूपयंतु प्रकर्षेण सृष्टु युष्मानुपगच्छंतु॥ किंच देवां अध्वान अग्न्यादि देवान् आग्निमुख्ये न प्राप्नुमि वधी

स न स्माकं आंगूषा वस्तो म आयोष इति यास्वः॥ शुम्भिनस्तु धियो तनवतः कुरु यद्वा स्तोमान् यज्ञो वतः अन्नवतो
 वा कधि॥ अस्मास्तु या प्रीतस्त्वैस्त्वमैवुर्विद्यर्थः॥ ॥ अथ तृतीया॥ यस्य ते पूषं सरये विषन्यवः क्रूरा चित्सी तो वसा
 बुभुजि र इति कृत्वा बुभुजिरे॥ तमनुत्वा नवीसी नियुतं राय ईमहे॥ अहे ह्यमान उरुशंस सरी भव वा जे वा जे सरी भ
 व॥ ॥ यस्य ते पूषन्त्रिति॥ हे पूषन् देव यस्य ते रक्षकत्वेन प्रसिद्धस्य तव सरये सरये सखित्वे हि तवूरणे सति क्रूरा
 विद्रुक्तुना प्रकृष्टेन कर्मणो व जसादिषु धं दसि वा ववनमिनः भावभावः॥ संतः श्रवतं प्रीणयितारः संतः विष
 न्यवः॥ विशेषेण स्तोत्रश्रिताः यद्वा मेधा विना मैतत्॥ विधायिनो यजमानाः अवसात्कृते तेन रक्षणेन रक्षितः संतः
 बुभुजिरे॥ भुंजते भोगान् इति॥ एवमेव सर्वदा क्रूरा कर्मणा बुभुजिरे भुज्यंते सर्वे पात्यं तवा भुजेः धं दसः॥ उदि
 बद्धं तं धं दसीति कृत्वा तां तादृशीं नवीयसी न वतरास्त वारक्षा अनु अनुसृत्य रक्षायामनंतं तं तं नियुतं रायः एत
 स्ते रक्षा कर्तृधनानीमहे याचामहे किंच हेमहे उरुशंस बद्धा श्रुयत्वं अहे ह्यमानः अनुध्यन् अस्मास्तु समनः

द्युपेक्षया बहुवचनं। दृष्टस्य च ह्येह निप्रतिगतास्त्रेयुवांस्तोमेभिरित्याश्विनस्तु चः दृष्टस्येति खं हे सूत्रितं। युवांस्तो
मेभिर्देवयंतो अश्विना वर्म हर्तुं देति॥ ॥ सैषा सूक्ते तृतीया॥ ॥ युवांस्तोमेभिर्देवयंतो अश्विना आवयंत इव श्लो
कमायवो युवां हव्याभ्यां उयवः॥ युवोर्विश्वा अधिःश्रियः पृक्षश्च विश्ववे दसा॥ प्रुषा यंते वां पवयो हिरण्यये रथे दसा
हिरण्यये॥ ॥ युवांस्तोमेभिर्देवयंतो॥ हे अश्विना अश्विनौ युवांस्तोमेभिः स्तोत्रैर्देवयंतः युवा स्तोमो न दृष्टंतः अय
वः मनुष्यनामैतत्। यजमानाः श्लोकं युष्मादीयस्तुतिरूपां वाचं आश्रावयंत इव श्रवयंत इव सर्वतः श्रवणप्रियो
कुर्वंत इव स्तुवंति॥ श्लोक इति वाङ्माम्। श्लोकः धारेति तन्नामस्य पाठात्॥ वीदशास्त्रे युवां हव्या हविषा अन्नादि
ना अभ्यायवः आभिमुख्येन गंतारः प्रीणयितुमिति शेषः॥ हवींषि आभिमुख्येन प्रापयंतो वा॥ किंच हे विश्ववे
दसा सर्वधनो युवोः संबंधिन्यो विश्वाः श्रियः सेवनीयाः सर्वालक्ष्मीः धन वृत्तकदिरूपाः अधि अधिक् भजंत
ति शेषः किंच पृक्षश्च अन्नमपि युष्मास्य दत्तमपि अधि अधिक् भजंत॥ किंच हे दसा शूराणां सुपक्षयिता शैवा

हिरण्यये रथे हिरण्यये मधुपूर्णैरथे पवयः प्रुषा यंते। क्षरंति स्खवंति। प्रुषा हे स्त्रेन सेवनपूराणेषु। छंदःसिद्धा
पजपीयहा वविश्राय जादेशः॥ मधु पूर्णपात्रोपेतत्वात् शीघ्रगमनेन चक्रेषु मधु निस्खवंतीति भावः॥ पविस्थ
नेमिर्मवति॥ पविः पुनाति भूमिमिति निरुक्तं॥ अश्विनो रथस्य मधुपूर्णत्वं त्रयः पवया मधुवाहने रथे दसादि
षु प्रसिद्धं॥ किंच तादृशे हिरण्यये दूदय रमणे रथे मधुरं हविर्वहतमिति शेषः॥ ॥ अथ चतुर्थः॥ अचेति दसा व्यू
नाकमृण्वथो युजते वां रथे युजो दिवि विष्टिष्वधस्मानो दिवि विष्टिषु॥ अधिवां स्मामवं धुरे रथे दसा हिरण्यये॥ यथेव
यंता वनुशसतारजो जसा शासतारजः॥ ॥ अचेति दस्वेति॥ हे दसा दस्वो अश्विनौ अचेति वक्ष्यमाणं युष्मा
क्षेष्टितं ज्ञायसे सर्वैः किंतदिति उच्यते। नाकं स्वर्गं मृण्वथः विशेषेण गच्छत्येतदर्थं वां रथे युजः युष्मा संबंधिनो
रथस्य यो जितारः सारथयः दिवि विष्टिषु स्वर्गस्य एषणेषु द्यौतमाना लूकस्य यज्ञस्य एषणेषु गमनेषु वा निमित्त
भूतेषु युजते अश्वान् अश्वान् योजयति। तथा युक्ते रथे वा युष्मा च त एव जिष्यते॥ दिवि विष्टिषु दिवो गमनेषु च

शतं बाका शगमनेषु अधस्मानः रथस्य तदाश्रितस्य बध्नं समकुर्वणः ॥ किंच हे अश्विनो वां युवयोः बंधुरे बंधुर
त्रयसंयुक्ते युगबंधनाधारः काष्ठविशेषो बंधुरं तादृशत्रययुक्तं ॥ रथो यो वां त्रिवंधुर इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥ हि
रण्यये हिरण्यये रथे अधितादृशस्य रथस्यो परिस्थानेन स्थापयामास ॥ छंदसो लडि ॥ बहुलं छंदसीय उभा
वः ॥ आद्युदात्तश्छंदसः व्रीहौ युवां पथे वस पथे वमार्गेण निशतं बने आकाशे रजः रंजनात्मकं स्वर्गं प्रति यं
ता गच्छंती लोका रजांस्तु च ते इत्युक्त्वा त्र अनुशासता अनुकूलान् शत्रून् अनुशासतौ विधेयी कुर्वतौ शासेः शत
प्रिजक्षित्यादय इत्यभ्यस्तत्वा त्र अभ्यस्तानां मदिरियाद्युदात्तत्वं ॥ किंच अंजसा सुरव्यत्वेन प्रकृष्टं रजः उदकं वृष्टि
लक्षणां शासता शासंतौ बलाद्विधेयी कुर्वतौ ॥ १ ॥ अथ पंचमी ॥ राचीभिर्नः राचीवस्तु दिवान्तं दशस्य तं ॥ मा
वां शतिरुपदसत्कृदा च नास्मद्रातिः कृदा च न ॥ ३ ॥ ॥ हे राचीवस्तु राचीति कूर्मनाम अस्मादनुष्ठिते ज्योतिष्टोमा
दि कूर्मधनौ राचीभिः अस्मदीयैः कूर्मभिर्यागादि निमित्तभूतैः दिवान्तं अहनि रात्रौ च दशस्य तं ॥ अक्षिम

श्रीः

॥१०॥

तयः अस्मदीयानि कूर्मभिरुपयंतु तेषां समीपं प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥ अथ द्वितीया ॥ यद्यह्यन्मित्रावरुणावृता दध्याददथे
अनृतं स्वेन मन्युना दक्षस्य स्वेन मन्युना ॥ युवो रिशाधिस द्यस्व पश्याम हिरण्ययं ॥ धीभिश्च न मनसा स्वेभिरक्षभिः सो
मस्य स्वेभिरक्षभिः ॥ १ ॥ यद्यह्यन्मित्रावरुणा इति ॥ हे मित्रावरुणो ऋता आदित्या तत्तत्तददकं यद्यस्मात्कारणात् अक्षि
अधिवं आदधाथे सर्वतो ददतः व्रीहौ उदकं अहते न नृवरं शोषणं स्वभावेन साधनेन स्वेन मन्युना स्ववीयेन तेज
सा अहो रात्रौ भिमानि देवौ मित्रावरुणो रवस्तु संहिमो च यतः ॥ अहो रात्रे इत्यादि श्रुतिः पूर्वमेवोदाहृता ॥ मन्युर्विशोष्यते
दक्षस्य समर्थस्य स्वेन मन्युना आत्मभूतेन मननीयेन सामर्थ्येन किंच हे मित्रावरुणौ युवोः अंसलोपश्छंदसः ॥ युव
योः संबंधिनै हिरण्ययं रूपं रूप्य वा स्ते यादौ मयत्वे मशू लोपो निपायते ॥ इत्यादर्थं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण सद्यः स यत्
सदनेषु अपश्याम पश्येम ॥ वेन साधनेनेति तदुच्यते ॥ धीभिः लुद्धेयैः कूर्मभिः यज्ञादिरूपैः मनसा च न त्वदासत्वेन
चेतसा च स्वेभिरक्षभिः आत्मीयै रन्यैश्चक्षुरादी द्विषैः किंच सोमस्य सोमं स्वेभिरक्षभिः अस्मदीयै र्विद्विषैः मनसा

मान आग हि सृ मृ ली को न आ ग हि ॥ ॥ वृषन्निद्र वृष पाणा स इदं व रति ॥ हे इन्द्र वृष नू वर्षितः कामानां इमे पुरतो
दृश्यमाना इदं वः सोमाः सुताः ॥ त्वदर्थमभिषुताः कीदृशास्ते वृष पा ना सः आभिमत वर्षवेण त्वया पातव्याः अ
हि सुता सः अहिभिर्दृष्टैः पाषाणैः आभिष व सा धनैः सुताः उद्दे दवाः वर्षस्य त एव पुनर्विज्ञेयं ते ॥ उद्दिदः व
त्स्योद्दे दवाः उद्दिन्ना वा पवना दौ ता दृशाः सोमाः तुभ्यं सुता सः त्वदर्थमेवाभिषुताः किंच ते ता दृशाः सोमाः त्व
त्वां मंदं तु ॥ कुत्रेति तदुच्यते ॥ दावने दाद्वि दानव तियागे अभिमत दानाय वा तथा महे महते चित्राय चायमानाय
विचित्राय नाना विधाय वा राधसे धनाय किंच हे गिर्वीहः गिरां श्रुतीनां अस्मदीयानां वोदः वहिदाभ्यः इत्यसन्न
स्त वमानः सन्न ॥ आग हि आग धनो स्मानू स मृ ली कः सृष्टु मृ उयि ता स नू आ ग हि आ ग ध ॥ दृश रात्रस्य षष्ठे ह
नि प्रातः सवने नेष्टः प्रस्थितया ज्यायाः पुरस्तादोषू णो अग्न इयेषा च पत्नी या एकी कृ यो भाभ्यां यागः षष्ठ्येति
स्वदे स्मृ तितं ॥ ओषू णो अग्ने शृ णु हि त्वमीहितो ग्नी होतार मिति ॥ तस्मिन्नेव प्रउगशस्त्रे द्वितीया स्मृ तितं

श्रीः

अस्त औषलोषू णो अग्न रति ॥ ॥ सैषा सप्तमी ॥ ओषू णो अग्ने शृ णु हि त्वमीहितो देवेभ्यो ब्रवसि यज्ञियेभ्यो रा
जभ्यो यज्ञियेभ्यः ॥ यं धत्वा मंगिरोभ्यो धेनुं देवा अदत्त न ॥ वितां दुहे अर्यमा कूर्त्तरी सचां एषतां वेदमे सचा ॥ ॥
ओषू ण रति ॥ हे अग्ने त्वं नो स्मदीय मा वाहनं स्तुतिर्विर्दुहितः अस्माभिः स्तुतः सन्न नुषु शृ णु हि तु ॥ इति निपात
द्वय संमुदायः स्रू एको निपातः ॥ आभिमुख्येनैव सृष्टु शृ णु उतश्च प्रत्यया छंदसि वा वचनमिति हेतुं ग्राह्यः ॥ श्रु
त्वा च देवेभ्यो देवनशीलेभ्यः यज्ञाहेभ्यः हविर्भाग्यः स्तुतिभाग्यश्चेति ॥ यत्तु विज्ञ्यामियर्थः ॥ तेभ्यः यज्ञिये
भ्यो यज्ञाहेभ्यो यजमानेभ्यः संबन्धिकर्म ब्रवसि ब्रूहि ॥ ब्रवीते लघुदागमः ॥ कीदृशोभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्यः ॥
॥ इदानीं देवाः प्रत्यक्षेणोच्यंते ॥ ॥ अत्रेति ह समाहुः ॥ अंगिरसो नाम कृम हर्षयः पूर्वयत्तार्थं देवान् स्तुत्या प्री
णयित्वा गा अयाचंत ॥ ते प्रीताः कृम दुघां प्रातुः त्रुक्वा च तां धेनुं क्षीरं दुदोग्धुं अत्रा कृवा नाः अर्यमणं देवं
प्रार्थयंतः सच प्रार्थितोऽग्नि होत्राद्यर्थं क्षीरं दुदो हेतितदिदमत्रोच्यते ॥ यत्प्रयां तां प्रसिद्धां धेनुं क्षीरादिना

प्रीणयित्रीगांहे देवा अंजिरोभ्यः तदर्थं अदत्तन। दत्तवतः। स्थनपूनस नथनाश्चेति तनादेशः। तां धेनुं अर्यमा
 वस्य नियंता देवः कर्त्तरी सर्वस्योसा दकेलस्यैग्नौ स ग इतर देवेभ्यः सावै विदुहे विविधं दुग्धवान्। दुहे लिटि बहु
 लुं छंदसीति रुट्। छंदसि चेति वचनात् द्विवचनाभावः। लक्ष्मिववा लोपस्तदिति तलोपः। एषः एष कार्यमातां धे
 नुं मे सचा मत्समवाये वेदजानाति अर्यमा अहमपि जानामीत्यर्थः। ईदृशी धेनुस्तदर्थमेव दुह्यत इत्यग्नेः स्त
 तिः। मोषुवो अस्मादिति प्रस्थितया ज्यासूत्रितेव। मोषुवो अस्मादभितानि पौं स्यो पूणो अमरुतिः। ॥ सैषा पक्षी।
 मोषुवो अस्मादभितानि पौं स्या सनाभूवंद्युम्नानिमो तजगिषु रस्यस्युरो तजगिषु। वहश्चित्रे युगे युगे नयं घोषाद
 मर्त्यं। अस्माकृतमरुतो यच्च दुष्टरं दिधृता यच्च दुष्टरं। ॥ मोषुवो अस्मादभितानि पौं स्या रतिः। हेमरुतः कोयु
 ष्मत्संवेधीनितानि प्रसिध्या निपौं स्या पौं स्या निबला नि सना सना तनानि नित्यानि युम्नानि प्रकारयुक्तानि। यद्वा स
 नसंभजनीयानि युम्नानि धनवंतियशो वंति वा मत्समर्थयो लुप्यते मारुतिनिपात इत्यसमुदायः उशहो वधा

तंददेथां दशदाने इत्यस्येदं छंदसं रूपं यद्वा दशस्यतिर्दानार्थः कं द्वादिषु दृष्टव्यः। वांयुवयोः रातिं दानं कदाचन सर्व
 दयाग काले अयाग काले पिमो दसत्। मोषक्षीणमभूत्। दसत् उ पक्षये। लुडि। पुषादिद्युतादीति च्छे रङ्। न केवत्
 युष्मादीयं अपितु अस्माकमपि रातिर्दानं हविरादि प्रधानं सर्वविषयं दानं चार्थिभ्यः कदाचन सर्ववस्था अपिमो
 पवसत्। मोषक्षीणमभूत्। सर्वदा वर्त्तमानं। अहमपि सर्वदा युष्मानु द्विरयदद्यां युवामपि मदभिमत्तं सर्वदा
 दत्तमित्यर्थः। ॥ इति द्वितीयस्याद्वितीये तृतीयो वर्गः। ॥ षष्ठस्य षष्ठे हनि प्रउग रास्त्रस्येद्रुचे तृतीया वृषानि
 द्रवृषपाणास इंदवः सपुमाया तमद्विभिरिति। तत्रैव सवने प्रस्थितया ज्यानां पुरस्तादन्या क्रूचः प्राक्षिप्योपय
 भिर्यद्यं तत्र होतुः प्रस्थितया ज्यायाः पुरस्तात् एष प्रक्षेपणीया सूत्रितं च षष्ठस्य प्रातः सवने प्रस्थितया ज्या
 नां पुरस्तादन्याः कृलोभाभ्यामनवाने ततो यजतीति। ॥ सैषा सूते षष्ठी। ॥ वृषानि द्रवृषपाणास इंदव
 र्मे सुता आदिसुता स उद्दिद सुभ्यं सुता स उद्दिद। तेषां संदंतु दावने महे चित्राय राधसे। गीर्भिर्गिर्वाह स्तव

एतन्नामकमहर्षिः स च पूर्वः पूरकः सर्वस्य पुरतो नावा अंगिराः अंगारः तद्वत्तेजस्वी इत्यर्थः यद्वा अंगार एवांगि
रसो भवन् यै गारा आसं स्ते गिरसो भवन् इति श्रुतेः ॥ अंगिरा अंगारा अङ्गना अङ्गना इति निरुक्तं ॥ एतन्नाम महर्षि
श्च प्रियमेधः मेधा प्रियः प्रियमेधः प्रिय अस्य मेधा इति यास्कः ॥ स च कृण्वः मेधावी स च अत्रिः दुःखत्रय रहि
तः अत्रिर्नत्रय इति निरुक्तं ॥ मनुर्मनवान् ॥ एतन्नाम महर्षिः एते सर्वे महात्मानो महर्षयः मेजनुषं दिवो दासपुत्र
स्य परुषे पस्य जन्म विदुर्जानंति ॥ वेत्ते विदो लो वति स्ते रुसा देशः किंच ते पूर्वोक्तः सर्वे सर्वकालीनाः मे अस्मत्पि
त्रादीन् जानंत इत्यर्थः ॥ मनुः मनवः ज्ञानवतः यतस्ते पूर्वमनवश्च अतो विदुरित्यर्थः ॥ तिभावः ॥ सृणु सृजु गि
तिसृपो लुक् ॥ तेषां दध्यजादीनां देवेषु इतरेषु देवनशीलेषु महर्षि मध्ये आयतिः दीर्घकाल संबंधोऽस्ति अ
तो विदुरित्यर्थः ॥ ततश्च किमियत आह ॥ अस्माकं नामयः जीवेन सह संबंधवतः प्राणाः फलेन संबंधाया
गावः तेषु ते चैव वर्त्तन्ते ॥ विशिष्ट जन्म अतो वयं योग्या इति ते वक्तव्यत्वेन तदधीनत्वं तेषां दध्यजादीनां पदेन

श्रीः

॥ २३ ॥

आस्पदेन महत्वेन निमित्तेन गिरा श्रुतिरूपया वाचा युक्तः स नूनते मे आभिमुख्येन न मे स्तोमिन मामिचेत्य
र्थः ॥ न मे व्यययेनात्मनेपदं ॥ यद्वा कर्मकर्त्तरि न दुहः स्तस्य मामिति यक् प्रतिषेधः स्वयमेव न तो स्मि ॥ ॥ अ
थ दशमी ॥ ॥ होता यक्ष हूनि नो वत वायं बृहस्पतिर्यजति वेन उक्षभिः पुरुवारैभिरुक्षभिः ॥ जगृभ्याह
र आदिशं श्लोकमद्रे रधत्मना ॥ आधारय दरिंद्रानि स क्रतुः पुरुष स्यान्निस क्रतुः ॥ ॥ होता यक्ष इति ॥
अयं होता दैव्यो मिमनुषो वा देवाना माहता यक्षन् ॥ याज्यो अयजतु ॥ यजेत्तर्ह्यरागमः ॥ सिद्धं दुर्लभमिति
सिद्धं वनि नो वनन वतः हविः कृमयमाना वा देवा वयं वरणीयं सोमवतं संमजतां वनतेः छंदसे लुङि व्यस्ये
नात्मनेपदं ॥ बहुलं छंदसीति श्रुपो लुक् ॥ छंदसोऽयं लोपः ॥ तदर्थं बृहस्पतिः बृहतो मंत्रस्य हविषो वा
पालकाध्वयुः दैव्यो बृहस्पतिर्वा स्वयमेव यजति यागे दूरोति व्रीहृशः सवेनः केन साधनेनेति तदुच्यते
उक्षभिः सेचकैः सोमैः पुरुवारैभिः बहुभिर्वरणीयैः ॥ तथा उक्षभिः सेचनसमर्थैः उदकैः तन्निमि

दि. भा.

॥१४॥

तभूतैर्ह्यमानैराहुतिमिरादित्यद्वारा वृष्युत्पन्नैर्वयं यजमानाः दूरे आदित्यं दूरदेशे आदिगादेवोयः तादृश
हृत्तदंतासप्तम्या अतुक्। अद्वेजा तावेकवचनं। अभिषेकसाधनस्य ग्राक्ः श्लोवं वा बंधनं जगृभ्मा गृण्ही
मः। ओत्राभ्यां पूजार्थं बहुवचनं॥ दृष्टानीं परोक्षकृतः सूक्ततुः शोभन कर्मा अयं यजमानः अध अथ या
गसंपूर्णनंतरं अरिंदानि उदकनामैतत् अरिंदानि ध्वस्मिन् च दितितन्नामसूपादात्॥ वृष्टि लक्षणान्
दकानि त्मना आत्मना आधारयति। ररिंदानि नास्ति॥ अन्यो ररि रस्य पिपासो पशमनस्य तादृशं पिपासो पश
मनं ददातीत्यरिंदानि यद्वा अरि र इतश्चेतश्च गमनं औणादिको अरि प्रत्ययः। अतो नुपसर्गे कः पृषोदरत्वा
दाभिमत रूपस्वरसिद्धिः॥ तद् ददातीत्यरिंदान्युदका निचेष्टप्रदानीत्यर्थः॥ आपोमयः प्राण इति श्रुतेः। यद्वा
रिंदानं न विद्यते तादृशं मितरभूते तदरि र तद् ददातीत्यरिंदानि अन्यैरदेयैर्लोकोपकारिभोगंददतीत्यर्थः
तादृशान्युदकानि भोगेनोसादितवानित्यर्थः॥ किंच सूक्ततुः शोभन कर्मार्थं पुरु पुरुणि बहुसंज्ञानि सदा

श्रीः

॥१४॥

णो अस्मदस्मान्मोक्षमिभुवनसूक्ष्मेवाभिभवन्। यद्वा अस्मत्तोपगतानि मा भूवन्॥ इत अपि चास्मत्पुरापुराणि
लक्षणया तत्रस्थाः प्राणिनो मा जीरिषुः जीर्णानि ह्यमा भूवन्॥ किंच स्त्री यो युष्मासं बंधि चित्रं चापनीयं नानावि
धं नयं नूतनं स्तोतव्यं वा अमर्यं अमरणधर्मकं मर्येषु दुर्लभं वा यदस्ति घोषात् घोषाः यययेन पंचमी शब्दोपेता
गवादयः घोषोपलक्षितग्रा म नगरादयो वा ये संति तत्सर्वं युगे युगं शब्दोपलक्षिते तत्काले अस्माकं अस्मास्तेव
भवत्विति शेषः॥ नान्यस्य॥ किंच हेमरुतः यच्च दुस्तरं दुःखेन तरणीयं संपादनीयं धनं दिधृतधारयत्॥ तद
स्माकं॥ किंच दुस्तरं शत्रुभिरहिंसितं तत्सर्वं मशोषेण स्माकं स्थापयत्॥ पृथस्य षष्ठे हनि अघावाकस्य प्रसिद्धि
तया ज्यायाः पुरस्तादध्युहमे द्योषां सवितं च दध्युहमे जनुषं पूर्वो अंगिरा एतमेव माध्यं दिन इति॥ ॥ सैषान
वमी॥ ॥ दध्युहमे जनुषं पूर्वो अंगिराः प्रियमेधः कृण्वी अत्रिर्मनुर्विदुस्ते मे पूर्वमनुर्विदुः॥ तेषां देवेष्वायति
रस्माकं तेषु नाभयः॥ तेषां पदेन मद्यानमेगिरं रूग्नी आनमेगिरा॥ ॥ दध्युहमे इति॥ दध्युह अथर्वी गोत्रोत्प

हि. भा.

॥१५॥

स्तिस्त्रएव तथा विमहिना महत्वेन स्वस्वविभूत्या त्रयस्त्रिंशत्संख्याका भवन्ति ॥ तत्तत्स्थाना अन्यास्तद्विभूत
यद्गुणकत्वात् महिना देवास इत्येते सर्वत्र संबध्यते ॥ हे देवासः मिलित्वेन संख्याका देवाः इममस्मदीयं यज्ञं जु
षध्वं ॥ तत्संबंधिहा विर्विसेविताः प्रीणयध्वं एवं च दश च एकादश प्रागेकादशभ्य इति निपातनाद्दीर्घसंख्येति
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये चतुर्थो विर्गः ॥ ॥ इत्याद्यं मे उल्लेखिंशो नुवाकः ॥ एकविंशो नु
वाके सप्तसूक्तानि तत्र वेदिषद इति प्रथमं सूक्तं त्रयोदश चैव चतुर्थस्य पुत्रस्य दीर्घतमस आर्ष आग्नेयं त्वं ये वि
ष्टभौ ॥ त्रिष्टुप् इति सुबं तं परिभाषया जगत् ॥ दशमी त्रिष्टुप् जगती वा ॥ अथ ए परिभाषा निवृत्ता ॥ अत्रानुक्रम
णिका ॥ वेदिषदसंज्ञो न दीर्घतमा उच्यते ॥ आग्नेयं तु द्विष्टुप् इति सुबं तु त्रिष्टुप् दशमी वेति प्रातरनुवाकस्याग्ने
त्रुतो जागते छंदसीदमा दीर्घतमा तृतीय वर्जितानि षट्सूक्तानि विनियुक्तानि ॥ तथा शिवन त्रास्त्रिषण्णा तृतीय
वर्जितानां सूक्तानां विनियोगः सूत्रितं च ॥ वेदिषद इति षण्णा तृतीयमुधरेदिति ॥ ॥ तत्रेयं प्रथमा ॥ वेदि

श्रीः

॥१५॥

षदे प्रियधामाय सूद्युते धासि मिव प्रभरा यो निमग्नये ॥ वस्त्रेणेव वासया मन्मना श्रुचिं ज्योती रथं श्रुक् वणं
तमोहनं ॥ ॥ हे अध्वर्यो वेदिषदे वेद्यां सीदते नित्यं ॥ प्रियधामाय प्रियधाम्ने प्रियस्थानाय उत्तरवेदि तक्ष
ण प्रियाय सूद्युते शोभनद्योतनाय अग्नये अंगादिना गुणविशिष्टाय यो निस्थाने वेद्याख्यं धासि मिव हविर्
पमन्नमिव प्रभर प्रहर प्रकर्षेण संपादयेत्यर्थः ॥ तच्च स्थापनं वस्त्रेणेव तेन यथा मार्दवाय स्तृणा ॥ तितद्धृत्
मन्मना मननीयेन संभारेण बर्हिषा वा वेदिस्थाने वासय ॥ आछादय ॥ कीदृशं तत्स्थानमिति तदुच्यते ॥ श्रुचिं
सुवन प्रोक्षणादिना अमेध्यास्त्रुवादीनामपगतत्वाद्धुधं ॥ ज्योती रथं ज्योतिष एव आज्याद्यग्नेर्वरिथस्थानीयं
आधारभूतत्वात् ॥ श्रुक् वणं अग्नौ पेतत्वात् ॥ त्वं वणं अतएव मोहनं ॥ तमसो धकारस्य हंकारं ॥ अज्ञानस्य वा अ
ग्निसाध्ययज्ञादिद्वारा ज्ञानविचारकत्वादिति भावः ॥ यद्वा तस्यो योनौ स्थाने वस्त्रेणेव यथा गोपनीयं वस्त्रगोपय
ति तद्धृत् तमसि वासय निवासं स्थापय मन्मना मननीयेन हृद्येन वस्त्रसदृशेन मृदुवाचादिमात्राच्छादय वा ॥

हि. भा.

॥१६॥

कीदृशं ज्योतीरथं दीप्तिरथोपेतं नो षं पूर्ववत् ॥ १॥ अथ द्वितीया ॥ अभिजन्मा त्रिवृदन्मृज्यते संवत्सरे वाचुधे
जाघमी पुनः ॥ अन्यस्यासा जिह्या जेन्यो वृषा त्या ॥ न्येन वनिनो मृष वारणः ॥ ॥ अभिजन्मा त्रिवृदन्मिति ॥
द्विजन्मा ह्यभ्यामरणीभ्यां जायमानः यद्वा मथनेनाधानसंस्कारेण चोत्पन्नत्वा द्विजन्मत्वं ॥ अन्येभ्यो दृशत इति
मनिनः ॥ अयमग्निस्त्रिवृदन्मं आज्यपुरोडाशसोमरूपेण त्रिः प्रकारमभेदनीयं अभिजन्मते प्राप्नोति अ
भिनः ॥ आसुर्येन नयति भक्षयति क्रजगतिस्त्वनार्जनोपजनेषु व्यसयेन नयन् ॥ यद्वा ऋजुमृज्यते ॥ अस्मोपा
केप कंकरोति वा ॥ किंच इदं इदं जीमिह त्रसं हि तित्कोमलोपभृता दसः जग्यं भक्षितं ॥ संवत्सरे पूर्णेषु नववृधो अ
भिं वर्धयति जीर्णस्य पुनर्बुध्यभावात्त्यजमानं हविर्बुध्या प्रति संवत्सरं यागमर्थं करोतीत्यर्थः ॥ यद्वा एकवारं
भक्षितं हविः पुनः संवत्सरे पूर्णं संवत्सर उदरस्थं वर्धयति भक्षयितारं ॥ किंचायमग्निर्बुध्या वर्षकः सन् अन्य
स्य हविः आसा आस्येन जिह्या जेन्यः प्रभूतो भवतीति शेषः ॥ यद्वा वर्षिता सन् एकै न रूपेण अन्यस्य यज्ञे तौ

श्रीः
॥१६॥

नानि मुख निवासयोग्यानि गृहाणि आधारयत् ॥ यद्वा बृहस्पतिः सूक्तुश्चायमध्वर्युः अरिं दान्युक्त लक्षणानि
अभिषवसाधनानि उदकानि आधारयन् ॥ धारितवान् ॥ तथा सूक्तुः शोभनप्रतः पुरुस द्यानि सदनानि हविरा
सादनस्थानान्यधारयत् ॥ दशरात्रेषु हनि प्रउग रास्त्रे वैश्वदेवत्वं च स्पष्टितीये ये देवा स द्येषा स्त्रितं च ॥
ये देवा सोदियो क दश स्त्रे यम द दश स मिति ॥ ॥ सैवैका दशी ॥ ॥ ये देवा सोदियो क दश स्त्रे एथि व्या मध्ये क
दश स्त्रे ॥ अस्मक्षितो महि नैका दश स्त्रे ते देवा सोय तमि मं जुषध्वं ॥ ४॥ ॥ ये देवा सरति ॥ हे देवा सो देवाः द्योत
नशीला यूयं दिवि द्युलोके एका दश स्त्रे एकं च दश चे ये तत्संख्या का भवथ तथा एथि व्या मधि उपरि एका दश स्त्रे
तत्संख्या का भवथ ॥ किंच अस्मक्षितः तद्दे तु वाचा उच्छं ॥ अस्वं त रिक्षे क्षिपंति निव संतीत्यस्मक्षितः ॥ क्षिपतेः
क्षिप ॥ तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥ अंतरिक्षवा सिनो देवाः एका दश स्त्रे एतत्संख्या का भवथ ॥ यद्वा अंतरिक्षस्य ये सं
ज्ञा ॥ आपः पृथिवी रसं त रिक्षनाम स्रपाठात् ॥ यद्यपि तिस्र एव देवता इत्युक्तत्वा हि साद्यभिमानिन्यो देवता

चूणादिना कुपयं गोपनीयं पितुः पालकस्य यजमानस्य वर्धनं वर्धयित्वा रं उक्तप्रकारैर्लौकिकैः कृत्वा शिशुसाधारणधर्मैरुपेतं शिशुमग्निमातरावुत्पादयन् इत्यर्थः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ मुमुक्षोश्च मनवेमानवस्य ते रघुद्रुवः कृष्णसीतासर्जजुवः ॥ असमना अजिरासोरघुश्च दोषात्तज्ज्ञात उपयुज्येत आश्रयः ॥ ॥ मुमुक्षोश्च मनवेमानवस्य त इति ॥ मनस्यैवे मनस्य ते मानवस्य ते मनवाक्रमेण जः कर्मार्थं इच्छते यजमानाय तदर्थं मध्यस्थीति अत्र ग्नेर्ज्वाला उपयुज्यते यज्ञेषु रक्तस्याग्नेयत्वादो चित्याज्वाला इति गम्यते ॥ कीदृशास्ताः मुमुक्षवः आहुतिद्वारा यजमानं मोक्षमिच्छन्तः ब्रह्मलोकं प्रापयन्तः जसादिषु छंदसि वाचनमिति भावः ॥ ज्वालानामाहुतिद्वारा ब्रह्मलोकं प्राप्ति साधनत्वं कालीकुराली रूपकमभ्युपगच्छन्ते एतेषु परीत्य भोजमानेषु यथाकालं चाहुतयोत्पादयन्त न्नयंयेताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र देवानां पतिरेको धिवास इति ॥ रघुद्रुवः क्षिप्रं गच्छन्तः कृष्णसीतासः कृष्णमार्गः उग्रारः समुच्चयार्थः जुवः जवनशीलाः शीघ्रकारिण्यः ज्येष्ठे नैव वचने ॥ यद्वा असमानाः चित्रवर्णाः

श्रीः

॥२७॥

चित्रवर्णत्वं च तत्रैव भूयते ॥ कालीकुरालीव मनोजवा च सुलोहिताया च सधूम्रवर्णा सुलिंगिनी विरूपा मुखी च देवी लेलायमाना इति सप्तजिह्वा इति ॥ अजिरासः गमनशीलाः रघुश्च दः शीघ्रस्य दमानाः स्वयमेवैव वचनं वा तज्ज्ञातया तप्रेरिताः तृतीया कूर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं आश्रयः व्यापनशीलाः ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ आदस्यते ध्वसयंतो वृथे रते कृष्णमभ्वं महि वयः करि क्रतः ॥ यत्सीमहीमवनिं प्राप्तिमर्मुश दग्निश्वसन्त नयंनेति नानदत्त ॥ ५ ॥ ॥ आदस्यते ध्वसयंत इति ॥ आदनंतरं अस्य स्तूयमानस्याग्नेः प्रेतसिद्धा च विस्फुलिंगाः वृथा सहेव रते सर्वतो छंदति ॥ कीदृशास्ते ध्वसयंतः ॥ तथा कृष्णवर्णा अभ्वं महोतं अभिभवद्भूमनमग्निमहिमहत्त्ववयः नृपं प्रकाशं करि क्रिक्तः अत्यर्थं कुर्वन्तः ॥ कस्मिन्काल इति तदुच्यते ॥ यद्यदा महीमहतीं अग्निं भूमिं सच तोमर्मुशत् ॥ पुनः पुनः पराभूतं मृशे यदुलुगं ता तृशत् अभ्यस्तानामादिरियाद्युदात्तत्वं अभिभवसन् सर्वतश्चेष्टमानः स्तनयन् शब्दं कुर्वन् नानदत्त ॥ अत्यर्थं शब्दयत् पूर्ववत् प्रत्ययस्वरौ ॥ अभिभवत्वेति गच्छति यदा

द्वि. भा.

॥१८॥

इतस्ततो जिह्वा भिल्लेहिले हानो भुगुभुगुधनि कुर्वन् ज्वलति देव विष्णु लिंगा उद्भवं यथः ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीया
ये पंचमो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ भूषणयोधि वभूषुन मन्ते वृषेव पत्नी रभ्येति रोरुवत् ॥ ओजायमानस्तन्व
गुं भते श्रीमो नशृंगा दविधा वदुर्गमिः ॥ अथ षष्ठी ॥ भूषणयोधि वभूषुन मन्ते इति ॥ यो अग्निर्वभूषु वभू
वर्णास्त्रौषधीषु भरणकुशलासवाजगता अधि अधि कुं न मन्ते न मति कृष्णि प्रविशति न माते ते उय रागमः
यस्य येन भ्रा ॥ यद्वा लुहि छंदसः उपश्रुः यस्य येन हलादि शेषा भावः ॥ भूषण भूतान्ये वस्तते जसा भूषयन्निवा किं
चायं प्रविशन् वृषेव सेना वृषमरुव पत्नीः तमेव पालयित्रीः समर्थयित्री रोषधीः रोरुवत् ॥ रौ ते र्यं हलुगं ता छ
तरि अभ्यस्ताना मादिरिया द्युदात्तत्वं ॥ अथ राह्यन्न भ्येति ॥ अभितो गच्छति ॥ प्रथममोषधीः प्रविश्य पश्चात्स
धः सन्ता एव दहतीत्यर्थः ॥ किं व एवं कृत्वा ओजायमानः ओज इति बलनामस्वयं बलमिवाचरन् ॥ कर्तुं क्यउ
सलोपो धूमादिभिर्विना केवलं ते जोरूप एव सन्त तत्र श्रुं भते व शरीरभूतां ज्वालां अपि दीपयति पोषयतीत्य

श्रीः

॥१८॥

भादे जिह्वा तदुपलक्षितया श्रुत्वा जेत्यो प्रवृद्धो भवति तथा अन्ये न दवा गिरूपेण वारणः सर्वेषां वारकः सन् वतिनो व
न संबन्धिनो वृषानतिमृष्टेति माहृदिहतीत्यर्थः ॥ सृजेः छंदसेति हि व्यस्येनात्मनेपदं ॥ अथ तृतीया ॥ ह
स प्रुतो वे विजे अस्य सस्त्रिता उभा तरेते अस्मि मातरा शिशुं ॥ प्राचा जिह्वं ध्वसयंतं तृपुच्युत मासाच्यं कुपयं वधं न
वितुः ॥ ह स प्रुताविति ॥ अस्याग्नेः मातरा ये मातरस्या उसा दयि च्यो उभा उभे अरण्याये मातरौ वे विजे च ल
तः ॥ रुवि जीभय बल नयोः ॥ अस्माच्च हलुगं ता द्युस्येनात्मनेपदमेव वचनं लोपत्त आत्मनेपदे द्वितितलोपः ॥ व
दितोपे विभाषेति निघाताभावः ॥ अथ तौ पक्रमे ह स प्रुतौ अग्नि संपर्कित्वा वर्णतां प्राप्नुवसौ प्रापयसौ वा भूमिं
तथा सस्त्रितौ समानकार्यमप्युत्पादनं गच्छं यौ एवं भूते मातरौ शिशुं शिशुं वदुत्यनिसमये अत्यल्पः अभितरेते
आभिमुख्येन प्राप्नुतश्च कीदृशं शिशुं प्राचा जिह्वं प्राग्देशस्थित जिह्वा स्ठानीयज्वालं ध्वसयंतं तृपुच्युतं अर
णभ्यां स्त्रिं निगच्छंतं अकुशेन योनेः सकृदा छी घ्रमुसद्यमानं आर्द्रवत्साध्यं सम वत व्यमृदुकां च

पियेति प्राप्नुवति ॥ अद्याप्यभिज्वालयोरेकत्वं तथापि राहोः शिर इति वदौपचारिको गंतगं तव्य भावः ॥ किंच एवं प्रवृ
 धाज्वाला ओषधयो वा सवा अग्निना सह पित्रोः जगत्सालयित्रोः ताभ्यां संभूय द्वावा पृथिव्योरचसू र्वमविद्यमा
 नं तेजो मयैव यः रूपं कृण्वते ॥ कुर्वति ॥ लो कूट्टयं स्पृशतीत्यर्थः ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ तमगुवः केशिनीः संहिरेभि
 र उर्ध्वस्तिष्ठुर्ममृषीः प्रायवेपुनः ॥ तासां जसां प्रमुंचनेति नानददसं परं जनयं जीवमस्तुते ॥ ॥ तमगुवः क
 शिनीः संहिरेभि र इति ॥ तमग्निं अगुवः स्थिता यद्वा अंगुलिना मैतत् ॥ अंगुलय इवाकुटिलाः केशिनीः केश
 स्थानीयोर्ध्वभावि काष्ठोपेताः कालाः संरेभिरेहि परिंभं कुर्वति खलु ॥ आसिं गति ॥ किंचैव कुर्वत्यः ममृषीः मृ
 ताः अंगारभावमापन्नाः अपि स्त्रियतेः दू स प्रत्ययां ता त उ विरूपं ॥ आयते आगते ग्राय मन्त्रे पुनः पद्वमजा
 नंत्यः उर्ध्वः प्रतस्थुः उर्ध्वमुखाः उन्नताः प्रतस्थिरे ॥ मृत प्राय अपि प्रत्यवस्थानं कृत वं स इत्यर्थः ॥ एवं कृत
 वतीषु सतीषु समर्ताग्निः तासां ज्वाला नो जरो वयो हानिं प्रमुंचत प्रवूर्षेण मोचय नूनानदत् ॥ जरा परि

श्रीः

॥१९॥

हारणाय मंत्रयन्निवात्यर्थं शब्दयन् केवलं जराहानिरेव ॥ अपितु परं भिरुति शयं असं प्राणं अस्तु तं काष्ठोद अ
 कादिप्रक्षेपणाय हि ॥ स ते जीवं प्राणधारणे समर्थं जनयन्नुसादयन्नेति गच्छति ॥ तासां ज्वालानां संनिधिं प्राप्नो
 ति ॥ यथा लोके काश्चन रमण्यो रमणेन सह निभिरं क्रीडित्वा पश्चात् सोषिते तस्मिन् विरहेण जीर्णं श्रेयमाणं
 पश्चात् तस्मिन्नागते सति स्वदोर्बल्यमगणयित्वा संतोषेण परिषंगा पचेष्टं त समर्तमंत्रोच्चारणेण जरा मयनी
 योचित प्रदानेन प्राणयन् रक्षतीत्ययं भावोत्रानुसंधेयः ॥ ॥ अथ नवमी ॥ अधीवासं परिमातूरिहं न हतु
 विग्रेभिः सत्वाभिर्याति विज्रयः ॥ वयोदधसूते रे रिह सदा नुश्येनी सच ते वर्त्तनी रह ॥ ॥ अधीवासमिति ॥
 दावाग्निस्तूयते ॥ अन्यमग्निः मातुः भूतानां निर्मातुर्भूमेः अधीवासं उपर्याध्वा दनस्थानीयं तणगुत्तोषध्या
 दिकं परिपरितः रिह नू लिह नू अहेति प्रसिद्धौ ॥ यद्वा मातुर्भूमेः अधीवासं उपरिधार्यमाणं वस्त्रं परिपरितः रि
 ह नू संपदेरितः रिह नू संपादय तु विग्रेभिः प्रभूतं शब्दयद्भिः प्रभूतगमनैर्वासत्वाभिः सहितः ज्रयः ज्रयसाज

वेन विद्याति विविधं गच्छति। किंच पट्टलेपादवले द्विपदे चतुष्पदे च वयोन्तततुचितं तदथत् किंच श्येनी श्यामव
र्णवर्त्तनिर्मज्जिः विगतमनुक्रमेण सचते सेवते यत्र यत्रागिर्गच्छति तत्र तत्र मार्गे विकृष्टो विभवति॥ अहेति
प्रसिद्धिः॥ ॥ अथ दशमी ॥ ॥ अस्या ब्रूमन्ने मघवत्सु दीदित्यधः सीवान् वृषभो दमूनाः॥ अवा स्वाशिशाम
तीरती देवमेव युक्तपरिजर्भराणः॥ ६॥ ॥ हे अग्ने अस्या ब्रूमन्ने मघवत्सु अस्मत्संबन्धिघ्नवत्सु यागेषु गृहेषु वादी
दिति दीप्यस्व। अध अथानंतं रंश्वसीवान् ज्वालाभिश्चेष्टावान् अस्यास्मात् नवात्वा वृषभो वर्धिताभिमतानां
दमूनाः दांतमनावा सर्वत्र भवेति शेषः॥ यत्तत्तत्क्षणस्ते ससंग्रामेषु वर्मकवचमिव परिजर्भराणः अस्मद्देष्टुं पु
नः परिहरन् यद्वा युत्संग्रामेषु वर्मेव परिजर्भराणो भव। हरते र्यदुगंता द्युययेन शानन् अभ्यस्ताना मादिरियाद्युदा
त्तत्वं। उत्तगुणको भव मघवत्सु यत्सेषु दीप्यस्व॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेष्वष्टौ वर्गाः॥ ॥ अथैवा दशमी॥ इदम
न्ने सुधितं दुर्धिता दधिप्रिया दुर्धिन्यननः प्रयो अस्तु ते॥ यत्ते शुकं तचोत्तरो च ते शुचितेनास्मभ्ये वनसे रत्नमै

र्थः॥ किंच प्रवृद्धज्वालाः दुर्गीभिः केन चिदपि गृहीतुमशक्यः सन् प्रीमो न भयं करो मृग इव स यथा दुर्ग्रहः सन् शृंगे
चालयति तद्वत्। अयमपि शृंगाणि शृंगवदुन्नता ज्वालादविधाव अर्थं चालयति। धुनो ते र्यदुगंता तद्विरि
पः। अस्या च दध्यादाविति नूत्नेन संग्रहो दृश्यः॥ ॥ अथ सप्तमी॥ स संस्तिरो विष्टिरः संगृभायति जानने वजा
नती नित्य आशये॥ पुनर्बर्धते अपियंति देव्य मन्यद्वयः वित्रोः कृण्वते सचा॥ ॥ स संस्तिरो विष्टिरः संगृभायती
ति॥ सोमिः संस्तिरः अउन्नः संयुवात्सुणा ते मूलभुजादित्वात् प्रययः पशदिः छंदसि बहुलमिति उत्तरपदाद्यु
दात्तत्वं॥ तथा विस्तरः कृदाचिद्विस्तीर्णः सन् संगृभायति॥ संगृण्हायौ वधीः॥ किंच अयं जानने वयजमानार्थं प्र
वृद्धेन भवितव्यं॥ अतो ज्वालाभिः संयोज्य रयधिगच्छन्ने वजानतीः यजमानार्थं प्रवृद्धाभिर्भूतव्यमित्यवगच्छं
ती ज्वालाः नित्यः अविच्छिन्नः सन् आशये आशते। आशतीत्यर्थः। लोपस्त आस्मनेपदेष्टु तिलोपे एव भूतं ज्वा
लाः पुनः पूर्वं प्रवृद्धा एव पुनरपि यागयोग्या यथा भवेति तथा वर्धते देव्यं यागादिव्यवहारयोग्यं स्तु सं वा मि अ

हि. भा.

॥१०१॥

स्वात्मकस्य पारं निरतिशयस्य स्वास्पदं ब्रह्म लोके प्रापयेत् ॥ एष वः पुण्यः सकृत् लोके ब्रह्म लोके कुरुतिया गाद्यनुष्टु
न वतां श्रूयमाणत्वादेवं प्रापयन्त्या नौः शर्मस्तेन निरतिशयं ब्रह्म प्रापयेत् ॥ परस्यांते कृतास्मानः प्रविशंति प
रं पदमिह कृत्वा ॥ द्विशब्दुसादनद्वारा वा विदिषंति ॥ यत्नेन दानेति श्रुतेः ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ अमीनो अ
ग्न उक्थ्य मित्रु गुर्वाद्या वाक्षामासिंधवश्च स्वगूत्तः ॥ गव्यं यव्यं यंतो दीर्घा हेषं वरमरुण्यो वरंत ॥ ७ ॥ ॥ अमी
न इति ॥ हे अग्ने नः उक्थ्यैः शस्त्रैः अभिजुगुर्वाः आभिमुख्येन स्तुहि प्रोत्साहय सम्यक् शस्तमियं गी कुरु ॥ गु
रा ह्ये ॥ लिङि बद्धं तं छंदं सीति विकरणस्य श्रुः बद्धं तं छंदं सीत्युक्तं तथा द्यौ यतो वै सतरुर्मनो रियादिषु
श्रुतिषु नौरूपात्वेन स्तुतत्वात् ॥ वीदृशीतो नियतं ॥ खेगूपो दवा कृषण कृष साधनो पेतां पद्वती हस्वबुद्ध्या मि
ति मतुप उदात्तत्वं ॥ द्रव्यदेवता मंत्रादिरूप पादो पेतां ईदृशी यज्ञादिकानां वं ॥ इमे शोध पंडूयः पृष्टपत्र स्त्राध
स्त्रिषु पंडुः पुत्रातयं ॥ वाक्षामाद्या वा पृथिव्या वपियज्ञ साधन संपादनेन प्रोत्सायतां ॥ तथा सिंधवः स्यंदन

श्रीः
॥१०१॥

शीतानद्यश्च स्वगूत्तः स्वयमेव गामिन्यः गव्यं गोसंभवं क्षीरादिकं गवां तृणाद्युत्पादनद्वारा गव्यं उपलक्षणमेत
द्यवब्रीह्यादिजन्यं पुरोडाशादिकं यंतः प्रापयंतः प्रोत्साहयंतु तथा अरुण्यः अरुणगोवर्णगो युक्ता ॥ मत्तथ्योत्तु
यते ॥ आरुण्य साधनभूताः उषसः तद्धेतुत्वाच्च ह्ये ॥ दीर्घा हि सर्वाण्यहानि सर्वकलं द्रवं द्रव्यमाणं अन्नरसादि
कं वरं वरणीयं श्रेष्ठं अन्यदपियाग साधनं वरं तस्यापयंतु ॥ वरः सैभुक्तौ ॥ अंतर्भावितेन्यर्थं छंदसौ लक्ष्य
ययेन शप् ॥ साधयंतु एतत्सर्वमग्नेः प्रसादादिय म्नेरेव स्तुतित्वाद्वाग्नेयत्वं मविरुधं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्विती
ये सप्तमो वर्गः ॥ ॥ बलिद्येति त्रयोदश चैतत्तीयं सूक्तं दैर्घ्यतमसं जागतं अये त्रिष्टुभौ अग्निदेवता प्रातरनु
वाका ॥ इवेन शस्त्रयो रुक्तौ विनियोगः ॥ तत्र प्रथमा ॥ बलिद्येति तद्वपुषे धायि दर्शितं देवस्य मर्गः सहसो यतो
जनि ॥ यदी मुपन्ह रते साधते मतिर्ऋतस्य धेना अनयंत स स्मृतः ॥ ॥ बलिद्येति तद्वपुषे धायि दर्शितमि
ति ॥ देवस्य द्यौ तमानस्यादित्यस्य दर्शितं सर्वे दर्शनीयं तस्य सिद्धं मर्गस्तेजः इथा इथं सर्वे दृश्यमानप्रकारे

हि. भा.

॥१०२॥

णवपुषेशरीरव्यवहारयदादृश्यधायिधार्यते सर्वैः बलिथेयुभेअपिसत्यनामनीवदश्रतसन्नादथेतित
मसुपाठात् जातगमिनाभुक्तानेजरणेनशरीरधारणं प्रसिद्धं ॥ लोकोपकयज्ञैस्तेजःमतिर्मदीयाबुधिमुप
हरते ॥ उपगच्छति ॥ उपगम्यप्रवर्तते वा ॥ सेनाः सर्वप्राणिनां वाचासंस्कृतः समानं गच्छत्यः साहेप्रवर्तमानः
स्ववतः कर्त्तरिक्विप् ॥ अनतेयै नयति ॥ अग्रेस्तोत्रं निर्वहंति ॥ अग्रेस्तेजसावायत्तं निर्वहंति ॥ तेजोमयी वागिति शु
ते ॥ अतः कारणान्मतिरुपहरत इत्यर्थः ॥ येनेति वाङ्मामधेनाग्राह्यतितन्नामसुपाठात् ॥ अथद्वितीया
पक्षोवपुः पृथुमान्नियुआशये द्वितीयमासतश्चिवास्तमातृपु ॥ तृतीयमस्य वृषभस्य दोहसे दशप्रमतिजनयं
तयोषणः ॥ पक्षोवपुः पृथुमानिति ॥ अयमग्निः पक्षः अन्नसाधकः पाकादिना पुनः वपुष्मान् शरीराभिवृ
द्धिहेतुः पितुमान् हविलक्षणान्युक्तः नित्यः शाश्वतः ईदृशः सन् प्रथमं पृथिवीस्थानः सन् आशये आ
शेते दाहपाकादिलौकिकं कर्मयत्तादिवैदिकं कर्म निवर्तयन् भूवोभूमौ वर्तत इत्यर्थः ॥ तथा सप्तचिवास्तमातृपुस

श्री

॥१०२॥

मात्वं ॥ इदमग्नेसुष्ठितं दुर्धितादधिरिति ॥ हेअग्ने इदमस्मदीयं सोमादिरूपं हविः कीदृशं तत्तु दुर्धितात्तु दुर्धस्थावि
तात्तु दुर्धितात्तु काष्ठादेरधिउपरिस्सुष्ठितं सुहितं सुहृदनेमन्नाग्रामननीयात्प्रियादुचितं तव दद्यादपिउपशब्दोवधा
रणेचिउहोविशब्दार्थः ॥ तत्तव प्रेयः अतिप्रियतमभ्युते किमियाह ॥ हेअग्नेतेतव तन्वः शरीरस्य घृतेनोष्णलितया
ज्वालायाः शब्दनिर्मलं शुक्लं दीप्तं यत्तेजोरोचते तेन सह रत्नं रमणीयं मणिमुक्तादिकं वितरन् वनसे अस्मान् संभजस्व व
नतेर्बल्ययेनात्मनेपदं ॥ अथ द्वादशी ॥ रथायनावमुत नो गृहाय नित्याग्निं पटुतीरास्य मे ॥ अस्माकं वीरौ उत नो म
द्यो नो जनांश्च यां पारया उर्मया च ॥ रथायनावमिति ॥ हेअग्ने उत अपि च रथाय रं हणाय गृहाय सर्वस्याय न न भूतय
नोस्माकं यजमानाय नावसे सारोत्तारिको सोमयागात्त्रिको नावैर्वा सिदेहि संपादय रातिर्दानं कर्मादासतिरातीतित
न्नामसुपाठात् ॥ सैव विशेष्यते ॥ उत अपि च यानौः अस्माकं वीरान् अस्मत्संबन्धिनः पुत्रादीन् मघोनः हविलक्षण
न्वतः वरोति ॥ जनांश्च यजमानान् स्मानपियाजैः पारयात् पारयेत् ॥ पारयतेर्लेघडागमः जननमरणदिवदुः

तात् ॥ महतो यत्तस्य मूलात् बुधात् आधानादारभ्य वर्षसः रूपनामैतत् रूपस्य त्रैउपक्रमोपसंहाराख्यसिधवे
 र्दृष्टानासः स्वकीयथापारसमर्थाः सूरयो मेधाविनः क्रुतिजः शवसाबलेन मंत्रादिरूपेण शरीरशरीरेण वा निष्कृतं नि
 ष्कुर्वीति साधयति उत्पादयति काष्ठात् यद्वा एनमग्निं बुधात् आदितः मथनादारभ्य महिषस्य वर्षसः महतो रूपस्य आ
 कृतिसिद्धीकारसमर्थस्य सिद्धाया विष्कुर्वीति ॥ करोते छंदसिलुडि मंत्रे घुसेति घे लुक् ॥ व्यस्येनां तादेशः ॥ किंच यत्
 द्वा एनमेवाग्निं प्रदिवः पुराणात् अनादिकालमारभ्य न केवलमिदानीमैत्यर्थः ॥ पूर्ववदिदानीमधो मधुनः मधुस
 द्वा रूपस्य आधवे आधवने प्रक्षेपे निमित्ते सति गुहा संतं गुहायां वेद्यां काष्ठेषु निगूढं संतं मातरि श्वा अंत रिक्षे वेष्टमा
 नो वायुः अनुक्रमेण मथायति बालयति उद्धेधयतीत्यर्थः ॥ यद्वा मातरि पूलस्य निमतिरियोगे श्वसिति वेष्ट तदिति
 मातरि श्वा यजमानो गुहा संतं आरण्ये निगूढं संतं प्रादुर्भावाय अनुक्रमेण मथायति माश्नति उत्पादयतीत्यर्थः ॥
 यस्मा देवरूपस्तस्मात्तं स्तोतव्यमित्यर्थः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ प्रयसितुः परमा नीयते पर्याप्तक्षधो वीरुधोदं

श्रीः

११९३॥

सुरो हति ॥ उभायदस्य जनुषं यदि च त आदिद्य विष्टो अभवद्गुणाश्रयिः ॥ ॥ प्रयसितु रिति ॥ यद्यस्मात्सितुः अन्त
 र्गत् पशूलक्षणस्य षष्ठी स्थाने प्रथमा ॥ तस्य वरमांत परमत्वाद्येतोः उत्कृष्टत्वायेत्यर्थः ॥ तदर्थं प्रपरिणीयते प्रवर्षे
 ण परितो नीयते पर्याप्तक्रिय तद्व्यर्थः ॥ यद्वा पितुः उत्पादकात् परमात् उत्कृष्टत्वात् गार्हपत्यलक्षणस्य ग्रेः सकाशादा
 हवनीयं प्रति प्रपरिणीयते प्रवर्षेण नीयते पर्यनर्थकः ॥ किंच पक्षधः पशुपुरोडाशादिषु दाहमध्ये धीयमानाः यद्वा प्र
 स्य सं प्रसारणं क्षुधबुभुक्षायां विष्टः प्रक्षोधाः प्रवर्षेण बुभुक्षिताः भोक्तुमिच्छमाना वीरुधः दंसतेषु मध्ये आरोहति
 आरोहंति प्रविशंतीत्यर्थः ॥ इवियास्तौ ॥ इदित्वा नुम ॥ आदित् अतएव कारणात् नृत्विः श्रुत्यो यमग्निः घृणा यजमा
 नेषु नुग्रहेण यद्वा घृणा घृणाः दीप्तिमान्मत्त्वर्थं लुप्यते ॥ दीप्तिवायविष्टो युवतमो प्रवत संपन्नः स्वीकारसमर्थो भवति
 इत्यर्थः ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ आदिन्मातृ रा विशाद्या स्वाशाचिरहिंस्यमान उर्विया विवा वृधे ॥ अनुयत्सूवी अरुहं सना
 जुको निनव्यसी चवरा सधावते ॥ ॥ ॥ आदिन्मातृ रिति ॥ अयमग्निः आदित् पूर्वमातृः यविष्टो भवदित्युक्तत्वात् ॥

तदनंतरमेव मातृरुसा दधित्रीमातृस्थानी दशदिशः आअविशत् सर्वतः प्रविशति ॥ पूर्वदश प्रमत्तिजनयंत
पोषण इत्युक्तत्वात् दिशो मातृत्वं दिक्षु प्रकाशेन व्यास इत्यर्थः ॥ मातरो विज्ञेयं ते ॥ यास्मात् तेषु अस्म्यमानः परिपीड्य
मानः उर्विया उरु अतिप्रभूतं प्रवृद्धो भवत् ॥ तास्वा विशत् यथा वृश्चिजे जस्वी जनन्याः स्तनपानं परिपीडा पक्षिण
रादिभिः सम्यक् पोषितो समत्वं प्रकाशय पुनरागत्य मातरमा लिंगति तद्वदिति भावः ॥ तस्मिन्काल इति ॥ तत्राहाय तस्य
दासनात्तुवः दीर्घकालं विगिन्यः स्थापनकाल एवाक्षिप्ताः अतएव पूर्वाः प्रथममाविनी रोषधीः अनुक्रमेण अरुहत् ॥
आरोहति ॥ रुहेऽं दसो लुङ् कृमद रुहिभ्यश्चंदसीति कुरडा देशः ॥ उपरि प्रज्वलति तथानवसी पुनवतरास्तु अतए
व पूर्वापेक्षया निरुह्या सुपश्चाद् आविनी रोषधीः पुनिधा वातनितरां नीचैर्वागच्छति ॥ अतः प्रविशतीत्यर्थः ॥ यथा काष्ठा
अधस्तात् परिष्ठाच्च प्रविश्य ज्वलति तदा दिक्षु प्रकाशितो भवदित्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ॥ अर
दिहो तारं वृणाते दिवि विष्णु भगमिव पृथ्वाना सकंजते ॥ देवान्यत्कृत्वा मज्जना पुरुष्टोमर्त्तं शंसं विश्रवधावेति धा

हि

श्री

॥१०४॥

सलोकाश्चिबं कुरीषु मातृस्थानीया सहित कुरीषु वृष्टिषु ॥ द्वितीयमातृशोते मध्यस्थानो विद्युद्रूप आवर्त्तते ॥ अस्य वृषभ
स्य वर्षितुरस्यैव विद्युता मेः सहायत्वेन संबन्धिने दो हसे दोग्धे आदित्योदकस्य वर्षयित्रे आदित्य रश्मये ॥ दुहेः कर्त्तय
सुप्रसूयः ॥ तस्य वृत्तये तृतीयमातृशोते कृष्णानो वर्त्तते ॥ यद्वा अस्य वृषभस्य वर्षितुः प्रसिध्स्यादित्यस्य संबन्धिने दो
ग्धेरश्मये तस्य यथार्थे आदित्य रश्मयो घर्मकाले भूमिस्थ मुदकमाकृष्य सूर्यं प्रापय्य तत्र चिरकालं धत्वा पुनरंतरि
क्षं प्राप्य मेघेषु स्थित्वा वर्षकाले प्रवर्षतीति प्रसिध् ॥ अतो रश्मेर्दातृत्वं ईदृशं त्रिस्थानमग्निं महाभागं योषिणः मिश्रशी
लाः सर्वादिशः जनयंत उसा दयंति ॥ सर्वादिक्षु प्रसृत इत्यर्थः ॥ दशसुदिक्षु प्रकृष्टमननवंतं पूज्यत्वा यद्वा म
थनकाले दशभिरेगुलीभिरुत्पन्नं लोकात्रये दशदिक्षु व्यास इत्यर्थः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ ॥ नियदी बुध्ना महिषस्य
वर्षसर्दृशानासः श्रवसां तसूयः ॥ यदी मनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहा संतं मातरि श्वामथायति ॥ ॥ नियदी बु
धादिति ॥ ईदं नमग्नेयद्यस्मात्कारणात् यामनमग्निं महिषस्य महन्नामैतत् ॥ महिषा ऋभुधा इति तन्नामस्य

सन्व्यवस्थात्। विनिश्चये। सर्वतो व्याप्तो भवति॥ तत्र दृष्टं तः॥ अनाकृतः अनिवारितः अप्रतिहत प्रसरः वक्त्रा बहु
वक्त्रा वा क्रूरन्येभ्योपि दृश्यत इति वनिष्॥ दृशियहणात् कुर्वन्हायेन कुटिलरुवविहृषकादिवक्त्राः तेषां तास्य च
द्युच्चस्यथा जराणाः श्रुती विनिश्चये विविधं कुर्वन्वर्तते तद्दृश्यमप्यनाकृतः॥ अप्रतिबध प्रसरो व्यबस्थित तदा तस्या
ग्नेः पल्लवपतने मार्गे यत्तत्परे रजो रंजनात्मको लोवः आस्थात्। आतिष्ठति सर्वत आश्रयति। अग्नौ बहुधा यजतीत्य
र्थः॥ व्रीह्यास्यतस्य दक्षिणः दहतः दहेत्किं तः दक्षुः दक्षजं हसः दक्षमार्गस्य पुनः पुनर्गम्यत इति जं हसार्गः हंते
यद्दुःखं तात्कर्मण्यस्तन्। कुत्वा भावश्छांदसः शुभचे जन्मनः मंत्रसहितारणे रुसन्त्वा त्वयधनः विविधज्वालस्य
अतियत माया स्वीये श्रुतिदिशि रंगेरीयते॥ ॥ अथाष्टमी॥ आदस्यते कृष्णसोदक्षिः सूरयः शरस्येव त्वेषथा
दीषते वयः॥ त्वया ह्यग्ने वरुणो धृत व्रतो मित्रः शुभशूदे अर्यमा सुदानवः॥ यत्सीमनु त्वना विश्वथा विभुरराभने
यातः स्थापितः सन् अरुषेभिर्गमनशालै रंगेभिर्ज्वालिदिरूपै रवयवै र्वा अंतरिक्षं आज्येन हव्यं सन् द्रियते गच्छति इति
गतौ॥

आदिति॥ आत्प्रवधानेन तं अस्याग्नेः स्ते सूरयः सरणयो मार्गः कृष्णसः कृष्णवर्णा भवन्ति। यत एवं भवन्ति तद
र्थं दक्षि दहतिका वान्। पुरुषव्यत्ययश्छांदसः शुभो लुक्॥ किंच ज्वालितस्याग्नेः त्वेषथात् दीप्तात्तेजसः सकृत् शत्रु
भीत्या पलायमाना इव एव मंत्ररिक्त्वा स्पृशन् सर्वतो दहतीति दवाग्निरूपेण श्रूयते॥ ॥ अथ नवमी॥ त्वया ह्यग्ने वरुणो
धृत व्रतो मित्रः शुभशूदे अर्यमा सुदानवः॥ यत्सीमनु त्वना विश्वथा विभुरराभने मिः परिभूरजायथा॥ ॥ त्वया
ह्यग्ने इति॥ ते अग्ने त्वया खलु वरुणो राक्षस्यभिमानि देवो धृत व्रतः स्वीकृत वृषणादि कर्म भवति। तथा मित्रो ह
रभिमानि देवः शुभशूदे शतयति तमः॥ शूद्रशतने। छांदसो लिट्। अजादित्वा दभ्यासदीर्घः। तथार्यमा उभयोर्म
ध्यवर्ती देवः सुदानवः शोभनदानो भवति॥ व्यत्ययेन बहुवचने॥ यद्वा एते वरुणादयः सुदानवः शोभनदानाः त्व
त्कार्यवृत्तिरिः अथाहि शुभशूदे तीक्ष्णी क्रियेते। हिशूदे मंत्रांतरप्रसिद्धि द्योतनार्थः। त्वमग्ने वरुणो जायते स इति
हि मंत्रांतरं। शूदेः वृमीणि छांदसो लिट्। इत्योरे इति रेभावः। हिवेति निघाताभावः। वरुणादीनामग्यादनत्वे उप

हिं भा.
॥१०६॥

पत्तिमाह ॥ यद्यस्मात्कारणात् हे अग्ने सी सर्वतः परिभाविता सन् अनुक्रौमेण अजायथाः जायसे प्रादुर्भव
सि ॥ तत्र दृष्टान्तः ॥ अरान् रथस्य शंकून् नेमिर्न बाह्यवलय इति स यथा व्याप्यति ॥ तद्वदयमग्निर्विरूपादीन्
व्याप्यति षति ॥ ॥ अथ दशमी ॥ त्वमग्ने शशमानाय सूचते रत्नं य विष्ट देवर्तमिन्वसि ॥ तं त्वानुनयं सहसो
युवन्वयं भगं न कारे महिरत्नधीमहि ॥ ॥ त्वमग्ने शशमानायेति ॥ यजमानाय तद्यागार्थं रत्नं रमणीयं हवि
देवतातिं देवेषु तायमानं विस्तार्यमाणं रत्नं सिव्याप्नोषि ॥ अस्मत्पदं तं हविः देवान् आपयसीत्यर्थः ॥ रत्नं त्वि
द्विक्मं रत्नं तितननक्षरं तितन्नाम सपागात् ॥ हे सहसो युवन् युवश्च द्वे नो सन्ति लक्ष्यते ॥ मथ न कालो नो
त्यन्त बलस्य मिश्रयित्वा यद्वा सहस्रं युवन् त्रियतरुणं महिरत्नं अस्मत्पदेयं महद्रमणीयं धनं नयं
नवतरं स्तुये वा तं तादृशं हविर्भुजं त्वात्वं वयं यजमानाः कारे श्वे स्तोत्रं लक्षणे नु क्षिप्रं धीमहि स्थापयामः ह
विः प्रदानं समये क्षिप्रमेव स्तुम इत्यर्थः ॥ तत्र दृष्टान्तः ॥ भगं न आदित्यमिव यद्वा महं तं राजानमिव तं यथा

श्रीः
॥१०६॥

यसे ॥ ॥ आदिधोतारमिति ॥ होतारं होमनिष्ठादं कृत्वा आहूतारं देवानां वार्त्तादृशमग्निं दिग्बिष्टिषु दिवसैषणेषु निमि
तभूतेषु वृणुते संभजते ॥ तथा पृथ्वानासः रविषास्तुत्या च पृथ्वाना यजमानाः पृचेः छंदसस्य लिट्कालचक्रं
ते प्रसाधयंति ॥ विमिव रथमिव तं यथा जनाः प्रसाधयंति तद्वत् ॥ यद्वा महं तं राजानमिव दीप्तसूर्यवत्सर्वमिदं यथः ॥
हं जतिः प्रसाधनवृत्तेति यास्कः ॥ यत् यस्मादयमग्निः पुरुष्टुतः बहुभिर्बहुधा वाप्यमानः कृत्वा कृतुना वृत्तं नाया
गादिरूपेण मज्जन्मना शरीरेण बलेन वा उक्ता न देवान् हव्यं कर्त्तुं नृकृत्वेजः यत्तु भुजो देवाः कृत्वा मज्जना वयो
यितुं तथा मर्त्यं यजमानं शंसं श्रुत्यं वा तं विश्वं धा विश्वं नतः यद्वा विश्वं यो वति पूर्वोक्तान् कामयते ॥ किमर्थं धायसे हवि
र्लक्षणा न्नाय तस्मा होतारमग्निं वृणते च ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ ॥ वियदस्याद्यजतो वातचोदितो वारो न
वक्त्रा जरणा अनारुतः ॥ तस्य पत्न्यं नृक्षपः कृष्टजं हसः सुचिजन्मनो रज आयध्वनः ॥ ॥ वियदस्यादिति ॥ य
त् यदा यमग्निवति चितः वायुना प्रेरितः तृतीयावृत्तमिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ यजतः सर्वं यिष्टयः यष्टुयोग्यः

देवेषु मध्ये प्रख्यापयेत् ॥ शृणोते तर्हि घृणमः कीदृशोयं सद्यो स्मृतो तमानः ॥ द्युतदीप्तौ ॥ अन्येभ्योपि दृश्यत इ
ति मनिन् ॥ जीराश्वः शीघ्रगमनाश्वः होता देवाना माहाता मंदूः मदनरालः चंद्ररथः ॥ विंवायं अमूरः ॥ अमूदव
तः वस्यः वृमनीयः सः प्रसिधो ग्निर्नेषतमैः अत्यर्थं नेतृभिः वृमभिः स्तोत्रैर्वनिस्मान् उत नेषत् ॥ अपिना मनये
त् ॥ यत्तस्य परं प्रायायत् नयते ले घृणमः ॥ सिद्धदुःखमिति सिद्धिः ॥ विमर्थं वामं वननीयं सुवितं सुष्टु प्राप्यं सर्वैः
कंक्षणोयं स्वर्गं वा अथ आभिमुख्येन प्राप्नुनेषत् ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ अस्ताव्यग्निः शिमीवद्विरवैः साम्राज्या
य प्रतरं दधानः ॥ अमीचये मघवानो वयं च मिहं न सूर्यो अतिनिष्ठतन्युः ॥ १॥ ॥ अस्ताव्यग्निरिति ॥ अयमग्निः
शिमीवद्विः हविः प्रदानादि वृमवद्विरवैः अर्चनसाधनैर्मंत्रैः अस्ताविस्तुतोस्माभिर्यजमानैः शिमीति वृमनाम
शिमीशक्तिरिति तन्नाम सपाठात् ॥ कीदृशोयं कीदृशोयं साम्राज्या बसाम्राज्य वृमनिष स्यर्थे चतुर्थे सम्यग्
जमानत्वे प्रतरं प्रकृष्टतरं अत्यर्थं दधानः ॥ अमुचछंदसीत्यमुप्रययः ॥ विंवेममग्निं अमीचपुरो वर्तमानां

विजः पुत्रादयो वा ये वयं च पूर्वस्तोतृत्वे प्रसिद्धाः ॥ वयमपि अति अत्यर्थं निष्ठतन्युः ॥ शृणुयतु निष्ठवस्तवो जिः श
वृवृम रतः परमप्यस्मसु त्रयोत्रादयो वयं चाग्निस्तु मइत्यर्थः ॥ तत्र दृष्टं तः मिहं न सूरः मिहं मेहन शीलं मेघं यथा
सूरः सूर्यो हव्यर्थं शृणुयति तं हत् ॥ लिउ. छंदसो विकरणस्य श्रुः ॥ अतिनिः श्रुतं न श्रुयतु सेतायामिति वत् ॥ ॥
॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेन वमोवर्गः ॥ ॥ समिध इति त्रयोदशी तृतीयं सूक्तं अनुष्टुभं प्रथमयोः समिन्नामवो
ग्निर्देवता समिधो ग्निर्द्वितीयादीनी तनूनपा न्नराशंस रजो बर्हि देवी हार उषा सा नभा देव्या होतारौ प्रचेतसौ
तिस्त्रो देव्यः सरस्वती ह्यभा रत्यस्तुष्टा वनस्पतिः स्वाहा कृतिरियोताः क्रमेण देवताः अंश्या इन्द्रस्तिस्त्रो देव्य इत्य
स्य विवरणं सरस्वती ह्यभा रत्य इति ॥ अत्रानुक्रमिकम् ॥ समिध आश्रयो नुष्टुभं मंयं द्रीति ॥ अत्रेध्म तनूनपा दादि
भिर्यज्ञाववा विभिर्यज्ञे एवोच्यते ॥ अतः स एवनेति कृष्यवयस्य मतं अग्निरेव समिदादिभिरुच्यते ॥ अतः स एव दे
वतेति श्रुत्वा पूरणं मते निरुक्ते किं देवताः प्रयजानूयाजा इति छंदो देवता क्रतु देवता इति पक्षो तत्र बुद्ध्या प्रदर्श्य

तदर्थं ब्राह्मणानि चोदाहृत्य ते। इतरेषु अथवादाः आश्रयावेति सिद्धांतितं। अथ किंच देवताः प्रयाजानूया
जादृयादिनापशुवं गिरोगोत्रोत्पन्नानां एतदा प्रीतिस्तुं॥ एका दृश प्रयाजा इति खंडे सूत्रितं। समिधो अद्येति
सर्वेषां यथऋषिवेद्यत्रयथऋषिग्रहणेन आप्रीतिस्तुं निचित्रिविधानितत्रासिष आच्यवाध्याश्वानिगात्स
मदानि चत्वारि नाराशं सवंति मेधातिथं दैर्घ्यतमसं प्रैषिकानि वनराशं सतनूनपादुभयं वेति दूतगणितनून
पात्वंतीति तत्रैव तस्मिन् दैर्घ्यतमसत्यादुभयवत्॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ समिधो अग्न आवाह देवा अद्य यतस्सूचे॥
तं तु तनुष्वप्यंस्तसोमायदाशुषे॥ ॥ समिधो अग्न इति॥ हे अग्ने समिधः सम्यक् दीपितः एतन्नामकस्मिन्
अद्यास्मिन् यागदिने देवानूहविषो भोक्तुं नग्यादीनां वहा अस्मद्यज्ञं प्रति प्रापयत। सूचे यागा यो ह्यतस्सूचे यज
मानाय तदर्थं आवाह्यं च सूतसोमाय यागार्थमभिषुतसोमाय दाशुषे हविर्दत्तवते यद्यपीदानीमेवाहूयते देवाः
तथा पूर्वानुष्ठानपेक्षया भाव्यपेक्षया वा दाशुष इत्युच्यते हविर्दात्रे वा यजमानाय तदर्थं पूर्यं पूर्वभ्यो हितं पूर्ववा

श्रीः

॥१०८॥

स्तवंति तद्वत्॥ ॥ अथैकादशी॥ अस्मे रयिं न स्वर्थं दमून संभगं दक्षं न पृष्टा सिधर्णसि॥ रश्मौ रिव यो यमति जन्म
नी उभे देवानां शंसमृत आचसऋतुः॥ ॥ अस्मे रयिं न स्वर्थं दमून समिति॥ हे अग्ने त्वं अस्मे अस्माकस्वर्थं सृष्टु
रमणीयं दमून संदमनीयं उपाज्यं। दमे स्तनसि रित्यूनसि प्रत्ययः। रयिं न पृष्टा सि सं पृणक्षि उभयमपि ददासौ
यर्थः॥ पृची संपर्वे लेद्या रागमः। ब्रह्मं छंदं सीति विवरणस्य श्वः॥ इदानीं परोक्षेण ह॥ योगिः रश्मौ रिव
स्वकीया नूरश्मी नूयथा यमति नियमति विस्मरयति॥ तद्वत्स उभे जन्मनी जननाधारभूता बुभौ लोकौ इह लोकौ
यमिति। नियमति। तथा सऋतुः शोभनकर्मयं कृते अस्मदीययज्ञे देवानां संबन्धिनं शंसं स्तवं च आयमति। आयच्छ
ति। सर्वं ददाति। यद्वा पूर्वार्धं पृष्टा सीत्यपि परोक्षत्वाय प्रथमपुरुषतया योज्यं॥ ॥ अथ द्वादशी॥ ॥ उत नः स
द्योत्मा जीरा श्वो होता मंदः शृणवस्त्वं दूरय॥ स नो नेषे नेष तमे रमूरोऽग्निर्वमं सूचितं वस्यो अह॥ ॥ उत न इति॥
उत न इहः स च संभावनायां सोमिः नोऽस्मदीयं आह्वानं उत श्रवणवत् अपि च मे शृणुयात्। यद्वा नोऽस्मान् आवयेत्

लियः यत्तु संपादनाहः ईदृशो नाराशंसः नरैः कामी तत्तुभिः कृत्विभिः शंसनीयोभिः दिवोद्युलोकादागस्यमध्यामधु
रेणरसेनयत्तुमस्मदीये त्रिरामिमिक्षति त्रिवारे समंतात् संचतिसस्वदयतीत्यर्थः ॥ यद्वा मधुरेण पूलेन त्रिरामि
मिक्षतियोजयतीत्यर्थः ॥ नराशंसो यत्तु इति वाच्यं पक्षे यत्तामिमांती देवोद्योतमानः द्युलोकादागस्यानुष्ठीयमा
नः यत्तु त्रिरामिमिक्षति ॥ अयं नराशंसो देवः त्रिराउपसर्गवन्नगद्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ त्रिवारमागच्छति ॥ त्रिराहर
ति वा त्रिराहं पूर्ववन्नेयं ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ ईदृशो अग्न आवहे दं चित्रमिह प्रियं ॥ इयं हित्वा मतिर्ममाच्छासुजिह
वच्यते ॥ ईदृशो अग्नेति ॥ हे अग्ने ईदृशः सर्वैस्तुल्यः इहानामवस्ते इह स्थिन्पक्षे चित्रं चायनीयं प्रीणयितारमस्म
धुविः स्वीकुरुं वा प्रीतियुक्तमिदं आवह आह्वययसुजिह्वतपानेन शोभनज्वाला इयं मम मतिर्मनसा धनस्तुति
रूपा कृत्वा त्वां अहं आभिमुख्येन प्राप्तुं वच्यते उच्यते मातिरेवास्मदीयोच्यते ॥ वाचयेद्वि संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपस्य
वाचुं दसीति विदुस्मितत्वात् अभावे च यत् ॥ अत्र पुरोडाशदिष्टभिमानियत्तु परतयारव्येयं ॥ एवमुत्तरत्रयज्ञो गे

श्रीः

११९०९१॥

यत्तु संबंधि देवताभिश्च यज्ञो देवोच्यत इति तत्परत्वेन न्याय्येयं ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ ॥ स्तृणानासो यत्तु स्त्रचो बहिर्यज्ञे स्त्र
चरे ॥ वृंजे देवयचस्तममिंद्रयशर्मसप्रथः ॥ ॥ स्तृणानास इति ॥ स्त्रचरे शोभनप्रायणीयाद्युवांतरयागवति
यत्तु सोमयागे बहिर्दिर्भा नृस्तृणानासः आस्तुरंतः यतः स्त्रचः नियमितजुह्वादिपात्राः कृत्विजो देवयचस्तमं आति
शयेन देवगामिनं सप्रथः सर्वतो विस्तीर्णं शर्मस्त्रुखसाधने गृहं इंद्राय वृंजे विवर्जयंतीत्यर्थः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ विष्णु
यंता मृता वधः प्रयै देवेभ्यो मही ॥ पावकासः पुरुस्पृहो हारो देवीरसश्चतः ॥ १० ॥ ॥ विश्रयंतामिति ॥ हारो देवीयतस्य
हाराभिमानिन्यो देवताः विश्रयंतां विविधेभ्यस्तु विवृता भवन्तु ॥ किमर्थं देवेभ्यः प्रयै प्रयातुं देवानां प्रापणाय ॥ प्रयै
रोहिणे इति निपातितः वीदृशस्ताः कृता वधः यत्तु स्यवर्धयिष्यः महीः महयः पूज्याः पावकासः शोधयिष्यः पुरुस्पृ
हः बहुस्पृहणीयाः असश्चतः असज्यमानाः परस्य रं विप्रकृष्टा इत्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्याद्वितीये दशमोवर्गः ॥
अथ सप्तमी ॥ अभंदमाने उपादेन नोषासासपेशसा ॥ यद्वा कृतस्य मातरासीदतां बहिरासुमतः ॥ ॥ आभंद

द्वि. भा.

११९९०११

मानेति ॥ भेदमाने सर्वैः स्तूयमाने उपावे परस्परसंनिहिते सपेशसा शोभनरूपेण पेश इति रूपनामयही मह
यौ अपत्यरूपेण प्रतिदिने जायमानत्वात् बहुदूरि पत्यनाम बहुदूरुचिरिते तन्नामस्फुटात् ॥ तस्य मातराय तस्य
निर्मयौ तामागमनात् ॥ यत्तस्य संपूर्णं निर्मातृत्वं मुपचर्यते ॥ यद्वा अतिरात्रादीनाम होरात्रसाध्यत्वात् न होरा
सात्रात्रगुणविशिष्टे अहोरात्रदेवते यूयं स्वयमेव अस्माभिः प्रार्थिते इत्यर्थः ॥ यद्वा समहत् बहिरास्तृतं दर्भं आस
मं तात् आसीदतं उपाविशतं ॥ यद्वा अस्तस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ यत्तमासीदतं ॥ आसाद्य च बहिरास्तृतं दर्भं आसमं
तात् स्वयमेव सीदतं ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ मंदूजिह्वा जुगुर्वणी होतारदेव्या कवी ॥ यत्तं नो यक्षतामिमं सिधमद्य
विस्पृशे ॥ ॥ मंदूजिह्वा जुगुर्वणीति ॥ मंदूजिह्वा देवानामादृतज्वालो जुगुर्वणी भृशं भणतां स्ववती यजमानानां
संभारो ॥ यद्वा तु गतात् विविधं दसीरूपसिद्धिः ॥ तस्मिन्नुपपदेवनतेः छंदसिवनसनरक्षिमथा मिति न्ययः
कवी मेधाविनोऽंतदंशिनो देव्या होतारदेवसंबंधिनो होतारो अयं च मध्यमस्थानश्चेत्यभौ सिधं पूजसाधनम्

श्रीः

११९९०११

लीनं तं तु यज्ञं तनुष विस्तारय ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ घृतवंतमुपमासिमधुमंतं तनूपात् ॥ यत्तं विप्रस्यमावतः शश
मानस्य दशरुषः ॥ ॥ घृतवंतमिति ॥ हेतूनूपात् तनूपादामितिका-छेक्य पक्षे त्वो गावः भागानां तास्य जमा
नत्वाभ्युत्सन्नक्षीरं क्षीरासुर्विरिति आज्यस्य न सत्त्वं तद्वान्यज्ञः अग्निपक्षे आपस्तंब उच्यते ॥ ताभ्य ओषधिव
नस्य तयस्तेभ्यो गिरिति न सत्त्वं ॥ अरणीभ्यामिति भावः ॥ एतन्नामकूहे अग्ने विप्रस्य मेधाविनः शशमानस्य दश
रुषो हविर्दत्तवतो मावतो मत्सदृशस्य यजमानस्य युष्मदस्माद्वा छंदसी सादृश्य इति तत्तु पू आ सर्वनाम्न इत्यात्वं
घृतवंतं क्षीरादज्योपेतं माधुर्योपेतं सोमादिमधुरसद्रव्येण तद्वंतं यत्तं उपउपेयमासिमिमीषे मितो भवो सिवास
पूर्तिपयंतं तत्र तिष्ठसीत्यर्थः ॥ मामाने आदादिकः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ देवेषु मध्येभुविः पावको अद्भुतो मध्याय
ज्ञं मिमिक्षति ॥ नराशंसस्त्रिरादिवो देवो देवेषु यज्ञियः ॥ ॥ नूचिः पावक इति ॥ देवेषु मध्येभुवेः श्रद्धो दीप्तो वा पावक
अन्यस्याः पूतस्य शोधयिता अद्भुतः अभूत इव आद्यमक्षणो भविता आश्चर्यभूत इत्यर्थः ॥ देवेषु द्योतनशीलः य

हि.भा.

॥१११॥

यद्वापुरुषावदुप्रभूतं च वा शब्दार्थे अरं अलं त्मना आत्मना पुरुषादं क्रिया विशेषणमेतत् ॥ इदं मुदं त्वं च वृष्ट्या
देः कृत्वा त्वं शब्दो यास्वे मैवं व्याख्यातः ॥ त्वं च त्वं मश्रुत इति त्वे वं स्याद्दृष्टिर्मणः त्वं क्षते वं स्यात्कुरोति वं मण इति ए
तन्नामदेवो घृतो मिः अस्मयु रस्मत्वा मयमानः देवो नः पोषाया स्म सुष्टये राये समृधाय गाना भाना भौ वृष्टे वं ध्वं
मेघे मेघस्य नाम्नि स्थाने वा स्थितं उक्तलक्षण मुदं विषयतु विविधं गमयतु ॥ चोतं कर्मणि ॥ नुतः त्रय तीयो वार लोपः
उपसर्गात्कनोतीति षत् ॥ यद्वा नाभा अस्मत्संबंधियत्तनाभावुत्तरवेद्यो राये व स्याथे च तुथ्ये रायो गावादि कस्य को
वाय पुष्टये स्पतिरूपसृष्टो विमोचनार्थः ॥ उक्तलक्षणं दृष्टिं मुचतु ॥ ॥ अथैवा दशी ॥ ॥ अवसृजन्नुपत्सनादे
गान्यक्षि वनस्पते ॥ अग्निर्हव्या स्रष्टति देवो देवेषु मेधिरः ॥ ॥ अवसृजन्नेति ॥ ॥ हेवनस्पते वनानां पालक्य
पाप्मिमानि देवाग्ने अवसृजन्स्वैरं वर्तयन् ऋत्विजः स्वस्वकर्मस्य पापारयन् त्मना आत्मना देवान् हविर्भुजः उप
यक्षि ॥ उपेत्य यज ॥ बहुलं छंदसीति शपो लुक् ॥ मेधिरो मेधावान् अग्निराहवनीयः देवेषु भयेषां मध्ये हव्याहवी

श्रीः

॥१११॥

विसृष्टति ॥ प्रेरयति स्वीकरोति ॥ पूदत्वरणे ॥ बहुलं छंदसीति शपः श्रुः ॥ त्वे हो जरा विसृजगमः ॥ यद्वा यूपानिरेव
परोक्षेणोच्यते ॥ सोमिर्हवी विसृष्टु स्वीकरोति ॥ ॥ अथ द्वादशी ॥ ॥ पूषण्वते मरुत्वते विश्वे देवा यवायवे ॥ स्वाहा
गायत्रवे पसे हव्यमिन्द्रयवर्त्तन ॥ ॥ पूषण्वतेति ॥ अतो लुटिति नुट् ॥ द्रस्व नुट् ॥ मनुविति मनु प्र उ दन्तत्वं ॥ मरुत्वते म
रुद्विस्त द्रुते विश्व देवाय सर्व देवाय द्रुग्ये द्रुय हविः प्रदातुं स्वाहा कर्म न स्वाहा करं कुरुत ऋत्विजः कुरोते लोहित सन
सनथनाश्चेति नवा देशः ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ स्वाहा कृतान्या गल्लुप हव्या निवीतये ॥ इन्द्रा गहि शुधी हवंत्वां हवंते अ
ध्वरे ॥ ॥ ॥ स्वाहा कृतानीति ॥ हे इन्द्र स्वाहा कृतानि स्वाहेत्येव पूर्वा कृतिः वरुणमुच्चारणं यक्ष्यमाण देवतानां ताः स्वाहा
कृतयः तद्वेति हव्यानि हवीषि अत्र प्रयाजेषु वषट्कार प्रदानात्काहुतं हविरित्यर्थः ॥ तद्द्विः उपेत्य वीतये भक्षणं याग
हि आगच्छ ॥ गमेः छंदसः शपो लुक् ॥ अनु दत्तोपदेशे यादिन अनुन सिक्लोपः तथा हे इन्द्र आगहि स्तोत्रं पयमि लक्ष्या
सं चायवायवे गमन शी लयवायु देवाय तथा गायत्रवे पसे इति रूपनाम गायत्र शब्द इति स्तोत्रं पयमि लक्ष्या

दि. भा.

॥११२॥

गच्छ। आगसुहवं अस्मदीयमाह नंशुविश्रुणु। यतः त्वामध्वरे अहिंसात्मकेयागे हवन्ते आह्वयेति ऋजः अतः शु
धि॥ हवन्ते ब्रह्मलं छंदसीति सं प्रसारणं॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये एकादशोवर्गः॥ ॥ प्रतव्यसीमित्यष्टवर्चस्तत्तदैर्घत
मसंतथाचानुक्रांतं प्रतव्यसीमित्यष्टवर्चस्तत्तदैर्घत त्रिष्टुबंतमिति रुतदित्युक्तत्वात् रुतमादिसूक्तं इष्टव्यमित्येव ता अं
स्यात्रिष्टुपूशुष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्तः प्रातैरनुवाक्या इव नशस्त्रयो रूक्तो विनियोगः॥ अग्निष्टोमे अग्निमा
रुतशस्त्रे रुतं सूक्तं जातवेदस्य निविद्वानीयं। अथ यद्येतमिति खंडे सूत्रितं॥ प्रतव्यसी नव्यसी मापो हिष्ठेति ति
स्त्रइति दशरात्रस्य प्रथमे प्यहनि निविद्वानं आश्वमेधे के मध्यमे हनि निविद्वानं। तथा वाचयोरिति देशे हिक्वा न्युप
शस्य तेषु निविद्वेदो दध्या देवमेवाग्निमारुतमिति॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ ॥ प्रतव्यसी नव्यसी धीति मग्नये वाचो मतिं स
हसः सूतवेभरे॥ अपानपाद्यो वसुभिः सह प्रियो होता पृथिव्या न्यसी दृढत्वियः॥ ॥ प्रतव्यसीमिति॥ अहं अग्ने
नव्यसी नवीयसी अतिशयेन वृद्धयित्री तवति वृध्यर्थः सोत्रोधातुः अस्यान्वजंतु छंदसी तीयसूतु रित्येमेयस्त्विति

श्रीः

॥११२॥

तं। सिधेस्मायितं वीत्यादि नारकू। दिविस्पृशं द्युलो ब्रवा सि देवान् स्पृशं तं तै हविषः स्वीक्रियमाणत्वादिति त्वा प्रावः॥ इ
दशान्नेस्मदीयमिमं यज्ञं यक्षतां पूजयेतां वासस्य गमिर्वहियतामित्यर्थः॥ अथ नवमी॥ ॥ नृचिर्देवेषु पिता होत्राम
रुत्सभा रती॥ इत्ता सरस्वती महो बर्हिः सीदंतु यज्ञियाः॥ ॥ नृचिर्देवेषु पिता॥ ॥ नृचिः शुद्धामरुत्सु विरुध लक्ष
णया अमरणेषु देवेषु द्योतनशीलेषु स्तोत्रेषु मरुत्सु क्रुल्लिक्त्वा अर्पितानियता होत्रा होमनिष्पादका भारती भरत
स्यादित्यस्य संबंधिनी द्युस्थाना वा रूपाया पृथिवी प्रेषादि रूपा महो महती सरस्वती सरस्वद्वना मतद्वती स्तनि
तादिरूपा माध्यमिका वाक् एतास्तिस्त्रः त्रिस्थान गवाभिमानि देवताः यज्ञिया यज्ञा हीः सद्यः बर्हिस्तीर्णं सीदंतु॥ उप
विशंतु॥ तिस्र इत्यत्र तिस्रभ्यो जस इति जस उदात्तत्वं॥ ॥ अथ दशमी॥ तत्र स्तरीपमद्रुतं पुरुवारं पुरुत्पना॥
खण्डपोषाय विष्यतु रायेनाभानो अस्मयुः॥ तत्र स्तरीपमिति॥ नः अस्मदर्थं तत्तादृशं तुरीयं तूर्णव्यापि अद्रुतं
सद्य आर्भवत्। अभूतमिव सत्यदा महनामैतत्सारतो महत् पुरुवारं बहूनां प्राणिनां अथ यिब अरं अलं समर्थं

द्वि-भा-

॥११३॥

थवा मातरिफलस्य निर्मातरि यत्नेन वसिति चेष्टत इति मातरि श्रवणं जमानः तदर्थं किंच समिधानस्य रूधनैः सम्य
ग्वर्धमानस्याग्नेः मज्जना बलनामैतत् बलवता क्रत्वा क्रतुना वर्मणा ज्वालावातनादिव्यापारेण शोचिः द्यावापृ
थिवी द्यौश्च पृथिवी च प्रारोचयत् ॥ प्रवर्षेण दीपयत्मध्ये शोचिर्गृह्णः छन्दसः मज्जना क्रत्वा समिधानस्येति वायो
ज्यं प्रवलेन समिधनादिव्यापारेण समिधं मानस्येति यथः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ ॥ अस्य त्वेषा अजरा अस्य भा
नवः स सं दृशः स प्रतीकस्य स द्युतः ॥ भावक्षसो अत्युत्तुर्न सिंधवो नरे जंते अस संतो अजराः ॥ ॥ अस्य स्तू
यमानस्याग्नेः त्वेषा दीप्तयः अजराः जरा रहिताः अजीर्णाः अविरता इत्यर्थः ॥ न जोजरमरेत्यादि नोत्तरपदा
द्युदात्तत्वं तथा स प्रतीकस्य शोभनमुखस्याग्नेर्भाविबोरश्मयः दीप्तैरुक्तत्वाद् अविस्फुलिंगाः अवगंतव्याः
ते च स सं दृशः स द्युतस्य कूटकारः सर्वतो व्याप्ता इत्यर्थः ॥ स द्युतः स द्युत सर्वतो द्योतमानः तथा अस्याग्नेः
भावक्षसः त्वक्षराते बलद्वैनाम त्वक्षः शब्द इति बलनाम स पाठः ॥ असमान बलः ॥ अनु रिति शत्रिना

श्रीः

॥११३॥

मैतत् ॥ अनुः कुर्येति तन्नाम सत्त्वात् द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ अनुः जगदंथ जवं नैरांतमः अति अतिक्रम्य सिंधवः
स्यंदमानाः सर्वत्र व्याप्नुवंतो असंतः स्वव्यापारेण स्वपतः अत एव जराः नरे जंते न वृं पंते ॥ तदा हा पाकादिषु न
चलंति ॥ न चाल्यंते चाल्यैः ॥ यद्वा ननु दृष्टं तव चनः भावक्षसः एन एव त्वक्षो बलं अस्य तादृशस्यादियस्य
सिंधवो नरश्मय इव ते यथा स्यंदनशीलाः व्याप्तिमंतः अनु रिति अंजवंतमः अतिक्रम्य मद् असंतो रेजं
ते तद् दृष्टं त्वेषा नैरुक्तक्षणादीनां ये पि सर्वत्र रेजंते वृं पंते व्याप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ ये मे रिरे
भृगवो विश्ववेद संनाभा पृथिव्या भुवनस्य मज्जना ॥ अग्निं तं गीर्भिर्हि नु हि स्व आदमेय एको वस्वो वरुणो नरा जतिः
॥ ये मे रिरे भृगव इति ॥ विश्ववेद सं सर्वधनं वेद इति धननाम वेदः वरिव इति तन्नाम स पाठः ॥ तादृशं यमग्निं भृ
गवः भृगुगोत्रोत्पन्नाः पापस्य अर्जकाः ॥ पृथिव्या वेद्या एव देवो रुक्मश्च द्युः ॥ यद्वा एतावती वेदिः पृथिव्या दिशुते
वेद्याः पृथिवीत्वं तस्या न भौ उत्तरवेद्या भुवनस्य भूतजातस्य मज्जना बलेन निमित्तेन आभिमुख्येन रीरिरे रीरित

दि. भा.

॥११४॥

वंतः स्यादपितवंतः ईरितवंतौ तमग्निं स्वे स्वकीये दमे गृहे उत्तरवेद्यां गीर्भिः स्तुतिभिः अहिनुहि प्राप्नुहि हि गतौ च
धौ च इतश्च प्रयया छंदसि वाचनमिति हेतुर्भावः यो मिः एकः सुरव्यः सन्न एव एव वा वर्यो वसन गवादि धनस्य
राजति ईश्वरो भवति प्रदातुमिति शेषः राजति औश्वर्यं कर्माक्षिपति राजतीति तन्नाम सफाठात् तत्र दृष्टं तः वरु
णो न वराकूः आदित्य इव स यथा सर्वस्येष्टे तद्वत् ॥ अथ पंचमी ॥ न यो वराय मरुतामिव स्वनः सेने वस्तुना हि
या यथा शानिः ॥ अग्निर्जैमैस्तिमितैरति भवति यो धो न शत्रून् सवनान्युजते ॥ न यो वराय मरुतामिव स्वनोति ॥
यो मिर्वराय वराणां यन्निग्रहय शक्नो न भवति ॥ तत्रायमुच्यते मरुतां स्वन इव स यथा अवग्राह्यस्तद्वत् ईदृक् सा
मर्थ्यमस्तीति दर्शयति अयमग्निस्तिमितैर्निशितैस्तीक्ष्णभिः अंत्य विदारच्छंदसः जंमैः दंतैः तत्स्थानीया
भिर्ज्वलिभिः अस्मद्विरोधि नो मक्षयति तथा भवति हि नस्ति भवति हिंसायां या स्या ह भवति रति कर्मादित्यद्य
प्यति भवत्यौ रदतमेवार्थः तथा पितृद्वयं तत्र भेदो वगंतव्यः तत्र दृष्टं तः यो धो न संप्रहर्तन्ति रदवसयथा शत्रू

श्री
॥११४॥

तलोपः छंदस इव रलोपः न व्यसी न वतं अपूर्व्यं धीति या गलक्षणं युक्तगुणं वृद्धमप्रभरे प्रवर्षेण वरो मितथोक्तं
क्षणां वाचोमतिं श्रुतिरूपं वर्मभरे वीदृगायाग्रये सहस्रो वतस्य सूनवे पुत्राय किंच यो मि रपां न पात तासां न प्रा अद्भुः
ओषधयः ओषधीभ्यो मि रित्यग्नेर्न तृत्वं अथवा अपां न पायिता वेद्युतामिरूपेण प्रवर्षवृद्धिति भावः तथा प्रियं यो
यजमानः प्रीणयिता प्रियतमो वा तस्य होता होमनिष्पादकः सोमि क्रतुवियः प्राप्तकालः प्राप्तदानसमयः सन्नृप्य
व्यां वेदि लक्षणायां वस्तुभिर्निवासयोग्यैर्गवादि साधनैः सहितो न्यसीदते नितरां सीदति ॥ अथ द्वितीया ॥ सजा
यमानः परमेव्यो मन्या विरग्निरभवन्मातरि श्वने ॥ अस्य कृत्वा समिधानस्य मज्जना प्रद्यावा शोचिः पृथिवी अरोचयत्
॥ सजायमान इति ॥ सपूर्वोक्तो मिः जायमानः अरणीभ्यामुत्पद्यमानः कालेषु भूत्वा प्रादुर्भूतः सन्नतदानीमे
व परमेव कृष्टेव्योमनि विविधरक्षणवति देशे वैदिमातरि श्वने अंतरिक्ष संवरणे वायवे प्रथममा विरभवत्
प्रत्यक्षो भूत् ॥ त्वमने प्रथमो मातरि श्वन आ विर्भवेत्यादि श्रुत्यंतर प्रसिद्धः वायुसंगात् प्रज्वलित इत्यर्थः अ

दि. भा.

॥११५॥

त्रंनसमिधानं जते ॥ इंधानो अक्रोविदथेषु दीद्युक्तमुनोयंसतेधिये ॥ ॥ घृतप्रतीकं वरति ॥ घृतप्रतीकं
घृतोपक्रमं प्रयाजादिष्वज्यैर्ह्ययमानत्वात् यद्वा प्रतिपदमंगं प्राप्तत्वात् अमिष्यर्थः ॥ किं देवोयुष्मत्संबन्धिनः क्रतस्य
यज्ञस्य धूर्षदं धूर्तिरितिर्वहणे सीदंतं यत्तन्निर्वाहकमग्निं मित्रं न मित्रमिव समिधानः इष्टधौ दीप्यमानः क्रंजते प्र
साधयति ॥ क्रंजतिः प्रसाधनकृत् एव इंधानः सम्यक् दीप्यमानः स नू अदध्योऽग्निरहिंसने अक्रज्वालासमि
दादिभिः क्रंतः अन्यैरनाक्रंतो वा क्रमेः छांदसोऽऽ ॥ विदथेषु यज्ञेषु वेदयत्सु स्तोत्रेषु निमित्तभूतेषु दीद्यत् अ
यं दीप्यमानोऽस्मदीयां धियं प्रतां यागादिविषयां श्रुत्वा वर्णां श्रुत्वा वर्णां निर्मलं ज्योतिष्मादिवर्मवातुदुयंसते उ
द्योतयत्येव ॥ यमेर्लेद्युगमः सिपुः उश ह्येवधारणे ॥ धीरिति कर्मनाम ॥ धीः श्रुमीति तन्नामसूपाठः ॥ ॥ अथा
ष्टमी ॥ ॥ अप्रयुधं न प्रयुधं हि रग्नेः शिवेऽग्निर्नः पायुभिः पाहिरग्नेः ॥ अदध्योऽग्निरद्वितेऽग्निरिष्टे निमिषाद्भिः
परिपाहितो जाः ॥ १२ ॥ ॥ अप्रयुधं न प्रयुधं हि रिति ॥ अप्रयुधं हिः अप्रमाद्यं हिः अनवधानरहितैः शिवे

श्रीः

॥११५॥

भिर्मित्रकृत्याणैः शग्नेः सुखबूरैः पायुभिरहिंसितैः अद्वितेऽग्निः वेचिदप्यपरिभूतैः दृपदं पठन्नेतौ दग्धैः
अनिमिषाद्भिः अनिमेषरहितैः अनजसस्वभावैः ईदृशैर्लक्षणेर्नोऽस्मान्परितः पाहिपालय ॥ उपयद्वा ॥ उपयु
परिजायंते इति जाः अस्मत्संबन्धिनीः पुत्रपौत्रादिरूपाः प्रजाः परिपाहि ॥ पाहितो रक्ष ॥ न केवलमस्मान् किंतु अ
स्मत्पुत्रपौत्रादीन् विरक्ष ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये द्वादशोऽवर्गः ॥ ॥ एति प्रहोतेति सप्तचं पंचमं सूक्तं दैर्घ्यत
मसं जागतं पूर्वत्राग्नेयं सूक्तत्वात् इदमप्याग्नेयं तथा चानुक्रमणिका ॥ एति प्रसप्तजागतैमिति ॥ प्रातरनुवाकुरि
नशस्त्रयोर्विन्नियोगोक्तः ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ एति प्रहोता व्रतमस्य माययोर्धोऽंधानः श्वेपेऽसंधियं ॥ अग्नि
स्त्वचः क्रमते दक्षिणा हतो या अस्य धाम प्रथमं हनिं सते ॥ ॥ एति प्रहोतेति ॥ अयं होता होमनिष्ठा दको ध्ययु
रस्याग्नेर्ब्रतं हविः प्रदानादिरूपं कर्म कर्तुं मायया कर्तव्यविशेषा प्रज्ञया युक्तः स नू प्रैति प्रवृषेण गच्छति होतुं माये
ति प्रज्ञानाममायावयुनमिति तन्नामसूपाठः ॥ वीदृशोयं उर्ध्वोऽपयस्व दग्धैः श्वेपेऽसंधिः शोभनरूपोपेतां पेशति

हि. भा.

॥११६॥

रूपनामधेयं प्रसादधानः आचतुर्थत्वं लक्षणं भिसमीक्ष्येते हं कुरिष्य इत्युक्त्वा त आगत्य च दक्षिणा वृतः प्रादक्षि
ण्ये वर्त्तमानाः स्क्रुचः जुह्वादीः क्रमते गृह्णाति। व्रीहयः स्क्रुचः याः प्रथमं पात्रासादनकाले अस्याग्नेर्धामस्थानं
निंसते चुंबते इति धातुः चुंबंति भजेत इत्यर्थः॥ प्रथममनुष्यैः उपक्रमं बुध्या प्रैति पश्चात् स्क्रुचः प्रमत्त इत्यर्थः। हं
हृ प्रसिद्धौ॥ यद्वा होता देवानां माता ता यमग्निं अस्य यजमानस्य व्रतं कर्मज्योतिष्ठो मादि प्रज्ञा विशेषयुक्तः स नू एतिय
स देशं प्रस्थागच्छति। व्रीहये यैर्ध्वं ध्वं वर्त्ति श्रुचि पेश संशोभन रूपोपेतं धियं ज्वाला च लनादिरूपं कर्म दधानो
धारयमाणः आगत्य च दक्षिणा वृतः उक्त लक्षणाः स्क्रुचः घृत पूर्णाः जुहूपभृदादिवाः अभि क्रमते। आ क्रमते। घृतं
स्वी कर्तुं ज्वालाः प्रसर्वतीत्यर्थः॥ याः स्क्रुचः प्रथमं पूर्वहवि रासादनकाले अस्याग्नेर्धामस्थानं वेदिलक्षणं निंसते
चुंबंति प्राप्ताः हरा हः प्रसिद्धौ। निंसि चुंबने अदादित्वा छपो लुक्। इदित्वा भुम्॥ ॥ अथ द्वितीया॥ अग्नीमृतस्य
दोहना अनूषत योनौ देवस्य स दने परी वृताः॥ अपासु पस्ते विभृतो यदावसदधस्वधा अधयद्या भिरीयते॥

श्रीः

॥११६॥

नृमर्वाति मक्षयति नाशयति तद्वत् किंच सौमिः वनावनानि वृक्षादिसमूहा नृन्युजते। नितरां प्रसाधयति दहतीत्य
र्थः। क्रंजतिः प्रसाधनकर्मैतियास्त्रुः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ कुविन्मो अग्निरुचयस्य वीरसदृसु विदुसः भिः काममावरा
त्॥ चोदः कुवितु तुज्यत्सातये धियः शुचिप्रतीकं तमया धिया गृणे॥ ॥ अयमग्निर्नेस्माकं उचयस्य उचयस्य स्तो
त्रस्य कुवित् बहुवारं वीः कामयिताया असत् प्रवत्। अस्तेर्लेद्युतागमः। यद्वा उचयस्य नः एतन्नामकस्य महर्षेः गो
त्रप्रभवस्य न इति संबंधः। वसुर्वसयिता सर्वेषां वसुस्थानी योगावसुभिर्वासवित् निर्धनैः कामं अत्यर्थं अभिम
तंवा कुवित् अतिप्रभूतं आवरत् आवृणोत्। अभिमत् प्रदानेन कामं निवर्त्तयत्वित्यर्थः॥ वृणोतेर्लेद्युतागमः। चोद
सो विवरणस्य लुक्। अयमग्निः चोदः अस्माकं कर्मसु प्रेरकः सन् धियः कर्माणि सातयेत्ताभाय बहु तुज्यात्। चर
यतु करयत्वित्यर्थः। तुजिः प्रेरणार्थः। शपः श्रुः। नृचि प्रतीकं शोभमाना वयवं शोभनज्वालं तमग्निं अयाधिया अ
नया श्रुतिरूपया प्रत्यगा गृणे उच्चारयामि स्तोमोत्यर्थः॥ ॥ अथ सप्तमी॥ ॥ घृतप्रतीकं वक्रतस्य धूर्षटमग्निं मि

व्यपारः वषट्कारानंतरं होमो ध्वर्योरिति विभागः । अत्रेदमनुसंधेयं । सवयसासमानवयस्कोमिथः प्रत्येकं समानमर्थं समानप्रयोजनं सखप्राप्तं वितरितं । विशेषेण तरितुमिच्छन्तौ ॥ तस्मै यद्गुंता छतरि दायर्थादौ निपात्यते द्विवचनस्याकारः जायापती तद्वपुः तदेव परस्परं शरीरं युयूषतः मिश्रयितुमिच्छन्तः परस्परमास्त्रिगतः तद्वदग्नेः सारं होत्र ध्वर्युयुषेति आदौ अनंतरं महव्यः आहवनीयोग्निः सारथिः सरणशीलः सारथिवद्युतात्मकस्य रथस्य निर्वाहको वा सन् अस्मत् अस्माकं संबंधिनो रश्मीन् रश्मिवददाय घृतधारः आसर्वतः समयं सप्तसम्यक् सूचीकरोति । तत्र दृष्टं तद्वयमुच्यते ॥ अगोन सर्वैः सेवनीय आदित्यः सयथासर्वतः पूजामादत्ते । तद्वत् । सारथिः रथस्य तावो दुर्गहिकस्याश्वादेः रश्मीन् प्रग्रहा निव नानियथास्वीकरोति । तद्वदयमग्निरपि हवीषिसमयं स ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ यमौ हू सवयसासपर्यतः समानेयो न मिथुना समो वसा ॥ दिवान्नैतं पालितो युवाज निपुरुचरं नजरो मानुषायुगा ॥ ॥ यमीदिति ॥ यं हू एनमग्निं हू हू सवयसासमानवयस्को समानसामर्थ्यो वा समानेयो नायो

श्रीः

॥११७॥

नोर्दृष्टौ होत्र ध्वर्युसपर्यता पूजयतः स्तूया हविः प्रदानेन च प्रीणयतः कदेसा ह ॥ दिवान्न अहनीव नक्तं रात्रावपि सर्वदेत्यर्थः ॥ एवं पूज्यमानोऽग्निः पालिता पूर्वमंगारावस्थायं जीर्णोऽपि समिधनानंतरं तैरैषः युवा ते जसा सर्वस्य मिश्रयिता वा अजनि जायते । एवं जातो यं मानुषायुगामन्योः संबंधी न युगानि जायत पतिरूपाणि होत्र ध्वर्युरूपाणि बोद्धिर्यपुरुचरन् ब्रह्मज्यादिवं भक्षयन् अजरः अजीर्णः जरारहितो वर्तते ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ ॥ तमीदित्वंति धीतयो दशविशो देवमजसि उतये हवामहे ॥ धनो रथि प्रवत आसन्नं पवत्यभिजज्जिर्वयुना नवाधित ॥ ॥ तमीदिति ॥ देवं ह्यो तमानं तमी तमेनमग्निं दशधीतयः दश संख्या वा अंगुलयः । विशः विशः परस्परं विस्त्रिष्टः द्विवचनं । प्रीणयति । मथन्वाते । तथा मजसो मनुष्या वयं यजमानाः उतये रक्षणाय हवामहे । आहवामः । क्रोस्य विशोष इति ॥ उच्यते । अयमग्निर्धनो धनुषः सक्काशत् प्रवतः आ प्रकर्षणमिच्छन्तो बाणनिव तान्यथाशत्रोरुपरि मुंचन्ति । आदत्तपमार्थे । तद्वत् सोमिर्धनुः स्थानीया निजशरीरसक्काशत् प्रवतः प्रहृष्टवेगतो रश्मीन् कृण्व

तिगमयति। विविग्यर्थः। अत्रांतभावितप्यर्थोयं॥ इदित्वांनुम। छांदसंरेषस्यसं प्रसारणे। अधिज्ञाद्वोनर्थकोन
 त्वर्थमात्रानुवादी॥ किंच एवं प्रवृथोमिः अभिन्नजडिः अनुष्ठानार्थंअमितः संचरद्भिः तेयमर्थमधिगच्छद्विगतद
 र्थेनवानवानिनूतनानिवयुनावयुनानिप्रज्ञानानि अनुष्ठानविषयाणिअधितधारयतिज्ञापयतीत्यर्थः॥ यद्वृअभि
 न्नजडिःअभिमुखेनगच्छद्भिः होत्रादिभिः क्रियमाणानिनवानवानिवयुनानिप्रज्ञाविशिष्टानिस्तोत्रादीनिअस्थ
 त। धत्ते। धात्रश्छांदसेर्तुडिः स्थाधोरिच्छेतात्वंउत्तरस्यसिचः वित्त्वंइत्वादेगादितिसलोपः॥ ॥ अथवष्टी॥ त्वंइमे
 दिव्यस्यराजसित्वं पार्थिवस्यपशुपाद्वत्सना॥ एनीतएतेहृहतीअभिधियाहिरप्ययीवक्षुरीवहिरिश्रुते॥ ॥ त्वं
 इमेदिव्यस्यराजसित्वमिति॥ हेअग्नेदिव्यस्यराजसित्वं हेअग्नेत्वेदिव्यस्यदिविभवस्यदेवादेः विद्युदत्सनावृत्त्यादे
 वीराजसिर्इशिवेहेश्वर्यनामैतत्। तथापार्थिवस्यपृथिवीसंबन्धिनः मनुष्यादेः राजसिर्इश्वरोभवसि। विमन्यते
 त्वेनेत्याह॥ त्वनाआत्मनैवस्वसामर्थ्येनैवतत्रदृष्टांतः पशुपाद्वपशुपाद्वोयथास्वसामर्थ्येनैवपशुनांजिरो

अग्नीमृतस्येति॥ अतस्योदकस्यहोहनाः धाराः योनौउत्सन्निष्ठानेदेवस्यसदनेद्योतमानस्यादित्यस्यस्थानेपरी
 तृताः तद्रिमिभिःपरितोव्याघ्राः सद्यः अभ्यनूषत। अभिनवाभवन्तिआभवत्येवस्तूयन्तेवाकूदेत्यतआहयदयद
 अपासुपस्थेउदकानामुत्संगेअंतःविभृतः विशेषणतामभिधार्यमाणः सनूआसत्आक्रम्यनिवसत्ययमग्निः
 तदानीमित्यर्थः। अधअधुनास्वधाः अमृतोपमाः अधयत्पिबतिसर्वोत्प्लूः नाविश्रेष्यन्ते। याभिः सहस्यते।
 अयमग्निःसंगच्छते। गच्छतिवाभूतित्वाअधयत्विद्युदत्सनाउदकानिजगत्याययतइत्यग्नेःस्तुतिः॥ ॥ अथत्
 तीया॥ ॥ युयूषतःसवयसातदिदूपुः समानमर्थंवितरित्रतामिथः॥ आदीभगोनहव्यः समस्मदावोदुर्नरः
 समयंस्तसारथिः॥ ॥ युयूषतइति॥ सवयसासमानवयस्त्वोवयः शब्देनसामर्थ्यंलक्ष्यतेसमानसामर्थ्येन
 दित्। तदानीमेवयदाप्रवृथोभवतितदानीमेवसमानमर्थंसमानप्रयोजनंनिष्पत्तिमिथः प्रयेवंवितरित्रताभू
 शंतंरंतेहोत्रधर्तृवपुः अग्नेःशरीरंयुयूषतः स्वस्वव्यापारेणमिश्रयितुमिच्छतः प्रेषानंतरंयाज्यादिपाठोहेतु

1199911

श्री
११११११

अनुसेव्यते अस्मादयमुत्तरूपः तस्मान्नमेव पृच्छतेत्यर्थः । तत्रापेक्षिताः क्रमाः संतीत्याह ॥ तस्मिन्मग्नौ प्रशेषः प्र
शासनादिप्रशमनसामर्थ्यानि संति असाध्यमपि साध्ययितुं शक्नोत्यर्थः ॥ किंच तस्मिन्नेवाग्नौ दृश्यः यद्यप्य
भोगाः सर्वे पूज्यप्रसाधकाः यागावा संति ॥ किंच सोमिर्वाजस्य अन्नस्य शवसो बलस्य च पतिः पालयिता दत्ता किंच
रुक्मिणो बलवतो राजा देवविपतिः स्वामी यस्मादयं महानुभावः तस्मान्नमेव पुरुषार्थसाध्ययति ॥ ॥ अथ द्वि
तीया ॥ ॥ तमिष्टुच्छंति न सिमो विपृच्छति स्वेनेव धीरो मनसा यद्यप्रमीत् ॥ न मृष्यते प्रथमं आपरं वचोस्य क्रूरा
सचते अप्रवृत्तिः ॥ ॥ तमिष्टुच्छंतीति ॥ पूर्वमंत्रे ग्निं पृच्छतेत्युक्तं । अत्र तु सो नूनयेन प्रष्टव्य इत्याह ॥ तमित्तमे
वाग्निं पृच्छति स तु नान्यं पृच्छति प्रश्नसमयेपि । सिमः सर्वजनेन विपृच्छति विपरीतं न पृच्छति । पृष्टो विधीरो धीमा
नयं स्वेनेव मनसा इव शङ्ख एवार्थे स्वकीय एवैव बुध्या यद्युत्तमं अप्रमीत् । वदमीत्यादत्ते तदेव प्रतिब्रूते न
तु मन्त्रा तु कूलं स्वतंत्रैश्चर इत्युक्तं भवति । यद्वा प्रहृष्टा धीरो धीमान् स्वेन मनसा वाचा वाच्यं विचारयितुं प्रमीतय

दि. भा.

॥१२०॥

द्वयं वक्तव्यत्वेन स्वीकृत्य तदेव गच्छति न तु भाषतेत्यर्थः ॥ परवाक्या संक्षेपमाह ॥ अयमग्निः प्रथमं वचः
स्ववाक्यात्पूर्वभावि वचनमृष्यते ॥ यस्मादेवं विधः तस्मादप्रदत्तः अप्रदत्तः यद्वा तेनाग्निः क्षितः अनंतरभावि
प्रतिवचनं नमृष्यते नुदं उः सर्वो लोकोः अस्य प्रहानुभावस्याग्नेः कृत्वा नुना रक्षणादि कर्मणा सह सच ते संगच्छ
ते जीवयत्यर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ तमिह छंति जुह १ स्तमर्वती विश्वान्ये वः शृणवद्वचं सिमे ॥ पुरुषैषस्ततुरियं त
साधनो छिद्रेतिः शिशुरा दत्त संरभः ॥ तमिह छंति जुह १ स्तमर्वती इति ॥ जुहः अस्मादीयानुह पभृदादयः त
मित्तमेवो द्विश्य आज्य पूर्णः सयोग छंति प्रीणयितुं यद्वा दूयंत जैरिति जुहः आहुतयः सोमादिरूपाः अथवा जु
ह्वादिषु स्थितान्याज्या न्यपि आश्रया श्रयिणो रभेदेन जुह्वानुच्यंते ॥ मंचा नु शंतीति वत्वा अपितमेव गच्छंति अ
स्य सर्वदेवात्मकत्वात् अत्रैवेतरदेवतार्थमपि दूयमानत्वादि ति भावः किंच अर्वतीः प्राप्तिमत्यः सूतयः तमिहमेवा
ग्निं गच्छंति ॥ सर्वदेवात्मकत्वादेव स एव एवो यमग्निः मेमदीयानिवचं सिस्तो अरूपाणि शृणवत् शृणोति ॥ अग्नेः स

श्री

॥१२०॥

धनिर्गमनादिव्यापारेषु समर्थो भवति तद्वत् एतद्दृष्टं तेन अयं तस्मात्तं यमुक्तं भवति ॥ किंच यस्मादेवं तस्मात्तेन ववर्हि
र्यं तं एते प्रसिधे एनी एव वर्णे शब्दे द्यावा पृथिव्यौ आश्रिते अश्रुवाते व्यापृतः वर्णादनुदात्ता इति जी प्र ॥ तद्वत्स्य न
वाश्रवी दृश्या वेते हृती महत्यौ अतिविस्तृते अभिप्राप्ते श्रव्यौ अभितः से व्यैवा हिरण्ययी हितरमणीये व बूरी
अतिवृशालं शब्दं यौ वने वनि विव्नो रचेति जी प्र ॥ रेपू छंद संकुलं व विकौटित्य इत्यस्माद्वा छंद सोनुमुभावः ॥ ईदृ
श्यौ द्यावा पृथिव्यौ बर्हि रश्रुवते ॥ अथ सप्तमी ॥ अग्ने जुषस्व प्रति हर्यं तद्वचो मे द्रः स्वधा वक्रत जात सक्तो
यो विश्वतः प्रयउः सिदर्श तोरणवः सं दृष्टौ पितुमौ द्रवक्षयः ॥ हे अग्ने जुषस्व हविः प्रीतो भवस्तस्या किंच तत्राद
शं प्रियकरं वचं वायू पंसोत्रं प्रति हर्यं पुनः कामयस्व हे मे द्रमा दनशीलस्तु यवा हे स्वधा वः हविर्लक्षणा न वनू हे
त जातय तार्थमुत्पन्न हे सक्तो नो भन कर्म न शो भन प्रतवायं ईदृशं स्ते विश्वतः सर्वस्य स्थावर जंगमस्य जगतः
प्रयउः सि अभिमत अनुकूलो सित पशउः मुख इत्यर्थः ॥ तथा दर्शितः दर्शनीयः सर्वैः ॥ किंच सं दृष्टौ सयो सर्वो जनः

तं श्रातं श्रातं वा यजमानं नाद्ये नदनीये कर्मणि निमित्तभूते सति मुदे तस्य संतोषाय अभिमृशते। कदेति चेत्।
उच्यते यत्र यदा अवि तिष्ठं तं व्याप्य वर्जमानं रं एनमग्निं उशतीः। कामयमानाः आज्यधाराः सूतयो वा गच्छंति प्रा-
पुर्वंति तदाभिमृशते॥ ॥ अथ पंचमी॥ ॥ स रं मृगो अपो वनगुरुपत्वस्युपमस्यां निधायि। यत्र वीद्वयुनाम-
येभ्योऽग्निर्विद्वौ ऋतचिद्वि सत्यः॥ १४॥ ॥ स रं मृगो अपो वनगुरिति॥ स रं स एवाग्निः उपमस्यां उपमायां उपमा-
स्य दयां त्वविओष ध्यादिभिराध्यादितायां वेदां उपनिधायि। उपस्थाप्यते। उत्तरत्रोपभोगाय। वीद्वशः समृगो-
मार्जयिता अन्वेषणं शिलो मृगो माष्टे गति कर्मण रतियास्वः॥ अथः गंतव्यः अपः कर्म तत्र साधुर्वनगुरुः वन-
गामी कृधुते गमिष्वेदं रूपं यद्वागमे रव उपपदस्य रुरागमश्छांदसः॥ एवं भूतोऽग्निर्मयेभ्यो यजमानादिरूपेभ्यो-
वयुना वयुना निप्रज्ञानानि अनुष्ठेयज्ञानानि व्यब्रवीत् रं द्रवू सामर्थ्यमस्तीति। अयमग्निर्विद्वान् सर्वतः ऋत-
चिद्वयस्योदकस्य वा चेतयिता सत्यः त्रियमाणं कर्म तत्र साधुः सत्सु भवो वा सत्सु तं तदहंतीति वा सम्यक्पू-

श्री॥

११२१॥

तप्रददयर्थः॥ यस्मादयमुक्तसामर्थ्योपेतस्तस्मात्प्रोपदेशो युक्तः हि शब्दः प्रसिद्धो॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्विती-
ये चतुर्दशो वर्गः॥ ॥ त्रिमूर्धनिं सप्त रश्मिं गृणावेन्नममग्निं पित्रो रूपस्ते॥ निषत्तमस्य चरतो ध्रुवस्य विश्वादे-
वो रोचनापप्रिवांसं॥ ॥ त्रिमूर्धनिमिति पंचर्चषष्टं सूक्तं दैर्घ्यतमसं आग्नेयं पूर्वसूक्तान्नेयं नुतदित्युक्तत्वात्। त्रिमू-
र्धनिमित्यनुक्रमणिका॥ आश्विनसूक्तयोस्त्रिष्टुभे छंदसि रदमादि सूक्तत्रयस्य विनियोगः॥ अथैतस्या इति रवेरेस्ते-
त्रितं मूर्धनिमिति त्रीणीति॥ ॥ अनया अग्निर्यज्ञरूपेण स्तूयते॥ त्रिमूर्धनिं सवनत्रयरूपमूर्धत्रयोपेतं द्वित्रिभ्यां पा-
दं मूर्धसि बद्धव्रीहा विस्तृतरपदां तो दानत्वं॥ किंच सप्त रश्मिं निया मवृद्धदेयुक्तं अनूनं अविद्वत्संपूर्णं उमग्निं अ-
ग्नि साध्यं अंगनादिगुणयुक्तं वा पित्रो रूपस्ते उतसंगे निषत्तं मध्ये वर्तमानमित्यर्थः॥ भूमिश्च द्रव्येण द्युलो वृक्ष्य देव-
ताभिश्च साध्यत्वादिति यावत् किंच ध्रुवस्य निश्चलस्य चरतः हविर्भक्षयतो ग्रेः संबन्धिनं यत्तं दिवद्युलोकादगता-
नि विभूतानि रोचनानि दिवो विमानानि आपप्रिवांसं सर्वतः पूरयितारं गृणावे गृणी हिस्तु हियद्वा अयमग्निरेवोच्य-

द्वि. भा.

॥१२२॥

ते। त्रिमूर्धनं मूर्ध्वदुन्नतं क्षिप्तं तरिक्षं द्युलोकारयस्थानत्रयोपेतं। लोवत्रयया तमियर्थः॥ गार्हपत्यादिस्थानत्रयव
त्तिनिगा। सप्तारिंशत्सप्तज्यालं अनूनं अन्तूनं पित्रोर्द्विवाष्टय्यो रुसंगे निषत्तं। न स सति षत्तेति निपातनाभिवा
नत्वाभावनिषणं आपत्रिवांसं सर्वतः पूरयेत्। कामानामुक्तलक्षणविशिष्टमग्निं गृणीषे। गृणीहि। स्मृति। विंशच
रतः सर्वत्रज्वालामभिर्गच्छतः ध्रुवस्य ध्रुवत्वादविचलितस्य दिवोद्यौ तमानस्यास्याग्नेः विश्वासवर्तिरोचनानितेजो
सि सर्वत्रया भुवतीति शेषः॥ ईदृशमग्निं स्तुहीत्येतत्तन्मनः प्रेषः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ ॥ उक्षामहौ अभववक्ष्य
ने अजरस्तस्मादितर्तिर्ऋषः॥ उर्याः पदे निदधातिसनौरिहंत्युधो अरुवासे अस्य॥ ॥ उक्षामहानिति॥ उक्ष
सेत्ता पूलप्रदानरयर्थः। वह तोर्लरिछांदसः शपः श्लः लोपस्त आत्मनेपदे विहितलोपः। सिद्धं लुमिति सि
दृष्ट्यादिप्रदानेन हविर्वहनेन च लोवद्वयवासिनो देवान्मनुष्यांश्च रक्षतीत्यर्थः॥ विंशयं अजरः जगत्तितः
षः महानृप्यः महन्नामेतत् ऋषः उक्ष इति तन्नामसूपाकारं तथा इतर्तिः प्राप्तरक्षणः सन्तस्थो स्थितः

श्रीः

॥१२२॥

व देवात्मकत्वं तेति हीया आहुः ते देवा विभ्यतोऽग्निं प्राविशत्तस्मादाहु रग्निः सर्वा देवतेति तथा तत्रैव पुरस्तादस्मात्प
ते त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वे मित्ररुद्रादिभ्योऽस्य विशेष इत्युच्यते॥ पुरुषैषः पुरुषैष भाव यद्वा बहुप्रेषणः सर्वस्या
ज्ञापयितेत्यर्थः॥ तत्तुरिः तारयिता। तत्ते रंतर्ण्यथी दृगमहन इति किन् प्रत्ययः बहुलं छंदसीत्यर्थः। यत्तसाध
नः यत्तसाधकः अग्न्यधीनत्वाद्यत्तस्य। अछिद्रेतिः अविच्छिन्नरक्षणः। शिशुः शिशुवस्त्रियकारी शोचयिता वा
शिशूणां एवं भूतोऽग्निः संरभकान् आदत्त आदत्त हविरादिकं स्वीकरोति॥ ॥ अथ चतुर्थः॥ उपस्था यंचरति
यत्तसाधकं तस्यो जातस्तस्मात्तु ज्येभिः॥ अभिर्वाते मृशतेनाद्ये मुदेयदी गच्छं यज्ञाती राविक्रितं॥ ॥ उपस्था
यंचरतीति॥ यत्तसाधकं अध्वर्यु रूपस्था यंचरति उपस्था योपस्था य अनुतिष्ठति। उत्स्य नुरू तं व्यापारं करोति।
कदेत्याह। यत्तसाधकं तस्य गच्छत। मथनेनाविरभ वत्समोगम्य हीयते शक्नेपदे। सद्यस्तदीमीमेव जातः उत्स
नः सन्तु ज्येभ्यो ब्रुवं ब्रुवं समर्थः पूतैर्मिश्रितु सं चकारत्सर छं गतौ। तिरिण तिरुपं एवं प्रहृष्टो यः रं

1192311

यो नयंति नाना हृदा रक्षमाणा अजुयं ॥ सिंघा संतः पर्यपश्यंत सिंधुमा विरेभ्यो अभवत्सूर्यो नृन् ॥ ॥ धीरासः प
दमिति ॥ धीरासो धीराः धीमंतः प्रयोगज्ञाः अध्वर्यादयः अजुयं अजयं अजीर्णं ए नमग्निपदं स्थानं वेदित्व क्षण
नयंति ॥ आधनदेशाद्गार्हपत्याद्वा अथवा वक्ष्यमाणलक्षणयजमानादयः पदं आस्पदं सर्वकामानामास्पदं मतं ग
मयंति ॥ वीट्श्रावः कवयः क्रान्तदग्निर्नो मेधाविनः ॥ अनूचानस्ते कवय इति श्रुतेः ॥ किंच नाना हृदा बहुप्रकारया बुध्या
रक्षमाणाः धारयमाणाः किंचैव रूपास्ते सिंधुस्य दमानं यज्ञद्वारं पृथगि स्तवीतमग्निं सिंघा संतः संभक्तुमिच्छं
तः सनितेः सनितेः सनिसनीवंत इति विदूष्यनादि उभावः ॥ जनसनरवनामिह्यात्वं ॥ पर्यपश्यंत पशितः पश्यंति
राश्रूषंत इत्यर्थः ॥ किंच सूर्यः सर्वस्य प्रसविकायमग्निः एभ्यः एवं कुर्वद्भ्यो नृन् नृभ्यः आ विरेभवतां तेषामनु
ग्राहेण प्रत्यक्षो भवत् ॥ नृनित्यत्र वचनव्यत्ययः ॥ नृन् प्राणिनो नु गृहीतुमिति वा योज्यं ॥ ॥ अथपंचमी ॥ दिद
क्षेण्यः परिवृष्टा स जैन्य ईत्सेन्यो महो अभयि जीवसे ॥ पुरुत्राय दभवत्सूर हैभ्यो गर्भेभ्यो मघवा विश्वदर्शितः

५१:

1192311

दिदृक्षेण्यइति॥ अयमग्निः ब्राह्मणसु परस्परं क्रोत्वा वर्तमानास्तदशस्तदिदृक्षेण्यः अनुग्रहयुक्तादर्शनियु-
क्तो भवति॥ यद्वा दृष्टुमिच्छुः दर्शनेच्छाविषयभूतः दृशेः सन्तततत्तत्सर्थे तवेकेनैकेन्य- - अतएव जेन्यः
सर्वत्र प्रादुर्भाविनशीलो भवति॥ जयशीलो वा किंच प्रदानसमये जेन्यः स्तुत्यो भवति॥ किमर्थमेवं महो महतो
देवादेः अभयि अभयस्याप्यस्य यजमानादेः जीवसे जीवनाय हविर्वहनेन धनप्रदानेनेति विवेकः॥ तत्रोपपत्ति-
माह॥ यद्वा हयस्मात्स्वल्पु पुरुषाय बहुषु दृशेयुः देवमनुष्येणादिनात् प्रत्ययः॥ मद्यवाहवितृक्षणा न्नवान् वि-
रवदर्शितः सर्वविषयद्रष्टव्यवान् अयमग्निः एभ्यो गर्भेभ्यः षष्ठ्यर्थे चतुर्थे एषा मृत्विजो गर्भहृदिव दस्यं तरक्षणा-
यानां स्मरः भवत प्रसाविता॥ उसा दयिता॥ भवत भवति॥ तस्मान्नो न हि दृक्षमाणाः वृषयः पदेन यंतीति पूर्वत्र
संबंधः॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये पंचदशोवर्गः॥ ॥ कृथाते अग्ने श्चयंत आयो रिति पंचर्चैस्सैर्नैः सैस्ते मंदैर्ध-
तमसमाग्नेयं त्रिष्टुभं कथेत्यनुक्रमणिका॥ प्रातरनुवाकस्याग्निवर्णशस्त्रयो रस्य सूतस्य विनियोगः॥ त्रिमूर्धनि

मिति त्रीणि यनेनोक्तः ॥ तत्र प्रथमा ॥ कथा ते अग्ने रुचयंत आयोर्ददाशुर्वजिभि रशुषाणाः ॥ उभेयतो केतन
ये दधाना ऋतस्य सामनुणयंत देवाः ॥ ॥ कथा ते अग्ने रुचयंत आयो रिति ॥ हे अग्ने तव संबंधिनो रश्मयः रुच
यंतः दीप्तिं सर्वत्र चाक्ष्णोः प्रकूटयंतः आशुषाणाः आशुशीघ्रं संभक्तारः अशून्रं संभक्ता रोवा वाय्वादे रपिशि
घ्रं संभक्तार इत्यर्थः ॥ यद्वा समंता द्योषयितारः यद्वा सर्वे व्याघ्रवंतः अशोने लिटः कानचूययनो प्रत्ययः ॥ सि
त्ते लिटिविवरणता ॥ आह पूर्वदिंत भवितव्यं यत्ति रुषेः शाना चें छंदसः शपो लुक् आशुशुभ्रान्नो तेः कर्मण्य
ण् ॥ इदं नगरश्मयो वा जेभि रन्तैः सहितं आयोः आयुः आयुषं कर्मणि षष्ठी कथा केनोपायेद्येन ददाशुः ददनि ॥ द
शुदाने छंदसो लिट् ॥ तमुपायमनुगृह्णतेत्यर्थः ॥ रश्मीनो वरप्रदानं कुत्र दृष्टमिति चेदुच्यते ॥ यद्वा अस्माउक्ते आ
युषि तोके पुत्रे तनयै अनवछेदेन कुलस्य विस्तारवै ॥ यद्वा तोके पुत्रे तनये तस्युत्रादौ च दधानाः द्वा रयंतो देवाः व्य
वहारोपेतमाना ऋतस्य यज्ञस्य संबंधिनि साम्नि सारधि रथा दैरणयंत रश्मते रमयंति शब्दयंते ववा ॥ यस्माद

श्रीः

११२४॥

वर्जते तदनंतरं च व्योः विस्तृतयो भूभ्याः सानौ समुच्छ्रिते प्रदेशे द्विलक्षणे पदः निदधाति पदानि स्थापयति वृत्तेति ॥ किंच
स्याग्नेः अरुषासः आरोचनाः ब्रह्मवर्चसेन यजमानाः विहंति अभिमतस्वर्गादी निरिहंति ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ समानं व
त्समभिः संचरंती विष्णुधेनू विचरतः समेव ॥ अनपतृज्या अधुनो मिमाने विश्वान्वेतां अधिमहो दधाने ॥ ॥ स
मानं वत्समभिः संचरंतीति ॥ समानं एकमेव वत्सं वत्सस्या नीयं पुत्रं वर्षा हेतु मग्निं अभिमुखं संचरंती संचरं यौ द्वेधेनू अ
ग्निं हितवृत्तेन प्रीणयिष्येयं यजमानलक्षणे धेनू विष्णुविचरतः स्तनपानादिसहस्रो धनप्रक्षेपसंमार्जनार्थेनास
म्यकूवर्धयत इत्यर्थः ॥ व्रीहयौ ते समेवैशो भन कर्मणो शोभनामदान परिचरणकुशल इत्यर्थः ॥ किंच अनपतृज्या नू
पवर्जनीय रहितानूत न सभ्यामित्युत्तरपदांतो दत्तत्वं ॥ अधुनः मार्गान् अग्नेः प्रातः प्रदेशावे र्गधमध्यरहितान्
मिमाने संपादयिष्यौ किंच विश्वान्वेता नू सर्वाणि प्रत्नानि प्रवर्धनविषयाणि महो महंति अग्निं अधिबद्धधानेय
रयं यौ ॥ इदं शः अधर्युः यजमानरूपे जायापतिरूपया धेनू विष्णुविचरतः ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ धीरासः पदं दूव

स्वतिनामानौ ह्य वृषी आस्तां तत्रोचथ्यस्य मम तानामभायसाचगभिर्णितां ह्यहस्पतिर्गृहीत्वा अरमयत् । शक्रुनि
जमनावसरे प्राप्ते गर्भस्थं रेतः प्रावादीत् । हे मुने रेतो मायाद्वीः पूर्वमहंवसामि । रेतः संहरं मावाषीरित्येवमुक्ते
ह्यहस्पतिर्बलात्पतिरुधरेतस्त्रः सन्नुश्रूपा । हे गर्भं त्वं पातरेतो निरोधमवरोः । अतस्त्वं दीर्घतमः प्राप्नुहि ॥ जा
यं धो भवेति । एवं शप्तो मम तायां दीर्घतमा अजायत स चोत्पन्नः तमो व्यपगमाय अग्निमस्तोषीत् ॥ स च स्तुत्या
प्रीत आंध्रं पर्यहरदिति तदिदमत्रोच्यते ॥ ॥ हे अग्ने तव संबंधिनो ये पायवः प्रसिधाः पालयिता रोरमयः
मामतेयं मम तायाः पुत्रं दीर्घतमं सं अंध्रं पश्यंतः अंधोयं अतोऽस्मद्वृक्षणीय इत्यवगच्छंतः सतः दुरितात् द्रुष्टुं
प्राप्ता ह्यः स्वात् अरक्षन्तान् रश्मीन् सक्तान् सखकृत् न विश्ववेदाः विश्वप्रज्ञः ररक्ष रक्षति अस्मत्सालना
येति भावः ॥ तेनास्मानपि रक्षिष्यतीत्यर्थः ॥ एवं रक्षितान् स्मान् दिष्टं तो दं भितुमिच्छंतो रिपवः कामादयो नेह
दिभुः ॥ अहेति विनिग्रहार्थः न खलु दं भितुं शक्नुवन्ति ॥ दंभुदंभे ॥ अथिग्रंथिदं भिस्त्वं जीनामिति वक्तव्यमि

श्रीः

॥१२५॥

तिलितः कित्वा दनिदितामिति मलोपः । तस्यासिधत्वा देत्वा भ्या सलोपयोरप्राप्तौ दंभे अतिवक्तव्यमिति तौ विधा
येते ॥ तद्वा स्तुत द्रष्टा दीर्घतमाः स्वयमेवात्मानं परीक्षमया ब्रवीति ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ यो नो अग्ने अरविं अ
घायु रराती वा मर्चयति दूयेन ॥ मंत्रो गुरुः पुनरस्तु सो अस्मा अबुमृक्षीष्ट तन्वं दुरुक्तैः ॥ ॥ यो नो अग्ने अरविं
अघायु रिति ॥ हे अग्ने नोऽस्मा ब्रह्मदक्षितान्यः अघायुः प्राणादिरूपपापेष्वावा नृधुंदसि वनिपमिच्छंतीति
मत्त्वर्थो वनिष् । शत्रुत्वमाचरन्त्यः शत्रुद्वयेन मानसवाचिकभेदेन द्विविधेन मंत्रेण दृष्टमीति मानसो मंत्रः ॥
निंदाघोरोरेण दाननिवारणं वाचिको मंत्रः । यद्वा मायाहेतुकेन विरुद्धरूपेण द्विविधेन मंत्रेण यो विरुद्धमाचरति
तत्र संकीर्तयति । यद्यपि प्रियं ब्रूते तत्र करोति । अन्यत्करोति अन्यदृष्टीयेवं मंत्रस्वरूपद्वैविध्यं पूर्वमानसवा
चिकभेदेन ॥ दृष्टानी वाचिकवाचिकभेदेनेति विवेकः । इदं मंत्रेण नया शत्रुर्वचयति भक्तियति विषयीकृत्य
निवास्यान् स मंत्रैर्देवो मानसरूपः अस्मै पुनर्गुरुरस्तु ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थः ॥ प्रयोक्तु रेव पुनर्गदितस्तु भक्षको

दि. भा.

॥१२६॥

स्तु दुर्वाक्यैर्निर्दिष्टरूपैः वाचिकैः तन्वं स्वकीयां तन्वं अनुमृष्टीष्ट। अनुमाष्टी अनुक्रमेण त्वं पतु। यद्वा समिधिविवि
धो मंत्रः अस्मै प्रयोक्तुं रेव गुरुर्गतितास्तु॥ अन्यान्यप्यस्मान्। न्य वारय प्रयुक्तानि निष्टुरभाषणानि संति तैर्दुर्वाक्यैः
सो रातिः स्वामेव तनु मवलुं पतु स्वात्मनो मवा वृत्तः दहे त्वित्यर्थः॥ ॥ अथपंचमी॥ उत वायः सहस्य प्रविहान्मर्ते
मर्त्तं मर्चयति दूयेन॥ अतः पाहि स्तवमानस्तवं त मग्ने माविर्नो दुरिता यथायीः॥ ॥१२६॥ ॥ उत वायः सहस्य प्रवि
हानिति॥ पूर्वमंत्रैः विविधकुटिलमंत्रेण कूर्तितमंत्रेण प्राप्नोतु मस्मान्नित्यं॥ अत्र तु तन्मंत्रेणोदाहृत्याग्निः प्रा
थ्यते॥ उत वा हे सहस्य सहस्रं तिवल नाम तत्र भवाग्नेयो मयौ मरण धर्ममनुष्यः प्रसिद्धेन माया मंत्रेण प्रवृषे
ण जानन् दूयेन पूर्वदूयेन पूर्वोक्तरीत्या द्विविधमंत्रेण न मयौ मनुष्यं मर्चयति विषयीकरोति भर्त्सयति वा अतस्तदा
दृशा त्वभर्त्सनात् तत्कृत्तुः सकृन्ना दहे स्तवमानस्तूयमानाग्नेस्तवं तं स्तुतिं कुर्वते मा पाहि रक्ष विंच नोस्माकं दु
रिता य तत्कृता य दुर्मंत्रं प्रयुक्त दुःखाय समर्थं मा विधायिः मा स्थापय। दुरितभाजनं मा कृषु रित्यर्थः॥ द्विधा

श्री

॥१२६॥

नायुः पुत्रादिसहिताः सोमेने स्वायस्मान्नि रमंते तस्माद्दृशमयो ददतीत्यवगम्य तद्व्यर्थः॥ तादृशान्त्वदीयान् रश्मा
न्ममापनुग्राहोणे व्यर्थः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ ॥ बोधामे अस्य वचसो यविष्ठमं हिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावः॥ पीय
ति त्वो अनुत्वो गृणाति वंदारुस्ते तन्वं वंदे अग्ने॥ ॥ बोधामे अस्य वचसो यविष्ठमं हिष्ठस्य प्रभृतस्य प्रवृषेण संपादितस्याभ्ये
हविर्लक्षणे न्नानितद्वान् अग्ने मे मदीयस्य मं हिष्ठस्य अतिशयेन पूजनीयस्य प्रभृतस्य प्रवृषेण संपादितस्याभ्ये
दानीं त्रियमाणस्य वचसः स्तुतिरूपस्य वचनस्य कूर्मणिषस्त्री उक्तलक्षणं वचः बोधबुध्यस्वस्तो भवेत्यर्थः॥
हे अग्ने लोके त्वः॥ अत्र यास्कः॥ त्वोने म दृष्टद्वैत्ये कृत्ते तदेवोदाजहार। एको जनः पीयति वधकूर्मे तत्तद्दिनस्ति यत्ता
दिना न पूजयतीत्यर्थः॥ त्वः एवः अनुगृणाति अनुकूलमुच्चारयति। तयोर्मध्ये हे अग्ने वंदनशीलो हं तव तं त्वं तनुं त
व मूर्त्तिं वंदे स्तोमि॥ ॥ अथ तृतीया॥ ॥ ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यं तो अंधं दुरिता दरक्षन्। ररक्षतां स्तु
तो विश्ववेदादिस्ते तद्दिपवो नाह देभुः॥ ॥ ये पायवो मामतेयं ते अग्नेति। तत्रेति हासमाचक्षते॥ उच्यते हं

दि. भा.

॥१२७॥

स्वरणं अस्वरणं वा आदि स्यमिव चित्रं चापनीयं विभावै विविध प्रकारावन्तं । यथा प्रकारादिसाधनाय धारयति
तद्वत् । स्वः शब्दं यास्व एवं निरुवाचः स्वरादियो भवति स अरुणः सरीरणः स्तुतो रसां स्तुतो भासां ज्योतिषां
रोभासे वै तिति । ईदृशं यंदधुः तं मयीदिति पूर्वान्वयः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ दृष्टानमिन्नभेददभंतमन्मादि
र्वरुथं ममतस्य चाकनू ॥ जुषंत विश्वान्यस्य कर्मोपस्तुतिं भरमाणस्य कारोः ॥ ॥ मन्मननीयस्तोत्रं हविरादि
कंपविदानमित अग्राया कुर्वाणा मवमांदं तितारो वैरिणो न ददभंत । दंभितुं हिंसितुं न प्रभवति । दंभेर्बुद्धिर्लंछं दसी
ति विकूरणस्य श्चुः व्यस्येनां तादेशः ममकोतिशय इत्युच्यते । तस्य तादृशस्य प्रदातुं ममवरुथं वरणां यस्तोत्रा
दिवं अयमग्निश्चाकनू अयर्थं कामयते कनतिः कंति कर्मास्माद्युत्पुलुगं तादृष्टि छंदसो भावः । बद्रुता देव
छंदसस्तत्तादित्वमया सदीर्घः । यस्या देवं तस्मान्न दधुवं तीत्यर्थः । न केवलमग्निरेव कामयते किंतु सर्वे विदेवा
कामयंत इत्याह ॥ उपस्तुतिं तदेव मुपेय भरमाणस्य कुर्वाणस्य कारोः स्तोतुः अस्य यजमानस्य मम विश्वानि

श्री

॥१२७॥

सर्वाणि हविः प्रदानादिरूपाणि जुषंत सर्वे देवाः अतो न ददभंत इत्यर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ ॥ नियोचिन्नुयंसद
ने जगृभ्रे प्रशस्तिभिर्दीधिरै यज्ञियासः ॥ प्रसूनयंत गृभयं दृष्टा वशसो न रथो राहणाः ॥ ॥ नियोचिन्नुय
सदनेति ॥ ॥ यज्ञियासो यज्ञियोग्याः यजमाना ऋत्विजो वायं मथ नेनो सभमृग्निं नियोचित्सदने नित्य एव गार्ह
पत्यक्षणे अग्रासादनस्थाने नुक्षिप्रं जगृगृह्णाति गृहेर्लुटि इत्योरेदंति भावः । हयहोर्भर्तृतिभवे नित्यं गत
श्रियो ध्रियते नित्यं गार्हपत्यमिति सूत्राद्गार्हपत्यो नित्यः तदा अयत्नात् सदनमपि नित्यमुच्यते । गृहीतत्वात् प्रशस्ति
भिः प्रशंसाभिः स्तुतिभिः दाधिरे धारयं या हवनीयार्थं धृत्वा च दृष्टौ एषण साधने यदुते निमित्तभूते सति गृभ
यंतः ऋत्विजः प्रसूनयंत । स हृ प्रणयंति । तत्र दृष्टांतः राहणाः दं हसा गच्छंतः गतिं गतौ छंदसस्य लिटः क
नच् । अनित्यमागमशासनमिति नुमभावः रथोरथवंतः तत्र नियुक्ताः छंदसीव निपादितिरथ शब्दान्मत्तथ
यर्हकारः । अश्वसो न अश्वारुव ते यथा दुतत्वा द्रथस्वामिनमाभिमत देशं नयंति तद्वत् ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥

पुरुणिदस्यो निदिणा तिजं भैरुचते वन आविभावा ॥ आदस्यवातो अनुवातिशोचि रस्तर्न शर्यमिसना मनुच
न ॥ ॥ पुरुदस्यो निदिणा तिजं भैरुचति ॥ ॥ अत्रदा वाग्निरूपेणा यं स्तूयते ॥ दस्यः उपस्यये ता यमग्निः पुरुणि व
हृतिवृक्षादी नि निदिणा ति नितरां हि नस्ति । नीगतिरेषणयोः । घादित्वा त हृत्स्वः । वेन साधनेनेति तदुच्यते ॥ ज
भैः दंतस्त्राणीयज्वालाभिः । आत् आदा हानंतरं वने वृक्षादिसमूहात्मके विप्रबो विविध प्रकारा युक्तः सनूरोच
ते । दीप्तो भवति ॥ आत् अनंतरं अस्य शोचिः ज्वाला अनु अनुकूलं यातः अग्नेः सखिभूतो वायुः अनुद्यून अ
न्विति वी सार्थे प्रतिदिनं अनुकूलं वाति ज्वाला आदा यग धृति । तत्र दृष्टं तः । अस्तुः क्षेपुः सकृशत् असनंग धृति
शयं नि शरो न महिंसा साधन को ह म धिय मिषु मुखं त स चुरं । यद्वा शरो न म वंशा वी त र जा तीयः वा ष्ट विशेषः त
द्विद्वा रं दृषुमिव शर्या इषवः शरमय्य इति यास्कः ॥ यद्वा शरणी वी अथा शरो हिंसा तत्तुरोतीति शर्या इषवो यथा
वायुना देव जन्यो वेगो वा अनुलं वा प्रेरयत ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ ॥ नयं रिषवो न रिषण्यवोग भै संतं रे षण रे षय

रणे व्यत्ययेन दुःसिचि वृष्टिः न मा ङ्गो ग इत्युत्भावः ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये कोटशो वर्गः ॥ मथीद्यदी विष्टो
मा तरिश्वा होतारं विनुवा प्रं विरुव देव्यै ॥ नियं दधु मनुष्या सु विक्षस्व १ ण चित्रं वपुषे विभावे ॥ मथीद्यदी मि
ति पंच र्चम ह्रमं सूक्तं दे घत म सं त्रै ह्र भ मा गेये । मथीद्यदी मित्यनुक्रमणिका ॥ सूक्तत्रय मध्ये स्याः तृतीयत्वे
न विनियोग उक्तः । तत्र प्रथमा ॥ मथीद्यदी मिति ॥ होतारं देवाना मा ह्वा ता रं विरुवा प्रं अस्वि तिरूप नाम
नाना रूपं पार्थिव वैद्यु त जा ठ रा दि भे द आ हवनीया दि भे दे न वा । यद्वा काली कुरा ल्या दि रूपे ण ज्वाला नां वैरु
प्या दि र्व रूपत्वं विरुव दे व्यं सर्व देव योग्य क्रिया सा धुं य मे न मग्निं मा तरिश्वा वृष्ट्या दि नि मा त्रं त रिक्षस्व स नो
वायुः विष्टः को षे षे तः प्रविष्टः स न मथीत् । अमथीत् । प्रावर्धय दित्यर्थः । मथ विलोडने । त्येत क्षणे ति वृष्टि प्र
तिषेधः । पुनः स एव विशिष्यते ॥ यमग्निं मनुष्या सु मत्वा कर्म कुर्वतीषु विक्ष प्र जा सु प्राणिषु वपु षे रूपा य या
गादि स्वरूप प्रकाशय शरी र धारणा य वा जा ठ रा न्दि ग्नि रूपे ण नि दधुः स्था पित वंतः । तत्र दृष्टं तः स्वर्ग

तिपंचचनवमं सूक्तं दैर्घ्यतमसं वैराजमा मेयं दशकास्त्रयो विरा ले का दशका वेत्युक्तं लक्षण सङ्ख्यात् तथा चानु
क्रांतं महः स वैराजमिति विनियोगौ लैंगिकः ॥ तत्र प्रथमा ॥ महः सराय एष ते पतिर्दन्ति नूनस्य वस्कनः पद आ
उपध्रजंत मद्रयो विधन्ति ॥ ॥ महः सराय इति ॥ महः महतः पूज्यस्य रायोजगदि रूपस्य धनस्य पतिः पात्त
वः स्वामी सोमिः दनू ददत् अमिमतं प्रयच्छन् दत्तेः शत रिच्छं दसः शपो लुक् ॥ तस्य धै दस्यु भयथे सा धी
धातुत्वा दातो लो परति चे सा कूरलो पः ॥ आ आभिमुख्येन अस्मद्देव यजनं प्रति एष ते गच्छति किंच नूनस्य स्वा
नो पि नूनः स्वामी सर्वस्य पतिरित्यर्थः ॥ ईदृशोयं वस्कनो धनस्य पदे आस्पदभूते वेदिस्थाने आ आश्रयति ॥
उपसर्गविशाद्योग्यक्रिया ध्याहारः यद्वा वस्कनो निवासयोग्यस्या धनस्यापि नून इति संबंधः ॥ यद्वा वस्कनः प्राप्तिः प्र
सिद्धे ॥ किंच उपध्रजंतं उपगच्छंतं अभिषेकार्यं ग्रावाणः यजमानाः विधन्ति त्परिचरं त्येव ॥ विधविधाने तौ
दादिकः लुटिः बहुलं छंदसीत्युदाभावः ॥ निघाताभावश्छंदसः यद्वा पूर्वत्र त छंदश्रुतेः ॥ अत्र यच्छा ध्याहारो

॥ श्रीः

णास्य संबंधादनिघातः ॥ यद्वा अद्र्योमिषवग्रावाणः स्वशब्देः उपोपेत्य विधन्ति त्विपूर्वयेव आत्मादं जनयंती
त्यर्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ स यो वृषा नरो नरो दस्यो भ्रवो भिरस्ति जीवपीतसर्गः ॥ प्रयः सस्त्राणः शिश्रीतये
नौ ॥ स यो वृषेति ॥ सता दृशोमिः नरो नमनुष्याणा मि वरो दस्योः द्यावा पृथिव्योरपि वृषा सेक्ता उत्सा
दक इत्यर्थः ॥ एवं सर्वे स्त्रादकः श्रवोमिः सर्वत्र श्रूयमाणयशो युक्तः सन्नस्ति वर्तते ॥ सर्वे स्त्रादक इत्युक्तं तत्रो
पपत्तिमाह ॥ यतोयं जीवपीतसर्गः जीवैर्ना नाविधैः पीतः आस्वादितः सर्गः सृष्टिर्नमो यस्य सः तथोक्त
तृतीयावर्मीति पूर्वप्रकृतिस्वरः ॥ पुनर्बहुव्रीहौ स एव स्वरः ॥ अत्रायं सृष्टिर्नमः ॥ अयमग्निः स्वदत्तं ह
विरादिसं प्रापय्य तद्रुमिभिः सह वैद्युत रूपमेव हारो दवेन वर्ष्य सर्वान् प्राणिनः पायतीत्यतो वृष्ट्यस्या द
नद्वा रोत्या दयिता ॥ इदानीं साक्षात्तु स्यादकत्वमाह ॥ योमिर्वो नो गभो दयः सस्त्राणः प्रविष्टः स शिश्रीत
निविक्तं देतः पाचयति नृपश्वादि देहाकारेण परिणयतीत्यर्थः ॥ यद्वा अग्निर्नपाचतयूषो दवनो स घातस्मा

हिंभा.

१३०

दयं साक्षादेवोत्पादकः सतादृशोऽग्निर्यज्ञस्वीवर्त्तत इत्यर्थः ॥ यद्वा योऽग्निर्नरानृक्कर्मसूत्राहयुक्तानां यजमानानामिव नरा मनुष्या नृसंति कर्मस्वितियास्तु ॥ तेषां यथा स्वर्गाद्यभिमतचर्षवः तद्वद्वेदस्यो रपि आश्रयवाचिज्ञ हेताश्रेयिणो लक्ष्यंते ॥ भू लोक् वर्त्तिनां वृद्धिप्रदाने नद्यु लोक् वर्त्तिनां हविः प्रापयति भावः ॥ सतादृशो विज्ञो षेण सर्वैर्वा आस्वादितस्वभावः स नृ अस्ति प्रवयक्षो वर्त्तत ॥ अमुमग्निं हविर्भिः प्रीणायेत्वा स्वाभिमतानृभोगानृभुंजत इत्यर्थः ॥ किंच योऽग्निः यो नो स्वकीयस्थाने वेदिलक्षणे स स्त्राणः प्रविष्टः स नृ शि श्री त स्वस्ति नृ प्राप्तिं पुरोडाशादि कृं ष च तिस्रो यमग्निरस्ति महानुभावो वर्त्तते ॥ ॥ अथ तृतीयः ॥ आयः पुरं नर्मिणी मदी दे दयः कविर्न भन्योऽनावा ॥ सूर्यो नरु रुक्मां च तस्मा ॥ ॥ आयः पुरमिति ॥ यागे नर्मिणी नर्मवर्तीयजमानानो संबन्धिनी उत्तरवेदिं यद्वा नृणां मनसि स्थितानां यजमानानां यज्ञाद्यर्थं यो भूमिं प्रत्यग्यागमन नीचा विद्युतेतां पुरं तत्स्थोऽनदी देतु ॥ पीपयति ॥ कीदृशोऽयं अन्यः अपेक्षितदेशं प्रसूतनशीः कविर्क्रान्त दशति त्रदृष्टः त

श्री
१३०

ति ॥ अंधा अपश्या नदभन्न क्षिरव्या निसा स ईं प्रेताणे अरक्षन् ॥ ॥ नयं रिपवो न रिषण्यव इति ॥ अयमग्निः नर्मिण भविद्रक्षके अरणि मध्ये संतं वर्त्तमानं रिपवो नरा नरेष्येति ॥ ननुः खयंति तथा रिषण्यवो न्ये हिंसकाः दुवस्युर्द्विणस्युर्द्विषण्यति रिषण्यतीति स्याच्च निपात्यते ॥ स्याच्छुंदसीत्युः ॥ न हिंसेति वीदृशास्तरेषणाः हिंसनस्वभावाः यद्वा तैः त्रियमाणा हिंसन प्रवृत्तान हिंसेति ॥ किंच स्यो मुख्या अभितः ख्यातिमाहात्म्यं अंधाः तानशक्तिरहिताः अविद्वंसः अतएव अपश्याः अदृष्टारः यद्वा विद्वंसोऽप्यभावयितारः अनुपासका इत्यर्थः ॥ ईदृशूपा भवेति नदभन्न नदभुर्वेति ॥ न हिंसेति ॥ लौकिकद्वारेषणा निप्रयोजकत्वादिति भावः ॥ तद्विषयपरमार्थि कूं रूपं के जानंतीति चेत् स उच्यते ॥ निसा सो निसाः अविचलितशक्तयः अग्नि होत्रादि निसा कर्म रता वा अग्न्यनुग्रहात्स्वयमपि निसा म विद्येतीति भाविनिसात्वं मग्नि य निसा उपचर्यते ॥ तादृशः यजमानाः प्रेतारः यज्ञादिना तमेव तर्पयितारः सैत ईदृशमरक्षन् रक्षंति यज्ञादिरूपेण मजंत इत्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये सप्तदशोऽवर्गः ॥ ॥ महः सराय

द्वि. भा.

॥१३१॥

मनिष्पादकः अरणीभ्यामुत्पन्नस्येव गार्हपत्यद्वारा आहवनीयत्वात् ॥ आहूतावा देवानां सोमं विश्वानि वीर्याणि वर
णीयानि धनानि ॥ इति वंद्यं च शंसतु हाण्यत रसाद्युदात्तत्वं ॥ अरस्या अरस्यया अरवो हवितुः क्षणं तदिच्छया अरवः शब्दात्स्य
जंतदे प्रत्ययाविति भावे अप्रयः ॥ दधे धारयति ॥ अस्मै उन्नस्वरूपाया ग्रये यो मर्यः ददाशु ददाति ॥ स तु वः शोभनपुत्रो
भवति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥ ॥ पुरुत्वादा श्वानो चे रिर ग्रे तव स्विदा ॥ तोदस्येव शरण आ म
हस्य ॥ ॥ पुरुत्वेति तच्चात्मकं दशमं सूक्तं देधितमसमा ग्रे यमौ स्विहं पुरुत्त चमौ स्विह मिह नु नृमणिक् ॥ प्रातरनुवा
कस्या ॥ श्वेन शस्त्रयो रौ स्विहे छंदसस्य विनियोगः ॥ अथा श्वेन रवंडे सूत्रितं पुरुत्वात्वा मग्न इति ॥ ॥ हे अग्ने त्वात्वां
पुरु बद्धवो यद्वा बद्ध प्रदा श्वानिति संबंधः पुरुत्रंदे हिवित्तंदे हि इत्या सना निब्रवीमीत्यर्थः ॥ किं ह स्वीनेत्याह ॥ यतो द
श्वान् अभिमनतं हविर्दत्तवानस्मि ॥ अतो वो चे इतरसाधारण्येन ब्रुवतः कथं दत्तव्यमिति नमतयं ॥ यतो हं हे अ
ग्ने तव स्वि तत्तवैव आभि सुख्येन अरिः अनीह विराद्वि प्राय - न सेववो हंतव दृष्टान्तः ॥ महस्य महतः तोदस्येव

श्री

॥१३१॥

शिक्षकस्येव स्वा मिनः शरणे गृहे यथा गर्भदासादि रा समंता न्नियतो वर्तते तद्वदहमपि यस्मा देवं तस्मादभिमतं बद्ध
वो वेत्तमपि तत्सर्वं देहीत्यर्थः ॥ अत्र निरुक्तं ॥ बद्धुदा श्वान् स्नामेवाभिभूया म्यरिर मित्र क्रुधते रं श्वरो प्यरिरे तस्मा देव यद्
न्या देव त्यावन्ना वा वा दुतयो हूयेत रयेत दृष्ट्वैव मवक्षत ॥ तोदस्येव शरण आ महस्य ॥ तुदस्येव शरणे धिम हत इति ॥ ॥
अथ द्वितीया ॥ यनिनस्य धनिनः प्रहोषे चिदरुषः ॥ कदाचन प्रजिगतो अदेवयोः ॥ ॥ पूर्वमंत्रे स्वाप्तीष्टं बद्धवित्ता
पयामीत्युक्तं ॥ अत्र तु स्वविलक्षणेभ्यो दानादिरहितेभ्यो दानं न दत्तव्यमिति प्रार्थयते ॥ हे अग्ने त्वां विप्रोषेण ब्रवीमि उप
सर्गश्रुते योग्यक्रियाध्याहारः ॥ अथ वा संनिहितत्वाद्दो च दयानुषज्यते ॥ अस्मदर्थं यद्वा ॥ जितपंततद्विरुधं वो चेदक्ष
माणस्य रूपस्य न दत्तव्यमिति ब्रवीमीत्यर्थः ॥ तेषां स्वरूपमाह ॥ यनिनस्य अस्यामिनः त्वां स्वा मिनं अकुर्वीतस्य तथा
धनिनः समग्रधनवतः पूर्वमेव धनवतो दानस्य निषेधः ॥ यद्वा प्रहोषे अनिनस्येति संबंधः ॥ प्रवूर्षेण होतु म समर्थस्य
इत्यर्थः ॥ अत्र न शब्देन तस्यैव मर्थं लक्ष्यते ॥ चेच्छब्दः समुच्चयार्थः ॥ किंच अरुषः अहिंसकस्य परद्रोहमनुवर्तः

किंच कदाचन प्रजिगतः कदाचिदपि प्रकूर्पेण देवान् स्रवतः अन्नवतेति निपातद्वयसमुदायः तत्र च शब्दः समुच्चयेन
 शब्दो निषेधः किंच अदेवा योः देवानात्मानानि छंदः एतेषां न दातव्यमिति विबोच इत्यर्थः ॥ निंदितानां स्वरूप निरु-
 पणे मस्वरूपात्पादशब्दात् ब्रह्माव इत्येतत्तु युक्तं भवति यदा चनेति विधुत्पयायः उक्तप्रकारेण तुष्टस्यापि कदा-
 दप्रजिगतः यदा कदा चेच्छा स्रवतः विबोचे तादृशस्य दातव्यमिति विशेषेण ब्रवीमि किमु वक्तव्यमस्मदर्थमिति भा-
 वः ॥ अथ तृतीया ॥ सचंद्रो विप्रमर्त्यो महो ब्राधंतमो दिवि ॥ प्रप्रेते अग्नेव नुषस्याम ॥ ११ ॥ अग्ने विप्रमेधा-
 विनूयो मर्त्यः त्वां यजते ॥ समर्त्यो यजमानो दिवि द्युलोके चंद्रः सर्वेषामात्मा द्रवः चंद्रसदृशो भवति ॥ यद्वा चंद्र एव भव-
 तियजमानानां चंद्रस्य प्राप्तिं छंदोगा आमनंति ॥ पितृलोका माका शमाका शान्द्रमसमेष सोमो राजयति सोमलो-
 के विभूतिं अनुभूयेति च ॥ तथा मुंजद्रे पितृलोकां प्राप्तिं शम्भापात ॥ एतैति तमाहुतयः स्रवर्चसः सूर्यरश्मिभिर्यज-
 मानं वहंति तं नयं ये ताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र देवानां पतिरेको धिक् स इति एषवः पुण्यः स्रुतो ब्रह्मलोका वदति च पु-

तद्यजमानगृहापेक्षया आहवनीयगार्हपत्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धं अग्नेरेव इंद्राद्यात्मवृमाहु रिति द्वितीयमंत्रस्यार्थः ॥
 तादृशो यं स्रगे न सूर्यरव रुद्रान्दीपयामासैनः ॥ रुद्रोऽप्यौ छंदसस्य विदिः कृसः अतः सतादृशो मिरन्योस्ति ॥
 उत्कृष्टवर्तत इति पूर्वब्रह्मवयः ॥ अथ चतुर्थः ॥ अभिद्विजन्मात्री रोचनानि विभुवारजांसि मुमुचानो अस्मदा ॥ हो-
 ता यजिष्यो अपांसधस्ये ॥ अभिद्विजन्मेति ॥ अयमग्निर्द्विजन्माद्वाभ्यामरणीभ्यो जायमानः यद्वा मथनात्प्रथमं
 जन्म उत्पत्य नंतरं पवमाने स्याद्वि संस्काररूपं द्वितीयं जन्म एवं द्विजन्मात्वं अथवा द्वावा एषिवीभ्यामुत्पन्नत्वात् तादृ-
 शो म्निः त्रीरोचनानि स्थानानि गार्हपत्यादीनि वा अभिमुमुचानः अभितः प्रकाशयन् केवलं त्रीण्येव द्वितु विश्वार-
 जांसि सवर्ण्यपिरंजनात्मकानि क्षियादि लोकां नृशरुचानः दीपयन् होता देवानामाह ता यजिष्यो यष्टमः स्रु-
 पां प्रोक्षण्याद्युदकानां सधस्ये सहस्यनेयागप्रदेशे अस्थातुतिष्ठति ॥ अथ पंचमी ॥ अयं स होता यो द्विजन्मा-
 विश्वाधेवा यजिष्यो अवस्था ॥ मर्तो यो अस्मै स्रुतुको ददाश ॥ १२ ॥ अयमिति ॥ यद्वा द्विजन्मास एव होता हो-

ध्यातारः फलस्योत्पादयितारः शोभनध्यानावाविदथेयागे अस्मृजावा अस्वप्ने सधि एव रसादिमंत्रांतरेषु प्रसिद्धं
प्रियं सर्वेषां प्रियतमं प्रीणयितारं वायजतं य एव्यं अग्निं जन्मवतां प्राणिनां अवः प्रतिरक्षणं निमिनी कृत्य क्रिया मथा
नादिबुद्धिर्माजी जननूजनयति य जमानः यद्वा अस्मृनिमित्तभूतास्मृजी जननू सर्वप्राणिनामुषकाराय वक्ष्यथं चेत्
र्थः ॥ एवमुत्पन्नस्याग्नेः पाजसा बलेन गिरा भयं वूरुद्वा ह्येन चरोदसी द्यावा पृथिव्यौ चरेजतां ॥ अक्वंपेतां ॥ अग्नेः स
काशात्वं पनमरेजे तां रोदसी होतृवुर्य इत्यादि श्रुतिषु प्रसिद्धं न च सर्वरक्षणार्थमुत्पादितो मित्रो ब्रह्मस्य भीति
मजनयत् ॥ विमेतदिति वाच्यं ॥ निंदस्मृतिस्वात् यथा त्रैलोक्ये विप्रोतः तथा प्रवृत्तो भवदिति स्मृतौ पर्यवसानात् यद्य
प्यत्राग्निरेव प्रतिपाद्यते मित्रस्तु परं दृष्टांति त एव तथापि द्युस्थानस्याग्नेरेव मित्रत्वान्मंत्रस्य मैत्रत्वमविरुद्धं
यद्वा मित्रं न सरवायमिव स्थितं मित्रनामकं देवं यत्तं तद्विज्ञे चक्र खिजः प्रदुर्भावि यंति शि एमेतद्विशेषेण तयैव
योजनीयं ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ यद्यस्य द्वे पुरुमी हस्य सोमिनः प्रमित्रा सोमदधिरे स्वाभुवः ॥ अथ त्रुतुं विदतं

श्री

॥१३३॥

गातुमर्चत उत श्रुतं वृषणा पस्यावतः ॥ ॥ हे मित्रावरुणौ यद्यस्मात्कारणात्त्वां युवां पुरुमी हस्य बहुवा मी हसे
वनस्य सोमिनः स्वाभुवः सोमवतः स्वाभाव नशीलस्य कूर्मक्षिपरीत्य त उक्तं लक्षणं कूर्मप्रमित्रास्मे न मित्राणीव
मित्रभूताः कृत्विजः प्रदधिरे प्रवूर्षेण धारयंति ॥ हेति पूरणः ॥ अथ अतः कारणात् गातुं युष्मद् मनो अर्चते पश्यथे च
तुथ अर्चतः पूजयतो य जमानस्य कर्तुं धर्मं विदतं जानीतं विदेत्सो विव्यस्ये नशः उत अपि च हे वृषणा काम
नां वर्धितारौ युवां पस्यावतः पस्येति गृहनाम पस्यादुरोण इति तन्नाम स्मृत्वात् ॥ सदः प्राचीनवैशादि गृहवतो
य जमानस्य आवाहनं सोमं वा श्रुतं शृणुतं छांदसो विवूरणस्य तु कृत्वा द्यायस्मात्सोमिनः सोमवतः पुरुमी ह
स्य एतन्नामकस्य राज्ञो मित्रा सोम मित्राणीव स्थिताः स्वाभुवः स्वाभवनशीलाः स्वस्वव्यापारसमर्थाः दधिरे ॥ अ
थ अतः कारणात् तस्य अर्चते अर्चतः कर्तुं विदितमिह्यादि पूर्ववत् ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ आवां भूषन् स्थित यो जना
रोदस्योः प्रवाच्यं वृषणा दक्षसेमहे ॥ यदीमृताय मरथो यदर्वते प्रहोत्रया मक्रियावीथो अधरं ॥ ॥ हे वृषणा

द्वि. भा.

॥१३४॥

कामानां वर्चिता रौ हे मित्रावरुणौ वां युवयोः संबन्धि जन्म जननं उत्पत्तिः रोदस्यो द्यावा पृथिव्योः सकारात् द्यावा पृथिवीभ्यामेव सर्वेषां मुत्पत्तेः यद्वा मित्र इति सर्वोपकार्यमिरुच्यते तमो निवारक आदित्यः उभयोः पृथिवी च स्थानत्वात् ततः पूर्वमंत्र दृष्टान्तत्वेनाग्निः स्मृतः अत इदमधिगम्यते अग्निरेव मित्र इति तथा अन्यत्रापि अग्निमित्रं नः क्षतिषु प्रज्ञास्यं मित्रं नयं संधितं भृगवो दधुरिति च प्रवाच्यं स्तुत्यं ता दृष्ट्युवयोर्जन्ममहे महते दक्ष से सर्वविषय बलाय क्षितयो मनुष्या यजमानाः आभूषन् सर्वतो वलं कुर्वन्ति स्तुत्यं त इत्यर्थः जन्मनः प्रवाच्यत्वमाह यदीयं स्मृदेवकारणात् अवीत युष्मांश्चा प्रवृत्ते यजमानाय च भ रथ इत्यर्थः तथा च होत्रया श्रुतिरूपयत्वा चाग्निम्या हविः प्रदानादिवूर्मणा च प्रवीथः प्रवूर्षेण प्राप्नुयः तस्मात्स्वाच्यं जन्मभूषयं तीत्यर्थः होत्रेति वाङ्महोत्राग्नीरिति तन्नामसूफाठत्वात् ॥ अथ चतुर्थः ॥ प्रसाक्षितिरस्य सखा महिप्रियः कृतावाना वृतमाघोषथो बृहत् ॥ युवंदिवो बृहथो दक्ष माभुर्वगां न धुर्युपयुजाथे अपः ॥ हे असुरा असुरो बलवन्तौ मित्रावरुणौ युवयो यो ह्येति देवयजन

श्री

॥१३४॥

नः स एव विशेष्यते महो महतापि त्राधं तम प्रवृधतमः इतरदेवानामपि श्रेष्ठ इत्यर्थः अतो हे अग्ने ते तव प्रप्रेत प्रवूर्षेणैव वनुषः संभक्तारः स्याम यद्वा प्रीणयित्वा प्रप्रेतस्याम प्रतिष्ठा एव भवेत् ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये ए कोन विंशो वर्गः ॥ मित्रं नयं शिष्या गोषु गव्यव इति न वचं मेवा दशं सूक्तं दैर्घ्यतमं संजाग तं मैत्रावरुणं आद्या मित्र्ये व अत्रानुक्रमणिका मित्रं न व मैत्रावरुणं हि जाग तं मैत्रा द्येति विनियोगो लिंगिवः ॥ तत्र प्रथमा ॥ मित्रं नयं शिष्या गोषु गव्यवः स्वाधो विदथे अश्वजिजव अरे जेतां रोदसी पाजसागिरा प्रतिप्रियं यजतं जनुषामव ॥ ॥ यमग्निं शिष्यावूर्मनामै तत् ॥ शिमी कृन्तिरिति तन्नामसूक्तत्वात् प्रवाश वृक्षो सादनादिवूर्मणा मित्रं न मित्रमिव स्थितं यद्वा शिष्ये ये तत् त्रियया सह संबंध्यते गोषु बह्वीषु निमित्रभूता स गव्यवः गा आत्मन रक्षंतः अत्रयद्यपि गव्यव इत्येवालं न गोक्षितिः तथा विगव्यव इत्यत्र गोस्वामित्वं प्रतिपाद्यते तच्च द्याद्वित्रादिस्तस्यात् अतः स्पृहणीयस्य इत्यवगमयितुं गोक्षितिपदं यथा गवामसि गोपतिः गणानां स्वगणपतिं स्वाध्यः सृष्टुं अ

पृथिव्यां महिना महिन्या महत्वेन अरेणवः अनवद्याः तस्मिन् पदारेणान एवा तुजः क्षीरादीनां प्रदायः तुजं
निर्दिनदुर्मस्य निगोष्ठे आ आश्रिताः आगच्छन्ति वा उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाभ्याहारः ता एवैक रिता धेनवः उप
रतानि उपरजा तौ सप्तम्य लुक् ॥ मेघानां विस्तारवयेतरिक्षे मेघधने सति सूर्ये सर्वस्य प्रसवितारं सूवीर्यं शोभ
नसा मथ्यं वासुवीर्यं मयेयिथा गायत इति तत्सूर्यं च मिति श्रुत्यं तत्रात् आदित्यमपि लक्ष्यस्वरंति शब्दयैति सूख
संवाशयस्तु शब्दोपताययोः भौवादिवः रस्मिन्वाले इति तदुच्यते ॥ निम्बं च रुषसः सर्वेषु पिपायेनालेषु षः कालेषु
च ॥ तत्र दृष्टं तः तच्चुवीरिव ॥ तस्मात्तनः तस्य वेतागंता मनुष्यः स यथा क्रोशति तद्वत् ॥ एवं निरुधानां गवो सुखं च
रोयुष्मदाय न इति तयोस्तुतिः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥ ॥ षष्ठीमृचमाह ॥ आवा मृताय के कुनी
रनूषत मित्र यत्र वरुण गा तु मर्चयः ॥ अवसना सृजतं पिबते घियो युवं विप्रस्य मन्मना मिरज्यथः ॥ ॥ हेमि
त्रावरुणो देवि शिनी देवस्यो मेज्जतिः वां युवां क्रताय यतार्थं आनूषत हविः समर्पणेनाभि पूजयंतीत्यर्थः ॥

कुत्रेति तदुच्यते ॥ हेमित्र हेवरुण युवा सुभौ यत्र यागे गा तुं गमनं ॥ देवयजनदेशं वा गा तु रिति भूनाम गा तुः पूषे सु
क्तत्वात् ॥ अर्चयः पूजयथः स्त्रीकुर्य इत्यर्थः आगत्य च त्मना आत्मनैव अवसृजतं वृष्टिमवा उमुखं विमृजतं त
थातत्वाद्ययः अस्मदीयानि कुमालि पिबतं सेचयतं वर्धयतमित्यर्थः ॥ एवं विप्रस्य मेधा विनः यजमानस्य मन्म
नां मननीयानां सुतीनां युवं युवां इत्यर्थः ॥ इव रौस्वामिनौ भयथः इत्यतिरेक्यवृमि इत्यतिपस्यत इति
तन्नाम सूक्तत्वात् ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ यो वां यज्ञैः शशमानो ह दाशति वृविर्होता यजति मन्मसा धनः ॥ उपहतं ग
धुथो वीथो अध्वरमध्वगिरः सुमतिं गंतमस्मयू ॥ ॥ यो हयः खलु यजमानो वां युवा सुदृश्य युवाभ्यां यज्ञैः वा
जेर्निमित्तभूतः शशस्युनः शशमानो ह दाशति हविरादिवं स्वस्ववतं कस्य युष्मत्स्वेकापादनं वृरोति य एव वृविः अ
नूचानः ते वृवय इति श्रुतेः ॥ अथ वा वृविर्मेधावी होता सम्यक् होमनिष्पादको यजमानो मन्मसा धनः मननीय इव
दक्षिणादि साधनोपेतः स नूयजति सोमयागादिवं वृरोति ॥ तं तमेव यजमानं सुमतिं शोभनप्रतं उपउपलक्ष्य

दि. भा.

॥१३६॥

गच्छथः प्राप्नुयः खलु । अध्वरं तदीयं यज्ञं वीथः कामयेथः विंच अस्मयूस्मान् कामयमानो युवांगिरः स्तुतीः अध्व
अभिलक्ष्य गतं गच्छतं तादृशं मां प्राप्य श्रुतीः स्वीकुरु तमियर्थः ॥ अत्र यद्यपि सामान्य निर्देशः प्रतिभाति तथापि
अस्मयू रूक्मत्वात् । दीर्घतमाः स्वात्मानमेव परेष्टुं । यथौक्तं निमित्तं गम्यते यद्वा योदाश्रित्य श्रयजते तमुपेत्य तदी
यं यज्ञं कामयेथे अतोऽस्मयू युवांसमाते मां महीयागिरः स्तुतीः अध्व अभिलक्ष्य गच्छतं ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ युवां यज्ञैः
प्रथमा गोभि रंजतं क्रतावाना मनसो न प्रयुक्तेषु ॥ मरंति कामन्मना संयता गिरो दृप्यता मनसा देवदाश्रये ॥ ॥
हे क्रतावाना यज्ञवंतौ वृहस्पदववंतौ वां मित्रावरुणौ युवां प्रथमा प्रथमौ यज्ञै र्यजमानसाधनैर्गोभिः गोविद्वारेः पय
आदिभिः अंजते व्यंजयंति यजमानाः । देवभागं यागेषु क्षीरादिभिर्यजंत इत्यर्थः ॥ यद्वा गोभिः स्तुति वाग्भिः यज
ते स्तुवंति ॥ तत्र दृष्टांतः । प्रयुक्तेषु यागेषु मनसो न कर्मणि षष्ठी मन इव तद्यथा प्रथमं व्यंजयेती मुख्यं कुर्वंति त
त्पूर्वकृत्वा सर्वव्यवहारस्य विंशं युवांसमन्मना मननवता संयता युवामेव सम्यग्गच्छता वेव गिरः स्तुतीं अरंति सं

श्रीः

॥१३६॥

रूपा महिमहत् अयधिकं त्रिया प्रियतरा प्रीणयित्री वासा क्षितिः प्रकर्षेण संपादिता । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्या
हारः ॥ तामासीदतमिति शेषः । यागभूमिर्देवानां प्रीयेति प्रसिद्धं । आसद्य च हे क्रतावानौ सद्यवंतौ युवां वृहत् प्रसिद्धं
क्रतमस्मदीयं यज्ञमाघोषथः । अवैकुल्येन संपादित इति श्रुतमियर्थः । यतो युवं युवां वृहतो महतो दिवो द्यौर्लो
स्य धुरिदक्षं तर्पणहवने समर्थं अथवा वृहतो दिवः महतो द्यौर्लोक्स्थे देवान् दक्षं प्रीणयितुमिति शेषः । यद्वा कर्म
णि षष्ठी दिवो द्यौर्लोकात्मवं वृहतः प्रभूतं दक्षं अग्निमतसाधनसमर्थं आभुवं सर्वतो भवनशीलं अपः कर्मसो मा
यागरूपं उपयुं जायेसेवेथे तत्र हविः स्वीकुरु तामियर्थः ॥ उपयोगे दृष्टांतः । धुरिश्नरी इत्यनिर्वाहेत दथं गोन
धेनुमिव तां यथा उपयुंजते तद्वत् । यद्वा विद्वारे प्रकृतिशब्दः क्षीरादिभिर्यजमानसाधनमाघोषथः ॥ ॥ अथ पंचमी ॥
मही अत्र महिनावारमण्यथोरेण वस्तुज आसद्यं धेनवः ॥ स्वरंति ता उपरताति स्वर्यमानि म्नु च उषसस्तं वृ
दिव ॥ ॥ हे मित्रावरुणौ युवां महत्यां सप्तम्येव चने पूर्वसवर्णदीर्घः । ईदूतौ च सप्तम्यर्थे इति प्रगृह्यता । अत्रास्यां

वि. भा.

॥१३७॥

कृत्रये युवयोः पराभविता रो न वे पिसंतीत्यर्थः ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये एव विंशो वर्गः ॥ युवं वस्त्राणि तिसृषु
र्वैदुदरांस्तत्तदैद्यतिमसं अनादेश परिभाषया त्रैलोक्यमैत्रावरुणं पूर्वत्रैत्रावरुणमिह कृत्वा तस्मिन् विनियोगो लो
जिकः ॥ मैत्रावरुणो पशुवाद्या वयाज्याः प्रदानानामिहैतरेष्वं देसु त्रितं ॥ युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे प्रवाहवा सिस्तं जा
वसेन दूतिसेवसमावर्तनेन वस्त्राधारणे विनियुक्तं त्रितं च युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे इत्यहते वा ससी आछाद्येति
सेषा प्रथमा ॥ १ ॥ युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे युवो रक्षिद्रुमंतवो हसर्गः ॥ अवातिरतमनृता निविश्वकृतने मित्रा
वरुणा सचेथे ॥ २ ॥ हे मित्रावरुणो पीवसा पीतौ युवं युवां यद्वा पीवसा पीवना न्यछिन्ना निवस्त्राण्याछादनयो म्यामि
वासां सिवसाथे आछादयथः ॥ यद्वा पीवसा स्थूलेन प्रभूतेन तेजसा वस्त्राणि दधाथे अवच्छिन्ना निवस्त्रास्था
नीयानि ते जांसि धारयथ इत्यर्थः ॥ किंच युवयोः सृष्टयः अछिद्रुः अछिन्नाः मंतवो हसन नीयाश्च दृष्टौ युवं
विश्वानि विश्वानि सर्वाणि अनृतानि असत्यानि अप्रियाणि पापान्यवातिरतं न श्रूयते विश्वेयत्र संहितायां क्रु

श्रीः

कइति प्रकृतिभावो ह स्वत्वं च क्रतेन पूतेन तत्साधनेन यत्नेन वा सचेथे संगच्छेथ अस्य भयं योजयथ इत्यर्थः ॥ अ
थ द्वितीया ॥ एतच्च न लो विश्वे देवांस्यो मंत्रः कृ विश्वस्त क्रु द्यावान् ॥ त्रिरग्निं हंति चतुराग्निरुग्रो देवनिदो ह प्र
थमा अजूर्यन् ॥ १ ॥ एषो तयोर्मध्ये बहुवचनं पूजार्थं यद्वा तदनुचरणे क्षया बहुवचनं एतयोर्मध्ये च न एव एव
तत्त्वक्ष्यमाणं सामर्थ्यरूपं कर्म विश्वे देवतत्विशेषेण चेतयति अनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ स विश्वेष्टे स एवः सस्यः अ
वाध्यः सस्वभावो वा मंत्रो मननवान् कृ विश्वेर्मिधा विभिः शंसनीय क्रु द्यावान् हिंसावान् अनेन वक्ष्यमाणस्य साम
र्थ्यस्य संभाविता प्रतिपादिता भवति ॥ तदिह कृत्वा किंतु दित्या शंस्याह ॥ त्रिभि रग्निभिः उपेतमायुध त्रिराग्नि तद्वत्
मत्त्वर्थोत्पद्यते उपलक्षणमेतत्सर्वयुधसंपन्नमित्यर्थः ॥ एतन्नामानं वा चतुराग्निः ततो पृथक्कायुधवान्न वे
वलमायुधसामर्थ्यं किंतु उग्रः स्वयमुद्गुणबलः हंति हि नस्ति अतिबलं शत्रुं किंच युवयो रे कस्येव सामर्थ्यं न
देवनिदो ह देवनिदका स प्रथमाः समर्थः सेतोपि अजूर्यन् स्वयमेव जीर्णं भवति जीर्यते इति बहुलं छं

दसीसत्वं। युवयोर्मध्ये एकोपिमहाबलः मिलितयोस्तु सामर्थ्ये विमुक्तयमिति भावः॥ अथवा एषा युवयोरेतत्
उत्तरत्रवक्ष्यमाणं सामर्थ्यं एकः स्यादित्यक्षणे विचिन्वेतत्। विशेषेण जानाति शेषं पूर्ववत्॥ ॥ अथ तृतीया॥
अपादेति प्रथमापट्टतीनां कस्तट्टां मित्रावरुणा विवेकेत॥ गर्भोभारं भरया विदस्य क्रतुं पिपस्य नृतं नितारीत्॥
हे मित्रावरुणौ पट्टतीनां मनुष्यादीनां प्रजानां प्रथमा प्रथमभाविनी सती अपात् पादरहितोषाः प्रतिदिनं सूर्य
चंद्रपदिवत् स्वस्याः परिभ्रमणा भावात् सूर्यगमने नेवस्वगमनात् पादिति चोपचर्यते। तत्रादृशं वा युवयोः प्रसि
धं कर्म कूआ विवेकेत कूआ मिमुख्ये न जानाति। विज्ञाने। अतिस्फुटिरित्यर्थः। मित्रावरुणयोरेव होरात्रदेवतात्वात्।
अहोरात्रयोरेतत्कालात् स्वोषसो देवता कर्मत्वात्। किंवा स्य लो कस्य भारं निर्वहं गर्भयुवयोः स्थानीयः शिशुरादि
यः अहोरात्रयोर्मध्यकाल उच्यते तस्मात्समेव मित्रावरुणत्वात्। अहोरात्रे वै मित्रावरुणा विनिश्चुतेः॥ अहोरात्रे वि
संमंता निर्वह्येव हर इति वास्य भारं जाडयं विदित्यवधारणे तत्कथमिति तदुच्यते। क्रतुं सत्यं जगतः प्रकृशगमना

पादयं नित्यस्मादेवं तस्मात् अदृश्यता अनभिभवता मनसा प्रकृष्टेन चेतसा युक्तौ संतोरेवत् रथिवत् धनवत् कर्ममोदी
यमाश्रये अश्रुवाये ददत इत्यर्थः॥ अश्रोते लिङि अनित्यमागमानुशसनमिति वचनाति भावः॥ ॥ अथ नवमी॥
रेवद्वयो दधाथे रेवदश्रुथे नरा मायाभिरित उति माहिने॥ न वां द्या वो ह भिर्नेत सिंधवो न देवत्वं पणयो नानशुर्मधं॥
हे मित्रावरुणौ युवां रेवत् रथिवत् धनवत् वयो नंदधाथे उभयं च धारयथः यस्मादेवं तस्मात् रेवत् सह दृष्टत्वात् व
य इति गम्यते॥ धनविक्रिष्टमन्त्रे हे नरा नेतारौ युवां आश्रये अश्रुवाथे अस्मभ्यं दधाथे इत्यर्थः॥ कीदृशं मायाभिः युव
योः प्रज्ञाभिः इत उति इतो स्मदभिमुखगमनवत् इतो रक्षणवत् महिनं महन्नामैतत्। अतिमहत् ईदृशो युवयोरेता
दृशं सामर्थ्यं कुत इत्यत आह युवां युवयोर्देवत्वं अहभिरहोभिः रात्रिभिः अत्राहः शब्देन रात्रिरभिधीयते॥ द्योराह
नाहः पृथगभिधानात् ताभिः सहिता द्यावा दिवसानां नशुः॥ न व्याप्नुवति। हश्च रात्रिश्चोभेन तरत इत्यर्थः। उत अपि
च सिंधवः स्यंदनशीलानद्यो नवै नानशुः॥ तथा युवयोर्देवत्वं पणयो रस्यरा अपि नानशुः॥ मेघं धनं च नानशिरे लो

स एवादिषुः अनन्तः यद्यपि शीघ्रगम्य श्वरहितः तथापि अनन्तः आलेखनाधानप्रग्रहस्थानाय रश्मिरहित
याप्यवर्जितः शीघ्रगमनवान् संपन्नः तथाविधो यमादिसः कृत्स्निकृदन्तर्यामिणः अत्यर्थं न देयः लुगंता छतरिदाधर्या
हो निपायते उर्ध्वसानुः उपर्युपरि ससुश्रयणः सन् पतयन् गच्छति। अविज्ञेयविनाविषये ब्रह्मपरिदृष्टं उक्तं
पंचममित्रेव रूपे च उभयोर्धर्मतेजस्वानं युवानः मिश्रयंत तयो रूर्ध्वधस्त आशेषयंतः तथा प्रगृणंतः युवयोः
तेजः प्रभवं प्रवर्षेण स्तवंतः जुजुषुः सेवंते मनुष्याः सूर्यस्य निरातं बों तरिक्षा सै चारात्मकं कर्म मित्रावरुणयोः
धीनमिति स्तवंतीत्यर्थः ॥ ॥ आधेन वो मामतेयमवंती ब्रह्म प्रियं पीपयन् स्वस्मिन् धनं ॥ पितृभिक्षे तव यु
नानि विद्वानासा विवासन्नादिति सुखेत् ॥ ॥ मामतेयं मम तायाः पुत्रं दीर्घतमसं मां ब्रह्म प्रियं पीपयन् स्वस्मि
न् धनं रिदृष्ट्य कर्मणः प्रियतमं परिदृष्ट्या मेः प्रीणयितारं अवंतीः अवंत्यः प्रीणयंत्यः धेनवो गावः सस्मि
न् स्वकीये उर्ध्वन्। उधसि आपीपयन् सर्वतः आप्याययंतु पायते णि चिच्छं दसः पीभावः उद्योगतेन क्षीरेण

युवाभ्यां प्रदेयेन नोऽस्मान्नक्षं चित्यर्थः ॥ मित्रावरुणाभ्यां पयस्येति श्रुतेः ॥ एवं प्रदत्तं हविः वयुनानि अनुष्ठानज्ञानानि वि
द्वान् जानन् हुतशेषाभक्षणीयं सवगच्छन् दीर्घतमः पितृः पितृः हुतशेषस्य तादृगन्ने आसा आस्येन भक्ष
यितुं भिक्षे त तथा चेत् युष्मान् किंच वा सन् युगं परिचरन् अदितिं अरं पितं अनूनमेव तत्कर्म उरुषेत् ॥ रक्षेत् ॥
यथा शिष्ये भिक्षे त यथा स कर्म स पानं रक्षेत् ॥ त तथा पीपयन् चित्यर्थः ॥ मैत्रावरुणपशोर्वपाया एषा नुवाक्या सूत्रि
तं च आवां मित्रावरुणा हव्य जुष्टिमायां ते मित्रावरुणेति ॥ ॥ सैषा सप्तमी ॥ ॥ आवां मित्रावरुणा हव्य जुष्टिं न मसा
देवा ववसाव वृत्तं ॥ अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माकं वृष्टिर्दिव्या सपादा ॥ २॥ ॥ हे देवो देवनशीलो मित्रावरु
णो युगं हव्य जुष्टिं हविः सेवां नमसानमस्कारोपपत्तिं तेन स्तोत्रेण अवसारक्षणेन निमिन्नभूतेन आववृत्तं आवर्त
ययं यद्वानमस्कारेण अवसा अन्नेन च आववृत्तं किंच हे मित्रावरुणो अस्माकं संबंधि ब्रह्मे दानीं क्रियमाणं परिदृ
ष्टं कर्म पृतनासु संग्रामेषु सहा नृशत्रून् अभिभूयात् ॥ अनेन कर्मणा शत्रून् मित्रवेयमित्यर्थः ॥ किंच अ

द्विभा.

॥१४०॥

स्माकंदिव्यादिविभवावृष्टिः सपा रासृष्टुपा रयित्री मवावृष्टिः ॥ वृष्टौ सयां व्रीह्यादिद्वारा कर्म समाप्तिरिति भावः ॥
॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेष्टुविंशोवर्गः ॥ ॥ यजामहे वां महः स जोषा हव्येभिर्मित्रावरुणा नमोभिः ॥ घृतैर्घृत
स्तू अथ यद्वा मस्मै अथ यद्वोन धीतिभिर्भरंति ॥ ॥ यजामहे वामिति चतुर्भवं स्तूतं मैत्रावरुणं यजामहे चतुष्टुभि
स्तुतु कर्मणि का विनियोगोक्तिं गिरः ॥ ॥ हे घृतस्तू घृतस्य पावयितारामित्रावरुणौ महो महंतौ वां यजामहे पूजयाम
यजमाना ऋत्विजश्च व्रीह्याः स जोषाः समान प्रीतियुक्ताः वेन साधनेनेति तदुच्यते । हव्येभिः पुरोडाशादिभिः
नमोभिर्नमस्कारोपलक्षितैः अधः अविचयद्यस्मात्कारणात् वां युवां अस्मदीया अथ यद्वोन अधः यद्वोपि अत्र न
राह्ये पृथे धीतिभिः स्वकीयैर्भरंति पोषयंति तस्माद्यजामहे ॥ अथ द्वितीया ॥ प्रस्तुतिर्वाधामनप्रयुक्तिर्यामि
मित्रावरुणा सकृद्वृत्तिः । अनन्तियद्वा विदथेषु हेतास्तूतं वा सूरिर्हृषणा वियक्षन् ॥ ॥ हे मित्रावरुणौ वां युवयो
संबन्धिनो यागस्य प्रस्तुतिः प्रस्तवेनं करोमीति संबल्य एव न प्रयुक्तिः कृत्स्न प्रयोगेन संपन्नतथैव युवयोर्धामतेज

श्री

॥१४०॥

दिरूपं विपत्तिपूरति अनृतं उक्तविलक्षणं अंधकारगमनादिनिरोधं च नितारीत् नितरिति निमज्जयति नाशयतीत्य
र्थः ॥ शिरोर्जगद्गारवहनरूपं कर्म युष्माकमर्थ्यदिति ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ प्रयंतमि सूरिजारं कूनीनां पश्यामसि
नोपनिषद्यमानं ॥ अनवपृग्णा वितता वसाने प्रियं मित्रस्य वरुणस्य धाम ॥ ॥ कूनीनां कूमनीयानां दीप्तानां कन्यका
स्तृणो यानां उषसा कूनतेः कांति कर्मण रूनः सार्वधानुभ्य इती नृकृदिका रादन्ति नृतिदीप्ता अपि वा कन्या नृदृश्य
वा छादसंसे प्रसारणं तासां जारमादित्यं प्रयंतमि त्रगच्छंतमे वां परिपश्यामसि वयं परिपश्यामः ॥ उपनिषद्य
मानं क्षणमात्रमपि निषीदंतं पश्यामः ॥ एतद्वितयोः सामर्थ्यं पुनस्तदेव विज्ञेयते ॥ अनवपृग्णा अनवपृक्ता नि
अतएव विततानि तेजोसि वसाने आछादयंतं प्रियं सर्वेषां प्रियभूतं मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजस्थानं भूतं य
द्वा प्रियं धामेति संबध्यत तोतयोः प्रथमस्थानं ईदृशमादित्यं युष्मादनुदयात्संचरंतं न पश्यामसि ॥ ॥ अथ पंचमी ॥
अनश्वो जातो अनमीश्वरर्वाक निरुदसत यदूर्ध्वसानुः । अचिन्तं ब्रह्म जुजुषुर्बुध्नः प्रमित्रे धाम वरुणो गणतः ।

श्वत्रीत्यादिप्रवर्धकान्युदकानिमघासु युष्माभिर्मदनीयासु विक्षप्रजासु यजमानलक्षणासु तासामभिवृध्यर्थं वी
 पयंत आप्याययतु उतो अपिच नोस्मत्संबन्धि नोस्ययत्तस्य पूर्यः पूर्वकालीनः पतिपालकोमिः दन्तदाता भवति
 ति शेषः ॥ अग्नौ ह्यमानत्वात् सर्वेषामपि हविषां यस्मादेवं तस्मात् हे मित्रावरुणो भक्षय तं पुरोडाशादिवृत्तं तथा
 उस्त्रियायाः क्षीराद्युस्त्राविण्याः गावः पयसः यद्वा घनीभूतपयस्यावीतं स्रवद्रूपं याते ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये
 त्रयोविंशो बर्गः ॥ ॥ विष्णोर्नुक्कमिति षट्चं पंचदशं सूक्तं दैर्घ्यतमसं त्रैष्टुभं वै स्रवं अक्रनुक्रमणिका विष्णोः
 षड्वै स्रवं हीति अभिल्यवषडहेतुतीयसवनं स्तोमवधावधवावद्वृत्तिरतथा तृतीयसवनं सोमातिरेक इति खंडे सू
 त्रितं ॥ महोरं द्वे हवद्विष्णोर्नुक्कमिति आग्निमारुत इत्येवाद्या विनियुक्ता अथ यथेतमिति खंडे सूत्रितं विष्णोर्नु
 कं वीर्याणि प्रवोचं तं तु तत्त्वत्रजसोमानुमन्विहीति ॥ ॥ सैषा प्रथमा ॥ विष्णोर्नुक्कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विम
 मे रजांसि ॥ यो अस्वभाय उत्तरं सधस्थं विचक्रमणस्त्रेधो रुगाय ॥ ॥ हे नरा विष्णोः व्यापनशीलस्य वीर्या

णि वीरकर्मणि नुक्कं अतिशीघ्रं प्रवोचं ॥ वीर्याणि ॥ अत्रयद्यपि नुक्कमिति षट्द्वयं तथापि यास्तेन नवोत्तराणि नीस
 क्त्वात् शारंगंतरे एकत्वेन पादाच्च नुक्कं स्यात् स्मिन्नेवार्थे नुक्कमिति षट्द्वयं कानितानीति तत्राह ॥ यो विष्णुः पार्थि
 वानि पृथिवीसंबंधानिरजांसि रंजनात्मकानि क्षीरादिलोकत्रयाभिमानानि अग्निवासादिसात्मकानि ते जांसि वि
 ममे ॥ विशेषेणानिर्ममे ॥ अत्रत्रयो लोकानपि पृथिवीराष्ट्रवाच्याः ॥ तथाच संज्ञांतरं यद्विद्वन्मो अरमस्यां पृथिव्यां
 मध्यमस्यां परमस्यामुतस्य इति तैजरीये पियोस्यां पृथिव्या अस्यायुषेय पक्रम्यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथि
 व्यामिति ॥ तस्मात्त्रयोक्तयस्य पृथिवीराष्ट्रवाच्यत्वं ॥ विचयश्च विष्णुरुत्तरं उद्गततरं अतिविस्तीर्णं सधस्थं स
 स्थानं लोकत्रयाभयभूतं अंतरिक्षं अस्वभायत्वेन तेषामाधारत्वेन स्वंभितवान् न निर्मितवानित्यर्थः ॥ अनेनोत्तरिक्षा
 न्निर्मितं लोकत्रयमपि सृष्टवानित्युक्तं भवति ॥ यद्वा विष्णुः पार्थिवानि पृथिवीसंबंधानिरजांसि पृथिव्या धस्तनसप्तलोक
 न्निर्मितं विविधं निर्मितवान् ॥ रजःराष्ट्रलोकवाची लोकान् रजांस्यं तद्वित्यास्तेनोक्त्वात् किंच यदुत्तरं उद्गततरं

उत्तरभाविने सधस्थं सहस्रानं पुण्य कृतां सह निवासयोगं भूरादिलोक सप्तकं अस्वभायत् स्वं भित्तवान् सृष्ट्वा
नियर्थः ॥ स्वं भेः स्तुभुस्तं विहितस्य भः छंदसि गायत्रीति यत्ने नृगायत्री देवः ॥ अथ वा पाश्चिमा नि पश्चिमा
नि मित्रा नि रजो सिलो कान विमलं भूरादिलोक त्रयमियर्थः ॥ भूम्या मुपाजितं वर्मभोगाय तत्त्वादितर लोकानां तत्त्वा
रणत्वं ॥ किंच यश्चोत्तरं उच्छ्रितं सर्वेषां लोकानां सुपरिभूतं पुनरावृत्ते रभावा दुच्छ्रितं सधस्थं उपासकानां सहस्रा
नं स यलोकं अस्वभायत् स्तं भित्तवान् ॥ ध्रुवं स्थापितवान् नियर्थः ॥ किं कुर्वन् त्रेधा विचक्रमणः त्रिः प्रवारं स्वसृष्ट्वा
नृलोकान् विविधं क्रमः क्रमणं दूदं विष्णु विचक्रमण्यादिविष्णो स्त्रेधा श्रुतिषु प्रसिद्धं ॥ अतएवोरुगायः उरुभिर्महा
त्माभिर्गिर्यमानः अतिप्रभूतं गीयमानो वाय एवं कृतवान् ता दृशस्य विष्णो वीर्याणि प्रवोचं तृतीयं सवने सोमातिरेक
वंशश्च मुपजनति तत व्यं तत्र प्रतद्विष्णु रनुरूपं स्तवः सोमातिरेक इति स्वं देसूत्रितं ॥ प्रतद्विष्णु स्तवतेति ॥ स्तोत्रे यस्तो
त्रिया नुरूपा विविता जपे येनाधिपस्य काम इति स्वं देसूत्रितं ॥ प्रतने अद्य शि विविष्टना मार्यः शंसा मि वयुना निविहान् ॥

स्थानमयामि प्राप्नोमि ॥ स वृत्तिः युवयोः शोभवर्णश्च युष्मासुरियहा दस्मियत् ॥ यदा तु विदथेषु वां अनक्ति व्यंज
यति ॥ तदा सूरिर्गुष्मान् हास्यवित् इयक्ष नयागं कर्तुमिच्छन् न हं वृषणौ कामानां वरितारौ वां युवयोः स्तुभुस्तं युष्मास्तं
बंधिस्तु देवत्वं लक्ष्यं अयामिति शेषः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ पीपायधेनूरदिति क्रता यजनाय मित्रावरुणा हवि
र्दे ॥ हि नो तियद्वां विदथे सपर्यस्मि रात हव्यो मानुषो न होता ॥ ॥ हे मित्रावरुणौ क्रता ययुष्मास्तं बंधियताय हविर्देव
हविषो दात्रे आतो मन्त्रि विविचि आतो धातो रित्या कारकोपः ॥ जनाय यजमानाय च धेतुः प्रीणयित्री गौः अदितिः
अदीना बहुक्षीरा सती पीपायक्षीरेण पुनः पुनः आप्यायतां प्यायते ॥ छंदसः प्रार्थनायां लिट् ॥ अथेति यी भावः प
श्वदिह विष्टयं पयो घृतादिषु यजमानैः तुष्यत्वियर्थः ॥ कस्मिन्नाल इति चेत्तत्राह ॥ यत्तु यदा सः प्रसिद्धो रात ह
यः एतन्नाम राजा सपयत् स्तुत्वा पूजयन् मानुषो होतानमनुष्यस्य यजमानस्य संबंधी होत एतन्नाम कर्त्तुं विगिव
विदथे यत्तं वा हि नोति हविरादिना प्रीणयति तदा पीयाह ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ उत वां विक्षमद्या स्वधोगाव आप

किंच यस्य विष्णो रुरुषु यस्य विस्तीर्णेषु त्रिषु त्रिसंख्यासु विक्रमणेषु पादप्रक्षेपेषु विश्वासर्वाणि भुवनानि भूतजातानि
 निआश्रित्य निवसन्ति स विष्णुः स्तूयते ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ प्रविश्वे भूषमे तु मन्मजिरिक्षित उरुगाया य वृक्षे ॥ य इ
 दं दीर्घं प्रयतं सधस्थ मेको विममे त्रिभि रित्य देभिः ॥ ॥ विस्ववे सर्वव्यापकाय रूपं अस्मत्कृत्वा दिजन्यं बलं महत्त्वं
 मत्समननं स्तेजनीयं बलं वा विष्णु मे तु प्राप्नोतु कर्मणाः संप्रदानत्वाच्चतुर्थः ॥ कीदृशाय गिरिक्षिते वा चि गिरिवदुन्ने
 तप्रदेशे वा तिष्ठते ॥ उरुगाया य वृक्षे भिग्नयमानाय वृक्षे वरिचिन्ने कमानां एवं महानुभावं रूपं प्राप्नोतु ॥ कोस्य विज्ञो
 ष इत्युच्यते ॥ यो विष्णु रिदं प्रसिद्धं दृश्यमानं दीर्घं अतिविस्तृतं प्रयतं नियतं सधस्थानं लोकत्रयं एक इत् एव
 व अद्वितीयः सन् त्रिभि रित्य देभिः पादैर्विममे विज्ञेयेन मितवान् ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ यस्य त्री पूर्णमधुना प
 दात्यक्षीयमाणाः स्वधया मदंति ॥ य उ त्रिधा तु पृथिवी मुत द्या मेको दाधार भुवनानि विश्वा ॥ ॥ य उ त्रिधा तु
 यस्य विष्णोः मधुना मधुरेण दिव्येनामृतेन पूर्णं पूर्णं त्रित्रीणि पदानि पादप्रक्षेपणानि अक्षीयमाणा अक्षी

णानि स्वधया अन्तेन मदंति मादयंति तदाश्रितजनान् ॥ य उ य एव पृथिवीं प्रख्यातां भू संघा मुद्योतनात्मकं
 तरिक्षं च विश्वा भुवनानि सर्वाणि चतुर्दश लोकं श्रयद्वा पृथ्वीं नृहेन अधो वृत्तिं निअतलवितलादि सप्तभुवन
 न्युपक्षिप्तानि द्युशृहेन तदवोतररूपाणि भुव आदि सप्तभुवनानि ॥ एवं सप्तलोकान् विश्वा भुवनानि सर्वाण्य
 पितत्रव्याप्तिभूतजातानि त्रिधा तु त्रयाणां धातूनां समारुहं स्त्रिधा तु पृथिव्यं तेजोरूपधातुत्रयविशिष्टं य
 था भवति तथा दधारधृतवान् ॥ तु जादित्वा दभ्या सस्य दीर्घत्वं ॥ उरुगादितवानित्यर्थः ॥ छंदोग्यारण्यके ॥ ततो
 जो सृजत तदन्नमसृजत ता आप ऐक्षंतेति ॥ भूतत्रयसृष्टिमुक्त्वा हंतमिमास्त्रिस्त्रो देवतास्ता सो त्रिवृतं त्रिवृत
 मे वै कं कुरवाणीत्युत्रिवृतकरणसृष्टिरूपपादिताय ह्युत्रिधा तु लोकत्रयं गुणत्रयं वा दधारेत्यन्वयः ॥ आतिथ्या
 यां तदस्येष्टेषा यज्या यथा तिथ्येति खंडे सूत्रितं ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमेतदस्य प्रियमभिप्राथो अस्यामिति ॥ ॥
 सैवापंचमी ॥ ॥ तदस्य प्रियमभिप्राथो अत्रयानं रोयत्र देव यवो मदंति ॥ उरुक्रमस्य सहिबंधुरिथा विष्णोः प

हिंसा

॥१४४॥

देपरमेमध्वउत्सः ॥ यस्य महतो विसोः प्रियं प्रियभूतं तत्सर्वैः सेव्यत्वेन प्रसिद्धं पाथः अंतरिक्षनामैतत् ॥ पा
थांतरिक्षं यथा व्याख्यात इति यास्वेनोक्तं तत् ॥ अविनश्यं ब्रह्म लोको विसर्गः ॥ अश्या व्यापुयां तदेव विज्ञेयते
यत्र स्थाने देवयवः ॥ देवं द्योतमानं स्वभावं विष्णुं आत्मन रक्षतः यत्तदनादिभिः आसुमिच्छंते नरा मदंति त
स्मिन्नुभवंति तदस्यामि सन्धयः ॥ पुनरपि तदेव विज्ञेयं ॥ उरुक्रमस्य अयधिकं सर्वजगदाक्रमणस्य तज
दात्मना अतएव व्यापकस्य परमेस्वरस्य परमेष्ठिनो निरतिशये केवलसुखात्मके पदे स्थाने मध्वः मधुरस्य
उत्सः निष्पद्यते ॥ तदस्यां अत्रक्षेत्रज्ञा जगामरण पुनरावृत्त्यादिभ्यो नास्ति संकल्पमात्रेण घृतकुल्यादिभो
गाः प्राप्यंते तस्य दमियर्थः ॥ अतो धिक् नस्तीत्याह ॥ इथा इथो उक्तं प्रकारेण सहिबन्धुः सखलु सर्वेषां सुकृतीनां
बन्धुभूतः हितकरो वा तस्य पदं प्राप्ता नान पुनरावृत्तेः न च पुनरावर्तत इति श्रुतेः ॥ तस्य बन्धुत्वं हि शब्दः सर्वश्रु
तिस्मृतिपुराणादि प्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ अथषष्ठी ॥ तावां वास्तून् युष्मसि गमध्वे यत्र गावो भूरिभृगा अयो

श्री

॥१४४॥

तं वा गृणामि तव समतव्यान्क्षयं तमस्य रजसः पराक्वे ॥ तत्र प्रथमा सूक्तद्वितीयैका ॥ प्रतद्विष्णुस्तव ते वीर्येण मृगो
नभीमः कुचरो गिरिष्ठाः ॥ यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणे च प्रसिद्धियंति भुवनानि विभुवा ॥ तद्विष्णुस्येति वक्ष्यमाण
त्वास्तु इयं गम्यते ॥ समहानुभवं वीर्येण स्ववीयेन वीरकर्मणा पूर्वमंत्रोक्तं रूपेण स्तवते स्तूयते सर्वैः कर्मणि व्यस
येन शप् ॥ वीर्येण स्तूयमानत्वे दृष्टांतः मृगो न सिंह इति वयथा स्वविरोधिने मृगयिता सिंहो श्रीमो श्रीतिजननाः
कुचरः कुक्षितसिंहादिकृत्तुर्गमप्रदेनागंता वा गिरिष्ठाः स्तवते प्रदेशास्थायी सर्वैः स्तूयते ॥ अस्मिन्नर्थे निरुक्तं
मृगो नभीमः कुचरो गिरिष्ठाः मृगरवभीमः भीमः कुचरो गिरिष्ठाः मृगो माह्वे गिरिष्ठा इति कर्मणे श्रीमो विभ्यस्य
दुष्प्रोयेत स्मादेव कुचर इति चरति कर्म कुक्षितं कृयं न चरतीति वा गिरिस्थायं गिरिः पर्वतः पर्वतान् पर्वयुतः पृणातेव
तितद्वदयमपि मृगः अन्वेष्टा शत्रुवधादेव कुक्षितं कर्म कृत्तुं कुषु सर्वास्मिन् पुत्रो कत्रयेषु संवाशे वा तथा गिरिष्ठा
गिरिष्ठः गिरिवत् उद्धृतद्युते कूष्ठानी ॥ यद्वा गिरिर्मेवादि रूपवाची स सर्वदा वर्तमानः ईदृशो यं स्वमहिमं स्तूयते ॥

तेरिति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥ ॥ प्रवः पोंतमंधसो धियाय त इति पल्लवं षोडशं स्तुतं दैर्घ्यतमं
जागतं पूर्वत्र वैश्वं ह्यस्तुतं द्वैश्वं आद्यस्तुतं इन्द्रदेवताकथं प्रवो जागतं चैन्द्राद्यास्तुतं इत्यनुक्रमणिका ॥ अ
भिपूर्वविकेषूप्येषु स्तोमातिशंसनं उक्तो विनियोगः ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ प्रवः पोंतमंधसो धियाय ते महेश्वराय विश्वे च
र्चत ॥ यासानुनि पर्वतानामदाभ्यामहस्तस्तुतु रर्वते वसाधुना ॥ ॥ हे अधर्वा दयः वीर्युष्मा वं सं बंधिनां पातं पाल
नस्वभावं पातयं वा अंधसः सोमरूपमन्त्रं प्रावर्तत प्रकर्षेण संपादयत ॥ वस्मै धियाय ते स्तुता रिचते महेश्वरते
श्वराय विष्णोः तायेन्द्राय विश्वे व्यापकाय एतन्नामकाय देवाय ॥ वस्त्योरतिशय इत्युच्यते ॥ या यौ इन्द्राविष्णु पर्वता
प्रीणनवतां पूरणवतां वा पर्वतशृङ्गो यास्वे नैवं निरुक्तः पर्वता र्चयेवतिः पर्वपुनः पूणातेः प्रीणातेर्वेति ॥ उक्तलक्ष
णां लोकां कानां सानुनि समुद्धित प्रदेशे सर्वलोका इत्यर्थः ॥ अथवा मेघानां समुद्धित प्रदेशे पर्वतशृङ्गो मेघनाम प
र्वतो गिरिरिति तन्नामस्तुतत्वात् ॥ तत्र तस्थतुः तिष्ठतः कृदिदृशौ तौ अदाभ्या अदंभनीयौ परैरनभिभायौ अ

त एव महः महो तो यद्वा महो महसि स्तुते जसिमानुनीयनेन संबंधः तत्र दृष्टांतः साधुना अभिमतदेश प्रापणस
मर्थेन अर्चता वेगवता अश्वेने वयथा असुद्धितं प्रदेशमारोहति तद्वदाद्यं पदमारुहो तस्मान्नाभ्यामर्चत सोमा
तिरेवे तृतीयसवने एषा वै कृत्स्निकी याज्या तथा च स्तुतिं त्वेष मिथा समरणं शिमीव तोरिति वा याज्येति ॥ सैषा
द्वितीया ॥ त्वेष मिथा समरणं शिमीव तोरिन्द्राविष्णुस्तुतपावा मुरुच्यति ॥ यामस्यैयि प्रतिधीयमानमिच्छुः शृगो
रुस्तु रसना मरुच्यथ ॥ ॥ हे इन्द्राविष्णु शिमीव तोः हविप्रदानादिवर्मवतोः वां युवयोः इत्या इत्थं त्वेषं दीप्तं समर
णं सम्यक् यागदे शगमनं स्तुतपा ॥ इतश्चि शपी तयजमानः उरुच्यति रक्षति यागेन पूजयति ॥ यद्वा शिमीव तोः प्र
हरणादिवर्मवतोः युवां वयो त्वेषं दीप्तं शौयोपेतं समरणं सम्यक् परस्परगमनोपेतं हविप्रदानयमेव विदारणरू
पं यजमान उरुच्यति रक्षति स्तोतीत्यर्थः ॥ वस्त्योरतिशय इत्युच्यते ॥ या विंदाविष्णु मस्यैयि मनुष्याय हविर्दाने
यजमानाय प्रतिधीयमानमिच्छुः प्रतिधातव्यं पूत रूपं असनो असनं चलनं शीलं प्रदानं शीलं मस्वादिब्रह्मस्तु

हि.भा.

११४६॥

अभिमतेश्वरुः निरसितुर्वाचूणां ता दृशात्कृशानोरग्रेः सकृशालुवरुषथः अमो दुतं हविः स्वीकृत्य तन्मुख
देवपूजमपि दास्यथ इत्यर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ तार्द्वधंति मह्यस्य पौंसं निमातरानयति रेतसे मुजे ॥ दधाति
पुत्रो वरं परं पितुर्नाम तृतीयमधिरोचने दिवः ॥ ताः सोमरूपाः प्रसिधा आदुतयो यजमानेन दुताः इति दस्ते
द्रस्य महिमहत् पौंसं पुंसः कर्म वक्ष्यमाणं रूपं बलं वर्धयंति ॥ इमि एनर्थको वास चैद्रः सोमफानज नितं सामर्थ्यं
मातराद्या वा पृथिव्यो निनयति ॥ नितरं प्रापयति ॥ विमर्थं रेतसे प्रणिनां पुत्राद्युत्पादनसामर्थ्यं यभुजेते वा भो
गाय संरक्षणाय वा कुत्रेति तदुच्यते दिवोद्योतमानस्यादिस्य अथि अधि वंशो चने रोचमाने मंडले नाम नमृतं च
वा पृथिव्योः स्थावितं सामर्थ्यं पुत्रः सर्वजनः पितुः पालकस्त्विसोरनुग्रहात् ॥ यद्वा पितुः स्वोत्पादकस्त्वयमु
त्पन्नं सत् अवरं निहं चं नाम कोत्र संतं परं तत् प्रकृष्टं पुत्र इति नाम तदुभयापेक्षया तृतीयं पितेति नाम दधाति
धारयति त्रीणि कारेतो सिपिता पुत्रः पौत्र इति श्रुतेः ॥ अस्यायमर्थः ॥ अमो दुताः सोमादुतयः आदिस्य मंडले

श्री
११४६॥

सः ॥ अत्राह तदुरुगायस्य वृक्षः परमं पदमवभाति भूरि ॥ २४ ॥ हे दंपती पत्नी यजमानौ वा युष्मदर्थं तातानि मं
तव्यत्वेन प्रसिधानि वास्तूनि सरवनिवासयोग्या निष्ठा नानि गमथ्ये ॥ युवयोर्गमनाय उरुमसि कामया महे ॥
तदर्थं विष्णं प्रार्थयाम इत्यर्थः ॥ तानीकृतं कानीया हयत्रयेषु वास्तुषु गावो रश्मयो भूरि शृंगाः अयंतो भस्मपे
ताः बहुभिराश्रयणीया वा अयासः अयनागं तारः अतिविस्तृताः यद्वा याः गंतारः अतादृशे अयंत प्रकाशयुक्ता
इत्यर्थः ॥ अत्राह अत्र खलु वा स्वाधार भूते शुको के उरुगायस्य बहुभिर्महात्मभिर्गतियस्य वृक्षः कामानां वर्धितुः
विष्णोः तत्तादृशं सर्वत्र पुण्यादिषु गंतव्यत्वेन प्रसिधं परमं निरतिशयपदं स्थानं भूरि अतिप्रभूतं अवभाति स्म
महिम्ना स्फुरति ॥ अयं मंत्रो यास्वे न गोशृङ्गो रश्मिवाचक इत्यर्थः चक्षेणैतद्वातः ॥ तानि वा वास्तूनि कामया महे गम
नाय यत्र गावो बहुशृंगा भूरि बहुगोना मध्येयं प्रभवतीति सतः शृंगं श्रयते शृणते वा शृङ्गाते वा शृणया द्रुतमि
वा शिरसो निर्गतमिति वा या सो ज्वना स्तत्र तदुरुगायस्य विष्णोर्महागतेः परमं पराध्यस्मवभाति भूरि पादः पद्य

गस्य सर्वस्य वा द्रष्टुं विष्टोः द्वे इत्क्रमणे द्वे एव पदे मयो मनुष्यः अभिरया य सर्वभूसादिना प्रख्याताय भुरण्यति
 गच्छति भजते। भुरण्यति कं द्वादि गति कूम भुरण्यति श्रवती तित कूम सफाठान् प्रसिधत्वा दूतो कं दृष्ट्या दिग
 मना देतरि क्षे चैकमेकमेण जानाति। अस्य विष्टो स्तृतीयं क्रमणं द्युले कूर्यं कोपि मयो न विः नैवा दधर्षति। बु
 ध्यानाभिभवति। ज्ञातुं न शक्नोतीत्यर्थः। न केवलं मनुष्य एव अपितु वयश्च न वेत्तारो मरुतोऽपि क्वीदृशा स्ते। पतयंत
 सर्वत्र गमन समर्थः। तथा पतत्रिणः पतनश्रीलाग रूडा दयो वा न विरुदधर्षति। नैव शक्नुवंति। धृषेर्ले घडाग
 मः। सस्य लो कूर्या संत विप्र कृष्टत्वे न सर्वे वा म विषयत्वादिति भावः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ ॥ चतुर्भिः साकं नवति च ना
 मभिश्चक्रं न वृत्तं व्यती रवी विपत्॥ बृहछरी री विमिमानं च भिर्युग कुमारः प्रत्येसा हवं॥ ॥ अयमात्मा विष्टः च
 तुर्भिः साकं सहितानवति च स चतुरां नवति मित्यर्थः। एतत्संख्या कान् कालावयवान् नामभिः स्वकीयमान प्रकारैः प्र
 रणविशेषैः वृत्तं यथा भवति तथा व्यती नू विविधान् स्वभावान् वृत्तं चक्रं न वंरो पे तं चक्रमिव तं यथाज्ञात्रो रूप परि प्रक्षे
 षा

श्रीः

११४७॥

पेण भ्रामयति तद्दुत्त संख्या कान् कालावयवान् अवी विपत्। वंपयति भ्रामयति॥ रुवे पृक् पने ण्यं ता लु डि च रु
 पं। पुनस्त दुच्यते। संवत्सर एवः अयने द्वे पंचर्तवः द्वादशमासाः चतुर्विंशत्यर्थमासाः त्रिंशदहोरात्राः अष्टौ या
 माः एकस्मिन् दिने पर्यावर्तमानानि मेघादीनि द्वादशलक्षानि मिलित्वा चतुरधिकनवति संख्या कान् अवी विपत्॥
 अनु आदित्यः अयमपि उत्तरा सरि भ्रमति। कथमेतान् भ्रामयतीत्युच्यते। नैष दोषः एतेषां भ्रामकस्य ध्रुवस्य
 विष्टोर्मयं त रत्वात्। अथ वा स्वभ्रमणा धीनत्वा दित रेवां परिभ्रमणस्य अतः स्वयं भ्रामयतीत्युच्यते। एवं कालस्य
 को विष्टः बृहछरी रः विराडात्मना सर्वदेवमनुष्यादिशरीराणां स्वशरीरत्वात्। बृहछरी रमेवोपपादयति वि
 मिमानः वि विधमात्मानं मिमानः देवतियगात्मना विभज्य स्थापयन् यद्वा क्रधुमिः स्तुतिमिर्मत्रवद्विवा वि
 मिमानः विविधं मीयमानः यद्यु विविधुः तथापि भक्ता धीनत्वा त्स्त्वामी मयते युवा सर्वत्र मिश्रण शीलः नित्य
 तरुणो वा अत एव कुमारः अनल्पः एवं भूतो महाविष्णु राहवमाह्वानं प्रति एति गच्छति यज्ञ देशं॥ ॥ इति द्विती

श्री भा.

॥१४८॥

यस्य द्वितीये पंचादशे वर्गः ॥ ॥ भवामित्रो नरो व्यो घृता सूरिति पंचर्चं सप्त दशं सूक्तं दैर्घ्येति मसं जागते त्वे सुक्तत्वा
दिदमपि जागते वै सवं ही सुक्तत्वा द्वे सवं भवपंचेयनुक्रांतं उक्थे तृतीयं सवने अष्टा वा कृशस्त्रे एतत्सूक्तं विनियु
क्तं उक्थे तु होत्राणां मिति रवं देसूत्रितं भवामित्रः संवां र्मणेति सौम्य च रो रुभयत्वा दृते नय ह्यं तत्रोपरितने घृत
यागे उरुविष्टोः विक्रमस्वेति या ज्यास्त्रा ने भवामित्र इति ॥ ॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥ भवामित्रो नरो व्यो घृता सूरिति वि
भूतद्युस्त एव या उरु प्रथाः ॥ अधा ते विष्टो विदुषा चिदर्थः स्तोमो यत्तश्च राध्यो हविष्मता ॥ ॥ हे विष्टो मित्रो नमि
त्रवदु अता सखा आदित्यो वा मित्रः प्रमीते स्वाता इति निरुक्तं तद्दृत्तसेयः साधुः सखवृत्ती घृता सूरितिः घृतमुद
कृमा सूर्यते आभिमुख्ये न नीयते येन सता दृशः यद्वा घृतमाज्यमाभिमुख्ये न नीयते यस्य सता दृशः विभूतद्युस्तः
प्रभूतयशाः प्रभूता भोवा एवयाः रक्षणस्य मिश्रयिता स प्रथाः सर्वतः पशुः प्रतिविष्टो वैलं नो भवेति संबंधः ॥
वो तस्मिन् इति दीर्घः ॥ उ इति पाद पूरणः हे विष्टो त्वं यस्माद्दीशो भवसि अधा स्मान्ते तव स्तोमः स्तोत्रविष्टो

श्री

॥१४८॥

प्राप्य दृदशत्वनः सवितुर्भूत्यंतरा विंशति विष्ट इति ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ तत्तद्विदस्य पौंस्यं गृणी मसी नस्य चातुरवृक
स्य मीः दुषः ॥ यः पार्थिवानि त्रिभि र्विद्विगा मभिरुरुक्रमिष्टो रुगाया यजीवसे ॥ ॥ अस्य महानुभावस्य तत्तत्पौंस्यं
पुंस्त्वं पराक्रमानि शयं गृणीमः स्तमः ॥ वी दृशस्यास्य दृनस्य सर्वस्य स्वामिनः चातुः फलकस्य अवृकस्य हृको हिं
सकः श्वादिः तद्दृशितस्य मीः दुषः सेक्तुः नियतरुणस्य स्तसेषु पराक्रमेषु मध्यमे वृमुदाहरंति यो विष्टः पार्थि
वानि पृथिव्या दीनि प्रथयंति वा सामर्थ्यात् रजो सीति गम्यते लो कत्रयस्यापि पृथिवी शब्दवाच्यत्वं पूर्वमुदाहृतं ॥ त
निवितानि त्रिभि र्विद्विगा मभिः त्रिभि रेव विधगमनैः उरुविस्तीर्णं यथा भवति तथा विक्रमिष्टो तवान् विचक्र
म इत्यर्थः ॥ उरुगायाय उरुगत व्यत्वा यजीवसे लो कत्रय रक्षणाय यद्वा उरुगायाय वस्यार्थे चतुर्थः उरुगायस्य
विष्टो री दृशं पराक्रमं गृणीमसि ॥ किमर्थं जीवसे जीवनाय रक्षणाय ॥ अथ पंचमी ॥ ॥ द्वे दृदस्य क्रमणे स्वद
शो भिरव्याय मर्यो भुरण्यति ॥ तृतीयमस्य नद्विरदधर्षीति वयश्च न पतयंतः पतत्रिणः ॥ ॥ अस्य स्वदृशः स्व

उत्पत्तिरिहिरण्यगर्भोदिरूपं जन्म ब्रवत् ब्रूयात् । ब्रवीतेर्लेघ इगमः संकीर्तयेत् । स्तोत्रिसेदु शब्दो विशदार्थः सोऽपि
 दाता स्तोता च श्रवो भिरन्तैः कीर्तिभिर्विद्युक्तः सन् युज्यं चित् सर्वैर्गन्तव्यमेव तस्य दं अग्नि आग्नि सुर्ये न आत्मन
 गच्छति प्राप्नोति ॥ अथ तृतीया ॥ तमुस्तोतारः पूर्वयथा विद क्रतुस्य गर्भं जनुषा विपत्तन ॥ आस्य जानं तो
 नाम चिद्विबक्तन महस्ते विष्टोऽस्मतिं भजामहे ॥ हेस्तोतारः तमुतमेव विष्टं पूर्व्यं पूर्वर्हिं अनादिसंक्षिप्तं
 तस्य गर्भं यत्तस्य गर्भं भूतं यज्ञात्मना उत्पन्नमित्यर्थः ॥ यत्तो वै विष्टरिति श्रुतेः ॥ यद्वा क्रतुस्योत्पादकस्य गर्भं
 गर्भारणं उदकोत्पादकमित्यर्थः ॥ अप एव स सर्वादा विति स्मृतेः ॥ एवं भूतं विष्टं यथा विद जानीथ तावदित्यर्थः
 विदेर्लेखि मध्यमबहुवचनं विद क्रतुस्येयं संहिताया मय्युद्धति कृतिभावः ॥ विं च अस्य महानुभावस्य विष्टो
 नाम चित् सर्वैर्गन्तव्यं अभिधानं सर्वाण्युपतिपादकं विष्टरेव सर्वेषां स्वर्गपवर्गसाधनाय इष्टाद्यात्मना
 यदेवात्मना वा परिणाममाजानं तो यूयं विविक्तन ब्रूतस्त तव वेलेर्दिष्टोदसः शपः शुबहुलं छंदसीत्यभ्यास

स्येत्वं पूर्ववित्तनादेशः ॥ इदानीं साक्षात्कृत्याह ॥ हे विष्टो सगतिवदेव महो महत्स्ते तव समतिं भूभना त्मिंशं बुद्धिं वा
 भजामहे वयं यजमानाः अग्नीषोमप्रणयने तमस्य राजे येषां प्रयोक्तव्या ॥ अग्नीषोमौ प्रणोष्य नितिर्वेदे स्मृते ॥
 तमस्य राजा वरुणस्तमसि विना क्रतुं सर्वं तमा क्रतुस्य वेधसः ॥ दाधार दक्षमुत्तममहर्विदं व्रजे च विष्टः सखिवां अपो
 णुते ॥ ॥ सैषा चतुर्थः ॥ तमस्येति ॥ मारुतस्य मरुतां क्रत्विजं संघातो मारुतः तद्धंतः मत्वथो लुप्यते ॥ मरुतां देवा
 नां संबन्धिनो वा वेधसः मेधाविनोऽस्य यजमानस्य तं प्रसिद्धं क्रतुं यागं यज्ञात्मकं विष्टं यत्तो वै विष्टरिति श्रुतेः ॥ राजा
 राजसमानो वरुणः सचं तमेवं ते तमेव क्रतुं यागं अग्निना अग्निनो सचं ते अन्ये विदेवाः सचं ते मेवं ते किंच विष्टः
 सवनत्रयात्मना व्यापनात् विष्टः सखिवां नूयजमानादिसखिभिर्युक्तः सन् उत्तमं उत्कृष्टं तमं अहर्विदं अहर्वेत्ता
 रं स्वर्गोत्पादकमित्यर्थः ॥ दक्षं बलं बलप्रदानसामर्थ्यरूपं दाधार धृतवान् ॥ किंच व्रजे च मेघं वा व्रज इति मेघनामा
 जः चरुति तन्नाम संपादात् तदृष्टुं द्रव्यं अपो णुते अपगता वरणं दूरोति आहुति दूराय तस्यैव वृष्ट्यस्तद्वत्

हि.भा.

११५५॥

तू॥ यद्वा मारुतस्य मरुत्संघातस्य देवगणस्य वेधसः विधातुः स्रष्टुर्विष्टोः कृतुं कर्मपालनादिरूपं बहणादयः से
वते तदधीनत्वात् सारल्यस्य च सखिवान् रंद्रमरुदादिति सहायोपेतः सन्नुत्तलक्षणं दक्षं वृत्त्युत्पादन
दिसामर्थ्यरूपं दधार तथा ब्रजं चापोर्णते॥ ॥ अथ पंचमी॥ आयो विवाय स चथाय दैव्यं रंद्राय विष्णुः स
कृते सकृन्नरः॥ वेधा अजिन्व त्रिषधस्तु आर्यं तस्य भागे यजमानमाभजत्॥ २६॥ ॥ यो विष्णुः दैव्यः दिवि
भवः सकृन्नरः शोभनपुत्रप्रदानं मध्ये श्रेष्ठः आ विवाय आगच्छति॥ वेते लिहिरूपं विमर्थं स चथाय सेव
नाय यागसाहाय्यं कुरणाय वृक्षै रंद्राय रंद्रं हविलक्षणा भंद्रावयतीतींद्रो यजमानः रंद्रं घृणीतीति रंद्रं
रणं दिसा ग्रयण इति च यास्वेनोक्तं निर्वचनस्यापि सद्भावात्॥ तस्मात्तु कुर्याय यजमानाय सकृत्ते शो
भनभुक्तिं कुर्यात् आगच्छ च वेधो अजिन्व तपुल विधाता त्रिषधस्तुः त्रिसंख्योपेते अहस्या न कन सवनं न
स्थानं हिया दिने योऽस्तेन वा विष्णुः उवाच आगच्छ तदर्थं यितव्यं यजमानं अजिन्वत् प्रीणयति॥ जिविप्री

श्रीः

११५५॥

षः विदुषा त्वन्महात्मा वेदित्राय जमानेन अर्थः पुनः पुनः प्रवर्धनार्हः एकवारकरणेन संपूर्यति इत्यर्थः॥ तथा ते
यज्ञश्च हविष्मता यजमानेन राध्यः समारोधनीयः यद्वा विदुषा स्तोत्राजो मोराध्यः हविष्मता यज्ञश्च राध्यः॥
अथ द्वितीया॥ यः पूर्ययि वेधसे नवीयसे समज्जानये विष्णवे ददाति॥ यो जातमस्य महतो महि ब्रवत्से दुःश्रवे
भिर्युज्यं चिदभ्यसत्॥ ॥ यो मर्यः पूर्ययि वेधसे नवीयसे समज्जानये विष्णवे ददाति॥ यो जातमस्य महतो म
हि ब्रवत्से दुःश्रवो भिर्युज्यं चिदभ्यसत्॥ पूर्ययि पूर्वकात्त्रीनाय नित्यं यथार्थः॥ वेधसे विविधजगत्कूर्त्तनवीयसे मि
सन्नुत्तनय अयेते रमणीया येत्यर्थः॥ स्तुत्या यवा समज्जानये स्वयमेवोत्पन्नया॥ जने शौणादिवृत्तं॥ समस्व
यमित्यर्थः॥ इति यास्कः॥ यद्वा सतरां मादयतीति समत्तादृशी जाययस्यसः तथोक्तः तस्मै सर्वजन्मादन शोक्त
श्रीपतय इत्यर्थः॥ बहुव्रीहौ जायाया निदि॥ तिनि उदेभः समासोतः वलिलोपः उक्तगुणकृत्य विस्वव्याप
कृत्य देवाय ददाति हविशदि वंददातीति॥ किंच अस्य विष्टोर्महतो महानुभावस्य महिमहत् पूज्यं जातं जय

तीमहावः तमोसि विवासयति वासैर्लुङ्गिः ॥ ॐ दसः श्लो लुङ्गिः ॐ दस्य पि दृश्य त इति अजागमः उद्दि तिय तश्च सूर्यः
यतश्चायमग्निः प्रवृद्धो भवति अतः वारणा तरे अग्नि नो स्व संबंधि न रथं यात वे देवयज न गमनाय रा सभाभ्यां आ
युक्षातां ॥ अभिमुख्ये न युं जातां ॥ तथा सविता सर्ववर्मणो नु ज्ञाता देवो जगत् जंगमं प्राणिजातं पृथक् स्वस्ववर्मनि री
धेन प्रासादात् प्रसौतु अनुजानातु ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ यद्युं जाथे वृषण मग्नि नारथं घृतेन नो मधुना क्षत्रमुष्
मं ॥ अस्माकं ब्रह्म पृतनास जित्वं वयं धना शूरसाता मजे महि ॥ ॥ हे अग्निना अग्नि नो यदा वृषणं वृष्ट्या दिव
र्वदं रथं युं जाथे यो जयथः तदानः क्षत्रं अस्मदीयं बलं क्षत्रिय जातिं वा घृतेनो दकेन मधुना मधुरेण अमृतेन युष्म
दथ स्येन मधुना अस्मदीयं बलं प्रवर्धयितुमिच्छथः ॥ अग्नि नो रथस्य मधु पूर्णत्वं मधुवाहनो रथ इत्यादिषु प्रसिद्धा
दि च अस्माकं पृतनास अस्मदीयास पुत्र भ्रातादि मनुष्यरूपस्य प्रजासु ब्रह्म ब्राह्मं ते जो जित्वं ॥ पृतना इति
नो मनुष्यनाम विवस्वतः पृतना इति तन्नाम सूक्तत्वात् ॥ यद्वा पृतनास परकीयास ब्रह्म तासां परिदृढमन्त्रं अ

श्री

स्माकं जित्वं तं प्रीणय तं ब्रह्मे यन्न नाम ब्रह्म वर्च इति तन्नाम सूक्तत्वात् वयं च शूरसाता शूरसातो शूरानो प्रहा
रादिना युक्ते संग्रामे धना तदीयानि धनानि बहुविधानि मजे महि ॥ लभे महि ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ अवाङ्मि चक्रो
मधुवाहनो रथो जीराश्वो अग्नि नो र्थातु सु हृतः ॥ त्रिवंधुरो मघवा विश्वसो भगः शून आवक्ष द्विपदे चतुष्पदे ॥
अग्नि नो रथः अवाङ्मि अस्मदग्नि मुखो यातु गच्छतु ॥ वी दशः विचक्रः चक्रत्रय युक्तः मधुवादा जीराश्वः शीघ्रगा
म्यः स्वोपेतः सु हृतः अतएवास्मभिः स्तूयमानः त्रिवंधुरः निम्नोन्नतकाष्ठत्रयोपेतः सारथ्याश्रयस्थानं बंधुरं
मघवा धनवान् अतएव विश्वसो भगः सर्वसो भाग्योपेतः वी दशः अग्नि नो रथः नोस्माकं द्विपदे पुत्रादि प्रजाये च
तुष्पदे पशुवे शंसुस्त्वे आचक्षत आवह तु वहे र्त्वे घ्राणमा सिद्ध ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ आन उर्जं वहत मग्निना युवं म
धुमयानः कश्यामि मिक्षतां ॥ प्रायु स्तारि चं नीरपांसि मृक्ष तं सेव तं देवो भव तं सचा भुवा ॥ ॥ हे अग्निना अग्नि
नो युवां नोस्माकं उर्जं वतं बल प्राणन समर्थं तत्र आवह तं प्रापय तं ॥ किंच नोस्मान् मधुमस्य मधुर्य दृष्टि मया कश्या

हि.भा.

॥१५२॥

अश्वप्रतोद न्यानोरस्या निमिश्रतं मधिसुदकनाम मधुपुरीषमिति तन्नाम सूक्तत्वात्। कश्या अश्वताउनेन शीघ्र
मागसृष्टिरूपं पूतं दास्य त इति कश्या मधुमत्वं। किंच आयुःपुत्रं प्रतारिष्टं प्रवर्धयतं प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनाथः
तथा रपांसि मृक्षतं पापानि निःशेषेण शोधयतं। रपोरि प्रमिति पापनामनी भवत इति यास्कः। किंच द्वेषः द्वेषमभि
क्रादिकं सेधतं नाशयतं इदं च भाव्यं स चाभुवा सुहृभुवो अस्मत्कार्येषु सह भवनवतौ भवतं। एकमसंभजतमिदं यः।
वाक्यभेदादनिघातः॥॥ अथ पंचमी॥ युवंगं भजगतीषु धृष्टो युवं विश्वेषु भुवनेष्वतः। युवमग्निं च वृषणा वपश्च
वनस्पतीं रश्मिना वैरयेथां॥॥ हे अश्विनो युवं हयुवां खलु जगतीष्वतः गमनशीलाः सृजोषु मध्ये गभंधथः धार
यथः न केवलं गोष्वेव अपितु युवं युवां विश्वेषु सर्वेषु भवनेषु भूतजाते अंतर्मध्ये गभंधथः दृष्टिद्वारा भिषगूपात्वेन
गभंस्यरेतसः पोषकत्वात्। किंच देवेषु कौमानां वषितो युवं बुवां अग्निं च अपश्च वनस्पतीं श्वरेरयेथां प्रवर्तये
थां॥ आहुतिभोग्याग्निं स्वीकृत्य च दृष्ट्वा दकानि उदकैरेषधि वनस्पत्यादिकं एतान्यस्मदर्थं प्रेरयेथां॥॥ अथ

श्री

॥१५२॥

णनार्थः इदित्वाभुसूतदर्थं क्रतस्य यत्तस्य भागे हुतशेषरूपं ते यजमानं आभजत्। भजति समीरयतीत्यर्थः। य
द्वा क्रतस्य यत्तस्य भागे पूतं यजमानं आभजत् स्वामित्वेन स्थापयति॥॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये षड्विंशोऽंशः।
॥॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे दशतथाः प्रथमे मंडले एकविंशोऽनुवाकः॥॥ द्वाविंशो
नुवाकेऽष्टौ सूक्तानि तत्रा बोध्यग्निर्ज्मेति प्रथमं सूक्तं षट्चंदैर्घृतमसं आश्विनं पूर्वत्र जागते। त्वितितु शब्दादिद
मपि जागतं अं ये देवि त्रिष्टुभौ अबोधिष्वत्वाश्विनं त्वं ये देवि त्रिष्टुभौ इत्यनुक्रमेण त्रिष्टुभौ यो जागते छंदस्य
विनियोगः। अथाश्विन इति खंडे सूत्रितं। अबोध्यग्निर्ज्मेत्यस्य भावुरिति॥॥ तत्र प्रथमा॥ अबोध्यग्निर्ज्मेति
दिति सूर्योऽयू१ वा अंद्रा म ह्या बो अर्चिषा॥ अयुक्षा नाम अश्विनया तवेरथं प्रासावी देवः स विता जगत्स्थकू॥ अय
मग्निर्विहितः स नृज्मः ज्मया पृथिवी वेदि उक्षणायाः संवर्धी स नृ अबोधि प्रबोधितः। ज्मेति पृथिवी नाम गमाज्मे
तित नाम सपाठात्। किंच सूर्य उदेति मही मरुती उषाः अर्चिषा प्रकृतेन तेजसा चंद्रा प्राणिनामा ह्यदिनी स

द्वि.भा.

॥१५३॥

थस्यप्रकाशेनतमोहार्देनिवारयन्॥ पुमार्थोऽश्वतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥ ॥ इति श्रीमहाशक्तिराजपरमेश्वर
वेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपाळसंम्राज्यधुरंधुरेणामासेनविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऽर्चस्मृतिभाष्ये
द्वितीयाष्टकेद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥३॥ ॥ श्रीरुद्रार्पणमस्तु॥ ॥ ॥ यस्य निःश्वसितावेदायो वेदेभ्योऽखिलं जग
त्॥ निर्ममेतमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥ ॥ अथ तृतीयाध्याय आरभ्यते॥ तत्र वसूः रुद्रेभ्यो नदनुवाकपेक्ष
या द्वितीयं सूक्तं च ह्यचंदैर्घतमसं पूर्वत्राश्रितं स्विस्त्वादिदमप्याश्रितं॥ अनादेशपरिभाषया त्रेक्षुभंदीर्घत
मामामतेय इति॥ अंशानुष्टुप्॥ तथा चानुक्तं वसूः अंशानुष्टुप् इति॥ अस्य विशेषविनियोगोलैंगिकः॥ ॥ तत्र प्रथ
मः॥ वसूः पुरुमं तू वृधं ता दशस्य तन्नो वृषणा वभिष्टौ॥ दस्त्रा ह्यदेव्या औचथ्यो वां प्रयः सस्त्राथे अकवाभि
स्तुती॥ ॥ हे वृषणौ कामानां वरिषिता रौ दस्त्रा अस्माद्विरोध्यापक्षयितारौ हे अश्विनौ युवां नो अस्मभ्यं दशस्य तं
दत्तं दिक्षितं पूतं॥ वीदशौ युवां वसूवा सयितारौ दस्त्रं प्रजानां वसूनाथेन तद्वं तो वा मत्वर्थो लुप्यते॥ रुद्रा रुद्रौ

श्री

॥१५३॥

रुद्रं स्वतदेतु भूतं पापं वा तस्य द्वावयितारौ संग्रामे मयं वरं शब्दयंतोरुद्रौ तीति सत इति यास्कः॥ पुरुमं तू वृधं नो त
तारौ मने रौणाद्विस्तृत्ययः॥ प्रतां वृधं ता वर्यमानौ प्रतोत्रादिना अभिष्टौ अभिमुख्येन पूजितौ अभिष्टौ साध
कौ वा ह्युद्रा ह्युक्त उक्षण प्रसिद्धिद्योतनार्थः॥ विमर्थं दीयत इति चेत्॥ अहस्मान् औचथ्यः उचथ्यस्य पुत्रो दीर्घ
तमाः वां युवां रेव्याः धनस्तुतिव्याजेन प्रार्थयते यदर्थं अयं जनो यस्मा देव्यो हविर्लक्षणमन्नं वां युवां दाश्रयति॥
ददातीति शेषः॥ यस्मा द्वा अकवाभिः अकुस्तैः उति श्रीरक्षणेः रुपांस्तुति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदी
र्घः॥ प्रसस्त्राथे प्रसारयथाः प्रवृषेणस्यः तस्मा द्दशस्य तं यस्मा दभिमतप्रदानमस्मा द्वायं प्रार्थयते ददाति वा
हविः तस्मा द्दशस्य तमित्यर्थः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ ॥ कोवां दाशस्तुमतये चिदस्यैव स्यथेथेन मसापदे गोः॥
जिगृत्तमस्मै रेवतीः पुरंधीः कामप्रेणे व मनसा चरंता॥ ॥ हे वसूवा सयितारौ वीदशौ युवां नो अस्मभ्यं दशस्य तं
अस्यैव क्षयमाणरूपा ये स्ममतये चित् शोभनबुध्यै चेत् पूजायामप्यर्थं वा स्वल्पे नैव हविषा महत्सं ल प्रदानरूपा

द्वि. भा.

॥१५४॥

ये ईदृश्या अपि बुधेः प्रीणनायको दाशत्रुः दानं कुर्यात्। युवयोः प्रभावस्यातिमहत्वादिति भावः। दाशत्रुर्लघुतागमः।
कथं समतेः सौष्टवमिति तदुच्यते यद्यस्मात्कारणात् त्रयोः पदेभ्यः सर्वैर्गन्तव्यायाः स्तुत्यायाः वेदिरूपायाः स्या
ने एतद्वितीवैष्टिवीयावतीवेदिरिति श्रुतेः। गौरिति भूनाम। तथा च निरुक्तं। गौरिति पृथिव्या नाम धेयं रुरंगताम
वति। यश्चास्यां भूतानि गच्छंति गते वो कुरो नाम वूरण इति तादृशस्य नौ अस्माभिः प्रार्थितो सैतौ नमसा हविली
क्षणे नयवमात्रप्रमाणेनानेन धेये धारयथः बहु प्रदानविषयां बुधिं दधाते लीउ बहुलं छंदसीति विवूरणस्य
लुक्॥ धातोर्भस्वत्वे। आतोऽति। तद्वित्यादेशः यस्मादेवं तस्मात् अस्मै अस्मभ्यं रेवतीः क्षीरादिधनवतीः पुरंधीः शु
रीर वूरणाभि वृष्टिहेतूणां जिगृते शब्दं तददत्तमित्यर्थः॥ कामपूरणेनैव मनसा सहचरता चरंतौ यजमानस्य
कामाः पूरणीया इति कृतसंकल्पविद्यर्थः॥ प्रापूरणे कामं प्रीणति कामप्रः अतो नुपसर्जवूः॥ ॥ अथ तृतीया॥
युक्तो ह्यहं तौ ग्रायवे रुवि मध्ये अर्णसो धादिपत्रः॥ उपवामवः शरणं गमेयं शूरो नाज्मपतयद्विरेवैः॥ ॥ अ

श्री
॥१५४॥

षष्ठी॥ युवं हस्थोभिषजाभेषजेभि रथो हस्थो रथ्य ३ रास्तेभिः॥ अथो हक्षत्रमधि धयउ ग्रायोवां हविष्मान्न
साददाश॥ ॥ हे अश्विनौ युवं हयुवां खलु भेषजेभिः भेषजे रौषधैर्भेषजौ भिषत भेषज्या न्यगदो जायुरगदंत नमो
षधमिति वाभिधानात् तौ भिषजा भिषजौ स्थः अत्र हशब्दः अश्विनौ हि देवानां भिषजा वित्यादि प्रसिद्धिद्वयोत्तराथ
अथो अपि चरथेभिः रथको दम्भिः अश्वैः रथ्य रथवंतौ स्थः सर्वत्र रथो योवां रथे अश्विनौ सादि प्रसिद्धिद्वयोत्तरा
थो हि शब्दः अनयोर्विशेषसंबन्धः युवोर्हि पूर्वसवितो वसोरथमृताय चित्रं घृतवंतमिष्यतीत्यादिमंत्रोत्तरेषु प्रसि
द्धः। अथापि च युवयोः क्षत्रं बलं अधिवं खलु हशब्दः प्रसिद्धौ॥ यस्मादेवं तस्मात् हे उग्रज हूणसामर्थ्या अश्विनौ वां
युवाभ्यां यो हविष्मान् अज्यपुरोडाशादि हविर्युक्तो यजमानः मनसा युष्मदाय जनेन चेतसा ददाश ददाति॥ हविरादि
कृतं धयः धारयथः अयधिमनुष्यपहीयद्वयर्थः॥ प्रभूतबलो सुवां रथमारुह्य अस्मदेव यजनमागम्य हविः प्रदं
धत्वा अस्मद्यज्ञं अस्मात्स्विति चिकित्सतमिति तात्पर्यार्थः॥ ॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयसप्तविंशो वर्गः॥ ॥ ध्या॥ ॥ वेदा

हि.भा.

॥१५५॥

वसितुमशुक्रवानाः स्वगर्भदासाः असौ प्रहृष्टाय प्राचिक्षिपुः ॥ तत्र क्षिप्तो विना वस्तावीत् ॥ तौ च न मस्तुतां ॥ ततोऽप्य
म्रियमाणसुदकेषु प्रपातयन् ॥ तत्र निमग्नः पुनरश्विनौ तुष्टव तुष्टौ संतौ जलादुत्तार्य एव मबध्यं तं त्रैतनो नामकः
कृशश्चेद्दासोऽस्य शिरोवक्षश्चाविध्य ततोऽप्यपलायितामिति तदिदं कृकृद्व्याभ्यामुच्यते ॥ हे अश्विनौ उपस्तुतिं बु
ध्यो पेयत्रियमाणस्तुतिरौ चथं उचथस्य पुत्रं दैर्घ्यं तमसं मां उरुष्येत् रक्षेत् ॥ दाहाद्युपद्रवात् उरुष्यती रक्षा क
र्मति यास्कः ॥ एवं सामान्ये नोक्त्वा विशेषेण प्रसूपद्रवरहितेन प्रार्थयते ॥ रमे प्रसिधे पतत्रिणी पतनशीले पुनरा
वर्त्तनशीले ॥ होरात्रे मां विदुग्धां विशेषेण होतंगतसारं मां कृणु ॥ प्राणनिर्गमो नुकूल्यं मां कुरु तामिदं यथः ॥
किंच मां दशतयो दशवारः चितः रचितः सम्यक् संपादितः एधः प्रज्वालिते धनसंचो मां धाक्षीत् ॥ मां धाक्षीत्
दुहतेर्लुडि. सि. चित्तं तलक्षणवृद्धिः ॥ बहुलं छंदसीतीति भावहृत्तुपादि संयोगां तलोपो दुः सह दुः खप्राप्ति
दयति ॥ इत्येव दस्मात्वां युवयोः संबन्धी अयं जनो बधः पाशौ गदि वेष्टितः स नृत्स नि आत्मना क्षां भूमिं रवा दय

श्री

॥१५५॥

ति ॥ गंतुमशक्तः स नृभूमौ परिलुठंतीत्यर्थः ॥ अस्मादुपस्तुतिरौच्यं च मुरुष्येदिति ॥ अस्याः पंचम्या विनियोगमा
हृष्टौ शौनकः ॥ आततायिनमायांतं दृष्ट्वा व्याघ्रमथो वृवं ॥ नमागरमिति जपं स्तेभ्य एव प्रमुच्यते ॥ त्रिशोपो
वितोरात्रौ जपेद्दास्यं दर्शनात् ॥ आपुस्य प्रयतः सूर्यमुपतिष्ठेद्दिवा वृत् ॥ पश्यंति तस्मिन् नैनं तथा न्ये पापबु
ध्यः ॥ एवमुक्ता नित्रये न तस्मिन्नेभ्यश्च रन्यथीति ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ नमागरश्च द्योमातृ तमादासाय दी ससमु
ध्यमवाधुः ॥ शिरोयदस्य त्रैतनो वितक्षस्वयं दास उरो अंसावधिग्यः ॥ नद्यो नदनशीला मातृ तमा मातृ वज्र
गतां हितकुरिष्यः आपः मां दीर्घं तमसं नगरं नगरेयुः निमग्नं मां कुर्युः ॥ गृणिगरणे लोटिव्यस्ये नशपूगिद
णप्राप्तिं दर्शयति ॥ यद्यस्माद्दासाः अस्मादुपक्षयितारमदीयगर्भदासाः एनं दीर्घं तमसं मां ससमुध्यं ससुसं
विद्य स वीगि स्वती पूजायामिति प्रादिसमासे अव्यपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च अवाधुः अवाउमुख मयते यत् किंच
अस्य ममाशिरः सत्रैतनः एतन्नामकोदासः अयं तनिर्घृणः स नृयद्यस्मात् वितक्षत् विविधं तद्वान् तस्मात्

द्वि. भा.

॥१५६॥

दासः स्वयं स्वकीयमेव शिरः तक्षतु न केव तं शिर एवापि तु तदीयमुरः वक्षस्तु तं अंसौ च गन्धः दत्तवान् विदारित
वानित्यर्थः ॥ अथ षष्ठी ॥ दीर्घतमामामतेयो जुजुर्वी दशमेयुगे ॥ अपामर्थं यतीनां ब्रह्मा भवति सारथिः ॥
दीर्घतमाः एतन्नामामहर्षिः सचमामतेयः समतायाः पुत्रः दशमेयुगे दशयुगपर्यंतं समहानुभावः योनः प्रभा
वात् ॥ पूर्वोक्ता दुःखात् विमुक्तः अत्यंतसुखी स्वपुत्रमायुर्दिभिः सहितो जीवितवान् दशमेयुगे ॥ तीते सति जुजु
र्वी जीर्णो वली पलितगात्रो बभूव ॥ एवं भूतः सन् अर्थपुरुषैरर्थमानं कर्मफलं स्वर्गादिकं यतीनां प्राप्नुवंतीतां अपा
मर्षेण प्रजानां यथा अपां अपसां कर्मणां अर्थं प्रयोजनं यतीनां तासां प्रजानां ब्रह्मा ब्रह्म स दशः परिवृद्धो भवति ॥
किंच सारथिः तद्वन्निर्वाहको भवति देवो भवतीत्यर्थः ॥ एवमस्य वृत्तांतं मंत्रो वदति ॥ स्वयं वा स्वात्मानं परोक्षेण अ
श्विनोर्महानुभावत्वं प्रकटयितुं ब्रवीमि ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥ प्रद्यावेति पंचर्चत्तृतीयं सूक्तं दैर्घ्य
तमसं जागलं द्यावा पृथिव्यनुक्तां तवान् प्रद्यावा प्रे पंचद्यावा पृथिव्यं तु जागतं स्वेति ॥ अग्निहोमे पृथस्य षष्ठे हनि

श्रीः
॥१५६॥

त्रेति हासमाहुः ॥ तौ ग्र्या नाम कुराजानं युधेशत्रवः पराभयपाशौ हृदं बद्धा समुद्रमध्ये प्रचक्षिपुः ॥ स चोत्तरी तु म
राक्तः सन् अश्विनौ तुष्टाव तौ च तुष्टौ शौघमेवरथमश्वैर्योजयित्वा समुद्रमागत्य तमुत्तार्य अपालयतामिति
अयमर्थः ॥ अजो हवी दृष्टिना तौ ग्र्यावां इत्यादि मंत्रांतरेः प्रसिद्धः सोचोच्यते ॥ हे अश्विनौ वां युवयोः पेरुः पारण
कुरा लोरथः युक्तो अश्विभिर्युक्तः खलु हरा ह्यो मंत्रांतरे प्रसिद्धो तनार्थः ॥ स चोदाहृतः दूस्मै तौ ग्र्याय एतन्ना
मिराते तद्वंधमोचनार्थं कुत्रेति तदुच्यते ॥ अर्णः अंभसां मध्ये स च पञ्चः पयसा बलेन जीर्णः सन् द्यायि धारितः
स्थापितः ॥ यः समुद्रस्य मध्ये वां युवयोः अबः रक्षणं शरणं अनुगमेयं संप्राप्नुयां ॥ ऐहिकदुष्टाद्विमुक्तो युष्माकं
स्थानं भजेयंग तौ दृष्टांतः पतयद्भिर्गमयद्भिरेवैरश्वैः शरणेन शरणं दयस्यथा अज्मजित्वा निर्मयं स्वगृहं प्राप्नो
तितद्वत् ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ उपस्तुतिरौ चथ्य मुरुष्ये न्यामामि मे पतत्रिणा विदुग्धां ॥ मामामेधो दशतयः श्रुतो
धास्यय हं बध्यम निरवा दतिक्षां ॥ ॥ अत्रारब्धानमाहुः ॥ जराजर्जरी क्रतुगात्रं जात्यं धं दीर्घतमसं मामतेयं परि

स्वीकुरुतः ॥ अथ द्वितीया ॥ उत मन्ये पितुर दुहो मनो मातुर्महिस्य तवस्त हवीमभिः ॥ स्मरेत सा पितराभूमचक्र
तुरुत प्रजाया अमृतं वरीमभिः ॥ उत अपिच पितुः पितृस्त्रा नीयायाः पित्र्याः अदुहः अद्रेण्युः नहि कदाचित् पितृ
ता स्वपुत्राय दुहति ॥ ता दृश्या पृथिव्या स्वतवः स्वायत्तं वलं स्वयाम ववा स्वानुया हायत्तरमाणं अत एव महिमत्त
ता दृशं अनुग्रहयुक्तं मनश्चित्तं हवीमभिः हवनैः आह्वानैः मन्ये जानामि प्रसादयामीत्यर्थः ॥ यथा तत्ता दृशमुक्तं
लक्षणं हवीमभिः हवनैः महिमन्ये ॥ तथा मातुः सर्वस्योत्पादयेतु रंत रिक्षस्य दुलो वस्य मातां त रिक्षं निमीयंते स्मि
न भूतानीति निरुक्तं यद्वा पितुर्दुलो वस्य मातुर्भूम्याः द्यौर्वः पिता पृथिवी मातेति श्रुतेः ॥ तत्ता दृशलक्षणं मनो मन्ये
द्यावा पृथिव्योः मने स्मदाह्वानैः प्रणयामीत्यर्थः ॥ किंच पितरा मातरा माता च पिता च पितरौ द्यावा पृथिव्यौ स्मरेत सा
शोभनसामर्थ्येन प्रजायाः यजमानादिरूपायाः वरीमभिः वरिष्ठैः रक्षमाणविशिष्टैः भूमवकुतरे उरु विस्तीर्ण
अमृतं अमरणभूतं अभिलषितं चक्रुः कुरुतः ॥ अथ तृतीया ॥ ते सूरवः स्वपसः सुदंससो महीजनु मातरा

पूर्वचिन्तये ॥ स्थानुश्च सयं जगंश्च धर्मणि पुत्रस्य पाथः पदमद्वयविनः ॥ ते प्रसिधाः सूनवः युवाभ्यामुत्सन्नाः
पुत्रस्त्रा नीयाः प्रजाः स्वपसः शोभनकुर्मणिः सुदंससः शोभनदर्शनाः युवांमहीमहस्यौ मातृवद्वितकृषिण्यौ
जनु जनंति महानुभावनामेगच्छंति विमर्थं पूर्वचिन्तये प्रथमबुधाय अनुग्रहरूपाय किंच ते द्यावा पृथिव्यौ
स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य पुत्रस्य पुत्रस्त्रा नीयस्य उभयविधस्य जगतः अद्वयविनः न विद्यते द्वयं य
स्य ता दृश्य जीवनाय युष्मद्वातिरिक्तं अजरतद्वयार्थः ॥ ता दृश्य कुर्मणि धारणे रक्षणे निमित्तं भूते सति
पदं स्थानं सयं अबाध्य पाथः रक्षथः तत्र इत्यर्थः ॥ यद्वा ते प्रसिधाः सूनवः उत्साद्यमानाः स्वपसः शोभनप्रका
रादि कुर्मणिः सुदंससः शोभनदर्शनाः सुष्टपक्षणे वा आत्मा स्वया पाणय ईदृशरश्मयः महीमहस्यौ द्यावा पृ
थिव्यौ पूर्वचिन्तये प्राणिनां पूर्वज्ञानाय जक्तः ज्ञानवत द्यावा पृथिव्यौ रंतराज्यात्ता इत्यर्थः ॥ किंच स्थातुश्च जग
तश्च धर्मणि धारणे तदर्थं अद्वयविनः मार्गद्वयरहितस्य बकुलं छंदसीति द्वंद्वशब्दो मत्वर्थयो विनिः अ

दि. भा.

११५८॥

येषामविदुष्यतरतिदीर्घः पुत्रस्य युष्मत्पुत्रस्थानीयस्यादिस्यपदं मार्गसं पाथः अवश्यं रक्षय ॥ १॥ अ
थचतुर्थी। ते मायिनो ममिरेक प्रचेतसो जामीसयोनी मिथुना समो वृसा ॥ नयं नयं तं तु मातन्वते दिविसमु
द्रे अंततः वृषयः सुदीप्तयः ॥ ॥ ते प्रमिथेद्यावापृथिव्यो मायिनो माया प्रज्ञा स्वविषय प्रज्ञानवंतः प्रज्ञोपलक्षित
वृषवंतो वासु प्रचेतसः सुष्टु प्रवृषेण चेति तु शक्रः रश्मयः ममिरेमिमते। प्रमाणेन परिच्छिंदंति कीदृशो ते जामि
परस्परं भगिनी स्थानीये तत्कृतं तदिति चेदुच्यते। सयोनी समानो सति स्थाने मिथुना प्राण्युत्तये मिथुनी भूते
परस्परमवियुक्ते दृश्यं ॥ समो वृसा समाने। वृ। द्यावापृथिव्योरेकस्मिन्नेवावकाशरूपे आकाशे स्थानात् समी
चीने स्थाने वा समो वृसौ वृषयः मेधाविनः स्वव्यापारविषयज्ञानवंतः सुदीप्तयः सुदीप्तमानाः रश्मयो दिव्यो
तमाने समुद्रं तरिष्वेतरमध्ये समुद्रशृङ्गं तरिष्वनामसुपाठान्नद्वचनः सचेवं यास्ते न निरुक्तः समुद्रः कस्मिन्
मुद्रवंतस्मादापः समभिद्रवंते तमापः समो दंते स्मिन् भूतानि समुननीतिवेति। नयं नयं तं तु नित्यं विस्तारं

श्री
११५८॥

च द्यावापृथिव्यनिधानमेतत्सूक्तं तथा च सूत्रितं ॥ प्रद्यावेति दैर्घ्यं तमसमिति। आद्या द्यावापृथिव्येव वा हविषो यजि।
तथा च सूत्रितं ॥ प्रद्यावायज्ञैः पृथिवी नृता वृधा मृतानो रुद्रो तनो मयस्तु धीति दू इति ॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥ ॥ प्रद्या
वायज्ञैः पृथिवी नृता वृधा महीस्तुषे विदथेषु प्रचेतसा ॥ देवेभ्यो देवपुत्रे सुदं ससेथां घिया वायिणि प्रभूमतः ॥ ॥ द्य
वापृथिवी द्यावापृथिव्यो दिवो द्यावेति द्यावा देशः। आद्युदात्तः पृथिवी शब्दात्ततो दातः। देवता दू दू चेत्कभयपद
कृतिस्वरत्वं। समासमध्ये पदं तरपाठश्चांदसः अहं यजमानः तस्मिन्निधि भूतैर्हविः प्रदानार्थं प्रस्तुषे प्रवृषेण सौ
मिपुरुष प्रययः कीदृश्ये ते नृता वृधाय सस्य वधं यि यो मही मह्यौ विदथेषु यौ गेषु प्रचेतसा प्रवृषेणास्मान् चेतयि
यौ अस्मान्निश्चेतयि यो ता दृशौ प्रस्तुषे। अनयोः कोविषय इत्युच्यते। द्यावापृथिव्यो देवि वेभ्यो यजमानैः देवपुत्रे देवाः
यजमानाः पुत्रस्थानीयाः शुश्रूष कंक्षयोस्ते ता दृश्यो यद्वा देवेभ्यो विज्ञिहे सुदंससा दंस इति वृमनाम शोभन वृमो
पेत इत्या से इति सत्यनामा सत्रा इत्येति तन्नामसुपाठान्नसंघियौ वृमणानि मिने वृमसमा प्रभूमतः प्रवृषेण

मिति सूत्रितत्वात् एताभिः पुरुष उच्यतेः द्वितीये ह निवैश्वदेवे द्यावा पृथिव्यं निविहानाय चतुर्विंशत्तृतीयसर्व
नमिषाभिः पूजिते द्वितीये हत्यतिदिष्टत्वात् आभिः पूजिते द्वितीया दहः पृथग्वितीये हनि एतत्सूत्रमिति देश
तः प्राप्तं पृथग्वितीये नोक्ते अहनी आद्ये आद्याभ्यामिति सूत्रितत्वात् यथा आरुचि नृपत्वे विनियुक्तं सं
तेष्टा विना ब्रह्म सूत्रितं ते हि द्यावा पृथिवी विश्वं शंभुव विश्वस्य देवी मृचयस्येति ॥ ॥ सैषा सूत्रे प्रथमा ॥ ॥ ते
हि द्यावा पृथिवी विश्वं शंभुव नृता वरी रजसो धारयत्तु वीः सृजन्मनी धिषणे अंतरीयते देवो देवी धर्मणः सूर्यः
रुचिः ॥ ॥ ते हि ते खलु प्राप्तिहे द्यावा पृथिवी अंतर्ह्यो रंत राले रुचिः रुच्यः विश्वस्य शोच इत्त वां देवो दीप
मानः सूर्यो धर्मणा तमः प्रकाशो दू दाना नि धारणे न युक्तः स नृ इय ते सर्वदा गच्छति इति गतौ देवा दिव्य
ता दृशं ब्रह्म युवयो रनुग्रहादिति सूतिः ॥ वी दृश्यो ते विश्वं शंभुव विश्वं सखं भावयितृ ययोस्ते ते विश्वं शंभु
वा विश्वस्य सखयितार विसर्गः ॥ कृता वरी कृतवसौ कृतशृङ्गा छंदो वनिपा विनिवनेष्ट वनोस्वेति उ

श्रीः

॥१५९॥

ब्रह्मै ॥ रजसः उदरस्य उदको सत्तौ उदं रज उच्यते इति निरुक्तं ॥ धारयत्तु वीः अक्षत्रण धारं वृवी ययो
स्ते ता दृश्यो उदको सादनायां प्रयत्नमंतीत्यर्थः ॥ यद्वा धारयन् ब्रह्म विर्मनीषी आदिसौ ययोस्ते ता दृशो वृष्य
दूधा विचित्रसूर्यो येनेत्यर्थः ॥ सृजन्मनी शोभनजनन्यो धिषणे धर्मणे वेते स्वया पारेषु प्रगल्भे इत्य
र्थः ॥ देविद्योतमाने ॥ अत्रयद्यपि धिषणे इत्येतत् धिषणे रोदसी तित भामसूत्रत्वात् द्यावा पृथिवी इत्य
स्य विद्यमानत्वाद्योगि ब्रह्म दृष्ट्यं ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ ॥ उरुच्यं च सामहिनी असश्च ता वितामाता च भुव
नानि रक्षतः ॥ सधृष्टमेव पुष्ये नरो दसी वितायसी मभिरुचै रवासयत् ॥ ॥ उरुच्यं च सा प्रभूतव्यं च न
वसौ अतिविस्तीर्णे महिनी महसौ असश्च ता असज्यमाने परस्परं युंक्ते इत्यर्थः ॥ विता पालयित्री द्यौः माता धि
मंती पृथिवी वैष्णवे भुवनानि भूतजाता निरक्षतः पालयतः द्यौः पितः पृथिवी मातरि यादिभुते मतिपि ह रूप
त्वं ॥ विंच सधृष्टमे अतिज्ञयेन धृष्टे छंदसस्तारलोपे प्रगल्भौ रोदसी द्यावा पृथिव्यौ वपुष्येन वपुष्ये हितेन

प्राणिनां पितरा विवशरीररक्षके इत्यर्थः ॥ तदेवोपपादयति ॥ यद्यस्मात्सौ सर्वतः पिता पितृस्त्वानीया द्यौरुपैः
निरूपणसाधनेः प्रशस्तेः प्रशस्तैः निरूप्यमानैः वृष्ट्यादिभिर्द्युर्वाभ्यवा सयत् ॥ अभिवासयति ॥ अद्वितीय
ति ॥ तस्मात्सितामाता च भुवनानिरक्षतः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ सवन्तिः पुत्रः पित्रोः पवित्रवात्पुनातिधीरो भुव
नानिमायय ॥ धेनुं च पृथिवीं वृषं प्रसूरेत सै विश्वाहा शक्रं पयो अस्य दुक्षत ॥ ॥ पित्रोर्माता पित्रोः द्यावा पृथि
व्योः पितामात्रेति पिता पित्रोः ते उदानयण इति पितुर्विप्रसिद्धा नः पुत्रः पुरुषात्तातयोः पुत्रस्त्वानीय आदित्यः
पवित्रवान् ॥ पावनरश्मियुक्तः धीरः धीमान् सवन्तिः पूज्यवोदाधारकः सन्मायया प्रतया स्वरीयया भुवनानि
भूतजातानि पुनाति पावयति प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ किंच पुनः पृथिवीं वृषं धेनुं प्रीणयित्री भूमिं प्रसूरेत संशोभन
सामर्थ्यं शोभनोदकं वा वृषं प्रसूरेत रं द्युलोके वृचमायया पुनाति प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ कदा विश्वाहा सर्वाण्यहानि स
र्वकालमिति ॥ किंच अस्य द्युलोके वृचमायया वृचमीति पक्षो ॥ इमं द्युलोके वृचं शक्रं दीप्तं पयः स दशसुरैर्दकं द्युक्षत

णा यं जात्येकवचनं रश्मिना तन्वते समं ताद्विस्तारयति ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ तद्राधो अद्य सवितुर्वरेण्यं वयं देवस्य
प्रसवे मनामहे ॥ अस्मभ्यं द्यावा पृथिवी सुचेतुनारयिंधनं वसुमंतं शतग्विनै ॥ ॥ वयं यजमानाः सवितुः सर्वस्य
प्रसवितुः देवस्यादित्यस्य प्रसवे मनामहे ॥ अस्मभ्यं द्यावा पृथिवी सुचेतुनारयिंधनं वसुमंतं अंतर्धमिह स्तुति
णः प्रसवे अतुलायां सयां तत्तादृशं वरेण्यं वरणीयं राधः पुरुषार्थसाधनसमर्थं गवादिधनं मनामहे याचाम
हे ॥ अन्यतिर्यक्त्रा वृक्षं दसः शूयद्रा पुनः पुनर्भ्या सस्थाः लक्ष्मीमहिरति यावत् ॥ स्नाभ्यासे व्यस्येनात्मने
पदं ॥ रापि पात्रादिना मनादेशः ॥ किंच अस्मभ्यं द्यावा पृथिवी द्यावा पृथिवी सुचेतना शोभनचेतनेन अस्य द्यु
ग्रहबुध्या रयिंधनं दत्तं व्रीह्यं वसुमंतं निवासयोग्यं गृहादिविशिष्टं शतग्विनं शतं संख्यावृगवादि विशिष्टं ॥ ॥
इति द्वितीयस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥ ते हीति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं देवतमसे जातं द्यावा पृथिवीं ते हीत्यनुक्तं
चतुर्विंशो ह निवेश देवशस्त्रे द्यावा पृथिवी निविधानमेतत्सूक्तं ते हि द्यावा पृथिवी यज्ञस्य वोरथमिति वैश्वदेव

सभ्यासस्यनुद्। यस्मादेवं तस्मादयमेव देवः अयमेवायस्तम इति। एवं महानुभावेन परमेश्वरेणोत्पन्ने इति यु-
तिः॥ ॥ अथ पंचमी ॥ तेनो गृणने महिनी महि श्रवः क्षत्रं द्यावा पृथिवी धासतो बृहत्। येनाभि कृष्टी स्त तनामवि-
श्वहा पनाय्य मो जो अस्मे समित्तं॥ ॥ ते प्रसिधे द्यावा पृथिवी द्यावा पृथिव्यौ गृणने अस्माभिः स्तूयमाने स यो-
वर्मणि कृत् प्रत्ययः। महि महत् अति प्रभूत अवः सर्वत्र प्रसिधमन् सर्वत्र भूयमाणोक्तिर्विनोस्मभ्यं धास्यः
धत्तं दधाते लृङ्गमः सिद्धं दुर्लभमिति सिद्धं तथा बृहत् महत् अति प्रभूतं क्षत्रं बलं धास्यः ते एव विशेषेणो-
येन बलेन विश्वहा सर्वेष्वप्यहः सृष्टीः पुत्रादिरूपाः प्रजाः अभिततनाम अभितो विस्तारयाम॥ तनो ते लेहि-
छांदसो विवूरणस्य श्वः। आदुतमस्येया जगमः तस्य छंदस्य मयथेया र्थधातुवृत्तात्। तदभ्यस्माद्युदात्तत्वा-
भावे धातुस्वरः कृष्टय इति मनुष्यनाम कृष्टयः चर्षण्य इति तन्नाम सफाठत्। विं च पनाय्यो स्तूयंतुजः शरित-
ले अस्मे अस्माक स मयि चितं। या पुतं प्रवर्धयतमियुथः॥ इति व्याप्तिवचनः इति नितिन न क्रत इति तन्नाम

श्रीः

॥१६१॥

सफाठत्॥ इति द्वितीयस्य तृतीये तृतीयो वर्गः॥ किमु श्रेष्ठ इति चतुर्दश च पंचमं सूक्तं दैर्घ्यमसं आभवं
अं ह्यत्रिष्टुप्। त्रिष्टुप् इति चतुर्दश च पंचमं सूक्तं दैर्घ्यमसं आभवं त्रिष्टुप् इति चतुर्दश च पंचमं सूक्तं दैर्घ्यमसं आभवं
रात्रे षष्ठे होने वैश्वदेवशस्त्रे आभवे निविहानं हि प्रतीकं तत्र किमु श्रेष्ठ इत्येतदंतवर्जं प्रतीकं व्यूहश्चेति खं जे-
जितं किमु श्रेष्ठ उपनोवा जा इति त्रयोदश भव च तस्त्रश्चेति॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ किमु श्रेष्ठः किंय विष्टो न आजगान्
मीयते दूर्य१ वृष्ट दूरिचम॥ नमिंदिम चमसंयो महाकुलो मे भ्रातर्दुर्दूतिमूदिम॥ ॥ ऋभवी नाम सधन्व-
स्त्रयः पुत्राः ऋभुर्विभवा वाज इति ते च मनुष्याः सतः वर्मणा देवत्वं प्राप्य वृष्टा। चैव वर्मणा ले सोमपानाय प्रवृत्ताः
तान् प्रति देवैः प्रेरितोऽग्निः परस्परं समानरूपान् दृष्ट्वा स्वयमपि तद्वारं धृत्वा तेषु मध्ये स्वयं चतुर्थः सन् पातुं प्र-
वृत्तः ते च ऋभवः आगतं समानरूपं अवलोक्य विवेकुम समर्थीः परस्परमेव संदिहंते। अयं किमु श्रेष्ठः किं-
नु खलु अस्मत्तोयं प्रशस्यतमः वयसोऽस्मत्तो जगत् अगमन् प्रातः। गमेत्ति छिं दसः शपः श्वः॥ इत्यु-
क्तं

हि. भा.

॥१६२॥

दलोपेनमोनोधातो रितिनत्वं॥ अजगन्निति कूर्मा अगन्नजगन्नितितन्नामसूपाठात्। विंशतिविंशः किंवा युष्मा
कं युवतमः अस्मत्तः कनीयान् आजगन् प्रातः किंवा दूयं दूत कूर्मदेवसंबंधिरीयते गच्छति देवैः प्रेरितोस्मानाग
लोवा दूतस्य भाव कूर्मणी रतियत्। यद्विषमयदेतदुमः तत्प्राक्त्वं वृथं। वृथं निश्चेतयमिस्यर्थः। वयं तावत् अत
एव दूतनी चत्वारः समानरूपा वत्तमिहेतस्मादर्थे मधिबूः विमुञ्चेष्ट रतिविचिकित्सा। एवं संदिग्धं वृथं च
तत्त्वतो न्य निश्चेय तं प्रत्यपरोक्षेण ब्रुवते हे अग्नेभ्रातः भ्रातृवहुणार्हः भ्रातृयथा वत्तात्स्वकीयभागांस्त्वा
कूरोति तद्वत् समानरूपमश्रियवत्ताद्ये मसपनाय प्रवृत्त इति भ्रातृरित्युक्तं॥ हे ता दूता ये च मसं निदिम अ न
धिबूः समागत इति पानमत्तत्वाद्ये मसं न दूषयामः। निदिबूत्वायां। छंदो वेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः। अ
दृष्टत्वे दारणमाह॥ यश्च मसो महाकुलः महाकुलोत्पन्नः त्वष्टा निमित्तत्वात् वक्ष्यति च त्वष्टास्त्वं तन्मनिजं
इति अतः कारणतद्गुणविकारे प्रकृतिशब्दः ततश्च तस्येतेष्वर्हः दारुविकारवमस्य भूमिप्राप्तिरिति मद्रूमः॥ वि

श्रीः

॥१६२॥

देवि। नुहे छंदसे लुडि. शत द्युपधादनिदः कूस इति स्तेः स्मादेशः ईदृशो महानुभाव आदित्यस्तयोः पुत्र इति
द्यावापृथिव्योः स्तुतिः॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ अयं देवानामपसामपस्तमो योजजानरो दसी विश्वशंभुवा॥ वियोममे
रजसी स्रक्तूयया जरेभिः स्वं भनेभिः समानृचे॥ ॥ सूर्यपुत्र महस्ये नैते प्रशंस्ये दानी स्वोत्पादकस्तथा प्रशं
सति। अयं देवानामध्ये देवतमः अपसां अप इति कूर्मनामतेन तद्वत् लुड्यते। कूर्मवतो मध्ये प्रकृष्ट कूर्मा अयमिह
नृवृत्त्याह। यो देवो विश्वशंभुवा सर्वप्रकारेण भूतानां सुखस्य भावयिष्यो रो दसी द्यावापृथिव्यो नमिरजसी स
दसी इति तन्नामसूपाठात् उक्त रूपे विममे विज्ञेयेण परिष्ठितं। किं तत्स्वोपभोगाय नेत्याह स्रक्तूयया यश्चो भव
कूर्मे छया येन कूर्मणा प्राणिनां सुखं भवति तादृक् कूर्मे छया अथ वै तदुत्तरं संबध्यते। स्रक्तूयया उक्तेन विमि
त्तेन ते द्यावापृथिव्या वजरेभिः अजीर्णैर्दृढतरैः स्वं भनेभिः गतिप्रबंधसाधनैः शंकुभिः समानृचे सम्यक्
सर्वतः पूजितवान् स्यापितवानित्यर्थः॥ नृचस्तुतौ लिटिरेप सामान्या हि हलवत्त्वमस्तीति तस्मात्तुदृढि लट्

1195811

श्रीः
॥ १६४ ॥

देः ओं दसे विविचि स्वपीतिसं प्रसारणं क्रुदिनियमादिदृ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ एवं चमसंचतुरः कृणोत न तद्वो
देवा अजुवंत हू आगमं ॥ सौधन्वा यद्ये वा कुरिष्यथ सा वंदे वै यति या सो भविष्यथ ॥ ॥ एवं पृष्टो मिः ता न्य
युवा च ॥ हे सौधन्वा सधन्वनः पुत्राः यूयं एवं चमसंचतुरः संपादितं पूर्वमेव मेव संतं चमसंचतुरः कृणोत
न ॥ चतुः संख्यावान् कुरुतः चतुरः शसीयंतो दत्तत्वं पूर्ववत्तन प्रयथा उपरित ने ज्येष्ठ आह ॥ चमसा द्वा
वरो ती स पञ्चम्य ज्येष्ठ आह ॥ चतुरः कुरेति चतुष्टय निरूपं कर्म देवा इन्द्रा दय अजुवन् देवत्वे प्राप्नुयाम तत्ता
दृशं कर्म वत्तु माह मागमं प्राप्नोमि ॥ यस्मा देवं तस्मा द्युयं यद्ये वा कुरिष्यथ यद्ये वम उक्त प्रकारेण कर्तुं शक्नुथ
तथा चेत्त देवैः सा वंदे स ह यति या सो भविष्यथ इति तैरुक्तमिदं यथः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ अग्निं दूतं प्रतियद ब्रवीत
ता श्वः कृत्वा रथ उते ह कृत्वा ॥ धेनुः कृत्वा युव श कृत्वा दूता निभ्रातर नुवः कृत्वा मसि ॥ हे आगत देव अग्निं अंगन
दिगुण विशिष्टं दूतं कर्म प्राप्तवं तत्त्वं प्रतियद्यत्त कार्यं अब्रवीत नय स येन मध्यमः पूर्ववत्तन प्रविमिति अश्वः कृत्वा

त्वनः पुत्रायूय मिदमुदकं सोमलक्ष्णं पिबत इत्यब्रवीत न इत्युक्तं ततः ब्रवीते लीङि मध्यमबहुवचनस्य तनवादेशो
 पितृत्वं ब्रुवईदं। एतस्मात् सवनिवाभिप्रायं वा। अथवा इदं मुंजने जनं मुंजवा नामा पर्वतः सोमो सति स्थानं त
 त आहूतत्वात्तेन मुंजकृणेन शोधितं अपगतं तृणमियर्थः। इदं सोमरसरूपमुदकं पिबतेत्यब्रवीत न एतन्माध्यं
 दिनसवनाभिप्रायं। हे ऋषयः यूयं तत् उभयसवनसंबन्धिं सोमपानं वार्यं नेव हर्यथैवैवमयथ। हतियैकांति
 वृत्तिं हर्यति उक्तं इति तन्नामसूपाठात्। तृतीयसवने तु मादयध्वं। अत्यर्थं तृप्ता भवथ। ऋभवो देवाः सोमस्य भस्म
 न्निति तृतीयसवने तेषां सोमसद्भावात्। एवं यूयमृभूनुक्तं ततः अथवा ऋभूत्यतितस्येदं वाक्यं हे सौधन्वा नायू
 यं देवत्वं प्राप्य देवयजनं प्रति सोमपानाय रथेनागस्य आ ताश्वान् प्रातः सवन इदमुदकं सोमलक्ष्णं पिबतेत्यब्र
 वीत न तत्रयदिनेषु इदं वा मुंजने जनं मुंजेन वा रूषितं वा जिनं पिबतेत्यब्रवीत न पश्चात्तद्वयं यदिने वर्यथ हे ऋ
 भवः यूयं तृतीये सवने मादयध्वं। तत्रापि वा जिनप्रचारात्॥ ॥ अथ न वमी॥ आपो भूयिष्ठा इति च मसवदुध

तद्विरणकाले विमिति सत्यं दंतो व्यभजन्निति तदाह॥ एकस्त्रयाणां मन्यते॥ आपो भूयिष्ठा रयेको अब्रवीदमि
 मिभूयिष्ठ इत्यन्यो अब्रवीत्॥ वर्ययंती वहुभ्यः प्रैको अब्रवीत्तावदंतश्च मसौ अपिश्रुत॥ ॥ ओतं रं वाह्यदका
 त्प्रशस्तं प्रकारं तत्तं तरमस्ति। आपो भूयिष्ठा इत्युक्तं मवादीत्। अपामेव श्रेष्ठत्वं अप एव स सर्वा विद्यादिव
 स्मात्। तथान्यो मिभूयिष्ठ इत्यन्यः तथान्यः वर्ययंती वधिरिति रेकां तो विवज्जनमवधः अर्क इति तन्नामसूपाठात्।
 तदिच्छति रस्य दकायेति वधयं मेघपंक्तिरुच्यते। यद्यपीयं स्ववधयं वज्जं स्वयमेव नापेक्षते। तथा विवृष्यथे मेवेदं
 वज्जेण हन्यमानत्वा न्दिच्छतीत्युपचीयते। यद्वा बहुभ्यस्तेषामथोय वर्ययंती वधमात्मन रं छंती भूमिं छांदसो रेवो
 पजनः तस्मै वैकः बहुभ्यः संवादिभ्यः श्रेष्ठतमा मब्रवीत्। उदकस्यापि मेघकरणत्वात्। एवमृता ऋता निउक्तसू
 पाणियथाथानिवाक्या निवृत्तः परस्परं वदंतः परस्परं ब्रुवंतः च मसा च अपिश्रुत। अवयविनो कुरुत। चतुर्धा
 व्यभजंतेत्यर्थः। पिश्रु अवयवेषु सुवादीनामिति नुम्। इदमेव ऋतवदनमपेक्ष्य ऋभुशब्दव्याचक्षाणो वास्वः ऋभव

हि. भा.

॥१६६॥

उरुभांतीति वर्त्तेन भांतीति वर्त्तेन भवतीति वेतीत्युक्त्वात् ॥ अथ दशमी ॥ ओणामेक उदङ्गामवाजति मांसमे
कः विंशतिसूनया भूतं ॥ आनिमुचः शृङ्गदेवो अपाभरत् ॥ स्वि सुत्रेभ्यः पितरा उपावतुः ॥ अत्र ऋषव एव ऋषि
गूपेण स्थित्वा सर्वत्र यज्ञं निर्वहन्तीत्याह ॥ ओणं ओणं वाधं दसीति पररूपाभावः ॥ ओणवर्णमुदङ्गं रुधिरं एकः
ऋभुषु मध्ये ऋषिगुणमवाजति ब्रह्मा भूमिं प्रतिगमयति ॥ रक्षोभागत्वेन स्थापयति ॥ तथा एको मांसं सूनया
दनसाधनेन स्वधितिना तत्तदवयवान् विभजतीत्यर्थः ॥ अथैको निम्लुचः निःशेषेण स्थितान् मांसांस्तस्मै कृतबुद्धि
स्तुजरत्तुणं उवध्यनामकं अपाभरत् ॥ अपाहरत् ॥ निरसनाय एव मृत्विगूपेण स्थितेभ्यः पुत्रेभ्यः पुत्रस्थानी
येभ्यः ऋभुभ्यः सवनेषु बुद्धिनेषु पितरा यत्तस्य पात्रयितारो जायापती किं स्वि उपावतुः किं नु खलु प्राप्नुतः अवाक
प्राप्त्यर्थं नृणां दसो लिट् सर्वतैरेवानुचितमिति तयोर्न किंचित्कस्य मस्तीत्यर्थः ॥ अथ वायमर्थः एकस्तेषामन्यत
मः ओणं पंगु वङ्गां उदङ्गं प्रत्यपगमयति ॥ अपरा सूनया मांसं विव्रयिण्याभूतं संपादितं मांसं विंशतिपित्रोः अप

श्रीः

॥१६६॥

भागं सोमरूपं देवत्वं प्राप्तैः सेवनीयं ऐतन प्राक्तनकर्मसामर्थ्येन हविर्भुजो भवतीत्यर्थः इत्येवम्विश्रुता ॥ अथ
सप्तमी ॥ निश्वर्मणो गामरिणी तथीति मियजिजंता युवशा तां कृणोत न ॥ सोधन्वना अश्वदश्वमतक्षतयु
क्ता रथमुपदेवा अयातन ॥ हे सोधन्वाः यूयं निश्वर्मणः मृताया गोः सदाश्वत्कृता च्वर्मणः गानूतनो निरिण
त निरामयत ॥ उसाहितवैतः तेन चर्मणा संवीतां तस्मै दृशीमन्यां धेनुं कृतवन्त इत्यर्थः ॥ यद्यपि पूर्वमेवाश्व
दीनां विनियोग उक्तः तथापि तेषामयं तदुःखसंपादत्तत्वापनाय पुनराह ॥ न केवलं गोवृणमेव याजंता यौजी
णौ पितरौ युवशा युवानौ कृणोत न कुरुत किंच अश्वदश्वं एवेन विद्यमानेनाश्वेनाश्वोत्तरमतक्षत ॥ प्रयत्नेन संपा
दितवन्तः ॥ यस्मादेवं कृतवन्तस्तस्मादर्थयुष्मादीयं युष्मादश्वैर्योजयित्वा देवानि द्रादीनुपयातं देवसमीपं प्राप्नुतं ॥
अथाष्टमी ॥ इदमुदङ्गं पितर्येव तेषां वीतने देवा धापिबतामुं जने जने ॥ सोधन्वना यदितन्नेव हर्थथ तृतीये द्यास
वने मादयध्वे ॥ इदानीं मृषिर्देवैरुक्तमर्थं तान् संबोध्य भूय सवनमुक्तवन्तः इत्यनुवाचयति हे सोधन्वनाः सूध

हि. भा.
॥१६७॥

णदे शेषु अस्मा एव अपउदकान्य कृणोत न। किं स्वभोगोर्थं नित्याह॥ स्वपस्य याशो भन वृमै च याशो भन वृमै भिः क
तमिति यजमानाः स्तुवंति॥ तदिच्छयेत्यर्थः। किंच यूयं अगो ह्यस्य अग्राह्यस्यादित्यस्य गृहे मंडले यत्र यावत्कालं अ
स्तन कृतवन्तः। स्वरात्रौ निर्व्याण रास्तिष्ठथ। षसु स्वप्ने। अस्मा ह्युति। पूर्वं वनस्य नत्वा देशः अद्यदि स्नातुं पो लुक्। तत्ता
वंतं कालं अद्याह निरुदं ददानीं ननु गच्छथ अनुसृत्य न गच्छथ। यावंतं कालं रात्रौ सूर्ये निगूढा वर्ज्ये तावंतं कालं मेव
अहन्य विनानुपगच्छथेत्यर्थः॥ यद्वा गोपनीयस्य तस्य गृहे अंतर्दिक्षेयत्रयावंतं कालं असस्तन वृद्धि मदत्तास्त प म
कुरुताता वत्कालं अद्येदानीं वर्षसमये सस्या भिरुधये वृष्टिप्रवाहरूपं वृमै नानुपगच्छथ अनुसृत्य न प्राप्नुयथा
वंतं कालं विवर्षथ तावंतमेव कालं प्रवर्षथेत्यर्थः॥ ॥ अथ द्वादशी॥ ॥ संमील्य यद्गु वनापर्यसर्पित वृश्चिना सा पित
राव आसतुः। अशुपतयः वृरस्ते व आददेयः प्राञ्जवीत्योतस्मा अञ्जवीतन॥ ॥ हे ऋभो रश्मयो यूयं यत्र यदाभु
वनाभूतजातानि संमील्य संमीलनं कृत्वा जलधरपटलैराध्यायपर्यसर्पितः परितः सर्पणं कुरुथ। तासां तासो

श्री
॥१६७॥

तापमाने वृष्ट्युदके यद्वा ताता तास वर्षसिद्धां दशास्य प्रत्यपो वारस्यात्वं च अथ गपितृ विशेषणं ताता तावत्काली
नोपितरा जगतः पालकौ सूर्याचंद्रमसौ वाक् स्वदा सतुः कुत्र खलु तिष्ठतः। किंच र्दृशान् वीयुष्मान् यः वीपि वृष्टिप्र
तिबंधकारी राक्षसादि वृरस्ते बाहुना मैतल कूरस्तु बाहू दृष्टुं नत्वा त्र अत्राकाशं तं युष्मादीयं हस्तं आददे गृह्णाति प्र
तिरोधं करोति तमशुपत। नाशयथ। यश्च प्राञ्जवीत्। प्रवर्षेण वान्नि रंधे तस्मै प्रोञ्जै वञ्जवीत् प्रवर्षेण भर्त्सनादिभू
ष्टं कुरुथ यद्वा यो नूनं स्तौति तं प्रवर्षेण स्तुतेत्यर्थः॥ ॥ अथ त्रयोदशी॥ सप्तुधां स ऋभवस्तदष्टुतागो ह्य कूरदं
नो अबूबुधत्। आनं वस्तो बोधयितारम अञ्जवीत्सं वसरदं मद्या व्यरव्यत॥ ॥ हे ऋभो रश्म्या समग्रयूयं सप्तुधां सः
आदित्य मंडले स्वपतो वर्षणाय स्वपेतिटः वृरः तत्तमादित्यं तद्वाक्यमप्युच्यते। प्रभं कुरुथ किं तदित्युच्यते। हे अगो
ह्य केन चिदगोपनादित्य स्वाभिन् वीयुष्मादीय मिदं वृमै वर्षणरूपं को अबूबुधत्। बोधयति। प्रेरयति। साहाय्यं करोति।
बुधेर्ण्यतस्य लुटि चरुपे वस्तः सर्वस्य वासयितार आदित्यः वसे रौणादि वस्त प्रत्ययः ववयो रभेदात्। वत्वं बोधयितारं

द्विभा-
॥१६८॥

श्वानमब्रवीत् अंतर्निक्षेपवसंतं वायुं प्रावादीत् असौ युष्मान् प्रेरयतीति अथ वायुसहायेन वर्षंते यूयं संवसरे पूर्णे
अद्ये दानीं जगत् व्यस्यत विविधं प्रकाशितवतः पूर्वसूर्या चंद्रमसौ यथा दृश्येते तथा च तदानीं वर्षाकालेऽतीते विश्वं ज
गद्यत्तं कुरुतेत्यर्थः ॥ इत्याते लुङ् स्यति वाक्ते यङ् ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ दिवायांति मरुतो भूम्याग्निरयं वातो अंतर्नि
क्षेपयति ॥ अद्विर्याति वरुणः समुद्रे युष्माँ र्छंतः श्रवसो नपातः ॥ ॥ हे श्रवसो वृष्टिकार्यस्य वलस्य नपातो नपातयि
ता ऋभवः युष्मानि छंतः वृष्ट्यनुकूलचिदीर्घया युष्माने वे छंतः सर्वे देवा आयांति ॥ वृष्मादिति तदुच्यते मरुतः वृष्ट्य
नुकूलदेः दिवाद्युलोकादंतर्निक्षेपाद्योति गच्छंति अंतर्निक्षादायाति तथा वरुणः आवरको जलाभिमानि देवः समुद्रेः स
मुनदनस्वभावैरद्विः ताभ्य आयाति यद्वा पूर्ववृष्टिसाहाय्यगता एते देवाः कृतकार्याः संतः पुनर्युष्मान् कामयमानाः
स्वस्वदेशं प्रयांतीत्यर्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेष्वेवमोर्गः ॥ ॥ मानो मित्र इति द्वाविंशत्सु चंपे चमं सक्तं दीर्घतमं स
तृतीयाषष्ठौ जगत्प्रोक्षिष्यास्त्रिष्टुभः अश्वस्य सूर्यमानत्वाद्याते नोच्यते सा देवतेति अश्वो देवता अत्रानुक्रमणिकामा

श्रीः
॥१६८॥

रः आनिमुचः अस्ममया दवाक् इह कुरुपूरीं बहरति ॥ एवमृभुमिरनुष्ठिते सति किं सिद्ध एतस्मात्परिचरणात् पुत्रेभ्यः
सकाशादुपावतुः उपगच्छेतामिति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेष्वेवमोर्गः ॥ ॥ अथैकादशी ॥ उट्स्वस्मा अरुणो न
ना तृणं निवत्सवः स्वपस्ययानरः ॥ अग्रेत्यस्य यदसस्तना गृहेतदद्येदमृभवो ननु गच्छथ ॥ पुराणप्रसिध्या सुध
चनः पुत्रान् कर्मणा देवत्वं प्राप्तवतो ऋभूंस्तत्त्वावेदप्रसिध्या सूर्यरश्मिरूपान् ऋभून् बहूधा निरुच्यते ॥ उदाहर
णत्वेन विष्ठीशमीयेतामु-यादिसूर्यरश्मयो ऋभव उच्यंते रक्तत्वात् रश्मिर्नर्थ एतामृचमुदाजहार ॥ हे ऋभवः उरु
प्रभूतं भासमानं ऋतेनादित्येन भासमानावा ऋते नोदकेन उदकार्यमुत्पन्ना वारश्मीनामुरुभासमानत्वं प्रसिधं तथा
आदिसूर्यरश्मिरप्युदकार्यं भवनमपिरश्म्यधीनं घर्मकाले भूमिगतस्वारमादाय पुनर्वर्षाकाले प्रवर्षतीति प्रसिधं ॥ आ
दिसूर्यजायते वृष्टिरिति ब्रह्मस्मात् तथा नरः प्रकाशवृष्ट्यदकादेर्नेतारो यूयं उट्स्व उच्यंतेषु प्रदेशेषु मेघादिषु तृणं
हियवादि रूपं अस्मै प्राणिजाता यद्युपकारार्थं अरुणोत् न कृतवतः ॥ उपसर्गं छंदसिधात्वर्थ इति तथा निवत्सव

श्वस्य वीर्याणि वीर्यमूर्त्तिरिति सामर्थ्यानि विदधे ये वेदनसादने यज्ञे प्रवक्ष्यामः प्रवर्षेण ब्रूमः अतो मा परि रयं नू प्र
 कृता गृहं हस्ति सार्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ यन्निर्निजारे क्ण सा प्रावृत्तस्य रातिं गृहीतां मुखतो नयंति ॥ सु प्रा उ. जो मे
 म्य द्विस्वरूप इन्द्रा पूष्टोः प्रियमयेति पाथः ॥ निर्निजा निर्निजितिरूप नाम रे क्ण सा रे क्ण इति धन नाम निर्निवि
 व विरिति रे क्णः ॥ विष्य मिति त नाम सूक्तत्वात् ॥ उभयत्र मत्वर्थो लुप्यते ॥ रूपवता हिरण्यवता आभरणेन प्रावृत्त
 स्य सर्वतो वेष्टितस्या श्वस्य मुखतः पुरस्ताद्गृहीतां गृहीतां रातिं दातव्यत्वेन गृहीतां अजां नयंति ॥ सु. खेजः
 सता दृशो जः सु प्रा उ. सु सु प्र श्वस्य मानः मे म्यत् मन्यमानः मी हू हे हिंसायां ॥ अस्माद्य उ. लु गं ता त्वूर्मणि व्यसये
 न शत ॥ यद्वा तस्य शङ्खानुकरणं ममे शङ्खे कुर्वन् विश्वरूपवर्णोपेतः कृष्णग्रीवे सूक्तत्वात् कृष्ण लता मावा नै कुर्व
 ण इत्यर्थः ॥ एव रूपोयं इन्द्रा पूष्टोः इन्द्रः प्रसिधः पूषा पोष को देवो म्निः तयोः प्रियं ॥ आग्नेयः कृष्णग्रीव इत्युक्तत्वात् ॥
 अग्नेः प्रियत्वं सर्वे पीदस्ये ती दृ प्रियत्वं एव रूपं पाथो नमयेतुं ति प्राप्ते तु ॥ अथ तृतीया ॥ एष छागः पुरो

अश्वेन वाजिना पूष्टो भागो नीयते विश्वदेव्यः ॥ अभिप्रियं यत्पुरोडाशमवतात् त्वष्टे देन सौश्रवसा यजिन्वति ॥ एष छा
 गः शृंगरहितो जः अश्वेन वाजिना शुभिप्रव्यापकेना श्वेन सह पुरः पोषकस्याग्नेर्भागो भजनीयः विश्वदेव्यः सर्वदेवार्तः अ
 ग्नेः सर्वदेवात्मकत्वात् तदहंत्वेन सर्वदेवप्रियत्वं एवं विधोजः पुरस्तात् नीयते प्राप्यते ॥ यत्तयस्मात् एवं क्रियते तस्मात्प्रि
 यं प्रीणयितारं पुरोडाशं पुरस्तात् दातव्यमेन मजं त्वष्टा सर्वस्यास्यादको देवः त्वष्टा रूपाणि विवूरोतीति श्रुतेः ॥ पूर्णव्या
 पको म्निर्वा उभे त्वष्टुर्विभ्य तुरित्युक्तत्वात् अरणि संबंधो म्ने रे वे ति गम्यते ॥ अर्वता अरण्यवता श्वेन सह सौश्रवसा यदेवानां
 शोभनाम्नि नु निमित्ते अभिजिन्वति ॥ प्रीतिहेतुं कुरोति ॥ अथ चतुर्थी ॥ यद्यविष्य मृतुशो देवयानं त्रिर्मानुषाः पर्या
 श्वेनयंति ॥ अत्रा पूषः प्रथमो भाग एतियज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन्नजः ॥ हविष्यं हवियोग्यं देवयानं देवानां प्रापणीय
 मश्वं यत्तदमा नुषाः मनुष्याः क्रतुशः क्रता वतौ काले त्रिः परिणयंति ॥ पर्याग्निं कुर्वतीत्यर्थः ॥ अत्रास्मिन् समये क्रवि
 तुनु घेति दीर्घः पूषः पोषकस्याग्नेर्भागो जः प्रथमः एति पुरोगामी स नृगच्छति वि. कुर्वन् यत्तं देवेभ्यः प्रतिवेदयन् प्रख्या

पयन् ॥ अथापंचमी ॥ ॥ होताध्वर्युशिवया अग्निमिंधोग्रावया भवतं स्तासु विप्रः ॥ तेन यज्ञेन स्वरं कृतेन स्विष्टेन वक्ष
णा आपृणध्वं ॥ ॥ होता देवनामा ब्रह्मा एतन्नाम कर्त्तुं लिखेत् अर्धयुरध्वर्युः अर्धरस्य नेता सोऽपि आवयाः आग्निमु
ख्ये न गमयिता अर्धये विंशे षण्मेतत् ॥ आ. उ. पूर्व द्वे ते रक्त्वं पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे च यद्वा आग्निमुख्ये न हविषा गम
यिता अवयवप्रतिप्रस्थातोऽमते अवयवज इति विवृत्तं अवापो रूपसर्गयो रित्यलोपः अग्निमिंधोग्रीत् ॥ आ. पू. ग्रीत्
धदूतिमुक्त्वा ग्रावयाः ग्राहः श्रुत्या गृह्णातीति ग्रावभुत्तुर्मण्यण् ॥ उत अपि च संज्ञा प्रज्ञा स्तासु विप्र इति मेधाविनाम
शोभनमेधोपेतो ब्रह्मोच्यते ॥ ब्रह्मा लो वदति जात विद्यामित्यत्र ब्रह्मैको जाते जाते विद्या वदति ब्रह्मा सर्वविद्या सर्ववेदि
तुमर्हतीत्युक्तत्वात् ॥ ब्रह्मैव सुविप्रश्च ज्ञेनाभिधेयः सचावपयुयात् कर्त्तुं लिखेत्पलक्षणः एते सर्वे तेन प्रसिद्धेन स्वरं कृतेन
सुष्टु अरणीयै कृतेन स्वरं कृतेन वा उच्चारसौष्टवादिना सुष्टु संपादितेन स्विष्टेन सुष्टु कृतेन यज्ञेन वक्षणाः अग्निनो
द्युतकुल्यादीन् प्रहरणास्वभावाः प्रसिद्धानदीर्घा अपृणध्वं पूरयेत यज्ञं सम्यक् पूर्वैर्लंसाधयतेत्यर्थः ॥ इति द्विती

॥ श्रीः

॥१७०॥

मानोद्यधिकः ॥ अस्तुतिश्च तृतीया षष्ठ्यौ जगत्या विति ॥ अश्वमेधस्य प्रथमे हन्यधिगुपैषे अग्निगोशमिधमिति शिष्टा अ
स्मात् पुरस्तात् षष्ठ्युं शतिरस्य च त्रय इति गमानो मित्र इत्यावपेतेति ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ ॥ मानो मित्रो वरुणो अर्यमा युधि
दृक् भुक्षा मरुतः पश्चिमा ॥ यद्वा जिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि ॥ ॥ नोस्मान्भवंस्ते तुं प्रहृताग्नि
ना दयो देवा मा पश्चिमा ॥ पश्चिमानं मा कुर्वंतु पश्चिमानं नाम निदामहानुष्मा वंदे वजातिं मश्वं तु धानराः स्तुवंतीति तं मा
कुर्वंतु पश्चिमाते मीति ॥ लुडि अस्यति वक्त्री यादिनाश्चेरु ॥ अहं भिमानी देवो मित्रः रभ्य भिमानी वरुणः अर्यमा तयो रंत
रास्मा भिमानी आदित्यः आयुः सतरा भावा युद्धे दू कुर्यात्तोषा इन्द्रः प्रसिद्धः क्रुभुक्षा देवानां निवासभूतः प्रजापतिः
यद्देतन्महन्नामं द्रविशेषणं क्रुभुक्षा इति ॥ तन्नाम सुपाठत् ॥ निंदायाः प्रसक्तिर्दुर्यति ॥ यत्तयस्मात्वा जिनो वे जनवतो
वा बद्धं नवतो वा देवजातस्य बद्धदेवतास्वरूपेणोत्पन्नस्य उषादीनामस्य शिर आद्यवयवभावः ॥ उषा वा अश्वस्य मे
ध्यस्य शिर इत्यादिश्रुतेः ॥ यद्वा देवो जिनो जातस्य गंधर्वकुलउत्पन्नत्वात् सप्तेः सर्पणशूलस्य अश्वनामैतत् एवं विधस्य

छोवा असंतदृष्टदृश्यार्थः ॥ तादृशोयं देवानामाशाः पूरयितुं उपगच्छतु यागार्थमेतत्संबंधुं शोभनमस्य देवानामाशास्य
मानानां पृष्टेषोषणे च कर्मकुर्मः ॥ तं च विप्रमेधाविनः कृत्विजः ऋषयो तींद्रियद्रष्टारः अन्ये वा ऋषयश्चानुमदंति ॥
अनुमोदंतां सम्यक्कृतमिति परितुष्यंतु ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ यद्वा जिनोदामसंदानमर्चतो या शीर्षण्या रश्नारज्जुस्य
यद्वा घास्यप्रभृतमास्येऽतृणं सर्वाताते अपि देवेषु स्तु ॥ ॥ वा जिनो गमनवतो नृवस्य यद्वा मयी वा बधारज्जुः यच्च सं
दानं सम्यगवच्छेदकं पादबंधनं दामस्तियाचास्य शीर्षण्या शिरसि बधारश्नारवली नरज्जुरस्ति शिरः शृङ्गा
वे छंदसीति यत्राये च तद्वितरति शीर्षन्भावः तित्स्वरितं यद्वा स्वस्यास्ये मुखे प्रभृतं प्रहृतं प्राक्षिप्तं तृणमस्ति घशब्दे
दार्प्ये स च प्रसिद्धार्थः ॥ सर्वसर्वाणि वातानि सर्वाण्यपि हे अश्रुते तव संबंधानि देवेषु संतु तेषामर्थयि संतु ॥ ॥ अथ नव
मी ॥ यद्वा स्वस्य ऋषिषोमश्चिक्वायद्वा स्वस्यैव स्थितो रिप्तमस्ति ॥ यद्वा स्तयोः श्रुमितुयन्निखेषु सर्वाताते अपि देवेषु
स्तु ॥ ॥

अथ दशमी ॥ यद्वा वध्य सुदरस्यापवातिय आमस्य ऋषिषो गंधो अस्ति ॥ सकृता तद्धुमिता रं कृण्वे नूतमेधं शृतवा
कंपचंतु ॥ ॥ उदरस्य संबंधिय हवध्यं र्द्विज्जीर्णं तृणं पुरीषमपवाति ॥ अपगच्छति ॥ यश्चामस्यापवृत्त्य ऋषिषो
गंधो अस्ति पाकस्य समापयत्विं चि हवध्यं अपवृत्त्य ले शो अस्ति आमगंधो अस्ति ॥ तत्सर्वं श्रुमिहारः ॥ विशसनकृत्ति
रः सकृता कृण्वे तु सकृतं उक्त दोषरहितं कुर्वंतु ॥ उत अपि च मेधं मेध्यं यद्वा हर्षश्रवयवं शृतपाकं देवयोग्यं
कोपेतं यथाभवति तथापचंतु ॥ पितृमनुष्यादियोग्यमपि पक्वमीषसंबंधं च माकुर्वंतिस्यार्थः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृ
तीयोऽष्टमोवर्गः ॥ ॥ अथैकादशी ॥ ॥ यत्ने गात्रदग्निनापच्यमाना दग्निश्ले निहतस्यावधावति ॥ मातृदृष्ट्या

माश्रिषमा तपोषु देवेभ्यस्तदुशङ्कोरा तमस्तु ॥ ॥ हे अश्वते तवाग्निना पच्यमाना तूगात्रा तयद्रूपं रसो वायस्ते
 चिदवधावति । तथा निहतस्य निःशेषेण हतस्य ते तव यदंगारसरूपं शूलमभिलक्ष्या धावति निर्गच्छति । तत्त
 दंगं भूम्या माश्रिषत् । आश्रिषं माभूत् । अश्विषेः पुषादि त्वा ददृ पाकू समये तथा मा तपोषु तया विशास नू वि
 शसन समये दर्भेषु माश्रिषत् मापग छतु । तर्हि तत्पतितं कुत्रे गच्छतीति चेदुच्यते ॥ तत्तादृशं उशङ्कोः कृत्स्न
 हविः कामयमानेभ्यो देवेभ्यो रातं दत्तमस्तु ॥ ॥ अथ दृष्टुं ॥ ये वाजिनं परिपश्यंति पक्षं यद्मादुः सूरमिति
 हरेति ॥ ये चार्वातो मांसमिक्षामुपासत उतो तेषामभिगूतिर्निर्द्वचतु ॥ ॥ पक्षं वाजिनमश्वं अश्वा वयं परिपश्यं
 ति । परितः पावनं बुद्धेक्षते । यद्देवेन सूरमिः शोभनगंधो अतो निर्हरि किंचिदप्यस्मभ्यं देही यादुः यद्वा निः
 शेषेण देवेभ्यो हरे यादुः । यतः सूरमिः अतो देवयोग्यमिति । किंच ये चार्वातो मांसमिक्षामुपासते ये नराः अस्या
 वतो अश्वस्य दुत शोच मांसयाचनां उपासते कांक्षते उतो अपि च ते वा मुक्तविधाना मभिगूतिः अभितः उद्यमवत् ॥

श्रीः
॥१७२॥

यस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ यूपव्रस्का उत ये यूपवाहाश्चालं ये अश्वयूपाय तक्षति ॥ ये चार्वाते पचने सं
 मरं सुतो तेषामभिगूतिर्निर्द्वचतु ॥ ॥ यूपव्रस्काः यूपार्हवक्षस्य व्रश्चन कर्त्तरिः छेत्तारः उत ये यूपवाहाः छिन्नस्य वो
 टारः ये च चालं यूपस्योपरि स्थाप्यं यूपग्रभागं च चालमादुः ॥ ये अश्वयूपाय तक्षन्तीति वचनव्यत्ययः । साधु संपा
 दयंति । ये चार्वाते अरणवते श्वाय पचने पाकू साधनं काष्ठभोरादि संभरति । उतो अपि च नोस्मत्संबंधिनां तेषामृत्वि
 जां अभिगूतिः संकल्पः सर्वथा कुरणीयमिति । बुधिरित्यनुव्याप्तो नुर्द्वचतिव्यतिवचनः इत्यतिनक्षति इति तद्वच
 नेषु पाठात् । यद्वा तेषामभिगूतिर्निस्मानित्वतु ॥ यागं साधु पारंप्रापय्य वलेन योजयस्वैत्यर्थः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ उ
 पप्रागात्समन्मै धायि मन्मदेवाना माशा उपवीत पृष्टः । अन्वेनं विप्रा ऋषयो मदंति देवानां पुष्टे च कृमा सुबं धुं ॥ ॥
 मन्मननीयं पूजं समत् उपप्रागात् उपप्रेतु समस्त्वयमित्यर्थः ॥ इति यास्कः । यद्वा स्वयमेव मादयितुं तये मयि अधा
 यिधीयते पूजभूतोऽश्वः स आगतः स च मया धृत इत्यर्थः । किमर्थं वीत पृष्टः साधु पोषणेन प्राप्त पाश्वर्द्धागा कृति पृ

क्रमणं नितरां क्रमनेयत्र तन्निष्क्रमणं स्मृता नितरां सीदत्यत्रेति निषेधनं निवर्त्तनं विविधवर्त्तनं रतस्ततो लुप्तं न यत्र तत्सर्वत्राधिपूरणे ल्युट्। यच्चावर्त्तनं श्वस्य पङ्क्तिं पादबंधनं यद्वा बंधनं पट्टं तं प्रदेशं अत्र सर्वत्र देवा यस्या श्वस्य गोमादीनामपि निरर्थकत्वात् यत्स्मृता नमपि स्वीक्रियते यद्वा क्रियपरा वा वगंतव्या आलेभसमये निग्रहेण यानि प्रमणादयं धेष्ठाः संति तादृशार्थः। यच्च पपौ यद्दवूमपि बद्धयच्च घासि अदनीयं तृणादिभूंजघास अभक्षयत् हे अस्वते तव तानि सर्वाणि विः क्रमणा दीनि देवेषु स्तु संतु देवेषु प्रामोतिता न्यपि निरर्थकानि मा भूवन्ति यर्थः॥ ॥ अथ पंचदशी॥ ॥ मात्वाग्निध्वनि यिधूमगंधिर्मोरिवाभाजं यमि विभूजघ्निः॥ इष्टं वीतमभिगूतं वषट् तं देवाः प्रतिगृभ्णं त्यश्वं॥ ॥ हे अश्वे त्वात्वा धूमगंधिः धूमे नया सोमिः माध्वनयित। माध्वनयतु धूमं हृस्वाश्वं माध्वने सति भांडभंगः स्यात्। नोनयतीत्यादिना वद् प्रतिषेधः त्यं तक्षणेति ह्यभावः। विंशभाजंती अयं तादृ

श्री

संयोगेन दीप्यमाना उवास्थालीमाभिविक्त। अभितो मावीवलत्। तापातिशयनमानीना इदित्यर्थः। भुवि जीभयवलनयोः छंदसो विदूरणस्य लुक्। लुडि. वारुलो रुली तिस लोपः स्थात्ती विशेष्यतो जघ्निः। जिघ्रती तावेत घ्रागंधोपादाने। अदगमहन इति किं नू प्रत्ययः तं तादृशमश्वे इष्टं होतुमिष तं वीतं हो मायानी तं अभिगूतं अभिमुख्येन प्रकायेद्यं तं। यद्वा इष्टं प्रयाजैरप्रीतं वीतं पर्याग्नितु तं अभिगूतं येऽयं जामह इत्याग्नेर्युक्ते वषट् कृतं ववरणे देवसस्तु तं एवं भूतं देवा सो देवाः प्रतिगृह्णंति॥ ॥ इति द्वितीयतृतीये नवमो वर्गः॥ ॥ अथ षोडशी॥ ॥ यदश्वय वास उपस्तृणं यधीवासं यादिरण्या न्यस्ये॥ संदानमर्चं तं पङ्क्तिं प्रिया देवेष्वायामयंति। अश्वाय औसं जयमानाय अधीवासं उपर्याध्वा दनयोम्यं वास उपस्तृणं तिसर्वं तं आछादयंति स्तुत्रा आछादने क्रैयदिक् तस्मान् यथा नि सो वणीराजतं स्या निवृत्त्ययति तं तथा अर्चं तं षष्ठ्यर्थे द्वितीया अर्चं तो श्वस्य संदाने श्वे बंधनं पङ्क्तिं पादेषु प्रसिद्धं पादबंधनं एता निप्रिया देवानो प्रियतराणि वात्वा ले वधास्थापितानि

यतरोदेहो मातपत तसं माकाषीत् ॥ सोमजनितव्यथामाभूदित्यर्थः ॥ स्वधितिः शस्त्रं ते तव तन्वः तनूः अंगानि
मातिष्ठिपत्त्रयिचिरमास्थितानि माकाषीत् ॥ ख्यापयते लुङि तिष्ठते इति तीत्वं तथा ते तव गात्राणि गृध्रः केव
लमांसग्रहणे आविशस्ता विशसने अकुशलमिता अतिरायन्यूनातिरेकभावेन तत्तदंगमतिक्रम्य मध्ये मिथु
मिथ्या व्यर्थं असिना छिद्रा छिद्राणि तिर्यक्माकाः कौमाकाषीत् वूरो ते लुङि मंत्रे घसेति वृत्तु कृगुणः हल्ङ्य
व्यादृति लोपः ॥ ॥ अथैकविंशी ॥ ॥ नवा उ एतन्मियसेन रिष्यसि देवाँ इ देवि पथिभिः सुगोभिः ॥ हरी ते युं जाप
षती अभूता मुपास्था दूजी धुरिरासभस्य ॥ ॥ नवा उ ने वखलु एतन्मियसे व्यर्थं हिंसाया अभ्यात् ननु प्र
यक्षतो मरिष्यमाणश्च दृश्यते कथमेव मुच्यत इति उच्यते सुगोभिः शोभनगमनसाधनैर्मार्गैर्देवयानतश्च
णैर्देवानि देवि देवानेव प्राप्नोषि ॥ अतो युक्तैषोक्तिः ॥ वैः साधनैरिति तत्राह ॥ तेषां वोढं हरी ते एतन्माका विदु
स्यान्वौ ते तव रथे युं जा अभूतां युक्तौ भविष्यतः पृषस्यो मरुतामिति निरुक्तं युं जा क्रविगियादिना द्विष्ट युजै
१५५ रथे युक्तं वभूतां भविष्यतः अश्वस्य संसाररूपत्वा भावद्वयार्थे निर्देशः हरी इन्द्रस्येति निरुक्तं तथा पृषस्यो मरुतां वहनभूतौ युं जा

श्रीः

११७५॥

रुसमा सरति नुम् ॥ स. पां सु लु गिया कारः तथा रासभस्य एतन्माका मरुत्या इवस्य धुरिस्थाने वर्तमानः कश्चिद्वाजी
उपास्थ्यात् ॥ उपास्थ्यतिवहेतीत्यर्थः ॥ यद्वा रासभस्य भानो धुरिर्वर्तने युक्तो वाजी अश्वः उपास्थ्यति ॥ देवत्वं गध
तस्तव गमनाय दूरादयः स्वस्ववाहनानि प्रेषयंतीत्यर्थः ॥ यद्वा तत्तद्देवमापन्नं तानि तानि वाहनानि वहेति
उपवृण काले अवघ्राणे पावर्तने यद्युक्ते न कुर्यात् तदेवानेमित्ति वीर्यजमानवाचनार्थमिवति ॥ तथा च सूत्रं
स. गव्यं नो वाजी स्वश्रव्यं मितियजमानं वाचयेदिति सैषा सूत्रे द्वाविंशी ॥ ॥ स. गव्यं नो वाजी स्वश्रव्यं पुंसः पु
त्रो उत विश्वा पुषं रथि ॥ अनागास्तन्नो आदितिः कृणोतु क्षत्रं नो अश्वो वनतां हविष्यान् ॥ ॥ वाजी अश्वः आ
लभ्यमानो नो स्माकं सुगव्यं शोभनगो समूहेन युक्तं रथि धनयुक्तं विश्वा पुषं रथि विश्वस्य पोषवंधनं कृणो
तु ॥ करोतु ॥ खलु गो रथादिसमूहाथे यत्तु दसी सूत रपदाद्युदाजत्वं ॥ तथा स्वश्रव्यं शोभनाश्वसमूहयु
क्तं तथा पुंसः पुत्रान् पुत्रापयसाधारणः अतः पुमपयमित्यर्थः ॥ यद्वा पुरोबंधादीन् पुत्रान् पुरु रक्ष

हि. भा.

॥१७६॥

कानात्मजान्स्मृपस्यानिपुमपस्यानिचेत्यर्थः। उतअपिचविश्वपुषंरयिंविश्वपोषणसमर्थंरयिंधनंकिंचनो
स्मान्अदितिःअदीनोभूवःअनागास्त्वनःकृणोलुसर्वतोनिष्ठापत्वंकरोतु। उक्तानां पूतानांन्यूनातिरेकज
नितपापक्षयाभावअसंभवादपत्तंप्रार्थ्यते॥ किंचहविष्मान् हविर्भूतावयवोपेतोऽग्नौनोस्मावृक्षत्रंबलं
क्षत्रंतेजोवनतांभजतांकुरुतां॥ ॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेदशमोवर्गः॥ ॥ यदक्रंदःप्रथमंजायमानरुति
त्रयोदशचंसप्तमंस्मृत्तदैर्घ्यतिसप्तत्रैष्टुभंअश्वस्यस्तूयमानत्वात्तद्देवयंयदक्रंदः सप्तोनेत्यनुक्रमणिका
अश्वमेधिक्यमभ्यमेहनिउपकरणयावैश्चित्तमश्वमेधातिरेकंदेशाभिस्तौत्यप्रणवन्निति॥ ॥ प्रथमा॥ य
दक्रंदःप्रथमंजायमानउद्यंत्समुद्रादुतवापुरीषात्॥ श्रूयेनस्यपक्षाहृणिणस्यबाहूउपस्तयंमहिजातंतेअ
र्वन्॥ ॥ हेअर्वन्अरणकुशलाश्रवतेतवजातंजन्मजननंउपस्तयंउपेत्यसर्वैःस्तोतव्यं। स्तोतेरेतिस्तु
स्वजुहोषःक्यतिक्रमस्तत्तत्कथंस्तुत्यत्वमित्युच्यते। यद्यस्मात्समुद्रात्अंतरिक्षनामैतत्तदुदकसमुद

श्रीः

॥१७६॥

परुःपरुःप्रतिपर्वप्रतिहृदयाद्यवयवंरुदमवद्यमितिसंशयैवविशस्तविशसनेकुरुता। सस्महिंसायोछांदसः
पोलुव्। गात्रेगात्रमस्यात्तनंकृणुतीदितिप्रैषात्॥ ॥ अथैशोनविशी॥ ॥ एवमुच्यतेअश्वस्याविशस्तायंताद
राभवतेस्तथरुतुः॥ यातेगात्राणामृतुथाकृणोमितातापिउनांप्रजुहोम्यग्नौ॥ ॥ त्वंएरश्वस्यदीप्तस्यवि
शस्ताविशसनेवृत्तैवूःएवूएववाश्वहस्तकःऋतुःएतदुपलक्षितकालात्मनोप्येवसर्वेषामपिपर्यवस्ये
त्वात्। यद्वाऋतुःनिशंसनायगताश्रमितातथाह्वयंताश्रयिमयिताशैअहोरात्रावेवद्यावाष्ट्रियौवाऋतेक्ष
भवतः। तथाऋतुरित्यत्रऋत्यवूइतिप्रकृतिभावोदस्वत्वंवाहेअश्वतवगात्राणामध्येयायानिहृदयाद्यवयवा
निऋतुकालेकालेकृणोमिच्छिनद्विसंपदेयामिपिउनांमध्येतातामिप्रस्तातानुरोधेनाग्नौप्रजुहोमिप्रवर्षेणह
तंकरोमि॥ ॥ अथविशी॥ ॥ मात्वातपस्त्रियआत्माप्रियंतमास्वधितिस्तन्वा१ आतिष्ठिपत्ने॥ मातेष्टुध्नुःरवि
शस्तातिहायछिद्रागात्राप्यसिनामिधूवः॥ हेअश्वत्वात्वांअपियंतंदेवान्प्रतियंतंगच्छंतंप्रियंआत्मातवप्रि

सोमेन समया विपुक्त इति वक्ष्यमाणत्वात् स चास्याश्वस्य रशनां नियमन रज्जुमगृभ्णात् अग्रहीत् र्दृष्टोऽश्वः कु
तः समुत्पन्न इति चेत् उच्यते ॥ हे वसवः रश्मयो यूयं सूद ददित्वा दश्वं महानुभावं निरतष्ट निःशेषेण साधु संपा
दित वंतः ॥ यद्वा वसवः शब्देनोक्त एवमादयः परा मृच्यंते हे वसवः स्वस्वव्यापारेण सर्वस्या धादयितारो यूयं रश्मिदा
दित्वा दश्वमेनं निरतष्ट अतश्च तनिर्येष समित्ये तस्य स्थाने तक्षतिः वूरोति कूर्मसिर्वक्रिया सामान्य वचनः अ
त्रौच्येयाधारणे वर्तते सम्यग्धारित इत्यर्थः ॥ क्षतेर्नीडि छांदसः शपोऽबुद्धस्कोः संयोगो द्योतिर्वृत्ते पः ॥ ॥ अ
थ तृतीया ॥ ॥ असि यमो अस्यादियो अर्वन् सिञ्चितो गुह्येन व्रतेन ॥ असि सोमेन समया विपुक्त आहुस्ते
त्रीणि दिवि बंधनानि ॥ ॥ हे अर्वन् त्वं यमो सि नियमिताग्नि रसि तेन दत्तत्वात् तच्छ्रव्य पदेशः तथा आदियो
सि सूरा निरतष्टे कृत्वात् ॥ तथा गुह्येन व्रतेन गोपनीयेन दुर्द्दिन रूपेणेत्यर्थः ॥ तेन त्रितः त्रिषु स्थानेषु त
पमानो वायु रसिञ्चित एन मायुन गि कृत्वात् ॥ तद्रूपत्वं तथा गुह्येन व्रतेन गोपनीयेन कर्मणा यागादिसा

श्रीः

॥१७७॥

धनरूपेण त्रितः एतन्नाम त्रिषु स्थानेषु सिञ्चितं हे अश्वत्वं सोमेन समया स नू विपुक्तः वीर्येण समीक्षेत स्मिन्नर्थे संपृ
क्तः तेन गृहीतत्वात् हे अश्वत्वं रूपतेन वदिविद्युत्ते के आदिये वर्तमानस्य त्रीणि बंधनान्युत्पन्नान्या
हुः ॥ पुण्ड्रदेवः वसवः आदियोद्युस्थानं चेति त्रीणि ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ त्रीणि त आहुर्दिवि बंधनानि त्रीण्यप
त्रीण्यंतः समुद्रे ॥ उत वमे वरुणश्च तस्य वन्यत्रात आहुः परमं जनित्रं ॥ ॥ पूर्वदिवि त्रीणि बंधनानि कृत्वा र्ददा
नीं स्तुता न त्रयेषु त्रीणि बंधनानि स्यात् ॥ हे अर्वन् तेन वदिवि बंधनानि त्रीण्यहुः ॥ तानि पूर्वमुक्तानि अश्वत्वं
पांचजीवित्वात् ॥ भूतो कोप्य पूरुश्चेन मिधीयते पृथिव्या त्रीणि बंधनान्याहुः ॥ अन्नं स्थानं बीजमिति त्रीणि
तथा समुद्रे अंतः समुद्रमध्ये समुद्रवणे देवादीनां वत्स समुद्रमंतरेक्षंतस्मिन् त्रीणि वृक्ष्युत्पन्नानि मि
द्योपि विद्युत्स्तनितमिति ॥ उतेव रश्मिश्च आर्थे अपि बहे अश्वत्वं वरुणः पापस्य रेवतः पूतस्या जीयतावात्वं मेम
ह्यं छं सि वृथय सि वृथय सीति चेदुच्यते तेन व परमं जनित्रं निरतिशयं जन्म जाने रणेणादि अश्वत्वं प्रत्ययः ॥

दि. भा.

॥१७८॥

अत्रोपूतस्त्वनश्वाहुः वथयंति यद्वायस्मिन्नादित्ये परमं जनित्रमाहुः सूर्योऽश्वं वसवो निरतश्चेत्युक्त्वा स
तादृक्प्रशस्यं जन्म यत्साधनभावेन वृथयसीत्यर्थः ॥ अथ पंचमी ॥ इमा ते वाजिभ्यः मार्जना नीमाश्रपा
नां सनितुर्निधानां ॥ अत्रा ते मद्रा रशना अपश्य मृतस्य या अभिरक्षंति गोपाः ॥ हे वाजिभ्यः तव संवे
धीन्यवमार्जना न्यागस्य शोधकानि स्थानानि इमा इमानि ठक्कानि द्युलोकादीनि विंच सवितुर्वागस्य संभक्तु
स्तवे मानि निधनां निधानानि स्थानानि संचारप्रदेशा इत्यर्थः ॥ विंचात्रैव ते तव भद्राः भेदनीयाः वृत्त्याण रश
नाः ग्रीवादिषु युक्ताः रज्जुरा अपश्यं रशना विशेष्येते ॥ या या गोपयिष्यो रशनाः क्रतस्य ससभूतस्य यत्
साधस्य वाश्वस्य कर्मणि पक्षी क्रतमभिरक्षंति ॥ अभितः पालयंति ता अपश्यं दृष्टवानस्मि ॥ यद्वा इमा ते त
वमार्जनानि अंगप्रक्षालनसाधनान्युदकानि इमानि सवितुस्तव शोधकानां निधानानि देवयजनभूमयः
संचारप्रदेशा वा अत्रास्मिन् देवयजनस्थाने या रशनाः गोपास्तवपालयितारो रजपुत्ररूपाः क्रतुजो वा

श्रीः

॥१७८॥

नापादनाद्यक्षगंधर्वादि संमोदनाधिकूरणाद्वो तरिक्षात् प्रथमं पूर्वं जायमानः उत्पन्नः यद्वा समुद्रात् आदि
यसंमुदनादृष्ट्या तस्माद्वा जायमानः ॥ सूर्यादश्वं वसवो निरतश्चेति वक्ष्यमाणत्वात् उत्तमा अधवापुरीषा तस्म
र्वैवा मानो पूरका दुदकात् प्रथमं जायमानः तादृशस्त्वयद्यस्मात् अत्रैतः महाशब्दमवरोऽयजमानमनुग्रहा
तुं ॥ विंच पक्षापतनसाधनौ पक्षौ श्येनस्य पक्षा विवातो यथा शीघ्रं पतनसाधनौ तादृशा वित्यर्थः ॥ तथा ह
रिणस्य बाहू रवतौ यथा वेगवंतौ तादृशा वित्यर्थः ॥ यस्मादेवं तस्मात् ते जन्मस्तस्यमित्यर्थः ॥ तव बाहू हरि
णस्य बाहू रवयथा वेगवंतौ तादृशा वित्यर्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ यमेन दत्तं त्रित एनमायुनमिंद्र एणं प्रथमो
अध्यतिष्ठत् ॥ गंधर्वो अस्वरशनाम गृभ्णात्सूर्यादश्वं वसवो निरतश्चेत् ॥ यमेन निया मवूनापिना दत्तं द
त्तमेन मशं त्रितः पृथिव्यादिषु स्थानेषु वर्तमानस्तीर्णतामावावायुः युनकूरथे योजितवान् ॥ किं त्वैनमशं
त्रितः इन्द्रः प्रथमः प्रकृष्टतमः प्रथम इति मुख्यनाम अध्यतिष्ठत् अश्विषितवान् ॥ अस्य गंधर्वः सोमः

हि.भा.

॥१७९॥

अतएवपतंगं पतनशिलं अघः पतनादादिसदृशं वा एवंपतनशिले भवयामि इत्यर्थः ॥ शिरश्चैव पश्यन्मुक्तं ह
वेदेवयजनमाजैर्जै हमानं यत्तदेतं यावन्मुक्तं पतति शीघ्रगामिशिरः पश्यामि यद्यपि आसन्नं ह्येन स शिरस्त्वं
शरीरमुक्तं तथापि देहसूतं शिरसो दृश्यमानत्वात् पृथगभिधीयते ॥ अथ सप्तमी ॥ अत्राते रूपमुक्तं म
म पश्यंति गीषमाणमिष आ पदे गोः ॥ यदा ते मर्त्तो अनु उत भोगमानत्वादिदृष्टिं ओषधीरजागः ॥ ॥
एवंगमनानंतरं हे अश्वते तवोत्तमं उक्तं रूपेणोक्तं तं रूपं अत्रास्मिन् यागदे शो अपश्यं पश्यामि कीदृशं गोः भूम्याः
पादस्थाने देवयजनप्रदेशे आजिधावनस्थितं वा इषः वृषाणि वृषी ॥ इमं दृष्ट्वा माणमत्रं अत्रानि वा आसर्वतो
ति गीषमाणं गंतुं मिधुं ते हे अश्वते तव मर्त्तो मनुष्यभोगं भोक्तव्यमत्रं आनन्दनशक्तिं त्विदं मर्त्तुमेणस्य
मीपंगमयति ॥ आदिनू अनंतरं दृष्टानीमेव तदनुग्रहान् विलंबमकृत्या प्रसिद्धः महातृष्णायेव प्राप्तितनू मोक्षाय
तमः सन् ओषधीरभान्यजागः शिरसि भक्षयति महाबुभोषोपिलो विकृश्ववत्तु छेन पुरुषेण दीयमानं स्वल्पं

श्रीः

॥१७९॥

भक्षयं अनुग्रहात्स्वीकरोषीत्यर्थः ॥ अथाष्टमी ॥ अनुत्वारथो अनुमर्यो अर्बन्नुगावो नुपगः वृन्नीनां ॥ अनु
व्राता सस्तव सख्यमीयु रनुदेवाममिरे वीर्यं ते ॥ इदानीं कृत्स्नस्य उक्त्वापि मुख्य इति प्रतिपादयति ॥ हे अर्बन्नुगम
न शीलाश्चत्वा मनुष्यस्य रथो गच्छति ततः पुरतोऽवस्य गमनात् ॥ तथा मर्यो मर्यः स्वात्तो अनुजाये वृवचने अनुगाव
गावोपित्वा मनुगच्छंति तथा वृन्नीनां वृन्नीनां स्त्रीणां भगो भोग्यं सौ दयं वद्वत्तु ॥ तथा अनुव्राता सो व्राताः संचात्
वाः अन्ये अश्वसमूहाः वस्वादिदेवगणावात्मा मनुसृष्टतव सख्यमीयुः ॥ सखि भावं गच्छंति देवाः क्रुतेजः द्योतमा
ना देवा मनुष्या वा वीर्यं वीरकर्ममिरे स्तुत्यामि ते अतः सर्वोपित्वा मनुसरतु त्वं तु सर्वस्य श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ अथ
नवमी ॥ ॥ हिरण्यशृंगो यो अस्य पादमनोजवा अव रं द्रु आसीत् ॥ देवा इदं स्य हविरद्यमायन्यो अर्वतं प्रथ
मो अथ तिष्ठत् ॥ ॥ अयमश्वो हिरण्यशृंगः हितरमणीयशृंगो वा उन्नतशिरस्को वो दृढदंष्ट्रमणं शृंगस्थानी
या शिरोरुहो वा अस्य पादा अयः अयो मयाः अयः विंदस्व दृश इत्यर्थः ॥ तथा मनोजवाः मनोवेगाः अथ वै तद्वद्व

शेषां रूद्राणां नृवस्य सामर्थ्यं प्रतिमनोवेगं रूद्रोपवरो निरुद्ध आसीत् किंचास्या नृवस्य हविरद्यं हविषः अदनं
भक्षणं स्वाधिगोयत् अदनयोग्यं हविर्विअपेक्ष्य देवाः सर्वदेवा आयन् प्राप्ताः यदं दूः अर्वतं प्रथमः प्रथमावी सन्
अध्यतिष्ठत् अघिष्ठितवान् स्वरविष्टेन स्वकीयात् नृवाम्बितवानित्यर्थः ॥ रूद्रेण प्रथमो अध्यतिष्ठदिति ह्युक्तं ॥
॥ ॥ अथ दशमी ॥ ॥ रूमांतासः सिलिकुमध्यमासः सिद्ध संसृणा सोदिव्या सो अस्याः ॥ हेसा इव अणिशो
यतं ते यदाक्षिषुर्दिव्यमज्ममज्ममश्रुः ॥ ॥ अत्रा नृवसमूहस्तुतिद्वारेण रज्जयते रूमांतासः रूमांताः अंतायेषां ते
तथोक्तः मध्ये तथोक्तं निविशुदस्यर्थः ॥ अथवा शरीरस्यैते विशेषेण रूमांता रूमांताः पुरतः उन्मता रूमांताः तादृशः
पृथु रं तो जघनप्रदेशे येषां ते तादृशः तथा सिलिकुमध्यमासः संसृतः संगतः संसृतो मध्यभागे येषां ते तादृशः
पृष्ट्यात् प्रौढ पृष्टा संलग्न मध्यस्थः यथः ॥ जघनपुरोभागावपेक्ष्य स रूमांता समिष्ट यमुपसर्गं यतं तदस्य रूमांता
नसंबंधयितव्यः संसृणासः विक्रमशीलादिव्या सोदिविभवाः अस्याः अंतनशीलायद्युपयमनृवनातमथाथ

ऋतस्य तत्संबन्धिनो अभिरक्षंति ता अपश्यं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये एवादशोवर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ आ
त्मानं ते मनसा राद जानाम गोदेवा पतयंतं पतंगं ॥ शिरो अपश्यं पथिभिः स्रगेभिररेणुभिर्जेहमानं पत
त्रि ॥ ॥ हे अत्र ते तव आत्मानं शरीरं मनसा अस्मदीयेन प्रकृष्टगमनवता चे तसा आशत् अतिदूरे स्थितं
अजानां जानामि अतिव्याप्तं भावयामीत्यर्थः ॥ कथं अवः अवस्ता तस्मात्प्रार्थु मेः भूमिमारभ्य देवा अंतरि
क्षेण मार्गेण पतंगमादित्यं आवः व्याप्नो विव्याप्तं जानामि ॥ किंच शिरो पश्यं तव शिरः एवं पश्यामि कथं स्रगेभिः शि
प्रनगमनसाधनैः अरेणुभिः अपापैः पथिभिर्मार्गैः आदित्यमं रत्ना दुपधिभूतैः स्वर्गलोचनमार्गैरित्यर्थः ॥
तत्र प्रतिबंधाभावान्मार्गाणामुत्तरूपत्वं तथा विधैस्तेः जेहमानं उपर्युपरिव्याप्नुवन् पतत्रिपतनवदं शिरो
अपश्यं भावयामि एवं लोचनयव्याप्तं भावयामीत्यर्थः ॥ यद्वा ते आत्मानमेवं भावयामि मनसा दिवा द्यौतं
नात्मवेनां तरिक्षमार्गेणादिवः स्रगाश्चादिवः अवस्तात् अवाद्युखं पतयंतं पतंगं यागदेशं प्रतिव्याप्नुन्

पतयिष्य पतनशीलं व्यापारयथः ॥ द्विचतवशृंगाणि त्रिरसो निर्गताः शृंगस्तानीयाः वेशाः पुत्रा पुरुषु प्रदेशेषु
विष्टिता विष्टितानि विविधं स्थिताः ते एवा रण्याः तेषु जर्भुराणा मनोहराणि पूर्यमाणानि वा एव भूताः वेशाश्च
ति ॥ यद्वा अत्रवस्य शृंगाभावात् तद्दुर्नतानि तेजो सि परिगृह्यते आश्रवमे धि वे मध्यमे हनि अ धि गु ध्यैषे मानो
मित्र इति सूक्तानंतरं मुप प्रागा धुसनमिति द्वे क्रचौ शंसनीये सूत्रितं च उप प्रागा दुप प्रैति किं कुर्वन् देवद्रीचामन
सा देवान् गच्छता मनसा ध्यौ दीनो ध्यायन् कदा देवान स्म दवयवे न धामि देवत्वं प्राप्नोमीति वामन सि ध्यायन् द्विं
स्य पुरः पुरस्तात् अभिर्हिननं बंधुभूत इत्यर्थः ॥ यद्वा इत्यवंधनस्यो नीयः अविमुक्तत्वात् एवं भूतो जं पुरो नीयते पुर
तः प्राप्यते अनुसृत्य पश्चात् अनंतरं अत्र यद्यु भयोः पर्यवसिते र्थे एव एव तथा पश्चो मयानं तर्ह्यत्वं प्रवृत्तीना
यपदद्वयं यद्वा अत्रि त्रियया संबध्यते वृवयः अनूचानाः रेभाः स्तोतारः ऋत्विजो यंति गच्छंति ये वा अनूचाना
वृवय इति श्रुतेः ॥ यद्वा वृवय इति मेधाविनाम वृविर्मनीषीति तन्नाम स्रुपावात् ॥ रेभ इति स्तोत्रनाम रेभः जदि

श्रीः

॥१८१॥

अत्र तृति तमिति दृश्यते उपरितनपुरे तृतीये पदे तृतीये

ते तितन्नाम स्रुपावात् ॥ अथ त्रयोदशी ॥ उप प्रागा धुसनं वाज्यर्वा देवद्रीचामन सा दी ध्यानः ॥ अजः पुरो नीयते ना
भि रस्या तु पश्चात्क वयो येति रेभाः ॥ अर्वा अरण कुशलो यमश्रवः उप प्रागात् उप गच्छति ॥ अथानंतरं यजमा
न आश्रुगस्ते वृत्ते दाश्रुषे हविर्दत्तवते वृत्ते दा निवीर्या निवर्णीया निधनानि यद्वा अरुषस्य च्यप्ययः आश्रुगस्ते प्रथ
ये यजमानार्थः ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये त्रयोदशोवर्गः ॥ अस्य वामस्येति द्विपंचाश दृचं अष्टमं स्रुतं दैर्घतमसं ॥
अत्रेयमनुक्रममिति वृ ॥ अस्य द्विपंचाश दृत्त्यस्तव मेतत्संश्रयो ध्यापन प्रश्न प्रतिवाक्या न्यत्र प्रायेण तान मोक्षाक्षरप्रश्न
सम्ब पंचषा दं सा वृजानां यद्वा त्रेयं सशिक्षे सप्तार्धगर्भगौरीरिति जगत् एतदंतं तु वैश्वदेवं तस्याः समुद्रा इति वाचः
समुद्रा आपोक्षरं सा प्रस्तार पंक्तिः शुक्लमयमिति शुक्लधूम उक्षाणं पृथ्विमिति सोमस्तयः वेजिन इत्यग्निः सूर्यो वायु
श्च वेजिनश्चत्वारि वाक्वाच इदं मित्रं सौर्यो द्वादशोति संवत्सरसंस्थं वा लचक्र वर्णनं यस्ते सरस्वत्यै यत्नेन साधोभ्यः प
रानुहु सौरी पर्जन्याग्नि देवता वां या सरस्वते सूर्याय ॥ वेति ॥ अत्र स्तुत्यानी बहून्वेन स्तुति भागस्या लीयसा

दिदं सूक्तं अत्यस्तवं न सूक्तं तद्वद्वत्सवं इदमेव वै लक्षणं तु शब्देन द्योतयतः अस्मिन् सूक्ते प्रायेण संशयोऽप्य
पनादयो बहुवचनैः प्रतिपाद्यं ते। आचिद्विषां चिद्विषुष इत्यनया संशय उथाप्यते॥ एषामित्येव प्रश्नः प्रती
यते॥ इयं वेदिति प्राचिवचनं। य ई चकारेयादिना ज्ञान प्रशंसा प्रतिपाद्यते। अपश्यं गोपा इत्यादिना ब्रह्म साक्षा
त्स्वरूपस्य प्रशंसा नक्षरतीत्यक्षरं ब्रह्म दू सूपर्णियादिना तस्य प्रशंसा पंचपादं पितेरंसा वं जानं सप्तथं यद्वायवे
आधिअयं सतिं के सप्तार्धं गभा गौरीर्मिमायेति षड्गुणैः समानमेतदियनुष्टुप् तस्याः समुद्रा इति प्रस्तारपंतिः
तदनुक्षणं छंदो ग्रंथे सूत्रितं। प्रस्तारपंतिः पुर इति पुरतः पूर्वार्धे द्वादशाक्षरौ जगत्तौ पादौ ततो द्वावणाक्षरौ गायत्री
सा प्रस्तारपंतिरिति। सूत्रार्थः अनुक्रमेण्यमुक्तः। आद्यौ चैतस्त्वारपंतिरिति शिष्टा अनादेश परिभाषया त्रिष्टुभः
गौरीर्मिमायेत्येतदंतानां विशेषे देवा देवताः तस्याः समुद्रा इत्यस्याः पूर्वार्धस्य वाग्देवता उत्तरार्धे आपः शुक्लमयं मिथु
स्याः पूर्वार्धस्य शुक्लधूमः उक्षाणां पृथ्विमित्युत्तरार्धे सोमो देवता स्त्रियः वैश्वानर इत्यस्याः संवत्सरास्माकं लोकदेवता

शुशुब्धस्य वक्ष्यमाणत्वा दयं योजिवोगंतव्यः ईदृशा अश्रवाः श्रेणिशः एव स्या पाशणां बहूनां समूहाः श्रेणिरुच्यते।
स्त्री प्रधानाय श्रेणिशः पंक्ती भूय संयतं। ते संयतं। ते सम्य क्धुन्तं कुर्वति॥ तत्र दृष्टं तः॥ हंसा इव ते यथा श्रेणी भूता
रूमितासः इत्याद्युक्तरूपाः संतः अंतर्निष्पेगमना ययतं ते तद्वत्। कदा उच्यते। यद्युदा अश्रवाः दिव्ये अज्मे गमनं गंतव्यं
वा मार्गे अक्षिषुः व्याप्नुवति। तदा अयं मंत्रो यास्ते नैवं व्याख्यातः रूमिताः समीरिताः। पृथंता वा सिद्धि कर्म मध्यमाः
संस्तुत मध्यमाः शीर्ष मध्यमा वा पित्रि आदित्यो भवति। यदनुशेते सर्वाणि भूतानि मध्ये वैपांति छती दमपीतरदि
एतत्समा देव समाश्रिता ये तद्विद्विद्याणि भवति संश्ररणा सो दिव्या सो अयाः शूरः श च ते गति कर्म जो दिव्या दिवि
जा अतनाः हंसा इव श्रेणिशो यतं ते हंसा हंते द्रिय ध्वनं श्रेणिश इति श्रेणिः शयते सामाश्रिता भवति। यदक्षिषु य
द्वं दिव्यं मज्जमजितमजि मज्जा इति॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये द्वादशो वर्गः॥ अथैकदशी॥ ॥ तव शरीरं पत
स्वयि ह्येव तव चित्तं वा तव धृजी मान्॥ तव शृंगाणि विधिता पुरुकारेण्येषु जर्भुशण चरति॥ ॥ हे अवन्त तव शरीरं

६५

1195311

वायुरुच्यते। आदित्याग्नीअपेक्षास्यमध्यमत्वं। स वायुः अश्वः सर्वत्र व्याप्तः। न हि वायुरहितः ब्रह्मिह्यदेशोस्ति। न
दृष्टो भ्राता। स्ति भ्रातृस्थानीयो भवति। यथा त्रेके भ्राता पितृधनस्य भागो हरति। तद्वत्तमध्यस्थानमेतद्विहृते
हरतीति वाच्यं। रश्मिभिराहृतानां भौमानां रसानां हरणाद्वा भ्राते कुर्यात्ते पितृधनेन स्वाजितेन वा भर्तव्यो
भवतीति भ्राता॥ मध्यमे वायुरपि वृक्षार्थं रश्मिभिर्यो भवति। किंच घृतपृष्ठः घृतमाकुलितश्चणं पृष्ठेयस्य तादृ
ष्टो भ्राता तस्य तृतीयो स्ति भवति। त्रयाणां पूरणस्तृतीयः उत्तो मयोपेक्षया तृतीयत्वं प्रतिपादितप्रकारेण वाच्यं
यं। रात्रौ स विदुस्तेजो भागस्य हरणात् दिवा स्वकीयतेजसो भागस्य तदर्थमेव भर्तव्यत्वाद्वा भ्रातृत्वं अत्र एषु भ्रातृषु
मध्ये पुत्रो देशो वा विरूपतिं विरं प्रजानां पालयितारं सप्तपुत्रैः सर्पणस्वभाव रश्मिपुत्रोपेतं एतत्सिद्धपक्षे अदितिः
पुत्रकामेति प्रस्तुतेति मित्रावरुणादिष्वदिति पुत्रेष्वस्यादित्यस्य सप्तमपुत्रत्वं ईदृशं महानुभावमादित्यमपश्यमद्राक्ष
भावनीयात्मत्वेन साक्षात्करोमीत्यर्थः॥ तद्यो हं सो सौ यो सो सोहमिति श्रुतेः॥ एवं वा अस्य वामस्य विरूपस्योद्भूतः

३।

1195311

स्वष्टरित्यर्थः। पलितस्य पालयितुः स्वष्टजगत्पालनशीलस्य हेतुरावातुः स्वस्थिन्संहर्तुरित्यर्थः। परमेश्वरस्य
स्यादिकृत्तत्वेन श्रुतिस्मृतिपुराणादिषु प्रसिद्धं। तस्य तादृशस्य परमेश्वरस्य भ्राता तद्गणहारी तदंशभूतस्तत्रात्मा
मध्यमः सर्वस्य मध्ये वर्तमानोऽस्ति जगद्वापकृत्वेन वर्तते॥ स चाभ्यः व्यापनशीलः वायुनावैगौतमसूत्रेणान्ये
कः सर्वाणिभूतानिसे रक्षानीति श्रुतेः। वक्ष्यमाणविराडपेक्षया वामध्यमत्वं। विंशस्य परमेश्वरस्य तृतीयः घृत
पृष्ठः घृतमिक्षुद्वनाम तेन तत्कार्यं शरीरमुच्यते। तदेव पृष्ठं स्पृशनीय सर्वस्य स्पर्शनी कं वायस्य स तादृशः स्पृ
ष्टस्पृशतेति निरुक्तं यद्वा प्रदीप्तपृष्ठः पृष्ठः शब्दः घृत्तुं शरीरोपलक्षकः प्रवाशितशरीर इत्यर्थः। स्पृत्तशरी
रमिमानीत्यर्थः। नत्वयं सूक्ष्मशरीरमिमानी सूत्रात्मवत्स्य र्शस्या विषयो भवति अत्र येषु मध्ये विरूपतिं विज्ञा
प्रजानां पतिं उपलक्षणमेतत् सर्वस्य पतिमित्यर्थः। सर्वस्य पतिः सर्वस्ये ज्ञान इति श्रुतेः। सप्तपुत्रं सप्तलोकैः पु
त्रायस्य तादृशं स्वमायया सृष्ट सर्वलोकैर्मित्यर्थः। अपश्यं पश्येयं साक्षात्करोमीत्यर्थः। अयमर्थः स्वाधीनमा

योजनकारणभूतः परमेश्वर एव तत उच्यते नौ स्पूल सूक्ष्म शरीराभिमानौ द्वौ विराट् सूत्रात्मानौ तेषु मध्ये द्वयोः साक्षात्
कारेण मोक्षज्ञानात् सृष्ट्यादिकरणे परमेश्वरं ते यत्नेन प्रसिद्धं श्रवणमननादिसोधनेन साक्षात्कारो मीत्यर्थः ॥
एवमुत्तरत्राप्यध्यात्मपरतयोजयितुं शक्यं तथापि ग्रंथविस्तरभयान्न लिख्यते यत्र दूष्कपणं यादौ स्पुटमध्यात्मि
कोप्यर्थः ॥ प्रतीयते तत्र तत्र प्रतिपादयामः अयं मंत्रो यास्तेन व्याख्यातः ॥ अस्य वामस्य पलितस्य पालयितुं रिर्या
दिना तत्र व्याख्यानमत्रानुसंधेयं ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ सप्तयुंजंति रथमेकचक्रमेकौ अश्वो व हति सप्त नामा ॥ त्रि
नाभिचक्रमजरमनर्वयत्रेमा विश्वाभुवनानितस्तु ॥ ॥ एकचक्रं रथांगोपेतं यद्यपि त्रीणि चक्राणि तथापि तेषामे
करूपत्वात् एकचक्रमिह्युच्यते ॥ रथं रं हणस्वभावैः सूर्यस्य संबन्धिनं सप्त एतत्संख्याया अश्वयुंजंति ॥ अनुबध्नांति
वहं सटोरात्रनिर्वाहाय विचक्रतः सप्तनेत्याह एको अश्वः सप्त नामा एव सप्ताभिधानः सप्त नाम सप्तनमन
प्रकारो वा एवं वायुः सप्तरूपं धृत्वा वहतीत्यर्थः ॥ वायुधीनत्वात् तद्विषयसंचारस्य एकचक्रमिह्युक्तं कीदृशं तदित्यत

श्रीः

॥१८४॥

यस्तेस्तनस्यस्याः सरस्वतिदेवतायत्नेनेत्यस्याः साध्यदेवता समानमेतदित्यस्याः सूर्यः पर्जन्योऽग्नयो वा देवतादिव्यं स
पर्णमित्यस्याः सरस्वान् सूर्यो देवता वा कृत्स्नसूक्तस्य विनियोगो न कूआह ॥ ॥ स्तेयं कृत्वा द्विजो मोहाच्चिरात्रोपोषितः
शूचिः ॥ सत्संज्ञस्वात्म्यवागीयं हि प्रमुच्येत किल्बिषादिति ॥ स्मृतिरपि स कृत्स्नस्वात्म्यवागीयं शिवसंस्तुत्यमेव च ॥
सर्वर्णमपहृसापि जगद्भवति निर्मलमिति ॥ ॥ महात्रते वैश्वदेवशस्त्रे वैश्वदेवं निविधानं द्विप्रतीकं तत्रास्य वामस्येष्टा
दिक्रमेकचक्रां रिर्यादृचं प्रथमं प्रतीकं पंचमारण्यवेष्टुमिति ॥ अस्य वामस्य पलितस्य होतुरितिसलितस्य दैर्घ्यं तमस एव
चक्रां रिर्यादृचमिति ॥ तत्र प्रथमा ॥ ॥ अस्य वामस्य पलितस्य होतुस्तस्य भ्राता मध्यमोऽस्य भ्राता ॥ तृतीयो भ्राता दूत एव
अस्यात्रापश्यं वैश्वपतिं सप्तपुत्रं ॥ ॥ अत्र द्वितीयपादे त छद्मश्रुतेः ॥ प्रथमपादे प्रतिविशेषणयोग्यक्रियार्थसंबंधोय
छद्मो ध्याहर्तव्यः ॥ योयं दिविद्योतते तस्यास्य वामस्य वननीयस्य संभजनीयस्य पलितस्य पालयितुः प्रकारास्य वृष्ट्यादि
प्रदानेन पालकस्य तथा योयं दिविद्योतते तस्यास्य होतुः होतव्यस्य आह्वानार्हस्यादित्यस्य मध्यमो मध्यस्थाने मध्ये भवो

धनः काल इति स्मृतेः ॥ अनर्चं अप्रतिहतं ईदृशं संवत्सरार्यं च नूनानाकालावयवोपेतं अयमादिसुः पुनरावर्त्तय
ति संवत्सरादवर्त्तनीयानां तत्रैवांतर्भावात् ततो धिक्कायुगादीनां तदावृत्ति साध्यत्वात् संवत्सरस्य चक्रत्वेन निरूपणं पु
नः कीदृशं तत्तयद्यस्मिन् चक्रे रमा विश्वा भुवना इमानि सर्वाणि भूतान्यधितस्तु ॥ आश्रित्य तिष्ठति कालार्थी न त्व
सर्वस्य स्थितेः ईदृशस्य कालस्य कारणभूतः परमेश्वरपरितो नानेन मोक्षसद्भावात् नानेन मोक्षक्षरप्रज्ञासाचेय
तु क्रमण्यामुने ॥ अयमपि मंत्रो यास्वेन सप्तयुं जतिरथ मेव चक्रमेव चारिणामि सादिना व्याख्यातः ॥ तच्चात्राप्यनु
संधेयं ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ ॥ इमं रथं मधिये सप्ततस्तुः सप्तचक्रं सप्तवहं त्यक्त्वा ॥ सप्तस्वसारो रो अग्निसंन
वते यत्र गवां निहिता सप्तनाम ॥ ॥ इममुक्तस्वरूपमादिसु मंडलार्यं संवत्सरार्यं वारथं ये सप्तरश्मयो अ
धितस्तुरधिष्ठिताः संवत्सरपक्षे अयनः क्रतुमासपक्षदिवसारात्रिमुहूर्तरिच्यः सप्तावयवा अधितिष्ठति
कीदृशं रथं सप्तचक्रं चकना तस्वरणात् क्रमणा द्वाचक्राणि रश्मयः ते सप्तयस्य रथस्य तादृशमुपयविधं रथं पूर्वं

श्रीः

का अधिष्ठिताः अश्वव्यापनशूलारः सप्तवहंति निर्वहंति च तादृशं रथं स्वरादिसु स्तेनसारिणः परस्परं स्वसु
भूताः वा सप्त सप्त सप्त सप्तार्यारश्मयः स्वयं तरणाः क्रतवश्च अभिसंनवंते आभिमुख्येन संगच्छंते ॥ असाधार
णाः परस्परविलक्षणकायाः षड्रतवः सर्वसाधारण एव इति सप्तत्वं यदेति रूपाणां सप्तसप्तविधानामन
मनानि सप्तस्वसाररूपाणि निहितानि सप्तस्वसारोपेतैः सामभिः स्तयं रथमियर्थः ॥ यद्वा गवां सुदूनां सप्तस
र्पणस्वभावानि नामनमनानि यत्र यासु स्वसृष्टु निहितं सप्तस्वसारः परस्परं स्वसुभूता देवनद्युः अभिसंनवंति
ते ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ को ददृशु प्रथमं जामानमस्थन्वंतं यदनस्तु विमर्त्ति ॥ भूम्या असुरसु गात्मा ब्रह्मस्वित्ते
विदुः समुपगास्तु मेतत् ॥ ॥ एवं प्रपंचस्य कालापन्नतां प्रतिपाद्य तस्य कारणभूतस्य परमेश्वरस्या विषयत्वं
माह ॥ ॥ को ददृशु ॥ को दृष्टुं शक्नुयात् ॥ कदा प्रथमं सृष्टेः पूर्वं अव्याकृता वस्था यामियर्थः ॥ किं जायमानं प्रथ
मं भावविकारमापन्नं तस्य जायमानं प्रपंचमियर्थः ॥ दुर्ज्ञेयत्वे हेतुमाह ॥ यद्यस्मात् अस्थन्वंतं अस्तु मंतं अशरी

रं उपलक्षणमेतत्कार्यभावमापन्नमित्यर्थः॥ अनसृष्टा अशरीरा सांख्यप्रसिद्धा प्रकृतिः वेदां प्रसिद्धा गरी
श्वरायत्ता माया विभक्तिर्गर्भवदंतर्धिरियंती॥ अव्याकृता वस्तुव्या अनसृष्टः अशरीरः परमेश्वरो विभक्तिः॥
यदा वै बलः परमेश्वरो माया बलितः स नूदं जगन्निर्मितवान्॥ तस्मिन् समये देहादिसहितस्य ब्रह्मस्य चिदभाव
त्वं ददृशे तदानीं मनो निषं आत्मा च नियः तसंयोगात् ब्रह्मिदात्मा जानतीति चेत्सोपिन संभवतीत्यत आह॥
भूम्यां संवधिपाथिवे स्फूर्तशरीरं असुः प्राणः तदुपलक्षितं सूक्ष्मशरीरं असुः शोणितं एतत्सप्तधा तूपल
क्षितं यद्यपि शरीरं पंचभूतात्मकं तथापि भूतद्वयस्य प्रत्यक्षत्वात् नदपेक्षयोक्तं॥ आत्मा तैः संबंधः चेतनः ब्रह्म
त्वं कुत्रास्तेन ब्रह्मिदस्तीत्यर्थः॥ नान्यत्वं न मिषदिति श्रुतेः विद्वंसं जगत्कारणविषयज्ञानेवंतं अन्यं गुर्विदं एतत्कार
णं प्रकृतं शेषः अल्पमतिरुपगता उपगच्छति॥ तादृशो देहो द्रियसंघातरूपः आत्मा तस्मिन् समये कुत्रास्ते
प्रकृतिवत्ता चोभावपि नास्तीत्यर्थः॥ साक्षात्करो विजायमानस्य त्वं तं मनुष्ये अनसृष्टः परमेश्वरः स शरी

आह॥ त्रिनाभिवलयत्रय मध्यस्थितनाभिस्तु नित्यं द्वित्रयोपेतं अजरं अमरणधर्मवं अनर्वा अशिक्षितं पुनस्त
देवविशेष्यते॥ यत्र यस्मिन् चक्रे इमा विश्वा भुवना निर्मानि प्रसिद्धानि सर्वाणि भूतजातानि अधिआधिस्य तस्युः
तिष्ठंति॥ यद्वा एकचक्रं एकचारिणं असहायेन संवरं तं आदिसंज्ञं सप्तयुं जंति सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्या
वारश्मयः ऋतवो वा सप्तप्रकारकायाः असाधारणाः परस्परविलक्षणाः षट्पुत्रवः॥ एकः साधारण इत्येवं
थगामासद्दयात्मकः षट् अपरोधिमासात्मकः इत्येवं सप्तऋतवो युं जंति एतस्य कार्यं निर्वहंतीत्यर्थः॥ सचैवं अ
सहायः अश्वो व्यापनशीलः आदित्यः सप्तनामा सप्त रसानां सन्नमयिता रो रूमयो यस्य तादृशः सप्तविभिः स्त
यमानो वा आदिसो बहति धारयति भ्रामयतीत्यर्थः॥ द्वे त्रिनाभिचक्रं तिस्रो नाभिस्तु नीयाः संबंधावात्रयोक्तं
वो यस्य तत्तादृशं वेतैर्ग्रीष्मवर्षाहेमंतार्याः यद्वा भूतभविष्यदूर्तमानाख्यास्त्रयः कालास्त्रिनाभयः तद्विज्ञेष्टं
चक्रं चक्रवस्तुनः पुनः परिभ्रममानं सर्वस्वरस्य चक्रं अजरं मरणरहितं न हि दृढं चिदविबुद्धं लेप्सियते अनादिनि

मातापितरमृतआवभाजधीसुग्रेमनसासंहिजमे॥ साबीभस्मगर्भरसानिविधानमस्वेतदुदुपवाकमीयुः॥॥
मातासर्वस्यनिर्मात्रीपृथिवीपितरंपालकंद्युलोकेतस्वेनवःद्युलोकेस्यआदिसमिथार्थिजनावभाजतेदिमर्षं
कृतेयज्ञेवानिमित्तभूतेसतिकेनद्वारेणधीतोधीसूकर्मणायागादिरूपेणस्वकीयेनाज्यसोमादितृविषातप
यतीत्यर्थः॥ अग्रेततःपूर्वविताचमनसासहस्यमभिप्रायवताचेतसासंजतेहिसंश्लिष्टोवर्ततेखलुवृष्टि
मयूरोदित्यर्थः॥ अनंतरंसामतोबीभस्मःगर्भबंधानध्वावतीगर्भरसेनगर्भस्यनिमित्तेनरसेननिविधानि
तरांविधाश्रितयद्गर्भरसःओषध्याद्युत्पादनसमर्थमुद्वंयस्याःसातादृशीउद्वेनायंतंदिभानिविद्वक्
षीवलैर्हलमुखेननितरांविदारिताभवतिबीजाकारार्थंअत्रायंसमाधियाकाचनयोषितअपयार्थस्वपतिंयुवा
नंयौतिसचतस्याअनुरागयुक्तःसंगतोभवतिसाचंतवीर्जनीसतीपुत्रान्जनयतीति तद्दृष्टोपिअनंतरंन
मस्वेतदृत्भावित्रीहिप्रियंगाद्यनवंतएवउपवाकंउपेयभवति। साकांतवीर्जिनंपरस्परंसम्यगभिवृधानि

रंअशरीरःयद्यस्माद्विबामर्षि॥ दृष्टरवितत्कार्यत्वादितिभावः॥ शिखंसमाने॥ ॥ अथपंचमी॥ पाकःएछामि
मनसाविजानन्देवानामेनानिहितोपदानि॥ वत्सेबच्चएधिसप्ततंतून्वितस्त्रिरेववयवोतगाउ॥ ॥ पाकःपञ्च
म्यःअपक्वमतिरहंमनसासंस्कृतेनअविजानन्अतिगहनैतत्विशेषेणज्ञातुमशक्नुवन्एछामिप्रभंवूरो
मि॥ अज्ञानेकूरणमाह॥ एनाएनानिपदानिसंदेहास्पदानितत्त्वानिदेवानोनिहितानिदेवानामपिगूढानिब
र्थः॥ यद्देवानोपदानिधिवहोषयित्वास्यापितानितत्त्वज्ञानोपयोगयेतिशेषः॥ तानिब्रूनिःश्रूयते। वत्से
सर्वस्यनिवासभूतेबच्चयेवउतिसत्यनामतत्त्वषतीतिबच्चआदियः॥ यद्वाबच्चयोनामैकदायनोवत्सःपुनरपि
वत्सशब्दस्यपृथक्निर्देशात्। बच्चयशब्देनतत्त्वज्ञानमात्रंलक्ष्यते। तस्मिन्नादित्येअधिअधिबंसप्ततंतून्नि
यमानावत्सप्तसोमसंस्तुतवयोमेधाविनोयजमानाःओतुंतवैजगद्रूपंतिर्यक्तंतून्वेतुंवितस्त्रिरेत
चंति। यद्वासप्ततंतवःसप्तछंदोसितानिवितन्वंति॥ दिमर्षंजुततवैसप्तसोमसंस्तुतुपतिर्यक्तंतुसंता

मविश्वमिन्वा ॥ ॥ एकः प्रधानभूतः असहयोगा पुत्रस्थानीय आदित्यः संवत्सरस्यः कालो वा तिस्रो मातृः सस्य
 हृष्टाद्युसादयित्रीः क्षियादिलोकत्रयानियर्थः । तथात्रीरूपितृजगतां पालयितृलोकत्रयाभिमानिनो मिवायुस्त
 यरिया नृर्द्धस्तस्थौ उन्नतः असंतदीर्घास्तिति भूतभविष्यदाद्यात्मना सूर्यपक्षे सर्वभ्यः उन्नतः रूतामनना
 वग्लापयंति ग्लानिं नैव कुर्वन्ति न हि ग्लान आदित्यो वा न्येन पराभूयते दिवः पृथेद्युलोकस्योपरि संव्रयंते युक्तं परस्य
 रंभाचंते देवाः विश्वविदं विश्ववेदनसमर्थं विश्वे वेदनीयां वा अविश्वमिन्वा असवव्यापिनीनां वा चंगजितलक्षणं
 अमुष्य आदित्यसंखंधीनां संव्रयंत इत्यर्थः ॥ ॥ द्वाविद्वितीयस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥ ॥ अथैकदशः ॥ ॥ द्वाद
 शान्नहितज्जरायवर्त्तिचक्रं परिघामृतस्य ॥ आपुत्रअग्नेमिथुनासो अत्र सप्तशतानि विंशतिश्च तस्थुः ॥ ॥
 ऋतस्योत्पादस्य सत्यात्मस्य वा आदित्यस्य चक्रं पुनः पुनः क्रमणशीलं संवत्सरस्य रथचक्रं वा वर्त्तयति पुनः पुनः
 वर्त्तते संव्रति कुत्र द्यां परि द्युलोकां तद्विषयलोकां वृष्यपरितः । वीदृशंतव द्वादशां द्वादशा संख्या वा मे

षादिशयात्मकैर्वा अरैः रथांगावयवैर्युक्तं । किंच तत् चक्रं न हियं राजानैव रत्नजयाने वरत्नजरायैव भवति
 हे अग्ने सर्वदा गमनयुक्तादित्यद्वय आग्निरेव स्थानत्रये तत्तदात्मना वर्त्तमानत्वादसावप्यग्निरुच्यते अत्रास्मि
 न्त्वदीये चक्रे मिथुनासः स्त्रीपुंसरूपेण परस्परं मिथुनभूताः सप्तशतानि विंशतिश्च विंशत्युत्तरसप्तशत
 संख्या वाः पुत्रवदुसद्यमानाः प्राणिनो दुःखा अलोरो वा अहोरात्ररूपाः तस्थुः तिष्ठन्ति निष्पद्यंते षड्याधिकशत
 त्रयसंख्या ब्रह्मनिता वंशे वरात्रयद्वये वत द्विभागः सप्तवैशतानि विंशतिश्च संवत्सरस्य होरात्राः सप्तैवोदः स
 मानद्वयारण्यकं ॥ ॥ अथ द्वादशः ॥ पंचपादं पितरं द्वादशकृतिं दिव आदुः परे अर्धे पुरीषिणं ॥ अथ मे
 अन्य उपरे विचक्षणं सप्तचक्रेषु र आदुरपितं ॥ ॥ पंचपादं पंचसंख्या ब्रह्मत्वात्मकपादोपेतं एतद्ये मंत
 क्रिशां रयो रेव त्वाभिप्रायं पितरं सर्वस्य फलयितारं सर्वस्य प्राणयितारं द्वादशकृतिं द्वादशमासा एवा कृतयो य
 स्य ता दृशं पुरीषिणं पुरीषमिह दूनाम उक्तलक्षणं संवत्सरचक्रं दिवो द्युलोकां वृष्य परे अर्धे तत्स्थाना नृपस्य व

रस्मिन्नेर्धेऽतरिक्षलक्षणेऽवस्थित आदित्य इत्यर्थः ॥ तस्मिन् नूतनवर्तितमाहुः एतदुत्तरावस्थित मन्त्राण्यनुषज्यते ॥
 यद्यत्रावर्तितं तदधीनं अतः संवत्सरं सूर्यायत्तमाहुः इत्यर्थः ॥ अथ अपि अन्ये वेचनवेदवादिनः एवमाहुः किमि
 ति उपरे उपरमं तेऽस्मिन्नुपरताः प्राणिनोत्रेति बोधः संवत्सरः तस्मिन् नूतनी दृष्टे सप्तचक्रे सप्तदिह रश्मयः तदु
 रेण चक्रं स्फुरतीया यस्य स तथोक्तः ॥ यद्वा अयनं च मासपक्षा होरा च मुहूर्ता निमेषा सप्तचक्राणि पुनः पुनः क्रम
 माणात्रियस्य तादृशेषु तरेऽतएव आराः नाभौ दृश्यतः संवत्सायस्य तथोक्तलक्षणे संवत्सरे रथे विचक्षणं विवि
 धदर्शनं वसीदित्येव अर्कितमाहुः अधीनमाहुः एवमुक्तं भवति अमुमादित्ये दृष्टे गोचररूपमिभमस्तस्तीजमंदा
 दिभावस्य च का लाधीनत्वात् तदधीनमाहुः ॥ अन्ये संवत्सराद्यात्मवृत्त्यवस्थस्य सूर्यगमनगमनसाध्यत्वात् तदय
 तत्त्वमाहुः इति ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ पंचारेचक्रे परिवर्तमाने तस्मिन्नातस्थुर्भुवननिबिडा ॥ तस्य नक्षत्राण्यते
 रिभारः सनादेव तद्गीयते सनाभिः ॥ ॥ पंचारे पंचचक्रैरैर्युक्ते चक्रे संवत्सराद्यक्रे परिवर्तमाने संवत्सर परिव

सस्यानीतिवचनमीयुः प्राप्नुवन्ति यद्वा हवितर्क्षणाश्रवतः उपेयवचनं प्रैषादिरूपमीयुः वृष्टौ सस्यो सस्यादिद्वारायाग
 मनुतिष्ठेयु इत्यर्थः ॥ ॥ अथ नवमी ॥ युक्ता माता सी कुरिदक्षिणाया अतिष्ठ भो वृजनीषेत ॥ अमी मे दूत्सो अ
 नुगामपश्यद्विश्वरूपं त्रिषु योजनेषु ॥ ॥ मातामि मय्येते स्मिन् नूतना नीतिमाता द्यौ दक्षिणायाः अक्षिमत् पूरण
 समर्थायाः पृथिव्याः धुरि निर्वहणे युक्ता शीतवर्षणाय समर्था भूदित्यर्थः ॥ कथमिति तदुच्यते गर्भो गर्भस्फुर्ना
 य उदकं संघो वृजनीषु उदकं मत्स्रमेघपेक्षिष्ठं तमध्वे अतिष्ठति अनंतरं वत्सः पुत्रस्त्वानीयः उदकं संचयः त्रि
 षु योजनेषु मेघरात्रिमेवायुषु संयुक्तेषु सत्सु अमी मे त्ववर्षणसमये शब्दयति अनंतरं विश्वरूपं विश्वरूपमनु
 गामपश्येम ॥ अनुक्रमेण मार्गं पश्यंति वर्षतीत्यर्थः ॥ यद्वा त्रिषु योजनेषु वत्ससु समेघो वर्षणाय गं भूमिं प्रसमि
 मेत् ॥ अनंतरं सर्वे जनो नुक्रमेण विश्वरूपं सस्यादिभिर्नाना रूपवती भूमिं पश्यत् पश्यति ॥ ॥ अथ दशमी ॥
 तिस्रो मातृ रत्री नितु न्विभदे कर्तुं धर्मस्थो ने म वगता पयंति ॥ संवत्सरे दिवो अमुष्य पृष्ठे विश्ववयं दवा

नीयं वा मंडलं चक्षुः रव्या ते वचिष्टे वदिते निरुक्तं रजसा वृष्ट्यद्वेन आवृतं व्याप्तं एति गच्छति उद्वंरज उच्यते
 इति यास्वः ॥ तस्मिन्तादृशे मंडले विष्वाभुवनानि सर्वाणि भूतजातानि अपि अपि ता नि तदधीनत्वात्तेषां ॥ ॥ ताः दीर्घां दसाः
 अथ पंचदशी ॥ ॥ सा वं जानां सप्तममाहु रे कृजं पल्लिद्य मा ऋषयो देवजा इति ॥ तेषां मिष्टानि विहितानि धामराः
 स्थात्रे रे जं ते विहृतानि रूपराः ॥ ॥ सा वं जानां एकस्मादादिसात्सहोस्रभा नां सप्तानां मृतानां मध्ये सप्तमं सप्तमं
 तुंथ दृष्टं दसी तिथदृ ॥ एकं एवे नो सप्तममाहुः कालतत्त्वविदः चैत्रादीनां द्वादशा नां मासानां द्वयद्वयमेतन्नेन वसं
 ताद्याः पल्लुतवो भवन्ति ॥ अधिकमासे नैवे नो सप्तममर्तुः न च तादृशो मास एव नास्तीति मंतव्यं ॥ अस्ति न
 यो दशो मास इत्याहु रि ति श्रुतेः ॥ तदेवोच्यते पल्लिद्य मा इत्युक्त्वा एव कुरोत्यर्थः ॥ पल्लेव ऋतवो मासद्वयरूपाः ऋषयो
 गंतारः ते च देवजाः देवादादिसा जजाताः इत्येवमाहुः सप्तधारस्य त्रयोदशस्य मासस्य देवभावः निःसूर्ये धिमा
 सं मंडलं तपते परिविरियादिसतेः तस्मान्नेषां पल्लेव देवजाः अदेवजः एकः तेषां मृतानां स्वरूपाणि दृष्टानि सर्वा

॥ श्रीः ॥

॥१९१॥

लोका निमता नि धामराः ऋतुस्थाने विहितानि विधेयं पृथक् पृथक् स्थापितानि तानि च रूपराः रूपभेदेन विहृतानि वि
 विधाकृतानि युक्तानि स्वरूपभेदस्यैतिरीये रम्यातः सरसमहवसंताय प्रायश्चद्वं ग्रीष्मा येत्यादि ॥ स्थात्रे अग्निष्वा
 त्रे अग्निष्वा त्रे तदर्थय रे जं ते च तं ति जगद्भवराय पुनः पुनरावर्तं त इत्यर्थः ॥ अथाध्यात्मं वक्ष्यते ॥ ॥ सहोस्रभा
 नां शीर्षण्यानां प्राणानां सप्तममास्यमकारेण जायमानमाहुः पल्लितरे प्राणा ऋषयः विषयदाज्ञो नो यमः चक्षुषी
 नासिके श्रोत्रे च ते हं हं भूता देववद्वृत्तानां जायमान इत्याहुः एतस्माज्जायते प्राण इत्यादि श्रुतेः ॥ तेषां प्राणानां धामराः
 स्थाने इत्यादि विषयारूपा दीनि निहितानि स्थात्रे स्थिरायात्मने व्याप्रियं ते स्वरूपेणेति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये
 उशोवर्गः ॥ ॥ अथ षोडशी ॥ स्त्रियः सती स्तां उमे पुंस आहुः पश्य दक्षणां न विचेत दं धः ॥ कुर्यात् पुत्रः स ईमा चिद्वेत्
 यस्तानि जानात्सपि तुषिता सदा ॥ ॥ मेमदीयाः यादी धितयः स्त्रियः संयुनवयोचितः सयः यो विदुर्ददूरुपगर्भधा
 रणस्त्रीत्वं एषा रश्मीनां आदि हलिंगलात्स्त्री लिंगता ॥ तान् उता नूरश्मीने वपुंसः आहुः ॥ प्रभूतवृष्ट्यद्वद्वद्वै से ऋतु

पुरुषानाहुः॥ प्रतिनिर्देशापेक्षया पुष्टिगता॥ असुमर्थमस्येतनिगूढं अक्षणा नूना नदृष्ट्युपेता कश्चित्महानूप
इय नूतनाति॥ अंधः अतथारूपास्थूलदृष्टिः न विचेतत् न विचेतति न जानाति॥ किंचयः कविः श्रुंत रश्मिपुत्रः स्त्रीपु
रुषरूपाणां रश्मीनां पुत्रस्थानीयः पुरुषः जगतां ज्ञाता हृष्ट्युदकलक्षणोऽस्ति सः स ईस एव पुत्रः॥ यद्वा ई एनमर्थं स्त्री
णां सतीनां पश्चात्पुरुषभावं आचिबेत्॥ सर्वतो जानाति॥ पित्रोः स्थितं पुत्र एव जानाति॥ नान्यः यः कश्चित्सातानि
विजानात् स्त्रीपुरुषपुत्ररूपाणि जानीयात् पितुः पिता सत्पिता वृष्ट्या जगत्या लको रश्मि समूहः तस्यापि पिता
आदित्यः स भवति अर्धदित्य ए भवतीत्यर्थः॥ यद्वा लो किको न्निरीयं यस्तानि जानाति स एव भवति॥ स्वयं पितुः पुत्रः स
न्मपि स्वपुत्रापेक्षया पिता च भवति पुत्रपौत्रादिसहितः चिरकालजीवी भवति॥ इत्यधिदैवतं॥ अथाध्यात्मं॥ य
द्दानं शिष्यः सतीः स्त्रीत्वं प्राप्तः अर्द्धलौकिकः तां उतानेव मे मह्यं पुंसः पुरुषानाहुः प्रतिपादयति तत्त्वज्ञः
थ मन्यस्यान्यथाभावः उच्यते एकस्यैव निरस्त समस्तोपाधिकस्यात्मनस्तत्तद्देहावस्थानमात्रेण॥ तत्तद्गुणदे

सगदिरूपेण पुनः पुनरवर्तमाने सति तस्मिन् कालचक्रे विश्वाभुवनानि सर्वाणि भूतजानि आसमंतात् तस्युः व
र्त्तत इत्यर्थः॥ किंच तस्य चक्रस्य मध्ये वर्त्तमानः अक्षो धुरिभारः सकलभुवनवाहनेन प्रभूत भारो पिनत पालेन
पीड्यते॥ किंच सनादेव सनातन एव सनाभिः समाननाभिः सर्वदैव रूपनाभिरसौ न शीयते न भिद्यते यथा लो
किक रथाक्षो भारेण भग्नो भवति अक्षघातेन च नाभिर्विह्वला भवति॥ तद्देवापि नास्तीत्यर्थः॥ ॥ अथ चतुर्द
शी॥ ॥ सनेमि चक्रमजरं विवाहृत उत्तानायां दशयुक्ता बहंति॥ सूर्यस्य चक्षुरजसैरावृतं तस्मिन् न विताभुवन
निविशति॥ ॥ सनेमि समाननेमि एकप्रकारवह्निर्वलयं अक्षोणनेमि चक्रं संवत्सरपर्यं अजरं सनातनमपि जरा
राहतं विवृते पुनः पुनर्विशेषेण वर्त्तते उत्तानायां उर्ध्वतानयां दृषायां उपरिविस्तृतायां भूम्यां वा दशदं द्रादयः पंच
लोकपालाः विवाहपंचमाश्वत्थारो ब्राह्मणादयो वणाः मिलित्वा दश संख्याक युक्ताः स्वस्वव्यापारे युक्ता बहंति ह
स्ते जगन्निर्वहंतीत्यर्थः॥ तान्निर्वहार्थं कालस्य किंच सूर्यस्यादित्यस्य चक्षुः स्थानस्वभावं सर्वस्य चक्षुः स्थान

द्वि. भा.

॥१९३॥

धो देहो परेण पदा पदद्वयेन स्वावयवेनाकृष्य विभ्रती धारयती तथा परः परस्तात् उपरिदेशे एना अनेना व
रेण च पदा पदद्वयेनाकृष्य तमेव वत्सं विभ्रती उदस्थात् सूर्यं प्रसृजिष्यति। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादि
समुपतिष्ठत इति स्मृतेः। अथैवं कृतवती सा आहुतिः कूट्रीची वृग तेन निश्चयगमना आदिसं प्राप्नुवती सूर्य
वं स्वित्रवं पूषभाजं पुरुषं प्रति अर्धमागय यद्वा अर्धमर्धं परागात् गच्छति आगस्य च वृश्चिस्त्रुते कुत्र प्रदेशे
पुत्रमुत्पादयति न हीतर गोवदिये यथे अंतः सजातीय गोमध्ये सूते सा धारणेन यत्र वृश्चिन्मस्त्रुते अपितु क
स्मिन्श्चिदनुष्ठातरि अंतः समहान् को नु खल्विति। यद्वा आदिय रश्मि समूह एव गो रूपेण सूयते गोः उक्त
क्षणा रश्मिरूपा गोर्वत्सं वत्स्य वद्वृक्षणीयं यजमानं उक्त क्रमेण विभ्रती उदस्थात्। अथ तथा कृत्वा सा कूट्रीची
अदृश्य गमना सती किं सिद्धमर्थं अर्धस्थानभाजं वा वृश्चि पुरुषमादिसं परागात्। प्रागात् अप्रतिविवृता
गतित्रयं येताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र देवानो पतिरेको धिवास इति श्रुतेः। तथा कृत्वा च वृश्चिस्त्रुते कृष्णिन्निद्रादि

श्री
॥१९३॥

लोकेन जयति न सर्वत्र शिष्टं समानं॥ ॥ अथाद्यादृशी॥ अवः परेण पितरं यो अस्यानुवेद पर एन वेरेण॥ कवी
यमानः कुरुह प्रवोच देवं मनः कुतो अधिप्रजाते॥ ॥ अवः अवस्तात् स्थितं अस्य पितरं एतद्गो कृपालु मग्निं परे
णादियेन सह यो नुवेद अनुक्रमेण जानाति। तथा परः परस्तात् स्थितमादिसं मस्य पितरं पालुं सोपीममेव
लोकं वृक्ष्यादिना पालयति ता दृशं आदिसं एना अनेना वरेणाग्निना सह यो नुवेद अग्न्यादियो व्यतिहारेणोपास्ते
यद्वा अभिभूत रजस्तमस्त्रो उद्धुधुसत्सौ अत एव स्वाधीनमायौ च एतावेकत्वेन योधि गच्छति स ता दृशः पुरुषः
कवीयमानः कृविवदा चरन् क्रोदतदा शिखमात्मनः श्र्यापयन् कुरुहा स्मिन् लोके प्रवोचत् प्रब्रवीति किंच देवं द्यौ
तमानं देवविषयमलौ किं वृकामनः कुतः कस्या दृष्टविशेषादधि आधिक्येन प्रजाते उत्पन्नं उभयमपि दुर्लभ
मित्यर्थः॥ ॥ अथैकोन विंशी॥ ये अर्वाचस्ता उपराच आहुर्वे पराचस्ता उ अर्वाच आहुः॥ इन्द्रश्चाचक्रथुः
सोमता निधुरान युक्ता रजसो वहंति॥ ॥ ये सूर्य सोमयोश्चैव न मानारश्मयो ग्रहादयश्च तस्य रिभ्रमणवज्ञेन

दि. भा.

॥१९४॥

अर्वाचः अर्वागंचना अधोमुखाः संतिलानेव पारांच आहुः ॥ पराङ्मुखं च नानूय निरुद्धः कालविदः तथा प्रथमं
ये पारांचः अपागंचना नूतनानेव अर्वाच आहुः हे सोमत्वं इन्द्रः परमेश्वरः इरां भूमिं हृष्याधारयतीति इन्द्रः आ
दित्यः यद्वा द्वादशादित्यानां मध्ये इन्द्रोऽप्येवः विवस्व इन्द्रयुता द्युक्ता तत्त्वा दयमपीन्द्रः सच युवां याया निमं उत्तप रिभ
मणानि चक्रथुः कृतवं तौ स्मृता तानिरजसोरं जनात्मको ब्रह्मवर्माणि पृच्छी ॥ लोके वृहंति अनिर्वहंति तत्र दृष्टं तः
धुराश्रुता द्यौर्धुरिक्तः सर्वथा अश्रुतयो यथा धुरं वहेति तद्दत्तं यद्वै तसूवर्धे दृष्टं तित धुरा युक्तः धुरिभ्य
तचक्रमपि धुराश्रुते नोच्यते ॥ तत्र युक्ताः समर्पिताः पुरुषाः तत्परिभ्रमणवत्तौ नावंचिस्ते पारांचो भवन्ति तद्दत्तं
॥ ॥ अथ विंशती ॥ द्वा सूपणसि युजा सरवाया समानं वृक्षं परिष्वज्यते ॥ तयो रन्यः पिप्लवं स्वाद्वयनभ्रन्नयो अ
भिचा कृतीति ॥ ॥ तत्र लौकिकपक्षे द्वय दृष्टं तेन जीव परमात्मानो ह्यै स्मृत्येते ॥ ॥ यथा लोके द्वौ सूपणौ सूपतनौ
शोभन गमनौ सयुजा समानयोगौ सरवाया समानख्यातौ समानं वृक्षं परिष्वज्यते एवमेव वृक्षं परिष्वज्यते

श्रीः

॥१९४॥

शोपपत्तेः ॥ श्रूयते हित्वं स्त्रीत्वं पुमानसित्वं कुमार उत वा कुमारियादि स्त्रीत्वं पुंस्त्वं चोभयमपि वस्तुतो नास्तीत्युक्तं भवति
श्रुतिरपि तदभावं बोध्यति नैव स्त्री न पुमानेव नैव चायं न पुंसकः ॥ यच्छेद्ये रीरमादत्ते तेन तेन सचोद्य त इति ॥ ॥ द्वि
तीयः पादः पूर्ववत् ॥ द्विच पुत्रो वयसात्मो पियः ब्रुविः श्रान्त प्रातो ज्ञानी स्यात् ॥ इममर्थं सचिक्वेत जानाति ॥ एवमुक्तं ल
क्षणस्य परमात्मनः तातानि स्त्रीत्वं पुंस्त्वादीनि विजानात् ॥ औपधिक्वा निजानीयात् ॥ सपितुः स्त्रीत्वादेकस्या पितृत्वं
रहितस्यापि पितृत्वं सत् ॥ पितृवत्सृज्यो भवति उक्तं मर्थमभिप्रेय तौ उक्त्वा त्वाणां सिद्धिर्वा स्यां गिरसो मंत्रकृतां मंत्र
कृदासीत्स पितृत्वं पुत्रकारणं मंत्रयते ॥ इत्युपक्रम्य ते देवान पृच्छंत ते देवा अभुवन् ॥ एष वो पितृयो मंत्रकृदिति
मंत्रदृष्टु रेव क्लृप्तं तत्त्ववित् ॥ पितुः पितृसदिति विमाश्रयमिह प्रिय ॥ ॥ अथ सप्तदशी ॥ अवः परेण परेण
वरेण पदावत्संविभ्रतं गौरुदस्यात् ॥ सा कूटोची कंस्विदर्थं परमात्मा स्मृत्येतेन हियुथे अंतः ॥ ॥ अत्राग्नौ ह्य
मानरुद्रतिगोरूपेण स्मृत्येते ॥ गौः गोरूपा गमनशीलौ वा आहुतिः वत्संस्तेन पोष्यं वत्सस्थानीयमग्निं अवः अ

द्वि. भा.

॥१९५॥

परिषत्स्वजाते दूयत्रयथाश्रयांतराभावाद्भयोरेकाश्रयत्वमभ्युपगंतव्यं तद्वत्सयुजसखायावित्युभयत्राप्येवयोग
ख्याते आश्रयणीये वृथ्यतरुतिवृक्षोदेहः सचोभयोः समानएव एवजीवस्य योगार्थत्वात्सरमात्मनासुचैर्महाभूतै
रारब्धत्वात्तस्योपलब्धिस्तु नत्वाच्चोभयोरपि समानतादृशं समानं वृक्षं परिषत्स्वजाते परिषजतः आश्रयतः न
चजीवस्य वस्तुतः ईश्वरत्वे कथं जीवबुद्ध्या संसारशोकाविति वाच्यं तयोर्मोहकृतत्वात् तथा चार्थवृत्तिर्वा असुंमं
त्रमाप्तायास्य संदेहनिवर्तकमुत्तरमंत्रमेव मामनेति समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नो नाशया शोचति मुह्यमानः ॥ जु
ष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशस्य महिमानमिति वीतशोक इति ॥ ॥ अस्यायमर्थः ॥ एव एवशरीरे पूर्णपुरुषः निमग्नो नि
रूढः स नृस्त्वयमीश्वरोऽप्यनीशत्वबुद्ध्या मुह्यमानो गूढः स नृशोचति ॥ संसारे अहं कर्ता सूरवीदुःखीति जननम
रणे अनुभवति यदा तु जुष्टं नित्यं तत्सं अन्यं संसारशोकातीतं ईशं परमेश्वरं पश्यति स्त्वनन्यतया साक्षात्पूरो
तितदा वीतशोकः देहव्यतिरिक्तः स्वस्वरूपसाक्षात्कारेण पगततापत्रयः स नृ अस्य महिमानमिति निरस्तस

श्री

॥१९५॥

मस्तोपाधिदस्य परमेश्वरस्य महिमानं सर्वस्य सर्वज्ञत्वादि महिमावमेति ॥ प्राप्नोति न च तद्गुणोत्तममहिमा
प्राप्यते अतस्तद्गुणो भवतीत्यर्थः ॥ तस्माद्गुणतः एव एवभेदस्तु मोहकृत इति सिद्धं ॥ अनुभवदशायां लैकिकबुद्ध्या
भेदमभ्युपगम्योच्यते ॥ तयो रन्यो जीवात्मा पि प्लवं कर्मस्वदुभूतमस्ति भुंक्ते यस्य यदुपाजितं तत्तस्य स्वादुभवति अ
न्यः परमात्मा अनश्वर आप्तकामत्वेनाशुं जानः स्पृहाया अभावाद् आत्मकामस्य का स्पृहेति श्रुतेः ॥ तस्मादवास्त
वंभेदमुपजीव्य तयो रन्यदुक्तं वस्तु तस्त्वनीश्वरशोचति मुह्यमान इत्युक्त्वा दमेद एव ॥ तादृशः परमात्मा स्यात्
न्यध्यस्तं जगत्साक्षित्वेनेक्षते ॥ अत्र द्वौ रूपौ सूक्तौ धर्मकृत्तौ विद्यादि निरुक्तगतं अस्य मंत्रस्य व्याख्यानम
नुसंधेयं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये सप्तदशोवर्गः ॥ ॥ अथैकविंशी ॥ यत्रास्य पण्डितमृतस्य भागमनिमेषं वि
दथाभिस्वरंति ॥ इति विंशस्य भुवनस्य गोपाः समाधीरः पादमन्त्राविवेशः ॥ यत्रादित्यमंडले रूपतनाः सुरा
मनगमनारुमयः अमृतस्योदकस्य भागं भजनीयमंश आदाय अनिमेषं अनवरतं विदथा वेदनेन ज्ञानेन

स्याभिरेवं कर्तव्यमिति बुद्ध्या अभिस्वरंति अभि प्रापयंति यश्च विश्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य दूतः स्वामी तथ
 तस्य गोपाः गोपयितारः क्षिताय आदित्यः स परमेश्वरः धीरो धीमान् प्राण्यनुग्रहबुद्धियुक्तः सन् मामां पावुं
 पक्तव्यं अविपक्षं प्रप्तं अत्रास्मिन् स्वकीये मंडले आबिवेशं प्रवेशयति अत्रास्मिन् मदीये देहे वा नित्यामकृतया
 प्रविष्टस्य हि देवतपक्षे अथाध्यात्मपक्षे यत्र यस्मिन् आत्मनि संपूर्णः शोभनपतनानि स्वस्वविषयग्रहणाय
 गमनकुशलानां द्विधा निचक्षुरादीनि अमृतस्य भागं अत्र विषयावच्छिन्नचैतन्यममृतमित्युच्यते ॥ तस्य मा
 गं भजनीयं स्वांशं अतिमेषं मेघरहितं अतवरतं विदथा वेदनेन वृत्तवच्छिन्नचैतन्येनावरुद्धानि अभिस्वरंति अ
 भि प्रापयंति आवरणपगमनेन तत्सोऽरयंति किंच यस्मिन् स्यात्स्य देहस्य विश्वस्य च भुवनस्य गोपाः गोपयि
 तारः क्षिताय द्वा विश्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य स्वामी अस्य देहस्य गोपाः अनेन तत्त्वं पदार्थयोरेकत्वं प्रतिपादि
 तं भवति स परमेश्वरो धीरः समाधिनिष्ठवत्सर्वदा अवित्रियः मामां पावुं परिपक्वमनस्व्यागदानादिना अप

ते आश्रयतः तयो रन्यः एकः पिप्लवं पक्ष्मपूतं स्वादुतरमस्ति अपरः अनश्वन् अभिवाकुरीति अभिपश्यति त
 दूतं द्वौ रूपौ रूपेण स्थानीयो क्षेत्रज्ञपरमात्मानौ स युजा समानयोगौ योगो नमसंबंधः स च तादात्म्यलक्षणाः
 स एवात्मा जीवात्मनः स्वरूपं यस्य परमात्मनः स च तादात्म्यो एव मन्यस्यापि स एवात्मा परमात्मनः स्वरूपं यस्य जी
 वात्मनः एवमेकस्वरूपावित्यर्थः ॥ अनेन भास्वरमत्तानुसारिणो अतिरेकिनाम्नो जीवात्मा परमात्मनो नान्यः
 स च परमात्मा जीवादन्योनानाजीवाश्रयणादिति ते निरस्तं भवति ॥ ननु संबंधो द्विष्टः स च पक्षिणो रेव भेदमपेक्ष
 ते अतः कथं मेवात्ममिति न औपाधिकं भेदं वास्तवभेदं वा चेदयं प्रवृत्तः अत एव सखायौ समानरूपानौ नन्वे
 कस्य यादृशं रूपानं तत्समानरूपं नयस्येति युक्तं स्यात् भेदः स्फुटं प्रतिभाति कथं तादात्म्यमुच्यते इति नवनव्यं न च प
 रस्परं दृष्टं तादात्म्यं किं भावः अपितु यस्य यादृशं रूपानं स्फुरणं परमात्मनः तदेव स्फुरणमितरस्यापि जीवात्मन
 इति सखायारूपं च ते एकस्वरूपा प्रकाशावित्यर्थः ॥ अत उच्यते अनेन वास्तवभेदो विनिरस्तः ॥ समानं दृष्टं

प्रातः सवने अधिउपरिगायत्रं अष्टाक्षरात्मकं आहावप्रतिरूपं गायत्रं पदमाहितं तद्यथा हो ता श्रों सा वो मिति च
क्षरेण तद्यथा शं सामो दैवमिति पंचाक्षरेण अध्युः प्रतिगृणाति तन्मिलितत्वादष्टाक्षरं संपद्यते तच्चाष्टाक्षरं
संपद्यते तच्चाष्टाक्षरं गायत्री सदृशं तस्या अपि पदस्याष्टाक्षरत्वात् । इदमेवं प्रातः सवनरूपे गायत्रं प्रतिष्ठापनं
तथा सवनांते वि शं सनांतरं मुक्थं वाचीति चतुरक्षरमाह उक्थं वाचीति चतुरस्रं अध्युः प्रतिगृणाति तच्चाष्टाक्षरं
संपद्यते । एतदेवं पदं गायत्रेण गायत्रं स्थापनं तथात्रैष्टुभं आहावप्रतिग
रणरूपं पदं निरुतक्षतं अस्ति जः तद्यथा माध्यं दिनं सवनं हो ता ध्यो श्रों सा वो इत्याहुयते षडक्षरेण अध्युः
युश्च शं सामो दैवमिति पंचाक्षरेण प्रतिगृणाति तन्मिलितत्वादष्टाक्षरं संपद्यते । इदमेवं माध्यं दिवसवनं
त्रैष्टुभं लिष्टुभाधानं तथा सवनांते वि शं सनांतरं उक्थं वाचीत्येति सप्ताक्षरमाह अध्युः श्रो कथं वाचीति चतु
रक्षरेण प्रतिगृणाति तन्मिलितत्वादष्टाक्षरं संपद्यते । इदमपरं त्रैष्टुभं त्रैष्टुभं स्थापनं अथ तृतीयं सवनं हो

श्रीः

॥१९७॥

ता ध्यो श्रों सा वो मिति सप्ताक्षरेण अहुयते शं सामो दैवमिति पंचाक्षरेण अध्युः प्रतिगृणाति तद्वा दशक्षरं भव
ति तदिदं प्रथमं जागते जागत्सं पादनं तथा अवा दवि शं सनांतरं माह उक्थं वाचीत्येति षडक्षरं भव
ति अध्युः श्रो मित्येका दशक्षरेण प्रतिगृणाति तदुभयमिलितत्वादष्टाक्षरं भवति । तदिदमपरं जागते जाग
तपदस्थापनं एवं त्रैष्टुभं छंदः सुगायत्र्या दुभयमिलितत्वादष्टाक्षरं भवति । तदिदमपरं जागते जाग
तं त्रैष्टुभं छंदः सुगायत्र्यादिसवनेषु गायत्र्यादि छंदस्त्रयपदप्रकृतिरुत्थापनं एतत्सर्वमेवरेयं ब्राह्मणे देवविशः
त्यरुतया दृष्टा दुः इति खंडे विस्पष्टमास्ति तत्तदृशं छंदसि छंदस्थापनं यजद्विदुः यएव जानंति त एवा मृतत्वं
मानशः प्राप्नुवन्त्यनुष्ठानद्वारा एव जानंती नुष्ठानेनापि पूजं न प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । तस्य साकृत्याभावादिति भावः
॥ अथ चतुर्विंशः ॥ गायत्रेण प्रतिमिमी ते अर्चुर्मर्कणं सामत्रैष्टुभेन वाचं । वाकेन वाचं द्विपदा चतुष्पदाक्षरे
ण मिसते सप्तवाणीः ॥ गायत्रेण गायत्रं छंदसा अर्चुं अर्चनं साधनं मंत्रं प्रतिमिमी ते प्रत्येकं छिनत्ति । अ

हि.भा.

॥१९८॥

कर्मसंज्ञो भवति ॥ यदनेनार्चनीति निरुक्तं ॥ प्रतिमंत्रं गायत्रेण छंदसोपनिबधं करोति ॥ उपलक्षणमेतदन्येषां छं
दसां ॥ यद्वै तरेषां छंदसामस्यैव चतुःचतुरक्षराधिक्येन छतमछंदोभिः प्रतिमिमीत इत्यर्थः ॥ यद्वै प्रतिशृङ्खलः स
मिमेतस्मिन्नर्थे छंदोभिर्मंत्रानुसंमिता च करोतीत्यर्थः ॥ अर्केण सास्त्रा उक्तं लक्षणेन मंत्रेण सामगायत्ररथंतर
संज्ञं वृत्तं सामप्रतिमिमीते ॥ नत्वेवं सामतृचे ॥ व्रियत इति सखे वृत्तं सामि विहितं अतोर्वै ॥ समेतिकुर्त्तव्यं कथमुच्य
ते ॥ वैजोतिन वस्तुनैवं सामैकस्यामैकस्यामृच्य ध्यून् अच्यूदं पश्चाद्यो न्यातदुत्तरयोगयितो यतिदेशतः प्रा
प्तं तिसृषु गाने अतएव वचनमविरुधं त्रैष्टुभेन द्विवारत्रिवारवृतेन द्विचतुर्चरूपं वा वृत्तं व्यं एवैकं छंदं प्रति
मिमीते ॥ अथ वा वृत्तं स्वकं एतावद्विस्त्रिष्टुर्वद्विरुपनिबधमिदं सूक्तमिति नादशेन वा केन वा वृत्तं वगं अनुवाकं वा
मिमीते ॥ व्रीहशेन वा केनेति सविशिष्यते ॥ द्विपदा चतुष्पदा पादद्वयबध्विराजदिछंदोनिबधमंत्ररूपेण च
तुष्पदा पादचतुष्टयोपेतेन अनुष्टुपादिमंत्ररूपेणेति इयतीति द्विपदाभिर्वर्गः इयतीति त्रिपदाभिर्वर्गः

श्रीः
॥१९८॥

गतं रजस्तमस्कृत्वेन दर्पणवदिति निर्मलसत्त्वोदितमनस्कं मां आविवेश उक्तं रूपे चित्रे आदर्शवित्तादृशं वस्तु स्फु
रतीत्यर्थः ॥ यद्वै परिपत्रिपञ्चनो हं पूर्वमज्ञानदशायां मदन्वईश्वरोस्त्रीयविद्वानृततः परमस्ति कश्चिद्विज्ञः सर्व
श्वरः स यत्तानादिलक्षण इति निश्चित्य पश्चात् गुरुणा स्त्राभ्यां स एवाहमस्मीति मत्वा एवं पारं पर्येणावगत्या
संभावनाविपरीतभावानां व्युदस्य भावनया साक्षात्कृत्य परिपूर्णः परमात्मभूत इत्यर्थः ॥ अयमेव समाधीरः पर
ब्रह्मभावविवेशो यनेनोच्यते ॥ नन्वनवछिन्नस्य परमात्मनेः सर्वस्य व्याप्तत्वात् प्राप्तिरेव नोपपद्यते स यमवप्राप्ति
द्विविधा ॥ प्राप्तप्राप्तिरप्राप्तप्राप्तिश्चेति प्राप्तस्यापि कुंठचामिवूरन्यायेनावरणज्ञानहानद्वारेण प्राप्तिरुपपद्य
ते ॥ अस्य मंत्रस्यायं निरुक्तः यत्र सपणाः सूपतना आदित्यरश्मय इत्यादिबुंदृष्टव्ये ॥ ॥ यस्मिन् नृक्षे ॥ ० ॥ यद्वै य
त्रे अधिगायत्रमार्हितं त्रैष्टुभाद्वैष्टुभं निरतक्षतं ॥ यद्वै जगज्जगत्याहितं पदं यत्तद्विदुस्ते अमृतत्वमानुक्तः ॥ ॥
तत्तच्छंदः शब्देनोच्यते ॥ गायत्रे प्रातः सवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनमिति श्रुतेः ॥ तादृशं

स्त्रो विष्टती गदुःपादत्रयमाहुः स्यथः ॥ अथवा तिस्रः ऋचः आहुः ॥ ततो होता मन्हा बलेन महिषा महत्वेन प्रवि-
 रिचे प्रेरिच्यते अन्यानि सामानि पृथक् निमित्तवान् । यद्वा गायत्र्या हुः छंदोवाची तस्य तिस्रो मूर्तिराहुः ऋमेण
 एक्षरैकादशाक्षरद्वयदशाक्षरैर्गायत्री विष्टु अगसा सैव । यस्मादेवं ततस्तस्माद्गायत्री छंदसा ब्रू निष्ठा स-
 ती मन्हा बलेन महत्वेन प्रप्रिचे सर्वाणि छंदस्य तिस्रः मलिते येनैव बलेन सममाहु तवती तादृशेनैव बलेनैव
 भवति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥ ॥ प्रवर्ग्ये घर्मधुगा न काले उपहृत्य रसादि वेदे ऋचौ
 उपहृत्ये सुदुघां धेनुमेतामिति हे इति सूत्रितत्वात् ॥ सैषा षड्विंशती ॥ उपहृत्ये सुदुघां धेनुमेतां सुहस्तो गो-
 धुमुत दोहदेनां ॥ श्रेष्ठं सर्वं सवित्तासा विषं नो भीक्षो घर्मस्तदुषु प्रवर्ग्ये ॥ ॥ अहं होता उपहृत्ये उपेया कृयामि
 किं एतां धेनुं आगच्छंती क्षीरेण प्रीणयित्री गं प्रवर्ग्यथी ॥ पुनः वीदशां सुदुघां सुहृदो गंधी ॥ उत अपि न
 एतां उक्त लक्षणं गं सुहस्तः शोभनहस्तः दोहनकुशलः गोधुक् गोदोग्धा अध्वर्युः दोहत्तु दोषि यस्या

देवं तस्मादुपहृत्य रस्यथः ॥ तदर्थं सवित्तासवनस्यानुज्ञाता परमेश्वरो नोऽस्मदीयं श्रेष्ठं प्रसस्ये सर्वं सोमया गंधी
 रं वासा विषत अनुज्ञाता तु कथमेतं तच्छ्रुतेर्यच्छ्रुत्वा हारः यत्न्यस्मात् घर्मः प्रवर्ग्यः यद्यघर्मस्य घर्मत्व-
 मिति तैजिरीयकं तन्नादशो भीधः अभिदी सतदुश्रुत्वा एव वकारार्थः ॥ तस्मादेव कारणत्वेन प्रवर्ग्यं सुहृदो गंधी
 उपहृत्य रतिः यद्वा एतं पुरो हृत्य मानां धेनुं हृष्ट्या प्रीणयित्री मेघलक्षणां धेनुं उपहृत्ये आकृयामि वर्षदोहा-
 र्थं किंचैनां धेनुं सुहस्तः शोभनदोहनकुशलहस्तोपेतो गोधुक् गोदोग्धा आदियो वा कायुर्ववा दोहत्तु दोषि त-
 दधीनत्वा दुर्षणस्य किंच तदर्थं सवित्तासवनः परमेश्वरः अस्मदर्थं अस्मादुपभोगादृष्टमपेक्ष्य सा विषत अनु-
 ज्ञाता तु प्रतिवर्धमावुरोत्वित्यर्थः ॥ किमितीदमुच्यते इत्युच्यते । घर्मः प्रीष्टः अवर्षणजनितः सस्य शोषः अ-
 भीधः अबुधः तदुषु प्रवर्ग्यं तस्मादेव कारणत्वं ब्रवीते त्रिंशद्व्यादेशो अस्यति वक्त्री सादिना खेरुः धां दसो
 भावः ॥ ॥ सप्तविंशती ॥ हिं हृषवती वसुपत्नी वसूनां वसुमिच्छंती मनसा भ्यागात् ॥ इह माश्रयभ्यां पयो अ-

हिं भा

॥२००॥

अष्टोयं सावर्धतां महते सौमगाय ॥ ॥ यथाऽहुता गौः हिं कृण्वती वत्सं प्रति हिंकारं कुर्वती वत्सनां वत्स पत्नी
क्षीरदधि आज्यादि बहु धनानां सर्वदा फलवित्री वृत्तिभ्यां वत्सनः फलवित्रत्वं तस्यैवाधि क्यं च प्रतिपाद्यते पु
नः वीरुमी मनसा वत्समिच्छेती इति शीसा अभ्यागमत् इयं आगता अष्टा गोनामेतत् अह न नीया गौः अष्टि
भ्यां ताभ्यामर्थीयपयः क्षीरं दुहां दुग्धा सा तादृशी महते सौमगाय प्रवृधाय सौभग्या यवर्धतां प्रवृधा भवतु ॥
यद्वाऽस्मै सौभगाय क्षीरं वर्धयेतां अत्रापि वृष्टिपरत्वेन यथा यो गं योज्यं हिं कृण्वती वर्षणाय शृण्वती वत्सनां गोर
सादि धनानां बहुनां वत्सं पत्नी तषामेव फलवित्री वत्सं लोकं वत्सवत्पौषणीयं मनसा दुच्छेती प्रीणयितुं अभ्यागात् अ
भिगच्छति मेघरूपा सा वा घृणा अहं तथा प्रकृतस्तं तेत्यर्थः ॥ पय उदव अष्टिभ्यां प्रव्यासाभ्यां स्थावरजंगमाभ्यां
अर्थीय यद्वा अष्टि नौ वायादित्यौ ताभ्यां सकृद्गुहां दुग्धां तौ हि वृष्टेर्मे च यितारौ शिष्टमविकृष्टं प्रवर्ज्ये अष्टि वृ
द्धे ह न समये वत्सं मातुः सकृद्गदपनीयमाने गोरमी मेदित्येषा सूत्रितं च गोरमी मेदनुक्तं मिषं तेन मसेदुपसीद

श्री

॥२०१॥

तैर्वर्जः इयं द्विपदरूपैर्वाकैश्च परिमितो नुवाक इति सूत्रपक्ष एतावद्भिः सूत्रैरनुवाक इति किंचाक्षरेणेव सप्तवा
णीः वागधिसानि सप्त छंदसि मिमते निर्माणं कुर्वति अष्टाक्षरा गायत्री एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् द्वादशाक्षरा जगती
ति अक्षरैः पादाः परिमीयंते परिमितैः पादैः छंदसि ततः पादतां छंदसां अक्षरं मूलमिति तथा च गवर्गसूक्तं
नुवाकादीनां चाक्षरं मूलमित्यक्षरं प्रशसा ॥ अथ षड्विंशी ॥ जगता सिंधुं दिव्यस्तभाय द्रथं तरे सूर्यं पर्यप
श्य पद ॥ गायत्रस्य समिधं स्निग्धं आहुस्ततो मन्हा प्रजिरे चे महित्वा ॥ जगती छंदस्कायामृच्यु सन्नं सामज
जगत् तेन ब्रह्मा सृष्टि काले सिंधुं स्यंदनं गालं उदवं वादित्यं दिवि द्युलोके अस्तभाय नृस्तं भित्तवान् जगतो वाय एष
तप इति श्रुतिः ॥ द्रथं तरे एतन्नाम केस्तं भित्तं सूर्यं पर्यपश्यत् ॥ परिदृष्टवान् प्रजापतिः तदा धारभूताय मृचिर्दृश
ति मी सूर्यं प्रति पादकं शब्ददर्शनात् असौ वा वत्स इति हि श्रुतिः ॥ अतएव तत्र सूर्यदर्शने विधीयते द्रथं तरे स्तूयमा
ने संमीलयेत् ॥ स्वर्दे ज्ञे प्रतिवाक्षेति ते साम ब्राह्मणे न गायत्रस्य गायत्र्या सुसन्तस्य साम्नः समिधः सामिधेनी स्नि

दि. भा.

॥२०१॥

॥ अथैकोनत्रिंशः ॥ ॥ अयं स शिं दे येन गौरा श्रीवृतामिमातिमायुं ध्वसनावधिभिता ॥ साचिनिभिनिहिचवारम
संविद्युद्वंतीप्रतिवविमोहत ॥ ॥ सोयं वत्सः शिं के अव्यक्तध्वनिं वुरोति ॥ येन वत्सेन गौमति अभि वृता अभा
याभितो वेष्टिता भवति ॥ किंच सा गौमयुं शं कुं मिमाति निमिमिति पुत्रस्थिता ता ध्वसनावधिभिता ध्वसनस्थाने
गतानि वा सा श्रया धिष्ठिता सा ता दृशी चिनिभिः तानैः तत्पूर्वकैः वृमिप्रवमिर्त्यनिचवारहिनीचैः वुरोतीति
तां विशिनहि ॥ मनुष्या यथा बालवृत्त्यो ह्यनस्तनपानादिस्नेहं वुर्वंति ततोप्यतिशयतियं वुरोतीत्यर्थः ॥ किंच
द्युद्वंती बहु लुक्षी रंतया विद्योतमाना वविंस्वरीयं रूपं वविंति रूपनाम रूपं प्रसूहति प्रकाशयति ॥ यद्वा वत्स
हातिशयस्वरूपं विद्युद्वंती विद्युदिवशी घटशनिप्रसूहते ॥ अयमेवोर्थः ॥ अथंति रं च शाक पूरणि नमि निरु
त्ताचार्यः ॥ विलसं देवता जानामीत्यभिमानितवान् दुर्त्यस्य तत्त्वस्य स्वरूपमसौ जानाति विलेनं व्यामोहया
मीति मनसि कृत्वा संदिग्धो भयलिंगं प्रादुरासीत् ॥ अथ तस्य पुरतः सचताम बुबुधो बुभुत्सया वता स्वरू

श्रीः

॥२०१॥

पेपप्रधुजानामितवरूपे प्रदर्शयेतिसचायं शिं के दृश्येण मृदेवता तत्र प्रतीयमानं सत्यस्वरूपमित्युपदिदेश ॥ क
थमत्रोभयलिंगत्वं वस्तुतः उभयलिंगत्वं कथं देवतैक्यमित्युच्यते ॥ अत्रोभयलिंगत्वं मुमयं यथा संप्रवर्तते स्त्री
पुल्लिंगद्वयेन मध्यमोत्तमलिंगद्वयेन च ॥ तत्कथमयं स योनेति पुल्लिंगवाचिना शब्दत्रयेण मेघाः प्रतीयन्ते अग्नि
श्रिताग्नेयादिना स्त्रीलिंगवाचकेन मध्यमिवावाक् उभयलिंगत्वं तथा विद्युद्वंती तां तं मध्यमलिंगं तत्र मेघस्य
नितनयो मध्यमिवायोः प्रतीतेः तथा सती वविमोहत दृश्यं वैर्षेण पृथिवी प्रधुद्य तस्या रसं प्रसादत्त दृश्यम
थो विवक्षितः ॥ सचादिय व्यापार दृश्यत्वं मल्लिंगत्वं तर्हि वस्तुतः उभयलिंगत्वं प्रतीतेः उभयो अपि देवतैक्यं पुल्लिंगं
सा देवतेति न्यायात् ॥ अतः कथमेक देवता सिद्धिरिति अयं स येनेत्येतेषां व्यत्यया श्रयं नेन सर्व देवतानामधिवा
मिसायाः एव त्वं श्रयणेन वा सर्ववृत्तवृत्तमिदं एव त्वं श्रयणेन वा देवतैक्योपपत्तेः ॥ अनेन मध्यमोत्तमभेदे तो भय
लिंगत्वं पक्षेपि देवतैक्यमुक्ते भवति ॥ तत एवैव वा म हात्मा देवते कृत्वा दृश्यतो देवतैक्यं अधिष्ठानभेदश्च न वि

हि. भा.

॥२०२॥

रुध्यते। अयं स शिंते। इयं सामाध्य मिद्रयावाचो धिष्टात्री देवता शिंते। अयं कथं निद्रोति। येन गौरा भिद्रता गौराति
वाङ्मासमाध्य मिद्रवा कुरुति नैव माध्य मिद्रवा कुरुति निर्दिष्टते। अपि तु मेघा तस्यां वा विद्रिं जानायां स एव विद्रिं कुरुत्य
पचयति मेघाः क्रोशंतीति वत् अयं समेघ शृङ्गं वूरोति। अथ वायं तु सोपमा मिनोति स्वतेजः सर्वत्र प्रक्षिपतीति म
युरादियजं दिवातिदी प्रंशृङ्गं वूरोतीत्यर्थः॥ अथ वा सामर्थ्यादात्मनमादियमदृशं निर्मिमीत कुत्र स्थिता ध्वस
नावधि श्रिता ध्वंसनो मेघे श्रिता सार्द्धं दृशं विनिभिः कर्मनामैतत्स्वकर्मभिर्विद्रि रूपैर्मयमरण धर्माणां स्थावर
जंगमरूपं कुरुत्य ध्वनिविवरनावैः वूरोति मनुष्यान् प्रणेता नूरोति औषध्या दिवंप्रलेनावनतं वूरोति। अथ वा च
निभिर्द्योतलक्षणैः कर्मभिः विद्युतिद्योतमानाया मीया सर्वे विद्रिं सिन प्रा निद्रुर्वीति वृथं भूतानि वै वूरोतीत्यर्थः।
विद्युद्भवति। विद्रुपता मापद्यमाना प्रतिवृत्तिमोहतव विद्रिरिति रूपनामर्हति रत्र सामर्थ्यादुपसंहारः वाची प्र
पसे हरति उदक लक्षणं पुनरावृत्तेर विमद्वार वृष्टं उदकं पुनर्धर्मिद्राले आदि सते एकस्यैव ज्योतिषस्त्रेधा वूरोणादि

श्रीः

॥२०२॥

तेति॥ ॥ सैषा षा विंशती॥ गौरमीमेदनुवत्सं मिषं तं मूधनिद्रः कृणोन्मातवाउ॥ सृष्ट्वा पांघर्ममभिवा वशाना मिमाति
मायुं पयते पयोभिः॥ ॥ गोर्धेनुः मिषं तं निर्मालिताक्षं वत्समनुष्यं अमितमेतच्छृङ्गं वूरोति मीमयति शृङ्गं वूमि
यद्वा उक्तं वत्सं आत्मानं प्रतिक्षिपति। विंच तस्य वत्सस्य मूधनिद्रमाता वै गौर्वत्सं तुलहनेन शोधयितुं उशृष्टो वधार
णे हिंदुः कृणोत्। हिंकारमवूरोत् वूरोति॥ विंच सृष्ट्वा पांघर्मस्य सा शृष्ट्वा वदनं प्रांतप्रेनस्य सृष्ट्वा रंघर्मक्षीरस्य क्षी
रणशीलं वत्सं अभिअभिउक्ष्य वा वशाना भृशं कूपयमाना शृष्ट्वा मिमाति निर्मालिताक्षं वूरोति तादृशी सती पयोभिः
प्रभृतैः क्षीरैः पयते प्यायते आप्यायनं वूरोति वत्सं च अत्रापि मेघपरतया योजनीयं एव वबाहूतमेघरूपा गौर्धे
नुः मिषं तं वृष्टिरूपक्षीरभावेन निर्मालिताक्षं लोकार्थं पुत्रमनुसृत्य मिमेर्गर्जनशृङ्गवर्षणविह रूपं वूरोति। मूधस्या
नीयो भूमिमातवाउ निर्मातुमेव संख्यादियुक्तं वृत्तं हिंदुः कृणोत्। प्रतिपदनभेदादपुनरुक्तः विंच सृष्ट्वा पांघर्म
स्त्रेष्टा रंघर्मदी संपुत्रमभिवा वशाना अभिमुख्येन वामयमाना पयोभिः रुदवैः पयते प्यायते आप्यायनं वूरोति।

पद्यमानमाचपरचपथिप्रिश्चरंतं॥ ससध्रीचीः सविषूचीर्वसानआवरीवर्तिभुवनेषुतः॥ ॥ अहंगोपां सर्व
स्य लोकस्य वृष्टिप्रकाशादिनागो पयितारं अनिपद्यमानैव दानिद पयविषणं तथा पथिभिर्विचित्रैर्मर्गैरंतं
क्षरूपैराचरंतं पराचरंतं च उदयप्रभृत्या मध्याह्नमागच्छंतं मध्याह्न प्रभृत्या सायं पराजमुखं गच्छंतं एवंम
हानुभावमादिसं अपश्यं यथा ल्येन पश्येयं विंचस आदिसः ससध्रीचीः सहीचतीः विषूचीर्विषुर्गवतीः रा
त्रावपि चंद्रभौमादिसानां प्रकाशयित्रीतिषो वसानः आछादयन् भुवनेषु भुवनैव देशेषु लंकादिप्रदेशेषु
अंतर्मध्ये व्यावरीवर्ति उदयास्तमयं बुर्वनूपुनः पुनः आवर्तते तमपश्यामीत्यर्थः॥ एषा यवै गोपा एष ही दे
सर्वगोपायतीत्याद्यस्मद्भाषणे॥ अपश्यं गोपामित्याह॥ असौ वा आदिसा गोपाः॥ सहीमाः प्रजाः गोपायती
त्यादितैस्तिशयं वं च दृष्टव्यं॥ ॥ अथ द्वाविंशी॥ यद्वै चकार न सो अस्य वेदयद्वै ददर्श हिरु गिभुतस्मात्
समा तु यो नाप रि वी तो अंतर्बुद्ध प्रजानिर्जतिमा विवेश॥ ॥ अथ गर्भवासकृत् प्रापूर्वजननप्रतिपा

श्रीः
॥२०३॥

दनेतत्परिहाययात्मात्मातव्य इत्यर्थेति प्रतिपाद्यते॥ यः पुमान् पुत्रार्थः ईं एनं गर्भं चकार वदोति विक्षिप
ति च तत्कारणभूतस्य विक्षेपद्वारेण न स पुमानस्य तत्वं वेद कूर्मणिषष्ठीवा एनं गर्भं न जानाति कथं भूतः
कथं वा वेन प्रयोजनेनेति स वक्षि नान जानातीत्यर्थः॥ पश्चात्मातुरुदरस्य उदरस्य छदरद्वारं तथा सुपसा
मनुमाने न वा दृश्यंति स तस्यो दृष्टं स काशात् सा हिरु गितनु हिरु गितं हितं नाम दृष्टं एव वारार्थः तु
निश्चये॥ अयं तमंतर्हित एव खलु यद्वै यः संसारवस्था वा ईं एनं कृषिवाणिज्यं वेदाध्ययनादिबुंचकार
सोस्य एतन्मवेतो वांतरजन्मांतरे वा तथायं ईं एनं ददर्श गिरिनदी स सुदृवं दिवं ददर्श जीवन्ममये तस्मा
दृष्टा हिरु गितु पृथगेव आचानुभूतं सर्वजन्मांतरे लोकांतपवनभवतीत्यर्थः स तादृशो मातुर्जनन्याः यो
नायो नो अंतः परिकीतः उत्त्वजरायुभ्यां कंपरितो वेदितः स नू बद्धजन्मभाक् अथवा उत्पन्नः स नू स्वयम
प्यप्यो स्यादेन बहु प्रजाः एवं गर्भदुःखमनुभवना निर्जत्यभिधानपुनर्दुःखमनुभवतिया वत्स्वरूपभूता

वि. भा.

॥२०४॥

तज्ज्ञानं अतस्तत्परिहाय यात्मा ता तव्य इत्युक्तं भवति। एवमात्मविदामभिप्रेतोर्थः नैरुक्तं तु यद्वैचकारमध्यस्थ
नो वायुर्वा मेघो वा एतदृष्ट्यद्वयं करोति सोऽस्मादपि हि रूक्। अंतर्हितः प्राणिर्वर्मवशेन कालेव विता परमेश्वर आ
दित्यः आत्मानि गूढ इत्यर्थः॥ यं हि रूक् अंतर्हितमेतददर्शयिष्यति से दृष्टे लक्ष्मणः पुत्रो मातुर्मितातुरंतर्हि
क्षस्य योनौ यो निवदु स्याधारभूतै तर्हि क्षे उभयोरंतर्हि क्षनामत्वा त्समो ह्यविशेषाभावो दृष्टव्यः। अंतर्हि क्षे
बूदेऽगो न्यामंतर्मध्ये बहु प्रजाः बहु प्रजाजनः बहु प्राण्युपकारि अथवा जनि रत्रांतरणित्यर्थः। बहूनां धाय
णां सस्य निष्पादनद्वारेण प्राणिनां वा प्रजनयिता स नू निरुक्तिं निरमाण साधनं भूमिमा विवेश प्रविशति प्राप्ते
तीत्यर्थः॥ ॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥ द्यौर्मै विता जनि ताना भिरत्र बंधुर्मै माता पृथिवी महीयं॥ उत्तानयो अस्वो
र्यो निरंतरा विता दुहितुर्गर्भमाधात्॥ ॥ दीर्घतमा ब्रवीति मोक्ष द्यौर्द्यौर्लोकः विता पालकः न केवलं पालक
मात्रं पितुर्जनिता जनयिता उत्पादयिता तत्रोपपत्तिमाह नाभिरत्र नाभे भूतो भौमो रसस्तत्रातिष्ठतीति

श्रीः

॥२०४॥

द्युतः सूर्यश्चिमा दुपपद्यते। तमू अकृण्वन्नेधा भुवे वृमिति वक्ष्यमाणत्वात्। स्तनितस्य विद्युर्द्युवो मेघविद्युतस्त
नितानामभेदाभिप्रेत्येण दृष्टं शरीरं जीवा वस्तुया अनेन देहस्यासारता देहस्यानित्यत्वं च प्रतिपाद्यते। वा न वत्
तुरगा तु स्वयापाययतूर्णगमनं सत् एजत् तन्मृगयो जीववर्जं ते पश्चात्प्राणपगमनानंतर उक्त लक्षणं सत् ध्रुव
मचलितं सतपस्यानां गृहाणां माध्य आशे ते स्यातुं चतिष्ठति आकरः पू॥ अथ त्रिंशी ॥ अनद्येतु रगा तु जीव
मेज ध्रुवं मध्य आपस्यानां॥ जीवो मृतस्य चरति स्वधा भिरमर्ये न स योनिः॥ ॥ अनत्प्राणनं कुर्वन् जीवनं जी
णो वा अथ जीवस्य वै लक्षण्यमाह। मृतस्य शरीरस्य संबंधी जीवः मर्ये न मरणधर्मवून शरीरेण स योनिः पूर्वसमानो
स निष्ठानः यद्यपि जीवस्य न जन्मास्ति तथापि वपुषस्तत्सद्भावत्वं संबंधेनोपचर्यते तदेवाह। अमर्यो अमरणस्य
भावः जीवापेते वा वदिते दं प्रियत इति श्रुतेः॥ उक्त स्वभावो जीवः स्वधा भिरश्चरति पुत्रकृतेः स्वधादौ पूर्ववत्प्रद
नैः रत्नेश्चरति वर्तत इत्यर्थः॥ इति द्वितीयस्य तृतीये एकोनविंशो वर्गः॥ प्रवर्ग्येभिश्च वे अपश्यं गोपामनि

शिवीसमाप्यते तत्तद्वृत्तामि तथात्वा मन्यत्त पृष्ठमि विंशतिरुच्यते यत्र भुवनस्य भूतजातस्य नाभिः संनाहो
बंधनं यत्र सर्वसन्नधं भवति तमि यर्थः ॥ किंचत्वात्वं वृत्तोर्वर्षवृत्त्या इव स्यात्तस्य आदिस्य सौवा आदिस्यो वृत्त
इव इति तैत्तिरीयवृत्तस्य रेतः रेतो वत्कारणं तत्त्वमिति पृष्ठमि तथा वाचः सर्वस्य वाजातस्य परमं निरति श्रुयम
नं सर्वस्य वृत्तसः कारणं एतत्प्रश्नचतुष्टयं पृष्ठमि ॥ ॥ अथैवं पृष्ठो यजमान इयं वेदिरियं नया ब्रूयते ॥ इयं वेदिः
परो अंतः पृथिव्या इति प्रत्याहेति सूत्रितत्वात् ॥ ॥ सैषा पंचत्रिंशी ॥ इयं वेदिः परो अंतः पृथिव्या अयं यज्ञो भु
वनस्य नाभिः ॥ अयं सोमो वृत्तो अत्र स्य रेतो ब्रह्मायं वाचः परमं योम ॥ ॥ पृथिव्याः प्रथमवसाः भूम्याः परो
अंतः परमंतं पर्यवसानमियं वेदिः नहि वेद्यति रिक्तभूमिरस्ति एतावती वै पृथिवी व्यावती वेदिरिति श्रुतेः ॥
तथा अयं यज्ञो भुवनस्य भूतजातस्य नाभिः संहनेन तत्रैव वृत्त्यादिसर्वपूजोत्पत्तेः ॥ सर्वप्राणिनां बंधकृत्वात्
अथ वृत्तोः वर्षवृत्त्यादिस्य रेतो यं सोमो रसात्मकः अग्नौ द्रुतः ह्यसोम रसः आदिस्यं प्राप्य वृत्त्यादिपूजं जन

नयति अयं ब्रह्मा प्रजापतिरेव वाचोमंत्रादिरूपायाः व्योम उच्छ्वरक्षकं स्थानं तत्रैवोत्पत्तेस्तत्रैव पर्यवसानाच्च ॥ ॥
इति द्वितीयस्य तृतीये विंशोवर्गः ॥ ॥ अथ षड्विंशी ॥ ॥ सप्तार्धगर्भा भुवनस्य रेतो विस्रोस्तिस्रंति प्रादेशविध
मिति ॥ तेषां तिभिर्मनसा ते विपश्चितः परिभुवः परिभवन्ति विभुवतः ॥ ॥ सर्वसर्पणस्वभावाः सप्त संख्या वा
रश्मयः अर्धगर्भाः संवत्सरसार्धगर्भास्तृतीयमुदबंधारयमाणः ॥ यद्वा जं ह्यं उ स्या र्धमध्ये दुत रिश्वे ग भवि
हूर्तमानाः भुवनस्य लोवृत्त्य रेतः सारं वृत्तिप्रदं तेन रेतो भूतास्ता दृश रश्मयो विस्रो व्यापि वृत्त्यादिस्य विध
मिति जगद्धारण व्यापारे प्रदेशेन तिष्ठन्ति वर्तन्ते ॥ किंच ते धीतिभिः प्रजाभिः मनसा जगदुपकारः वर्तव्य इति बुद्ध्या
च विभुवतः सर्वतः द्वितीया र्थे तसिः विभुवः परिभवति परितो भावयंति कृत्स्नं जगद्धारं भुवंतीत्यर्थः ॥ यस्या देवं तस्या
नेते त एव विपाद्यते बुधियुक्ताः परिभुवः सर्वव्याप्ताश्च यद्वा सप्तार्धगर्भाः सप्त महदहंकारपंचतन्मात्राणीति
मितित्वा सप्त संख्याकानि उर्ध्वगर्भाः अविच्छिन्नरूपाः विकाराश्च यायाः मूलप्रकृतिः प्रकृतिविच्छिन्नेरुदासीन

दि. भा.

॥२०६॥

स्वात्मनश्चोस भवाद्धर्मेन प्रपंचाकारेण परिणामार्थगर्भाः पुरुषाश्चास्याविच्छेदादियमि प्रायः अतएव ते पंच
प्रकृतिविकृतत्वं यस्मादेवं तस्माद्भुवनस्य रेतः कारणी कारणभूतानि तान्येव विज्ञेयं तिस्य पुरुषस्य विधर्मिणि
दिशा प्रदेष्टेन तिष्ठेति इतस्स मोने ॥ ॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥ न विजानामि यदि वेदमस्मि निण्यः स भूधो मन
सा चरामि ॥ यदा मागन्मथमजा भूतस्यादि ह्यचो अभुवे भागमस्या ॥ ॥ अहं दिवेदं यदृणं दिविश्वं अस्मि
नृकृत्स्नं प्रपंचो यहमेवास्मि भमेरुपां शं चरमार्थं यत्सर्वं नुग तोस्ति भाति स्वयमिति यो यै यच्चैरानी कप
णकारोस्ति सो ह मस्मीति न विजानामि विविच्य नाहं शिषं परं शस्त्रं जनिमिदमहमस्मीति ज्ञानं जातमपि स्वस्व
रूपमेव भवति ॥ इदं सर्वं यदयमस्मा ब्रह्मैवेदं सर्वं स ईक्षत ब्रह्मस्य प्रजायेयेत्यादिभ्यः एकविज्ञानेन सर्वं वि
ज्ञानप्रतिज्ञानात् तदव्ययमारंभणशब्दादिभ्य इत्याद्युपपत्तिभिश्च प्रपंचस्य ब्रह्मान्यत्वं सिद्धं ॥ यद्वा इव
हृ उपमार्थः यदिव यदा प प्रोक्षतानैः सर्वैः काम्यरूप्यमानु भविकु सर्वस्य यदस्ति तन्न विजानामि न प्राप्ते

श्रीः

॥२०६॥

षः रेतश्चाभं जायते अन्नादेतः रेतसो मनुष्या इत्येव पारंपर्येण जनन संबंधिनो हेतोर्कूरसस्यात्र सद्भावात् अने
नैवापि प्रायेण जनिते युच्यते ॥ अतएव बंधुः संबंधिदा तथेयं महती पृथिवी मे माता मातृस्थानीया स्वोद्भूतौ
षध्यादिनिर्मात्री यथैः किंच उक्तानयोः उर्ध्वतानयोः वस्त्रोः सर्वस्या अयो भोगसाधनयोर्द्यावा पृथिव्यो रंतेर्म
ध्ये योनिः सर्वभूतनिर्माणा अयमंतर्दिक्षं वर्तत इति शेषः ॥ अत्रास्मिन्तर्दिक्षे पिता द्युलोको धिष्ठात्र न धिष्ठा
नयो रभेदनादित्यो द्यौरुच्यते स्वस्वरश्मिभिः अथवा इन्द्रः पृथिव्यो वा दुहितुः दूरे हितयोः भूम्याः गर्भं सर्वसादा
तसमर्थं वृष्ट्युदकलक्षणं आधात् आधानं सर्वतः करोति आश्वमधिदे मध्यमे ह नि ब्रह्माद्या होत्रादयः पृष्ठा
मित्ते स न याय जमानं पृष्ठे युः ॥ तथा च सत्रितं एकैकं जमानं पृष्ठे ति पृष्ठामित्वा परमं तं पृथिव्या इति ॥ ॥ से
षा चतुस्त्रिंशी ॥ ॥ पृष्ठामित्वा परमं तं पृथिव्याः पृष्ठामित्वा भुवनस्य नाभिः ॥ पृष्ठामित्वा वृक्षो अश्वस्य रेतः पृ
ष्ठामित्वा चः परमं यो म ॥ ॥ हे यजमान त्वत्वं पृष्ठामि प्रश्नं वृरो मि पृथिव्याः परमं तं उत्तरेणं काष्ठं यत्र सर्वा पृ

रूपचर्यते ॥ एवं भूतः स नृस्वध्याने नोपलक्षितस्तद्गुणेन गृहीतः ॥ यस्यै द्वे शब्देनाभिमयं शरीरं लक्ष्यते ॥ तेन
 गृहीतः स नृप्रादेति अश्वभं वृम कृत्वा धोगधुति प्रादेति उध्वस्वर्गादिलो कं प्राप्नोति परमात्मैव सूक्ष्म शरीरोपाधि
 कः स नृ नानाविधं वृम कृत्वा तद्गुणाय जीव संज्ञां लब्ध्वा शरीरत्रयेण संबंधो लो कं तरेषु संचरति ॥ स्थूल सूक्ष्मो
 मय शरीरपरिग्रहेण लो कं गुणत्रया ॥ चितः स नृ परिभ्रमति तथा च भूयते गुणान्वयो यः पूल वृम कृत्वा कृतस्य
 तस्यैव स चोपभोक्त स विभूवरूपस्य गुणत्रयस्त्रिर्वर्त्मप्राणाधिपः संचरति स्ववृमभिरिति ॥ इदानीमुभयप्रा
 धान्येनाह ॥ तातौ भूतौ स कृमस्मि नौ शश्वंता अविभागेन सर्वदा वर्त्मनौ सर्वदा सूक्ष्म शरीरपक्षे सर्वदा सहव
 से उपपद्यते स्थूल शरीरपक्षे पिसृक्ष जातेः तत्कारणानां भूतसूक्ष्माणं सद्गुणान्ततछरीरसंबंध उपपद्य
 ते ॥ विष्णुचीना इह लोके सर्वत्र गमनौ विद्यंता अतस्तस्य लोपभोगाय सर्वत्र लो कं तरेषु गच्छतौ वर्त्तते ॥ तत्रेतराः
 अन्यं भूतत्मानं निश्चि विष्णुः ॥ नितरां विशेषेण पश्यंति जानंति अन्यमपरं देहं द्रियातिरिक्तं न चिच्छुः न जानंति ॥

श्रीः

२०७

केचन परमशदेह्यतिरिक्तं न जानंति अतो दुर्लभमात्मज्ञानमित्यर्थः ॥ ॥ अथैको न चत्वारिंशी ॥ ऋचो अक्षरे पर
 मे व्योमन्य सिं देवा अग्नि विश्वे निवेदुः ॥ यस्तं न वेद विमृचा कुरियति य इ न द्वि उस्त इ मे सते ॥ ॥ पूर्वमंत्रे देह
 स जीवात्माना बुक्तौ तयो रन्यस्य जीवात्मनः परमार्थिकं रूपमस्ति तदत्रोच्यते ॥ ऋचो अक्षरे अत्र ऋचो शब्देन
 ऋक्प्रधान भूताः संतः अपरविद्यात्मकाश्चत्वारो वेदा उच्यंते ॥ ऋगादीनामपरविद्यात्मत्वं मुंडके श्रूयते ॥ द्वे वि
 द्ये वेदितव्ये इति प्रतिलयतत्रा परा ऋचो देय जुर्वेदः सामवेदो इत्यादिना तस्याः संबंधिन्यक्षरे आदस्य क्षरस्य
 प्रसृतं सति गगि यिया तदक्षरमधिगम्यते येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यमित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धा ॥ ऋगाक्षरयोः प्रति
 पाद्य प्रतिपादक भावः संबंधः सर्वैर्वेदैः खलु ब्रह्माधिगम्यते ॥ तयोपनिषदं पुरुषं पृच्छामि इत्यादिश्रुतेः ॥ न
 नृपनिषद्गुणानां तथास्तु इतरेषां तु कथं ब्रह्म विषयत्वमित्युच्यते ॥ यद्युपीतरभागानां यागादिविषयत्वं त
 था विबुधैश्छिद्यते न ह्यशवेदनसाधनत्वेन ब्रह्म विषया भविष्यति ॥ वेदानुबचनेन ब्राह्मणविधिदिषं

तीत्यादिश्रुतेः तदेवविशेष्यतेपरमेउत्कृष्टेनिरतिशयेयोमनियोमसदृशोअलेपत्वनिरूपत्वापित्वादि
सादृश्येनयोमेकैयद्वविशेषेणसर्वस्यरक्षकेनिरधिष्ठानः भ्रमः कस्यचिदस्ति साध्यस्तस्य सर्वस्याधि
ष्ठानत्वेनाक्षरत्वात्। तादृशे तत्वे सर्वमध्यस्तमित्यर्थः। पुनस्तदेवविशेष्यते॥ यस्मिन्परमात्मनि विभूतेस
र्वदेवाअधिनिवेदुः निषीदंति उग्राभ्यतिष्ठंति तस्मिन् यद्वोक्तं लक्षणोक्तं निश्रुतिः गुपलक्षितः सर्वसंगा
वेदाः पूर्ववसाना इत्यर्थः॥ यः योमर्त्यः तन्नादृशं देवादीनां स्वरूपताभस्येदंतत्सर्वेदेस्तास्यै प्रतिपाद्यं यस्त
नवेदजाताति समर्थाः कृत्वा पूर्वोक्तेन कृणादिशब्दजातेन किंकुरिष्यति वेदनसाधनेन। अथवायोअरक्षमविदित्वा
कर्मणां कृत्वा भवति यागादीननुतिष्ठति तेन किंचिदपि कर्म कृतं न भवतीत्यर्थः। स एव स एव तत्तत्वे विदुर्जायते
तद्मे स मासते त एवे मे जातारः समासते सम्यक्कृतिष्ठंति। इच्छावधारणे। तद्मे स एव समासते। गवाम
य न। दिस हस्त्रसं वत्सरसत्र पर्यंतानि सहोपयंतिसहार्थे समूहाः। सत्रादधिकानां यागनामभावात् तेषाम

स्मिन्नास्त्यजितसर्वस्य अजाततत्त्वानुभवि कृत्यर्थः॥ तत्र कारणमाह॥ ततो हं निष्पन्नः अंतर्हितकमेतत्। अंत
र्हितगूढचित्तः चित्तप्रत्यक्षप्रणताभावेन परिच्छिन्न इत्यर्थः। तत्रोपपत्तिमाह॥ अविद्याकामवर्माभिः सम्यग्बुद्धौ
वेष्टितः अतएव मनसा युक्तः भावनासहिष्णुता बहिर्मुखेन विक्षिप्तेन चेतसा युक्तः संचरामि संसारे। अथ मन
सा संबधः चरामि इन्द्रियै परवश एव सन् संसारदुःखमनुभवामि तस्मात्सर्वस्य जानामीति परिदेवयते यावोपीनं परिदेव
नर्थत्वेनोदाजहार। अथापि परिदेवतावस्माच्चिद्रावात् यथाजि क्रिसरात्पतन्पाषाणे विलंबेन पतति तद्वत्। चि
त्तं प्रत्यक्षं मुखस्य दुःशब्दमपि तत्रैव श्रूयते कश्चिद्दूरः प्रयगात्मानमैधुदा वृत्तचक्षुरमृतत्वमभिच्छिन्निति।
॥ अथ ह्युच्यते ॥ ॥ अपाङ्ग प्राङ्गतिस्वध्यागृभीतो मर्त्यो मर्त्येनासयोनिः॥ तादाश्वेता विपूचीनावियंता न्य
न्यं चिन्तुर्न निचिन्तुर्न्ये॥ ॥ अमर्त्यः मरणधर्मयिमात्मा मर्त्येन मरणधर्मण भूतात्पनादेहेन सयोनिः समानस्तु
नया परिछेदको देहोस्ति तत्र सर्वत्र सो विद्यन्तित्यर्थः। यद्वा समानो सतिः उच्यते तत्सहवासेन वृत्तिभ्युपपत्ति

हि. भा.

1120911

नो प्रणवस्य च स्यात् न प्रतिनिधिभावः संबंधः ॥ अत्रोच्यते इत्याद्युपक्रम्य यः प्रणवमधीते स सर्वमधीते उच्यते
प्रतिपद्यते ॥ एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येकवागे तत्परममक्षरमिहोदिश्रुतेः ॥ यस्मिन्नि श्वे सर्वे देवा अधि निवे
दुः ॥ प्रणवस्य सर्वमंत्रात्मकत्वात् ॥ मंत्रेषु सर्वदेवतानां निवासात् सर्वदेवतानि वासत्वं ब्रह्माधिष्ठानत्वाद् ब्रह्मणि
सर्वदेवतानां निवासात् ॥ शिष्टमविशिष्टं ॥ अयं मंत्रो निरुद्धे व्याख्यातः ॥ अपरे तु न्यथा वर्णयति ॥ ऋचः ऋगच्छन्तो यो
जीवः तस्य संबन्धिनी अक्षरे अविनाशे व्याप्ते वा परमात्मनि जीव परमयो रौपाधिबुद्ध्या वच्छिन्ना वच्छिन्ना आभा
स विवादिभावः तस्य संबन्धसोपाधिबुद्ध्या जीवस्य संबन्धि निपरमात्मनीत्यर्थः ॥ अतएव जीवापेक्षया परमेष्ठि
निरुपाधिबुद्ध्या मन्त्रविशेषेण सर्वाधिष्ठानत्वे रक्षकबुद्ध्या मन्त्रोवायस्मिन् परमात्मनि देवागमनवन्तो व्यव
हर्तव्यो वा द्वाद्वियसंज्ञिका विभवे सर्वेपि अधिनिषेदुः निषीदंति आश्रित्य वर्ज्यंते ॥ यस्तं न वेद न विजानाति उपाध्यंश
परित्यागे तदेव स्वरूपमिति न पश्यंति ॥ स स्फूर्ते जनः विमृचा कूरिष्यति केवलं न जीवेन जीवभावेन किं फलं प्राप्स्य

五

1120911

निजननमरणादि कुंभस्यागादिति भावः ॥ ये तत्तत्त्वं विदुस्तत्त्वं इत्यादिसिद्धं ॥ अग्नितोत्रार्थाधेनुयदिकुस्मितं
शब्दं कुर्यात् ॥ तद्विद्वानोसूयवसादित्यनयावसादिकंप्रयच्छेत् ॥ तथाचसूत्रितं वास्यमानायै यवसंप्रयच्छेत् ॥ सू
यवसाद्गवती हि भूया इति प्रवर्ग्येभिरेव एवैव परिधानीयासूत्रितं ॥ सूयवसाद्गवती हि भूया इति परिदधा
ति ॥ ॥ सेषाचत्वारिंशी ॥ सूयवसाद्गवती हि भूया अथो वयं भगवंतः स्याम ॥ अहितृणमघ्ने विश्वदानीं वि
वशं धमुदकमाचरंती ॥ ॥ हे अघ्ने गोनामैतत् ॥ अहननिये हे गोतृ ॥ सूयवसान् ॥ शोभनं यवसस्य तृणादिव
स्यात्री सती भगवती भग इति धननामसर्वैर्भजनीय प्रभूतक्षीरादिधनवती इति भूयाः भव ॥ हि प्रसिद्धौ व
त्ते यवसादिलक्षणेन क्षीरादिसमृद्धिः प्रसिद्धा ॥ अथो अनंतरमेव वयं यजमाना अपि भगवता प्रभूतेन
धनेन तद्धंतः स्याम ॥ अथैकवारं सर्वमुत्तं ॥ इदानीं सर्वदा कर्तव्यमिति प्रार्थयते विश्वदानीं विश्वकालं सर्वदा
तृणमग्निभक्षय ॥ आचरंती च सर्वतो निर्गच्छंती शुभं निर्मलमुदकं पिब ॥ अयं मंत्रो यास्वे नैवं व्याख्यातः

हि. भा.

712901

सूयवसादिनाभगवतीहिमवाथेदानीवयंमगवंतःस्यामाहित्णमग्नेःसर्वदपिबचनुधुमुदकमाचरेतीति॥
॥ इति द्वितीयस्य तृतीये एकविंशोवर्गः ॥ ॥ अथैकचत्वारिंशी ॥ ॥ गौरीर्मिमायसलितानितक्षसेवृपदीद्विपदी
साचतुष्पदी ॥ अष्टापदीनवपदीबभ्रुवुषीसहस्राक्षरापरमेथोमनू ॥ ॥ गौरीःगरणत्रीकामाध्यमिकावाकू
सक्तोपाभावधुंदसःमियायत्राष्टयतिविंकुर्वतीसलितानिवृष्ट्युदकानितक्षतीसम्यक्संपादयित्रीएकप
दीएकपादेर्विताएकाधिष्ठानमेघेवर्तमानागमनेनसाधनेनवायुनाएकपदीवाद्विपदीमेघांतरिक्षायद्युधि
ष्ठानाआदिसोवाद्वितीयःतथासाचतुष्पदीपादचतुष्टयोपेतादिकूचतुष्टयाधिष्ठानाअथाष्टपदिविदिग
वेक्षयाष्टपादोपेताअष्टाधिष्ठानानवपदीउपरिगोपक्षेयासूर्येणवनवदिगधिष्ठानाबभ्रुवुषीएवंभूताभव
तेऽष्टादसःकूकःततोहीविवसोःप्रसारणंविमनयापरिगणनयासहस्राक्षराअपरिमितवचनोयंअपरिमित
यासियुक्ताबहुभायनशीलोदकवतीत्यर्थः॥कुजेतितदुच्यतेपरमेथोमनूउदकाथयत्वेनोत्कृष्टेअंतरिक्षे

अग्निः

112901

विफलंमहानेनैवप्राप्तंभवतीत्यर्थः॥कर्तृणांबहुलादुदकवचननिर्देशःअन्येत्वन्यथावर्णयंतिकूचःऋगर्चनी
यमादियमंडलंऋगादिमयंवा॥ऋग्भिःपूर्वाण्हेदिविदेवईयते।आदिसोवाएषएतन्मंडलंतपतितत्रताऋचे
सादिश्रुते॥तस्यसंबन्धिनिअक्षरेपरमेथोस्मिउक्तलक्षणेब्रह्मणितियएवोतरादित्येहिरण्यमयःपुरुषोदृश्यतइत्य
दिश्रुतेयत्तस्यसूयेयस्मिन्सर्वदेवाद्योतमानाश्चमयोनिषेदुःवर्तंतयएवतत्तनवेदसकेवलऋचाविंकुरिष्यति
येजानंतितएवविहंसःसमासतेभूम्यांसुखेनरागादिरहिताःभोजिनःसंतश्चिरकालंजीवंतिअपरेप्रकारंत
रेणप्रतिपादयंतिकूचोअक्षरेऋगुपलक्षितसर्ववेदसंबन्धिन्यक्षरेप्रणवरूपेओंकारेअविनाशिनिसर्ववेदेषुय
त्तेवाप्रणवस्यसर्ववेदसारं ब्रह्मणेश्रुयते।तानूवेदानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्वयोवर्णाअजयंताकूरुतक
रोमकूरुइतितानेकधासरमभरत्तदेतदेमिमीतिपरमेनिरतिशयेनहिप्रणवदाधिकंकिंचिन्मंत्रजतमस्ति
त्रिकूलातीतस्यब्रह्मणःप्रतिपादकत्वात्।यच्चायत्रिकूलातीतंतदयोंकरएवअमितिब्रह्मेसादिश्रुते।वेद

करणभूतामेघाद्याअधिअधिकं प्रभूतमुदकं विक्षरंति तेनोदकेन प्रदिशश्चतस्रः प्रशब्देवीत्यर्थे विदिशश्च
अथवा प्रकृष्टादिशो मुख्याश्चतस्रः तस्येषु तेष्वे तस्याः पुरुषा जीवन्ति ततः पश्चात्तदक्षरमुदकं क्षरतिसस्या
दिकमुत्सादयतीत्यर्थः ॥ सतस्रस्यादिकं विश्वेजगदुपजीवति ॥ अयमपियास्केन व्याख्यातः ॥ तस्याः समुद्रा
धि विक्षरन्ति वर्षन्ति मेघास्तेन जीवन्ति दिगाभयाणि भूतानि ततः क्षरत्यक्षरमुदकं तद्वर्षाणि भूतान्युपजी
वन्तीति ॥ ॥ अथ त्रिचत्वारिंशी ॥ शुक्रमयं धूममारुदपश्यैविषूवता परेनावरेण ॥ उक्षाणं पृश्निमपचंत
वीरास्तानि धमणि प्रथमान्यासन् ॥ ॥ शुक्रमयं शुक्रमयं शुक्रमयं शुक्रमयं शुक्रमयं शुक्रमयं शुक्रमयं
दृष्टवानस्मि दिवा धूमस्य दूरे दृश्यमानत्वात् स एव दर्शनत्वात् स एव दर्शनतयोक्तं विषूवता व्याप्तिमता एना
अनेन अवरेण निकृष्टेन धूमेन परः परस्तात् तत्कारणभूतमिममग्निमपश्यं अहं यजमान इत्यर्थः ॥ किंचोक्ष
णं कूलशस्यसेत्तारं पृश्निं शुक्रवर्णं प्राप्नुते ॥ नेन पूलमिति स्वयं प्राप्नुत इति वा पृश्निर्वहिरूपः सोमः तं वीराः

श्रीः

विविधरणकुशलाऋत्विजः अपचंत ॥ अधात्वर्थानादरेण तदुपप्रत्ययः ॥ कुरोत्यर्थः स च कुर्यात् सामान्यवचन
अत्रौचित्यादभिषवणं संपादितवन्त इत्यर्थः ॥ तानि तत्साधनान्यनुष्ठानि प्रथमा प्रथमानि प्रकृष्टानि फलानि
फलपर्ववसानीयानि आसनसंपादितानि च सवन् ॥ यद्वाहं क्षा अभवत् पूर्वते देवाः शकृतापच्यत् ॥ यसा
थं तद्भुवो धूमो मेघमासीत् तदुच्यते तस्य रत्नेन वा मेरो व्याख्येयो यै विचक्षते ॥ ॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥ ॥ अ
यः के शिनऋतुथा विचक्षते संवत्सरे वपत एव एषां ॥ विश्वमेवो अभिचष्टे शची मिथ्री जिरे वृस्य ददृशे नरु ॥
॥ त्रयः वृशस्ठानीय प्रकृष्टरश्मियुक्तास्त्रयो ग्राह्यवायवा ते च ऋतुथा काले विचक्षते विविधलक्षणं
भूमिं पश्यंति तेषां पृथक् पृथक् कार्यमाह ॥ एषां मध्ये एकौग्निः स वत्सरे तोते सति संवत्सरं वपते दाहेन के श
स्थानी योषधि वनस्पत्यादिके श उदेनेनापि तत्कार्यं कुरोति ॥ एकः अन्यत्र आदित्यो विश्वं सर्वजगत् शची
भिः स्वकीयेः प्रकृष्टवृष्ट्यादिवृमीभिः चष्टे ॥ सर्वतः पश्यति ॥ एकस्य वायोः प्राजिर्गतिर्दृश्यते सर्वैः नरुपं

दि. भा.

॥ २२॥

सक्षत्वात्स्यर्शश्च धृतिवैपल्ये गम्यत इति हि न्यायविदो वदन्ति। अयमेविसंज्ञो यास्केनैवं व्याख्यातः। अयः वेदो
न क्रतुश्चा विचक्षते काले काले निविपश्यति संवत्सरे वपत एषामित्यग्निः पृथिवी दहति सर्वमेको निविपश्यति
कर्मणि रादियोगातिरेकस्य दृश्यते न रूपमिति। वाग्देवते पशौ चत्वारि वागिति हविषो नुवाक्या चत्वारि वाक्परिमि
ता पदानियजेन वाचः पदवीयमायमिति सूत्रितत्वात्॥ ॥ एतेषां पेच चत्वारिंशी॥ ॥ चत्वारि वाक्परिमिता पदा
नितानि विदुर्ब्रह्मणा ये मनो विणः॥ गुरुत्रीणि निहिताने गयेति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति॥ ॥ वाक्वाचः कृत्वा
या पदानि चत्वारि परिमितानि लोके या वागस्ति सा चतुर्विधा विभक्तेः सार्थः। तानि पदानि ब्राह्मणः वेदविदः स
ती विणो मनसः सती विणो मेधाविनो विदुर्जीनेति तेषां मध्ये त्रीणि गृहानि यानि हितानि तानि हि स्थापितानि ने
गयेति न चेष्टयं तो न प्रकाशं त इत्यर्थः। वाचस्त्वरीयं पदं मनुष्या अतस्त्वाश्च वदन्ती। व्यक्तमुच्चारयंति व्यव
हरन्ति कानि तानि च शरीरानि। अत्र बहवः स्वस्वमतानुरोधेन बहुधा वर्णयन्ति सर्ववैदिकवाग्जालस्य संग्रहः

श्रीः

॥ २२॥

केचिदहुः। गौरीः गरुडशिलाश्च ब्रह्मास्त्रिका वाक् गतिप्रतिष्ठार्थे धातुः प्रतिष्ठितानि घंटादिद्रव्याणि तक्षती
तद्वचकत्वेन निष्पादयंती एकपदी अव्याकृतत्वेनैव प्रतिष्ठाना एकरूपा वा प्रणवात्मना द्विपदी स्फूर्तिरूपेण
न पादद्वयवति चतुष्पदी नामाख्यातो पसर्गनिपातभेदेन अष्टपदी आमंत्रितसंहिताया भेदेनाष्टपदानवप
दी बभ्रुवुषी साययैरुक्तैरष्टभिर्नवपदी अथवा सनासिके उरः कंठादिषु नवस्फुटेषु भवती पश्चाद्दुविधा भि
व्यक्तिमुपेयुषा परमेव्यो मनु उल्लसद्दृढया कूशे मूलाधारे सहस्राक्षरा अक्षने काकारेण व्याप्ता अनेकध्वनिप्रका
रा भवतीत्यर्थः॥ अयं मंत्र आचार्यैर्नैवं व्याख्यातः। गौरीर्मिमांसासहितानि तक्षती कुर्वत्येकपदी मध्यमेन द्विप
दी मध्यमेन चादित्येन वा चतुष्पदी द्विगुणश्चावांतरादिगुणश्च नवपदी द्विगुणश्चादित्येन वसहस्रा
क्षरा बहुदका परमेव्यवने इति॥ ॥ अथ द्विचत्वारिंशी॥ तस्याः समुद्रा अधिविभ्रंति ते न जीवन्ति प्रदिशश्च
तस्य॥ ततः क्षरत्यक्षरं त्रैलोक्यं तद्विभ्रं मुपजीवति॥ तस्या उक्तायाः गोः सवाग्नात्समुद्रः दृष्ट्वा द्रव्यं समुद्रं नाधि

तियाज्ञिकाः ऋग्यजुः सामानि चतुर्थे व्यावहारिकीति नैरुक्तं सर्पाणां वाग्वयसं क्षद्रस्य सरीसृपस्य चतुर्थे व्यावहारिकीति हि सिद्धः पशुषु तृणविनेषु मृगेष्वास्मिन्नेत्यात्मवादिनः अपरेमातृकाः प्रकारांतरेण प्रतिपादयंति। परापश्यंती मध्यमा वैखरीति चत्वारोति। एकैव दैर्घ्ये वाक्यमूलकारा उदिता सा परे सूच्यते। नादस्य च सूक्ष्मत्वेन दुर्निरूप्यता। सैव हृदयगामिनी पश्यंती सूच्यते योगिनिर्द्रुंशक्यत्वात्। सैव बुद्धिगता विवक्षा प्राप्य मध्यमे सूच्यते। मध्ये हृदयस्येन नीयमानत्वात् मध्यमा अथ यदा सैव वज्रे स्थिता तात्त्विकेष्वादि व्यापारेण बहिर्निर्गच्छंती तदा वैखरी सूच्यते॥ एवं च चत्वारि वाचः पदानि परिमितानि मनीषिणो मननस्य मिनः स्वाधीनमनस्वाः ब्रह्मणाः वेदाख्यस्य शृङ्खलणः अधिगंतारो योगिनः परादि चत्वारि पदानि विदुर्जानंति तेषु मध्ये त्रीणि परादीनि गुरुनिगुहानि हि तानि हृदये हृदयंतर्वात्तितात्तुरीयं पदं वैखरी संतुल्य मनुष्याः सर्वे वदंति व्याकरणप्रसिद्धानां माख्या तादिपक्षे मनीषिणो ब्रह्मणाः प्रकृतिप्रत्ययादिविभाग

श्रीः
॥२९३॥

ज्ञाः ये विदुः स्तानि पदानि जानंति अर्वाग्योगविदः पामराः वयैवाङ्मयस्य तुरीयं चतुर्थं वाचं वदंति व्यवहरंति अथ प्रकाशनाय प्रयुज्यते। अयं मंत्रो निरुक्ते व्याख्यातः सोत्राकनुसंधेयः अथापि ब्राह्मणं भवति सा चैवावसृष्टा चतुर्धा धीव्यभजे देष्टव्यो वेदेषु त्रीणि तुरीयाणि पशुषु ततो यागवत्परिच्यतं तां ब्राह्मणेन्यदधुस्तस्माद्ब्राह्मणा उभयो वाचं वदंति याचं देवानां यत्नमनुष्ठाणमिति॥ ॥ अथ षट्त्वारिंशी॥ ॥ इदं मित्रं वरुणमग्निमादुरथो दिव्यः स संपजो गुरुमात्॥ एवं स द्विप्रा बहुधा वदंति त्रिं यमं मातरि श्वानमादुः॥ ॥ अमुमादिय मेरुवयी विशिष्टमिन्द्रमादुः तथा मित्रं प्रमीते मरुणा आता सं अहरमिमानिनमेतन्नाम वंदे वमादुः वरुणं पापस्य निवारकं रात्र्यग्निमानिनं देवमादुः॥ तथा अग्निं अंगनादिगुणविशिष्टमेतन्नाम वमादुः॥ अथो अपि च यमे वादिसो दिव्यो दिवि भवः सूपर्णः सूपतनो गुरुमात् नूरणवान्यक्षवान् चैतन्नाम वंदो यः पश्यस्ति सोपयमेव यमेव स्य नानात्वमित्युच्यते अमुमेवादिय मेव मेव वस्तुतः संतं विप्रामेधा विनः देवतत्वं विदो बहुधा वदंति

तत्र कार्ये कुर्यात्तेनैवाद्यात्मनां बह्वन्ति एक एव महानात्मा देवता सूर्यस्य ब्रह्मणो न्यत्वे सर्वस्य सुतं भवति अत्र
ये केचिदग्निः सर्वदेवता इति श्रुतिः अयमेवाग्नि रुतरे अपि ज्योतिषीति मत्याग्रे रेव सर्वत्र प्रतिपादको यं
च इति अपरे वदन्ति तस्य द्वे प्रथमो अग्निश्च उद्देश्य तममग्निमुद्दिश्येद्वाद्यात्मकत्वं वृथनं अयं मंत्रो नि
रुक्त एव व्याख्यातः इममेवाग्निं महोतं वात्मानमेव मात्मानं ब्रुधामेधा विनो वदन्ति इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निं दि
व्यं च गरुत्मतं दिव्यो दिवि जोगरुत्मा नृगणवानृगुर्वात्मा महस्मेति वेति ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये द्वाविंशो व
र्गः ॥ वर्षाग्नौ ष्यांति स्रः पिंरा हो तव्याः तत्र कृष्णं नियानमिति तृतीयस्यानुगाव्या कृष्णं नियानं हरयः स
पणां नियुत्वं तो ग्रामजितो यथा नर इति ॥ सैषा सप्त चत्वारिंशी ॥ कृष्णं नियानं हरयः स्रपणां अपो वसानां दे
वमुत्सतंति ॥ त आ वृत्रं स दना वृत्तस्यादि ह्युतेन पृथिवी व्यहृते ॥ कृष्णं निरुक्त्वा वर्णं नियानं नियमेन गच्छं
तं मेघं हरयः उदकस्य हर्तारः स्रपणाः शोभनपतनारश्मयः अपो वसानाः उदका निवासयतः मेघे स अ

पाभूदयस्तिस्त्रो व्याहृतयः प्रमेव एक इति वेदत्रयत्वात् तस्या व्याहृती नामेव सारसंग्रहभूतत्वादकाराद्यात्म
कस्य प्रणवस्य इति स प्रणवस्य व्याहृतिषु सर्वा वाक्यरिमितेति केचन वेदवादिनो वदन्ति अपरे व्याहृत्यणम
तानुसारिणो नामरण्यातो पसर्गविपातभेदेन क्रिया प्रधानयाख्यातं द्रव्य प्रधानं नाम प्रागुपसृजते अख्या
तपदस्यैकपसर्गः प्रदिः उच्चावचेष्टार्थेषु विपातनान्निपातः अपितु चेयादिः एतेष्वेव सर्ववाक्यरिमितेति
अपञ्जयाः कृत्स्नायाः वाचः चतुर्थ्या व्याहृतत्वात् वाग्वैपराय्या कृता वदन्ते देवा इन्द्रमब्रुवन्निमाना वौचे व्याकुर्वि
तिसो ब्रवीद्वृणो मह्यं चैष वायवे च सा हृष्टा ता इति तस्मादैद्रवायवः सह गृह्यते तामिन्द्रो मध्यतो वक्रस्य वा
कुरोस्तस्मादियं व्याकृता वागुद्यत इति श्रुतेः अन्ये तु याज्ञिकी मंत्रः कृत्यो ब्राह्मणचतुर्थी लो विवेति याज्ञिकैः स
माख्यातानुष्टेपार्थप्रकाशकदिमंत्रविधानप्रतिपादको वेदविभाग इति मंत्राः कृत्योत उर्ध्वमियादिनोक्तः मंत्रत
स्यार्थप्रकाशके दक्षिणभागे ब्राह्मणभाषा विषया गामानयेत्यादि रूपा व्यावहारिकी एषेव सर्वाकारियमिते

स्वकं केतजानाति तस्मिन् च के साकं सहशं वी न रथ चकस्य शं वरव अत्र पुरस्तात् उपचारे पि न शृङ्ग साम
 थ्यादियमथयः यस्मिन् च वि सं वत्सर च के त्रि शताः एतत्संख्या कः षष्ठिर्न न शृङ्गार्थे षष्ठीर्न न शृङ्गार्थे षष्ठि
 आरोः अरस्थानीयान्यहानि अर्पिताः अर्पितानि वी दृशानि तानि चला चला सः एकश्चल शृङ्गे द्वि भविं प्राप्ताः
 चलाः चलन स्वभावा न्यहानीत्यर्थः चरिचलिदिवदीनामय वस्त्र भ्या सस्येति द्विचनमागमश्चतत् लुक्
 शिश्च ह वै त्रिणि च शतानि सं वत्सरस्याहानीति ब्राह्मणो द्वादश प्रथयश्चक्रमेकमिति मासानां मास्यमानादिनि
 रूतं ॥ ॥ सैवैकोनपंचाशी ॥ ॥ यस्ते स्तनः शृङ्गयो यो मयो भूये न विश्वपुष्प सिवायिणि ॥ यो रत्नधावस विधः
 सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे ॥ ॥ हे सरस्वति तव संबंधीयः स्तनः स्तनवष्टि अरस्थानीयानां प्राणिना
 माप्यायनकारी लोके वै वै दिक् शृङ्ग रूप स्तनः शृङ्गयः शृङ्गयानः तव देहे वर्तमानः यश्च स्तनो मयो भूः
 रसास्वादिना शृङ्गस्य भावयिता येन स्तनेन विश्वा सर्वाणि कार्याणि वरणीयानि अभिमत रूपाणि धन

श्रीः

॥२९५॥

निपुणसिभोक्तु स यश्च स्तनो रत्नधावद्विधर मणीय रसानां धारयिता यश्च वस विधः वसूनां वा स पितृ
 णां धनानां वेत्ता लब्धा वेदयिता वा ॥ द्विचयः स्तनः सुदत्रः शृङ्गे भन दानः सुदत्रः वृत्त्याण दान इति निरुक्तं ॥
 अत्रासेतद्यं छंदश्च वषां स्तनस्याति प्रशस्तत्वापनार्थं हे देविते तादृशं सर्वप्राण्युपकारवं सक्तमयं स्तनं रत्न
 स्मिन् चर्मणि रत्नानी वाधत वे अस्माभिर्धातुं पानय कः वुरु ॥ ॥ अग्निमंथनेन यज्ञेन यज्ञमि ते वा परिभानीय
 यज्ञेन यज्ञमयजंत देवा इति परिदध्यदिति सूत्रे तत्त्वात् ॥ ॥ सैवापंचाशी ॥ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि ध
 मणि प्रथमान्यसन् ॥ ते ह नाकं महिमानः सचंत यत्र पूर्वं साध्याः संति देवाः ॥ ॥ देवा व्यवहर्तारो यजमाना
 यज्ञेन निर्मथ्याग्निना यज्ञं होमसाधनमाहवनीयं अयजंत पूजितवंतः अनुष्ठानाय संयो जितवंत इत्यर्थः
 यदग्नावग्निमथित्वा प्रहरति तेनैवाग्नय आतिथ्यं क्रियत इति हेतैस्तिरीयकं ॥ तानि धर्मणि अग्नि साधनानि
 कर्मणि प्रथमानि प्रथम इति नो मुख्यनाम प्रकृता नि प्रकृतमा न्यासन् पूज प्रसव समर्थान्यभवन्ति इत्यर्थः ॥

हिं भा.

॥२१६॥

तेहवयं यजमानाः नावंनास्मिन्नवमस्तीति नाकः स्वर्गः तं महिमानः माहात्म्ययुक्ताः सचंतसंगताः ॥ वीटुशं ना
कं यत्रयस्मिन्नाके पूर्वपूर्वतनाः साध्याः साधनाः यज्ञादि साधनवतः वूमदेवा इत्यर्थः ते सचंत निवसंति तं स
चंत तस्मादिदानीमपि मनुष्यैरेवं वर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ यद्वा देवा इदानीं देवभावमापन्नाः पूर्वयज्ञेन अग्निना पशु
भूतेन यज्ञं यद्यप्यग्निमयजंतं पूजितवंतः ॥ अग्रे देवमूर्तिभेदेन देवत्वं च पशुत्वं च दृष्टव्यं ॥ अग्निः पशुग
सीत्तमा लभंत तेनायजंतं तेति श्रुतेः ॥ शिष्टं पूर्ववत् ॥ यत्रयस्मिन् स्वर्गे निमित्तं भूते सति पूर्वपूर्वतनाः साध्याः दे
वाः साधनं छंदो मिमानिनः ॥ अदित्या अंगिरसश्च ते अग्निना मिमयजंतं ते स्वर्गं लोकं मायनिति ब्राह्मणं ॥ एते देवाः
स्वर्गे सति भवंति स्वर्गप्राप्त इत्यर्थः ॥ यद्वा यज्ञेन ज्ञानादियज्ञेन यज्ञं विष्णुं अयजंतं पूजयंति ॥ तेनावं विष्णुत्वे
कं महानुभावाः सचंतसंगं छंतं ॥ यत्र पूर्वसाध्यादयो देवाः सति तत्स्थानं अग्निना मिमयजंतं तं देवा इत्यादि
निरुक्तमनुसंधेयं ॥ ॥ अथैकपंचांगी ॥ समानमेतदुदकमुच्चैः सवचा हभिः ॥ भूमिं पर्जन्या जिचंति दिवं जि

श्रीः

॥२१६॥

हिर्मघाः पूरयंत इत्यर्थः अंतर्भावितव्यमर्थं हि कर्म कर्त्तव्यं यद्वा कृत्स्नं नियानं नियमनं रात्रिः देवानां हिरात्रिदीप्ति
णायनं तत्प्रति तस्मिन् वर्षं काल इत्यर्थः ॥ एवं कुर्वतो दिवं द्युलोकं तदाभियमादियं चोद्दिश्योत्पतंति उर्ध्वं गच्छं
ति ते रश्मयश्च तस्य सदनात् उदकस्य स्थानादादियं मंडलात् उदवत्त्रन् आवर्जंते अचचि आगच्छंति अदित
अनंतरमेव यद्वा गच्छंती तदानीमेव घृतेदकेन पृथिवी व्युद्यते विविधं विद्युते कृत्स्नं नियममनं रात्रिदि
यस्य हरयः संपण्णा आदित्य रश्मय इत्यादि निरुक्तं दृष्टव्यं ॥ ॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥ ॥ द्वादशप्रधयश्चक्र
मेवं त्रीणि नभ्या निवृत्तं तच्छिवेत् ॥ तस्मिन् सावं त्रिशतानां कवोपिताः पश्चिन् चत्वारं चत्वारः ॥ ॥ द्वादश एत
त्संख्याकाः प्रधयः प्रहिता वर्त्तंते तत्स्थानीयाः द्वादशमासा एवं अद्वितीयं चक्रमणस्वभावं संवत्सरं च चक्रं श्रितः
तथा त्रीणि त्रिसंख्याका निनभ्या निनभ्याश्च या किं पूतका नि संवत्सरनीयानि ग्रीष्मवर्षा हेमन्तरा न्यानि आश्रिता नि
यस्वास्त्यश्चक्रस्य द्वादशपरिधयो नाम्यरहंति त्रीणि पूतका नि संति तद्दत्तकालचक्रस्य वृत्तं कोपिमहान्त

द्विभा

॥२१७॥

गस्येन्द्रमरुतां

दकं ओषधीनां ओषधीः दर्शितं ददातीति दर्शयंतमिदं ॥ यद्वा ओषधीनां गमिदृशितमिति पृथग्विशेषकं
किंच अमीपतः अनुकृत्येन वृष्टिभिस्तर्पयंतं जगत्सीणयंतं यद्वा अमीपतः अभिगमनवतः सलिलाधारात्
तदा गदा नूतर्पयंतं अथवा अभिगंतं सरस्वतं उदकं तं सरस इत्युदकनामकं देवं सूर्यं वा अवसेरक्षणात्
जो हवीमिषुनः पुनराह्वयामि ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥ इति प्रथमे मंडले द्वाविंशोऽनुवाकः
त्रयोविंशोऽनुवाकः पंचदशसूक्तानि तत्र कृयाश्रमेति पंचदशैः प्रथमं सूक्तं त्रैष्टुभं अत्रानुक्रमणिका कृया
पंचोना संवादे स्तृतीयाद्याः क्रौंचो मरुतां वाक्यं अंयस्तृचोगस्यस्य च त्रिष्टुष्टुस्यैकौ दृशी च मरुतां निरोक्तेति
अत्रैकागस्य मरुतां संवादः प्रतिपद्यते ॥ तत्र तृतीया पंचमी सप्तमी नवमी नामरुद्रा क्यरूपत्वात् त एव वृ
यः यस्य वाक्यं स एव क्रौंचिरिति न्यायात् अंयस्तृचस्यागस्य वाक्यं तान्यायवादेन तस्य मरुद्राणं कृद्रुद्रौ दे
वता संवच्चतुर्विंशकयो मरुत्वतीयशस्त्रे विविधानात् पूर्व एतस्मिन् यदियं न्याय्यं तृतीय इति खेदे स्मृति

युजो

श्री

॥२१७॥

कृयाश्रमेति च मरुत्वतीये पुरस्तात् सूक्तस्य शंसेदिति अभिपूवि कृपंचमेह निमरुत्वतीये एतदेव सूक्तं पंचम
स्य कृयाश्रमयस्मिन् गम्यं गतिमध्यं दिन इति सूत्रितत्वात् महाव्रतेति मरुत्वतीये एतदेव निविधानीयं
सूक्तं कृयाश्रमेति च मरुत्वतीयेति सूत्रितत्वात् ॥ अस्य विनियोगं शौनकाह ॥ श्रुतिपुत्रसूक्तं हि
त्रैश्वर्यं रज्यं चिद्वीर्यं ॥ नियं सनियती भूत्वा सूक्तं तु मनसा जपेत् ॥ कृयाश्रमेति चैश्वर्यं कृत्वा चर्यं नृपदि
जैः ॥ श्रुत्वा परं हस्यं च गुणैरप्याह शौनकाह ॥ तत्र प्रथमं ॥ कृयाश्रमा सवयसः सनीलः समान्यमरु
तः संमिमिक्षः ॥ कृयाश्रमो कुत एता स एते चैति श्रुत्वा वृषणो वसूया ॥ इदं वाक्यं ॥ मरुतः सवयसः समान
वयस्कः समानस्थानाः एतेन मरुतः कृयाश्रमा वैरपि दुर्विनयया शौनकाह ॥ समान्या सर्वे कामे वरूपया
महत्या युक्ताः यद्वा श्रमेत्युदकनाम उक्तरूपया श्रमा उदकेन संमिमिक्षः तदर्थं एते मरुतः कृयाश्रमनिश्चय
यामिति मया कुतो देशादे एता सः आगंतारः आगत्या च ते वृषणो वसूतिरो युवान इत्यर्थः ॥ वसूया वसू

अ

यथा संपास्य लुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः॥ धने छया। यद्वा वसवो वासयिता रो व नै व सो य जा दे वः॥ श्राव्यं बलं वृद्धि
प्रदानजनितलोके अर्चति पूजयति जगति कुर्वति यद्वा मम बलं वर्धयंतीत्यर्थः॥ मरुतो है नं नाज दु रिति श्रुतेः
अत्रेदं मरुत्संवाद्रूपे सर्वत्र प्राणजीवात्मपरतया वियोजनीयं॥॥ अत्रापीदं श्रुते॥ अथ द्वितीया॥ कस्य ब्र
ह्माणु जु जु पु यु वानः को अधरे मरुत आववर्त्त॥ त्रये नो द्रवध्रज तो अं तरिक्षे वे न म हा मन सा री र मा म॥॥
युवानो नित्यतरुणाः महानुभावाः मरुतः कस्य महाभागस्य ब्रह्माणि परिदृष्टा भि हवीं वि जु जु पुः से वं ते वूर व म
हे। नै धरे स्वकीये यागे मरुत एता नो व व र्त्त यो गां त रे भ्यो नि व र्त्त यं ति। दु र्निग्रह त्वे दृष्टं त मा ह॥ अं तरिक्षे व
ज तो ग द्रु तः॥ त्रये नान् शं स नी य ग म ना ने त न्ना म कान् पा क्षे ण द्रव वे न प्री ति सा ध ने न म हा म हा त म न सा म न न व
ता स्तो त्रे ण री र मा म र मे म हि॥ अथ मरुतः दं द्रे णो ज्ञाः तृ ती य या न या प्र ति ब्रु व ते॥॥ अथ तृ ती या॥ कुत
स्व मि द्र म हि मी नः स न्ये द्यो या सि स ह्य ते किं त रू था॥ सं प द्रु से स म रा णः श्रु भा नै र्वो चे स्त नो ह रि वो य ते अ स्ते॥

श्री
॥२९८॥

नैत्यग्रयः॥॥ एतस्मिन्नुदकं समानं स एव रूपमित्यर्थः। अहभिः वै श्विदहोभिः ग्रीष्म काली नै र्ने दा चैः उर्ध्वं ग
छति तथा हभिः वर्षा काली नै र्व तं उ द कं अव चै ति अ वा द मु खं च ग द्रु ति। च रा यो गे प्र थ मे ति प्र थ मा वि म कि
नं नि ह न्य ते। इ ति म ना ज्यै रे व भू मि प्रा प्रो ति त दे वो च्य ते। प र्जन्याः प्रा ण यि ता रो मे षा भू मि जि न्वे ति। उ द क स स्या द्ये
न स स्या द्यु त्पा द न द्वा रं भू मि षा प्रा ण यं ति। त था अ ग्र य आ ह व नी या द्याः स्वे द्भु ते आ द्यु त्पा दि वं द्यु लो कं स्फु टा नं जि न्वे
ति प्रा ण यं ति। स र स्व द्दे व ता अ ग्र य आ ह व नी या द्याः स्वे द्भु तेः आ द्यु त्पा दि वं द्यु लो कं स्फु टा नं जि न्वे ति प्रा ण यं ति। स
र स्व द्दे व ता रू पे षो दि व्यं स्र प णं मि ति व पा या या ज्या॥ दि व्यं स्र प णं व य सं वृ हं तं स वा ह धै न यो षि ण स्वि ति स त्रि त वा
तू। अ न्वा रं भ णि या यो स र स्व द्या गे ए षै व या ज्या सू त्रि तं च। दि व्यं स्र प णं व य सं वृ हं तं म मा स वं स वि तु र्य ये ति॥॥ स
वा हि पं चा ग्री॥॥ दि व्यं स्र प णं व य सं वृ हं तं म पां ग भे द र्ज्ञा त मो ष धी नां॥ अ ग्री प तो वृ षि मि स्त र्प यं ते तं स र स्वे त
म व से जो ह वी मि॥॥ दि व्यं दि वि भवं स्र प णं शो भ न ग म न ग्री तं वृ हं तं म हा तं अ पां ग भे द स्यु द कानां ग भे द स्यु

हि. भा.
॥२१९॥

मेव अपितु यजमाना आशसीते मा मेव वर्धयंते किंचोक्ता निशस्त्राणि मा प्रति हर्यंति कुमयंते मा मेव शंसंती
त्यर्थः ॥ किंच नो स्मदीया विम्रादूरी इमा व ह्वेत ते ॥ निगंतव्या निहविरादीनि अधु अभिप्राप्तुं मावहवः अभिम
तदेशं प्रापयंतः अत एव शीघ्रं गच्छामि युष्माभिः परितः प्राप्तुं गंतव्यमिति यर्थः ॥ अतो स ह्यदिति मंतव्यमिति
भावः ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ अतो वयं मंतमभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तत्वाः शुंभमानाः ॥ महोभिरेता उप
युज्महे ॥ चिंद्रः स्वधामनुहि नो बभूथ ॥ ॥ एवमुक्ता मरुतस्तमेवं ब्रुवते ॥ हे इंद्र त्वं यस्मादेवं कारयि अत
कारणात् कालादयमपि अंतमेभिः अंतं कृता मे रश्मि युजानाः युक्ताः संतं वीदुः स्वक्षत्रेभिः स्वायत्तबलैः
किंच महोभिस्तेजोभिः तन्वा आत्मा शरीराणि शुंभमानाः दीपयंतः हर्षं प्राप्नुवाना इत्यर्थः ॥ यद्वा महोभिः स्व
महत्वेन युक्ता वयं एता नृगंतु नृक्षे प्रमुपयुज्महे तव साकं हविरादिस्वीकुर्म इत्यर्थः ॥ हे इंद्र त्वमपि नो स्मत्सं
बंधि स्वधा उदकं बलं वा अनुबभूथ इति स्मात्तत्त्वोदकजन्यं हविरनुभवसि खलु हि शब्दः परस्परं पदार्थ

श्री
॥२१९॥

भावप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ कृ १ स्यावो मरुतः स्वधासी
द्यन्मा मेकं समधत्तारिहये ॥ अहं ह्य १ प्रसविषस्त विष्मान् विरुवस्य शत्रो रनमं वधस्मै ॥ ॥ स्यावो स्वधी धा
तुदुदकं तद्वत्वं वा युष्माकं संबंधि कृतासीत् कुत्रासीत् नैव रक्षादित्यर्थः ॥ अस्माकमुदकं त्वमनुभवसीति ब्रूय्य
द्यस्मात्स्वधा एकमसहायस्य कृमो अतिहये वृत्त्यर्थं मेघहनने कूर्मणि वृत्रवधे वा समधत्ता सहितमभूता समा
सीदिति संबंधः ॥ असहायस्य कृथमिति मतां सत्स्य तीत्यत आह ॥ अहं हि खलूयः उद्गूर्ण उद्गूर्ण विरुवस्य विरुव
वान् तु विष्मान् महत्वापो तस्मिं योस्मादतिबले हंतस्माद्विरुवस्य कृत्स्नस्य शत्रो मेघस्य शत्रो मेरि वा यं कूर्मलि
षष्ठी सर्वशत्रुसंघे वधस्मैः वधस्मैः शोधनेः बाधवो शतैरित्यर्थः ॥ यद्वा वध इति वज्रनाम वज्रस्यासनेः
पणप्रकारेण नमं अनमयं अंतमभिरित्यर्थो यं वशीकरोमीत्यर्थः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ भूरिचकथयुज्ये भिरस्मे
समानेभिर्हृषभपौंस्येभिः ॥ भूरिति हिरण्यवामाश विष्टेन्द्रकृत्वा मरुतो यदृशम ॥ ॥ अथैवं भूतमिंद्रं पु

नराह ॥ हे इन्द्रावृषभवर्षितस्त्रिभूरिचक्रार्थप्रभूतं कृतवानसि सद्यमेव तथापि अस्मै अस्माकं समानेभिः समानैः
 युज्येभिः अस्माभिर्युज्येभिः पुंसवर्माभिः सामर्थ्यैरेव च कथं नित्येव एवेत्यर्थः ॥ हे शविष्ठशवदतिबल
 नामहे बलवन्तमवयं भूरीणितल्लतादपि प्रभूतानि कूर्मणि कुण्वामकृतवन्तः स्महे इन्द्रकृत्वा नृपुनः कूर्मणा य
 द्ये दृष्ट्या दिवं लेशमकामयामहे ॥ तानित्वनोपधि कृनीत्यर्थः ॥ यतो वयं मरुतः छन्दसमनुदत्तत्वा ॥ एतेन स्वेम
 हत्वं रय्यापितं प्रवति ॥ स्वरो यस्तः ॥ अथ वा इन्द्रस्येदं वाक्यं हे मरुतो यद्यसौ वं तर्ह्यहं च यूयं च स है वं कृत्वा कूर्मणि य
 द्दृष्टमय दृष्टि कर्मकामयामहे ॥ तस्मादुद्वंसमानमेवेत्यर्थः ॥ एवं मरुत इति निधानस्त्वरस्यैव व्याख्याता ॥ ॥ अ
 थाष्टमी ॥ वधी वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वेन भामेन तविषो बभूवन् ॥ अहमेतामनवे विरुच्यं द्रः सृगा अपश्य
 रवज्जबाहुः ॥ समानकोपेतन विषा बलवान् बभूव एवं भूतः संपन्नः कस्मै विमिति तदुच्यते ॥ मनवे मनो रथी
 यका विरुच्यं द्रः स कलिहादकाः सृगाः सृगमनाः सर्वत्र सस्यादिषु गमनशीलाः अपो वृष्ट्युदकानि च वूरचक्र

हे इन्द्रसद्यते सतां पालकत्वं महिनो महनीयः अनुचरैरनुगतव्यस्यर्थः ॥ तथा सन्नपि एको सहायः सन्नकुतो य
 सि कुतः वारणया सियद्वा कुत्र यासिते तव दृष्ट्या दृष्टं किं त एव मेव किं न कोप्यनुवरोस्ति किंचित्त्वं समरणः अस्मा
 भिः सैगधुमानः संपृच्छ ससमीचीनं पृच्छसि ॥ हे हरिवः हरिभ्यो तदूर्ध्वं दत्ते तव अस्मै अस्माक्यद्वन्द्वमिष्ट
 तममस्ति तन्नोस्मभ्यं भ्राभानैः शोभमानैर्वचनैर्वाचैः ब्रूहि ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ब्रह्माणि मेमतयः संसृतास्त
 शुष्म इयर्त्ति प्रभूतो मे अदिः ॥ आशासते प्रतिरयं कृष्ये माहरी व हवस्तानो अछु ॥ ॥ अथ वा तैः पृष्टः अनया
 चतुर्थेन्द्रः प्रसाह हे मरुतः ब्रह्माणि सर्वाणि कूर्माणि हवीं विवामे मम स्वभूतानि तथा मतयश्च मम न युक्तायु
 गतश्चाममम शोशरुषकाया यद्वा मेमतयो बुधयः तेष्वेव वन्त इति शेषः ॥ तथा सृता सोमिपुताः सोमा मेमदो
 यामदथा एव अतो यज्ञं प्रतिजंतव्यमित्यर्थः ॥ किंच मध्ये राक्षसादिधपरिहरो रुद्रः बलनामैतद् बवस्मै
 मदीयो दिः शत्रूणां भक्षको यज्ञप्रभूताः सन्नियर्त्ति गधुये वलक्ष्यं प्रतिनच निवर्तते न वृत्तं हविरादीनामव

नू। निया निचभूनि च अवगच्छामि एवामहमेवं दृष्टं ईश्वर एव सन् ईशो ईश्वरो भवामि। अथवा विदो हं या
 निच्य वेया न्युद्दिश्य गच्छेयं एषा मी ज्ञेयतो ह मिंदः अतः शक्त इत्यर्थः॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीये पंचविंशो व
 गः॥ ॥ अथैवा दृष्टी॥ ॥ अमंदन्मामरुतः स्तोमो अत्रयन्नेनरः श्रुयं ब्रह्मचरः॥ इन्द्राय वृक्षे सुमराय महं
 सरये सरवाय स्तन्वे तनूभिः॥ इदमपी द्रवाक्यं॥ हे मरुतः मामां अत्रास्मिन्नुद्वेसाद विषये स्तोमा स्तोमं
 अमंदनमदपतिमोदयते वा हेनरः सरवायो यूयं यः श्रुयं सर्वैः श्रोतव्यं ब्रह्मपरिदृष्टं मेघधा धिरणादिरूपे च
 कृतवतः स्वप्रभूतं स्तोत्रं वा अनुत्तमत इत्यादिकं इन्द्राय परमैश्वर्यगुणकय वृक्षे अभिमतवर्षि त्रे सुमरा
 य शोभनया गाय सरये युष्माभिः समानख्या नय तनूभि रनेव शरीरैरुपेता यमहं ममतत्वे मदीयशरीर
 पोषाय भवतु। यद्वा तनूभिः अस्मच्छरीरभूतैर्युष्माभिः कृतं मह्यमेवास्ति इत्यर्थः॥ ॥ अथ दृष्टी॥ एवेदे
 ते प्रतिमाशे चमाना अनेद्यः अव एषो दधानः॥ संचक्ष्य मरुतश्च द्रवणा अछुं तमे छदयाथाचनूने॥ ॥

हे मरुतः एवेद एवमेव एते यूयं मामां प्रतिशेचमानाः आइतिकथं। यद्वा अनेद्य इति प्रज्ञस्य नाम प्रज्ञस्य यज्ञो
 स्मत्तो दधानाः त्वत्कृतैः कुर्मिभिर्मामेव स्तवते इत्यर्थः॥ ॥ अथ त्रयोदशी॥ कोचत्रमरुतो मामहेवः प्रयात न
 सरवी रच्छा सरवायः॥ मन्मा निचित्रा अपिवा तयंत एषां भूतनवेदामपनुतातां॥ ॥ हे मरुतो युष्मानत्र लोके
 को नुखलु मर्यः ममहे पूजयति हि सरवायः सर्वस्य सखिवत् प्रियवारिणः संतः सरवी नृहविः प्रदानेन सखि
 भूता वृजमानान् प्रतिपातनगच्छतां हे चित्राः चायनीयाः यूयं मन्मा निमननीयानि धनानि अपिवा तयंत
 संपूर्णं प्रापयंतौ भूतु भवतु॥ किंच मे मदीयानां एषां कृतानां अवितथानां न वेदां भूतज्ञाता रो भवन्॥ ॥ अथ
 चतुर्दशी॥ आय दुवस्या दुवसेन कारु रस्यां च त्रे मान्यस्य मेधा॥ ओषु वर्तमरुतो विप्रमछेमा ब्रह्माणि ज रि
 ता गो अर्चतु॥ ॥ ओय दुवस्यादिति॥ ये मरुतो दुवस्यान् युष्मात् परिचरणं हति स्तोत्रात् तेन स्तोत्रेण दु
 वसे परिचरणं यथा साकारुः वृत्रैस्सुति कुक्काता मान्यस्य माननीयस्य विदुषो मेधाबुधिः अस्यानिति॥

हिंभा

॥२२२॥

संप्रत्यथं दृष्टानीतानां च त्रे आभिमुख्येन कुरोति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ यद्वा षष्ठी बहुवचनस्तु न इदं रूपं दुवस्यानां
परिचरणाहं णां दुवसे परिचरणायेत्यर्थः ॥ अतो हे मरुतो यूयं विप्रं मेधा विनंय जमानं मरुतस्य अथ आ
भिमुख्येन प्राप्तिं कुरु आर्षुवर्त्ता ओ इति निपातद्वयसमुदायरूप एवो निपातः ॥ आ इत्याभिमुख्येन उवाच
वधारणे आवर्त्तध्वमर्थे विमर्थमेव मिह्यते इमा ब्रह्माणि इमानि पृथुता निवृत्तिपुद्गिश्य जगिता स्तोताको
युष्मान् अर्चति अर्चति ॥ यस्मा देवं तस्मा देवर्त्तध्वमित्यर्थः ॥ ॥ अथ पंचदश्यास्तु नोपक्रममारभ्य कृतं स्तुतिं
मरुद्भ्यो निवेद्या भिमते मा शास्ते ॥ ॥ एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मा दार्यस्य मरुतस्य कुरोः ॥ एषा यासीष्ट तन्वेव
यां विद्या मेघं वृजनं जीरदानुं ॥ ॥ एष वदति ॥ हे मरुतः एष स्तोमः इदानीं क्रियमाणं प्रकुरंस्तोत्रं को युष्मदर्थं
युष्मत्प्रीणनाय भवत्वित्यर्थः ॥ तथेयं गीः स्तुतिरूपवागपि बो युष्मदर्थं यस्या देवं तस्मात् सो दार्यस्य स्तु
तिविशेषः मंदयितुः स्तुतिभिर्मंदस्य प्रेरयितुर्वीमनस्य वरप्रदानादिना माननीयस्य कुरोः स्तोतुः इषां छ ३

श्रीः

॥२२२॥

कृतवानस्मियतो हं वज्रबाहुः अनेन सहायनैरपेक्ष्य मुक्तं भवति ॥ ॥ अथ नवमी ॥ ॥ अनुत्तमार्ते मघवन्
विर्नुतत्वा वा अस्ति देवता विद्वानः ॥ न जायमानेन शूतेन जातो या निवृत्तिष्ठा कृणुहि प्रवृद्धः इदानीं ते मरुतो ह
र्षेण प्रह्लादुः ॥ आ इति स्मरणे स्मृतं वं तो वयमिदानीं हे मघवन् तत्त्वया अनुत्तं प्रेरितं न विर्नु नै वस्ति ॥ नु नि
श्चये त्वया यदुक्तं तत्सर्वं मित्यर्थः ॥ हे देवत्वागन्तुं त्वं दृष्टो विद्वानः विद्वन्व्यययेन शान्त्वा जजपोषादिना देव
ता देवो नास्ति किंच हे प्रवृद्ध अतिबलजायमानो जातो वाक्श्रिदेवो मयो वा त्वं या निवृत्तिवधा दानि वृत्तिष्ठा वृत्तव्या
निवृत्तिष्ठा कृणुहि कृणुहि कृणुहि नानि न शूतेन व्याप्नोति न शूतिव्याप्तिवृत्तिन्य स्वप्ने हतानुवृत्ते नैवेत्यर्थः ॥ ॥ अथ
दशमी ॥ एवमपि मे विभ्वः ॥ स्तो जो या नुदधृष्ठा नृणवै मनीषा ॥ अहं ह्युग्रो मरुतो विद्वानो या निवृत्तिवमिंद्र
दाशा एषा ॥ इदानीं मिंद्र आह ॥ मे ममैकस्य चित्त उच्यते या या निवृत्तिमनीषा मननीषया मनस ईषया प्रत
दधृष्ठा नृधै तवानहं नुक्षिप्रं कृणवै कर्त्तुं ॥ चक्रवानि हे मरुतः अहिखलु उग्रः उदूणवतः विद्वानः वेदमवा

दि. भा.

॥२२४॥

दिहविदन्तवत्तेहविषाप्रतीताः उमासः अविताः अमृताः अमरणधर्मिणो मरुतो रायस्यो बंधनस्य पुष्टिं च
चक्षुः सन्धादिषु पुष्टिं अशसत प्रयच्छेत् रासतिर्द्वितीयः अस्मै यजमानाय हिता दुर्वहिता चरणसखाय
वसंतो मयो भुवः स्वरस्य भावयिता रो मरुतो रजांसि लोकां नृपुरुषभूतं यथा भवति तथा पयसा उदकेन सम्य
द्युस्यथं उद्धृतिं संचति ॥ अथ चतुर्थः ॥ आये रजांसि त विषीभि रच्यत प्रव एवासः स्वयता सो अध्रज
भयं ते विष्वा भुवनानि हर्म्या चित्रो बोयामः प्रयता मृष्टिषु ॥ आये रजांसि ॥ हे मरुतो युष्मासं बंधिन ए
वासः एवा राज विरोषाः त विषीभिः स्ववीये बलिः वृष्टि प्रदानादिस्तैः रजांसि लोकां नृ आ अव्यत सर्वतः आ
वृण्वंति ते षो बोयुष्मा वं एवासो इशाः स्वयता सः स्वयमेव सारथिना विनैव युक्ताः प्र अध्रज नृ प्र कर्षेण गच्छंति
या नृवंतिः किंच युष्मादा गमनात् विष्वा भुवनानि सर्वाणि भूत जातानि विष्वा हर्म्या सर्वाणि हर्म्याणि च भयं ते वि
भ्यंति पतनात् यस्मा देवं तस्माद्द्वेयामः चित्रा यनीयः आश्रय भूत जात इत्यर्थः ॥ अतः कुरणमाह ॥ चित्रिषु

श्रीः

॥२२४॥

आयासीष्ट आगच्छत किमर्थं तन्वेशरीय तस्योपायेत्यर्थः ॥ हवित्क्षणेन हि शरीरं वर्धते वयो वयमपि इषमन्
वृजने बलं जीरदानुं ॥ जयशूलं दानं जीवनं वा एतत्सर्वं विद्यामयुष्मा स्वागतेषु यज्ञसंपूर्ते द्यादिद्वारा लभेमहि
॥ ॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेषु त्रिंशो वर्गः ॥ वेदार्थस्य प्रकारेण तमो हादं निवारयन् ॥ पुमार्थश्चतुरो देव
द्विद्यातीर्थमहे श्वरं ॥ इति श्रीमद्राजाधिराज परमेश्वर वेदिक मार्ग प्रवर्तक श्रीवीर बुद्ध भूपा ल साय
ज्य धुरंधरेण सायणाचार्य विरचिते माधवीये वेदार्थ प्रकारेण कसे हिताभाष्ये द्वितीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः
॥ ३॥ ॥ यस्य निःश्वसिता वेदा यो वेदेभ्यो विलंजगत् ॥ निर्ममेतमहं वंदे विद्यातीर्थमहे श्वरं ॥ इति
तीयाष्टगस्तृतीयाध्याय आदरात् ॥ चारया तः सायणार्येण पुरुषार्थ प्रदर्शकः ॥ अथ चतुर्थोऽध्यायो व्या
ख्यातुमारभ्यते ॥ कथा श्रुभेये तस्मिंस्त्रयोविंशो नृवाक् वेचद शस्तानि तत्र तान्वियेत नृद्वितीयं सूक्तं
चदशर्चं अत्रानुक्रमणिक ॥ तन्वगस्यो मरुतं हि द्वित्रिष्टुवंतं मित्रावरुणयोर्द्विहितयो र्वंशी मप्सरसं दृष्ट्वा

हि. भा.
॥२२५॥

सुधितेव बर्हणा ॥ ॥ यूयं न दूति ॥ हे उदूणबिलाः मरुतो यूयं सूचेतुना शोभनचेतसा अरिष्टग्रामाः अहिं
तसंघाः संतो नोस्माकं समतिं शोभनबुद्धिं विपत्तिन पूरयत ॥ कस्मिन् काले रतितुच्यते ॥ यत्र यस्मिन् काले वोयुष्म
संबंधिनी स्मिन् विदती विक्षेपण शीलदंती दिद्युत हेतिः रदाते किलिखति मेघ संस्पायं पशुः पशुंश्च रिणातिरे
षति हि न स्तिवायौ कालि सति पशुः शीयंतीति प्रसिद्धं हि सायां दृष्टं तः ॥ सुधि सुधिता सूष्टु प्रेरिता बर्हणा र
ति ॥ स्तत्साधना हेति वियथा रिणाति तदू ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ प्रस्वं भदेष्टा अनवभरा धसो कालं तृणा सो
विदथेषु सूष्टुताः ॥ अर्चयिर्वं मदि रस्य पीतये ॥ चिदुर्वी रस्य प्रथमा निषौ स्या ॥ ॥ प्रस्वं भदेष्टाः प्रवर्षेण स्तं
तदनाः अविरतदाना इत्यर्थः ॥ अनवभरा धसः अभ्रहृदियदि धनाः राधृदिति धननाम अलानृण
सः नकारस्य स्थाने लकारः ॥ अनानृणासः अतर्दनरहिताः ॥ अथवा अलंपर्याप्तं अतर्दनाः शूश्रूणां यद्वा
लमस्यार्थं दत्तः पूतानां एव रूपामरुतः विदथेषु यागेषु अर्कं अर्चनीयमिदं स्वसंविभूतं अर्चति पूजय

श्रीः
॥२२५॥

तीयत आह ॥ ते मरुतः वीरस्य विविधं शूश्रूणां वीरस्येदस्य प्रथमानि मुख्यानिषौ स्या पुंस्त्वा विवृजवधादिरूप
ति विदुर्जानंति ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ शतभुजिभिस्तमभिद्रुते रघासू मरुतमरुतो यमावत ॥ जनं यमुग्रस्त
वसो विरिचि नः पाथना शंसा जनयस्य पुष्टि विति ॥ ॥ हे मरुतो यूयं शतमित्यपरिमितनाम ॥ असंख्यातभोग
वादिः पूभिः पालनैः जेतव्यैः शूश्रूणां नगरैर्वा अवतरक्षत पालयत तमिह कृतं कृमिग्रहं ॥ यं जनं अभिद्रुतेः अ
भिप्रवकारणात् कुटिलस्य स्वभावाद् दद्यात्पातु अवतरक्षत ॥ किंच हे उग्राः उदूणतेजसः हेतवसः बलवंतो
वेगवंतो बाहे विरिचि नः महन्नामैतत् महं तरमणीयाः शूश्रूः रपाः येषां ते विरिचि नः विविधारिणः स्तोत्र
रो येषां ते तथोक्तः हे तादृगाः यूयं पाथना पथेन पाथ रक्षन्त ॥ कस्मान्निमिनादिति ॥ उच्यते ॥ तनयस्य उपल
क्षणेन मेतत् ॥ पुत्रादीनां पुष्टिषु पोषेषु निमित्तभूतेषु शंसादभिद्रुतं सनात्य मेवं कुरुय तरते ति शेषः ॥ पक्षय
द्यनिष्ट परिहारेण पुत्रादिपौरुषरूपेण प्राप्या वतरक्षथेत्यर्थः ॥ ॥ अथ नवमी ॥ विश्वानि भद्रा मरुतो रथेषु

हि. भा.

॥२२६॥

बोमिथस्य ध्येवतविषाण्याहिता ॥ अंसेष्टावः प्रपथेषुखादयोक्षोवथकासमयाविवृततुति ॥ हेमरुतोवोरथे
बुयुष्मत्संबंधिरथेषुरंहणसाधनेषुविश्वानिभद्रासर्वाणि कल्याणानिभोगयोग्यानिद्रव्याणिअस्मभ्यंप्रदेया
निपूतानिवाआहितानि तथावः अंसेष्टातदुपलक्षितमुजेष्वपिआकरोष्यथः मिथस्य ध्येववत्ताधिक्यात्परस्य
रस्यैवविषयाणितविषाणिबलानिअंसेपूतलक्षणान्यायुधानिवाहितानि किंचवः प्रपथेषु प्रागामाः पंथानोये
षु विश्रामस्थानेषुतानितेषुखादयः खाद्यानिभक्ष्याणिआहितानियद्वा प्रागतः पंथायैस्तेषुपादग्रेषुखादयः स्निग्
शः आभरणविशेषाः आहिताः किंचवोअक्षः बौयुष्मत्संबंधीरथोक्षः चक्रः तत्रोपनिबधानिचक्राणिसमया
समातेषां परिस्फारः विवृततेविशेषेणवर्तते ॥ नबूदाचिदपिचक्रेषुसंतप्तोभवतीत्यर्थः ॥ यस्मादेवंदेवयजन
गमनसाधनानिसंति तस्माच्छीघ्रमागच्छमिहमिप्रयः ॥ अथदशमी ॥ भूरीणिभद्रानयेषुबहु
षुवक्षः सरुक्माराभसारसोअंजयः ॥ अंसेष्टेताः पविषुक्षराअधिवयोनपक्षान्यनुश्रियोधिरे ॥ येमरुतः

श्रीः

॥२२६॥

युष्मद्यस्तासहेतिषुप्रयत्नप्रकर्षेणोद्यतासः सतीषुअथवाधीतौदृष्टांतः वृष्टिषुप्रयत्नासः सतीषुलुप्तोपमेयंअ
युधेषूद्यतेषुयथाजनाविभ्यंतितद्वद्युष्मादागमनाद्विभ्यंतीत्यर्थः ॥ अथपंचमी ॥ यत्नेष्यामानदयंतपर्वता
न्दिवोवाष्ट्रंनयाअचुच्यवुः ॥ विश्वोक्ताअज्मन्प्रयतेवनस्पतीरथीयंतीवप्रजिहीतओषधिः ॥ यत्नेष्यामरुति
मरुतस्तेष्यामरः प्रदीप्तगमनाः यत्तदापर्वतान्पर्वतो गिरेर्गंजराणिपूरयान्मेघान्वा नादयंनदयंति ॥ शक्य
यंतिवाअथवायदाविद्योतनात्मकस्यांतरिक्षस्यष्टांउपरिभागेनयानिरेभ्योहिताः अचुच्यवुः ॥ गच्छंतितद्वोयु
ष्मान्अज्मन्गमनेनिमित्तभूतिविश्वोवनस्पतिः वनस्यपालयितावृक्षसमूहोभयतविभ्यंतितथाओषधि
प्रियंगुब्रीह्यादिप्रजिहीतेप्रकर्षेणगतिंस्वसेस्तुनंरुतस्ततश्चलतीत्यर्थः ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ रथियंतीवरथमात्मनइ
च्छंतीस्त्रीरथारूढेत्यर्थः ॥ तादृशीस्त्रीवसायथाचलतितद्वत् ॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ अथ
षष्ठी ॥ यूयमभुतामरुतः सचेतुनारिष्टग्रामाः समतिंविपत्तिना यत्रावोदिद्यद्रुतिक्लिबिर्दतीरिणतियशः

हि. भा.

॥२२७॥

जः पुंजैर्नक्षत्रैर्यथा दूरे दृश्यमाना भवन्ति तद्वत् किंचित् मंदः मोदताः सुजिह्वाः शोभनजिह्वाः आसन्निरास्येः स्वरि
तारः शृङ्गयितारः प्रियवचना इत्यर्थः ॥ अत एव सुजिह्वा इत्यन्तं किंचित् दूरे संमिश्रः सम्यक् मिश्रयितारः इदं स
हृदि न दृश्यते ॥ मरुतैर्न नाजद्वरितं श्रुतेः ॥ तथा परिष्कृतः परिस्तोभयुक्तः स्तौभिर्युक्तः एवं महाभागाः ये म
रुतः सन्ति ते स्मृता मर्मांशं वीतिशेषः ॥ ॥ अथ द्वादशी ॥ तद्वत् सुजाता मरुतो महित्वं दीर्घं बोधनं महिते रि
वज्रते ॥ इदं च न स जसा विदुणाति न जनाय यस्मै स कृते अराधयामि ॥ ॥ हे सुजाताः शोभाजननाः हे मरु
तो वीर्युष्मा दीयं महित्वं महत् तत्तादवूखलु तदियं किंमिदं ॥ वीर्युष्मा वंदनं दानं दृष्ट्यादिरूपं दीर्घं
अयायतं अविच्छिन्नं प्रकृष्टोपकारीत्यर्थः ॥ दीर्घत्वे तत्र दृष्टं ॥ अदिते ब्रह्ममिव अदीनाया देवमातुर्भूमि
भ्रवतमिति ॥ ब्रतमिति कर्मनामतद्यथा दीर्घं अतिविस्तृतं तद्वत् ॥ अदिति द्यौरदिति रं तरि क्षमिद्यादिभ्यं
वर्णात् ॥ किंच हे मरुतो यूयं यस्मै सकृते शोभनयागादि कृते यजमानाय यदभिमतं धनमराधं ददध्वं तद

श्री

॥२२७॥

इदं च शोपित्यजसा यागेन न विदुणाति न विहरति कौस्त्यं न कुरोति चनेत्ययं यद्यपि निपातद्वयसमुदायरूप
एवोपि निपातितः ॥ तथा याश्चर्यविभागेन च शृङ्गः समुच्चयनिषेधे धिगंतयः ॥ युष्मादृणादिसागमिंदृसा
गोपनातिरामतीत्यर्थः ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ ॥ तद्वत् जामित्वं मरुतः परे युगे पुरुषं सममृता स आवत ॥
अयाधियामनवे श्रुष्टिमाया साकं नरो दंस नैराचि वित्रिरे इति ॥ ॥ हे मरुतो वीर्युष्मा वंदनं दानं दृष्ट्यादिरूपं दीर्घं
प्रमाथि स्यं तत्खलु प्रासेधमिति ॥ दियस्यं तमिति तदुच्यते ॥ परे युगे युगशृङ्गः कालोपलक्षकः उत्कृष्ट
मरुतिवृत्ते तीते पिवत्त इति शेषः ॥ तत्त्वथ मधि शेषः तत्त्वथ मधिगतमित्यत आह ॥ अमृता सोमराध
मणिो हे मरुतो यूयं यस्माच्छंसमस्माभिः क्रियमाणं स्तुतिं पुरुषभूतं यथा भवति तथा आवतरक्षथ ते स्म
द्युष्मा त्वं जामित्वं मवितासीत्यर्थः ॥ किंच यूयं अयाधिया अनया अनुग्रहात्पि कृया बुध्या मनवे मनुष्या यसो
त्रे यष्टे वा अस्मदादयः श्रुष्टिमाया कृतिस्तुतिं वारं वारं साकं स भूय नरः नेतारः संतो देसनेः वृमभिः इत्यंशतः

दि. भा.

॥२२८॥

संविद्विरेसर्वतो जानीथ ॥ अथ चतुर्दशी ॥ येन दीर्घं मरुतः शूशमैवो युष्माकेन परीणसा तुरासः ॥ अथ
न तन नृजने जना स एभिर्युते भिस्तदभी हि मश्यामिति ॥ ॥ तुरासो वेगवं तो मरुतो युष्मासे वधि नायेन प
रीणसा यद्यप्येतदुनाम सुपठितं तथापि यद्वत्तमहदपि भवतीत्यत्र महदिसर्थो गृह्यते ॥ महता युष्माद
भिगमनेन वैषणो न वा दीर्घमायातं सत्रादिरूपं शूशमैव प्रवृथयामः ॥ कियत्तयेन वा भिगमनेनैष ते गवां
जना सो जनाः अस्मदीयाः व्रजने संग्रामे आतन नृसर्वतो विस्तारयंति स्वसामर्थ्यैः संग्रामे जनयंतीत्यर्थः
तादि हि मेषणं गमने एभिर्युतेभिः दृढा नीत्रियमाणस्तोत्रादिरूपैः पूजनैः अभि अभिमुख्येन अश्रया व्या
धुयोगः ॥ अथ पंचदशी ॥ एष वस्तो मो मरुत द्रुयं गीमां दार्यस्य मान्यस्य वारोः ॥ एषा या सीष्ट तन्वे वयो विद्या
मेषं व्रजनं जीरदानुमिति ॥ अये मत्रः तृतीया ध्यायंते व्याख्यातः सूक्तो पञ्चम प्रभृति त्रियमाणं स्तुतिं मरु
द्भिः समर्थः स्वामी इमाशास्ते ॥ ॥ हे मरुतः एषस्तोमः दृढा नी कृतं स्तोत्रं वो युष्माके युष्मादर्थमियर्थः ॥

श्रीः

॥२२८॥

नयेषु नरेभ्यो हितेषु बाहुषु भुजेषु भूरीणि प्रभूतानि मद्रा भद्रा निवृत्त्याणानि धनानि स्तोत्रभ्यो दातुं धिरे दधि
रे धारयंति तथा वक्षः सुवक्षस्य लेषु रुक्माः सुवर्णरत्नादिनिर्मितान्याभरणानि धारयंति वीहृशानि रभसा
सः राभस्य युक्तानि च तंती तथा अंजयः व्यक्तानि चोतिमंति वा असेषु एताः शुक्लवर्णाः माताः पविषु कजस
दशेषा युधेषु क्षरधारः अधि सप्तम्यथ निवादे एव मे ते मरुतः सर्वं गेषु श्रियः लक्ष्मी अनु अनुक्रमेण विधि
रे दधिरे विविधं धारयंति तत्र दृष्टांतः वयो न पक्षान्यक्षिणः पक्षानीव ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः
अथैकादशी ॥ महं तो मन्हा विभ्वो विभूयो दूरे दृशो ये दिव्या इव स्तुभिः ॥ मद्राः सजिह्वाः स्वरितार आसभिः सं
मिश्रं दृष्टे मरुतः परिहृभ इति ॥ ॥ ये मरुतो महं तः महाह्यो पेताः वूनमन्हा महत्वेन प्रभावातिशयेन तथा विभ्वः
विभवः व्यासः तथा विभूतयः विविधैश्चर्यवंतः दूरे दृशः दूरे दृश्यमानाः दूरदर्शने दृष्टांतः दिव्याः स्तुभिः स्व
रिवस्तु इति नक्षत्रनाम नृक्षास्तुभिरिति नक्षत्राणामिति निरुक्तत्वात् ॥ दिवि भवाः देवाः स्तुभिः स्वपुष्पवृभूतैस्ते

हस्त्रं व दुरायः अपरिमितानि धनानि मणिमुक्तादीनि मादयधौ अस्मान्मादयितुं संतिता न्यस्मानुपयंतुत
था सहस्रिणो वाजाः गमनवंतश्चतुष्पादूपाः पशवो विनोस्मानुपयंतु समीपं प्राप्नुवंतु ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ अ
नो वो भिर्मरुतो यांश्च भ्राज्येष्टे भिर्गृहृद्विवैः सुमायाः ॥ अथ यदेवां नियुतः परमाः समुद्रस्य चिधनयंत
रिति ॥ एते मरुतः अगोभारक्षणेः सहिताः नोस्मान्छुया ॥ भिमुखेनायो तु आगच्छं तु सुमायाः मायेति प्र
नाम शोभनप्रता एव मरुतो ज्येष्टेभिः गृहृद्विवैः प्रशस्य तमैः मणिमुक्तादिधनैश्च सहिता आयां तु वाशब्दः
समुद्रये आगमने कथं मे षो सामर्थ्यमियं त आह ॥ आये षो मरुतो यद्यस्मान् नियुतः एतन्नामकाः परमा उ
त्तुष्टा अश्वाः समुद्रस्य चित्चिच्छेद्यर्थे ॥ समुद्रस्यापि पारे परस्मिन्तीरे धनयंत धनं धारणं बहुनं कुर्वन्ति त
स्माद्रक्षणे धनैश्च यांश्चिद्यर्थः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ मिम्यक्षयेषु सञ्चितं घृताची हिरण्यनिर्णिगुपरानरुद्धिः
गुहाचरंती मनुषो नयो षा सभावती विदथे वसं वा गिति ॥ ॥ सञ्चिता सङ्गुनिहिता वा लोकास्य घृताची घृतक्ष

श्रीः

॥२२९॥

रणशीलं उदकं अवन्ती हिरण्यनिर्णिगु हितरमणीय रूपा निर्णिगिति रूपनाम ॥ एवं रूपनाम एवं रूपा रुद्धिः वि
द्युदाख्या युधविशेषो वा उ परानमेघमा ले वयेषु मत्स्रसमिप्यदितिर्गतिरुमी संगता भूतमेव पक्तिविद्युतवा
म अपि संगते इत्यर्थः ॥ मेघपंक्तिर्विद्युच्चो मेघदृष्टेन विरोधे ते ॥ गुहानिगूढा गुहायां वांत रिक्षेचरंति ॥ अत्र दृ
ष्टांतः मनुषो नयो षामनुष्यस्य परि वृदादेर्महिषीवसायथा सवेषांतः पुर एव मध्ये चरन्ति तद्वत् ॥ सर्वदेवमि
ति नेत्याह ॥ सभावती सभाजनसंघस्तद्वती वषट्काले आविर्भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र दृष्टांतः विदथ्या वागिविद
थो यज्ञः तद्वर्तुतीति विदथ्या प्रेषस्तोत्रादि वारूपा वाक् ॥ सायथा यज्ञसभा प्राप्या विभवेति ॥ यद्वा विदथ्या वेद
नार्हा विवदमाना या वाक् सायथा सभावती तद्वत् ॥ ये वै रूपा येषु मिम्यक्षते मरुतो देवयजनमागच्छं चिद्यर्थः ॥
अथ चतुर्थी ॥ पराशुभ्रा अया सोयया साधारण्ये व मरुतो मिमिक्षुः ॥ नरो दसी अपनुदंतघोरा जुर्वंत वृधं
सख्याय देवा इति ॥ शुभ्राः शोभना लंबा रादिना दीप्ताः अया सोयजमाना अभिगता रो मरुतः यथा भिधन

दि. भा.

॥२३०॥

श्रीलया विष्णुता पशामिभिः प्रवृत्तेषां सिंचति। उदकं संस्मृतं साधारण्ये वयथा लोके साधारण्यास्त्रियासं
गता युवानोरेतो मुंचति तद्वत् एवं कुर्वतो घोराः अतिवृष्टिप्रदानेन भयंकराः ते रोदसी द्यावा पृथिवी नापनु
दंत अपां नोदनं वर्षणरूपं तिरस्कारं न कुर्वति। द्यावा पृथिवी वचरोदसी शब्दः सर्वा द्यादानः अत्र तु व्यययेन
तो दानं त्वमिति दृष्टव्यं यद्वरोदसश्चेन्न रोदनं स्वर्णमावोरुदः तस्य स्त्री रोदसी तिवे चिदाहुः। अपरे तु मरुत
स्त्रियो रोदसीति नामधेयमिह द्युः। अयमेव पक्षो युक्तः उत्तरत्रैवं व्यवहारात् तस्य श्रेयोदस्योऽभिंता तस्य
स्या ईकारो लुग्वा। ई हैतौ च सप्तम्यर्थ इति प्रगृह्य संज्ञा तस्यां प्रियं न मुंचति विं तु देवाः मोदयिता रोमादयिता
रो वामरुतः सरवाय सखित्वाय वृधं वृद्धिं जुषंते से वंते। द्यावा पृथिवी पक्षे सरवाया जगतां सखिभावाय त
यो वृद्धिं कुर्वतीत्यर्थः॥ ॥ अथ पंचमी॥ जोषद्यदी मसूया सच ध्ये विवितस्तु क्रोदसी नृमणाः। आस्त्य
वविध तो रथं गालेष प्रती कूनभ सो नेयेति॥ ॥ रोदसी मरुतस्त्री विद्युद्वा एतन्नामवेयमपि ईमेनं मरुतं

श्री

॥२३०॥

तथेयं गीष्मतिरूपा वागपि बोधुष्मा वं कस्य संबंधादिदमिति तदुच्यते। मां दायस्य महते शरीरपते तश्च मंदाय
स्तुतिं प्रेरयतः मान्यस्य माननाहस्य कारोः स्तोत्रनामैतत् स्तोत्रं तु संबंधियद्वैतस्य दत्रयमुत्तरत्र संबध्यते उ
क्तलक्षणस्य स्तोत्रं दुषा इच्छया कामनया तन्नेयुष्मच्छरीरवृद्धये स्तुत्या हि शरीरं वर्धते आयसीष्ट आभिगच्छ
तु स्तुतिवयो वयं चेषमन्त्रं वृजनं बलं जीरदनु चिरकालजीवनं विद्यामलमैमहि॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे
तीये वर्गे॥ ॥ सहस्रं तद्वये कादशर्चं तृतीयं सूक्तं आगस्य त्रेष्टमं आद्यं द्रीष्टिष्टामरुदेवताकाः पूर्वत्रि
शोत्वा सहस्रमेकादशार्चं द्रीष्ट्यनुक्रमणिकु विमोष विनियोगो लैजिक्वा॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ सहस्रं तद्वये त
यो नः सहस्रमिषो हरिवोगूर्जतमा॥ सहस्रं शयो मादयध्वे सहस्रिण उपनोयं तु वाजा इति॥ ॥ हे इन्द्र ते तव
तयोरक्षा प्रकाशः सहस्रमपरिमित इत्यर्थः। नो अस्मभ्यं उपयं चितिसर्वत्र योज्यं। तथा हे हरिवहरी इन्द्रस्य
प्रवोताभ्यां तद्वान् इन्द्रगूर्जतनाः अयं तगूर्णानि इषः एषणीयाः अन्नानि सहस्रं बहूनि त्वदीयानि तथास

दि. भा.

॥२३१॥

पयंति देवतात्वेन रथेन धारयति । वीरु शीतां निमित्तं नियमेन मिश्रयंतीं पञ्चां पञ्चो बलं तद्वती शुभे
शोभते दीप्यत इति शुच्युदकं वृष्यदकार्थं शुभे रथ इति वा योज्यं किं निमित्तं विदथे पुयागे पुनिमित्तभूते
पुव दायत द हेमरुतो वीयुष्मा नू अर्कः मत्तथोत्तुपते । अर्चनसाधनमन्त्रोपेतः स्तोता वा हविष्मा नू प्रदेया
ज्यादिह विर्युक्तः स तसोमः होमयोग्योऽपि पुतः सोमोयं यजमानो दुवस्य नू परिचर नू गार्थं गतयं स्तोत्रं
गायत् गायत् गायति तदेत्यर्थः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ प्रतं विव किम वस्म्यो य एषां मरुतां महिमा सस्यो
अस्ति ॥ सचायदौ वृषमणा अहं युस्तिराचिज्जनो बहते सभागरति ॥ एषां मरुतां यो हि महिमा म
हत्याति शयः काः याः सर्वैः स्तयः सत्यः अबाध्याः अमोघो स्ति तं प्रवि व किम वर्णयामि कथमेषां महिमा
प्राप्त इत्युच्यते । यद्यस्मादहं एतेषां संबंधिनी रोदसी देवी वृषणा वृष्या दिवर्षण मनस्वाः अहं युः अहं
कारव तीजगदुपकारकः नू नू दस्त्ये हं कारः स्तिराचि ॥ चिदिति पूजायो असं तमविनश्र

श्रीः

॥२३१॥

इदृशी देवी सभागाः शोभनभायोपेताः जनीः जननशीलाः प्रजाः वृष्युत्पत्तीर्वव हती स्वर्धमा धारयति
वृष्टौ सत्यां सर्वे प्राणिन उत्पद्यंते । यस्मा देवै तस्मान्महिमा स्ति तं महिमानं स्तोमीत्यर्थः ॥ अथाष्टमी ॥
पांति मित्रावरुणा ववद्याश्च यत ईमर्यमो अप्रशस्ता नू । उत च वं ते अच्युता ध्रुवाणि वा ह्यधर्मा मरुतो दा
तिवार इति ॥ हेमरुतो युष्मा संबंधिनी देवाः मित्रावरुणो अहोरात्र्यमिमानि देवौ अर्यमो अर्यमां उरति
निपात स मुदायात्मकं मेवंपदं तु शब्दो विश्वार्थे अर्यमापि एते ज्योतिर्विर् अमुं लोकं यत्ने वा अवद्यात् गह्वरि
त अयथा बुधना त जगत्परोक्षे व्यवहारा प्रतिबंधरूपात् पोतिरक्षेति तथा एतेषां अप्रशस्ता दक्षी
णानपि पदार्थान् च यते चयंति नाशयंति उ अविच एतेः प्रेरितानि अच्युतानि अस्वावी कि एत एव ध्रुवाणि
अविचलानि मेघस्थो दकार निच्य वंते च्या वयंति वा एते अहोरात्रे च ॥ मित्रावरुणा ववद्याश्च होरात्राभ्यां खलु
वेपज्ज्योवर्षतीति श्रुतेः । यद्वा अच्युतानि ध्रुवाणि धनानि च्यवते । वृदेत्युच्यते ॥ हेमरुतो युष्मा दीयं ईम

दि.भा

॥२३२॥

यं कालोदातिवारः प्रादेयजलः खंडितमेघो वा यदा वर्धते तदा मित्रादयो देवा युष्मादनुकूलव्यापारेण तद्रक्षन्ती
त्यर्थः ॥ यदादातिवारोदा नवरणीयहविलक्षणधनो यजमानाः हेमरुतः ईमेना न युष्मानववृधेवर्धयति
यदा तदेवार्थः ॥ अथ नवमी ॥ नहीनुवो मरुतो अं हस्ते आगता स्विधुवसो अंतमायुः ॥ ते धृष्टनाशवसा
यश्रुवांसो णो न द्वे वो धृषतापरिष्कृति ॥ हेमरुतो वः शवसो युष्मा वंसं वंधिनो बलस्य अंतमवसानं अं
ति अंति द्वे आरात् दूरदपियद्वा क्षिदिति कुत्सायां अयं तदूरत् अस्मे अस्मा स्म मध्ये एवे पिनु क्षिप्रं न ह्यापुः ॥
नैव खलु प्राप्नुवंति संनिधा वसं निधौ च न प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ अथ परोक्ष प्राप्तवत्त्वमाह ॥ ते खलु मरुतो धृष्ट
नाधर्वदेण शवसा बलेन शश्रुवांसो वर्धमानाः अतएव धृता पराभिभावकेन सामर्थ्येन द्विवो द्वेष्टु न परिष्कृ
परिभवंति वशीकुर्वन्ति ॥ तत्र दृष्टान्तः अणो न उदकमिव यथा उदकं स्वविरोधिरज आदिकं मणि भवति त
द्वत्तयस्मादेवं तस्मात् शवसां तं नापुः वयमद्ये ये तां दशमीं अस्ते मित आदिये जपेत् ॥ तथा च सूत्रे ॥ वयम

श्रीः

॥२३२॥

बंधं जोषत् सेवते जुषेत्वे जागमः ॥ विमर्थं सच ध्ये संगमनाथं वीदृशी सा अजुया असुराः क्षेपारो मरुतः तेषां
स्वभूता विवितः कृत्वा विविष्टवे शसंघा विप्रवी णि केश संघा रासं भोग वशे न तथा नृमणाः नृपुने तेषु मरुत्सु
मननवतीषु मनुष्येषु वा दृष्टिप्रदानमादौ नो रूपमनोयुक्ता त्वेष प्रतीकादी सा वयवा वा ईदृशी देवी विधत्तः प
रिचरतो मेघसंघस्य रथमगात् आगच्छति या प्रोतिया गदेशं गंतुं रथमारुह्य वा यजमाना गच्छति द्वेव विधत्तः
सूर्यस्य रथं त्वेष प्रतीका सूर्यपत्नी वा यद्वा सूर्यस्य दुहित्वा नृव नौरथमिव सा यथा रोहति तद्वत् आगमने दृ
ष्टान्तः नभस इत्यनू अंतर्दिक्षादिययोः साधारणो यं नभः शृङ्गः नभ इति षट्साधारणीत्युक्तत्वात् ॥ अत्रादि
यवचनः तस्य गतिः सा यथा शीघ्रा तद्वत् ॥ ॥ द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ आस्थापयंत
युवति युवानः श्रुभे निमिश्रं विदथेषु पञ्च ॥ अर्क्यद्वै मरुतो हविष्माना यदार्थं सतसो मो दुवस्य निति ॥
युवानो मिश्रयंतो नित्यतरुणा वा मरुतो युवति नित्यतरुणा वा विद्वद्वांशे दस्यो स्त्रियं आस्थापयंत आस्था

हि. भा.
॥२३३॥

मा ॥ यज्ञायज्ञावः समना तुर्वीर्धियं धियं वो देवया उदधिध्वे ॥ आ वो वचः सविता यरो दस्योर्म हे व ह स्या मवसे स
हृत्ति भिरिति ॥ ॥ हे मरुतो वः समना समी कृति न्यूना धि का भाव लक्षण यज्ञायज्ञे यते सर्वे धियते पु तु तु व
तिः तूर्णवनिः खरसाण संभजमाना भवति तुर्वीर्धियं धियं वो देवया उदधिध्वे ॥ ते कृद्या गा व सरे अगा स ह विः स्वी कृ
वै द ल्य परिहारेण समं कुरुये यथः ॥ किंच वो यूयं धियं युष्मत्संबंधि च प्रदनादिरूपं सर्ववर्म देवया देवान् प्र
पयितार एव संतोः उदधिध्वे धारयथ धारयत्वं वा देवार्थं देव ह विरा द्य सा दना य ह्विं कुरु ये यथः ॥ यस्मा देव
कुरुथ तस्मा द्यो युष्मान वी चो स्म द भि सुखाना व ह स्यो आवर्तया मि किमर्थं रो द स्यो द्या वि प धियोर्म हे मरुते अव
से रक्षणाय प्रीणनाय वा तदपि किमर्थमिति ॥ सविता य सृष्ट्या सा मरुः सा धनैः स वृद्धिभिः शोभन वजनैः
स्तोत्रैः ॥ ॥ अथा द्वितीया ॥ व ब्राह्मणेन ये स्वजाः स्वतव स दुषं स्व र भि जायं त धूतयः ॥ सहस्त्रिया सो अपो नोर्मय आ
सा गा वो वं द्या सो नो क्षण इति ॥ ॥ ये मरुतो व ब्राह्मणेन व त्रिरितिरूपना मरूप वं त र व ते तथा प्रकृष्टा लक्ष्यं ते त दूत

श्रीः
॥२३३॥

यद्वा अरूपा अपि सरूपा इव स्वजाः स्वयमेव स्वस्मा द्यो जयमाना अनन्य हेतु का इत्यर्थः ॥ धूतयः वं पन नृतीताः
संति ते इषं अग्ने हविर्लक्षणं अन्नसाधने स स्यादिवं वा स्वः स्वर्गं वा भिया जंत अमित लक्ष्य प्रादुर्भवंति ते दृष्टं तमु
खे न स्तूयंते अपो नोर्मयः उदकाना मूर्मय इव स ह स्त्रिया सः सहस्र संमिताः तथा वं द्या सः बहु क्षीरादि प्रदत्ते न
स्तु सा गा वो न गा इव आ सं समी प एव उक्ष ण वृष्ट्यु द वृ स्य से तारः ता दृशामरुतः प्रादुर्भवंतीत्यर्थः ॥ ॥ अ
था तृतीया ॥ सोमा सेनये स्तुता स्तुतां शव ह स्तु पी ता सो बु व सो ना सते ॥ एषा मं से बु रं भिणी वसु व स मं सारं
विन्नीयो विदिवा ररभे आ स्ति वा ते ॥ अचलं तो सामथ्यात् ररा न्या आयु ध वि शो षे भुज लक्ष्मी वी किंच हं स्ते पुरवा
दिः हस्तत्राण कश्च कृतिः वर्तनी श्व स हस्त ता हिः संसं द धे सं धी ते स म्य कू धृ ता भवति परस्परे स मु ख्यार्थं च क
र ॥ ये मरुत उक्त रूपा स्ते आविर्भवंतीत्यर्थः ॥ ॥ अथा चतुर्थी ॥ अवः स्वयुक्ता दिव आ वृथा य युर म स्याः कुर
या चो द त लना ॥ अरेण वस्तु विजा ता अचु च्य बु द्धि हानि चि न्मरुतो भ्राज दृष्ट य इति ॥ ॥ एते मरुतः स्वयु

हि. भा.

॥२३४॥

क्ताः स्वेन धनेन वा युक्ताः संतो दिवोद्युतो वा दृष्टा अनायासेन ययुः अवाजमुखमागच्छन्ति। अमर्त्यामरुते
यूयं स्मना आत्मना स्वयमेव ब्रूयाद्वा द्रुमैतत्का कूस्ततिरूपया चोदत प्रेरयत स्थातुमिति शेषः। ते च म
रुतः अरेणवः अपरापाः समुद्रनेनापां विरोधि नौ वा तु विजाताः बहु प्रादुर्भावाः भ्राजदृष्टयः दीप्ता युधाः
एवंभूताः संतः दृष्ट्वा निश्चितं दृष्ट्वापि पर्वतान्यनुच्य बुः च्यावयन्ति चालयन्ति॥ ॥ अथ पंचमी॥ कौर्वो
तर्मरुत नृष्टि विद्युत्कोरे जति स्मना हन्वे वजिह्वया॥ धन्वच्युत रूपां नयामने पुरुषैषा अहन्यो ३ नैतना दृष्टि।
हे मरुतः हे नृष्टि विद्युतः मेघभेदना युधविशेषेण विद्योतमानाः युष्माकमंतः युष्माकमध्योऽस्ति वाक्पु
मानूरे जति चालयति प्रेरयति तर्हि कूर्यं चालनमियच्यते। स्मना आत्मनैव चलने दृष्टं तः जिह्वया हन्वे
व द्विवचनस्याकारः हनूद्वयौ यथारश्मयौ चाल्येते तद्वत्। यद्यप्येवं तथापि रूषमन्त्रे तस्माधनानां सस्यकां
यामने प्राप्नोसमध्यर्थं धन्वच्युतो धन्वराष्ट्रो तं रिक्षवचनः तेन तत्सु मुदं लक्ष्यते। उदेव स्त्रविणो मेघा

॥ श्रीः

॥२३४॥

द्यौं द्रस्य प्रेष्टारस्य स्तमया दिस्य इति पाठस्तः॥ ॥ अथ दशमी॥ वयमद्यौ द्रस्य प्रेष्टा वयं यष्टार इंद्रस्य वयं पुरा महि
चनो अनुद्युनू ते नृभुक्षानरामनुष्यादिति॥ अद्यास्मिन् दिने वयं यष्टार इंद्रस्य देवस्य प्रियतमा भवेम। यद्वा प्रि
यतमा वयमिंद्रस्य महत्वं वोचेम हि स्तोतुं समर्था भूयास्म। किंच वयं श्रवः परस्मिन् विदिने समर्थे सहसमर्थे मि
नृष्टि जायस्मि नृसमर्थे यतः तस्मिन् संग्रामे वा इंद्रस्य महत्वं वोचेम हि। किंच वयं पुरा पूर्वीस्मिन् भती ते दिवा
ले महि महत्वं वोचेम दर्थं वोचमहि तत्संघातुं नृदिवसान् अनुप्रतिदिवसमियथैः। अतीते अहनि च दिवसे
सर्वदोचे महिततस्या दृभुक्षाः महन्नामैतत्। नृभुक्षा उक्षा इति तन्नामसु पाठान्। महा निद्रो नरामनुष्याणां
मध्ये नो स्यान् अनु स्यात् अनुभवतु अनुकूलमग्निमतप्रदोक्तं भवतु॥ ॥ एष वदत्येका दशी व्याख्याता॥ ॥ इति
द्वितीयस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः॥ ॥ यज्ञायज्ञाव इति दश च चतुर्थे स्तुतमागस्यं मारुतं अंयास्ति स्वस्ति शुभः शि
ष्टाः सप्त त्रिष्टुवं तपरिभाषया जगद्यः यत्तयज्ञा दश त्रिष्टुवं तमियनुक्रांत विशेष विनियोगो लेंजिकः। तत्र प्रथ

दि. भा.

॥२३५॥

बं धिनी सातिनसंभक्तिरिव युष्मा संभजनं यथा प्रशस्त गुणं तद्गुह्यो रतिः वृष्ट्या दिविषया अमवती अगात्य वती
इंद्रादिसहायवती यथा राजे वानिहं तृण शृङ्गेनां सुवचनः तद्गुह्यं यद्वाकः सातिः सैवि भक्तिर्नामवति अरोगवती
नभवति किंतु स्वर्वाती सुखवती त्वेकादी सा विपाका परिपक्षा पूजानि पि विष्णु ती पोषणवती कृषिवलैः कृषणव
ती वृष्टे सहायवतीति प्रसिधं स्वविरोधी पेषणवती वा भद्रभंदनी यास्तथा किंच पृण तो दातु र्धनि वस्य दक्षि
णान दक्षिणे वत दृष्टु सुष्टि वरी पृथु जयी शीघ्र गामिनी किंच सूर्ये अस्तरस्य स्वभूता जंजती शक्तिरिव सा य
थान्येभ्यो पदू सान्यस्यै दातुं समर्थो तद्गुह्यं मपि मेघ उदक म प ह्यजग तो दातुं शक्त इत्यर्थः ॥ इति शीराति
रस्मभ्यं अस्ति ति भावः ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ प्रतिष्ठा भवति सिंधवः पविभ्यो यदा भ्रियां वाच सुदीरयंति ॥ अर
स्मयंत विद्युतः पृथिव्यां यदीदृशं मरुतः प्रह्वं वतीति ॥ ॥ पविभ्यो मरुत्सं बंधियतेभ्यः सिंधवः स्यंदन
शीला आपः प्रतिष्ठा भवति प्रतिचलंति कदायत्यदा अभ्रियां अभ्रवां वाचं शृङ्गं स्तनित तक्षणे रुदीरयं

श्री

॥२३५॥

चारयंति पञ्चांगो किंच विद्युतः द्योतमानास्तदितः पृथिव्यां अंतरिक्षे पृथिव्यं तनाम पृथिवीभूति तन्नाम स्तर
त्वात् तत्रावस्मयंत स्मयंतं अराजमुखं प्रकाशंत पृथिव्यामिह तदुत्तरं वा योज्यं यदि यदा पृथिव्यां भूम्यां धृतं
क्षरदुदं मरुतः प्राप्नुवंति प्रुषेः क्रियादिवस्य व्यस्येन भुः मदैवं तदेत्यर्थः ॥ ॥ अथ नवमी ॥ असूत पृथिवीमह
तेरण्यत्वे षमया सोमरुता मनीषं ॥ ते स पुरा सो जनयंत भवमादित्स्वधा मि विरां पर्यपश्यन्ति ॥ ॥ पृथि
मरुतां माता नानावर्णैः पृथिव्यै वै पय सोमरुतो जातः ॥ पृथ्वेः पुत्रा उपमा स इत्यादि श्रुतेः ॥ तामेवं तद्विहो
वतां ये चिरदुः ॥ सा देवी त्वेवंदा सं अया संगं तृणां मरुतां अनीषं समूहं एते नेपं वा शंखं रव्यादमस्तत उत्प
दितवती किमर्थं महते रणाय संग्रामाय मेघजया येत्यर्थः ॥ ते च मरुतः स पुरासः समानरूपाः हिंसा द्या मे
घानां अभ्रं मेघं जनयंत उत्पदितवतः आदित अंत रमेव रविं सर्वे देव्यां स्वधानं मभ सस्यादिसमृद्धि
तक्षणं पर्यपश्यन् परिपश्यंति सर्वे जनाः ॥ एष व इति दृशमीत्याख्याता ॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थं सप्तमं

द्वि. भा.

॥२३६॥

वर्गः ॥ ॥ महश्चित्मिंद्रमियष्टचंपंचमं सृजं ऐंद्रमागस्तं त्रैलोक्यं द्वितीयाचतुष्पदा विराट् अथचतुष्पदा वि
राट् शुक्लैरिक्तत्वात् विशजोदश इति विंगलनागेन सूत्रितत्वाच्चा म हो ह्ये द्वितीया विराट् स तु त्रिमणिकु
समूहहेदशागत्रे द्वितीये छंदो मेमरुत्वतीये इदं विश्वजितो मि न र इति रवेरे सूत्रितं द्वितीयस्य शंसा महं म
हश्चित्मिंद्रेति ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ ॥ महश्चित्मिंद्रयत एता न्महश्चिदसि यजसो वरुता ॥ सह नो वेधो म
रुता ॥ चि वि त्वात्कस्मभ्यनुष्यत वरि प्रे ह्येति ॥ ॥ हे इंद्र त्वं यतः कारणत् एता न्मरुतो महश्चिदमरुतो निसामथ्य
तिशयत्वात् ॥ त्वं निरपेक्षो णा विस्ने हा न्न यजसी ति शेषः ॥ अतः कारणत् महश्चिदसि चिदिति पाद पूरणः
मरुतो वि यजसः त्यागात् यद्वै तल्लो धना मक्रो धा द्वा वरुता वरिता रक्षिता भि भवसि यद्वा मरुतो पितृणां त्
दृष्ट्या दि विषयात् व्यरयिता ॥ अयस्मा देवं तस्मात् हे मरुतां विधातः सता दश सं चि वि त्वात् चेत ना वान् अ
स्म दनुग्र ह विषय ज्ञानो वेतः स न्नो स्मभ्यं कस्मा क्क नि मरु दी यता नि दृष्ट्या दि रूपा णि वनुष्य देहिता नि

श्री
॥२३६॥

इव तथा आकांक्षंते तथा युष्मानादि प्राप्ता ये पुरुषैषाः बहुविधपुत्रमिधुनूयजमानाः स्तोत्रैः बहुप्रकारमेव वृत्त
तीयर्थः तत्र दृष्टांतः ॥ अहन्यः अहिभवः एतसो न अश्व इव स यथा शिक्ष केन नाना प्रकारं प्राप्यते तद्वत् ॥ ॥ इ
ति द्वितीयस्य चतुर्थे षष्ठे वर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ क्वस्विदस्य रजसो महस्य रं क्वा वरं मरुतो यस्मिन्मायय ॥ यथा
वयत विधु रेव संहितं व्य द्विणा पतथ लेष म णं विमिति ॥ ॥ हे मरुतो यूयं यस्मिन्नुदवे नि मि न भू ते स ति आयय
आग छत ॥ अस्य रजसो वृष्ट्यु द कस्य लो कस्य वा महो महतः परं पारं अंतं क्वस्विद कुत्रा स्ती ति ना स्तीत्यर्थः ॥ त
था अवरं अर्वाङ् अर्वाङ्गा अरश्व क्वस्विद कुत्रा स्ति आद्यं तं न कोपि जानातीत्यर्थः ॥ यद्य दयूयं विधु रेव विधु
राति शिथिलानि तृणानि वसे हितं एव भूतं उदकं व्यावयथ ॥ स्वस्थानं त्वां लयथ ॥ तदा द्विणा वज्रेण लेपं दीप्तं
अर्णवं उदकं वंते मेघं विपाश्चेतथ विशीणा पातयथ ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ सातिर्न वो मवती स्व वती तेषां विपा
का मरुतः विविधती ॥ भद्रा वो रातिः पृणतो न दक्षिणा पृथुज्वयी असूर्ये व जे जतीति ॥ हे मरुतो वो युष्मा कं स

हि. भा.
॥२३॥

निश्चिद्विष्णोस्तस्य शुशुभानापोनद्वीपे दधाति प्रयासीति ॥ हे इन्द्र ते तव सा प्रसिधानृष्टिः वज्राख्यायुधवि-
शेषोऽस्मै स्मृष्ट्यर्थं सम्यक् प्राप्नोति ॥ मेघसमीपे । एवं च सति मरुतोऽपि सने मीति पुराणनामा पुराणं चिर-
त्वं गृहीते अभवन्तु दक्षं जुनेति । क्षिपेति वर्षतीत्यर्थः । वृक्षसस्यादिसमृद्धौ सत्यामग्निश्चिद्विष्णोस्तस्यो-
त्पन्नैः अग्निरापि अतसे संतले कर्मणि निमित्तभूते सति शशङ्कानृदीपमानो वर्तते पश्चात् प्रयासि च
पुरोडाशादि हवींषि दधति धारयति ददति वा यजमानः । किमेव आपो नद्वीपे द्विपाश्वर्यो देवान् पर्वता-
दिः द्वीपः तं यथा आपो धारयति तद्वत्तद्वत् आयुधमेवोच्यते । वज्राख्या आयुधविशेषः अतसे कृष्ण-
सूहे शशङ्कानृदीपयन् अग्निश्चिद्विष्णोस्तस्योत्पन्नैः अग्निरापि अतसे संतले कर्मणि निमित्तभूते सति शशङ्कानृदीपमानो वर्तते पश्चात् प्रयासि च
पुरोडाशादि हवींषि दधति धारयति ददति वा यजमानः । किमेव आपो नद्वीपे द्विपाश्वर्यो देवान् पर्वता-
दिः द्वीपः तं यथा आपो धारयति तद्वत्तद्वत् आयुधमेवोच्यते । वज्राख्या आयुधविशेषः अतसे कृष्ण-
सूहे शशङ्कानृदीपयन् अग्निश्चिद्विष्णोस्तस्योत्पन्नैः अग्निरापि अतसे संतले कर्मणि निमित्तभूते सति शशङ्कानृदीपमानो वर्तते पश्चात् प्रयासि च
पुरोडाशादि हवींषि दधति धारयति ददति वा यजमानः । किमेव आपो नद्वीपे द्विपाश्वर्यो देवान् पर्वता-
दिः द्वीपः तं यथा आपो धारयति तद्वत्तद्वत् आयुधमेवोच्यते । वज्राख्या आयुधविशेषः अतसे कृष्ण-
सूहे शशङ्कानृदीपयन् अग्निश्चिद्विष्णोस्तस्योत्पन्नैः अग्निरापि अतसे संतले कर्मणि निमित्तभूते सति शशङ्कानृदीपमानो वर्तते पश्चात् प्रयासि च

श्री
॥२३॥

तिः ॥ अथ चतुर्थः ॥ त्वं न इन्द्र ते रयिं ददामि जिष्णुयादक्षिणये वराति ॥ स्तुतश्च यास्ते च वने तवायोः स्तनं न
मध्यः पीपयंत वा जैरिति ॥ हे इन्द्र त्वं तु तुरवधारणे त्वमेव तैरयिं त्वं न योग्यं गवादिधनैः दादेहियस्मादित-
रेभ्योऽपि त्वमेव बहु प्रदः । अतोति महत्त्वेन देहीत्यर्थः । वयंतु ओजिष्णुया ओजस्वितमया परिभ्रमणार्थं दक्षि-
णया समृद्धि साधनया वा दितलक्षणया नृत्तिजमिव वराति दत्तारंत्वां प्रीणयामरुति शेषः । यद्वा दक्षिणशस्त्रं
देयद्रव्य सामान्यवचनः । राति शस्त्रो बंधुवचनः । हिरण्यादिसारद्रव्य प्रदानेन बंधुयथा वशीकुर्वेति तद्वत्त्वं
वशीकुर्मदित्यर्थः । किंच वायोः श्रेष्ठिष्वस्य शोघवरप्रदस्य ते कर्मणि षष्ठा ॥ वायुर्वा स्तुतः यैस्मदीयाः स्तो-
तारः च वने त क मयंते । स्तवनमयाः स्तुतयः त्वामेव क मयंत इति वाक्ययोजना । केन ते ण्यंताः क्षुडि-चडि-र-
पं । चड्यतरस्यामिति चडः पूर्वमक्षरमुदात्तं । त्वं होत्रा दयो वा जैर्हविर्लक्षणाः नैः पीपयंत । आप्याययंत
वयं त्वं बहु बहु प्रदाताय स्तुत्या हविषाऽप्यायय त्वं तु दातृत्वेन प्रसिद्धं धनं सर्वदा देहीत्यर्थः ॥ अथ

द्विभा.

॥२३८॥

पंचमी ॥ त्वेराय इंदु तोशमा प्रणे तारः कस्यचिदुता बो ॥ तेषु णो मरुतो मृह यंतु ये स्मापु रागा तूयं तीव देवा इ
ति ॥ ॥ हे इंदु ते त व रा यो धना नि विशेषः लोशतमाः अतिशयेन प्रीणयितारः तु व्यंते स्तोपश्रुं दसं शत्वं यद्वा
तेरा यो रा तयो बंधवः बंधु भूताः सखिभूताः मरुतः लोशतमाः तोशति विधि कूर्मानि तो रायति यज्ञना मा कस्यापि
यत्ते छोः यजमानस्य प्रणे तारः प्रवर्षेण निर्वोढा ते मरुतो स्मान् सुहृन्मृणयंतु देव तस्मा वरव लु देवाः द्योत
ने शील मरुतः पुरा पूर्वगा तुयं तीव यज्ञ गमन मिच्छं तीव ते आगत्य मृहयंतु ॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेष्टमे
वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ प्रति प्रयाहो इमी ह्युषो नृमहः पार्थिवैः स दनेय तस्व । अधय देवां पृथु बुधा स ए ता
स्त्यर्थे नार्यः पौंस्या नितस्तु रिति ॥ ॥ हे इंदु त्वं मी दुषः उदक सेतु नृ नरा का रा नृ वाम ह तो मे घा न्प्रति प्रया
हि अग्नि ग छ मे घा नां दृष्टं रूपेणा मिधाना नरा कुरा त्मुक्तं । गवा वमार्थे पृथे व्यं त रिक्षना म अंत रिक्ष स
बंधि स्छानेय तस्व यत्नं कुरु तैः सह बुध्य स्वेत्यर्थः ॥ यद्वा हविः प्रदा तृ च कूर्मानिर्वोह कूर्म हसाय जमाना

श्री

॥२३८॥

सम्मानितवहि प्रेष्टा तत्वरव लु प्रियतमानि हि रा द्यो यमिंद्रो मरुत्सखेत्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धार्थः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥
अयुज्जंत इंदु विश्व कृष्टी विदना सो निःविधो मर्यात्रा ॥ मरुतां ह स्मृतिर्हसिमानाः स्वमिहस्य प्रधनस्य सा ता
विति ॥ पूर्वमंत्रे मरुतामिंद्र साहाय्यमुक्तं । अत्रेन्द्रस्य मरुत्साहाय्यमुच्यते ॥ हे इंदु ते मरुतो अयुज्जन्तु यज्यंते त्वं
या युक्ता भवन्तीत्यर्थः । को दृशा स्ते विश्व कृष्टीः विश्व कृष्टयः राज्यत्वेन सर्वजन वंतः किंच मर्यात्रा मर्यात्रे मर्या
थी निःविधौ निःशेषे नोदकस्य सेक्षन् मे घान् विदना सः जानानाः किंच ये षो मरुतां पृथ्वीः सेनाः स्वमिहस्य
स्य प्रधनस्य शुषसेतुः प्रकृष्टधनसेतुः प्रकृष्टवध ह तो दृत्रा दिसं ग्रामस्य सातौ लो मे जाये निजाये निमिने
भूते सति सना हा समाना हा संकुर्वन्ती हर्षयुक्ता भवति । यद्वा सखेन मिह्यते जलं यस्मिन् ता दृशास्य प्रधन
स्य प्रकृष्टोदका रया धनसा धनस्य संग्रामस्य सातौ मे घ मे दना ये तिया वत् । येषा मी दृशा से ना स्तिते मरु
तो अयुज्जन्ति तिसंबंधरक्षा ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ अम्य क्सा त इंदु दृष्टि रस्मे सनेम्य भं मरु तो जु नंति ॥ अ

॥ हि. भा.

॥ २३९ ॥

मेव ध्वनिः श्रूयत इत्यर्थः। पातने दृष्टोतः सौर्गिकेणावानेन छंदसो वनित्यादितिव निपटणावतं अभिमवैरिणमि
वतं यथा पीडयित्वा तदीयं धनमपहरंतितद्वत् एवमहानुभावामरुतः तवानुगा इतो इत्यस्तुतिः॥ ॥ अथाष्ट
मी॥ त्वं मानेभ्य इंदु विश्वजन्या रदामरुद्भिः इरुधोगो अग्राः। स्तवानेभिस्तवसे देवदेवैर्विद्यामेषं वृजनं जी
रदानुमिति॥ हे इंदु त्वं मानेभ्यो मानार्थं विज्ञेनेत्यर्थः तादर्थ्यं चतुर्थः। विश्वजन्या विश्वजन्यः सोऽकारः विश्वे प्रा
णिन उत्पादनीया यस्य तादृशं सर्वजनहितश्रमणावामरुद्भिः सहस्ररुधः शोधकस्या राधयित्रीः शोषिकाः
गो अग्राः अजितमुदवं वा आग्रपुरतोऽग्रश्रमंता मेघपंक्तिः रदकितिरव विदारय देहि विद्योतमानं त्वं स्तवा
नेभिः स्तूयमानैर्देवैरन्यैर्मरुदादिभिर्नृत्विग्निर्वसंस्तूयसे उभयत्र कर्मणि कर्त्तृप्रत्ययः॥ विद्यामेयं व्याख्या
तः॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेन वसोवर्गः॥ ॥ न नूनमिति पंचचंषि संस्तुतं आगस्य मेदं॥ अत्रानुक्रममिति
वा। न नूनं पंचागस्ये नै देहविषिमरुता मुद्यत इंदुगस्ययोः संवाद एं इस्तत्राद्यात् तृतीया वेंद्रवाक्यं चतुर्थः

॥ श्रीः

॥ २३९ ॥

चादौ हृतीति त्वानुष्टुप् इति सूक्तस्येंद्रागस्य संवाद रूपत्वादाद्यात् तृतीया चतुर्थः चेंद्रवाक्यं अंशविशेषास्त्रि
ष्टुप् विश्वेषविनियोगो लैंगिकः। अत्र सूक्तेयास्वः अगस्य इंद्राय हविर्निरूप्यमरुद्भिः संप्रदित्वां चकार स देदृष्ट
स्य परिदेव्यां चक्र इति॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ न नूनमस्ति नो श्वः वृस्त देदयद् द्रुतं। अन्यस्याचिन्तमभिसेचरेण्यमु
ताथो तं विनश्यतीति॥ ॥ यदि देवन प्रकारः प्रतिपाद्यते॥ इंदु आह॥ अद्य तनं यदस्ति तन्नूनमद्य तन्नास्ति
नूनमत्र विचिक्वेत्सार्थे। अत्राद्येति यद्यपि नास्ति तथाप्युत्तरवाक्ये श्व इति दर्शनादत्राद्येति गम्यते। तथा श्वो
पि नूनं नो न उवा वधारणे श्वस्तनमपि नैवास्ति अद्य यथा स्मदर्थं निरुत्तमस्मभ्यं नास्ति वित्तश्वः वृथं तस्य
त इति भावः। यदद्रुतं अन्यस्मै दत्तमिति यदस्ति वैषरी स तत्को वेदयद् द्रुतं अत्र तं भाविकार्यं यदस्ति तत्को
वेद अनेन श्वो लप्यत इति आशयः। ननु भवति। तदेवाह। अभिसेचरेण्यं सर्वितः संचरि अन्यस्य
चित्तं मानसं वोजानातीति शेषः॥ उत अविच आधीतं अध्यातं चित्तं तमपि नश्यति। विमुस हस्मृतेन श्व

द्विभा.

॥२४०॥

तीति ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ किं न रूद्र जिघांससि भ्रातरौ मरुतस्तव ॥ तेभिः कृत्य स्वसाधुयामानः समरणे व
धीरिति ॥ ॥ रूद्रमगस्य वाक्यं ॥ हे रूद्र नोस्मान्नोपरोधि नः किं जिघांससि हंतुमिच्छसि ॥ कथमवध्यत्वमिति ॥ तत
आह ॥ मरुतस्तव भ्रातरः त्वया भोगक्षणेन भरणीया इत्यर्थः ॥ अतो वयमवध्यादित्युक्तं भवति ॥ मरुतां हि रूद्र भ्रातृ
त्वमेव स्मिन्नदिति गर्भे उत्पन्नत्वात् ॥ स चोत्पत्तिः पुराणेषु प्रसिद्धः संतु भ्रातरः ततश्च विमिश्रित आह ॥ तेभिस्तैर्म
रुद्रैः सह साधुयासाधुत्वं कृत्य स्व ॥ कृत्य यो ह विभा गंतैः सरयुधं वा कुरु ॥ नोस्मान्न समरणे संग्रामे मावधीः माहि
सी ॥ यद्वलुप्त दृष्टं तः संग्रामे यथा विरोधि न हं सिन तथा स्मानिति ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ किं नो भ्रातरगस्य स
खा सन्नति मन्यसे ॥ विद्महि ते यथा मनो मस्मभ्यमिन्नदित्यसि रति ॥ ॥ रूद्रमिन्द्र वाक्यं ॥ हे भ्रातृहो गस्य रविः अ
प्रदानवर प्रदानाभ्यां परस्परौ पकारत्वाद्वा तत्त्वं तादृशत्वं सखा सन् अस्मद्विषयं कुर्याद्वि सन्नोस्मान् किमिति
मन्यसे वस्मादपराधादति नस्य मनुषे अवलिंपासिनयमपलापः किं नु तथ्यमेवेति च ॥ उच्यते गंत्यंते तवमा

श्रीः

॥२४०॥

न प्रतिगच्छता च पार्थिवे सदने देवयजने यस्य त्वं कुरु ॥ हविर्भोजनाय अथ अपि यत्तदा तेषां त्वत्साय्य कारि
णां मरुतां संबन्धिनः पृथुबुध्नासो विस्तीर्णमूला एताः पृषद्वृणां गंतारो वा अश्वाः अरेः शत्रोः पौंस्या नितीर्थेन
युध्मार्ग इव तस्थुः तिष्ठंति मेघानां क्रमं ते ॥ तद्वैषां मरुतां पृथुबुध्नासः सुहृन्मूला एताः कृष्णवर्णा मेघास्तिष्ठं
ति ॥ तत्र दृष्टं तः अर्थः अरण्यस्य स्वामिनः पौंस्या निबला नितीर्थेन राजवीथ्यां यथा तिष्ठति तद्वत् ॥ ॥ अथ
सप्तमी ॥ ॥ प्रतिघोरानामेता नमयासां मरुतां शृण्व आ यता मुपहिः ॥ ये मर्यं पृतनायं तमूमे नृणां गानं न पत
यंत सर्गे रिति ॥ ॥ हे रूद्र ते संबन्धिनां घोरानां भयानकशब्दाभिमानानां वा एतां वर्णानां अयासां अयसां स्वगम
नशीलानां मरुतां आयतां आ गंतृणां मरुतां उपहिः ॥ उपगुर्वदिसमीपे गम्यते ॥ लायते उपपद्यत इति उपहिः
वाक् शृण्वे श्रूयते ॥ कर्मणि कृत् प्रत्ययः ॥ त एव विज्ञेयते ॥ ये मरुतो मर्यं मरणधर्माणं उर्मैः स्वरक्षणेः उदका नि
गमनसाधनैर्वा पृतना आत्मन इच्छंतं वैरिणं मेघं वा सर्गः ॥ सृष्टेः स्वदीय प्रभा हा विज्ञेयैः पतयंत पातयंति तेषां

हि. भा.

॥२४१॥

एहं लिभ्यां वदुःखं नित्यं संबंधश्च प्रतिपद्यते यद्वा हेव स वस्तुना मीशिवे इति योजनाद्वितीयो वस्तुशब्दानुवादे
वा तथा हेमिन्नाणां मित्रपते अस्मदादि मित्रस्य नित्यं पालकं इत्येव सः सर्वस्यादिशयनधारको सिहे इति इत्युक्तं
नमहिमस्त्वं मरुद्भिः सर्वदस्वतैः सार्वसम्यक्तुमिति वदस्व । अथ अपि च त्वं नृतावृतौ । उपलक्षणमेतत्का
उस्य तत्तद्यागकाले हवींषि आज्यचर्वादीनि प्राग्गनप्रवूर्षेण भुंक्ष्व ॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥
॥ प्रतिवदति षड्वर्षं सप्तमं सूक्तं आगस्त्यै हृभं मारुतं आद्ये देवै वलमारुतः शिष्टाश्च तस्मिन् मरुत्वदिंदुदे
वता कः प्रतिवः षण्मासं तु च तस्मिन् मरुत्वतीया इत्यनुक्रमेण विशेषविनियोगो लैजिबुः ॥ तत्र प्रथमा ॥
प्रतिव एनानमसाहमेमिस्सुक्तेन । अभिक्षेकमतिं तुराणां ॥ रराणता मरुतो वेद्याभिर्निहेतो धनविमुचधम
श्वा निति ॥ ॥ हे मरुतः वीयुष्मान् अहं प्रयेमि ॥ अभिगच्छामि तेन साधनेन नमसा नमस्कारेण हविषा वा
नम इत्यभनामतथा सूक्ते शोभनवचनेन स्तुतिरूपेण त्वरमाणानां हिंसा वानां वीयुष्मा वं स्तुमतिं शोभन

श्री

॥२४१॥

मतिं अनुग्रहबुद्धिं भिक्षेया चेंद्रस्यैव पुनर्हविः प्रदानादि दंयाच्यते । किंच हे मरुतो यूयं वेद्याभिर्वेदितव्याभिः
स्तुभिः रराणता रममाणानमसा दृष्टं भूतः संतो हेतुः क्रोधना नमैतत् । क्रोधः युष्मदति क्रमजनितं ध
ननिरुद्धं धारयत यजते इत्यर्थः ॥ तथा श्वान् विमुचधं रथेभ्यो विद्योजयंत क्रोधात्पुनर्गमने मरुते इत्यर्थः ॥
अथ द्वितीया ॥ एष वस्तो मो मरुतो नमस्याहं दातस्मिन् मनसा धायि देवाः ॥ उपेमाया तमनसा जुषाणा यूयं
हि सानमसरुद्धा सरुति ॥ ॥ हे मरुतः एष वः स्तोमः इदानीं क्रियमाणः प्रकारो वीयुष्मा वं युष्मदर्थमित्यर्थः ।
किंच हं दातस्मिन् युष्माभिर्वेदनबुद्ध्या संपादितः तादृशस्तोमो हे देवाः देवनशीलाः मनसा अस्मदनुग्रहवता
चित्तेना धायि धायतां तदर्थं मनसा आदरया बुद्ध्या जुषाणाः इमेनां स्तुतिं तद्द्विविधं सेवमानाः उपते उप
गच्छतैव मा विलंबं कुरुत । यूयं नमसो नमस्यहवीरूपस्य वृद्धा सस्य हि वृद्धयिता रोभवथ खलु अतो गंत
व्यमेव इत्युपराणः ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ स्तुता सो नो मरुतो मृदुयंत तस्तुतो मघवा शोभविषुः ॥ उधनिः स

॥ ६० भा०

॥ २४२ ॥

तुको म्यावना न्यहानि विरुवा मरुतो जिगीषेति ॥ ॥ ते मरुतः स्तुताः संजो नो स्मान्मृहयंतु उत अपि च मघवाम
घमिति धननाम अस्मान्दातव्या बहुधनेन तन्ना निंदः स्तुतः शंभविष्टः सुखस्य भावयितुं तमः सन् अ
स्मान्मृहयंतु ॥ किंच हे मरुतो स्मावं जिगीषा जिगीषा ते गति कर्मणो जिगीषा जिगीषितव्या नि उन्नरानुपमा
नानि विरुवा सर्वाण्यहानि दिवसानि उन्धा उन्नतानि उपर्युपरि श्रिया यशसा वो ह्यहानि को म्याव्या नि स्पृह क
णीयानि वनानि सार्वैः संभजनीयानि संतु मिष्टानि जेतव्या नि च संखितियोज्यैः एवं कृत्वा मरुतश्चरं द्रश्च
यूयं सुखयंतीत्यर्थः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ अस्मादहंत विषादीषमाण इन्द्रादियामरुतो रेजमानः ॥ युष्मभ्यं
हव्या नि शितान्या संतान्पारे च कृमा मूलतान इति ॥ ॥ हे मरुतः शृणुत अहं अस्मात् प्रसिधान विषात्तव
त्नवत इन्द्रात्सुकाशतु भियाभीष्टा इषमाणः पलायमानः पुरतः स्थातुमशक्तः तथारेजमानः वश्वभातु
तश्च किमायातमित्यत आह ॥ यानि युष्मभ्यं हव्या हवीषि नि शितानि संस्तुतान्या सन्तानि तान्येव आरे

श्रीः
॥ २४२ ॥

नः मनसं यथा वस्तु विघ्नं जानीमः कथं जानीथेति उच्यते ॥ अस्मभ्यमिन्द्रादिसि अस्मादर्थं निरुत्तमस्मभ्यं द
तुं नेधुस्येव देवार्थं ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ अरं कृण्वे तु वेदिं समग्निमिंधतां पुरः ॥ तत्रा मृतस्य चेतनं यत्ते तनवा व
हा इति ॥ इन्द्रमिन्द्राक्यः ॥ अपरे अगस्त्यवाक्यमाहुः ॥ हे ऋत्विजो यूयं अगस्त्यो जीहृतवान् ॥ तस्माद्देदिं अरं कृण्वे
तु कुर्वे तु संमार्जनं पर्युषणादिना परिवरेतु ॥ तथा पुरः पुरस्तात् अग्निमा हवनीयादिकं समिंधतां इध्वा प्रक्षेपे
ण प्रज्वालयेतु तत्रा ग्रावमृतस्य मरणक्षणास्य देवत्वस्य चेतनं प्रज्ञापकं यत्तं हे अगस्त्य ते त्वदीयं वाहं च तन
वाव हे अगस्त्यवाक्यं पक्षे जिह्मविज्ञिष्टं तत्र वद्याममृतस्य तस्माधनस्य हविषा चेतनं प्रज्ञापनमासादनं कुरुत
वै आवां पत्नीयजमानौ अध्वर्युयजमानौ वा हे इन्द्र ते तदर्थं यत्तं तनवाव हे ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ त्वमीशिषे वसपते
वसूनां च मित्राणां मित्रपते धेष्टः ॥ इन्द्रं त्वं मरुद्भिः संवदस्वाध्या प्राशान चतुथा हवीषीति ॥ इन्द्रमगस्त्यवाक्यं ॥
वसूनां वसुपते अति प्रभूतानो पुरो दाशग्यादिधनानो स्वामिन् हे इन्द्र त्वमीशिषे इश्वरो भवसि ॥ सर्वस्य च

दि. भा.

॥२४३॥

गतमन्युर्भव। मरुत्कृतथाभव। विंचसुप्रवेतेभिः शोभनप्रज्ञातैर्मरुद्भिः सहस्रसहिः शत्रूणां मणिमवितासन्त
धानः अस्मदभि मनेस्यधारयिता भवति शेषः शिष्टो व्याख्यातः ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे ह्यहोवर्गः ॥
चित्रो वदति तृचात्मकमष्टमं सूक्तं आगस्त्यं मरुतं गायत्रं चित्रं स्तुवं गायत्रं मित्यनुक्रमेण काले गिबो विप्रोषविमि
योगः ॥ तत्र प्रथमः ॥ चित्रो वोक्त्या मश्चिउती सुदानवः ॥ मरुतो अहिभानव इति ॥ हे मरुतो वो युष्माकं
यामोस्मद्युजागमश्चित्रश्चायं नीयः पूजा आश्चर्यभूतो वास्तुभवतु न वेवलमागमनमेव चित्रं विंतु हे सुदान
वः शोभनदानाः हे अहिभानवः अहीयमानप्रवृत्तः युष्माकं सत्वाधीरः चित्रः स आगमः उती उत्या रक्षका
दृष्टतर्पणिया वा युक्तः भवतु त्वदागमनं शीघ्रमस्तु अभिमतप्रदं वास्ति सर्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ आरे
सावः सुदानवो मरुतं जती शरुः ॥ आरे अस्मा अमस्यथेति ॥ हे सुदानवः शोभनदानाः मरुतो वो युष्मा
कं सर्वे धिनी नृजती प्रसाधयती स्वतेजसा स्वात्मानं वलंकुर्वती प्रवृद्धिं प्राप्नुवाना वासा प्रसिद्धा शरुः हि

श्रीः

॥२४३॥

सकृच्छिः आरेतूरेभवतु तथायमस्यथा शिणं यथा सोस्माकं सत्वा पर आयुर्विशेषः आरे हरनामैतत् ॥ हरेम
वतु मानप्राप्नोतु यद्वा अरे शब्द आराधययिः सचदूरे समोपेचवर्त्तते अत्र समीपवर्णनं यमस्मत्तो न्य
मस्यथ तं वैरिणमस्माकं उ पलो मनः कठिन आयुध विशेषः आरे समीपं प्राप्नोतु ॥ अथ तृतीया ॥ तृणसं
दस्यनुविशः परिवृक्तं सुदानवः ॥ उर्ध्वानः कूर्तजीव स इति ॥ हे मरुतः सुदानवः शोभनदानाय यं तृणसंदस्य
तृणवच्चलनस्वभावस्य शुचमाणस्य वाममविशः पुत्रभृत्यादिरूपः प्रजाः नुक्षिप्रं परिवृक्तं परिवर्जयता बाधा
परितारेण रक्षयद्वेकलक्षणकालस्यानुशिरः विशेषस्य न्यप्रजापरिवर्जयता विंचनोस्मान् उर्ध्वानि कूर्तकुरुत
जीवसे चिरजीवनाय ॥ द्वितीयस्य चतुर्थे ह्यहोवर्गः ॥ गायत्सामेति त्रयोदशार्चनं वमं सूक्तं आगस्त्यं
त्रैलुभं रं दं गायत्सामेति त्रयोदशार्चनं वमं सूक्तं आगस्त्यं त्रैलुभं रं दं गायत्सामेति त्रयोदशार्चनं वमं सूक्तं आगस्त्यं
मिनर इति खंडे सूत्रितं ॥ तृतीयस्य द्वाहा गायत्सामेति ॥ तत्र प्रथमा ॥ गायत्सामेति ॥ तत्र प्रथमा ॥ गायत्सामेति ॥ तत्र प्रथमा ॥

दि. भा.

॥२४५॥

मानं पाथिवं हविर्भरत वसंते वसंते ज्योतिषाय जेतेति श्रुतेः तथा कृत्वा त्रंदत् अश्वः पुष्टोपममेतत् अश्व
इव त्रंदति हृषीति शायान् विं कुर्वन् नयमानः नयत् त्रंदत् अश्व हविर्भागं विंचगौर्गता वृषो वृष इव रुवत् त्रंदत् अश्व
ते विं कुर्वन् तूतो नवात्त हारो तूत इव रोदसी रोदस्योः द्यावा पृथिव्यो रंतर्मध्ये रोदस्या वंत रावा वा कू स्रयमानो नः
स्तवन् देवान् चरन् चरति गच्छति हविस्वी कृष्या द्यावा पृथिवीः तस्या पणाय द्युलो वंच परिभ्रमतीत्यर्थः वत्स
वत्स रिक्मं लिवा विव्वीयादिना द्वेष्टदोर्ध्वं संप्रसारणं ॥

अथ चतुर्थी ताकर्मिषतस्मे प्रच्योत्तानि देवयंतो भरंते जुजोषदिंद्रोदस्य वर्चानास्त्येव सुगम्यारथेष्वाः ४

अथ पंचमी तमुष्टुर्होदं तोहसत्वायः शरो मघवा योरथेष्वाः प्रतीचश्चिदोधीयान् वृषान् वान्ववजुषश्चित्तमसो विहंता ५ १३

अथ षष्ठी प्रयदिशामहि नान्द्रभ्यो अस्त्यरं रोदसी कक्ष्ये रनास्मे संविम्य इंद्रो ह जनं नभ्रमाभी तस्वधावां ओपशामेन द्यौं ६

इं उक्तलक्षणे रधस्वादिमिरभ्यर्चयेत्तस्मादभ्युप्यापवूः पानाद्यर्थधावनृमृगोन हरिणादिरिव अयमिंद्रो आ
 भो अशनशीलः सन्न अतिजगुर्यात्र अयर्थमुक्ते हविर्भक्षणाय यथा मृगः क्षुत्पिपासाद्विलेः शीघ्रमुद्युक्तेत
 थायमिंद्रो देवं तस्मादर्चयेत्तय ह्ययमिंद्रो यत्र यथा अश्वो मृग इवातिजगुर्यात्र भक्षयेत्तथाऽर्चयेत्तयर्थः ॥ विं
 ते गृन्तुर्हूणो द्रमनां मननं स्तोत्रमिच्छतां देवानां मंदयुः स्तुतियुक्तो यो होता मानुष एतन्नाम वृत्रसि वृयजत्रो या
 गनिष्ठादवूः सन्न मिथुना मिथुना नित्युग्ररूपाणि याज्यपुरोनुवाक्यादीनि मिथुनैव जाया पतिरुपेतः सन्न प्रभर
 ते प्रवृषेण संपादयति तस्मादर्चयेत्तयर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ नक्षत्रोता परिसद्व्यमिताय नमः रद्गर्भमाशर
 दः पृथिव्याः ॥ चंद्रदधो नयमानो रुवद्भौरं तर्हो तो नरो दसी चरद्वागिति ॥ गहोता होमनिष्ठा दवो यमग्निर्मिता
 परिमितानि सद्यसदनानि गार्हपत्यादिस्तु पनीयमन्नं हविर्लक्षणमाशरत् ॥ आ हरति स्त्री वृरोति संभति व
 संवत्सरपर्यंतं वर्धितं भूम्या मुत्पन्नमित्यर्थः यद्वा संवत्सरसंबन्धि नवसंतादिकाले ज्योतिषो मादिषु दीय

द्विभा
॥२४७॥

शुवागोः सर्वापिस्तोत्राश्चरूपावाकूतेष्वं अनुक्रमेण जोषाजोषणाहं प्रीणयित्री भूतभवति। वृदायदिस
रीश्विस्तोत्रादिप्रेरवः स्तोत्रजनानां विधिषाधिषणया प्रज्ञया वृष्टिप्रदानरूपेण कर्मणा वा वेचिन्मयसे तदा
सर्वापिस्तुतिवदर्थं भवति॥ ॥ अथ नवमी ॥ असमयथा सुषराय एनः स्वभिद्यो नरां नरां सैः॥ असव
थानदं द्रो वंदनेष्टास्तो न कूर्मनयमान उक्थेति॥ ॥ हे एनः इनः ईश्वरेन्द्रयथा सुषरायः शोभनत्वं द्रूपस
रायवंतोऽसामभूयास्म किंच स्वप्नीष्टया शोभनाभेषणाः शोभना प्रीष्टाश्चासाम विमिव नरां नरां सैः नराणां
राजादीनां नरां सैः नैरेवस्तुतिभिर्मयथा मनुष्याः शोभनानुप्रीष्टा भवन्ति तद्वत्॥ इदानीं परोक्षेण ह॥ नोस्मभ्य
मिंद्रो वंदनेष्टाः अस्मत्सत्तौ वर्तमानः सन्तु शोभनत्वं रमाण इव नोस्मा कूर्म उक्थेः शस्त्रैर्नयमानः उक्थ
न्पूतं प्रापयन्स्तुत्या तुष्टः सन् अस्मदीयेन कूर्मणा पूतप्रापयिता यथा सन् भवेत्॥ हेऋत्विजस्तथा
कुरुतेति शेषः॥ ॥ अथ दशमी ॥ विषयं स्तोत्रं नरां नरां सैः रस्मा कूसदिंद्रो वज्रहस्तः॥ मित्रायुधो

श्री
॥२४७॥

न पूर्णतिं सुप्तिश्चैमध्यायुव उपशिक्षंति यज्ञैरिति॥ ॥ नरां नेतृणां मध्ये सस्यधनि रात्र्यथा विषयसिः
कुर्वन्ति सखिभूताः तत्तद्वयमपि दृष्टं नरां सैः स्तुतिभिः सरवायो वयं तथा कूर्मः सवज्रहस्तो विरोधि निक्षण
यसर्वदा वज्रधारो द्रो अस्माकमसत् विषयं मनुकूतो भवतु। किंच मित्रायुधो न मित्रैश्च वः हितैषिण इव स
त्तिश्चै सरवायते वर्तमानं पूर्णतिं पुरस्वामि नयथा भिमतदानेन पूजयंति तथा मध्यायुव अस्माकं श्रियो य
ज्ञां मध्ये वा स्थितं रामयमाना अध्वर्यादयो यज्ञैर्यज्ञसाधनैर्हविस्तोत्रादिभिर्हंपशिक्षंति उपेत्य यजंतं श
क्षतिर्दान कूर्मः॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः॥ ॥ अथैकादशी ॥ यज्ञो हि ष्येद्रं वृश्चिदंधं जु
हुराणां श्चिन्मनसा परियत्॥ तीर्थेनां छाता तृषाण मो वृद्धीर्द्यो न सिध्मा कृणो यध्वेति॥ ॥ कश्चिद्यत्तो य
सवान् यत्तानुष्ठायी तंधनवर्धयन् भवति॥ इंद्रेयत्वेन वर्धयंतीत्यर्थः॥ जुहुराणां श्चिन्मनसा कुरितु गतिस्तु वृश्चि
तमनसा वै बलेन परितो गच्छन्तौ विद्वं विषयादिबुद्ध्या यत् वर्तते। यद्वै परिवर्जनायः॥ वजो यत्ता गच्छन्

दि. भा.

॥२४८॥

नेहं प्राप्नोति। तत्र दृष्टं तः। तीर्थे प्रसिद्धे मार्गे अष्टाभिमुख्ये न समीपे वर्जमानमोवः पानीयादिकं सद-
तं। तत्र पाणं पिपासा युक्तं यथा अविलंबेन प्राणातिशयथा तस्मिन् ह आगच्छतीत्यर्थः। तद् दृष्टेन वृत्तितुम्
त्रिंदुमाभिगच्छतीति कुटिलस्य पुरुषो आकृणोति अर्वा दूरोतीति नीचैः दूरोतीत्यर्थः वर्जयतीत्यर्थः॥ तस्मिन्
द्युत्तमार्गमिजानानो वक्त्रे दूरे परिभ्रमति नैर्द्रं तर्पयति तद्विलक्षणस्तु वर्जयत्येव॥ ॥ अथ द्वादशी ॥ मोक्ष
पण्डितं द्वात्रिंशत्सु देवैरस्ति हिष्माते रुषिन् नवयाः॥ महश्चिद्यस्य मीलुषो यज्या हविष्मतो मरुतो वंदते गीरि-
ति॥ ॥ हे इन्द्रात्र पृथु एष पृथिव्येतेषु संग्रामेषु वृध्यर्थं मेषु जयेषु देवैर्मरुद्भिः सह नो स्पान्मोषु मेव साक्षी
रिति शेषः मरुत्सा हि ये युध्यस्वेत्यर्थः। हे रुषिन् नवतवानिंद्रं अस्ति हिष्मते अस्ति हिष्म तव खलु तव वि-
मस्तीति उच्यते। अवयाः अवयन्ननं अवयुष पृथक्कृत्य जयनं हविर्विभागोऽस्ति मरुद्भिः पृथगप्यस्ति हविर्वि-
भागः वेवलं मरुद्भि एव दीयते नास्मभ्यं अतः वृथं योत्स्यामीति न संतप्यमित्यर्थः॥ यद्वा अवयाः रुषीणां

श्री
॥२४८॥

तेर्थं मदेतव महार्थं च सजोषया सह सेवमानाः समानप्रीयतोक्षोणीः क्षोण्यो विभुः परिजनाः मरुतः प्रयंत इति
वीट्शस्ते वा जैर्बलैः अनुकूलं मादयंति संग्रामे मरुत्सामवस्वामिनं कृत्वा मादयंतीत्यर्थः। यद्वा ये यजमानाः
वा जैर्हविर्भिर्मादयंति ते समानप्रीयोक्त्यास्तव मनुष्यभूताः कृत्वा जायजमानभूताः प्रजाः समस्तसहामान-
दस्त्वानेषु यागेषु भूतलक्षणविशिष्टं तामेव पूजयंतु तव मदाय च यतंते॥ ॥ अथाष्टमी ॥ एवाहितेशं सवनासु
मुद्रा आपो यज्ञासु संति देवीः॥ विश्वाते अनुजोष्यामहोः सूरीश्चिद्यदिधिषा देवि जनानिति॥ ॥ हे इन्द्र एव
हि एवाहितेतिः तव सर्वबंधीनि सवनानि सूर्यते सोमोत्रेति सवनानि सोमयागाः तेशं सुखवृत्ता भवन्ति। वृथं स-
तियत्पदि देवी धर्देयो द्यौ तमान आपः समुद्र उदके समुद्रवर्षणा पादनभूतेऽत रिक्षो आसु प्रजस्कृतिमिन्त-
भूतास्तु तेषां मदंति मादयंति अंतर्भावे तप्यथोयं यदा प्रस्युपवृत्ता रथं वर्षणयत्नां प्रेरयंति वृष्ट्युदवापनितु-
दाखलु तव सोमयागाः सुखवृत्ता भवन्ति यत्तसाधवै वृष्टिप्रदानेन यागाः निवर्तयेत्यर्थः। किंच हे इन्द्र तेषां

द्वि. भा.

॥२४९॥

तुंराजेन्द्रयेचदेवारक्षा नृन्याह्यसुरत्वमस्मान्। तं सत्यतिर्मघवानस्तुरुत्रस्वं सत्यो वसवानः सहोदा इति॥ हे इन्द्रं
इत्वं राजा अधिपतिः सर्वस्य जगत् विचमे देवाः मरुदादयः सति तेषामपि विशेषेण पाता हे असुरशत्रूणां
निरसितस्त्वं नृमनुष्यान् वृमने तृनयजमानान् रक्षपालय विशेषतो स्मान् पिरक्षत्वं च सत्यतिः सतास
तः वृमपूतस्य वा पाता मघवान् धनवान् नोस्मावं तरुत्रः पौतारयिता पायात् विचत्वं सत्यो हं अवाध्यः
सत्यपूतो वा वसवानः स्वतेजसा सर्वं छादयन् वसुनिवा कुर्वन् स्तोतृभ्यः सहोदाः सहसो वृत्तस्य वलस्य
दाता भवेति शेषः॥ ॥ अथ द्वितीयो॥ दनो विभु इन्द्रमृधवाचः सप्तयसुरः शर्मणारदीर्हत्॥ नृणोरपो अ
नवद्युणयूने वृत्रं पुरुकुत्साय रंधीरिति॥ ॥ हे इन्द्रं वृत्रसंबन्ध्यसुराणां पुरः बोधनसमये मृधवाचः मर्षण
वचना विभुः तदीयाः प्रजाः शर्मसुखं यथा भवति तथा दनय दूमयः दमहिदं रूपं। यद्वा वणव्यययः नृदा
अनदः अशब्दयः असुरः प्रजाः प्रतिभयं वृत्रशब्दमवूरोः। वृदेसाह। यत्र यदाशरदीः प्रसगा यद्देत

श्रीः

॥२४९॥

संवत्सरपयं तं दृढीकृतापि सप्तपुरः एतत्संख्यावाः पुरीः दृन् अदारयः पुरुषव्यस्ययः दृणातेर्त्विष्टां दसो
विकूरणस्य लुक्कूरोत्यस्येति नियमानलोपाभावः तथा कृत्वा अनवद्यु कृतयत्वा तिदने हे इन्द्र अणा अणा
रणशीलेयः तदीयदुर्गस्त्वनु उदकाथ्याणि तय छद्वादी निरुणोः अगमयः प्रावर्तयः भग्नान्यवूरोः एवमु
पदुय पुरुकुत्साय एतन्नाम्ने रात्रे नियतरुणाय तदर्थं वृत्रमेतन्नाम वूमसुरं रंधीः असाधयः अयमेतिहासि
वृपक्षे निरुत्तरूदयातु हे इन्द्रमृधवाचो विशः मर्षण ध्वनियुक्तः वृष्टिरूपाः प्रजाः दनः अदमयः अशब्दयो
अवर्षय इत्यर्थः। वृदाय त्रयदा सप्तपुरः शरदीर्हत् सर्पणस्वभावान् प्रयमान् वृष्यजयन् प्रगासेद्यान् अ
दाणं दाता रंधी प्रपश्यन् पश्यति नेतरः अयमिणाय वृं विदाता पश्यन् पश्यंतः त्वामजयंतः आयो मनुष्यस्य स
चासहाय भूतोः त्वया भूतोः क्षिप्रावर्जिताः अपर्यपुत्रं वहमानाय सति तान् जघन्वा भवतीत्यर्थः॥ ॥ अथ तृ
तीयो॥ ॥ अजावृत्त इन्द्रशरपत्नी द्यौचियेभिः पुरुहूत नृनै॥ रक्षो अग्निमनुषं हर्वयाणो संहो नदमे अपांसि

दि. भा.

॥२५०॥

वस्तेरिति ॥ ॥ हे इन्द्र शूरपत्नीः शूरैरक्षोभिः पातिता वृतः वर्त्तत आस्ति विवलो पुरः पुरीः यद्वा शूराय जमानसिः
पातिता वृतो वेदिभूमिः अजगधजेतु तथा कृत्वा द्यौं च नूनमवश्यमज ॥ किंत्वमेव एवमहे पुरुहूतव द्रुमि वदु
धाहूते द्येभि र्ये मरुदादिभिः अनुगतोसितैः सहितः स तथा कृत्वा अशुषं अशोषयितारं अशुषं तं वा तूर्वयाणं
तूर्णगमनमग्निं वै द्युते हो माधारं वाग्निं रक्षोरक्षस्वै रक्षिमर्थं रक्षणमिच्छते ॥ इमे गृहे अपां सिवूर्माणि कुर्वन्व
सोः वस्यमना सतायमहः अभ्यस्तवः तदर्थं भिदः भर्तृघातिकाः अदेवी आसुरीः पुरानपुरीः अपि भिनत विव
शितवान् ॥ शिपुरुष व्यस्यः ॥ नशब्दार्थे तथा अदेवस्य अस्तस्य पीयोः सिंहवृत्त्या सूर्यवधः वज्रं ननमः अ
नमयः अनुकूलमवूरेः यद्वास्तु यद्वा वासयितुं वारयितुमिच्छति ॥ रक्षणे दृष्टं तः यज्ञद्विद्वत्सहितो नो सुस्थिरे
सतियागाद्यनुष्ठानपरास्यामीत्यर्थः ॥ रक्षणे दृष्टं तः तु सिंहो न सिंह इव स यथा स्वाश्रयभूते वने गजाद्यु
पद्रव परिहारेण रक्षंति तद्वत् ॥ असुरपुरभंगगमने वा दृष्टं तः सिंहो यथा निर्भजो विरेधि मृगान् हंतुं धी

श्री
॥२५०॥

वसुतायंगं ता वस्तेरिति किंच हविष्यंतः प्रदेय हविर्युक्तमिदं दुषो हविः प्रदत्तुं यस्मादेतत्प्रदत्तं मरुतां विशेषणं
यस्य मम यथा पूते नंद्रेण वा सह मिश्रयंतीति ॥ स्तुतिश्चास्त्रादिरूपा वा ब्रूमहः श्वेतमहतोपि मीदुषः सैक्षन्
हविष्मतोऽस्मद्देय हविष्कानद्वतो वंदते स्तोति ॥ ॥ अथ त्रयोदश्यास्तुतिरिति मय पूजं प्रा
थयते ॥ एष स्तोम इन्द्र तुभ्यमस्मे एते न गातु हरिको विदो न ॥ आ नो ववृषाः सवित यदेव विद्या मे षं ह जनं जी
रदानुमिति ॥ हे इन्द्र एषः स्तोमः इदानीं क्वा रित प्रकृ रस्तोत्रविशेषस्तुत्यं च दर्थं हे हरिभ्यो वरुभ्यो तद्वन्निद्र ए
तेन स्तोत्रेण ममाननवानोऽस्मदीयं गातुं देवयजनमार्गं विदः विश्वं विदित्वा वरे देवसूविता यशोभनगमनाय वा
नोऽस्मान् आववृषाः आवर्त्तस्व अस्मद्भागं प्रयगध विद्या मेति व्याख्याते ॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पंचदशो व
र्गः ॥ ॥ त्वं राजेति दूर्वा चंदनं सूक्तमागस्य मे दं त्रेष्टुमं ॥ च त्वं राजा दशो यतुः शो नं दृषत् हे स्तोम दृष्टो स्तोम
स्तुतिर्गं सनाथं होत्रैरेतच्छं सव्यं ऐंद्राणि त्रेष्टु भान्यमरुधं द्वा न्यावपे र नितिसूत्रिते ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥

हि. भा.

॥२५१॥

हे इंद्र कुत्संत नामानमृषिं प्राप्सं स्पूमन् स्पूमन् मिति सखनामतदिच्छतौ शततगामिनौ नृजो नृजु गामिनौ वा
तस्य वायोः समानवेगौ अश्वातटीयावश्वौ बह प्रापयस्मिन् हविषि निमित्तभूते सति कुत्सं चाकनूकमयसे तप
यसे वा हविश दिवं तदर्थं सूरः प्रेरवः सूर्यः चक्रं स्वमंडलं स्व रथ चक्रं वा अग्नी दे आसन्ने दे शो बृहतात्तुर्ध्वं
गमयतु प्रकाशयतु अथ परोक्षेणाह ॥ बज्रबाहु रयमिंद्रः स्पृधः संग्रामं कुर्वतः शत्रून् भिया भिषत् अ
भियात् ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे कोट शो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ जघन्वा इंद्र मित्रे रुचो दप्रवृधो हरि
वो अदाश्वन् प्रयेपत्रय न्ययमणं सचायो स्त्रया भूती विहमता अपयमिति ॥ हे इंद्र हरिवः हरिभ्यां त
द्वत्सं चोदप्रवृधः चोदनेः स्तोत्रैः प्रवृधः सन् अदाश्वन् आदातृ न मित्रे रून् मित्राणां यजमाना नां इं
द्रिये नृ बाधकान् तद्वै रिणं मित्रत्वं गच्छतो वा जघन्वान् हलवान् मित्राय अयमणमजयं स्वास्ति अवि
नाशकारय अपालयः ॥ संपूर्ण जलवर्षणेन तथा च मंत्रांतरं ॥ त्वमपो यदवेतुर्विश्वाय रमय इति ॥ अथ

श्रीः

॥२५१॥

थ सप्तमी ॥ एतत्कृ विरिंशर्क सातोक्षां दसायो पवर्हिणी वः ॥ वूर निस्त्रो मघवादानु चित्राणि दुर्योणे कुयवाचं
मृषिभ्रेदिति ॥ हे इंद्र त्वं वृषिः क्रोदय नृवानो हानवृसातो अर्चनीयस्यान्नस्य उभे निमित्तभूते सति पर
तस्तौति ॥ यद्वा एतन्नामस्तवितपत् अस्त्रौ त् अन्नार्थं तस्यातिप्रभूतमन्नं प्रादुर्यर्थः ॥ तथा च दासाय प्रा
ण पुलक्षयित्रे असुराय शोभूमिं उपवर्हिणी शय्या वः अकारोः हत्वा भूमावपातय इत्यर्थः ॥ वूरो ते कुडि मंत्रे
वृशेति चेत्तु वू अथ परोक्षकृतः मघवान् धनवान् यद्विद्रः तिस्त्रो भूमीः दाशु वृषाशु सौमि वृषाभूमीः सि
यंत रिक्ष दुरुणावभूमी दनुर्वित्रः दानेन देयैर्धनैर्वाचायनीयाः वूरत्कुरोति यद्वा तिस्त्रः अयो रजतहिरण्य
त्रयीः पुरी दनुर्वित्राः स्वउनेन चित्रान्यवूरोत् तथा दुर्योणे दुर्यो नौ सति एतन्नाम वृष्ययसः प्रत्यर्थं कुयवा
चं कुत्सितं शब्दायतं एतन्नाम नमस्कृतं मृषिसंग्रामे निश्रेष्ठं हिंसितवान् ॥ अथाष्टमी ॥ सनातात इंद्र
नया आगुः सहो न भो विरणा यपूर्वः ॥ भिनसुरो न भिदो अदेवी न नमो वधर देवस्य पीयो रिक्ति ॥ हे इं

दि. भा.

॥२५२॥

इते तव संबंधी नि सना सदा तना नि नि स्या नि ता ता नि जौ यो णि न व्याः न व त राः इ द नी त ना नृ ष यः आ गुः आ
ग छं ति स्तु ति व्या जे न प्राप्नु वं ती य र्थः ॥ वृ नि ता नी यु च्यं ते । पू र्वी वं द्वा नी भा हिं साः न भे हिं सा था त् । विं ए त दं
त स्ये दं रू पं वा हिं साः अ वि र ण य अ वि ग त र ण य सं प्रा म ना स ना य म हः अभ्य भवः त द र्थं भिं प्रि दः भ र्त्त द्या ति
वा आ स रीः पु रा न पु री अ पि भि न त् । वा न शि पु रु ष य यः ॥ न रू ष्ठ थ र्थे त था अ दे व अ स्तु य स्य पी योः हिं स
वृ स्या स्तु र स्य व धः व ज्ञे न न मः अ न म या अ नु कू ल म कू रोः य द्वा हे दं दं स ना यं त क्ता ले ते त व सं बं धि न्यः ता ता नि
लिं ग य यः पू र्वी पु रा त न्यः आ पः न व्याः नू त नाः स यः स यः आ स र ग छं ति वि म र्थे अ वि र ण य प्रा णि ना
म वि ना र ण य त द र्थं न भः हिं स वा नृ वं ध क्ता मे घा न स हः म र्ष णे अ वू रोः विं व दे वीः पु रः अ व र्ष णे ना दे व न शी न
उ द ग पुं द वं धा ना भि न त् । भि न न कू रोः त था वै आ द व स्य अ दे व न शी ल स्य पी योः अ वि कू ल स्य वृ त्त स्य व ध व
ज्ज्ञे न न मः अ न म यः ॥ ॥ अ थ न व मी ॥ तं धु नि रिं द्र धु नि म ती र्त्त णो र पः स्त्री ए न स्र वं तीः ॥ प्र य त्सु द्र म ति

श्री
॥२५२॥

व ति त द्वा ॥ ॥ अ थ च तु थ र्थः ॥ शेषं नु त रं द्र स स्मि नू यो नो प्र श स्त ये प वी र व स्य म न्हा ॥ सृ ज द णं स्थि व य द्वा
गा स्ति छ ध री व ह ता म ह वा जा नि ति ॥ ॥ हे दं द्वा तेश त्र वः स स्मि नू स र्वी स्मि नू स मा ने वा यो नो स्व वी ये स्तु ता ने अं त र्थि
शे वा यो नि रं त रि श्च नु श्चि प्र शेषं नु श्चि र तां शि ला ले व य ज ग मः ॥ य य ये न प र स्मै प दि सि ष्ठ मि ति शि पू वि म र्थं प्र श
स्त ये प्र शं स ना य त व स्तु त ये त्व न्म हि म प्र ष्या प ना ये य र्थः ॥ विं से ना दि सा ध ने ने य त आ ह ॥ प वी र व स्य कु लि श ह्म स्य
वा म न्हा म हि म्ना त्व दू ज्ज प्र ह रे ण ह ता मे घाः श च वो वा त त्रै व शो र ते नि द्या ते अ पा ल यं त र स्य र्थः ॥ विं च य त्र य द्वा यु
ध प्र ह र णे सा ध ने ना यु धे न वा गाः त द णं स्थि द्वा नि अ व स्तु जः अ व डि मु र व म पा त यः पु रु ष य यः त द र्थं अ ह री
अ श्वो अ श्व ति चः अ न्ना पि पु रु ष य यः य द्वा य द्वा ह री अ धि ति द्या सि त द्वा अ व स्तु जः अ थै व ह्म वा जा न न्ना नि
स स्या दि त द्वा नि धृ ष ता ध र्ष के ण सा म थ्ये नि मृ द्वा शो ध य प्र व धी ये य र्थः ॥ ॥ अ थ पं च मी ॥ व ह कू स मि
द य स्मि नू चा कू त्सू म नू र ज्जा वा त स्या च्छा ॥ प्र सूर थ कू ह ह ता द मी वे भि स्तु थो या ॥ सि व दू ज्ज वी डु रि ति ॥

1124811

श्रीः
॥२५५॥

भूरपर्विपारया तुर्वश्रंयदुं स्वस्तीति॥ ॥ हे इन्द्र त्वं धुनिः कं पयिता शुक्लं णामसि अतो धुनिमतिः कं पनोषेत तरंग
वतिः अथ वा धुनिर्नाम जलप्रतिरोधकार्य इतरः स एव प्रतिबंधव्यायासां तादृशीरपः कृणोः अगमयः भू
मावपातयः तत्र दृष्टं तः स्वर्वाः प्रवहन्तीः श्रीरान नदीनामैतत्सरेण वतीर्णदारीवतद्वत्संतापुत्यर्थः। एवं
कृत्वा हे भूय तयदा समुद्रमतिपर्वि अतिक्रम्य पूरयेद्यद्वंते दानीं तुर्वश्रंयदु उभा अविरारयः तदेत्यर्थः॥ ॥
अथ दशमी॥ ॥ त्वमस्माकं मिन्द्र विश्वधस्या अष्टवृत्तमो नरो नृपाता। स नो विश्वीसां स्पृधां सहोदा विद्यामेषं ह
जनं जीरदानुमिति॥ ॥ हे इन्द्र त्वमस्माकं विश्वध विश्वस्मिन्नपि काले विश्वप्रकारैर्विअष्टवृत्तमः यद्वा ता तृतमस
यथैः। स्याः भवतथानृणां नृपाता अस्मदीयानां पुत्रभृत्यादिरूपाणां बहूनां मनुष्याणां सर्वा अदीरक्षवो भव
अपरा नृशब्दो नुवादः किंच सत्वं विश्वीसां स्पृधां सर्वसां स्पृधनिमित्तानां अस्मत्सेनानां सहोदाः सामर्थ्या यव
लस्य दाता भवविद्यामेति गतं॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे सप्तदशो वगः॥ ॥ मस्य पायीति षष्ठ्यर्थमेकदशं

इंद्रयद्रं मिंदो वृषाविश ॥ नृघायमाण इव सिशत्रुमंतिनविंदसीति ॥ हेइंद्रोक्तेरयितः सोमत्वं नो वस्य इष्टये वसीय सोधन-
स्य प्राप्ताये उक्तलक्षणा यया गायवा इदं मादयस्व । तदर्थं त्वमेवं दृष्टा त्वं विश ॥ अथ तथा याता स नृघायमाणः शत्रून् हिंस-
न्वसि व्योमोषि अतः अंतिके शत्रुं न विंदसि न लभसे यतः त्वत्सामर्थ्येन पालयितः अतः न विंदसि यद्वा न्न राध्वः इंद्र परतया व्या-
ख्येयः ॥ हेइंद्र त्वं तं सोमं पीत्वा नृघायमाणः स नृइन्वसि त्वं अंतिके शत्रुं न विंदसि ॥ अथ द्वितीया ॥ तस्मिन्नावेशयागिरो य ए-
कश्चर्षणीनां ॥ अनुस्वधायमुप्यते यवं नैर्ऋषद्वेषेति ॥ हे अंतरात्मन् तू हो तर्वा तस्मिन्प्रसिधे इंद्रे गिरः स्तुतिरूपा वाचः आवे-
शयस्यापयतं स्तुहीत्यर्थः ॥ यइंद्रश्चर्षणीनां ज्ञानं वंतां मनुष्याणां एक एव स्थानीयः यमनुयमेवं इस्वधा हवित्सु क्षणान्मुप्यते
दीयत इत्यर्थः ॥ तेनेंद्रो वृषावर्षकः स नृयवं न बभूव मिव पक्ष्यं यं यथा चर्षत्क्रमेण ददते कर्षका तद्वा दत्ते । यद्वा अनुस्वधा अ-
न्तसाधनं ब्रीह्यादिकं उप्यते । भूमौ यस्येन्द्रस्य हस्तिरूपस्य त्वमनुग्रहमपेक्षो येत इत्यर्थः । स च वृष्टेर्वर्षिता स इंदो यवं न यव-
मिव सर्वबीजमपि चर्षत पुनः करोति ॥ अथ तृतीया ॥ यस्य विश्वानि हस्तयोः पंचक्षितीनां वसु ॥ स्यादयस्व यो अस्म-

राम

॥२५५॥

धुग्दिव्ये वा शनिर्जहाति ॥ यस्येन्द्रस्य हस्तयोः पंचक्षितीनां क्षियंति न वसंति गच्छतीति वा सितयो मनुष्याः पंचानां मनुष्याणां
प्राणं चित्पि विंशति सर्वाणि वस्तूनि धृतानि भवंति । देवा मनुष्याः पितरः पशवः पक्षिणश्चेति पंचजनाः चत्वारो वणा निषाद-
पंचमाः पंचजना इत्यन्ये । स तादृशं इत्वं स्यादयस्व बाधयस्व । यो अस्मभ्यं द्रुह्यति तं । केन प्रकारेणोति स उच्यते । दि-
व्यादिविभवा अशानि रिव अशानिर्हृत्वा अस्मद्वेष्टान् जहि ॥ अथ चतुर्थी ॥ अनुस्वन्तं समं जहि दृणां शंयो न ते मयः ॥ अ-
स्मभ्यं मस्य वेदनं दधि स्फुरिश्चिरोहत ॥ हेइंद्र अस्वन्तं सोमाप्रिषवम कुर्वाणं त्वामयजंतमित्यर्थः । दृणां शं दुःखेन नाश-
नीयं समं अयं सर्वानुराजः सर्वशब्दपर्यायः यद्वा नृसर्वान् । यद्वा सम एकोद्योगेन अविशेषेण बाजहितेन किंमपराधमिष-
त आह ॥ यस्त्वेतव मयः मय इति सुखनामतव सुखहेतुर्न भवति । यो वामनस्तु सा न प्रीणाति तं जहि । किंचास्य वेदनं धनं म-
स्मभ्यं दधि देहि । ददुदान इत्यस्माद्व्यस्येन परस्मैपदं । छंदसः शपो लुक् स्फुरिश्चिरोहतं चिदेवार्थः स्फुरितवस्तो वैवओह वैवह-
ति प्राप्नोति धनं ॥ अथ पंचमी ॥ आवो यस्य द्विर्वहसो केषु सानुषग सत् ॥ आज विंदस्येन्द्रो प्रावो वाजेषु बाजिनमिति ॥ हे-

श्रुतिभा. ४
॥२५६॥

इंद्रो इंद्रसोम तव यद्विबर्हसः स्तोत्रहविरूपद्विविधपरिहृदकर्मवतो यजमानस्य अर्केषु मंत्रेषु सानुषकसानुषंगः स्तोत्रस्य
हायवत्सहसावः तं यजमानं रक्षसि। तर्पयसि वा समे यद्वा कर्मणि षष्ठीयं। द्वयोः स्थानयोः परिहृदमिंद्रं। हे इंद्रो यदा अर्केषु सा
नुषक असत्प्रभवः तदा आवः अरक्षः अतर्पयो वा तस्ये वेदस्य आजौ संयामे हे सोम वाजिनं तथान्तं वतंतं तं मिंद्रं वा जेषु बलेष्वने
षु वा निमित्तभूतेषु प्रावः प्रकर्षेणारक्षः पानसमये तर्पयित्वा संयामसमये बलवर्धनेन यज्ञप्रासरात्रुधनतर्पणेन वा अ
रक्षेत्यर्थः॥ ॥ यथा पूर्वेभ्य इति षष्ठी व्याख्याता॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकोनविंशो वर्गः॥ ॥ आचर्षणि प्रेति पंचचंत्रयोद
शं स्तुक्तमागस्त्ये इंद्रं वैष्णवं। आचर्षणि प्राः पंचे सनुक्रमेणिका ह्योत्रकरास्तेषु स्तोमहृदया वश्यविशेषविनियोगः ऐं ह्यणि
त्रैष्णवान्यमरुहं ह्यन्वावपेरन्निति॥ ॥ स्तुत्रितत्वात्॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ आचर्षणि प्रावृषभोजनानां राजा कृष्टीनां पुरु दूत इंद्रः॥
स्तुतः॥ श्रवस्य वन्नवसोपमद्रिगुह्यहरी वषणायाश्च वीडिति॥ ॥ अयमिंद्रः चर्षणि प्राः चर्षणयो मनुष्यास्तेषां धादिना
प्रीणयिता जनानां सर्वेषां वृषभः। कामानां वर्षयिता तथा कृष्टीनां मनुष्यानां मैतत्। मनुष्याणां राजा स्वामी पुरु दूतः बड्मि

श्रीः
॥२५६॥

वृत्रघ्नावरिवो विदामंसी छा अश्वसातम इति॥ ॥ हे इंद्र तव ते मदः सोम पानजनितः शुष्मितमः बलवत्तमः उत अपि च ते क्रतुः कर्मव्या
पारोऽस्मदथो ह्युत्तितमः अतिशयेन वानिमग्नो वात्वा उभयत्रायस्मायादीनि छंदसीति मसंज्ञाया बाधितत्वात् न लोपः। हे इंद्र अ
श्वसातमः अश्वोपलक्षितबहुधनदाः त्वं वृत्रघ्ना वृत्रघातिनो वरिवो विदामं धनस्य परिचरणस्य वावेदितारो तव मदः क्रतुमंसी
छाः अनुज्ञातवानसि। शत्रुघातिनो धनदा तारो च स्यातामि सनुग्रहमकरोदित्यर्थः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ यथा पूर्वेभ्यो जरित्प्य इंद्रम
यद्वापो न तर्प्यते बभूव॥ तामनुत्वा निविदं जोहवीमि विद्यामे षं हजनं जीरदानुमिति॥ ॥ हे इंद्र पूर्वेभ्यो जरित्प्यः पुरा तनेभ्यो ज
रित्प्यः स्तोत्रभ्यो मयद्बबभूव मयः सुखं सुखं स्वरूपमिव भवः तद्वत्स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं सुखो भव। तत्र दृष्टांतः। तर्प्यते आपो न
तर्घात्तस्य उदकानियथा सुखकराणीति तद्वत् तस्मात्तानि विदं त्वदीति करी प्रसिद्धां स्तुतिं वा तुभ्यं अनुजोहवीमि पुनः पुरा
दूयामि। विद्यामेति व्याख्यातं॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे अष्टादशो वर्गः॥ ॥ मस्तिन इति षल चंद्रादशं स्तुक्तं आगस्त्यमैंद्रमानु
षु मं पूर्वत्रतु शब्दः त्रिषु बतं त्रिषु कृत्वा त्रं स्या त्रिषु मस्तिन इत्यनुक्रांतं विनियोगो लैंगिकः॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ मस्तिनो वस्य

रा कुत ईदृश ईदृशो स्मानायात्वाष्टगच्छतु। उत्तरार्धः। परोक्षवादः। हे ईदृशस्तुतोस्माभिः। अथ स्य नृहविलक्षणान्मिच्छन् अवसा अस्मद्
क्षणेन वा युक्तः सन्मद्विक्रमदमित्तिमुखमागच्छन् वृषणा वर्षे कौयुवानौहरी अथौयुक्कारथे योजयित्वा अर्वाङ् अस्मदमित्तिमुखमा
याहि। आगच्छ वयं च हे ईदृशो मे सति त्वात्वां हवामहे द्यामः॥ अथ द्वितीया॥ ये ते वृषणा वृषणा स ईदृशस्तुतोस्माभिः। अथ
तौ आतिष्ठते मिशयाद्यर्वाङ् हवामहे त्वास्तुत ईदृशो मे सति॥

अथ द्वितीया
कृत्वा यन्नास्ती

अथ तृतीया॥ आतिष्ठ रथं वृषणां वृषाते सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि॥ युक्त्वा वृषभ्यां वृषभसितीनां हरिभ्यां याहि प्रवतो पमद्विगि
ति॥ हे ईदृशं त्वं रथमातिष्ठ आश्रययज्ञगमनार्थं। कीदृशं रथं वृषणां वर्षे कंकामानां किमर्थमागमनमिति मीति चेत् तत्त्वदर्थं

हि. भा. ४
॥२५७॥

हृषावर्षकः सोमः स्तुतो भिष्टुतः तथामधुनिमधुराणि घृतक्षीरादीनि परिषिक्ता परितः सिक्तानि संपादितानि यद्दामधुनि
मधुराः सोमरसाः च मसेषु पूरिताः । आगमनप्रकार उच्यते । हे वृषसवर्षिकेन्द्रवृषभ्यां वर्षकाभ्यां हरिभ्यां युक्तारथं योजयित्वा
क्षितीनां कर्मसु निवसतां यजमानानामस्माकं अनुग्रहाय क्षितीनां वृषभेति वा योज्यं । प्रवता वेगवतारथे न मद्रिकुमदमिसु
खमस्मदाभिमुरये ययाहि ॥ अयं यज्ञ इत्येषा चतुर्थी ॥ अयं यज्ञो देवया अयं मियेध इमा ब्रह्मण्ययमिन्द्रोक्तः ॥ स्तीर्णं बहि
रा तु शक्रप्रयाहि पिबानिषद्यविमुचाहरी इहेति ॥ अहर्गणेषु मध्येष्वहस्तुहारियोजनग्रहस्य याज्या ॥ अग्निहोमो यज्ञि
होम इति खंडे स्तुतिः । अयं यज्ञो देवया अयं मियेधः पशुः ॥ पशुर्वेमेध इति हि श्रुतेः । इमा इमानि ब्रह्माणि मंत्राः अयं सुतः सोम
स्तीर्णं बहिः असना या अस्ततादर्भा एते पादार्धास्तु दुचिता एवं संपादिता । हे शक्र शक्तेन्द्रः तु पुनः किमिह स्तुते । आ प्रयाहि प्रक
र्षणशीघ्रमागच्छ आगत्य च निषद्य बहिष्पुपविश्युपिवसोमतदर्थमिहास्मिन्नेव यजने हरी अश्वौ विमुचवियोजयच्छादसो
नुमन्नावः ॥ अयं पंचमी ॥ ओ सुष्टुत इन्द्रया ह्यवा दुःपब्रह्माणि मान्यस्य कारोः ॥ विद्यामवस्तोरवसाष्टणं तो विद्यामिधं ह

श्रीः
॥२५७॥

अयं राजा राजमान इव रोवा इन्द्रः नो स्मदीयानि कर्माणि नाद भवत्सर्वतो न हिंस्यात्कानी कच्यते। यापानि कर्माणि हृष्यादिरु
पाणि स्वसारा परस्परं स्व हृते स्वयं सरणं हृते अहोरात्रे नु पूरणः। योनौ स्वकीयस्थाने कृणवन्त द्विवचनस्थाने बहुवचनं कुस
तः॥ क्व विहिंसा करणयोश्चा विश्चित्तिपयोरेवेक प्रत्ययः॥ बहुल ग्रहण्ये छया॥ तानींद्रोप्यनुजानास्त्रियर्थः स्वस्वभूता वध्युयज
मानो वा कुरुतः॥ यदा स्वसारांगुल योनौ यो फलोपादनस्थाने यजेयानि कृतवन्तस्तानीति योज्यं। किंच। अस्मा इन्द्राय सुतुकाः शोम
न बलहेतुन्यापः अ पूकायाणि हवीषि अ वेषन् व्याप्नुवन्ति। नो स्मभ्यमिन्द्रः सरया सरया निवयश्च मृतमन्नं च गमन् गमयतु॥
अथ तृतीया॥ जेतान् नृपिरिन्द्रः हृत्कुरुतः श्रोता हवन्ना धमानस्य कारोः॥ प्रभर्तारथं दाशुष उपाकं उद्यंता गिरो यदि चात्मना भूयि
ति॥॥ अयमिन्द्रः शूरो विज्रंतः सन् नृपिः संग्रामे नृपिर्मरुद्भिः सहितः सन् हृत्कुरु संग्रामेषु जेतान् यशी लोशत्रूणां तथाना
धमानस्य त्वदनुग्रहं याचमानस्य कारोः स्तोतुः हवमाह्वानं श्रोता भवति। किंच यदि च यदा च त्मना आत्मना अद्य प्रेरितः
एवं गिरः स्तुतिरूपाणि वचांसि स्तोतृत्वा उद्यंता उच्छ्रियता हृते स वेन तदा दाशुषो ह विदत्तवतो यजमानस्य उपाके समीप

श्रीः
॥२५८॥

नामैतत्समीप एव यागदेशे रथं प्रभर्तारसम्यक् प्रभर्तार भवति। जेतान् आदिषु च प्रतेषु न लोका व्यये सारिना कर्मणि षष्ठी। प्रतिषे
धः यदास्तु त्वं श्रोतुमिच्छति। तदा स्वयमेव शीघ्रं रथं धाकैर्यजमानैर्दत्तं दक्षोर्ह विर्लक्षणमन्नं सुश्रवस्या शोमनान्ने छया अ
न्ने छुर्या प्रखादः॥ प्रकर्षणरवादि त्वा एव मे वयं यैव मित्रः सहायवशतोपियजमानशत्रून् नन्ति हृत अपि भवति॥॥ अथ चतुर्थी
एवान् नृपिरिन्द्रः सुश्रवस्या प्रखादः दक्षो अपि मित्रिणो मृतः॥ समर्य उषस्तव ते विवाचि सत्राकरो यजमानस्य शंस इति॥॥ एवा
न् नृपिर्दक्षितेन नृपिर्मरुद्भिः सहितो यमिन्द्रः सुश्रवस्या प्रखादः सन्नेत मे व मित्रेण नृत्विष्टूप मित्रवतो यजमानस्यार्थे तदपि मा
ताय भवतीत्यर्थः॥ अथ तथा मृतः सन् विवाचि परस्पर हने धनियुक्ते समर्य मर्त्ये यजेयुक्ते वा तन्निमित्तं यजमानस्य शंसः शं
सकः सन् सत्राकरः फलानां अन्य कार्ये यमिन्द्रो दूषो ह विर्लक्षणमन्नं स्तव ते स्तोति॥॥ अथ पंचमी॥ त्वया वयं मघवन्निन्द्र शत्रू
न्निष्याम महतो मन्यमानान्॥ त्वं ता ता तमुनो वधे भूविद्या मे षं वृजनं जीरदानुमिति॥॥ हे मघवन् धनवं न्निन्द्र त्वया स
हायेन वयं यजमानाः महतो मन्यमानान् अति बलान् वध्यान् मन्यमानान् शत्रून् अपि ध्याम सहायेन अपि भवितारो भवेम

हे इन्द्र त्वं ज्ञाता त्वमेवास्माकं रक्षकः अतस्त्वमुत्तमे वनोस्माकं ह धे धनादिवर्धनाय भूषणं विधा मेत्यादि गतं ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे
एकविंशो वर्गः ॥ ॥ पूर्वीरहमिति षष्ठं च पंचदशं स्तुतं वैष्णवं मुपांसा ब्रह्मती अत्र त्रयाणां च लोपा मुद्रा गस्त्य तच्छिष्यो दृष्ट्वा
तत्र षष्ठः स्तुतप्रतिपाद्यो थोरिति देवता अत्रानुक्रमणिका पूर्वीः षष्ठजाया पयोः लोपमुद्राया अगस्त्य ह चाभ्यां रयर्थं संब
दं स्तुतं ते वासी ब्रह्मचार्ये ते ब्रह्मादी अपश्यदिति विशेषविनियोगोलैंगिकः ॥ तत्र प्रथमा ॥ लोपा मुद्रा आह ॥ पूर्वीरहं शर
दः शश्च माणा दोषा वस्तोरुषसो जरयंती ॥ मिनातिश्रियं जरिमात नूना मप्यनुपत्नीर्षणो जगम्युरिति ॥ अहमगस्त्य
अहं लोपा मुद्रा पूर्वीः शरदः पुरातनान संख्यातान दोषा गृहीः वस्तोरहानि ते या देहं जरयंती रुषसः कालं च सर्वत्रायं
त संयोगे द्वितीया अद्यतन कालपर्यंत बहु संवत्सरं कास्येन त्वं शुषया शश्च माणा आं ता भूवं इदानीं नु जरिमा जरत
नूना मंगानां श्रियं सौंदर्यं मिनातीति हिनस्ति एवमेपि नानुक्ता सीत्यर्थः ॥ अप्यनु अपिः संभावनायां उड्यवधारणे नु
तिवितर्के इदानीं मपि किं संभावनीयं लोके हि पत्नीः स्त्रियः वृषणः सेक्ताः पुरुषाः जगम्युः गच्छेयुः संभोगं कुर्युः अतो

श्रीः

॥२५१॥

जनं जीरदानुमिति ॥ हे सुष्ठुतः अस्माभिः सम्यक् स्तुतः स नू अर्वाङ् अस्मदभिमुख आया हि आगच्छे वमा विच्छं वयं किमु द्विश्य
मान्यस्य माननीयस्य कारोः स्तोतुः कर्तुः यजमानस्य वा ब्रह्माणि मंत्रान् उपलक्ष्य गृणंतः स्तुवंतः अस्मि म तद्वा ह्यंतो वा अयं
अवसा त्वं दक्षणेन रक्षिताः संतो वस्तोः वस्तुं सुखेन संस्थातुं अहनि वा सर्वेष्वहं स्तु अन्नादिकं विद्याम लभेमहि विधा मेत्यादि
व्याख्यातं ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥ यक्षस्येति पंचवं चतुर्दशं स्तुतं आगस्त्य मेद्रं वैष्णवं यक्षस्येयनुक्रमणिका
विशेषविनियोगः पूर्ववत् ॥ तत्र प्रथमा ॥ यक्षस्या तइंद्रे अक्षिरस्ति यया बभूव जरित् भ्यउती ॥ मानः कामं महयंत माधवि
श्वाते अश्यां पर्याप आयोरिति ॥ हे इन्द्र यत्र यस्या सा प्रसिधा अक्षिः सर्वत्र श्रूयमाणा समृद्धिस्तैत वास्ति यया जरित् भ्यः
स्तोतृभ्यः उतीरन्ये रक्षय बभूव समथो भवसि नोस्माकं महयंतं अस्मान् महतोः कुर्वाणं कामं अमीहं माधकुमा धाक्षीः तेन
वसंबंधी निविश्वासं वणिभोग जातानि आपः आयः अतयः आयोर्मनुष्यस्योचिताः पर्यश्यां परितो व्याप्नुयं ॥ अथ द्विती
या ॥ न धारा जेद्रादभं नोयानुस्वसा शकृणवंत योनौ ॥ आपश्चिदस्मै सुतुका अवेषतामन्त इन्द्रः सरव्यावयश्चेति ॥

मांकिमित्यवमन्यसे। इदानीमपि संभावायेत्यर्थः॥ अथ द्वितीया॥ सातमेकाह॥ येचि क्षिप्रवर्तत साप आसंत्सा कंदे विभिर
वदन्तानि॥ तेचिद्वासुर्नद्यंतमापुः समुत्पत्नीर्षभिर्जगम्युरिति॥ अगस्त्येचि क्षियेपि नु पूर्वपुरातना नृतसापः
सस्यस्यापयितारः व्यामुवानामहर्षयः आसन्तैरिभिः देवैः साकं सह रतानि सस्यवाक्यान्वदन्वदंति। येमहत्तपोय
ज्ञं वा अनुतिष्ठंति। एवं वेदवाक्यानि वेदस्मृतिरूपाणि वदंति तेचि त्वचिदप्यर्थेतेपि अवासुः अवक्षिपंति स्यंति रूपस्त्वेषोवि
मोचनेवर्तते तेनद्यंतमापुः नहि ब्रह्मचर्यादेरंतं प्राप्नुवन् ब्रह्मचर्यमनिषिद्धं तु कालावगमनपिकुर्वतीत्यर्थः। तथा पत्नीः पत्युः
तपस्यमानाः वृषभिर्भोगिवर्षकैः पतिभिः सह समुत्पत्नीर्जगम्युः उन्विति पूरणौ। संगच्छेरन्। अतस्तु कथं मां नानुभवसीत्यर्थः॥
अथ तृतीया॥ अगस्त्यस्तामाह॥ नृषा आतं यदवंति देवा विद्वा इत्स्थो अभ्यश्नवाव॥ जयावद्वशतनीयमाजिंयस्तंभ्यं
चामिधुनावभ्यजावेति॥ भो पत्नित्वया मायान् नृषा आतं व्यर्थं नैव खिन्नमावाभ्यां यत्तयस्मात्ता देवा अंत रिक्षंति तपोभिः प्रीता
देवा अभिप्रेतमायुरादिकं वितरंति अतो वयं विद्वा इत्सर्वं अपि स्थः स्पर्धमानाः सेनाः पापाः अभ्यश्नवाव अभितो व्यामुवा

हि. भा. ४
॥ २६० ॥

वअवशातनीयं अपरमितमोगप्राप्तिसाधनमाजिंप्राप्तिं परस्परं जयाव। जयलक्षणं सुरतसंयामं वा जयान्वयतयस्मात्संयं
चासम्यक्परस्परंगच्छंतौ पूजयंतौ चामिथुनामिथुनौ स्त्री पुरुषरूपौ सतौ अभ्यजावत्वं चाहमपि परस्परमभिजयावेवंतयोक्तं
संभोगं संभोवयामास ॥ अथ चतुर्थः प्यगस्य आह ॥ नदस्य मारुधतः काम आगन्तित आजातो अमुतः कुतश्चित् ॥ लोपासु
द्रावृषणं निरिणातिधीरमधीरा धयति विश्वसंतमिति ॥ हे जाये नदस्य नदमजयशब्दयितुः जपाध्ययनकर्तुः रुधतोरेतो
निरोद्धं ब्रह्मचर्यमास्थितस्य उभे कर्मणि षष्ठौ उक्तलक्षणं मो काम आगमन आगमन नदस्य मारुधतः काम आगमदिति नि
रुक्तं। कस्य हे तोरिति उच्यते इतः त्वत्संगमनिमित्तात् तथा अमुतो वसंतादि कालात् कुतश्चित्कारणादतः सर्व उक्तः। यदा इत
एतल्लोकजनितादमुतो लोकांतरजनिताद्वा कुतश्चित्निमित्तात् संरतिकामान्बधमिति उच्यते। इयं लोपासु द्रावृषणं रेतसः प्रव
र्षकं मानीरिणातिनितरांगच्छतुर्बुधीरंधीमंतं नियमादविचालितं विश्वसंतं महाप्राणं महापापं अधीराकातरैषा योषित
धयति उपप्लुक्तो ॥ अथानयोर्दंपत्योः संभोगं संतोषं श्रुत्वा तं प्रायश्चित्तं चिकीर्षु रत्नराभ्यामाह ॥ अनयोर्विनियोगः शौन

श्रीः
॥ २६० ॥

स्योपादनसाधनेयस्तोत्रादिभिः स्वनमानः फलमभिमतमुसादयन् प्रकर्षेण पुनः पुनर्जायमानमप्यसं कुलस्यायतनं साधनं
 पुत्रादिकं बलं चेच्छमानः सन् यदा प्रजां ज्ञादिरूपां चेच्छन् नृषिरतींद्रियद्रष्टा महानुभावः उद्गुर्णः संसारे सेचरन्मप्यपापः स
 न्नुमौवर्णो वर्षनीयावाकारौ कामं जपश्च पुषोषः सत्या आशिषो देवेषु देवेभ्यो जगाम प्राप्तवान्यज्ञो यं महानुभावः तस्मादस्मा
 न्यापातीत्यर्थः ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेऽर्धे विंशोऽर्धः ॥ इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
 प्रथमे मंडले त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ अथ चतुर्विंशोऽनुवाकः द्वादशस्तुतानि ॥ तत्र युवोरजांसीति द्वादशं प्रथमं स्तुतं आगस्त्यं वैष्णवं
 तुष्ट्यादिपरिभाषेयदमादिस्तुतं पंचकमाश्विनं युवोर्दशाश्विनं वाइत्यनुक्रमणिकम् ॥ एवमाद्यादीनि तृतीयवर्जितानि पंचस्तुतानि प्रा
 तरनुवाकाश्विनश्चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ अथाश्विनमिति खंडे स्तुतिं ॥ युवोरजांसीति पंचानां तृतीयमुद्धरेदिति ॥
 तत्र प्रथमा ॥ युवोरजांसिसुयमासो अश्वारथो यद्वां पर्यणोसि दीयत् ॥ हिरण्ययावां पवयः सुषायन्मधुः पिवंता उषसः सचेथे इति ॥
 हेअश्विनौ युवोः युवयोरथाः रथो वो हारारजांसिरंजकान्सुयमासः शोभननियमाना लोकां ययुः संधारिण इत्यर्थः ॥ कदेसाहयत्

श्रीः
 ॥२६१॥

यदा वां रथः अणोसि अरण्यावावृत्तिमत्तं बेशात् ॥ परिदीयत् परिगच्छेत् ॥ परितोगच्छति देस्यर्थः ॥ दीयतिर्गति कर्मादीयति दक
 तीति तत्कर्मसंपादात् ॥ किंच त्वदागमने कासे वां युवयोः पवयः वज्राः रथो न मायावाहिरण्ययाहिरण्यमयन् युधांति अस्मिन्तं
 यदाहिरण्ययानि पवयो मधुना पात्राणि वा युवाभ्यामर्थयिष्यन्तस्मात्तु युवामधौ मधुनो मधुरसस्य सोमरसस्य
 कर्मणिष्वी ॥ सोमरसं पिवंता वास्वद्यंतौ उषसः उषः संबन्धिनि काले सचेथे यज्ञं संगच्छेथे ॥ अत्र मोनविवक्षितः उषः काले एवा
 गस्य मधुरं सोमरसं पिवंत इत्यर्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ युवमयस्यावनक्षथो यदि पत्न्यनो नर्यस्य प्रयज्योः ॥ स्वसा यद्वां विश्वगूतं मि
 राति वा जायेद्देमधुपाविषेचेति ॥ हेअश्विनौ युवं युवां यत्तु अन्यस्यातनशीलस्य सततसंचारिणो विपत्न्यो विविधगमनस्य
 वानर्यस्य मनुष्याणां हितस्य प्रयज्योः प्रकर्षेण पूज्यस्य एतानि कर्माणिष्यंतानि ॥ उक्तरूपं स्तुतं अव अवस्तात् ॥ तदुदयात्पूर्वनिष्ठा
 थो व्यासुथो देवयजनं गंतुं ॥ किंच यत्तया ॥ विश्वगूतं सर्वस्तुतो सर्वदोहूणो धावां युवयोः स्वसा स्वस्त्यानीया स्वयं सारिणी वोषाः
 मराति पोषयते ॥ त्वदागमनाया प्रसातं करोति ॥ यदा मधुपौ मधुरसस्य सोमस्य पात्वारौ युवां यजमानो वाजा पबलाय गमनाय

वा इषे प्रभूतायात्राय ईहेस्तौति। तदारयं वा प्रथयत्यर्थः॥ अथ तृतीया॥ युवंपय उस्त्रियायामधत्तं पक्वामाया मवपुर्व्यंगोः॥ अं
 तर्त्यद्विनो वामतस्तु द्वा रोनश्चिर्यजते हविष्मानिति॥ हे अश्विनो युवंपु वां उस्त्रियायां गोनामैतत्। गो गोस्त्रा विप्यांगविप
 यो अंधत्तं आधारयतं स्थापितवंतौ। तया आमायां अपक्वायां परिपक्वामो ग्यंगो ग्यंगो संबंधि दुग्धं पूर्व्यं पूर्वमवतं तत्रैवोत्पन्नं अ
 वअवस्तादधारयतं स्थापितवंतौ। गविक्षीरमुसाद्य पुनर्भोगाय दध कुरुत वंता विसर्थः। यत्र यस्मात् हेरुत स्तु न तस्वरूपैय
 ज्ञियह विषातदान् शुचिः शुधो यजमानो यजते पूजयति। युवां तस्मावमकु कुरुतां। यद्वायुदेवं यजमानः करोति तदैवेत्यर्थः। तत्र
 दृष्टांतः। वनिनो वनसंबंधि वृक्षस्यांतर्मध्ये द्वारेण चेरइव स यथा जागरूको वर्तते। तथा यजमानो पीत्यर्थः॥ अथ चतुर्थी॥ यु
 वंहधर्मं मधुमंतमत्रयेपो नक्षो दो हणीतमेषे॥ तद्वा नरा वश्विना पश्वइक्षीरथेव चक्राप्रतिपत्तिमधुइति॥ अत्रेति हा समाजः॥
 प्रवर्ग्येषां प्रवरंतमर्चिराक्षसास्तसेधर्मे पातयत्तत्पमानोऽश्विनो तुष्टावतौस्तुया इष्टमनसा चरसतामिति। अपरे मोक्षि
 मपालयतमिसा दुहिति। हे अश्विनो युवंपु वामधुमंतं पयो हतरूपाभ्यां मधुभ्यां तद्वतं धर्मं दी संप्रवर्ग्येषो सौख्यमिच्छतेत्यर्थः

श्रीः
॥२६२॥

केनोक्तः॥ इमं तु सोममित्येते द्वे ऋचौ प्रयतो जपन्॥ सर्वांस्त्वा मानवाप्नोति पापेभ्यश्च मुच्यत इति॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते पंचमी॥ इमं
 तु सोममंति नो हस्त्वीतमुपब्रुवे॥ यत्सीमा गच्छमातस्तु लुतुपु लु कामो हिमर्य इति॥ उपेयमनसा प्राप्य प्रार्थये किं ब्रवीति उच्यते।
 यदागः पुर्वोः कामप्रलापश्रवणविषयं पापंचक्रमकृतवंतौ वयं ततस्तस्मा गागसः ससोमः स्तुसम्यक् सुखयतु पापजानितदुःखं
 माकरोत्वित्यर्थः। महसोपमननुपुज्यमानं प्रार्थयता कथं लुप्यत इत्यत आह॥ हियस्मान्मर्यो मनुष्यः पु लु कामा वड्ड कामनावान्
 अलोपनेव कर्मणा वड्ड कामना कलयति यस्मादेवं तस्मात्परिहरेदित्यर्थः। यद्वा पापमवर्जनीयं तयाप्यत एवेत्याह॥ पुरु कामो हि
 खलु मर्यः कामहतः सत्त्वनमिनिरुध्य एव वर्तते। अतस्तयो रस्ते को युक्तः। तच्छ्रवणदोषो विप्रा मादिकोस्मा कं प्रासात्मेन सो
 मनपरिहर्तव्य इत्यर्थः। यद्वायं मेवः। चंद्रपरो व्याख्येयः। मनसोपिमानि त्वाद्भुतस्य पापस्यापि मनस्येवा संभवत्वात् अन्यस्मिन्वक्षे
 अहस्त्वीतं हृदयस्थितमित्यर्थः। शिष्टं स्पष्टं॥ अथ विनियुक्तयोर्मध्ये द्वितीया सूक्ते। षष्ठ्यां ते वा स्याह॥ अगस्त्यः खनमानः
 खनित्रैः प्रजामपसंवत्समिच्छमानः॥ उभौ वर्णाविविरुधः पुपोषस्यो देवेष्वाशिषो जगामेति॥ अथ मगस्यो मधुरः खनित्रैः फल

एतन्नाम्ने महर्षये सोदः सोदांसिक्षोद्यमानानि अपो न उदकानी व अ वृणीतं अकारयतं । उल्लंघ्यैयं लक्ष्यते । अपः सोदो न अप इति
षष्ठ्यर्थे द्वितीया । उदकानां शैलं यथा भवति तद्वत्संस्तरे तु घर्मदीप्तमग्निं ममुमं तं कृत्वा वृणीतं । सुखेयतामिदं । तथा च मंत्रांतरं ।
तसंघर्ममोभ्यावंतमत्रये इति । तस्मात् यस्माद तस्तस्मात् । हे नरो वा अश्विना अश्विनौ वां युवाभ्यां पश्व इष्टिः । अग्नौ यागः सर्वे यु
ष्मदर्थं प्रवर्तत इत्यर्थः । यद्वा पशुसाध्यो यागो युवाभ्यां प्रवर्तत इति शेषः । अश्विनं धूमलला मालमेत । यादूर्वाः ब्रह्मणः सोमं पिपा
से दिष्टि श्विभ्यां पशुर्विहितः । तथामधो मधु सदृशाः सोमरसा अपि युवाभ्यां प्रतियंति अभिगच्छंति तद्वत् ॥ अयं पंचमी ॥ आवां दाना
यववृत्तीयदस्वा गोरोहेण तौ ग्योनजिबिः ॥ अपः क्षोणी सचते माहिना वां जूषो वा मसुरं हसे यजत्रेति ॥ हेदस्वाशत्रूणा मुपक्षायि
तारा वश्विनौ वां युवां दानाय अस्मादग्निमता य युवाभ्यां हनयितुं आववृत्तीय आवते यामियागादत्रा वृते रंत मावितृ ण्यर्थं स्येदं के
न साधनेनेति । तदुच्यते । गोस्तुतिरूपाया वाक् ओहेन वहनेन साधनेन यद्वा आवर्तन काल उच्यते । गोर्गं आउषसो वहनेन जि
बिः जीर्णो जयशीलो वा तौ ग्योन तु ग्यारव्यस्य रां जः पुत्रो मुज्जरिव स यथा शत्रुभिः संताड्य समुदे पातितो युवां परितो ष्यस्तो वहा रा

दि. भा. ४
॥ २६३ ॥

च्यममीयमानयत्तदाचकमाश्रयमहमावर्तयामिति किंतु अपः। क्षोणी अप इत्यंतरिक्षनामक्षोणीति स्थितीनामद्यावास्थि
व्यावर्षिवायुवयोर्महिनामाहात्म्येन युवयोः प्रसादेन सर्वोपकारिण्याविति ख्यातिसर्वप्रदेशवाचत्वं वा सचते सेवते प्रत्येकं। यद्वा
वांमाहिनायं यजमानोद्यावास्थिभ्यो सचते। किंचाहयजत्रायस्थिभ्यो प्रसादादयमृष्टिः जूर्णः जरयाजीर्णागिः सरंहसः पापा
तृजरा लक्षणात् प्रमुच्य अक्षः चिरकालव्यासो दीर्घजीवी भूयात्। यद्वा हे यजत्रावां प्रसादात् जूर्णजीर्णो यजमानः अंहसो
दुरितस्य हैत्रीरपः उक्तलक्षणा निसोमरस नूपाण्युदकानि क्षोणी क्षोण्यां ससम्यर्थं गृहीता भूभ्यां चिरकालं अक्षव्यासः सन्
महिमानो माहात्म्येन सचते द्वितीयो वामित्ययमादशार्थः॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ ॥ नियुवये
नियतः सुदानु उपस्वधाभिः स्तजथः पुरंधिं॥ प्रेषद्वेषदातो नस्तुरिरामहेददे सुवतो न वाजमिति॥ ॥ हे सुदानु शो मनदाना
वश्विनो यत्पदानि युतो श्वान्। नियुवे ये नियुं जाये नियो जयथः ताभिरस्मद्यज्ञगमनाय संयुक्तो भवथः। तदा स्वधाभिरन्तैः
सत्कारणैरुदकैर्वा पुरंधिं बहूनां धात्री स्थिती उपस्त्वजथः उपस्त्वष्टां कुरुथः। एवं च सति स्तुरिस्तोतायं यजमानो वायेन वायु

श्रीः
॥ २६३ ॥

हे अश्विनो युवां चिधेति वयः पुराणाः अनुधूत प्रतिदिनं रुद्रस्य विशेषेण दुःखद्राविणस्य विविध रूपमाणाद्रवणवतोर्वा प्रसवणा
स्य वृक्षदके संस्वा वस्य सातौ लोभे निमित्तं भूते सति अगस्त्य एवा तन्नामामहर्षेः नरो नेतृणां कर्म निर्वाहकाणां मनुष्याणां नृपुंयेषु
तादृश मनुष्याः सन्ति तेषु प्रशस्तः प्रशस्यते रोयं सहस्रैः अपरिमितैः स्तोत्रैः चितयन् चेतयति स्तुत्या प्रबोधयति तत्र हस्तं तं कार
धुनी वकार शब्दः तस्य धूनयिता उसादयिता शंखादिः स इव मध्ये यद्वै तदगस्त्य विशेषणं कारः शब्द धूनयिता उसादयिता शंखादि
ता होत्रादिः तस्य धूनिः कपयिता प्रेरकः इवेति संप्रसर्थे अस्त्ययमार्थस्य संप्रसर्थः प्रयोग इति निरुक्तं ॥ अथ नवमी ॥ प्रयद्दहेथे
महि नारथस्य प्रस्यंदायाथो मनुषो न होता ॥ धत्तं स्वरिभ्य उत वा स्वभ्यं नास सारयिषा चः स्यामेति ॥ हे अश्विनो युवां रथस्य ग
मनसा धनस्य महिता महत्वे नयत्यस्मात् प्रवहेथे धारयथो यज्ञवद्धारथस्य स्वर्गे गमनसा धनस्य यागस्य धुरं वहथः चेत् तत्र
दृष्टांतः मनुषो होता न मनुष्यस्य यजमानस्य होता यथा यज्ञप्रारंभ आगच्छति कर्मण्यपवृत्त्य पुनर्निर्गच्छेति तद्वत् आगमनस
मये स्वरिभ्यः धत्तं धारयतं फलं उत वा स्वभ्यं शोभनाथ समूहं नास सारयिषा चो न आस सौ नास सौ हिता दंशौ तु दनुयहा

श्रीः
॥२६४॥

द्रुयिसा चो धनमसवायिनः स्याम मवेन ॥ अथ दशमी ॥ तं वारथं वयमद्या कुवेमस्तो मेरुविना सुवितापनव्यं ॥ अरिहने मिं परि
धामियानं विद्यामेषं वृजनं जीरदानुमिति ॥ हे अश्विनो युवां युवयोः संबन्धिनं शीघ्रगमनेन स्तुयं रथं वयमस्या अद्य स्वि
नदिने स्तुसेह नि कुवेम आहुयेम केन साधनेनेति उच्यते होत्रैः स्तोत्रैः किमर्थं सुविताय पशुयासाय कीदृशं नव्यं स्तुयं नूतनं वा
तथा अरिहने मिं अहिंसितं चक्रवयीयं धामियानं धुलो कस्य परितो गच्छंतं विद्यामेत्यादि गतं ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थं चतुर्विंशो
वर्गः ॥ कदुप्रेषाविति नवर्चं द्वितीयं स्तुतं आगस्त्यं त्रैलोक्यमाश्विनो कदु नवेयनुक्रांतं प्रातरनुवां काश्विनशस्त्रयोर्विनि योगः
पूर्वस्तुत एवोक्तः ॥ तत्र प्रथमा ॥ कदुप्रेषाविषां रयीणामधयेता यदुन्निनीथो अपां ॥ अयं वां यज्ञो अकृतप्रशस्तिं वसुधिती अ
वितारा जनानामिति ॥ हे अश्विनो प्रेषौ प्रियतमौ वां युवां कदुकदा भविष्यति इषां इष्यमाणानामत्रानां रयीणां धनानां कर्म
विषयो तानि धनानि वउन्ते नीयः ॥ उर्ध्वं प्रापययः ॥ अधर्यं ता अधरं पारयितुमिच्छंते युवां अपां वृक्षदकानां वृक्षदकादीनि
चोत्तीय उक्त्वा अधः प्रापयय इति चततः कदा कस्मादेवमुच्यत इति उच्यते ॥ अयं यज्ञोऽस्माभिः अनुष्ठीयमानो वां युवा युवा

रेव प्रशस्तिप्रशंसंस्तुतिमकृतकरोति यज्ञेशं सनीयानि शस्त्राणि युवामेव प्रशंसतीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्मात् हेव सुधिती वसुनो
धनस्य धातारो वस्तुकेषु मीणौ। हे जनानामविता राउक्तलक्षणौ युवां कदा न्तानां धनानां च दातारौ भवथ इति॥ अथ द्वितीया॥ अ
वामश्वासः शुचयः पयस्या वातरं हसो दिव्या सो अयाः॥ मनोजुवो वृषणो वीतदृष्टा एह स्वराजो अश्विनावहं चिति॥ अश्वासो
शोभनाश्च युक्तौ वां युवां अश्वासः युष्मदीया इहास्मिन्यज्ञ आवहंतु प्रापयंतु अवशिष्टान्यश्च विशेषणानि। कीदृशास्ते शुचयः
तु धादीसा वा पयस्याः दृष्ट्यदकस्य पातारः वातरं हसः वायुवेगाः दिव्या सो दिव्याः दिवि सवाः आताम अतन शीलाः मनोजुवः मनो
जवाः वृषणो वर्षका युवान इत्यर्थः। वीतदृष्टाः। कांतदृष्टाः। वर्धत इत्यर्थः। स्वराजः स्वयमेव राजमानाः ईदृशा बहंतु॥ अथ तृती
या॥ आवां रथो वनिर्न प्रवत्वांस्तु प्रबंधुरः सुविताय गम्याः॥ वृक्षः स्याता रा मनसो जवीयान हं पूर्वो यजतो धिह्या य इति॥
पूर्वमंत्रे श्वव्याजे नाश्विनो राजानं मुक्तं। अनेन रथव्याजेनोच्यते। हे धिह्या उन्नतस्थाना हे स्थातार स्व रथा धिघातौ वां युवयो
रथोरथोस्ति। स सुविताय शोभना फलाय गम्याः अस्माद्यज्ञमा गच्छतु। पुरुष व्यत्ययः। कीदृशोरथ इति सविशिष्यते। अवनि

रिव तद्वत्सिप्रं युवां। प्रेषत्तर्पयतु वेषत्तव्याप्नोतु। कामकामयतां वाप्रीणाते वेतश्चलेटिरूपं। अनंतरं सुव्रतो न अतिप्रशस्त
कृष्यादि कर्म वा निववाजो न्नं महे महेत्वाय अयं यजमान आददे आदत्ते। स्वीकरोति अङ्गो दोनास्य विहरण इत्यात्मनेपदलोप
स्त आत्मनेपदे धितितलोपः। यद्वा छांदसिलिटिरूपं स्वीकृत्य महत्वाय युवमेव तर्पयित्वेत्यर्थः॥ अथ सप्तमी॥ वयं चिधिवा
जरितारः सत्या विपन्यामहे विपणिर्हिता वान्॥ अधा चिधिष्मा श्विनावनिं धा पाथो हिष्मा वृषणा वंति देवमिति॥ वयं चिधि
वयमपि जरितारः स्तोतारः सत्याः सत्यफलाः संतो विपन्यामहे विविधं स्तुमः पणिः पणना धारो द्रोण कलशश्च विहिता वान्।
स्थापितरसवानासीत् यद्वा पणिर्वणिष्ठ्वको अयस्याहितवाननिहित धनो धनाद्योप्यद्वा विविद्युज्यतां। उपसर्गश्च योग्य
क्रिया ध्याहारः अधः अपि वा चिधिष्मा एते त्रयः पूरणाः। हे अश्विनौ अतिं द्या प्रशस्यन्तु मे तत्त्व हे प्रशस्ये वृषणो ह कामानां व
र्षितारौ युवां अंति देवं देवानां मंतिके पाथः सोमं पिबथः यद्वा अंति देवानां मंतिके देवां वर्तमानं न्प्राप्नुवान सोममिति योज्यं॥
अथाष्टमी॥ युवां चिधिष्मा श्विनावनुद्युन्विरुद्र प्रस्ववणस्य सातौ॥ अगस्त्येन रां नृपु प्रशस्तः काराधुनी वचितयत्सहस्रं॥

ने प्रवृत्तान् भूरि वासं त विस्तारवान् प्रबंधुरः विस्तीर्णधुरो भागः वृक्षो वर्षकस्याश्च मनसोजवीयात् मनोवेगवानित्यर्थः अ
हं पूर्वः अहंकारपूर्वः मनस्वी वाक्पदारः यजतो यष्टव्यः ईदृश आगच्छतु ॥ अथ चतुर्थी ॥ ईदृहजाता समवावशीतामरेपसात
न्वा ३ नामग्निः स्वैः ॥ जिह्नुर्वामन्यः सुमखस्य स्वरिर्दिवो अन्यः सुमगः पुत्रुहे इति ॥ हे अश्विनो युवांसमवावशीतां सहसम्प
कृवायुना पुनस्तु यो यकामयेथां वायजं पुरुषव्यत्ययः कीदृशो युवांस ईदृहजाता उभाभ्यामिह शब्दाभ्यां मध्यमोत्तमस्थाने उच्ये
ते । तथा संहस्यै चंद्रसूर्येणोतियावत् । सूर्यचंद्रमसावित्येक इति निरुक्तं । अरेपसा अलेपो अर्धवर्णस्य गुरोः शिरश्छेदनादे
नापापलेपरहिताविति भावः । अथ वर्णायाश्चिनादधीचैभ्यः शिरः प्रत्येयत्तमित्यादि मंत्रवर्णात् । केन हेतुनेति उच्यते । तन्वा
शरीरेण शरीरसौंदर्येण निमित्तेन । स्वर्नामग्निः स्वर्माहात्म्यविशिष्टैः अश्विनो नो मेत्यादिभिरपिरमणीयशरीरत्वात् नमो
पेतनामवत्वाच्च हेतोः संस्तूयेथे इत्यर्थः । यद्वा अरेपसा तन्वेति योज्यं । उक्तप्रकारेण गुरुशिरश्छेदपापेन शीघ्रेण तादृग्ग्रहव
व्याख्यापनेनेति वत् । यावत् किंच वा युवयोः । अन्य एको मध्यमस्थानस्यां तरिक्षस्य स्त्रवस्थानीयः सोमजिह्नुर्जयशीलः सु

दि. भा. ४

॥२६६॥

मखस्य यज्ञस्य सूरिः प्रेरयिता सन् उहेवति। विश्वं जगद्धारयति। चंद्रात्मनस्तस्योदये सति। ओषधिवनस्पत्यादयो वर्धन्ते।
अन्यः अपरः उत्तमं स्थानो दिवा द्यौः लोकस्य पुत्रः पुत्रस्थानीय आदित्यः सुमेगः शोभन रश्मिरूप धन उहेवहति। कृत्वा एवं य
थ कुजगन्ति बहौ महानुभावौ युवांसहस्तूयेतौ। तत्र निरुक्तं। इहेह जातौ संस्तूयेथे पापेनालिप्यमानायायात न्वानामपि श्र
स्वैर्जिह्नुर्बामन्यः सुमहतो महतो बलस्परयतौ मध्यमो दिवो अन्यः सुमेगः पुत्र उहे आदित्य इति॥ ॥ अथ पंचमी ॥ प्रवां निचे
रुः ककुहो वशौ अनुपिशंग रूपः सद नानि गम्याः॥ हरी अन्यस्य पीपयंत वा जैर्मथारजां स्यश्चिना विघोषैरिति॥ ॥ हे अश्वि
ना अश्विनौ बां युवयोर्मध्ये न्यस्यै ककुहः श्रेष्ठः पिशंगरूपः हिरण्यरूपः पीतवर्णो वा बहुभिरम्याद्यवयवै निरूप्यमाणे
वारया वशान् अनकामान तु वै लक्ष्ययथा कामं अस्मद्यज्ञागमने छयेत्यर्थः। यद्वा वशान् स्वाधीनान् ककुहः दिशः दिगंतरा
लान्तुक्रमणानि चेत्तुर्विश्वरूपस्वस्थानां देवयजनमुखमागच्छन् सद नानि अस्माद्यागगृहाणि प्रगम्याः प्रकर्षेण गच्छन्तु
रुषयस्तयः। अत्र यद्यप्यस्यै न्यति नोक्तं। तथाप्युत्तरवाक्ये स्तथोक्तत्वात् अत्रापि लभ्यते। अन्यस्य युवयोरन्यतमस्य हरी अश्वि

श्रीः

॥२६६॥

छंति॥ ॥अथसप्तमी॥ असर्जिवांस्तु विरावेधसागीर्वाह्णे अश्विनोत्रेधाक्षरंती। उपस्तुताववतं नाधमानं यामन्नयामं छु
 णुतं हवं मेति॥ ॥हेवेधसाविधातरो अश्विनोवां युवयोर्वाह्णे हवे स्ते ये निमित्तस्ते सतिगीः स्तुतिरूपा वाक् असर्जिसर्ज्यते।
 कीदृशी सास्तु विरा अयंतं स्थिरानित्या। वेदमर्थविधामंत्रमेदेन त्रिः प्रकाराक्षरंती युवांगं छंती ईदृशी स्तुतिः कृतेत्यर्थः। तथा
 उपस्तुतौ संतौ नाधमाना अभिमत फलं याचमाना भवतं रक्षतं तर्पयतं वा। किंच यामन्न अयामन्न गमने अगमने च हव
 माह्वानं शृणुतं॥ ॥अथाष्टमी॥ उतस्यावां रुशतो बभ्रुसो गीस्त्रिवर्हिषिसदसि पिबते नृन्॥ वषावां मेघो हवणा पीपाय
 गोर्न सेके मनुषो दशस्य निति॥ ॥हे अश्विनोवां युवयोर्वाह्णे दीप्तस्य बभ्रुसो यूपस्ये वपुषो वाख्यापयित्री गीः स्तुति वा
 न्निवर्हिषि वेधान्वा स्तीर्णं वर्हिषे सदसि यागे सदेन नृन् कर्मने नृन् पिबते आप्याययंति आप्यायनु बोचिते प्रमादादिना
 केन प्रकारेण उच्यते। हे वषणा वरिषितारो वचमानो वां युवयोः स्वभूतो मेघः सेक्ता जलधरः व्यदानविशेषो वा वषावर्षकः
 सन्न मनुषो मनुष्यान् प्रतिदशस्यन् प्रयच्छन् पीपाय आप्याययति। आप्यायने दृष्टांतः गोर्न सेके उदकसेक इव शांतना

श्रीः
 ॥२६७॥

सेके उदकस्येव तद्यथा आप्याययति। तद्वदित्यर्थः। यद्वा नेति संप्रत्यर्थे गोरुदकस्य सेके निमित्तस्ते सति पीपायेति संबंधः॥
 अथतवमी॥ युवां पूषे वाश्विना पुरंधिरग्निमुषां नजरते हविष्मान्॥ दुवे यदां वरिवस्या गणानो विद्यामेषं वजनं जीरदानु
 मिति॥ ॥हे अश्विनो युवां पुरंधिर्बहु यज्ञः पूषे वा पोषक इव हविष्मान् हविर्युक्तो जरते स्तोति। यद्वा पुरंधिर्बहुनां धारयि
 त्री पूषे वहायित्री वद्धितीयार्थे प्रथमा। ते यथा स्तोति तद्वत् किमिव अग्निमुषां स अग्निमुष संचयथा तथा युवामपि प्रातरनु
 वाकाश्विना शस्त्रयोराश्विनक्रतुवदा मे पस्य योरपि सद्वा वादिति भावः। कदेत्याह॥ यत् यदा वरिवस्या वापरिचर्यया युक्तो
 गणानः स्तोता स्तोति। तदा यद्देदं मिसें जमानो पि जरत इत्यर्थः। विद्यामेषादिगतं॥ ॥इति द्वितीयस्य चतुर्थे षड्विंशोऽवर्गः॥
 अभूदिदमित्यष्टचत्तृतीयं सूक्तं। अगस्त्यमाश्विनं जागतं। अवविध्यमिति षष्ठी। तद्वां नरानां सस्यादित्यष्टमी। चोमे त्रिष्टुप्
 अभूदिदमष्टौ षष्ठ्यंते त्रिष्टुप्मा विसनुक्रमणिका। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोजगिते छंदस्य विनियोगः। तथा चस्तुतिं
 अभूदिदं योवां परिज्मेति त्रीणि॥ ॥तत्र प्रथमा॥ अभूदिदं वयुनमोषु षष्ठ्यं तारयो हवणा मदयामनी षिणः॥ धियं जि

दि. भा. ४
॥ २६५ ॥

न्वाधिह्याविशपलावस्तुदिवोनपातासुकुतेशुचिव्रतेति॥ ॥ हेमनीषिणोमनस्विनोमेधाविनरुविजः अस्माकमिदं वयुनं प्र
ज्ञानमस्तु॥ उतुन्तंकीदृशं तदिति उच्यते॥ वृषपवान् अग्निनवर्षणवान् रथः अश्विनोः संबन्धी गमनस्मान् धनोरथः अग
तइति शेषः तच्छावश्विना ओषु भूषत ओइति निपातद्वयसमुदायात्मकै कौनिपातः सुष्टा भूषत अग्निमुखा भवतस्तोतुं ता
दृशौ महातुभा ववश्विनौ महत्॥ अंतर्भावितप्यर्थे विमदयत संभावयत॥ अश्विनौ विशेष्येते॥ सुकृते सुष्टु कृतवते मध्यं धियं
जिन्वा कर्मणो बुधेर्वाप्रीणयितारौ धिह्याधिषणाहैरस्तुसौ विशपलावस्तु विशांशं अस्माकं पालयितुं धनो विशपलाख्या
याः छिन्नजंघायाः हिरण्यमजंघप्रदनेन धनं भूतौ॥ सद्योजंघामायसी विशपलायै इत्यादि तिगमः॥ दिव आदिस्यूनपातानसा
शेनपातयितारौ वाश्विचित्रतादी स कर्मणो इदृशवश्विनौ मदता॥ ॥ अथ द्वितीया॥ इ इतमा हि धिह्यास्तुसाहैमरुत्तमा
मरुधा गगामिनौ मितरागिणौ मतरावश्विनौ वास्वातुरक्षयितारौ शत्रूणां दंशिष्ठा अतिशय कर्मणो रथारथाहैरथुवं
तो यथारथिनो नेतारः तेषां रथितमौ श्वेथोरथीरधराणामित्यस्य ब्राह्मणारथी इत्यस्य नेतृ परतया व्याख्यातत्वात् इदृश
मरुत्तमादस्वादं सिद्धारथ्यारथीतमा॥ पूर्णरथं वहैथे मध्य आचितं तेन दास्यांसमुपयाथो अश्विनेति॥ ॥ हे अश्विनौ युवां इ इतमा
हि इदं श्वरतमो खलु एवं प्रति विशेषणं हि संबन्धः॥ तथा धिह्या ३४

श्री
॥ २६५ ॥

रजांसिलोकान् अत्रलोकशब्दो जनवाचकः॥ ते यजमानरूपा जना इत्यर्थः॥ तेन मध्यामयनेन लोडनेन निष्पादिते नजैरन्नेरा
मिक्षादिरूपैर्घोषैस्तुतिमिश्र आह्वानादि शब्दविशिष्टैर्वापीपयंत आप्यायंति॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थं पंचविंशोवर्गः॥ ॥ अथ
षष्ठी॥ ॥ प्रवांशरद्वानृषभोननिःषाट्पूर्वीरिषश्चरति मध्य इह्यान्॥ एवैरन्यस्य पीपयंत वाजैर्वेषंती रूधो नद्योन आगुरिति॥ ॥
हे अश्विनौ वायुवयोरन्यतमो मध्यमस्थान शरद्वानृषभान् शरणवान् मेघवक्ष्यपर्णादीनां विशरणवान्॥ अथ वा बहुसं वत्सरघ्
वतनां नित्ये त इत्यर्थः॥ वृषभोनवर्षिता देवेंद्रः स इव शत्रूणां निःसारयिता स नृपूर्वीः बद्धीः पुरातनीर्वा इषः अन्वानि सस्यादी
न्यदिश्य प्रचरति॥ प्रकर्षेण गच्छति॥ मध्यस्थानं श्रं द्र इति॥ पक्षे शरद्वानृषभान् शरत्कालवान् तस्मिन् नृत्तौ हि चंद्रः प्रसन्नो भवति ते
न च त्रणगुल्मौ षध्यादीनि वधंति॥ स किमर्थमेव करोतीति उच्यते॥ मध्ययिह्यन्मधुनो मधुसदृशस्य हविषः कर्मणि ष
ष्ठी॥ हवि छन्नतद्वदर्थमेव करोति॥ तथान्यस्योत्तमादिस्य एवैः कामैर्गमने वा निमित्तभूतैः पीपयंत आप्यायंति हवि
विर्षिर्यजमानानुषेन तेन तेन प्रेरिताः वेषंतीः व्योपयंतीः उर्ध्वा उन्नता उत्तीरानद्योन नशीला यथानो स्मदर्थं आपुः आग

युवांमधोमधुमदशस्योदकस्यामृतस्य वापुर्णं पुरितं अचितं सर्वतः सनधं रथं वहयेतथा तेनोक्तविशिष्टेन रथेन हेअश्विनो
उक्तगुणविशिष्टो संतावुपयायः यत्तममिप्रामुख्यः ॥ अथतृतीया ॥ किमत्रेदस्वाकृणुयः किमासाथेजतोयः कश्चिदहविर्मही
यते ॥ अतिक्रमिष्टं जुरतं पणेरसुं ज्योतिर्विप्रायकृणुतं वचस्य वइति ॥ हेदस्वाउपक्षयिता रोयुवां अशस्मितमनुष्ये किंकृणु
यः कृमयः हविषोमावादि तिमावः ॥ तत्रैव किमासाथे मयिष्यथः ॥ अत्रेयुक्तं ॥ अत्रेयाह ॥ यः कश्चिज्जनाज्जन्मवान् अहविः यज्ञा
यं हे विरहितो महीयते पूज्यते स्ववन्नपुष्पान् पूजयंति तं जनमतिक्रमिष्टं ॥ परं मयतिष्ठं तं न केवलमतिक्रममात्रं किंतु पणो
र्वणिग्रूपस्य लुब्धकस्यायसः तस्यासुं प्राणं जुरतं अहिंसिष्टं अनीनशतं न केवलमतिक्रममात्रं पणोर्वणिग्रहृतस्य लुब्धक
स्याधुष्टुः तस्यासुं प्राणं जुरतं अहिंसिष्टं अनीनशतं विप्रायमेधाविने वचस्येव वचसः स्तोत्ररूपस्य युवाभ्यामिच्छते महो
ज्योतिः कृणुतं युष्मद्यजनविषयज्ञानं कुरुतं ॥ अथचतुर्थी ॥ जंमये तममितोरायतः शुनो हतं मधोविदधुस्तान्यश्विना
वाचं वाचं जरितूरत्तिनी कृतमुभाशं संताससावतं ममेति ॥ हेअश्विनोरायतः निंदितं शङ्कया वास्मान् हंतु आगच्छतौ

दि. भा. २
॥ २६९ ॥

वांशनः श्वसदृशान्नितोजं प्रयंतं नाशयंतं तथा मधस्तेषां संग्रामान्नसंग्रामं कुर्वतो वाहतं तानिहननायानूविदयुः आ
नीयः किंच जरितुः युष्मानस्तोतुर्वचं वाचं तांस्तुतिलक्षणां वाचं रत्निनी कृतं सर्वमपि स्तुतिरमणीयकलवती कुरुतां हे
नाससभूतौ युवामुष्मा उष्माममदीयं शंसंस्तुतिं अवतं रक्षतं ॥ अथ पंचमी ॥ युवमेतं चक्रयुः सिंधुषु पूवमात्मन्वंतं पक्षि
पांतौ ग्यायकं येन देवक्रामनसानिरुहयुः सुपयनीपेतयुः क्षोदसो महारिति ॥ हे अश्विनो युवं युवां सिंधुषु समुद्रोदकेषु ए
तं पूवं प्रसिद्धं स्तुतिसाधनं पूवं नावं आत्मन्वंतं दीर्घवंतं पक्षिणं पक्षिवत्स्तुतिसाधनद्रव्यं तं तौ ग्यायतुग्रनाम्नो राज्ञः पु
त्राय भुज्जनास्ते राज्ञे कंसुराकरं चक्रयुः तौ ग्याभुज्जराज्या समुद्रवती ससेनः परचक्रं प्रथमयितुं प्रस्थितः तं प्रतीपं बला
न्यागसपातयत् तस्य प्रमादफलकधारावश्विनौ स्तुत्वा स्वात्मानं चरक्षेयमिति हासो बहुविधः पूवं प्रपंचितः यद्वा
कमिति पूरणः तस्य सुसंचारिणस्य सहायभूतान् बहून् रथादीन् कुरुतमित्यर्थः अयमर्थस्तु समूहस्मृतौ मिश्रतस्वानावः
स्त्विमीरथेरित्यादिमंत्रांतरेषु सिद्धः येन युद्धेन पूवेन देवक्रादेवेषु मध्ये मनसानुग्रहयुक्तया बुद्ध्या येन मनसेति वा योज्या

श्रीः
॥ २६९ ॥

नशीलस्यमृगस्यमध्येयं वृक्षंतौ जयितुं शोधयितुः हेमादेराहते आलंबनाय पणपिणी वृक्ष इव ते यथा आलंबनाय प्रभव
ति। तद्वत्तदे अश्विनौ श्रोमताय कीर्तिमत्वाय उद्धृत्यः उद्धं प्रापयथः स्तुतिपक्षे स्तोत्रादिवृक्षमन्त्रियवंतं तस्मद्दुर्गस्यार्थः॥ अ
थाष्टमी॥ तद्वन्तरानासया वनुषाद्यहमा नो स उच्यते मवोचन्॥ अस्मादद्य सदसः सोम्या ह्यविद्यामेवं हजनें जीरदतुमिति॥ ॥
हे नरो नतारौ कर्माणि नराकारौ वा। हे नासया अस्य रहितौ समफलो वा युवां अतस्तादृशं स्तोत्रं अनुस्यात्। अनुकूलं भवतु अ
नुदनुवातदित्याह वां प्रतिमानासः सजावंतो स्मदीया इत्युक्ते यदि होत्रादयो यत् उच्यं स्तोत्रमवोचन्। तद्वन्तु मनुष्यान्। हे अश्विनौ
अद्यास्मिन्मधुनयागे दिने अस्मादस्माभिः क्रियमाणा सदसः सोम्या तू सोमयागसंथोदकात् आइत्यप्यर्थे अस्माभिर्यजमानैर
द्यक्रियमाणादपि स्तोत्रात् प्रीणयतमिति। विद्यामेति गतं॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेष्टाविंशोवर्गः॥ ॥ तं युं जाथा मिति षड्च च
तुर्थं सूक्तं त्रेष्टुप्तं अगस्त्यं आश्विनं। तं युं जाथां वलित्यनुक्रमणिका। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः युवोरजांसी सनेन सहो
क्तो विनियोगः॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ तं युं जाथां मनसो योजवीयां त्रिवंधुरो वृषणा यस्त्रिचक्रः॥ येनोपयायः सुकृतोदुरेणं त्रिधा

श्री
॥२७॥

तुनापतथो विनपेणैरिति॥ ॥ हे वृषणा वर्षकौ कामानां युवांतं वक्ष्यमाणगुणविति विशिष्टरथं युं जाथां योजयतं। तमिसुक्तं
कमिसाह। योरथः त्रिवंधुरः त्रिः प्रकारेण रथि स्थानं वंधुरं रथिनः स्थानमिसाह। आयाह्यर्वा उपवंधुरेष्टा इत्यदि मंत्रांतरां
तयश्च त्रिचक्रः चक्रत्रयोपेतः। पुनः स एव विशेष्यते। येन रथेनोपयायः उपगच्छथः किं सुकृतः शोभनसौख्यकर्मवतो य
जमानस्य दुरेणो गृहनामेतत्तया गगदहं। येनेत्युक्तं केनेत्याह। त्रिधा तुना त्रिः प्रकारस्थानोपेतं न सुवर्णरजतताम्रधातुच
योपेतं न वारथेन पतयः गच्छथः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ सुहृदयो वत्तते यन्मिक्षां यन्ति षथः क्रतुमंता नृपक्षे॥ वपुर्वपुष्या सच
तामियं गीर्दिवो दुहित्रोषसा सचेये इति॥ ॥ हे अश्विनौ युवयोः रथः सुहृत् शोभनवर्त्तनः शोभनचक्रपरिभ्रमणः यन्मगच्छ
न्त्वां अभिवर्त्तते देवयजनमिप्रतिगच्छति। यन्मयं रथं क्रतुमंता मंकत्यवंतो वा दृक्षे अन्तर्नामेतत्तद्विषिनिमित्तं ह
ते सति अनुअन्विषध्यथो अधितिष्ठथः। आश्रयथः। तादृशोरथो देवं यजनं प्रसागतमित्यर्थः। अनंतरं वपुष्या युष्म
पुषिहिता शरीरवर्धनीयंगीः इहानी क्रियमाणप्रकारास्तुतिरूपाया वाक् वपुः सचतो युवां च दिवोद्युलोकस्यादिसस्य

ति क्रम्या न्यसौ मादत्त। किमर्थमिति। उच्यते। वां युवयोरर्थया योऽगो भजनी यो ह विरंशो निहितः रयेयं च गीः स्तुतिरुपावागपि नि
हितेति शेषः। हे दस्वा वीक्षितो वां युवाभ्यां इमे मानि धयः मधूनां सोमरसानां निधयो निधनो नि स्त्रा पितानि॥ अथ पंचमी॥ यु
वांगो तमः पुरुमी ह्यो अत्रिर्दस्वा हवते वसे ह विष्मान्॥ दिशं नदिष्वा मृज्जे ये वयं ता मे ह वं नासयो यया तं॥ हे दस्वा अश्विनो यु
वांगो तमश्च पुरुमी ह्यश्च अत्रिश्च महर्षयश्च एष्वैकैको ह विष्मान् सन् अवसे युष्मत्तर्पणा पश्वरक्षणां मे यवा हवत आहू
यति। एवमहमपि सोधना कृद्दृष्टातः। याता उयगं ता उपतं नु कामः रज्ज्वा या इव द्वितीयाया आकारः रज्जुगामिनं मार्गवाहं
दिशं दिशं न गंतव्यं। अस्मिन् तां दिशं प्रतियथा तथा वामपि यथा ध्रुवगामी स्वगंतव्यं स्य शीघ्रगमनाय मार्गज्ञं रज्जुगामिनमाहू
यति। तद्वत्। तद्वत् नृजु एव इव शङ्ख एवार्थे यं गंता रज्जु नैव मार्गे ण इष्टां दिशं मिव तथा युष्मत्प्रीणानेन मार्गे ण स्वाप्तिमत्तं फ
लं प्राप्नोति। हे नासया मे मम हवमाह्वानं आलक्ष्योपयातं॥ अथ षष्ठी॥ अतारिष्मत्तमसस्यारमस्य प्रतिवां स्तोमो अश्वि
ना वधायि॥ एह यातं पथिभिर्देवयानैर्विद्या मे वं वृजनं जीरदनुमिति॥ हे अश्विनो वा प्रति स्तोमः स्तोत्रं अधायि अकारीस

द्विभा. ५

॥२७२॥

थी युवां देवयाने देवैर्गते ये मार्गे रिति हास्मद्यज्ञे अतारिष्मत्तं आगच्छतं ॥ शिष्टो व्याख्यातः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकोनविंशो व
र्गः ॥ ॥ वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हाहं निवारयन् ॥ पुमांश्चतुरो देया द्विधा तीर्थमहेश्वरः ॥ ॥ इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिक
मार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधारेण चार्यविरचिते माधवीयवेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥ य
स्य निःश्वसिता वेदायो वेदेभ्यो खिलं जगत् ॥ निर्ममेतमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ द्वितीयाष्टकमध्यस्थश्चतुरोऽध्याय आदरात् ॥
व्याख्यातः सायणार्येण पंचमो व्याकरिष्यति ॥ तत्र तावामितीदं प्रथममं उलस्य चतुर्विंशेऽनुवाके पंचमं सूक्तं ॥ पूर्वसूक्तैः षड्विंशत्सूक्ता
त् ॥ सूक्तसंख्यानुवर्तत इति परिभाषितत्वात् ॥ षड्वर्चरुषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया गस्यंतथाश्विनं वा इत्सुक्तात् ॥ तुष्टादिपरि
भाषायेदमप्याश्विनं ॥ अनादेशपरिभाषया त्रैलुप्तं ॥ तावामित्यनुक्तं ॥ युवोरजांसीत्यादीनां पंचसूक्तानां तृतीयवर्जितानां प्रात
रनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥ तत्रेदं पंचमी ॥ तत्र प्रथमा ॥ ॥ हरिः ॐ तावामद्य ताव परं द्रुमो ह्यंयामुषसि बहिरुत्थे ॥
नाससा कुहचिं संतावयो दिवो न पाता सुदास्तरो येति ॥ ॥ तातौरक्षकत्वेन प्रसिद्धौ वां युवां अद्या स्मिन् यागदिने द्रुवम आह

श्रीः

॥२७२॥

मेतत्तुरात्रो म दंता माद्यंतो यद्वागिरिति सोमनाम। उर्मिर्यस्ते पवित्र आइयादिषु तथा प्रयोगात्। अस्मदीयेन सोमेन म दंतौ तादृशौ
 युवां मे मम ह्येति मिमुर्य करे निर्मळ वेदवाक्यैरचिताः मती तां कर्मणिषधी। मननसाधनास्तुतीः कर्णैराकर्णसाधनैः श्रोत्रैः
 श्रुतं शृणुतं। हेतुरानेतारो युवां खलु एषा अन्वेष्टारावस्मात्कृतीनां निचेतारावां लब्धा तां तासां सबयवकर्तारो निरिषेव स्वमि
 त्येतस्य स्छाने। यस्मादेवं विधस्तस्मात् शृणुतामिति॥ ॥ अथ तृतीया॥ श्रिये पुषन्निषु कृते वदेवानाससावहतुं सूर्यायाः॥ वचं
 तेषां ककुहा अस्मजाता युगाज्जुर्णे ववरुणस्य भुरेति॥ ॥ सविता सूर्यः दुहितरं स्तु पारिष्यं। प्रदानुमताः देवानाहूय सामथा
 समीक्ष्य माणाया जिपरिकल्प्य य इमे जेष्यतिस एतां कन्यका मृकृस हस्वकुसं स्तोत्रं चलभंत इत्येकस्य यत्तमग्निः प्रथममजय
 त तमश्चिना व पिजित्वा सिं प्रधृष्य नृक्स हस्वं कन्यकां चलभेतां। तत्त इंदु उषाश्चाजयतां तौ च तैरग्न्यादिभिः प्रार्थितौ स्वशक्ति
 त्वेदिद्वा गंतं तेषुः परिकल्प्या सूर्यो स्वरथे धारयतामपि। अयमिति हासो ब्राह्मणे प्रजापतिः सोमायराज्ञ इत्यत्रात्मनोरस्माभिः
 प्रथमाष्टके। आवां पतित्वं सख्याय सत्र प्रपविनः। तमत्राह। हे पूषन् पोषक सूर्य एतच्च इंदु स्यापु पलक्षणं। सूर्या चंद्रमसो

श्रीः
 ॥२७३॥

रवाश्चित्वात्। सूर्या चंद्रमसावित्येकशतियास्केनोक्तत्वात्। अतः पूषन्निषु कृते हेपोषका वश्चिना विसृक्तं भवति। हेपोषको हेनासा
 सा अस्य रहितौ देवौ युवां श्रिये श्रेयसे शस्त्रस्य कन्यायाश्चलासा येत्यर्थः। इषु कृते वदेव शब्द एवापी अजिधावना। येषु वही द्वमृजुगा
 मिनो मृतौ वेव संतौ सूर्यायाः एतन्तामिकायाः सवितुः पुत्र्याः कर्मणिषधी। सूर्यां वहतुं धारयितुमाजिमुदंजयमित्यर्थः। यस्मादेवं त
 स्मादस्मजाताः कर्मसु संपादिताः। ककुहाः नृजुरुपास्तुतयः मृपा अविच्छिन्न प्रवाहस्य वरुणस्य फलप्रतिबंधकया परिचारक
 स्य सिध्यर्थं तत्संबन्धिनो वा वच्यंते उच्यंते। होत्रादिभिः युवामेव शस्त्रगता मंत्रायाग काले स्तुवंतीत्यर्थः युगाज्जुर्णे वजीर्णे वाजीणा
 नि युगानीव इव शब्दः संप्रत्यर्थे पुरातना याग कालाय शान्त दद्युत ता अपीत्यर्थः। पूर्वकाले यथा युवामेव स्तुवंति तद्वदिदानीमपी
 ति तास्यार्थः॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ अस्मे सावां माधी रातिरस्तु स्तोमं हि नो तं मान्यस्य कारोः॥ अनु यद्वां श्रवस्या सुदानु सुवीर्या
 र्य चर्षणयो म दंतीति॥ ॥ हे माधी मधु पूर्ण पात्र युक्तौ अश्विनौ वां युवयोः संबन्धिनी सा प्रसिद्धा रातिर्दानं मस्मै अस्माकं अस्तु
 सबतु तदर्थं मान्यस्य माननीयस्य कारोः स्तोतुरगस्त्यस्य स्तोमं स्तुतिं हि नो तं प्रीणयतं हे सुदानु शो मन फलदानौ वा युवां

अवस्था कीर्तनस्य इच्छया यत्तस्मात् सुवीर्यापयजमानाय शोभनवलायै यवा चर्षणीयो मतुष्याश्चिद्रूपाः अनुमदंति
 अनुक्रमेण माद्यंतियुवाभ्यां सहस्रयं वा ॥ अथ पंचमी ॥ एष वांस्तोमो अश्विना वकारि माते मिर्मघवाना सुवृत्तिं ॥ यातं वर्तिस्त
 न पायत्माने चागस्त्येना स्यामदंतेति ॥ हे अश्विनो मघवाना हविर्लक्षणा न्नवंतौ वां युवाभ्यां एषः स्तोमः स्तोत्रं सुवृत्ति सुष्टु
 पापवर्जनं यथा भवति तथा यद्वा सुमासि अकारि कृतः कीदृशो यं माने मिर्मघानैः हविः प्रदानरूपा मिः स्वहितः हेना स्या अस्य
 रहितौ युवां अगस्तिरूपे एतन्तामि महर्षि मिमदं पिता माद्यंतौ वर्तिः गृहं यज्ञसंबंधिवातं प्राप्नुतं किमघतन पापपुत्रादिलाभा
 यात्मने आत्मने वहिताय ॥ अथ षष्ठी अतारिष्मेति व्याख्यातं ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥ कतरा पूर्वेसे कादुश
 चं षष्ठं सूक्त मागस्त्यं त्रैलोक्यं ॥ कतरा कादुश द्यावा दधि व्यमिसनुक्रांतं ॥ अग्निं पुषिकेष्वेह निवेश्य देवशास्त्र इदमेव द्यावा दधि
 व्यं निविधानं वर्तमानाग्निं पुषिका तृतीयसवनमिसतिदेशात् ॥ तत्र प्रथमा ॥ कतरा पूर्वा कतरा परा योः कथा जाते कवयः कोवि
 वेद ॥ विश्वं तस्मा विष्टो यधनाम विवर्तेते अहनी चक्रिये वेति ॥ यथोक्त नयोर्धावा दधिव्योर्मध्ये कतरा पूर्वा पूर्वा सुसन्ताक

श्रीः

॥२७४॥

याम इत्याशीः तथा अपरं अपरस्मिन्त पिदिनेतौ युवां हुवे मापरिमिसेतदपरस्मिन्तियर्थे सममिव्याहारात् ॥ अद्याचनो नृहयता
 परं चेसादिमंत्रोतरे तथा दर्शनाच्च ॥ अपरयागं प्रसपीति ॥ युवयोः कस्मिन्काले उषसि उषो देवतायां उच्छंसां तमो विवा स यसां उषः का
 ले हि प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रे प्रयुज्योते ॥ उक्ते काले हेना स्या अस्य रहितौ दिवो न पाताद्युलो कस्य न पातयितारो न ह्यस्त्रा
 नी यौ वा कुदचित्संतौ कुत्र चिद्देशे वर्तमानौ युवां वहिस्वातवो ढा अर्यः ईरयितास्तुतेः ईश्वरो वा ईदृशे होता सुदास्तराय अस्य
 तशोभनहविर्द्वेयजमाना य एतदर्थं तौ युवां उभयैः शस्त्रैः हुवे मेतिसंबंधः अत्रारव्यातं यदमे कवचनतयानेतयं ॥ वहिर
 र्यः शब्दो वा बहुवचनत्वेन ते तयो ॥ अथ वा वाक्यद्वयं यस्माद्बहिरार्या होता उक्तगुणको युवां शंसति ॥ तस्माद्द्वयं यजमानः
 स्तोयुवां आहूयाम इति ॥ अथ द्वितीया ॥ अस्मे उषुर्वषणामादयेथा मुसर्षी हतमूर्म्यामदंता ॥ अतं मे अद्योक्तिमिर्मतीनामेषा
 नरातिचेताराचकर्षेरिति ॥ हे वृषकाणां कामानां वर्षका वशिनौ युवां अस्मे उ अस्मे अस्मास्वव सुमादयेथां सुष्टु तृथता
 अस्मभ्यं तदर्थं यतममिमं तं तथा पणीन् वणिजो लुब्धका नृएषान् उत उन्मूल्य हतं नाशयतं कीदृशो युवां ॥ उम्यरात्रिना

जातः

दि० भा० ५
॥२७५॥

जंस्तुनुं। न पुत्रमिव यथा स्नेहेन वर्क्ष्यंतौ धारयतां मातपितरौ तद्वत्। अथ प्रशक्षिणा हरे घावा दृथिवी घावा दृथियौ इत
रेतरा वेक्षया द्वित्वमुभयोः नोऽस्मान् घातमहतो भयहेतोः ययारक्षतपालयतं। यद्वा अभ्योत्। अभ्यं महत्। अस्य मिस्यः
अभ्येति महन्नाम हृद्वै कृतघावादेऽस्य घावा दृथिवी राक्षस्य मध्ये तरिक्षमिति पदप्रयोगश्चुं दसः। आमंत्रितस्या विद्यमा
न न्यायेन विद्यतो भावः॥ ॥ अथ तृतीया ॥ अने होदात्र मदि ते रनवं दुवे स्वर्बद्वधं नमस्वत्॥ तद्दोदसी जनयतं जरित्रे घावा
रक्षतं दृथिवी नो अभ्यादिति॥ ॥ अदितेः एतदं तरिक्षस्याप्युपलक्षणा अखंडनीयाया दृथिव्यास्तादृशां तरिक्षस्य च संबंधि
दात्रं धनं दुवे आह्वयामि। स्पृहणीयामित्यर्थः। कीदृशां तद्धनं अनेहः अपापंडुः खरहितं सुखात्मकं। अनर्बं अनरणं अक्षी
णमित्यर्थः। स्वर्बतु फलमूतेन स्वर्गेण तद्वत् अवधं हिंसितं नमस्वत्। अन्वत्तुर्ददं धनं दुवे तदं समदभिकांक्षितं उक्तलक्षणां
धनं। हेरोदसी घावा दृथियौ जरित्रे स्तोत्रे यजमानाय मृध्या

अथ चतुर्थी ॥ अतप्यमाने अवसावन्ती अनुष्णामरोदसी देवपुत्रे ॥ उप्ते देवाना

श्रीः
॥२७५॥

चनिगमेदिवंच एयिवीचांतरिस्तमथोस्वः॥ अथवाद्यावाद्ययिवीनिष्ठंतक्षरिति॥ पित्रोः सर्वस्य पितृस्थानीयायाः पालकायाः
 तयोरुपस्थितं संगोष्ठितं सुवनं भूतजातं स्यनाभिवंधमुदकं अभिजिघ्रंती अभिघ्राणं कुर्वन्त्या स्पृशयौ॥ समानमेतदुक्ते
 यादिमंत्रवर्णादुभयोरुदकप्रदत्तं प्रसिद्धं॥ इदं दृश्यं द्वावरक्षतं॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः॥ ॥ उर्वीसंघनीचहती
 दृतेन दुवेदेवानामवसाजनित्री॥ दधाते ये अमृतं सुप्रतीकेद्यावारक्षतं दधिबीनो अच्चादिति॥ ॥ उर्वीविस्तीर्णे संघनी
 सदनाधारभूते चहती महसौ महानुभावे देवानामुपलक्षणमेतत्॥ देवमनुष्यादीनां अवसाप्रीत्या निमित्तेन जनित्री दधि
 सस्य योर्जनयित्री दृष्ट्या देः देवानामवसातर्पणेन निमित्तेन नृतेन यज्ञेन च निमित्तभूतेन दुवे आक्यामि देवानां हविरं
 अस्मद्यज्ञायैत्यर्थः॥ ये सुप्रतीकेशो ज्ञानरूपे अमृतमुदकं दधाते धारयतं युवामाक्यामि शिष्टं स्पृष्टं॥ ॥ अथ सप्तमी॥ उर्वी
 दधी बद्धलेदुरं अंते उपब्रुवेन मसायज्ञे अस्मिन्॥ दधाते ये सुभगे सुप्रतीकेद्यावारक्षतं दधिबीनो अच्चादिति॥ ॥ उर्वी
 महसौ दृष्टी दृष्टियौ अनेककारेण प्रथमानेव द्वाकारे अंते विप्रकृष्टांतदेशे॥ अप्यरे इत्यर्थः॥ पुनः कीदृश्या ये सुभगे शो

श्रीः
 ॥२७६॥

जनमाग्ये सुप्रतीकेशो ज्ञानरूपे अमृतमुदकं दधाते विप्रज्यं जगत्॥ ते युवामुपब्रुवेस्तौ मि॥ ॥ अथाष्टमी॥ देवान्वाय
 चक्रमाकञ्चिदागः सर्वायं वासदमिज्जास्यति वा॥ इयं धीर्भूया अवयानमेवाद्यावारक्षतं दधिबीनो अच्चादिति॥ ॥ हेद्यावा
 दधियौ वयं देवान् देवान्प्रतियत्कञ्चित् आगः अपराधंत नद्यागकाले तेषां तेषां अयागलक्षणं सदमित् सर्वदेवचक्र
 मकृतवंतो वयं सर्वायं वाप्रियं मित्रं वाप्रतियच्चक्रमाजास्यति॥ जाः पुत्र्यः तासां पतिं जा मतरंच॥ अजयापतिं प्रतिदोषा
 रोपणकलहोपादनादिरूपं यत्सर्वदेवचक्रमा॥ एषा मुक्तरूपाणां पापानामवयानं अपगमं कर्तुमियं धीर्युष्मत्तुतिरु
 पमिदं कर्म भूया भूयात् भवतु॥ द्यावेत्यादिगतं॥ अत्र सर्वस्य प्रकारांतरेण रक्षतं ररक्षतमिति प्रार्थनं तयो रश्मि
 दित्यावशमननाससा संभवा दुचितमेव तस्मात् स्वस्थान एव एवं स्थिते अनुकूले भवतमियेवं प्रार्थ्यते॥ ॥ अथ नव
 मी॥ ॥ उभा शंस्तानयामा मविष्टा मुभे मा मूती अवसा सचेतां॥ भूरिचिदयः सुदास्तरा येषामदंत इषये मदेवा इति॥ ॥
 उभा शं साद्यावाद्ययिवी उभयोर्विषया काशं कप्रयोत्तयि शंसौ नयानरेभ्यो हितौ ददृश्यावु मया यये स्तुति मा मवि

द्विभा. ५
॥२७७॥

ह्यं रक्षतां। यद्वाद्यावाद्यथिव्यमिमानि देवा योरेवां शंशब्देनाभिधानात्पुल्लिङ्गता। उभे उतीरस्केद्यावाद्यथिव्यौ मामवसा
रक्षणेन सावतां। यद्वाद्याणिभ्योहितकराबुभावेहिकासुभिकविषयोऽं सौमाम विष्ठां प्राप्नुतां तथोभे आमृतीतयोः संबं
धिन्यो अमिमानयो बवसास्मत्तर्पणेन निमित्तेन सचेतां। हे देवाः द्यावाद्यथिव्योरंतर्हिताः सर्वे पि देवाः अर्यः स्तोता रो वयं
सुदास्तराय अतिशयेन शोभनदातृत्वाय इषान्तेन सोमलक्षणेन मदंतः मादयंतः संतो भूरिचित्र। पूजायामभिपूजितंधा
नमिषाय मइहेम। यद्वा अर्य इति षष्ठ्या रूपं ईश्वरा द्वाध्ये जादिरपि सुदास्तरायेत्यर्थः। शिष्टं समानं॥ ॥ नृतं दिव इति॥ हे द्यावा
द्यथिवीये पशौ पुरोडाशहविषोरनुवाक्ये अग्नीषोमाविति खंडे सूत्रितं। नृतं दिवे तदवोचं द्यथिव्या इति द्वे इति॥ ॥ अथ दश
मी॥ नृतं दिवे तदवोचं द्यथिव्या अग्निश्चावाय प्रथमं सुमेधाः॥ पातामवद्यादुरितादग्नीके पिता माता च रक्षतामवोप्तिरिति॥ ॥
सुमेधाः शोभनप्रज्ञो हं दिवेद्युदेवताये द्यथिव्ये द्यथिवी देवताये तत्त प्रीतिकरं स्तोत्रं प्रथमं मुख्यनामैतत् प्रथमं प्रकृतं तम
अवोचं ब्रवीमि किमर्थं अग्निश्चावाय। अग्निः सर्वतः श्रवणाय किंच पिता पालकोद्युलोकाः माता सप्तदेनिर्मात्री द्यथिवी काम

श्रीः
॥२७७॥

सुप्रयेभिरन्तां द्यावा रक्षतं द्यथिवीनो अन्वा दिति॥ ॥ अतप्यमाने अनी श्वरे तपे श्वर्य कर्मणा इदं रूपं यद्वा अतप्यमाने अन्यैरपी
डयमाने अवसा अन्तेन अवन्ती यं पशौ देवपुत्रे देवाः व्यवहर्तारो मनुष्याः पुत्रस्थानीयायाः तादृश्ये लो कद्वयस्थामनुष्या देवाश्च
त उपजीव्यत्वा सुत्रा इत्युच्यंते। ईदृशा बुभरो दसी द्यावाद्यथिव्यो देवानामङ्गा एतद्विद्विरप्यलक्षतं। द्योतमाना मङ्गा राज्ञीणां च
संबंधिभिरुभयविधैः शीतोष्णादिरूपैर्विचक्षणैर्धनैर्निर्मितं भूतैः तौ तेषां लाभायेत्यर्थः। तदर्थं पुत्रां अनुस्याम। अनुभावे
म। शिष्टो व्याख्यातः॥ ॥ अथ पंचमी॥ संगच्छमाने युवती समं ते स्वसाराजामी पित्रोरुपेक्षे॥ अग्निजिघ्रंती सुवनस्य नाभिं द्या
वारक्षतं द्यथिवीनो अन्वा दिति॥ ॥ परस्परमुपकारोपकारकत्वेन सह युज्यमाना हविषोश्च परस्परमुपकारकभावः। यद्वा
वं संस्पृष्टे एव सपो पश्चाद्वियुज्य हविहविषा अकुर्वयो पश्चान्ननुष्यैः प्रार्थिते द्वौ विवाहिते ससौ संगते अमृतामियादुः। अ
यमर्थो द्यावाद्यथिवी सहस्तोमयादि ब्राह्मणे समास्तातः युवती नित्यतरुण्यो मिश्रयं सौवासवेषु भावेषु समं ते समानां तिके
समानपयंत सुदास्तराय परस्परं स्वस्वभूते जामी बंधू भूते प्रजापतेः सकाशात् स हो सन्नत्वात्। परस्परं जामित्वंतथा

द्विभा. ५
॥२७८॥

अवधात्। निदितात्। डुरितात्। डुःखप्रापकादहसः सकाशात्। पातांतं रक्षतां। तथा अंतीके अंतीके अंतिकेनामेतत्। समी
प एवावोमिरमिमततर्पणैः रक्षतां शलयतां॥ ॥ अथैकादशी॥ इदं द्यावापृथिवीसयमस्तु पितृमायदिहोपबुवेवां॥ भूतदेवा
नामवमे अवोमिर्विद्यामेषं वजनं जीरदानुमिति॥ ॥ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यो इदमस्माभिः क्रियमाणं स्तोत्रं सयमस्तु अ
वितथं भवतु फलवद्भवत्वित्यर्थः॥ इदमित्युक्तं किं तदित्यत आह। हे पितः द्यौः हे मातः पृथिव्यां युवां। प्रति इहास्मिन् यज्ञे यत्
स्तोत्रमुपबुवे उपे अत्र वीमितस्मस्तु देवातां स्तोत्रं पांमस्माकं अवमे अंतिकेनामेतत् असंतिहिते युवां वां अवोमिः तर्प
णैर्युक्ते भूतं भवतं अवशिष्टं गतं॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेतत्तीयोवर्गः॥ ॥ आनइलाभिरिति सयमं स्तुतं एकादशवं आ
गस्त्यं त्रैलोक्यं वैश्वदेवं आनौ वैश्वदेवमित्यनुक्रांतं विनियोगोलैंगिकः॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ आनइलाभिर्विदये सुशस्तिविश्वानर
सवितादेव एतु॥ अपि यथा युवानो मत्स्यानो विद्वं जगदभित्वे मनीषेति॥ ॥ नो विविदये स्मदीये यज्ञे सुशस्ति सुपो लुक् सुश
स्तिभिः शोभनं शंसनैः स्तुतिभिः प्रदोये रतः सह यद्वा इलाभिः तदाश्रितेषु ताच्छ्रयं भूमिस्थानाभिर्देवताभिः सह विश्वानरसर्व

श्रीः
॥२७८॥

प्रेष्ठं प्रियतमं सर्वेषामाकान्तात्तद्विर्वहनावाग्निर्देवानां प्रियतमः यमतिथिं गृणीषे गृणे स्तोमि। व्यथा यनमः गमः के
 नसाधनेन शस्तिमिः स्तुतिमिः। कीदृशो हनुर्वीणस्तुर्वीणिः शीघ्रं मं प्रक्ता सजोषाः युष्माभिः सह प्रीयमाणः तमग्निं गृणीषे
 यथा येन प्रकारेण नोस्माकं वरुणः एतन्नामको देवः सुकीर्तिः शोभनकीर्तिः मानमतसुकीर्तिः प्रिसे वरुणस्य हरेरित्यादि मंत्रव
 र्णेषु वरुणात्सु कीर्तिरेवेषणीया। अरिगूतः अरिषु द्वातषु सदा शत्रितः अरीणां हननायाक्त्रो वा स्वरिः प्रेरयितायं वरुणः
 इदं षष्ठांता निषयत सरपेत त तथा तमपि स्तुम इत्यर्थः॥ अथ चतुर्थी॥ उपव एषे नमसा जिगीषो वासान्ता सुदुधे वधेनु॥
 समाने अहन्विमिमानो अकंपुषुरुपे पयसि सस्मिन् धन्निति॥ हे देवाः वो युष्माकं नमसा हविषा नमस्कारेण वा उप उपे
 स जिगीषो वापापां जिगीषया आइषे इच्छामि इष गता विस्यस्य वेषं ते वागत्याद्यर्थस्य लरि उत्तमैकवचने इदं रूपं मजामि। क
 स्मिन्काले उषासान्ता अहनि रात्रौ वा ते अप्यतिगच्छामि गंतौ दृष्ट्वा तत्सु दुग्धा धेनुरिव। सुदोग्धी धेनु र्यथा दोहाय दो
 ग्धुर्गृहमागच्छति तद्वत्। किं कुर्वन्सस्मिन् समाने उधन उधसि उत्सन्ने विषुरूपे नाना रूपे पयसि समन्तादिके अक

श्रीः
 ॥२७१॥

सर्वनीयमन्त्रं पशुपुरोडाशादिकं विमिमानः कस्मिन्काले समाने हनूषस्य हनि एकस्मिन्ने वाहनि सर्वदेवार्थः। एकस्मिन्ने
 वाहनि समा उधस्य सति नाना रूपे पयसि वदयं हविर्मे मा उपगच्छामीत्यर्थः। यद्वा सस्मिन् सर्वस्मिन् उधसि फलारव्य
 क्षीरोत्सादके यजेनिमित्तं मृते सति विषुरूपे पयसि नान्यरूपे सोमलक्षणो दके अकं मन्त्रसाधनं स्तोत्रं विमिमानो हं युष्मा
 नमिगच्छामि॥ अथ पंचमी॥ उत नो हिर्बुध्नो इमयस्कः शिशुं नपियुषीवेति सिंधुः॥ येन घोन त मपां जुना ममनो जुवो वष
 णो यं वहं स्ति॥ उत अपि च नोस्माकं महि। अंतरिक्षगामी अहं तावा अही नो वा अहन्यमानो वा एतन्नामको देवाः
 स एव ध्यः बुध्यः बुध्बबंधक मंतरिक्षं तदहं तीति बुध्नो तं रिक्षवाची एतन्नामको देवो मयः सुखं करोतु करोतु करो
 तं लिटिरूप किंचपि युषी व इव शब्द एवार्थः। पूरणो वा अस्मान् अश्वेन व्यापयंति सिंधुः नाम त - धेनुः आगच्छतु त
 त्रदृष्टोतः। शिशुं नयथा शिशुं न तथा शिशु माप्यायति गोर्गच्छति तद्वत्। अपां नपातं उ के हना मपनेति पितारं कर्षकमेत
 न्नामको यद्वा दकातान प्रास्वतीयं पुत्रं अश्वः ओषधिवनस्पतयः तेभ्यो गिरिति तद्वत्ते दृशमग्निं जुनाम संगच्छे मा जु इति

द्विभा १५
॥२८०॥

सौत्रो धातुरित्यर्थः ॥ यदेवं मनोजुवोमानावेगो वृषणाः वर्षकामेघा अश्वा नावहं तिसु सुखं करोतु ॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंच
मन्त्रो वर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ उत्तन ईं च स्वागं लुक्छास्मत्सूरिभिरपि पितृसजोषाः ॥ आ वृत्रहं द्रुष्वर्षणि प्रास्तु विष्टमोनरां
न इहागम्या इति ॥ ॥ त्वष्टा देवोपिनोस्मान् अछ अग्निप्रोसुं ॥ इदानीमेनं यज्ञं वा आगं तु आगच्छं तु आगत्य अस्मत्सहाये
प्राशास्य वा वर्तते ॥ अत्र प्रशंसायां प्रशस्तं यथा तथा अग्निपितृ अग्निगंतये यज्ञे निमित्त भूते सति सूरिभिः स्तोत्रमि
त्रिभिः सजोषाः समान प्रीतिर्भवत्विति शेषः ॥ तथा वृत्रहाती चर्षणि प्राः चर्षणीयामनुष्याः यजमानः कामैः तेषां पु
रुः तु विष्टमो बद्धतमो महत्तमः इहास्मिन् कर्मणि नरां नृणां नोस्माकमुक्तगुणोपेतः सन्नागम्याः आगच्छं तु ॥ ॥ अ
थ सप्तमी ॥ ॥ उत्तन ईं मतयो अयोगाः शिशुं नगा वस्तरुणां रिहंति ॥ तमी गिरो जनयो न पत्नीः सुरभिस्तमं नरां न संतेति ॥ ॥
उत अपि च ईं एव तरुणां निस्युवानमिदं मतयो स्मद्धये अश्वयोगाः समान प्रासायां रिहंति अश्वा दयंति स्तुवंतीत्यर्थः ॥
तत्र दृष्टान्तः ॥ गावो दोग्ध्रो धेनवः शिशुं न शिशुमिव तंतथा लिहंति ॥ त इत्वा तदेवाहं तमी तमो तमो वै तं नरां नराणां यज

श्रीः
॥२८०॥

प्राणि हिं सकार्यग्निः सविता प्रेरक आदित्य अदेव एतु आगच्छतु ॥ हे युवानो नित्य तरुणा यज्ञस्य मिश्रयितारो वायु यं नोस्मा
न् अग्निपितृ अग्निपतनाये स्मद्धये मनीषामनीषया मनस इति शित्वेन स्वच्छं कृत्वा प्रपंचं मत्स्यमादयथ तथा स्मान
पि ॥ यद्वा जगच्छब्दो यजमानरूपमनुष्यं वा वा ॥ सर्वानपि यजमानान् मत्स्येत्यर्थः ॥ वैश्वदेवे पशो जातो विश्वे स्याहविषः पु
रोनुवाक्या ॥ आनो देवाना मुपवेतु शंसः आनो विश्वा आस्त्रागमंतु देवा इति ॥ ॥ सैवा द्वितीया ॥ आनो विश्वा आस्त्रागमंतु
देवामित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥ भुवन्यथानो विश्वे वृधः करन्तुषा हा विधुरं नशव इति ॥ ॥ नोस्माकं ये ते विश्वे सर्वदेवाः
आस्त्राः शत्रूणा मास्त्रं दयितारः ॥ आक्रमयितारो वा आगमंतु आगच्छं तु ॥ के ते मित्रः अर्यमा मित्रश्च त्रयोपि सजोषाः सजोष
सः समान प्रीतयः संतु आगच्छं तु ॥ किं तु विश्वे देवाः नोस्माकं वृधा सो वध्यं यितारो यथा भुवनं भवेयुः तथा सुषहा सुषु रात्रौ
णामग्निं वेन नोस्मदीयं शवो लं विधुरं हीनं तथानकारांतं कुर्युः ॥ तथा आगच्छं तु ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ प्रेष्ठो अतिथिगृणी
पिप्तिं शस्तिमिस्तुर्वणिः सजोषाः ॥ असेयथानो वरुणः सुकीर्तिं रिषश्च पर्वद रिगृतः सूरिरिति ॥ ॥ हे देवाः वायुभावं

एषासेनाहृष्ट्यादकाविश्वं सर्वं भुवनं इरिणंदुषरप्रदेशं यथा तथा सर्वतः प्रुषायंत उसादयंतु। तत्र दृष्टांतः। सुदिने मेधावरणा
 दिरहिते दिने शरुः अंधकार हिंसकः प्रकाश इव स यथा सर्वनाम हृणोति। तथा मत्सेना अहृष्ट्या सर्वमृषां करोति यदा मरुन्महिमाह
 हृर्मवति तदा संस्यारि समर्थो सयां प्रयोगं कुर्वति। तदा जयंति तदा मरुत्सेनाः सर्वा महा सुदंती ये वं महा नुभावा मरुत इति। ते वा
 स्तुतिः॥ ॥ अथ दशमी ॥ प्रो अश्विना ववसे कृणुधं प्रपृषणं स्वत वसो हि संति॥ अद्वेषो विष्णुर्वीत क्रमुक्ष्मा अह्ना सुस्नाय हवै
 तीये देवान्॥ ॥ हे क्रत्विजः अश्विनौ एतन्नामानौ देवा बुद्दिश्य अवसे स्म दक्षणा य प्रो कृणुधं। स्तुति प्रकर्षणौ व प्रपृषणं पो
 षक मेतन्नाम कं देव मय्यवसे प्रकर्षणस्तुतिं कृणुधं। किंच स्वत वसः स्वायत्त बलाः संति तानपि प्रकृणुधं। के ते अद्वेषः द्वेष
 रहिता विष्णुर्वासः एतन्नाम को देवः प्रथम मना हूतोऽपि न कुप्यतीति वक्तुमद्वेष इत्युक्तं तथा वातः सर्वत्र संचारी वायुः न भु
 क्षाः पतिरिंद्राश्च एतानपि प्रकृणुधं। अतो हे स्वायत्त बलान्न सर्वा नपि देवान् सुस्नाय सुस्वाय अह आग्निमुख्ये न स्तोत्रै
 ष्वि वर्तयेयः॥ ॥ अथैकादशी ॥ इयं सा वो अस्मे दीधिति र्यजत्राः अपि प्राणी च सदनी च मूयाः॥ निया देवेषु यत ते वस्त्वुर्विद्या

श्रीः
 ॥ २५१ ॥

मेषं ब्रजनं जीरदानुमिति॥ ॥ हे यजत्राय हव्या देवाः वायु घ्नस्सं बंधिनी सेयं प्रसिधा दीधिति दी सिरस्मे अस्माकमपि प्राणी स
 सर्वदा चेष्टयित्री सदनी च निवासवती च मूयाः। मूयात् भुवतु। या दीधितिर्वसूयुः वसुमती देवेषु निवात नियमेन यत्नं करोति
 तान् प्रकाशितुं सेव भूयात् विद्या मेति गतः॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचमो वर्गः॥ ॥ पितुर्मिये कादश च मष्टमं स्तुतं॥ आग
 स्य मन्त्र देवता कं गायत्रं आद्या नुष्टुप गमो ह्यिक् आद्या पंचत्रयो ह्यका अनुष्टुप गमो वित्तुक्तत्वात् तृतीया पंचमी षष्ठी सम्यक्
 दशी चेति पंचानुष्टुपः। तथा चानुक्रमणिका। पितु च नस्तुतिर्गायत्रं त्वाद्या नुष्टुप गमो इत्युक्तत्वात् तृतीया पंचम्या षष्ठी स
 त्यस्यैकादशी चेति पंचानुष्टुपः। विनियोगः श्रोत क आह॥ पितु न्विस्तुपतिष्ठे त तिस्य मन्त्र मुपस्थितं॥ पूजये दशनं निसंभुं जी
 या देव कुत्स यज्ञा नास्य स्यादन्न जो व्याधिर्विषयं मय मृतं भवेत्॥ विषं च पीत्वे तत्सुक्तं जपे त विषनाशनं॥ नो वा ग्यतस्तु
 भुं जीतनाश विर्न जुगुप्सितं॥ दद्याच्च पूजयेच्चैव जुहुयाच्च श्रविः सदा॥ सुद्रयं नास्य किंचित्स्यान्नाम्र जा न्याधिमा सुपा
 दिति॥ ॥ तत्र प्रथमा। पितुस्तोषं महो धर्माणं त विषी॥ यस्य त्रितो व्योज सा दृत्रं विषं बर्हय दिति॥ ॥ अहमगस्त्यः तु द्विप्रं

न॥

दि. भा. ५
॥ २८३ ॥

पितुं पालकमन्तं स्तोषं स्तोमि। महो महो तं धर्माणं सर्वस्य धारकं तविधी बलात्मकं यद्वा महतो लोकस्य धारकं अस्यान्त
स्योजसा बलेन सामर्थ्येन नृतो विस्तीर्णतमः ख्यातकीर्तिः विष्णुक्षित्यादिस्थानेषु ता यमान्ये पीडो वृत्रं विपर्वं विच्छिन्नसंधि
कं यथा तथा दयत्वं हिंसितवान् ॥ स्वादो पितो मधो पितो वयं त्वा वदमहे ॥ अस्माकमविता भवेति ॥ हे स्वादो आस्वादनीये
पितो पालकमधो माधुर्ये पितो हे पानसाधनान्तं वयं त्वा वदमहे ॥ सेवामहे अत्र सर्वा भानामनुदात्तानां पूर्वस्य सा
मान्यवचनत्वेनाद्योदात्तत्वं अनुदात्तानां तु विशेषवचनत्वान्निघातत्वं सकृत्पितुशब्दश्रवणं तस्य प्राशस्त्यज्ञापनाय हे पि
तो अस्माकमविता तर्प्य पिता भव ॥ अथ तृतीया ॥ उपनः पितवाचर शिवः शिवाभिरुतिभिः ॥ मयो सुरद्विषेण्यः सखा सु
शोको अद्वया इति ॥ हे पितो यतस्त्वं शिवः मंगळः अतः शिवाभिः मंगळयुक्ताभिः कुति श्रीरक्षणेः न नोस्मान् आवरता
गच्छागय च मयो भुः सुखस्य भावे यिता अद्विषेण्यः अद्वेष्यरसः प्रियरस समर्थः सखा सखि वक्ष्य कारी सुशोकः अ
तएव सुष्ठु सुखकरः अद्वयाः द्वयरहिताः सखा यथा मयो सुरद्विष्यश्च भवति तद्वत्त्वमपि भवेत्यर्थः ॥ अथ चतुर्थी ॥

श्रीः
॥ २८३ ॥

मानानां सुरमिष्टमतिशयेन सुरमिजनयः फलस्योपादयित्वा गिस्तनयोन संतव्या मुवंति न सति व्यसि कर्मा तत्र दृष्टांतः
जनयो न उपादयित्वा पत्नीपत्यापतिमिव ॥ अथाष्टमी ॥ उत न ईमरुतो वृद्धसेनाः स्मद्गोदसी समनसः स दंतु ॥ षडदशास
वनयो त रथारि शोद सोमित्रयुजो न देवा इति ॥ उत अपि च नो स्मदादीनां अस्मदीयमेनं यागं वा मरुतः स्मत्सहायि स दंतु
गच्छंतु। कुतो देशा त्रयद्वारोदस्यावपि गच्छंतु। कीदृशास्ते मरुतः वृद्धसेनाः वृद्धबलाः। समनसः समानवयस्काः षडदशासः ष
षट्पणाश्वाः षष्ट्यो मरुता मितियास्कः। अबनयो नुनाद्ये वनमनस्वभावाः पथास्वभावाः रथवंतो वामत्वर्थो लुप्यते। अबनयो
रक्षकारया इव स्थिताः रिशादसः रिशाः शत्रवः तेषां मत्रारेः मित्रयुजो देवाः न मैत्रीयुक्ता अन्ये न देवा यथा गच्छंतितद्वत् ॥
अथ नवमी ॥ प्रनु यदेषां महिना चिकित्ते प्रयुजते प्रयुजस्ते सुवृत्तिः ॥ अधयदेषां सुदिनेन शरु विश्वमेरिणं पुषायंतसेना
इति ॥ एषां मरुतां महिना महिना वृष्टिलक्षणे पत यस्मात् प्रचिकित्ते प्रज्ञायते। यद्वेषां महत्त्वेन युक्तानराः चिकित्ते जानंत्यनुष्ठेयं
नु इति पुराणः ततस्ते ज्ञातारः सुवृत्तिः। सुपो सुपो सुष्ठु नानां प्रपुलः प्रयोगात् प्रयुजते। अध अथ प्रयोगानंतरं यत्प्रयस्मात्

तवसेपितोरसारजांस्यनुविष्टिताः॥दिविवाताइवश्रिताः॥हेपितोतवत्संबंधिनःस्येतेस्वादाम्लादिषड्रसाःरजांसिलोका
न्लोकस्थानादर्थाननुआतुकल्पेनविष्टिताःविविधंस्थिताःविविधंस्थितौदृष्टांतःदिविद्युलोकंतरिक्षेप्रितावाताःवायवःत
थाआव्यासास्तद्वन्॥अथपंचमी॥तवसेपितोददतस्तवस्वादिष्ठतेपितो॥प्रस्वाग्मानोरसानांतुविग्रीवाइवरेतेइति॥हे
पितोपालकान्तयेतेतदर्थिनोनरास्तवप्रोक्तारोभवन्तीतिशेषःकेतेनराःहेस्वादिष्ठस्वादुष्टस्वादुतमपितोपालकतवत्सदनु
यहात्तेत्वाददःप्रयच्छतोभवन्ति।यद्वातेपितोइत्यादरार्थमप्यासेहिभूयोसमर्थमन्यते।किंचतवरसानांस्वादाम्लादीनांषण्णा
स्वाग्मानःस्वादपितारोभक्षपितारएवतुविग्रीवाइवतुवीतिबहुनाम।प्रवृद्धग्रीवाएवप्रेरतेप्रकर्षणगच्छन्तिचरन्ति।इवशब्द
वकारार्थः।पूरणोवाक्लुकेअन्तारएवदृढांगाभवतीतिप्रसिद्धा।अनशनेहिग्रीवाअधोलंबते।यहात्तवरसानामन्तारःअ
संख्यातग्रीवाइवभवन्ति।रसानांवाङ्मूलादितिज्ञावः।एवंबहुंरसोपेतमन्त्रमिति तस्यस्तुतिः॥इतिद्वितीयस्यपंचमेष
सोवर्गः॥अथषष्ठी॥त्वेपितोमहानांदेवानांमनोहितं॥अकारिचारुकेतुनातवाहिमवसावधीदिति॥हेपितोमहानां

द्वि. भा. ५
॥२८३॥

पूज्यानां महतां च देवानां इंद्रादीनां मनास्ते त्वयि हितं निहितं अकारि अमृतमिति विहाय त्वय्येव वर्त्तते हि पितो तव चारुस
मीचीने त्वके तु ना त्वत्कृते न प्रज्ञानलक्षणेन अवसारक्षणेन अहिंसे धर्मं वा अवधीत ह तवानिंद्रः । अन्तमयं हि सोम्य म
न इति श्रुतेः । अथ वा त्वयि के तु ना जगद्रक्षणेन निमित्तेनेति योज्यं । जगद्रक्षणार्थं हि देवा हि प्रियते ॥ अथ सप्तमी ॥ यद्दो
षितो अजगन्निवस्व पर्वतानां ॥ अत्राचिन्तो मधो पितोरं मक्षाय गम्या इति ॥ हे पितोऽन्नयद्यदा विवस्व सुपो लुक् । अ
न्यालोपश्छांदसः विवासनवता विद्युद्दूषप्रकाशनवता विबोधनं उदकलक्षणां धनवतां वा पर्वतानां मेघानां संधि अदः प्रसि
धं तदुदकं अजगन् अगमत् गच्छेत् आगच्छेत् अत्र चित् अस्मिन् काले नो स्मार्हे मधो हे पितो माधुर्यो पितान्न त्वं नो स्म
न् अरं अलं संपूर्णं मक्षया मक्षणा युगम्याः गच्छ संति हि तो भव ॥ अथाष्टमी ॥ यदपामोषधीनां परिंशमारिशामहे ॥ वा
तापे पीवद्भवेति ॥ यत्तूयेन अपामोषधीनां परिंशं परितः सुखं करमन्नमारिशामहे । आस्वादयामः । न नानोदक
सारेण वातापे वा तेन प्राणेनाप्नोति स्वर्निवाहमिति वै तेनाप्याययत्तु इति वा । वातापिशरीरं देशरीरत्वं पीवद्भवेति ॥

श्रीः
॥२८३॥

विषांसहसहेयितारं न केवलं देवेभ्य एव किंतु सधमादं अस्माभिः सहमादयितारं दुतशेषरूपं त्वात्वां अस्मभ्यमर्थमपि ॥
इति द्वितीयस्य पंचमसप्तमो वर्गः ॥ ॥ समिधो अघे स्येकादश च नवमं सूक्तमागस्यं पूर्वे गायत्रं । समिधाग्निं तन्नूपादादयः
एकादशे स्य च देवताः यास्केन किं देवताः प्रयाजा इत्युपक्रम्याग्नेयाः प्रयाजा क्रतुदेवताः छंदोदेवताः पशुदेवताः प्राणदेवताः आ
त्मदेवता इत्युपन्यस्तब्राह्मणानिव प्रदश्याग्नेया एवेति सिधांतितं समिध आस्य इत्यनुक्रांतं । पशु वोगस्त्यानामेकादश
प्रयाजरूपमिदमाग्नी सूक्तं ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ समिधो अघराजसि देवो देवैः सह स्वजित् ॥ द्रुतो ह व्याकविर्वहेति ॥ ॥ हे अग्ने
देवैर्ह व्याकृतीभिः ऋत्विग्भिः समिधः सम्यग्दीपितः देवः अत एतदीयमानः प्रसिधेवो देवैः सहितः समिधः सन्न अद्यास्मि
नूयागदिने राजसिर्दृशिषे । हे सह स्वजित् सह स्वस्य धनस्यैतत्संख्यानां शत्रूणां वाजेतः । ततः द्रुतः देवानां द्रुतत्वात् यत्ता
दिवा तर्हि हरः आहूतो वाग्निर्देवानां द्रुत आसीदिति श्रुतेः कविः क्रांतदृष्टिर्देवैश्च ह व्यानि अस्मदीयानि हे वीषिवहा
देवेभ्यः प्रापय ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ तन्नूपादतं यते मधायज्ञः समज्यते ॥ दधत्सहस्विणी रिषइति ॥ ॥ तन्नूपादयत्

श्रीः
॥२८४॥

शरीरस्य न पातयितः यद्वा आपो तन्व इत्युक्तत्वादपां न पातयिता तासां नेता वा अक्षयः ओषधय ओषधीभ्यो ग्निरिति नब्रू
हं यज्ञः यज्ञः पूज्यः यज्ञनिर्वाहकाद्वा यज्ञः इदं शोभिः च तं यज्ञाय ते गच्छते अनुतिष्ठते यजमानाय तदग्निमतार्थं मधामधुरं
ण आज्यसोमादिद्रव्येण समज्यते । किं कुर्वन् नपांसहस्विणीः एतत्संख्याकानि इषोन्तानि दधत् । यजमानेभ्यो धारयत् ॥ ॥
अथ तृतीया ॥ आजुक्कानो न इड्यो देवो आवक्षियज्ञियान् ॥ अग्ने सहस्वसा असीति ॥ ॥ हे अग्ने आजुक्कानः अस्माभिरा
कृत्यमानः सन्न इड्योस्माभिः स्तुतः इ एतन्नाम कस्त्वं नो स्मदर्थं याज्ञियान् यज्ञभाजो देवाना वक्षि आवहा हे अग्ने त्वं सहस्वसा असि
अपरिमितस्य धनस्य दातासि ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ प्राचीनं बहिरोजसा सहस्ववीरमस्तृणान् ॥ पुत्रादिसा विराजयेति ॥ ॥ प्राचीनं प्रा
गग्ने सहस्ववीरं सहस्व संख्याका वीराः शत्रूणां विशेषेण रयितारो देवा यस्य तन्नादकृत्यद्वा अपरिमित वीराः पुत्रादयो येन तादृकव
हिरोजसामित्रलक्षणवलेनोपेतं ऋत्विजः अस्तृणान् आहूतयन् यत्र यस्मिन् बहिषे । हे आदित्या अदितेः पुत्रा यूयं विराज
य विविधं राजतद्द्वर्हि न स्तृणान् ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ विराट् प्राड्विष्ठीः प्र ष्वीः वैद्री अश्वयसी अय्याः ॥ दुरो हता न्यक्षर निति ॥ ॥

विराट् विशेषेण राजत इति व्यस्येने कवचं नं सम्राट् सम्यगिति तं राजमानेः अत्रापि व्यस्येने कवचं नं विभीविभ्यो विविधा
प्रविच्यः प्रभीः प्रभ्यः प्रकर्षेण प्रविच्यः वङ्गीर्वङ्गः प्रयसी लोकप्रसिद्धः संख्यामिश्र प्रयस्यश्च यादुरो यज्ञग्रहद्वारः संतिता
हृतान्यदकाति प्राण्युपकारार्थमक्षरनक्षरंति यद्वा वङ्गी प्रयसी रिसेते संख्यावचने शिष्टानितासां नामधेयानि ॥ इति द्विती
यस्य पंचमेष्वमेवर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ सुरुक्मेहिसुपेशसाधिश्रिया विराजतः ॥ उषासावेहसीदतामिति ॥ सुरुक्मेहो मन्दीसा
मरणे प्रसिद्धे सुपेशसाशो मन्दीरूपे इह दृशावहे रात्रे देवते अधि अधिकं प्रियासौंदर्येण विराजतः विशेषेण दीप्यते हियो गा
दनिघातः तादृश्याः बुधसौ एतद्वात्रे रफ्यपलक्षणं उषः शब्दे देवसस्यो पुलक्षणं रात्रिरुषाश्चो मे इहास्मिन् दिने अवसीदता
आगत्यतिष्ठतां आगच्छतां वा ॥ अथ सप्तमी ॥ प्रथमाहिसुवाचसा होतारा देव्या कवी ॥ यज्ञं नो यक्षतामिमिति ॥ प्रथमा मु
ख्यतमैतत्प्रत्तमौ प्रकृष्टतमौ हि प्रसिद्धौ सुवाचसा प्रियकवनौ देव्या देवानामाह्वातारो होमनिष्पादको वा कवी मेधावि
नो एतौ नो स्मदीयमिमं यज्ञं यक्षतायजतां गच्छतां वा ॥ अथाष्टमी ॥ सारतीले सरस्वतिया कः सर्वा उ पञ्चुवे ॥ तान् श्रोदयतमिये ॥

श्रीः
॥ २८५ ॥

एकान्तोदका ज्यो शरीरवृद्धिः प्रसिद्धा यद्वा यद्यप्यपामोषधीनां परिशंले वा मास्वादयामः ॥ तथापि हे वातापे वाताप्रेमवत्सर्व
व्यापकपितोत्वमपितोत्वमपि पीवः पीवानेव भव ॥ अथ नवमी ॥ यज्ञं सोमगवाशिरवाशिरो मजामहे ॥ वातापे पीव इदमेति ॥
पूर्वमन्तसामान्येन स्तुत्वा दानीं सोमलक्षणमन्तं स्तोति हे सोम ते तद्वत्तमं शं ॥ गवाशिरः गोविकारक्षीराद्याश्रयणद्रव्या यवाशि
रः यवाद्याशिरः द्रव्याश्रयश्च यमजामहे ॥ वातापे पीवो भव ॥ यद्वा तेनां शो न वातापे उक्तस्वरूपशरीरे पीवो भव ॥ अथ दशमी ॥
करं मओषधे भव पीवो हृक् उदारयिः ॥ वातापे पीव इदमेति ॥ करं मः यः करं मादिरूपः सक्तुपिंडोस्ति तदात्मकहे ओषधे
पीवः स्तौल्यवान् हृक् व्याध्यादिवर्जितो भव ॥ उदारयिः उर्ध्वः गमनसाधनः इन्द्रियाणामुद्दीपयिता भव ॥ विशिष्टोगतः ॥
अथैकादशी ॥ तं त्वा वर्यपितो वचो मिर्गा वोन हव्या सुष्टुदिम ॥ देवेभ्यस्त्वा सधमा दमस्मभ्यं त्वा सधमा दमिति ॥ हे पितो अ
न्तं सोमरूपं तं तादृशं स्तु तं त्वा त्वां महानुभावं वचो मिः स्तुतिर्वाग्निः वर्यं सुष्टुदिम क्षारयामोरसान् ॥ तत्र दृष्टान्तः गा वोन हव्या
गाव इव हवीषि उसादयेति तथा त्वत्सकाशात् सोम सुष्टुदिम किमर्थं कीदृशं चेति चेत्तु उच्यते देवेभ्य इन्द्रादिभ्यः तदर्थं सधमा

हे भारति भरत आदिभ्यः तस्य संबन्धिनी भारतीतादृशी ह्यूलो कदेवते । हे इहो मृदे विहे सरस्वति सरती तिसरो वायुरुदकं ।
वातद्वयं तरिष्ये देवतेतां हृदि देवि एताः क्षियादिदेवताः एतास्तिस्त्रिः आदित्यप्रभावविशेषरूपा इत्याहुः । यास्तिस्त्रिः सर्वा
योयुष्मानुपपन्ने उपेयास्तौ मितायुयं नोस्मान् श्रिये संपदे चोदयत प्रेरयत ॥ अथ नवमी ॥ त्वष्टारूपाणि हि प्रभुः पशू
न्विश्वान्समानजे ॥ तेषां न स्फातिमायजेति ॥ त्वष्टाय जसाधनपात्राग्निमानी देवोरूपाणियो नोऽस्तृष्टानिरेतां सिरूपाणि
कर्तुं हि । हिशब्दात्स्तृष्टसंतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । प्रभुः यावच्छेवैरेतसः सित्तस्य त्वष्टारूपाणि विकरोतीति श्रुतेः । स देवो वि
श्वान्सर्वानपि पशून्समीचीयान् गवादि कान्समानजे सम्यगनक्ति द्युक्ती करोति । स प्रवादनक्ते लिटितस्मानुदितनुद्व
यप्रत्यक्षः । तेषामक्तानां पशूनां स्फातिं हृदि नोऽस्मदर्थमायजसर्वतः पूजयकुर्वत्यर्थः ॥ अथ दशमी ॥ उपत्यन्यावनस्पते
पाथो देवेभ्यः सृज ॥ अग्निर्हव्यानि सिष्यद्ददिति ॥ हेवनस्पतेभ्योऽग्निमानी देवत्वन्या आत्मनेव देवेभ्योऽस्यादिभ्यः पाथः
पशुरूपमन्तुपसृजउत्पादय । पूषा मावे पशून्तियोजनामावेह विषो मावत्वेप्येव कृतवत्ति सति अग्निर्हव्यानि हवीषि सि

द्वि. भा.
॥२८६॥

स्वदत्त। स्वदयतु। स्वादूकरोतु॥ ॥ अथैकादशी॥ पुरोगा अग्निर्देवानां गायत्रेण समन्यते॥ स्वाहा कृती पुरो चते इति॥ ॥ अ
यमग्निः देवानां पुरोगाः असुरयुधं प्रति पुरोगामी॥ यद्वा देवानां मध्ये यज्ञं प्रत्यग्निरेव पुरोगामी अत एवायणीत्वा देवाग्नि
राह्मनिष्यन्त अग्निः कस्मादग्रणी मवतीति निरुक्तं॥ तादृशेयं गायत्रे एतदुपलक्षितेन मंत्रेण समन्यते सम्यक् कथ्यते स्वा
हा कृतीषु स्वाहाकारेषु सस्मृहविष्णुदीयमानेषु रोचते अत्यर्थं दीप्यते एताः प्रयाजदेवताः यज्ञावयवाग्निमानिनः तथा द्वारा
यज्ञ एवावस्तुयत इति केषां चिन्मतं॥ अग्ने रेवनामांतरमियन्ये॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेनवमोवर्गः॥ ॥ अग्ने नयेति दशमं
सूक्तमष्टमं मागस्य त्रैष्टुभं आग्नेयं॥ अग्ने नयाथावाग्नेयमित्यनुक्रमणिका॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः त्रिष्टुपचंदः वि
नियोगः॥ अथैतस्या इत्यत्राग्ने नयाग्ने बृहन्निसृष्टा मुत्तमास्ति स्रु उधारवति सूत्रितत्वात्॥ अत्र शौनकः॥ उयथ प्रति
पन्तो योऽप्राहो वापि पथः कुचित्॥ पंथानं प्रति पद्ये तत्कृत्वा वा कर्मगार्हितं॥ अग्ने नयेति सूक्तेन प्रत्युचं जुहुयादुतं॥
जपे च प्रयतो निसृमुपतिष्ठेत्तच्चालनमिति॥ आद्याश्च तस्त्रः श्रावणकर्मणि विनियुक्ताः श्रावण्या पौर्णमास्यामित्येव त्रस्तु

सं. ५

श्रीः
॥२८६॥

श्रीः
॥३॥

मंत रुष्टीः॥ पुनरस्मभ्यं सुविताय देवक्षां विश्वेभिरमृतैर्मिर्यजत्रेति॥ हे अग्ने त्वं अमी वारो गान् अस्मत् अस्मत्तोयुयोधि
व्यावर्तया अनग्नित्राः अग्निना अपासिताः रुष्टीः प्रजा अभ्यमंत आभिमंते स्मान् यच्छ्रद्धा हारादनिघातः ता युयोधि य
द्वा नः अनग्नित्राः पापिश्यः रुष्टयः प्रजाः अभ्यमंत त्वं वास्यमितुं अमितो रोगैः प्रापयितुमर्हति वयं तु न ता दृशाः अतोऽस्मत्तो
वियोजयेत्यर्थः न केवलं वियोगमात्रं अपितु पुनः पुनरिदं कर्तव्यं अस्मभ्यं अस्मदर्थं सुविताय शोभनफलाय हे यजत्र यद्वा
व्यधौ तमानां ते विश्वेभिरमृतैर्मिः सर्वैरमरणाधर्मभिः अन्यैर्यज्ञैः क्षां हयिर्वी देव यजनलक्षणां आगच्छेति शेषः॥ पा
हिन इत्यस्या विनियोगद्वयमग्ने त्वं पारयेत्यत्रोक्तं तथा अग्ने येषां वै बहविषातु वाक्या तथा च सूत्रितं॥ पाहिनो अग्ने पायु
भिरजस्रैः प्रवः शक्राय मानवेभ्यश्च मिति॥ सैषा चतुर्थी॥ पाहिनो अग्ने पायुभिरजस्रैरुत प्रिये सदन आशु शुक्ला
न्॥ मातेभ्यं जरितारं य विषन्तु नं विदन्मा परं सहस्वरिति॥ हे अग्ने नोऽस्मान् जस्रैः अनवरतैरविच्छिन्नैः पायुभिः पा
लनप्रकारैः पाहि पालय उत अपि च प्रिये सदनैः प्रियभूतेषां गृहे आसवतः शक्रा कान् दीप्यमानो भवेति शेषः।

स.भा.
॥२८॥

दि. ५

आ

श्रीः
॥२८॥

किंच हेयविषयवतमातेतव जरितारंस्तोतारं मागरितारं नूनमद्यप्यंमाविदत्। मालप्ततां माप्राप्नोतु। हे सहस्वः बल
वने अपरमपरस्मिन्काले मयंच माविदन्॥ ॥ अ व्युत्तमो मादिकपालः पुरोडाशो मे मानो अमय इत्यनयो शक्तिं यममि
जुहोति॥ ॥ सेषा पंचमी॥ मानो अग्ने वस्तुजो अघाया विषयवे रिपवे दुष्टनाये॥ मादत्वे ते दशते मादते नो मारीषते सहसा
वन्परादा इति॥ ॥ हे अग्ने नो स्मान् अघाया हिंसाय अविष्य वे अविष्यति रक्तिकमपि सखे वे दुष्टनाये पैशुनं सुखं दुष्ट
सुखकारिणं दुःखकारिण इत्यर्थः॥ तस्मै रिपवे दं मा वस्तुजः मा ज्याक्षी॥ तदधीनान् मा कुर्वीत्यर्थः॥ तथानो स्मान् दत्वे ते
दंतव ते दशते रवा दते सर्पादयो मा वस्तुजः तथानो स्मान् अदते अदं म कायशृंगादिभिर्वा तै मा वस्तुजः तथा रिषते हिंस
काय तस्करराभासाय सहसा वन्मा परादाः पराभूतं मा देहि सर्वथा न देहीत्यर्थः॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे दशमो वगः॥
अथ षष्ठी॥ विघत्वा वीर्यं तजातयं स हृणानो अग्ने तन्वे श्वरुथं॥ विश्वादि रिक्षोरुतवानि नित्सोरपि दुतामसि हि देवा वि
ष्य इति॥ ॥ हे क्रतुजातयज्ञार्थं सुसंवरुथं वरुणीयं त्वा तन्वे शरीरपोषये गृणते स्तु वन्त्वा वान्त्वया देवतया तद्वाच

तं। अग्ने नय सुपथाराये अस्मान् पाहिनो अग्ने पायुभिरजस्रै रिति। आद्या प्रायणीयेषु आद्याग्ने यस्यानुवाक्यो सैवोदयनी
ये याज्या तदहः प्रायणीयेषु रिस्यत्र संवितं। अग्ने नय सुपथाराये अस्मानि तितिरुतिः प्रसूचं दुत्वेति। आग्नेय पशो वपा
पुरोडाशयोरोधेदे आनुवाक्ये। तथा च संवितं। अग्ने नय सुपथाराये अस्मान्। पाहिनो अग्ने पायुभिरजस्रै रिति। आद्या
प्रायणीयेषु रिस्यत्र संवितं। अग्ने नय सुपथाराये अस्माना देवाना मपि पंथाम गन्तेति। विपरीताश्च याज्या पुरोनुवा
क्या इति च॥ ॥ तत्र सूक्ते प्रथमा॥ अग्ने नय सुपथाराये अस्मान् विश्वानि देववयुनानि विद्वान्॥ युयोध्य॥ स्मज्जुङ्ग राणा
मेनो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधे मेति॥ ॥ हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्टदेवद्वोत्तमान विश्वानि वयुनानि सर्वाणि प्रज्ञाना
नि अनेनैतदनुष्ठितमिदं प्रायणीयमिति यदेतत्तत्तापनमस्ति तद्विद्वानित्यर्थः॥ यतो विद्वान् अतस्त्वमस्मान् सुपथाशो म
त्तेन मार्गेण राये गंतव्या पस्वर्गाय हि तीयाथे चतुर्थी प्रायणीयं रायिं प्रतिनयता दर्थं जुङ्ग राणां कुटिलकार्येनः पापफल
प्रतिबंधकरूपमस्मत् अस्मन्नो युयोधि दय कू कुरु। तेतव वयं भूयिष्ठां अप्रतिवृद्धानम उक्तिं नमस्कारोक्तिं स्तुतिं विधे न

नो वियं सत्। विमुंचति। स्वस्वात्मानं। कस्मात्सकाशात्। रिरिक्षोः। हिंसितुमिच्छोः। शोरादेः। सकाशात्। उत वा अयवानि निक्षोः। निंदितु
 मिच्छतः। हे देव। अग्निं दुतां। आग्निं मुखेन कुटिलं कुर्वतां। द्विषां विष्यद्। विशेष बाधको। सिद्धिः। अतस्त्वं दनुग्रहादयं ज नोपियं सत्॥
 अथ सप्तमी॥ त्वं तौ अग्नौ उभयान्विविद्वान्वेपि प्रपित्वे मनुषो यजत्र॥ अग्निपित्वे मनवेशो स्यो ऋर्मर्जयेत्युशिग्निर्नाक इति॥
 हे जयत्रय। यद्यप्येवं तान् यक्ष्याम्याम्यान् मनुषो मनुष्या विविदान् प्रपित्वे सन्निहित एव काले वेपिकामया सेयं हूतं तथा
 कुर्वन् अक्रमिना त्वमना च षष्ठ्यर्थं चतुर्थी। मनुष्यस्य यजमानस्य अग्निपित्वे अग्निं प्रासकाले अग्निं गमनं भवति यज्ञे वाशा
 स्यो ऋः शिष्यणी योम वा इदं कुर्विदं कुर्विति विधियो भवमर्जयेत्यः। साधयिता यजमानः उशिग्निः कामयमानैः रुत्विग्निर्वा॥
 अथाष्टमी॥ अबोचाम निवचना न्यस्मिन्मानस्य स्तुतुः सहस्राने अग्नौ॥ वयं सहस्वमृषिभिः सने मविद्यामेषं ब्रजनं जैरिदा
 नुमिति॥ वयं अस्मिन्तन्मो निवचनानि नियमपूर्वकारी णिवचां सिस्ते। त्राणि अबोचामब्रूमः। अग्निं विशोष्यते। मानस्य
 स्तुतौ सहस्वने त्रशत्रूणामग्निवितरि अबोचामवयमेभिर्दृषिभिरतीन्द्रियार्थं प्रकाशकैर्मन्त्रैः साधनैः सहस्वमपरिमितं

संज्ञा.
॥२८८॥

दि. ५

धनं समैर्नैमजे महिविद्यामेत्यादिगतं ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे एकादशोवर्गः ॥ अनर्वाणमित्यष्टवर्गमेकादशं स्तुतमागस्त्यं
बार्हस्पत्यं वैष्णवं अनर्वाणं बार्हस्पत्यमित्यनुक्रांतं प्रौढविनियोगोलैंगिकः अत्र शौनकः स्नात्वा जपेता नर्वाणं नमस्कृत्य बृहस्प
तिं ॥ वीरं धनं च प्राप्तो तिसृश्लोकाय नियच्छति ॥ तत्र प्रथमा ॥ अनर्वाणं वृषं मंदजिह्वं बृहस्पतिं वर्धयानव्यमैर्कैः ॥ गाथान्यः
सुरुचो यस्य देवा आशृण्वन्ति न वमानस्य मतीः ॥ हे होतर्नव्यं नवतरं स्तुत्यं वातमनर्वाणं गंगं तारां स्तोतुरधीनमित्यर्थः वृष
ं अपां फलानां वर्षितारं मंदजिह्वं मादकवाचं बृहस्पतिं त्रस्य पालयितारं एतन्नामकं देवं अर्कं स्वसाधनैर्मंत्रैर्वर्धय
प्रबुधं कुरुतः शोभनदीपिर्न वमानस्य स्तुत्यमानस्य कर्मणि कर्मणिकर्तृप्रत्ययः यस्य बृहस्पतेः कर्मणि षष्ठ्यः ॥ रोचमानं
स्तुत्यमानं गाथान्यः गाथेति वाङ्नामस्तुतिर्व- सोनेतारो व्यवहर्तारो मर्त्यामनुष्याहोत्रादयः यद्वा न वमानस्य यजमा
नस्य संबन्धिनस्ते आशृण्वन्ति आश्रावयन्ति पुरातन बृहतिं वर्धय ॥ अत्र नर्वाणमघस्य तमन्यस्मिन्नित्यादिकं नि
रुक्तं द्रष्टव्यं ॥ बार्हस्पत्यं पशौ तमृत्विष्येतेषां च याज्या ॥ स्तुतितं च ॥ बृहस्पते अतियदये अर्वात् तमृत्विष्या उपवाच

श्रीः
॥२८८॥

नेनोपेत्यक्रियमाणं स्तुतिं नमसो हविर्लक्षणस्यान्तस्योद्यतिं उधारं च श्लोकं। अन्योयोमंत्रविशेषोऽस्ति तं च प्रयंसत्प्रकर्षेण
यतते स्वीकर्तुं यजमानो तत्सर्वं प्रयच्छति अस्मै तत्र दक्षांतः सविते वसूर्य इव। स यथास्तोत्रादिकं स्वीकरोति। तद्वत् यजमाना प्र
दानः पक्षे सवितो वसूर्य इव स यथा बाहुल्यः प्रकाशादिप्रयच्छति। तद्वत् बाहु बाहुभ्यां यजमानो पीत्यर्थः। तस्य सहस्रमाह। अर
क्षसः स्वविरोधिरक्षोरहितस्यास्य बृहस्पतेः कृत्वा कर्मणा सामर्थ्येनाहन्यो न्द्रिको धुर्याः सूर्योऽस्ति स प्रीमानमृग एव मय ज न
कः सिंहादीने वप्ती मोक्षयहेतुरस्तु तु विष्णोः परिश्रमतीति शेषः। यस्य माहात्म्येनोमंत्राणि मानि नो बृहस्पतेः सामर्थ्यात्। मं
देहाद्यसुरजित्वाति तेजस्य श्लोको दिवीयते हयिव्यामस्योनयं स घृक्ष ऋद्धिचेताः। मृगाणां बहेतयो यंति चेमा बृहस्पतेरहिमा
या अभिघ्नन् इति॥ अस्य बृहस्पतेः श्लोकः स्तुत्यात्मिका कीर्तिः गर्जितवाग्वादि विद्योतमाने द्युलोके हयिव्यां च ईयते गच्छति
व्याप्नोति यो बृहस्पतिरत्यो न अत न शील आदिस इव यक्ष ऋत्वा पूजितं हविरादिकं दधानः विचेताः विविधं चेतयिता प्राणि
नां विविधं प्रजायुक्तो वायं स त्रनियच्छति फलं किंच मृगाणां हंतुमन्विष्यतां हेतयो न आयुधानी वास्य बृहस्पतेरिमा हेतयः।

श्रीः
॥२७०॥

हिंस्याप्यायुधानियंति गच्छति च। च वा योगेति न विद्यतः। अहिमाया न् अगत्य हं व्या अंत रिक्ष बा रि ण्यो वा मा या ये षां ह जा दी नां ता न
सुरान् धून् दिवसान् काला धनो रिति द्वितीया ता न्या यु धान्य मि लक्ष यति। च उपसर्ग श्रुते योग्य क्रिया धारयः॥ अथ पंचमी॥ ये त्वा
देवोऽस्त्रिकं मन्यमानाः पापा मद्रु सुपजीवंति पञ्चाः। न दूह्ये ३ अनुददासि वा मं बृहस्पते चय स इ सियारु मिति॥ हे देव बृहस्पते पापा
पाप बुधयः अल्पः पञ्चाः हविर्लक्षणान् भवंतः पापेन जीर्णानराः मद्रं कृत्वा पां वा त्वां उस्त्रिकं उस्त्रियेति॥ अल्पं या वं त इत्यर्थः।
दूह्ये दुधे ये व च न व्यस्ययः। दुर्बुध्निभ्यस्तेभ्यो वा मं वन नीयं धनं नानुददासि। अनुकूलं न विचरसि हे बृहस्पते देव पियारुं सो
मं पा न शीलं सोमे न य क्षारं महा फल रि ष्णुं च य स इ त् गच्छ स्ते च। अनुगृहीतुं। चय गं ता वि स्य स्ये दं रुपं। य द्वा बृहस्पते पियारुं
हिंसकं। पीयते हिंसा कर्मण इदं रुपं प्राणि हिंसक चय स इ त् हं स्ये व। बृहस्पते य ज्ञे त य सि दे व पी यु मि ति निरुक्तं॥ इति द्वितीया
स्य पंचमे द्वादशा वर्गः॥ अथ षष्ठी॥ सुप्रेतुः सूर्य वसो न पंथा दुर्नियं तुं परिप्रीतो न मित्रः॥ अनर्वाणो अभिपे च क्षते नो पी व
ता अपो णु वंता अस्थुरिति॥ हे ब्रह्मणस्पते त्वं सुप्रेतुर्मनुष्यस्य सूर्य वसः शो मना न्नस्य पंथानं मार्ग इव सुष्टु यज्ञमाग

गामिनो यजमानः सुयवसः पंथा इव भवतः सुखकारी भवेत्यर्थः किंच दुर्नियंतुः उः खेन नियं मितुं राजः परिप्रीतः सर्वप्रकारे
ण संतुष्टः दुष्टादिरहितो मित्रो न सुहृन्मित्रवत् यथा पुनर्याति वर्तयेति तद्वत्त्वमपि तथा स्मर्यं कुर्वित्यर्थः सखिवदमा
गान्तिवर्षमार्गे यज्ञादिरूपे योजे न्यत्वा तत्रापि फलप्रदो भवेत्यर्थः किंच अनर्वाणः अपापो येन रातोऽस्मान्मि आभिमुख्येन च
क्षते अभिवदति ते पीवृताः आत्मादिनारक्षिता अपि अपोर्णतः अपगत रक्षणा भवेति ॥ संयुस्तु मइसेषा बार्हस्पत्ये पश्य
पुरोडाशस्य याज्यास्तु त्रितं च संयंस्तु भ्यो वनयो नयंसे वापि त्रइति ॥ ॥ सैषा सप्तमी ॥ संयंस्तु भो वनयो नयंति स मुद्रं न स्व
वतो रोध चक्राः ॥ सविहो उ मयं च ह्ये अंतर्हस्पतिस्तर अपश्च ग्रधइति ॥ ॥ यं हस्पतिः स्तुमः स्तोत्राणि अवनयो न स वा
पि अवनयो मम यो मनुष्या यथा स्वामिनं कर्म प्रतिवासयंति संगच्छंति तद्वत् तथा स मुद्रं रोध चक्राः नदीनामैतत्तारोध न
शीलानि चक्राणि यासुताः तादृश्यः कूलं क्रममाणा या स्ववतः स्ववंतो नद्यो यथायंति तद्वत् स्वव अपि स्तुतयः यमेव प्राप्नुवंति
रुध्रः गर्धनशीलवृक्षिमाकां समाणाः स हस्पतिः विद्वान् वक्ष्यमाणा भिजः तरतरणं जलाभिहृष्टि अपो अपः उदकानि वामय

सचंत इति ॥ ॥ सैषा द्वितीया ॥ तमृत्तिया उपवाचः सचंते सगोनियो देवतया मसर्जि ॥ बृहस्पतिः सस्यं जो बरां सिवि त्वा भवत्समृ
ति मातरि शेति ॥ ॥ तं बृहस्पतिं च त्वियाः वर्षतु संबंधिन्यो वाचो माध्यमिका उपसचंते समीपे सेवंते ॥ यः सगोन उदकस्य स्वहा
पि नशब्दोऽप्यर्थः देवपतां देवानि ह्युतां यजमानानां असर्जि फलाय ॥ यद्वा देवत्वमिह तां मनुष्याणां असर्जि स्वहवान् ॥ बृहस्प
दकं यद्वा च त्वियाः प्राप्तकालीना वाचः होत्रादिप्रेरिता वाचः उपसचंते तां यः सगोन उदकस्य हिरिवसः एव बृहस्पतिः ॥ अं जो
हियं जफः खलु तस्मिन् वर्षीति सर्वं भवंति अतएव विष्वा विभुर्वा सोमातरि स्वाह हिरिवसः स एव बृहस्पतिः ॥ मातर्यंति रि
क्षे वेष्टामाता वायु सहो वा बरां सिवरणीयानि ह्य्यादि फलानि संपादयन् कृते उदके निमित्त भूते सति समवेष्टे त्वां स भूते
अथ वा अजो यज्ञानां पदार्थानां व्यंजकः ॥ मातरि स्वा फलस्य निमातरियज्ञे च सिता वर्तमान बृहस्पतिः च ते यज्ञे निमित्त भूते
सति बरां सिवरणीयानि हवींषिष्ठान् विष्वा विभुः समभवत् ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यं सत्सवित
व प्रवाह ॥ अस्य कृत्वा हन्यो र्यो अस्ति मृगो अमीमो अरक्ष सस्तु विष्मानिति ॥ ॥ अयं बृहस्पतिरुपस्तुतिमिति यजमा

अंतर्मध्ये स्थित्वा च ह्ये पश्यति करोतीत्यर्थः ॥ अथाष्टमी ॥ एवामहस्तु विजातस्तु विष्णान् हस्पतिर्वृषभो धायिदेवः ॥ सनः
स्तुतो वीरवधा तु गोमद्विधामे पंचजनं जोरदानुमिति ॥ महः महान्तु विजातबद्धयमुसन्तः तु विष्णान् बलवान् वृषभो पां
वर्षितां देवो हस्पतिरेव एवंस्तुत प्रकारेण धायिधीयते स्तूयत इत्यर्थः ॥ सस्तुतो देवो नोस्माकं वीरवत्पुत्राद्योपेतं गोम
तृगोमिर्युक्तं फलं धातुदधातु करोत्वित्यर्थः ॥ विधामेति गतः ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेव योदशो वर्गः ॥ आद्यास्ति स्वामहायं
त्तयः ॥ असृको ससृकः षट्को दशको नवकश्चैकस्तलक्षणो पेतत्वात् नवानामिषे पात्रयोदशी महावृहती इति युक्तं ॥ अत्रय
द्यप्यसराणि न्यूनानि तथापि व्यूहैर्न पूरणीयानि ॥ अत्रानुक्रमणिका ॥ कंकतः षोडशोपनिषदानुष्टुपमस्तूपा सौर्यदेवतं
विषशंकावानगस्त्यः तस्य रिहारां येदमुक्तवान् ॥ श्रोतेस्पविशेषविनियोगो लैंगिकः ॥ अत्र शौनकः ॥ कंकतो नोति स्तूक्तं तु वि
षार्तः प्रयतो जपेत् ॥ विषनक्तं मते चास्य सर्पदंष्ट्रविषादपि ॥ यत्कीटवृतां बुविषं दंष्ट्रिविषं कजं च यत् ॥ मौलं च कृत्रिमं
चैव जपात्सर्वमपोहतीति ॥ २॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ कंकतो न कंकतो यो सती न कंकतः ॥ इति विष्णुर्षी इति न्यायदृष्ट्या अलिप्सुतेति ॥

द्विभा. २
॥२१२॥

कंकतः अल्पविषः कश्चित् न कंकतः तद्विपरीतो न त्मविषो महारोगादित कतेर्गत्यर्थस्य वर्णव्यस्येन कंकत इति सरं न प्र
वृत्तिः। अथो अपि च सती न कंकतः सती न मिसुदकनाम सती न गहनमिति तन्नाम सुपाठात्। उदकं च। अल्पविषवान् क
श्चिदुं दुष्मादि एव द्वावपि अल्पविषमहाविषमहाविषमेदेन जलस्थलमेदेन वा द्विप्रकाराविति पुष्पादिति जेषणाविति प्र
कारे द्वे विध्यहृत् कत्योः प्रतिपादनयैतिकारह्वयंतथा अदृष्टा अदृश्यमानरूपा एतत्संज्ञाकाश्चैवि द्विषधरा एव मुक्तप्र
कारयेति तेनूनं मान्यलिप्सता। विषेणालिपति सर्वाण्यंगानि विषं नाहृणोति न ज्ञायत इति भावः॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ अदृष्टा
नृंसायस्यथो हंति परायती ॥ अथो अवघ्नती हंस्यथोपि नष्टि विषतीति ॥ ॥ अनेन विषद्वौषधिः स्तूयते। आयती विषदृष्टस्य
सकाशमागच्छती विषनिर्हरणसाधनौषधिः अदृष्टान्द्र्यमानविषंधरानहं विहिनस्ति। अथो अपि च परायती परागच्छती
समाजनसमयैवाक्यवृत्तां हंति नाशयति जलचरविषधारान् अथो अपि च अवघ्नती कर्मणि कर्त्तृप्रत्ययः अवहन्यमानो
षधिः स्वगधेन हंति बहुविषबहुषानयद्वाकाचिदौषधिदंशकान् मारयत्येव। अथो अपि च विषती पेषणं कर्त्री इति

श्रीः
॥२१२॥

प्रतिबुधा अभूतनेति॥ ॥ ये ते एते सर्पाः प्रयदृश्यन् प्रतिदृश्यंते रात्रौ श्वासादिलिंगेन यद्वा ते रात्रौ हंतारः दिवा एति प्र
तिदृश्यंते। तत्र दृष्टं तः प्रदोषं रात्रिदोषाः रात्रिं प्रति तमसाति धूतास्तुरात्रिषु तस्करा इव हिंसकाश्चोरा दृश्यंते यथा तद्व
त्। कीदृशास्ते अदृष्टा अपरिदृश्यमाना विश्वदृष्टाः विश्वदृष्टं ये स्तेना सदृशास्तेति दृश्यंते। अतो हे नराः प्रतिबुधा अभूत
न भवत॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ द्यौर्वः पिता पृथिवीमाता सोमाश्वातादितिः स्वसा॥ अदृष्टा
विश्वदृष्टास्तिष्ठते लयता सुकमिति॥ ॥ अतः परं विष्विचिकित्सा तत्र तावत्। हे सर्पाः वायुष्माकं द्यौः पिता पृथिवीमाता
सोमाश्वातादिति देवमातासा स्वसा एवं महानुभावामहो रगाः अदृष्टाः अन्ये रदृश्यमानरूपाः स्वयं तु विश्वदृष्टाः सर्वस्य दृ
ष्टारो यूपं तिष्ठत स्वस्वस्थानेमां प्रतिमा गच्छसु सुत राकं सुखं यथा तथा इत्यत इत्यत गच्छत सोमश्वातेन सोम्य धारायु
लोक उच्यते। पृथिव्यंत रिक्षयुस्थानस्थाः सर्पाः स्वस्वस्थां प्राप्नुत। अस्मद्वाधां मा कुरु तेत्यर्थः॥ ॥ अथ सप्तमी॥ ये अंस्या
ये अंग्याः सूचीका ये प्रकंकताः॥ अदृष्टाः किंचनेह वः सर्वसाकं निजस्यतेति॥ ॥ ये अंस्याः अंसा ह्यः अंसगाः अंसो मवाः अं

श्रीः
॥२९३॥

साभ्यां स्वादां तावानथा ये अंग्याः अंगमाः अंगनशरीरेण दंतारो वा सूचीका यः सूचकीः सूची सदृश्यमानाः किंचन य किंचित्
सर्पजातमस्ति इहा स्मिन् समीपे यो युष्माकं किमस्ति तः यूपं सर्वसाकं सह नितरां जस्यत मुंचतास्मान् जसु मोक्षणे देवादि
कः॥ ॥ अथाष्टमी॥ उत्पु रस्तां सूर्य एति विश्वदृष्टो अदृष्टहा॥ अदृष्टां त्वर्वाजं प्रयं त्वर्वाश्वातु धान्य इति॥ ॥ असौ सूर्यः
पु रस्तात्पु र्वस्यां दिश्यते कीदृशः स विश्वदृष्टा विश्वे दृष्टस्यायं स्य सता दृशः अदृष्टहा विषविशेषा विषधरे विशेषावाते
षां हंता यद्वा अदृष्टमदर्शनमज्ञानमंधकारस्तस्य हंता सूर्य उदेति सति सर्वे विषधराः विषाणि वाया लयंते। किं कुर्वन्
देती चेत्। उच्यते। सर्वान् दृष्टान् अदृष्टव्यान् विषराक्षसादीन् जं मयन् हिंसन् तथा सर्वाः यातु धान्यः याता वाया यात
ना। तीव्रवेदनाः तासां धात्रीर्महोरगीराक्षसीर्वाजं मयन् पु रस्ता दुदेति अतो स्मन्नो निजस्यते तिसंबंधः॥ ॥ अथ नवमी॥
उदपसदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जृक्वा आदित्यः पर्वतेभ्यो विश्वदृष्टो अदृष्टहेति॥ ॥ असौ पु रस्ता दृश्यमानः सूर्यः सर्वस्य
प्रेरकः आदित्यः उदपसत्तु ध्वंगच्छति पतते राड् पु मागमे रूपं। किं कुर्वन् विश्वानि पुरु प्रभूतं जृक्वा न कीदृशो सौ पर्व

तिभ्यः पर्वद्या प्राणिभ्यः तेषां सुपकाराय आदित्यं । विषोदकादीनां मदनशीलः विश्वदृष्टः विश्वदृष्टं येन तादृशः अदृष्टहा
अदृष्टानां विषविशेषाणां हंता एव महाबलः सूर्य उर्ध्वमारोहति । अतो विशेषशंकायाः ॥ अथ दशमी ॥ सूर्यविषमा
सृजामि हतिं सुरावतोगृहे ॥ सो चित्तु न मराति वयं मरामारे अस्य योजनं हरिश्चामधुत्वा मधुलाचकारेति ॥ आ
दित्यमंडले चतुर्थेनांगुलिना विषमादाय मधु कृत्य योजयित्वा निर्विषो भवेदिति ॥ यदेतद्विषविद्यायां सुक्तं तदिदं
ब्रूयते । अहे विषावतोगस्त्यः स्तर्षे सर्वस्य प्रेरयितरि मधुविद्यारूपे सूर्यः मंडले विषमादस्य वर्त्तमानं स्तार्य आ
सृजामि असक्तं करोमि । सुरावतोगृहेति सुरा निमात्सदने इति मिव च मे मयः सुरा पात्रमिव यथा तत्ककर्तुर्न दोषा
य प्रवति । तद्विषमादित्यस्य न बाधकमित्यर्थः । सो चित्सविनसृजाया तुः प्रसिधौ । पूज्यः सूर्यः खलु न मराति न मि
यते नो वयं मरामतद्वदनुग्रहात्तत्रैव विषस्य योजितत्वाद्द्वयमपि न म्रियामहे । उभयोरमरणकारणमाह । हरि
श्चः हरयोश्चः तेषु स्थित आदित्या आरेदुरे अस्य विषस्य योजनं प्रापणं च कारतदेवोच्यते । हे विषत्वात्वं मधु

श्रीः

॥ २९४ ॥

पिष्यमाणगचोषधिः पितृष्टिचूर्णां करोत्यल्पविषान् । अथ वा सर्वेषु वाक्येषु अतिशेषेण सर्वविकाराणां नाम उक्तः ॥
अथ तृतीया ॥ शरासः कुशरासो दध्मसः सेर्या उत ॥ मौजा अदृष्टा वैरिणाः सर्वसाकं न्यलिप्सतेति ॥ अन्यांश्च विषहं
तृताह ॥ शरासः शरावेषु दंडसदृशाः अंते छिद्रास्त्राणां विशेषाः कुशरासः कुत्सितशराः आत्मा छिद्राः शरसदृशास्त
राविशेषाः दध्मसः दध्मः कुशरासः कुशाः सेर्याः तारणादिप्राप्तौ दुःखः तृणाविशेषा आश्रवाला इति प्रसिद्धाः मौजाः
मुंजाः प्रसिद्धाः वैरिणाः । वीरिणा प्रकाराः एतेषु वर्त्तमानाः अदृष्टा उक्तरूपाः सर्वविषधराः साकं मिलित्वा न्यलिप्स
तनिलिपंति स्वं ॥ अथ चतुर्थी ॥ निगावोगोष्ठे असदन्निमृगासो अविक्षतः । निकेतं वोजनानां न्य १ अदृष्टा अलि
प्सतेति ॥ गावोगोष्ठे न्यसदन्निमृगासो मृगाः नाविक्षतः । निविद्याः स्वस्वस्थान उपरताः जनानां प्राणिनां
केतवः प्रज्ञानानि । उपसर्गश्रुतेर्योग्ये क्रियाध्याहारः । नीचराण्यप्रवन् । एतस्मिन् समये अदृष्टाः अदृश्यमान
रूपाः सातान्यलिप्सतः । निलिपंति विशेषेण ॥ अथ पंचमी ॥ एतउसे प्रत्यदृष्टान्यदोषं तरा इव । अदृष्टा विद्वदृष्ट

अमृतं चकार विषस्य विषमा बाह्वरे पानां घामती चकारेति यो जना एषे वमधुलामधुदात्रीति निर्विषां कवीमधुविद्याय देतरा
दियस्य विषयोजनं न चामृती करं णं यदेषामधुविद्या ॥ इति द्वितीयस्य पंचमपंचदशो बर्गः ॥ अथैकादशी ॥ इयत्ति काशकु
तिका सकाजघासते विषं ॥ सोचिन्नु नमराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्णामधुत्वामधुलाचकारेति ॥ इयत्ति काश
यत्ता कुर्वाणा इयत्ता वती बाले स्यथः ॥ शकुंतिकाशकुंतः तस्य स्त्री तां कपिंजलीमाहुः ॥ सकायातेतव विषं जघास भक्षितव
ती विषहंतीति प्रसिद्धा सोचित्सो इति निपातस्य मुदाय एकपदं ॥ सापि शकुंतिका न प्रियं ते नित्यं प्रतिपक्षत्वाद् विषस्य शिष्टं
व्याख्यावरं ॥ अनेन विद्यायां यदेहवृत्तविषं तस्य शकुंतेभ्यः आहुत्या प्रदानमस्तीत्युक्तं भवति ॥ अथैकादशी ॥ त्रिः सप्तवि
ष्कुल्लिंगका विषस्य पुष्पमक्षन् ॥ ताश्चिन्नु नमराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्णामधुत्वामधुलाचकारेति ॥ त्रिः
सप्तत्रिगुणिताः सप्तसंख्याका विष्कुल्लिंगकाः विविधाः विष्कुल्लिंगकाः सूक्ष्मवरकिका विषस्य प्रतिपक्षभूताः विषस्यास्मदा
वरकस्य पुष्पपोषकमक्षन् अहंतुनाशयंतु ताश्च नमराति न वयमपि शिष्टमवशिष्टं ॥ अथ त्रयोदशी ॥ नवानां नवतीनां

द्विभा. ५

॥२९५॥

नवाधिकानां नदीनां पुनः कीदृशीनां विषस्यास्मध्यापकस्य सर्वस्य विषस्य रोषुषीणां लेपयित्रीणां सर्वासां उक्तानां गंगा
दिनदीनां अग्रमंगलं गमिसंकीर्तयामि ग्रहेष्वांदसे लुडि. छांदसः। तैलु. कु. गृहहे. मः। अस्य योजनमित्यादि गतं ॥ ॥ अथ
चतुर्दशी ॥ त्रिः सप्तमयूर्यः सप्तस्वसारो अयुवः ॥ तास्ते विषं विजग्निरुदकं कुंभिनीरिवेति ॥ ॥ त्रिः सप्त एकविंशति संख्याकाः
मयूयो मयूरस्त्रियः ताः विषकर्षी सर्पद्विषण्य इति प्रसिद्धाः। रागद्वेषि गरुडपक्षा दुसन्तत्वात् तथा एतत्सप्त संख्याका
सर्पेण स्वभावः स्वसारः स्वयमेव सरणाः अयुवः नदीनामैतत् अग्रवारं गाद्याः प्रसिद्धाः सप्तनद्यः संतितास्ते हं देहं तव
विषं विजग्निरिवेति विशेषतो हरंतु। तत्र दृष्टांतः। उदकं कुंभिनीः कुंभवन्यः कुंभेन जलधारिण्य इव ता यथा सहरंति तद्वन्
द्यो मयूर्यश्चाति प्रभृतं हरंतु ॥ ॥ अथ पंचदशी ॥ इयत्तकः कुपुंसकस्तकं भिनम्य श्मना ॥ ततो विषं प्रवारते पराचीरनुसंवत्
इति ॥ ॥ इयत्तकः कुत्सिते यत्नः अन्यप्रमाण इत्यर्थः। कुपुंसकः। कुं दृष्टी। सुमतिविलेखतीति सर्पाणां कुत्सितं संभयितानि
गृहीती वा कुपुंसको न कुलः सते विषहरंति विशेषः। यदि न तथा करोति तं कुत्सितं न कुलमश्मना भिनम्य विदारयामि

श्रीः

॥२९५॥

सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके प्रथमे मंडले चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ प्रथममंडलं च ॥ इति
ता प्रथममंडलं व्याख्यातं । अथ गार्गीमं द्वितीयं मंडलं व्याख्यायते । त्वमग्ने द्युभिरिति षोडशं प्रथमं सूक्तं मंडलं
गृत्समदं ऋषिः स च पूर्वमांगिरसकुले शू न होत्रस्य पुत्रः स नूयत काले सः रैर्गृहीतः इंद्रेण मोचितः पश्चात्तद्वच
ने नैव भृगुकुले शू न कृपुत्रो गृत्समदनामा भूत् । तथा चतुर्गुणमणि कूय आंगिरसः शू न होत्रो भूत्वा भार्गवश्रेणे
को भवत् । गृत्समदो द्वितीयं मंडलं पश्यदिति । तथा आद्यस्यैव शू न कस्य वचनमृष्यनुक्रमणे । त्वमग्ने इति गृत्स
मदः शू न क गृत्समदं ऋषिः जगती छंदः मंडलादिपरिभाषया ग्नेयं । अत्रानुक्रमणिक । त्वमग्ने जातगतं ह्विति ।
प्रातरनुवाक इति नूस्त्रयोजगिते छंदसीदमादिस्तत्तद्वयस्य विनियोगः । त्वमग्ने द्युभिरितिसूक्तैर्गृत्समदं त्रित
त् । उपाकूर्मोऽसर्जनयोरप्यद्या विनियुतः ॥ तत्र प्रथमा ॥ त्वमग्ने द्युभिस्तु मा शू शू क्षाति स्त्वमग्ने स्त्वमग्ने
स्पृष्टि । त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं वृणां नृपते जायसे शू चिरिति ॥ हे अग्ने अग्रणीत्वादिगुणविशिष्टहेतूनां

श्री:

129311

नृपते नराणां मनुष्याणां मध्ये न राय वृत्तः संति तेषां विशेषेण पालयितः यद्वे भाभ्यां पादाभ्यां बहुलं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपद्यते। सर्वेषां मन्त्रिणानां नित्यपालकेत्यर्थः। नृणां मित्यस्य निघाताभावश्छांदसः। तादृशं हे देव त्वं द्यौर्गिदिवसैः निमित्तभूतैर्जायसे यागार्थं मथनेनोत्पद्यसे इत्यस्यार्थः। यद्वा तादृशो दिवसैः सहितो जायसे तद्वा गदिवसेषु प्रवृद्धो भवसीत्यर्थः। तथो नमश्नुक्षणिः जायसे आसर्वतो दीपमानो भवसि। उपपदे च दीप्तावित्यंतस्य छांदसमिदं रूपं यद्वा आशुश्रीघ्रं शुचादीप्तः सन्नयतः संसेव्यत इति आशुशुचं कौशं सनोति ददाति शुभ्रभ्यो दहादिनेत्याशुशुक्षणिः तादृशो भवसि एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायसे इति योज्यं। हे अग्ने त्वं वृष्ट्युदकेभ्यो जायसे वैद्यतरूपेण वा वडवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः अश्मनः मेघात्पृष्ठाणां द्वापरि जायसे। यो अश्मनो रंतराग्निं जजानेति हिमं प्रातरं। त्वेवनेभ्यः वृक्षादिसमूहेभ्यो दारुरूपेण च मोषधीभ्यः ब्रीह्यादिभ्यः वैश्वानररूपेण एवं महातुभ्यो भवस्त्वमथनेनोत्पन्नः सन्न सर्वत्र कौ भवसीत्यर्थः। इति चरेव जायसे। शुचिरादित्यरूपेण जायसे इत्यर्थः। अत्र त्वमनेन

सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके प्रथमे मंडले चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ प्रथममंडलं च ॥ इति
 ता प्रथममंडलं व्याख्यातं । अथ गार्ग्यमंडलं द्वितीयमंडलं व्याख्यायते । त्वमग्ने द्युमिरिति षोडशार्चं प्रथमं सूक्तं मंडलं
 षण्णमसदं ऋषिः सच पूर्वमांगिरसकुले शूनाहोत्रस्य पुत्रः स नूयत कुले सः रेगृहीतः इंद्रेण मोचितः पश्चात्तद्वच
 नेनैव भृगुकुले शूनाहोत्रस्य पुत्रो गृत्समदनामा भूत् । तथा चानुक्रमेण कूय आंगिरसः शूनाहोत्रो भूत्वा भार्गवशूना
 को भवत् । गृत्समदो द्वितीयमंडलमपश्यदिति । तथा आद्यस्यैव शूनाहोत्रस्य वचनमप्यनुक्रमणे । त्वमग्ने इति गृत्स
 मदः शूनाहोत्रस्य गृत्समदं ऋषिः जगती छंदः मंडलादिपरिभाषया ग्नेयं । अत्रानुक्रमेण । त्वमग्ने जातगतं स्त्विति ।
 प्रातरनुवाकश्चिन्नसूत्रयोजगते छंदसीदमादिसूक्तद्वयस्य विनियोगः । त्वमग्ने द्युमिरिति सूक्तैरुत्तिसूत्रित्वा
 त् । उपाक्रमोऽसर्जनयोरप्यद्या विनियुक्तः ॥ तत्र प्रथमा ॥ त्वमग्ने द्युमिरिति सूक्तमाशूनाहोत्रस्य मंडलस्य मंडलं
 स्पष्टि । त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शूचिरिति ॥ हे अग्ने अग्रणीत्वाद्विगुणविशिष्टहेतुना

श्रीः
॥२९६॥

नृपते नराणां मनुष्याणां मत्वेन रायष्टारः संति तेषां विशेषेण पालयितः यद्वे भाभ्यां पादाभ्यां बहुत्वं नित्यस्वामित्वं
 त्वं च प्रतिपद्यते । सर्वेषामपि नराणां नित्यपालकेत्यर्थः । नृणां मित्यस्य निघाताभावश्छंदसः । तादृशं हेतुं त्वं द्युमि
 रिति दिवसैः निमित्तभूतैर्जायसे यागार्थं मथनेनोत्पद्यस इत्यस्यार्थः । यद्वा तादृशो दिवसैः सहितो जायसे तद्वागदि
 वसेषु प्रवृद्धो भवसीत्यर्थः । तथो नमश्शुश्रूषाणिः जायसे आसर्वतो दीपमानो भवसि । उपपदे च दीप्तावित्येतस्य धा
 दसमिदं रूपं यद्वा आशूनाहोत्रं शुचादीप्तः स नूयतः संसेव्यत इति आशूनाहोत्रं चंद्रोऽं स नोति ददाति शूनाहोत्रं ददाति
 नेत्याशूनाहोत्रं तादृशो भवसि एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायसे इति योज्यं । हे अग्ने त्वं दृष्टुं द्रव्यं जायसे वैद्युतरू
 पेण वा वडवरूपेण वा समुद्रोदवेभ्यः अश्मनः मेघात्पृथक्पृथक् द्वापरि जायसे । यो अश्मनो रंतराग्निं जजानेति हिमं
 चोतरं । त्वं वनेभ्यः वृक्षादिसमूहेभ्यो दवरूपेण त्वमोषधीभ्यः ब्रीह्यादिभ्यः वैश्वानररूपेण एवं महाभुभ्यो वस्त्रं
 मथनेनोत्पन्नं स नूयत इति प्रवसीत्यर्थः । शूचिरेव जायसे । शूचिरादित्यरूपेण जायसे इत्यर्थः । अत्र त्वमग्ने द्यु

भिरियादिनिरुक्तमनुसंधेयं ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ तवाग्ने होत्रे तव पोत्रमृष्टियं तव नेष्टुं त्वमग्निं दत्तायतः ॥ तव प्रश्न
स्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा च असि गृहपाशैवेति नोदमेदुते ॥ हे अग्ने होत्रे होतुः ब्रह्म शुक्लयागादिलक्षणीयदक्षित
दपितवैवत्तुदर्थमियर्थः ॥ तथा पोत्रं पोतुः ब्रह्म यस्मिन् तदपि तवैव तथा अस्त्विति जयं प्राप्नुतु मां त्विज्यं तवैव
नेष्टुः ब्रह्म प्रस्थितया ज्यादिरूपं तव ॥ हे अग्ने त्वमग्निं त्र आग्नीध्रं त्वमेवासि दत्तायतः यत्तु मिष्टं तस्त्वैव प्रश्न
यत्तु प्रश्नस्त्रः मैत्रावरुणस्य ब्रह्म तत्तु हे अग्ने त्वमध्वरीयसि अध्वरं अध्वरं यत्तु कामयसे अध्वर्युर्भविषीत्यर्थः ॥ त
था अध्वर्युश्च द्रुपुनाया अध्वर्युरध्वर्यु अध्वर्यु न नयध्वरस्य नेवाध्वरं कामयं तदुते चेति हि निरुक्तं तथा ब्रह्मा ब्र
ह्मणो छंदस्य शुसि तथा नोदमेदुस्मद्यत्तु हे गृहपतिश्चासति ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ त्वमग्ने इंद्रो वृषभः सतामसि
त्वं विष्णु रुद्र गायो नमस्यः ॥ त्वं ब्रह्म ऋषि विद्वद्ब्रह्मणस्य ते त्वं विधत्तः सच से पुरंध्येति ॥ ॥ हे अग्ने त्वं यतः ववि
तासि यद्वा सतां साधूनां इंद्रोसि ब्रह्म नो ववितासि त्वं विष्णु रसि यत उरुगायः वदुभिर्गयिमानैर्नमस्यः नम

श्रीः

॥२९७॥

विषनिबर्हणप्रयोगे यावद्विषापगमनं पाषाणमपनुद्यतमनुतिष्ठंति तद्विहः तद्विहमत्रोक्तं ॥ ततः एवं प्रयोगे सति विषं प्र
वाहते विषाहतादिवादिषं प्रवाहते निर्गच्छतुकाः प्रति उच्यते ॥ पराचीः परंगवनं तीरति दारगाः ॥ संवतः संविभा गवतो दिशे तु
लक्ष्मीकृत्य दिगंतं प्रति गच्छतु ॥ न मा प्रति गच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ अधसयो पारणयोत्सर्गयोः कुप्युं मकस्तदियं सा विनियुक्तदधिस
त्तु न जुहोतीत्युपक्रम्य कुपुं मकस्तदब्रवीदिति सूत्रितत्वात् ॥ ॥ सैषा षोडशी ॥ कुपुं मकस्तदब्रवीद्विरेः प्रवर्तमानकः ॥ वृश्चि
कस्यारसं विषमरसं वृश्चिकेते विषमिति ॥ ॥ एवं महानुभावे नागस्य महर्षिणोच्यमाने सति गिरेः सकाशात् प्रवर्तमानक
प्रवर्तमानोतिशीघ्रमग्निगच्छन् कुपुं मकन कुलस्तदब्रवीत्तदा क्यमाचक्यौ किंतदिति उच्यते ॥ वृश्चिकस्ये तद्विषं अरसं अ
सारं बाधकं न प्रवतीत्यर्थः ॥ तथा लोकोपि सर्पदृष्टमपि क्रिम्यादिदं पानमेव अतो न बाधत इति हि वदंति ॥ एवमग्निं वचनेन सो
पि निविषो भवतु ॥ अथ तं वृश्चिकं प्रति न कुल आह ॥ वृश्चिका त्वविषमरसं अतस्तु वृश्चिकं कुरिष्यति ॥ तस्मात्सारं हरति ॥ यादेव
मवादीत् ॥ तदा प्रजति वृश्चिकविषकं मारमा भवतु ॥ एषा विषनिर्हरण्यपनिषत् ॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेषोडशोवर्गः ॥ ॥

स्वायंश्च भवसि हे ब्रह्मणस्पते परिवृटस्य कर्मिणं मंत्रस्य वापालयितस्तं यतः रयिवित्गवादिधनस्य वेत्ता अतो
ब्रह्मसि हे विधत्तः विविधधारक वैश्वानररूपमेतु रंध्या बहु प्रकारया बुद्ध्या सचसे से हे वर्तसे सर्वदा बुद्ध्या
श्रूयस इत्यर्थः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वमित्रो भवसि दस्मर्तुयः ॥ त्वमयमासस्य
तियस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देवभाजयुरिति ॥ ॥ हे अग्ने त्वं यतो धृतव्रतः धारित कर्मसि अतो वरुणो राजा
सि दस्मः शत्रूणां उपलक्षयिता इत्यस्तस्य अतो मित्रः एतन्नाम दो देवो सियतः ससतिः सतमे मिमतप्रदमे
न पालितः अतः अयमा भवसि दातृत्वं चार्यमादितिंगं अयमा तमा दुः यो ददातीति यस्यायमो दानं संभुजं
सततभुजया पक्वं भवति यद्वयस्य धनं संभुजं सम्यक् भोगाय साधु गृहीतृणां तथा त्वं अंशः सूर्यमूर्ते न भूत ए
तन्नाम दो देवो सिने दृशे देव विदथेऽस्मदीये यज्ञे भाजयुः पूतानो भाजयिता प्रापयितासि ॥ ॥ अथ पंचमी
त्वमग्ने त्वं विधत्ते सवीर्यं तव गावो मित्रमहः स य जायते त्वमग्ने हे मारिषे स्वश्र्यं त्वं नरां श्रुधो अशिपुरुक्क

हि भा. ५

॥२९८॥

इति हे अग्ने त्वष्टा पूतस्य साधु संपादयितुं विधये परिवरसे जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं तथे तु भवसि। ग्राव
याः स्तुतिवाचः संति तास्तव स्वभूताः हे मित्र महः हितकारितेजः सजायं - - स्वावं बंधवं भजस इत्यर्थः। हे अ
ग्ने आशु हे मा आशु प्रेरयितुं त्वं स्वयं शोभनाश्वसमूहोपेतं पूतं रिषे ददसि हे अग्ने पुरुवसु प्रभूतधनस्व
नरांतराणां शूरो बलस्थाये सा ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ त्वमग्ने रुद्रो असु
रो महो दिवस्त्वं शूरो मरुतं पृक्षसी शूरे। त्वं गतैररु लोयसि शूरो गयस्त्वं पूषा विधतः पाप्मिनुस्मनेति ॥ हे अग्ने म
हो दिवो महो द्यु लो वृते उपलक्षणमेतत्तुल्यं वृत्रया उ असुरः शूराणां निरसिता रुद्रो सिरुतुः स्वहेतु वपि पा
दः तस्य द्रावयित एतन्नामग्नौ देवो सिरुद्रो वा एव यदग्नि रिया दिष्वग्ने रुद्रो दृष्टेन व्यवहारत् यद्वा त्वं रुद्रः शैति
मामनिष्ठा दुःखे पतिष्यंतीति रुद्रः तादृशोसि। रुद्रो शैतीति सत इति निरुक्तं। तथा महो महतो द्यु लो वृत्स्यसं
बंधी असुरोसि। असुर्विषं तस्य दत्ता आदित्यश्च रूपश्च त्वमसि अग्ने द्यु लो वृत्सं बंधं सरत्वं। उत वा दिवो अ

श्रीः

॥२९८॥

ठा

सहस्राणि शतादशप्रतीति॥ हेअग्ने विश्वपतिं यजमानानां पालकं त्वं विश्वः यजमानादमेस्वकीये यज्ञगृहे आ आसादयं
ति। उपसर्गविशाद्योग्यक्रियाध्यायः। तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविद्वंशो मनश्चानं यदनुकूलवस्तु सुधनं च त्वं जते
द्यसाधयंति चेजं प्रसाधनं कर्म तियास्कः। यत एव ततो हे खनी कश्चो मनश्चालारूपः सन् त्वं विश्वानि सर्वाणि हवीषीति शेषः।
षष्ठ्यर्थे द्वितीयाविशेषां हविषां आज्यसोमपुरोडाशादीनां पयसे ईश्वरो भवसि। ईश्वरो नामैतत्। इरज्यति पयसे इति तन्ना
मसुपाषेत्। यद्वा यतिः सावमाचरसि त्वं तु सहस्राणि शतानि दृष्ट्वा एते संख्याकानि प्रति एतत्संख्याकानां मन्त्रिमत्साध
नानां प्रतिनिधि रित्यर्थः। प्रतिः प्रतिनिधि प्रतिदानयोरिति कर्मवचनीयत्वं नैर्यस्य लभ्यते तत्त्वत्वात् तत्त्वत्वात् तत्त्वत्वात् इत्यर्थः॥
अथ तव मी॥ त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्न रस्तां भ्रात्रा यशम्या तनूरुचं॥ त्वं पुत्रो भवसि यस्ते विधत्स्व सखा सुशोकः पास्याधुषः॥
हेअग्ने पितरं पालकं त्वानरो नेतारो यजमानोऽष्टिमीरेषणसाधने योगैः यजंत इति शेषः। पितृत्वत्वालनीये यजंत इत्य
र्थः। तथा तनूरुचं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वरात्मना त्वं भ्रात्रा यशम्या तनूरुचं नामैतत्।

श्री
॥२९९॥

कर्मणा यजंत इति शेषः। यद्वा भवान् वक्ष्यमाणेनाविदधदित्वा ननसंबंधः। हेअग्ने यो नरस्ते त्वां अविधत् परिचरते तस्य त्वं
पुत्रो भवसि पुत्रवत्पालयिता भवसि। तथा त्वं सखा समानख्यातः सखि वधितकारी सुशोकः शोभमिति सुखनामसु सुखक
री सन् आधुषः आधुषकात्मा पासिरक्षसि। पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्था
नीयो भवसि त्रिः प्रकारेण रक्षसीत्यर्थः॥ अथ दशमी॥ त्वमग्रं च पुरा केन मस्य। त्वं वाजस्य क्षमतो रायं ईशिषे॥ त्वं विश्वास्य
नुदक्षिदा वने त्वं विश्वसुरसि यजमानानि रिति॥ हेअग्ने त्वं च भुः उरुं आसमानो मेधावी वा त्वमा के अंतिके संनिधा वैन
मस्योन मस्कार्यः स्तुत्य इत्यर्थः। इतरदेवतावन्मंत्रं प्रतिपाद्यत्वाकारेण स्तुत्योन भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः। तथा त्वं क्षमतः श
वतः सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्यान्तरा योधनस्य च ईशिषे स्वामी भवसि अतस्तद्देहीत्यर्थः। हेअग्ने त्वं विश्वासि विशे
षेण दीप्यसे तदर्थं मनुक्रमेण वधसि दहसि काष्ठादीन् दहेल्लरिसि पिरूपं संहितायां भषभावाभावश्च दसः। किमर्थमेवं
दावने छेदनायां धकारस्य यद्वा हविषोदानवते यजमानाय वा किंच त्वं यजंतं विश्वसुः विशेषेण शिष्ययिता शोधयिता सित

दि. भा. ५
॥३००॥

लोकाव्ययेतिषष्ट्यानिषेधः। तथा आतीनिःफलस्य सर्वतो विस्तारयिता ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेष्टादशो वर्गः ॥ अथैकाद
शी ॥ त्वमग्ने अदितिर्देवदाशुषेत्वं होत्राभारतीवर्धसेगिरा ॥ त्वमिहाशतहिमासि दक्षसेत्वं वज्रहावसुपते सरस्वतीति ॥ हे अ
ग्ने देवत्वं दाशुषेह विदत्तवते यजमानयोदितिस्वं उयिता परिपालयितासि यद्वा अदीना भूमिरसि किंचत्वं होमनिष्पादिकाभा
रतस्यादिव्यस्य संबंधिनी रश्मिद्रुपासती इरास्तुत्वावर्धसे प्रवधो भवसि किंचत्वं शतहिमाहिमशब्दः कालोपलक्षकः अपरि
मितकालेनित्यादृक्काभूमिरसितादशीसती दक्षसे दानाय समर्थो भवसि ति उत्तरलोदनिघातः तथा हे वसुपते धनपा
लक वज्रहापापादेहं तात्वा सरस्वती सरस्वान्वायुः तत्संबंधिनी एतन्नियामिकामध्यमेकासि आदिवाग्निवायूनां संबंधि
न्योभारतीला सरस्वत्ययोस्तिस्त्रोदेव्यः संनिध्यः अपि चामेवैत्यर्थः ॥ अथद्वादशी ॥ त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तवस्या
हवर्ण आसंदृशि श्रियः ॥ त्वं वाजः प्रतरणो वहन्तसि त्वं रयिर्बहुं लो विश्वतस्तथुरिति ॥ हे अग्ने त्वं सुभृतः सुख्योषितः
सन् उत्तमंतिरतिशयं वयः अन्नमा लुप्यं वा त्वमसि तत्सं पादको सीत्यर्थः ॥ तथा तव स्याहं स्वरुणोपिवर्णे लोहत्त ॥ सुकु

श्री
॥३००॥

सुराय मन्त्रेत्यादिषु। तथा त्वं मारुतं शर्धः मरुत्समूह रूपं बलमसि वायुरुषश्च त्वमसीत्यर्थः वायुरुपश्च त्वमसीत्यर्थः एवम
स्यादिव्यवायुरुपस्त्वं पक्षो न्तस्य हविलेक्षणस्य त्वमीशिषे। त्वमीश्वरो भवसि यस्मादेवं तस्मात्त्वं वाते वायुसदृशे ररुणैरश्वैः शं
गयः सुखस्य गृह रूपः आवास भूतः सन् पासि प्राप्नोषि। याग गृहं यथा वरुणो र्गमनशीले वा तिर्वायुमिः तु न्नः सन् वने तथा
त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् तुष्टिप्रंक्षना आत्मना अनुग्रहरूपया सुबुध्यैव विधत्ः परिचरतो यजमानान् पासि ॥ अथ
सप्तमी ॥ त्वमग्ने इविणोदा अरं कृते त्वं देवः सवितारत्नधा असि ॥ त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्ते विधदिति ॥
हे अग्ने त्वं अरं कृते त्वामलं कुर्वते। यजमानाय इविणोदाः हिरण्यदातासि देवोद्योतमानः सवितो सवितो सर्वस्य प्रसविता
सत्त्वमसु प्रेरकस्त्वरत्नधाः रत्नधाः रमणीयानां धूनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि। तथा हे नृपते नृणां पालकाग्रे त्वमगो
भजनीयः सन् वस्वः वसुनो धनस्य ईशिषे समर्थो भवसि। - - - यजमानो दमे यज्ञगृहे त्वां अविधत् परिचरति तस्य पा
युः पालकस्त्वमसि ॥ अथाष्टमी ॥ त्वमग्ने दम आविशतिं विश्वास्वाराजानं सुविद्वं संजते ॥ त्वं विश्वानि स्वनीकपयसेत्वं

दिलक्षणे संहसि सम्यग्दर्शिनीयस्य श्रियः ऐश्वर्याणि कांतयो वा आश्रित्य वर्तते उपसर्ग श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः किंच त्वं वा
जः अन्नः साधक्यतादृश्यं अन्नस्य धक इत्यर्थः ॥ प्रतरणः प्रतारयिता पोपात् अत एव बृहन्न महानसि तथा त्वं रयिर्धनस्तु
पोसि बद्धलः सर्वविषय बाहुलोपेता विश्वतः पृथुः विस्तीर्णः प्राप्यत इत्यर्थः ॥ अथ त्रयोदशी ॥ त्वामग्न आदिया स आस्यं ॥ त्वां
जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ॥ त्वां रातिषाचो अधरेषु सश्चिरे त्वे देवा ह विरदं याहुतमिति ॥ हे अग्ने त्वां आदिया सः अदितोः
पुत्राः इंद्रादयः आस्यं स्वकीयं मुखं प्रक्षणा पानादि साधनं चक्रिरे इति वक्ष्यमाणेन संबंधः ॥ तथा हे कवे कांत प्रज्जत्वामेव क
चयः श्रद्धादीत्या देवा जिह्वा स्वकीय जिह्वा स्था नीय मा स्वादन साधनं चक्रिरे त्वन्मुखेनैव प्रक्षयं त्विति जिह्वा स्वादयं तीत्य
र्थः ॥ तथा त्वामेव रातिषाचः रातिरनिंदत्त ह विराधनं चानेन समवेता देवा अधरेषु यज्ञेषु सश्चिरे सैवं ते त्वामेव प्रतीक्षन्ते ।
विना त्वया तेषां ह विमर्क्षणा गयागाः एवं कृत्वा त्वे च पि देवाः सर्वे आहुतं सर्वतो दुत्तं ह विरदंति ॥ एवं सर्वदेवो पकरि
णं महाभागस्तौमीत्यर्थः ॥ अथ चतुर्दशी ॥ त्वे अग्ने विद्ये अमृता सो अदुह आसा देवा ह विरदं याहुतं ॥ त्वयामनास्ते

द्वि. भा. ५

॥३०१॥

स्वदंत आहुति त्वंगमेवीरुधांजलिषेऽचिरिति ॥ हे अग्ने त्वे त्वयि विश्वे सर्वे अमृतासः अमरणधर्माणि अदुःखः अ
दोऽधारे देवाः आसा त्वदीयेनास्येनाहुतं हविर्दंति मक्षयंति आस्यशब्दस्य तृतीयैकवचने पदं नो मासीत्यादिना आस
न्ते देशः उद्दिष्टं पदादिति विभक्तेरुदात्तत्वं तथा मत्सोता सोमनुष्या अपितृयासाधनभूतेनासु विरं सरूपमन्नादिकं स्वदंते
आस्वादयंतित्वमेव वीरुधांलतादीनां गर्भः गर्भस्थानीयः तेषां मध्यस्थान्यत्र वसुसर्वेषां वासभूतः स नूजलिषे उत्पादय
सि सस्याद्यन्तं ॥ अथ पंचदशी ॥ त्वं तान्सं च प्रचासिमज्मनाग्ने सुजातप्रचदे वरिच्यसे ॥ दृष्टो यद्वं महिनाविते भुवदनुद्या
वाद्यथिवीरोदसीउभे इति ॥ हे अग्ने मज्मना बलेन तान् प्रसिध्यान् देवान् संचासि संगतुसितैः सहितोऽपि भवसितया सा
मर्थ्येन प्रतिचासि प्रयेकं तैः विभिन्नः प्रतिनिधिर्भवसि प्रती स्वीकारसंमायतैः सहितो भवसि वियुक्तमवसीत्यर्थः हे सुजा
तशो भनजननमंत्रसहितमंथनेनोपन्नत्वादग्नेः सुजन्मत्वं तादृशाग्नेहे देवपरिच्यसे स च निर्वलेन बाधितो भवसि
आधिक्ये करणमाह ॥ यत्र यस्मात्त्रयस्मिन्यज्ञे पक्षः सर्वमप्यन्तं व्यस्ये बद्धवचनं ते तं वविभुवत्समर्थमिवति महिना

श्री

॥३०१॥

जगते सुंदरस्य विनियोगः स्तुतितंतु पूर्वस्तुत एवोक्तं। तथा चातुर्विंशिके तृतीयसवने जातवेदस्य निविधानीयमिदं। यज्ञेन व
 धं तेत्याग्निमारुत इति स्तुतितत्वात् सव्यमिषवषट् द्यौर्द्वितीये ह न्यपि जातवेदस्य विनिधानमिदं। चातुर्विंशिके तृतीयसवन
 मिति चातुर्विंशदिदृष्टत्वात्॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ यज्ञेन वधं तजातवेदसमग्निं यजध्वं विषातनागिरा॥ समिधानं सुप्रयसं स्वर्ण
 रं ध्वंसं होतारं च जनेषु धूर्धुदंति॥ ॥ हे यजमाना च त्विजो वायुयं जातवेदसं जातानां वेदितां जातधनं जातप्रजं वाग्मिं य
 जेत यागेन वधं तप्रवधं यत सामान्ये सोक्ता विज्ञेयेषां ह विषांचरु पुरोडाशादिना तं ना विस्तृतयागिरास्तुत्या च यजध्वं
 जयध्वं। कीदृशं समिधानं समिध्यमानं सुप्रयसं शोभनान्नं स्वर्णं स्वर्गं नेतव्या यजमाना यस्य तादृशं यद्वा स्वरिति पर्यायः स्तु
 वीनां नेतारः स्तोतारः बद्धस्तोतारमित्यर्थः। ध्वंसं दीप्तं च निवासिनं च होतारं होमनिष्पादकं च जिनेषु बलेषु धूर्धुदं बलस्य
 कर्तारमित्यर्थः। अग्निपादवे सति शरीरस्य बलं भवति हि सिद्धं॥ ॥ अथ द्वितीया॥ अमित्रान् तत्तीरुषसो बवाशिरे मे वत्सं न
 स्वसरेषु धेनवः॥ दिव इवेदरतिमानि युगाक्षपो प्राप्तिपुरुवारसंयुत इति॥ ॥ हे अग्ने त्वात्मां अग्निप्रतिनत्तीः रात्री उषसः

श्री
॥३०२॥

अहानि सर्वा सुरा विषु सावर्णा हस्म यद्वा नक्त इहः सायं कालं लक्षयति। सायं प्रातरग्निहोत्रस्य सद्धा वात्सेर्वेषु कालेषु ववाशि
 रे आकांक्षं ते यजमानाय यक्षुं। यद्वा अहानिरात्रयश्च त्वामेव कामयंते। होतुं कालं कर्मणां आदनात्। कालानां कामानां मु
 पचर्यते। तत्र दृष्टांतः। स्वसरेषु स्वयं स्मरणशीले हः सुसुस्वरणाधिकरणेषु गोषु वाधेन वत्सं नत पातिका किंच।
 हे पुरुवार बद्धमिर्वरणीयाग्ने संपाता वियतस्त्वं दिव इव द्युलोकस्येव अरतिः व्याप्नोति विस्तृतः तत्र सानां देवानां हविः प्रदा
 नायैव सर्वत्र वांतेत्यर्थः। मानुषा मानुषाणां यजमानां संबंधीनि युगा युगानि युगशब्दः कालोपलक्षितः प्रातरादिसवनानि सर्व
 षु सवनेषु अयं तसंयोगे द्वितीयाक्षपो रात्रीः सर्वासर्वा सुरा विष्वपि आपाप्ति आसमंताद्दीप्यते॥ ॥ अथ तृतीया॥ तं देवा बुध्नै र
 जसः सुदंसं दिव स्थिष्यो ररतिं न्ये रिरे॥ इयमिदं वेद्यं शक्रो विषमग्निं मित्रं नक्षितिषु प्रज्ञं स्यमिति॥ ॥ तं प्रसिद्धमुक्तगुण
 विशिष्टं विशिष्टमग्निं देवाः प्रसिद्धाः व्यवहर्तारः ऋत्विजो वारजसोरजनात्मन्वास्यालोकस्य बुध्नै मूले एथि व्यां वेद्यमित्यर्थः। त
 त्रन्ये रिरे नितरा मीरयंति व्यापारयंति। स्वस्वहवित्तां प्राया च त्विक् पक्षे स्तोत्रादिना नितारां गच्छंति। प्रजं ते कीदृशमित्याहा

सुदं ससंशो जनदशनं दिवस्थयिष्योः द्यावापृथिव्योः अरतिर्दृष्टं रंगं तारं व्यासं वा वेद्यं वेदो धनं तस्मै हितं रथ्यमिव यथा
स्वामिमतलापायाश्रयं ते तद्वत्तु यद्वा यमिव प्राप्ति साधनत्वेन वत्तं मानं विद्यंते वेदितव्यं शक्रो चिपं दीप्तवर्णमग्निं मित्रमिव
सखिवत् कार्यसाधकं । यद्वा आदित्यमिव क्षितिषु यागहूमिषु मनुष्येषु वा प्रशंस्यं प्रकर्षणस्तु यं । एवं महानुभावमग्निं । न्ये रिरे
इति ॥ अथ चतुर्थी ॥ तमुक्षमाणं रजसि स्व आदमे चंद्रमेव सुरुचं द्वा र आदधुः ॥ पृथ्याः पतरं चितयंत मसृजिः पाथोन पायुं ज
नसीउमे अत्विति ॥ ॥ त्वं स्तुत्यं नंतरं रजस्यं तरिक्षे अत्र उक्षमाणं सर्वतः सिंचे तं वृष्टिजलं रजसि पृथिव्या वेद्याद्यतादिना अ
ग्निसिच्यमानं वास्वे स्वकीये द्वा रे वृजने दमे याग गृहे आदधुः ते कीदृशं तं चंद्रमेव हिरण्यं नाम हिरण्यं हिरण्यमिव शोभन
दीप्तं यश्चात्प्रवृद्धा वस्त्रायां पृथ्याः पतरं द्रुत्वां कस्यां तरिक्षस्य गंतारं अक्षमिः स्वकीयेर्जालारूपैः अवयवैः चितयंतं चेतय
मानं पाथोन पायुं उदकमिव रक्षकं । उमे जनसी सर्वस्य जनयिष्यो द्यावापृथिव्या वनुव्यात् ॥ अस्यावेव होमा धारात्वनस्त्वित्वाह
विः प्रापणाय ह्यलोकगामिभावः । एवं रूपमग्निमादधाते ॥ अथ पंचमी ॥ सहोता विश्वं परिभृत् धरंतमुह्ये मनुष्यैर्जते गिरा ॥

श्री
॥३०३॥

माहात्म्येन महत्त्वमसि अत इत्यर्थः । कुत्रेति तदुच्यते । रोदसी सर्वैर्निरोदनस्वभावे उमे द्यावापृथिव्या वनुते प्रतित्वां मध्ये
व्याप्तमित्यर्थः । त्वयि द्रुतमन्तं त्वन्महत्वेन लोकत्रयव्याप्तमित्यर्थः ॥ अथ षोडशी ॥ ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्च पेशसमग्रैरा
तिमुपस्तेजंति सूर्यः ॥ अस्मां च तांश्च प्रहिनेषिवस्य आहृदददमे विदये सुवीरा इति ॥ अनया होता स्तुतिं निगमय्याग्निम
तमाशास्ते । हे अग्ने ये सूर्यः मेधाविनः प्रेरयिता रोवा यजमानाः स्तोतृभ्यः स्तुतिकर्तृभ्यो गोअग्रामो वा यागामिन्यो यस्या
दशी गोप्रमुरां अश्वपेशसं पेश इति रूपनाम अश्वेन निरूपणीयां गोश्वाश्च जाश्वेति दक्षिणो गणेषु गवाश्च योः प्राथ
म्यात्वा लीराति उपस्तेजंति ददते स न्यजमानानस्मांश्च त्विजो वास्या वसीयः ॥ अश्वं स्वगौ दिस्थानं आसर्वतः प्रणेपिहि प्रक
र्षणाय सिरव लुनयेत्यर्थः । हि प्रसिधौ वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिता विदये यज्ञे बृहत्तमं व्रजातं वदमो धारयामः स्तु
म इत्यर्थः ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे एकोनविंशो वर्गः ॥ यज्ञेन बध्नेति त्रयोदश च द्वितीयं सूक्तं मंडलं द्रुष्टुं तस्मिन् दस्यो
षं मंडलादिष्वग्नेयपरिभाषयाग्नेयं तु शब्दानुकर्षादिमदपि जागतां यज्ञेन सत्योनेत्युक्तांतं । प्रातरनुवाकाभिनशस्त्वयो

हिरिदिप्रोवृधसानासुजमुरघोर्नस्तुमिश्रितद्वेदसीअन्विति॥॥सःअग्निःहोताहोमनिःपादकःसन्विश्वं सर्वंअध्वर्या
गेपरिभृतुपरितोभवतुव्याप्तोतुतेमुत्तमेवाग्निहव्येहविभिःगिरास्तुयावाहविषोमनुष्यान्संजातप्रसाधयंतिचंजतेप्रसाध
नकर्माहिरिदिप्रोहरणशीलहनुःदीप्तोस्मीषोवा॥शिप्राःशीर्षस्तुवितताहिरण्ययीरितिमुञ्जांतरात्।वृधसानासुवर्धमान
स्वोषधीषुज्वालासुवाजमुरत्।पूर्यमाणोयज्ञगताश्चतपदं।यद्वाद्वितीयोर्ध्वसप्तमी।वर्धमानाओषधीर्जमुरत्।पुनःपुन
र्दहन्नित्यर्थः॥द्यौर्द्यौर्लोकांस्यतरिस्तत्त्वमिर्नसत्रैरिवरोदसीअनुद्यावापृथिव्याअनुचितयत्तचेतयतिज्वालाभिर्विष्कुलिते
श्वभुवमंतरिक्षंचव्याप्नोतीत्यर्थः॥॥इतिद्वितीयस्यपंचमेविंशोवर्गः॥॥अथषष्ठी॥सन्नोरेवस्मिधानःस्वस्त्येसंददस्वान्न
यिमस्मासुधीमहि॥आनःकृणुष्वसुवितायरोदसीअग्नेहव्यामनुषोदेववीतयेइति॥॥हेअग्नेसतादृशस्त्वनोस्माकस्वस्त
येस्वस्तीत्यविनाशोनामाक्षिमायारवतरयिमतरयिंधनंउपर्युपरिवृद्धिमतदानयोग्यंवाधनंअस्मासुसंददस्वान्नसम्यक्प्र
यच्छन्नसमिधानोस्माभिःसम्यगिध्यमानःसन्हीदिहि।दीव्यस्वयद्दारेवदितिक्रियाविशेषाः।राधनंसद्विमतयथातथादी

द्विभा. ५
॥३०४॥

पुस्वेति तथा भूतः सन्नो स्मयं सुविताय सुहिताय शोभन फलाय रोदसी चावा दृथिव्या वा कृणुषु सर्वतः कृणुते लोको मो ग प्रये कु
र्वित्यर्थः। किमर्थमिति तदुच्यते। हे देवाग्नेमनुषामनुषस्य च यजमानस्य समसंबंधीनि हव्या हवींषि वीतये देवेभ्यो जक्षणा य पुनः
पुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः॥ अथ सप्तमी॥ दानो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं असा अपा ह धि॥ प्रोची चावा दृथिवी ब्रह्म
णा कृधि स्वां णि शक्रमुषसो विदिद्युतुरिति॥ हे अग्ने नो स्मयं बृहतो महतः प्रभूतान् गवाश्वादिधनविशेषान् दाः देहि। तथा स
हस्रिणः सहस्रसंख्योपेतान् पुत्रभृत्यादीन् दाः देहि ददाते श्छां दसे लुप्यं वाक्यमेदादनिघातः। अथैकीत्येवाजमन्तं दुरो न
द्वाराण्यपि न शब्दश्चार्थे अना ह धि अप ह पु प्रेरयेत्यर्थः। यद्वा द्वा रा णी व त त् प्रा ण पा या नि श द य ति। तं द र्थं द्या वा दृथिवी ब्रह्म
णा परिवृढेन कर्मणा प्राची प्रकृष्टां वा न अस्मदनुकूले कृधिकुरु स्वर्ण आदिसंयुक्ता यथा जगत् प्रकाशयति। तद्वत्। अ
क्रंदी संत्वा मुषसः उषः कालादिविद्युतुः विद्योतयति। उषः काले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यं॥ अथाष्टमी॥ स इधान उषसो रा म्या अ
नुस्वर्णं दीदद रुषेण जानुना॥ होत्राग्निरग्नेमनुषः स्वधरो राजो विज्ञामतिथिश्चारुरायवे इति॥ सोमं रा म्याः रमणा हे

श्रीः
॥३०४॥

नाः सुवीर्ये सामर्थ्ये मेतं यथा तथा अर्वा वा अरणं कुशलेनाश्वेन वा शङ्खा श्वार्ये ब्रह्मणा वा अन्तेन च त्वदन्तेन जानानस्मत्स-
मानेनेति चितयेम अतिक्रम्य ज्ञायेम हि कर्मणि कर्तृप्रत्ययः। यद्वा त्वदन्तेनाश्वेनैव सुवीर्ये चितयेम प्रकाशयेमतदर्थमस्मा-
कंपंच सुकृष्टिजनेषु निषादपंचमेषु चतुर्विधेषु उच्चा उच्चैः अतिप्रसूतं दुस्तरं अन्येन प्राप्तं घुसंधनं स्वर्णसूर्य इव अ-
धिकं शङ्खचीतदीप्यतां। अधीय यमनथोकावाः॥ ॥ अथैकादशी॥ सतो बोधिसहस्यप्रशंस्यो यस्मिन्नुजाता इषयंतस्तु-
रयः॥ यममेयज्ञमुपयंति वाजिनो नित्ये तोके दीर्घां संस्वेदमेव इति॥ ॥ हे अग्ने सहस्यशत्रूणां मणिप्रवतः बलप्रभवः प्रशं-
स्यः स्तुयस्व। नोऽस्मदीयं स्तोत्रादिकं बोधिवृद्ध्यस्व स इत्युक्तं कइत्याह। यस्मिन् नमोऽस्तु जाताः शोभनजननाः सूरयः स्तोतारः
नृत्विजः इषयंतगमयंति स्तोत्राणि किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं वाजिनो हविलेहणान्त्वं तो नित्ये तोके औरसे पुत्रे निमि-
त्तं भूते सति। यद्वा तस्मिन् यद्यादीप्यंते पुत्रगृहे यथा दीप्यंते तद्वत्स्वेदमेव स्वीयेया गृहे सवनीयादि स्थाने दीर्घां सं-
दीप्यमानं उपयंति हविः स्तोत्रादिना सावाधीत्येव न्वयः॥ ॥ अथ द्वादशी॥ उभया सो जात वेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने स्तु-

श्री
॥३०५॥

रयश्च शर्मणि॥ वस्वोरायः पुरुषं द्रस्य भयसः प्रजावतः स्वपयस्य शग्धि न इति॥ ॥ हे ज्ञात वेदः जातानां वेदितरमे स्तोतारः त्वं स्तु-
वंतः नृत्विजः सूरयो मेधाविनो यजमानाश्चेत्युभयासः उभये वं यं शर्मणि सत्वे निमित्तं भूते सति त्वत्संबंधिनः स्याम प्रवेम। य-
द्वा ते शर्मणि स्याम त्वंच नोऽस्माकं वस्वो निवासं हे तो वशिष्ठस्य रायोगवादि धनस्य पुरुषं द्रस्य अतिशयेनाद्वा त्वादकस्य व-
हुहिरण्योपेतस्य वा ऋयसः प्रभूतस्य प्रजावतो भूत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपयोस्य वा स्वपयस्य शोभनपुत्रस्य ईदृश-
पंधनं नोऽस्मभ्यं शग्धि देहि दातुं शक्नोम वसि॥ ॥ अथ त्रयोदशी॥ ये स्तोतारभ्य इति व्याख्याता॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे एकविंशो-
वर्गः॥ ॥ समिधो अग्निरित्येकादश च तृतीयं सूक्तं गार्हपत्यं त्रैलोक्यं समीजगयनुक्रमणि काद्यं शो न कानामिदं मा प्रीत्युक्तं। य-
त्समदस्यापि शुन कत्वा त्समिधो अग्निरिति शुन कानामिति हि सूत्रितं॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ समिधो अग्निर्निहितः दृयि व्याप्य
श्चिश्चानिद्रा विणान्यस्था त्वा॥ हे ता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वा अरहन्ति॥ ॥ दृयि व्यां वेदिलक्षणायां सामि-
धः सम्यग्दीप्तः एतन्तामकोऽग्निः निहितः स्थापितः स नृविश्वा नि सवाणि भुवना निभूतः जातः प्रत्यङ् अग्निमुखः स नृ अस्मात्

दि. मा. ५
॥ ३०६ ॥

तिष्ठति यथा सर्वे जनाः पश्यन्ति तथा ब्रह्मो भवदित्यर्थः ॥ किंच सोमि होता होमनिष्पादको देवानां माहाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः
पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवोद्योतमानः एवं महानुभावाग्निः अहन् यागयोग्यः सन् देवान् यजतु अत्र यष्ट्या निंदा
दीन् तथा पूजयतु ॥ अथ द्वितीया ॥ नराशंसः प्रति धामान्यं जंतिस्त्रोदिवः प्रति मङ्गा स्वर्चः ॥ घृतपुषामनसा हव्यमुदन्मू
र्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवानिति ॥ नराशंसः नरैर्विन्दुभिः शंसनाय एतन्नामकोग्निः स्वर्चः शोभनज्वालः सन् धामानि स्तु
नानि आ - अधिकरणानि ते जांसि प्रति प्रत्येकं सन्ना स्वमहिम्ना भञ्जन् व्यक्ती कुर्वन् ॥ त्रिस्त्रोदिवः द्योतमानां स्त्रीन् भूम्या
दिलोकांश्च प्रति प्रत्येकं सन् स्थित्या भूमिं प्रकाशनां तरि सं हे विः प्रापणेन तदेवमित्यभिप्रायः ॥ यद्वा लोकानां प्रत्येकं त्रिस्त्रोपे
तत्त्वात् ॥ त्रिस्त्रोदिव इत्यविरुद्धं ॥ त्रिस्त्रोदिवः पृथिवी स्ति स्व इत्यादि संचरणात् त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति ब्राह्मणा स्वतथा ह
तपुषा घृतं सिंचता मनसा हव्यं हविरुदन् क्रंदयन् सुस्वी कुर्वन् यज्ञस्य मूर्धनि मुखे होमसमये देवान् यष्ट्या न् समनक्तु
व्यक्ती करोतु तर्पयत्वित्यर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ इह तौ अग्ने मनसानो अहन् देवान्यक्षिमानुषात्सर्वो अद्य ॥ सह आ ब्रह्म

श्री
॥ ३०६ ॥

तुभ्यता उषसः अनु अनु लक्ष्य उधानः इध्यमानः दीपितः सन् अरुषेण रोचमानेन प्रातुना ते जस्य वर्णं अदित्य इव दीदेतु दीप
ते ॥ सोमि मनुषो मनुष्यस्य हेतुः होत्रादिभिः होत्रेति वाङ्महोमसाधनाभिः स्तुतिभिः स्तुयमानः ॥ स्वधरः शोभनयागोविशा प्र
जानां राजा राजमानः स्वामी आयवे मनुष्या य यजमानाय तदर्थं चारुः चरणशीलः अतिथिः अतिथि वस्तु ज्यो भवति ॥ अ
थ नवमी ॥ एवानो अग्ने अमृतेषु पूर्व्यधीषी पाय हृद्वेषु मानुषा ॥ दुहाना धेनुर्ब्रजनेषु कारवे त्मनाशतिनं पुरु रूपा मिष
णीति ॥ बृहद्वेषु प्रभृत धृतिषु अमृतेषु देवेषु मध्ये हे पूर्व्य पूर्वमाजिन्नाग्निर्वा मानुषा मनुष्याणां मध्ये नो स्मदीयाधीवृ
धिः स्तुतिः कर्म वा एव एवं पीषाय प्याययति ॥ यद्वा मनुष्या मनुष्यान् अस्मान् धीः त्वदीया बुधिः कर्म वा प्याययतु ॥ तथा त्वदी
याधी ब्रजनेषु यज्ञेषु कारयेत्तोत्रे दुहाना धेनुः दोग्धी धेनुरिव लुप्तो यमा मत तत्त्वेना आत्मने ब्रह्मणि एषणायां सयां शतिनं
अपरिमित संख्याकं पुरु रूपां गवाश्चादिरूपेण नाना रूपं धन समूहं दुहाना भवति ॥ अथ दशमी ॥ वयमग्ने अर्वता वा सुवी
र्यं ब्रह्मणा वाचितये माजनां अति ॥ अस्माकं द्युक्षमधि पंचकृष्टिष्वस्वर्णं शुश्रूचीत दुष्टरमिति ॥ हे अग्ने वयं यजमा

रुतांशार्धोअच्युतमिंद्रं नरोवर्हिषदं यजध्वमिति॥ ॥ हेअग्नेर्इहिलितोस्माभिः स्तुतः सन्नमनसास्मदनुरक्तेन देवानां योगबुधा
वाअर्हन्त्यागयोग्यः सन्नमानुष्याधोतुः पूर्वपार्विनास्मदर्थमद्यास्मिन्नदिने देवान् यष्टव्या नियमितं मे यजसितादृशाय ह्य
त्वमावाह आकारय कान् मरुतान् शश्वो गणं अच्युतमक्षीणमिंद्रं अविनाशीं प्रतमिंद्रमपि बुधो मरुद्वलोपेतमिंद्रं अनंत
रहे नरो नेतार इति जो बर्हिषि सीदंतं तमिंद्रं यजध्वं॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ देवबर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्य॥
घृतेनाक्तं वसवः सीदते दं विष्टे देवा आदित्या यज्ञिया स इति॥ ॥ हे बर्हिः देव एतदग्निमानिन्नमेव वर्धमानं सुवीरं शोभनवीर
संपादकं सुभरं सुपूणं स्तीर्णं अस्मदीये रूतिभिः आस्तुतं प्रवकि मथं राये धनाय अस्यां वेदी वेद्यो सुसम्यार्थे प्रगृह्य संजा
संहिता या यणादेश्चुं दसः॥ घृतेनाक्तमिंद्रं स्निग्धबर्हिः सीदत के हे वसवः एतन्नामकाः हे विश्वे सर्वे देवाः हे आदित्याः हे
यज्ञिया सोयज्ञा हास्तेषु यमिंद्रं बर्हिर्निषीदत अस्मिन् बर्हिषि सीदतेत्यर्थः॥ ॥ अथ पंचमी॥ विप्रयंता सुर्विया हूयमाना
द्वारो देवीः सुप्रार्थणा नमोभिः॥ व्यचस्वतो विप्रयंता मजुर्यो वणं पुनो नायशंसु वीरमिति॥ ॥ द्वारो देवीः अग्नेर्द्वी

द्वि. भा. ५
॥३०७॥

राप्तिमा निन्यो देव्यो विविच्य श्रव्य विवृता विधाना भवन्तु कीदृश्य स्ताः उर्वियाः उर्व्याः महत्याः नमोऽपिः नमस्काराः तेः स्तोत्रैः
हूयमानाः सुप्रायणाः सुसुप्रकर्षणं तव्या ईदृश्या देवा विप्रयंतां व्यचस्वतीः व्यासिमयेः अजुयाः अजुयाः अहिंस्याः अ
जनना वा सुवीरं शोभन पुत्राश्च ये तं यशसं यशो युक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपविशेषं पुनानाः यजमानाय शोधयिष्यः संयादयि
व्यो देव्यो विप्रयंतां विशेषेण प्रख्याता भवन्तु ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेवाविशोवर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ साधुपांसि सनतान उक्षि
ते उषासान्ता वय्ये वरपिवते ॥ तंतुं तंतं संवयंती संवयंती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पयस्वतीति ॥ साधुसाधु निनोस्म
दीयानि उषासि कर्माणि उद्देश्य सनता सनातनेन अविच्छिन्न प्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिना उक्षिते पूजिते यद्वा पुरारवाची वि
प्रत्ययतः सनच्छहोस्ति ॥ तस्य प्रथमाद्यवनस्याकारः सनातनेनित्य इत्यर्थः ॥ अस्मिन् पक्षे उक्षिपे फलस्य सेवयिष्यो कर्त
रिनिष्ठा उषासान्ता होरावेदेव यत्सेवय्या इव वने कुशले इव वरपिवते शब्दिते स्वते परस्परं गच्छं यो वा तंतुः तंतं स्थानी
यं यज्ञावयवं संवयंती सम्यक् विव्रं सह वा वयं त्यो उत्सादयिष्यौ सम्यक् प्रवृत्तिके परास्परानुकूले ॥ किमयं संवदंती यज्ञ

श्री
॥३०७॥

श्वानित्वा नित्यस्यासातादशीसर्वविषयगताकाउतदुभयविशेषणं तिस्रो देवीः एतास्तिस्त्रो देव्यः स्वधया अस्मद्वत्तद्विषा
 निमित्तेनेदं बर्हि यज्ञं अष्टिद्रं यथा तथा पातु ॥ पिशंगरूप इति त्वाष्ट्रपशोः पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुमरो वयोधाः
 प्रथमभागं यज्ञसंबन्धो धामिति सूत्रितत्वात् पाठस्तु ॥ अथ नवमी ॥ पिशंगरूपः सुमरो वयोधाः अष्टी वीरो जायते देवका
 मः प्रजां त्वष्टा विष्यतु नाभि मस्मै अथा देवानां मध्ये तु पाय इति ॥ पिशंगरूपः सुवर्णवर्णः नाना रूपो त्वा सुमरः शोभन
 यज्ञः शोभनमर रणो वा वयोधाः वयसो न्नस्य धारयिता दाता अष्टी क्षिप्रगुण वीरो विविध परि यिता देव कामः देवा काम्यं
 ते येन तादृशः पुत्रो जायते जायता मुसद्यतां त्वष्टुरनुग्रहात् स च त्वष्टा एतन्नाम को देवो स्मै स्मभ्यं नाभिकुलस्य बंधिकां
 प्रजां पुत्रादि रूपं विष्यतु मुंचतु वितरति यर्थः अथ अपि च देवानां संबन्धि पाथो न्नमप्यस्माने तु गच्छतु अपः क्रियया पां सर्व
 ध्यते गच्छति यर्थः ॥ अथ दशमी ॥ वनस्पति रवस्तृजन्म पश्चादग्निर्हविः सूदयाति प्रधीमिः ॥ त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानं देव दे
 व्यः शमितो प हव्यमिति ॥ वनस्पतिः यूपाभिमानि एतन्नाम कोग्निः अबस्तृजन्म अस्मदीय कर्मानुजानन्तु पास्मत्स

श्री
 ॥३०८॥

मी पे स्यात् ततिष्ठतु अग्निः पाका धारो ग्निश्च हविः पशून् पंधीभिः कर्मभिः विशेषैः पाकसाधनेः प्रकर्षणं सूदयाति स्वारयाति अपा
 कादि राहित्येन हविः पचतीत्यर्थः किंच देव्यो देव संबन्धी आहुत्यधिकरणं ततो मिः शमिता हविषः संस्कृत्य द्वा देव्यः शमिता एतन्ना
 मकोग्निः अग्निर्वै देवानां शमिते ती श्रूयति त्रिधा विप्रकारं उपस्तरणं वेदनाभिधारणैः समक्तं सायकं सितं हव्यं हविः प्रजानन्
 विनयन् प्रकाराभिज्ञः सन् देवेभ्यः उपनयतु समीपं प्रापयतु ॥ अथैकादशी ॥ घृतं मिमिक्षे घृतमस्य येति घृतं त्रितो घृतं च
 स्य धाम ॥ अनुषधमा बहमादयस्व स्वाहा कृतं वषमवसि हव्यमिति ॥ अस्या घृतमाज्यं मिमिक्षे अग्निं वामियो तोस्य घृतं यो
 निः कारणं उत्पन्नो तैपि घृतं श्रितः आश्रितः अस्याग्ने घृतमेव तेजः घृतेन हव्यं दीप्यते इदानीं संबोध्योच्यते हे अग्ने वषमप
 लस्य वषितं त्वं अनुषधं प्रतिहविः सर्वेषु पिह विष्णु दीयमानेषु आवह देवान् आहुयता न्मादयस्व प्रीणयस्व स्वाहा कृतं स्वा
 हाकारेण दत्तं वषि बहः ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेत्रनयो विंशो वर्गः ॥ हुवेव इति नववंचतुर्थं सूक्तं मार्गिकः सोमाहुतिनाम
 कऋषिः अग्निदेवता त्रिष्टुपुच्छं दः हुवेन वसोमाहुतिर्मागिबो हेत्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयोस्तेष्टुमश्नुदसीदंस्तु

वितं बाहुवे वहुवे वः सुद्योत्मानं निहोता होतृषदेने विदने इति स्तुते इति ॥ तत्र प्रथमा ॥ हुवे वः सुद्योत्मानं सुहृत्किं विशामग्निमति
यिं सुप्रयसं ॥ मित्र इव यो दिधिषायो महेव आदेवे जने जातवेदा इति ॥ देयजमानो येषु अर्थं अग्निं हुवे आहूयामि कीदृशं तं सुद्यो
त्मानं सुहृत्किं सुवर्जितं पापैः शोभनस्तुतिं विशां यजमानानां अतिथिं अतिथि वत्सदा पूज्यं सुप्रयसं शोभनं हविले सपानं किंच जा
तवेदाः जातानां वेदिता यो देवो अग्निं मित्र इव सस्वे आदित्य इव दिधिषायः धारयिता मृतमवति कुत्रेति उच्यते आदेवे देव पर्यं ते जने म
नुष्यप्रभृति देव पर्यं तेषां धारको मरुदित्यर्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ इमं विधं तो अपां सधस्ते हितादधुर्गवो विस्वा आयोः ॥ एष वि
श्वान्यभ्यस्तु ममादेवानां मग्निररति जीराश्व इति ॥ इमं मग्निं विधे तः परिचरं तो मगवो मत्स्यं म हर्षयः ॥ अपां सधस्ते सहस्त्वानमं
तरिषे आयो मे नुष्यस्य यजमानस्य स्वभूता सुविष्म प्रजास्तुति स्मृतेषां मध्ये च हितादयोः स्त्वनये स्तानयः तायमानं छांदसं सूपस्य
द्वादिता द्वित्वेन वेद्यतात्मनांतरिक्षं यागार्थं त्विष्वक्वादधुः आधारयन् दधाते त्रिद्विपुं एषो मग्निर्ममा अत्यर्थं विधानि मृतजातान्य
स्मद्विरोधान्यभ्यस्तु अतिमवतु सदीदृशः देवानां मग्निररति जीराश्वः तेषां मध्ये शीघ्रं अरण्यं शीघ्रो वास्मद्यां प्रतिजीराश्वः ॥ अथ तृतीया

स्यानुष्ठीयमाने स्या पाशा नृपं निर्मातुमिति शेषः ॥ यज्ञं निवर्तयितुं तदवयवान्क्रमेणानुष्ठापयित्वा विसर्गः ॥ आरात्रा प्र्याहिय
जस्यास्तम्यंते सुद्युधे सुद्यु फलस्यादोग्ध्यो पयस्वती उदकवत्यो अहोरात्रा प्र्याजलहृष्टि जायते एवं महानुभावे अहोरात्रे
देवते अस्मद्यनिवेदतामिदं ॥ अथ सप्तमी ॥ देव्या होतारा प्रथमा विदुहर चतुयस्तः समचावयुहरा ॥ देवान्यजंता वतुथा
समंजतो नाभा एयि व्या अधि सानुषु विधिति ॥ देव्या दिवि मवा दिव्यो म्निः तस्मा दिव्या दग्ने जातो होतारा आहूता रौ देवानां
होमनिष्पादको बाग्नी पार्थिव्यं बांतरिक्ष्यो प्रथमयष्ट्यो विदुहरा विदुतमौ वपुष्टरा प्रहृष्टवपुषो देवा वचासं वेणुजु
अविकलं यथा तथा सम्यक् यस्तः चतुथा तत्त्वदतो तत्र तत्र काले देवान्यष्ट्या न्ययजंतु पूजयंतु तो देवो एयि व्या नाभानाभो
उत्तरवेद्यां अधि उपरि रत्नेषु सानुषु समुद्रितेषु प्रदे शेषु गार्हपत्यादिषु समंजतः समक्तः ॥ अंजेलं द्युतागमः ॥ अथाष्टमी ॥
सरस्वती साधयंती धियन्त इला देवी मारती विश्वमूर्तिः ॥ तिस्वो देवीः स्वधया बहिरेदमछिद्रं पातु शरणं निषद्येति ॥
नोस्मदीयां धियं बुधियो गवासाधयंतीति ॥ वर्तयती सरस्वती एतन्तामिकेयं देवी तथा इला देवी मारती च विश्वमूर्तिः वि

अग्निं देवा सोमानुषीषु विष्णुं प्रियं धः क्षेप्यं तो न मित्रं ॥ सदीदय दुःशती रूम्पा आदक्षायो यो दास्व ते दम अति ॥ देवा सो देवा क्षेप्यं तः स्वर्गं प्र
तिगच्छं तः संतः पूर्वं मानुषीषु मनुष्यं सर्वं धिनीषु विष्णुं प्रजासु प्रियं देवानां प्रीणयितारं मग्निं धुः अधुः स्थापितं तः तत्र हस्तांतः क्षेप्यं तो मित्रं नरा
यं प्रतिगच्छं तो नरा मित्रं प्रियं सखायं स्वर्गं हरक्षायं स्थापयंति तद्वत् त्रय एव देवैः स्थापितो यो ग्निर्दास्व ते ह विदं तव ते यजमानाय तदयं दे मे तदीये
यागं गृहे आजाहितः स्थापितः दक्षायः समर्धयिता दाता वा सोमिः उशतीः कामयमानाः (उम्याः शित्रीः सर्वो सुरा विषु आदीदय तदीय ते सर्वतः
सर्वरात्रिं रादीपयति वा ॥ अथ चतुर्थी ॥ अस्य रणवास्वस्येव पुष्टिः संहृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ॥ वियो मरिचयेषधीषु जिह्वा मयो नरयो दे
धवीति वारानिति ॥ अस्याग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धिः रणवारमणीया शब्दयुक्ता वा तत्र हस्तांतः स्वस्य पुष्टिरिव यथा लोकस्वकीया पुष्टिः स्वस्मै
रमणीया भवति तद्वत् त्रयदास्याग्नेः संबंधिनी पुष्टिः यजमानविषयार्णवास्वस्याग्नेः पुष्टिर्यथार्णवा तद्वत् किंच हियानस्य समृद्धिं गच्छं तो
व्याप्तुवतो धक्षोः काष्ठान्द्विधिक्षोः दग्धुमिच्छोरस्याग्नेः संहृष्टिः संदर्शना विमोपि रणवायाग्निरौषधीषु काष्ठेषु जिह्वा ज्वालां जायै क्वच
नं ज्वालां विमरिचत् अयं विहरति कं पयतीत्यर्थः ॥ हरतेयं लुदुः गंतत्वेन दाधतं दिषु निपातिता लोडयता गमः ॥ यद्योगादनिघातः तत्र हस्तांतः

द्वि-भा-४
११३१०॥

रथ्योरथाहोत्या नवाजीयथा वाराण दश वारणां साधना न्वासा न्दो धवीतिकं पयति तद्वत् योमिज्वालाः कं पयति अस्याग्नेः पुष्टारणेव
ति ॥ अथ पंचमी ॥ अयन्ते अत्र वनदः पनंतो शिगयो नामिमीतवर्णं ॥ सचित्रेण चिकित्ते रं सुभासा जुजुवां यो मुद्रायुवाभूदिति ॥
येतो अस्यात्वं महत्वं मम संबन्धि नो वनदः वनंतः सं प्रक्तारः यद्वा वनदः प्रशं प्रशब्दं तस्तोतारः अवशयो मशार्थवा चीतसूवा न्नदः किं प्रअ
य्यो रित्यकारलोपः आपनंत समंतात्कृतं तिस्रो मिरु शिगयो स्मदीयं रूपं कामयमाने स्य रत्विगयो वर्णं स्वहं चपं नामिमीतज्ञा ह्यश्वं
निर्मिमीते वसवरं सुरमणी वेष्ट्यादिह विषु निमित्तेषु चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिना वर्णयादीया चिकित्ते विज्ञायते किंच योनिः जुजुवा
नूजीर्णः सनूज्वालो पशमे स एव मुद्रः पुनः पुनः आयुवा सर्वतो मिश्रयिता तरुणो वा अभूत् आभूवति पुनराज्यादिसंयोगात् ॥ इति
द्वितीयस्य पंचमे चतुर्विंशो वगः ॥ अथ षष्ठी ॥ आयो वना तात्वा णो न प्राति वर्णपथारथ्ये वस्वानीत् ॥ कृष्णा धात पूरपवश्चिकेत्यौ रि
व स्मयमानो न भोषिरिति ॥ योमिर्वनावनानि वक्षससूतान् तत्पितृवत्त्व रमाण इत्यर्थः ॥ आपाति आपासयति दहतीत्यर्थः यद्वा वना
वने आपाति किंच वाण उदकमिव यथा प्रवणे न मार्गेण गच्छति तद्वत् किंच कृष्णा धा कृष्णवर्त्मान् पुस्ता पकः रणे वा रमणीयः एवं भूतः

मिः

श्रीः
११३१०॥

तृतीयसबनेयदा प्रातरनुवाकसंबंधिना आग्नेयोषस्याश्चिनानां मध्ये अन्यतमे तृतीये क्रतो मन्ममननीयं स्तोत्रं शंसि अशंसि
 शस्यते स्माप्तिः ॥ हे अग्ने त्वं चास्मै अस्मभ्यं संयद्दीरं संयाता वीरायस्मिन् तादृशं ब्रह्मं तं महांतं दमंतं शब्दवंतं कीर्त्तिमंतं वाजमुक्तलक्ष
 णमन्नेस्वपयं रयिं दा देहि ॥ ॥ अभिनवमी ॥ त्वया यथा गृह्णस्य मदा सो अग्ने गुहा वचं त उपरां अभिष्यः ॥ सुवीरा सो अभिमातिषाहः स्म
 त्सूरिभ्यो गृणते तद्वयोधा इति ॥ ॥ हे अग्ने त्वया रक्षकेण वचं तः गृह्णस्य मदा सो गृह्णस्य मदा क्रपयः आत्मनि परोक्षेण वचं तं यथा गुहा गुहायां
 वर्तमानान् उपरान् उपरे अधिकत्वेन वर्तमानान् न्यायने तिस्र्यः ॥ अभिमा वयुः तथा कुर्वित्यर्थः ॥ कीदृशः सुवीरा सः शोभनपुत्र
 द्युपेताः अभिमाति सहः वैरिणां पापादीनां सोदारः किंच स्तूरिभ्यो मेधा विभ्यो यजमानेभ्यः गृणते व्यस्येनेकवचनं शब्दयुगः स्तोत्र
 भ्यः यद्वा स्तूरिभ्यो यजमानेभ्यः गृणते स्तोत्रं च स्मत्सुमत् अतिप्रभूतं तत्तादृशं प्रसिद्धं वयोधाः देहि ॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमो
 पंचविंशो वर्गः ॥ ॥ होताजनिष्टेत्यष्टवर्षं पंचमं सूक्तं सोमादुतेराषं आग्नेयमानुषं होताष्टवर्षं मृगमिषं नृपमिषं नृक्रांतं प्रातर
 नुवाकाश्चिनश्च योराग्नेये क्रता वस्य विनियोगः ॥ सूत्रितं च आग्नेयो होताजनिष्टेति चतुर्विंशो हन्यपीदमेवाज्यं चतुर्विंशो होता

श्रीः
 ॥३१॥

जनिष्टेत्याज्यमिति आग्निपूविको द्वितीये हनीदमेवाज्यं द्वितीयस्य चतुर्विंशो नाज्यमिति द्विष्टत्वात् ॥ तत्र प्रथमा होताजनि
 ष्टचेतनः पिता पितृभ्य उतये ॥ प्रयक्षं जेत्यं वसुधा केम वाजिनो यममिति ॥ होता होमनिष्पादकः चेतनः चेतयिता स्मरनुष्ठित
 स्य पिता पालको स्मृजस्य ईदृशो गिर्जनिष्ट उत सन्तः किमर्थं पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः वक्ष्यर्थे चतुर्थी ते वा मृतये रक्षणा
 यच्च वयं च वाजिनः हविलेक्षणा न्तवंतः संतः प्रयक्षं प्रकर्षण पूज्यं जन्यं जेत्यं यमं यमेतव्यं वसुधनं शकेम शक्ता मृयास्मलक्ष्मि
 ति शेषः ॥ यद्वा वाजिनो न्नस्य यमं यमनं कर्तुं शकेम प्रयक्षं जेत्यं वसुधनं मित्कपायनं उक्तलक्षणं धनमिव तत्र यथो वरोक्षं शक्नोमस्त
 द्वात् ॥ अथ द्वितीया ॥ आयस्मिन् सस्य रश्मयस्तता यजस्य नेतरि ॥ मनुष्यदेव्या मष्टमं पोता विश्वं तदित्वतीति ॥ ॥ यजस्य नेतरियाग
 स्य निर्वहिके यस्मिन् सस्य रश्मयः सस्य संख्याकारश्चि वद्धा सा होत्रका आतताः स्वस्य कर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवन्ति सपोता पा
 चको देवानां पोत्राख्या च त्रिगुणो वाग्निर्मनुष्यमनुष्ययोर्न वतुदेव्यं देवो यज्ञात्त्वसंबंधि अष्टममष्टमत्विक् संबंधित द्विश्वं कर्तव्यं ज
 तं सस्य होत्रैः सह स्वमष्टमः स नृद्वन्वति व्याप्तोति यद्वा तदित्यस्य लिंगं व्यस्यः सपोतेति संबंधः सस्य होत्रकैः सहाष्टमो मृत्वात

दि. भा. ५
॥३१२॥

द्वयसंनिवर्तनीत्यर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ दधन्वेवायदीमनुवोचुस्माणि वेरुतत् ॥ परिविश्वानिका व्यानेमिश्चक्रमिवाभवत् इति ॥ पूर्वस्मि
न्मंत्रो होत्रादिवत् अयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्तं ॥ अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह ॥ वा अथ वा ईमे तं यज्ञं अनुलक्ष्य
कृत्य यत्तत्तद्विरादिकं दधन्वे धारयन् धस्वादिरूपः ॥ यानि ब्रह्माणि शस्वादीनि अनुवोचत् ॥ अनुव्यक्ति होरावादिरूपः ॥ अत्र वा त्विमे
तद्योज्यं तत्तत्सर्वं वेरुस्वस्वैकामप्येते जानाति ॥ शशस्वयमनुवातुं अयमग्निर्विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कवयो मेधाविनो नृत्वि
जस्वत्संबंधीनि कर्माणि पर्यभवत् ॥ परि प्रवति स्वायत्तानि करोति व्याप्नोतीत्यर्थः ॥ व्याप्नोदृष्टो तः ॥ नेमिर्वर्हि वेष्टन वलयः चक्रं रथंगं
यथा काव्या नव्या तद्वत् ॥ अथ चतुर्थी ॥ साकं हि शुचिना शुचिः प्रशस्ता क्रतुना जनि ॥ विद्वां अस्य वता ध्रुवावया इवानुरोह त इति ॥
शुचिः स्वयं शोधकः प्रशस्ता देवानां एतन्नाम कर्तृत्विक् प्रशंसिते वो यज्ञविज्ञानां शुचिना क्रतुना शोधकेनाग्निहोत्रादिकर्मणा साकं
हि संहि वाजनि उल्लेखे जातमात्र एव शधः सर्वस्य प्रशस्ता ॥ वसन्तग्निहोत्रादिनिर्वाहो भवदित्यर्थः ॥ अस्याग्नेर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायी
निताव्रतानि कर्माणि विद्वान्जानन्नयजमानो वया इव विस्तृताः शशस्वा इवानुरोहा तत्क्रमेणानुतिष्ठति ॥ अथ पंचमी ॥ ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः स

श्री
व ॥३१२॥

नृचिकेतजायते प्रकाशित इत्यर्थः ॥ कइवूनमोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानो घौरिव घृते कइवस यथानमोभिरंतरिक्षप्रदेशः विशेषः स्म
यमानः शोभमानो घौराद्युवनीलवर्णांतरिक्षवायोरित्येयथा जायते तद्वत्स्वसंचारेण कृष्णी मृते मार्गे जायेते प्रकाशयत इत्यर्थः ॥ अथ
सप्तमी ॥ सयो व्यस्थादग्निदक्षदुर्वी पशून्नेति स्वयुरगोपाः ॥ अग्निः शोचिष्मा अतस्तान्पुष्पव्यथिरस्वदयन्नमृतेति ॥ योमिर्व्यंते स्थो वि
विधं तिष्ठति व्याप्नोति विश्वं यथा योमि रूवीं विस्तृतां पृथ्वीं सर्वं पशुः अग्निदक्षत् आग्निमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ॥ उमे अपि यच्छब्दो
गो न्तनिहन्येत सोमिः पशुर्न पशुरिव यथा जातः पशुः स्वच्छंदतः चरति तथा स्वपुः तथा स्वयमेव गच्छन् अगोपाः गोपनी रहितनिया
मकवर्जित इत्यर्थः ॥ एति गच्छति किं कुर्वन् शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्टव्यथिः कृष्टवर्णः प्रासाग्राव्यथा कराः कंदकादयो येन तादृशः स
न्न भूमि अयधिक अस्वदयन्न आसादयती वृक्षमता नृसान् असात निसंततानि नीरसानिवसगुल्मादीनि उक्षन् दहन्नेति ॥
अथाष्टमी ॥ नूते पूर्वस्यावृत्तो अधीतो तृतीये विदथे मन्मशंसि ॥ अस्मे अमे संयद्दीरं हृदं तं क्षमंतं वा जं स्वयं रयिं दा इति ॥ हे अग्ने ते
तव संबंधिनः पूर्वस्य पूर्वायागसमये कृतस्यावासाभिमततर्पणास्य अधीतो स्मरणे सति ॥ अतस्त्वया अद्यापि तृतीये विदथे यागे

चंतधेनवः॥ कुबितिस्तस्य आवरंस्वसारोयाद्वंद्ययुरिति॥ ॥ याः वह्यमाणलक्षणया अंगुल्यः इदमनुष्ठीयमानं कर्म ययुः प्राप्नुवंति अनु
ष्ठितं ताः आयुवः गंयः व्यासाधेनवः प्रीणयिज्यः स्वसारः स्वयंसारिण्यांगुलयो नेष्टुः हविर्याचितुः सप्तयितुः पोषयितुः सतुर्वस्याग्नेः यदेत
न्नाम कचत्विष्टूपस्यतिस्तस्यो लोकत्रयवर्तिष्टुतिस्त्योवेरमधिकं वर्णं वर्णनीयं रूपं यदातिस्तस्योपि श्रुतिस्त्यो धिकां यदाषष्ठ्यर्थे चतुर्थेति
स्तस्य आगाहेपुत्यादिमूर्तीनामपि वरवर्णं कुवित्बहु चत्विजः सचंते परिचरंति॥ ॥ अथ षष्ठी॥ यदि मातुरुपस्वसा हृतं भरं त्यस्तित॥ ता
सामधुर्युरागतौ यवो विष्टीवमोदतइति॥ ॥ यदि यदीमातुः सर्वस्य निर्मातुर्भूम्याः वेदिलक्षणायाः स्वसास्वरस्थानीया जुहुर्घृतं भरं
तीसती उपास्वित उपतिष्ठेदग्निं एकवचनमविवक्षितं जुष्टपञ्चध्रुवाः हृतं भरं त्यः तिष्ठंतीत्यर्थः॥ तदा तासां जुहादीनां आगतौ यागाय
प्राप्तौ सत्यामधुर्युः॥ एतन्नाम कचत्विष्टूपः अधरकामयमानो वा अग्निः॥ मोदते द्रव्येति यवो वृष्टीव वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत्॥ ॥ अथ स
प्तमी॥ स्वः स्वायधायसे कणुतास्तत्विष्ट्वियं॥ स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमारिमावयमिति॥ ॥ अथ मग्निः स्वस्वायमेव स्वायस्वकीयावधा
यसे कर्मणे हविषां धारणा यवाः कचत्विष्टुः होतो जनिष्ट्व्यौ दिनोक्तलक्षणो होतृपोतृ प्रज्ञास्तो धर्मूफः॥ चत्विजं आर्त्विज्यं भावप्रधानाय

द्वि. भा. ९
॥३९३॥

निर्देशः॥ हे च त्विष्टू पः सन्नृत्विजं मानुषमार्त्विज्यं कृणुतां करोतु वयं च तदनुग्रहान् आदन्तरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदा अयं यागम
पि अरं असमयं वने मसं भजे महिररिमदं महिच हविः॥ यद्वा स्तोमं वने मयज्ञयोग्यं हविररिम॥ ॥ यथा विद्वां अरं करद्विष्टो भ्यो य
जतेभ्यः॥ अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं च कृमावयमिति॥ ॥ हे अग्ने विद्वान् त्वन्महातया भिजः॥ प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विष्टो भ्यो यजते
भ्यः॥ अपरं पर्यासं करतु कुर्यात् तत्तथा त्वमनुग्रहाणेत्यर्थः॥ वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं च कृमकुर्महे यागस्त्वे अपि अपिरे वार्यते वैवत्
स्तीत्यर्थः॥ तमेव तस्मात् त्वं सर्वदेवाय यागं तत्तद्विष्टू पः सन्नृत्विजं त्वीत्यर्थः॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमेषां द्विष्टो वगः॥ ॥ इमां मइत्यष्ट
र्वं षष्ठं सूक्तं सोमा दुस्यार्षमाग्नेयं गायत्रं॥ इमां मे गायात्रं हीयन्तु कांतं प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्वयोगायत्रं छंदस्यास्य विनियोगश्च वि
तं च॥ इमां मे अग्ने समिधमिति तु सामिधेन्य इति॥ तत्र प्रथमा॥ इमां मे अग्ने समिधमिमां मुपसदं वनेः॥ इमा उषुश्रुधी गिरे इति॥ ॥
हे अग्ने मे मदीयामिमां अधायमानां समिधमिमां मुपसदं उपसदनसादनामाहुतिमुपसद्यागे क्रियमाणं वा वनेऽसं भजेथाः॥ तथेमा
उद्मा अपि गिरः स्तुतीः सुसुष्टुश्रुधिकृणु॥ ॥ अथ द्वितीया॥ अया ते अग्ने विधेमो जे न पादश्रमिहे॥ एनास्ते न सुजातेति॥ ॥ हे अग्ने

श्री
॥३९३॥

नोगिरा॥यजिष्ठहोतरागहीति॥॥हेयविष्णुयुवतमहत्तदेवानांयज्ञादिस्तुयकयजिष्ठअ तेशयेनयष्टयहोतःदेवानामाह तोरमे-
नोगिराअस्मदीयेयास्तुयाईळानांयपूजयित्रेअवस्यवेस्वरमिच्छतिमदयंआगहिआगच्छ॥॥अथसप्तमी॥॥अंतर्ह्यमदयं
सेविद्वान्जन्मोभयाकवे॥इतोजन्येवमिच्छति॥॥हेकवेमेधाविनमेअंतर्जनानांहृदायईयसेहिगच्छति॥जनोसिवाहिःसमेगादयं
चिकित्वांतरीयसइत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः॥हीहशस्त्रंउभयाउभयविधानिजन्मानियष्टुणांयजमानानांयष्टयानांदेवानां
संबंधानिविद्वान्जानन्सन्ईयसइतिसंबंधः॥तत्रहृष्टांतःजन्ये॥ज्ञानेभ्योहितःमित्रोविशेषेणामिविभ्योहिदुतइवयथाप्र-
जानांचित्तवृत्तिज्ञानायराज्ञांप्रेरितः॥तासामंतोजानातितद्वत्तमयस्माकंअंतरीयसइत्यर्थः॥॥अथाष्टमी॥सविद्वोआचपिप्रियो
पक्षिविकित्वानुषकु॥आचास्मिंस्तसिबर्हिषिति॥॥हेअग्नेसत्वंविद्वान्विशेषाभिज्ञःसन्आचपिप्रयःसर्वतोस्मान्पूजयच-
क्रामेः॥हेचिकित्वाचेतनावत्॥आनुषकुअनुक्रमेणयक्षि॥यज्ञदेवान्॥आसस्मि॥अस्मादद्यासिस्तीर्णेवर्हिषि॥॥इतिद्वितीयस्यपंच-
मेसप्तविंशोवर्गः॥॥श्रेष्ठंयविष्टेतिषळर्वंसप्तमंस्वत्तंसोमादुर्गार्षमाग्नेयंगायत्रंप्रातरनुवाक्याश्चिनश्चयोगायत्रंछंदस्यस्यविनि

श्री
॥३१॥

योगःपूर्वसूक्तएवोक्तः॥आवणीकर्माण्याद्याविनियुक्तासेषास्तुतेप्रथमा॥॥श्रेष्ठंयविष्णुपारताग्नेयमंतमाप्तर॥वसोपुरुस्पृहंरयिं॥॥
हेअग्नेयविष्णुयुवतमहेपारतपारताहृत्विजः॥तेषांसंबंधीपारतः॥तेअध्वर्यादिभिःमथनहविःस्तोत्रादिनाव्याप्रियमाणत्वात्॥ताह-
रोदेवसोवासकव्याप्तवाएवंरूपमग्नेश्रेष्ठंअतिप्रशस्यंयुक्तंदीप्तिमंतंपुरुस्पृहं ब्रह्मसिरयिभिःस्पृहणीयंरयिंआप्तरआह॥॥अथ
द्वितीया॥मानोअरातिरीडातदेवस्यमर्त्यस्यचा॥पर्वितस्याउतत्विषइति॥॥हेअग्नेत्वदनुग्रहात्तुनोस्मानरातिःअदानंशत्रुत्वंयदाछंद-
सःरातिशब्दःशत्रुवाची॥स्त्वीलिंगोभवति॥अवाताशत्रुःमाईशतपराप्रवितुंशक्तोमाप्नुतविषयीकुर्यात्॥अरातिर्विशेष्यते॥देवस्यचमस्य
स्यच॥संबंधिनीतेःकारितोअपिचतस्योभयविधायाःविद्विषःअस्मदरातेःपर्विपूरय॥॥अथतृतीया॥विश्वाउतत्वयावयंधाराउद-
न्याइव॥अतिगाहेमहिद्विषइति॥॥उतअपिचहेअग्नेवयंत्वदनुग्रहात्विष्वादिषःसर्वानपिदेष्टुन्उदन्वाधाराइवउदसंबंधिनीधास-
असस्तुतीरिवत्सनाआत्मनैवअन्यतिरपेक्षणातिगाहेमहिअतिक्रम्यगच्छेम॥॥अथचतुर्थी॥शुचिःपावकवंधोमेवहृदिरोचसो
त्वंहृतेमिराडुतइति॥॥हेपावकशोधकाग्नेइवचिःशुधोवयःशुधोबंधःनमस्कार्यःसमवृहतेमहत्अत्यधिकंविरोचसेविविधं

दि. भा. ५
॥३१५॥

दीप्यसेयतस्त्वं घृतेभिः घृतैराहुतः समं तावत्सिक्तः अतो विरोचसे ॥ अथ पंचमी ॥ त्वन्तो अस्मिभारता मे वशा मिरुक्षामि ॥ अ
ष्टापदी मिराहुत इति ॥ हे भारत च विजां पुत्रस्थानीया मे नो स्मदीयः त्वं वशा मिरुक्षामि ॥ संध्यो मिरुक्षामि ॥ उक्षामि ॥ सकृमि ॥ बलीवेदः अष्टापदीति
गीर्षीणी मिराहुत अज्ञा धितो मिरा ॥ अथ षष्ठी ॥ इक्षुः सर्पिरास्तुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः ॥ सहसस्पु पुत्रो अद्भुत इति ॥ इक्षुः समिद्ध
पान्नः सर्पिरास्तुतिः सर्पिरास्तुत्यतेय स्मिता दशः प्रत्नः पुरातनः होता होमनिष्पादकः वरेण्यो वरणीयः सहसस्पुत्रः सहसो बल
स्य पुत्रस्थानीयः बलेनोत्पन्नत्वात् अद्भुतः आश्चर्यं प्रुतो रमणीय इत्यर्थः ॥ एवं महानुभावाग्निः मामनुजानात्विष्यर्थः ॥ इति द्विती
यस्य पंचमे अष्टाविंशो वर्गः ॥ वाजयन्ति वेति षष्ठ्येवमष्टमं स्तुतं सोमाहुतेर्हृद्वा नुवृत्तस्या भावान्मंडल इष्टा गृत्सु मदऋषिः अ
ग्निदेवता हि इष्टा ह्ययत्री छंदः अंशानुष्टुप् ॥ वाजयन्ति वनरथान्यागां अग्नेरुपस्तुहि ॥ यज्ञस्तमस्य मीलुष इति ॥ हे अंतरात्मन नु
क्षिप्रं अग्ने योगान्वा न उपस्तुहि कीदृशस्याग्नेः यज्ञस्तमस्य प्रवृद्धयज्ञः मत्वाथ लिप्यते ॥ मीलुषः सेतुफलस्य ईदृशस्य योगात्
स्तुतिर्होतारिते संबोध्य ॥ स्तुतो दद्यात् ॥ वाजयन्ति वनरथान्यागां अग्नेरुपस्तुहि ॥ यज्ञस्तमस्य प्रवृद्धयज्ञः मत्वाथ लिप्यते ॥ मीलुषः सेतुफलस्य ईदृशस्य योगात्
स्तुतिर्होतारिते संबोध्य ॥ स्तुतो दद्यात् ॥ वाजयन्ति वनरथान्यागां अग्नेरुपस्तुहि ॥ यज्ञस्तमस्य प्रवृद्धयज्ञः मत्वाथ लिप्यते ॥ मीलुषः सेतुफलस्य ईदृशस्य योगात्

श्री
॥३१५॥

तेत्वां अया अनया आहुत्या विधेम परिवरे मरुजे निपात बलस्य नमः ॥ तस्य नापतयितर्वा हे अश्वमिषे व्यापकयज्ञ यदा आहुक्रिय
माणं कर्माश्च तदिच्छंतीति अश्वमिषिः ॥ सत्वरमाणा स प सदा चरंति कर्मभिः समवरं तहेतिसा मिधेनी रन्ध्रव्यतिस्रो देवतान्ययुनन्ति
ब्राह्मणं ॥ तादृशमेतेत्वां अयानयाहुत्या विधेम परिवरे मरुजा तशो मरुज नन एना एतेन स्तुक्तेन स्तोत्रेण प्रीणयामेति शेष
यदा स्तुत्युपबृंहितेन विधेम ॥ अथ तृतीया ॥ तंत्वा गीर्षीर्वर्णसं द्विविणस्पंद्विविणोदः ॥ सपर्ये म सपर्यव इति ॥ हे द्विविणोदः धनस्य
दातः अग्ने तं तोदशं गिर्वणसं गीर्षिः स्तुतिभिः सपर्ये म परिवरे म ॥ अथ चतुर्थी ॥ संबोधिस्तुरिर्मघवावसुपते वसुदा वन ॥ युयोध्य
स्मदेषां सीति ॥ मे मघवा अन्ववान् गृहीतिर्विद्वान् प्रेरको वा उक्तलक्षणा कस्त्वबोधिवुध्यस्व अस्मदीयं स्तोत्रं किंच हे अग्ने देवांसि देष्टु
न् अस्मत्तोयुयोधि ॥ अथ कुरु ॥ अथ पंचमी ॥ सनो वृष्टिं दिवस्परि सनो वाजमनर्वाणं ॥ सनः सहस्रिणी रिव इति ॥ सः स एवाग्नि
नो स्मदर्थं दिवस्परि घृलो कादंतरिक्षात् परीति पंचम्यथानुवादी वृष्टिं करोतीति वाशेषः ॥ स एवानो स्मदर्थं अनर्वाणमविचलमन
त्वं वालं पददातु तथो सहस्रिणीः अपरिमितप्रकाराणि इषः अन्नानि स एवाग्निर्ददातु ॥ अथ षष्ठी ॥ इक्षानायावस्य वेयविषदुत

गमनसाधनान्नरथान्नस्तुहि॥ अथ द्वितीया॥ यः सुनीथो दशशुषेजुर्योजरयन्नरि॥ चारुप्रतीक आहुत इति॥ सुनीथः शोभननयनः
अजुर्य अजरणीयं अनपिमाषः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो यो यो स्तिसोमिः दशशुषेह विदितवते यजमानाय तदर्थं अरितस्य शत्रुं ज
रयन् आहुतः समंदाता धितो भवति॥ अथ तृतीया॥ यउ श्रियादमे घादोषोषसि प्रक्षेप्यते॥ यस्य व्रतं न मीयते इति॥ योमिः उस्विया
ज्वालाया युक्तः स न दमेषु आ आगत्य दोषारात्रिषु उषसि अहः सुच प्रक्षेप्यते स्तुयते यस्याग्रे व्रतं कर्म न मीयते न हिंस्यते न क्षीयते
वा॥ अथ चतुर्थी॥ आयः स्वा१र्णमातुना चित्रो विमात्यर्चिषा॥ अंजानो अजरैरपीति॥ योमिश्चित्रश्चायनी यो नानावर्णिवा अर्चिषा
ज्वालाया रश्मिसमूहेन अविभाति सर्वतो भासते तत्र हृष्टांतः स्वर्णानुना किरणेन स्तर्य इव स यथा विभाति तद्वत् किं कुर्वन् अजरैः निमैः
ज्वालासमूहैः अपि सर्वतः अंज ते व्यंजयन् प्रकाशयन्॥ अथ पंचमी॥ अत्रि मनुस्वराज्यमग्निमुक्यातिवाहधुः॥ विश्वा अधि
श्रियोदध इति॥ अत्रिंशत्रूणां अन्नानां वापसकं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अपि लक्ष्यवाग्निं उक्यानिशस्त्वापि
वहधुः वर्धयंति सचाग्निः विश्वः सर्वाः श्रियः अधिदधे धारयति॥ अथ षष्ठी॥ अग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामूतिमिर्वयं॥ अ

द्वि. भा. ५
॥ ३१६ ॥

रिष्यंतः सचेमह्यमिष्यामहृतन्यतइति॥ ॥ अरिष्यंतः केनाव्यहिंस्यमानावयं अग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामपि तुति
मिः रक्षणाभिः सचेमहिंसगच्छेमहियुक्तामवेमतथारक्षायुक्तावयं हृतन्यतः हृतनामात्मन इच्छंतः शत्रूनामिष्यामअसिप्त
विमहृतनाशहृत्काचित्कव्यधर हृतन्यस्यर्चिलोपइत्यवर्णलोपः ॥ २१ ॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे एकोनविंशोवर्गः ॥
वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहादं निवारयन् ॥ पुमर्थं चतुरो देया द्विद्या तीर्थं महेश्वरः ॥ इति श्रीमद्भाजिधिराज परमेश्वर वे
दिकमार्गप्रवर्तक वीरबुक्क भूपाल साम्राज्यधुरंधरेण सायणा मासेन विरचिते वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिता भाष्ये द्विती
याष्टके पंचमोऽध्यायः ॥ ४॥ ॥ श्रीमद्देवपुरुषार्पणमस्तु ॥ ॥ छु ॥ ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥

श्री
॥ ३१६ ॥

हरणेन नानाविधरूपस्य धारयत्यर्थः । यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भवति तथा च वाजसनेयै । सर्ववै सहस्रैः सर्वम
रद्वयेव तद्वा हेति । शुचिजिह्वा ज्वालायस्य सतथोक्तः । एवं भूतोऽग्निः होतृषदने होता । त्रसीदतीति होतृष
दनमुत्तरवेदी अग्निवृत्तौ ल्युट् । तत्र न्यसदत्तु नितरां सीदतु । उक्तार्थे ब्राह्मणं । निहोता होतृषदने इत्यग्नि
वैदेवानां होता तस्यैतथोतृषदने यदुत्तरवेदी नाभिस्तेषां दीदिवा असदत्तु दक्ष इत्या संनोहि सतर्हि भवत्य
दक्ष्य ब्रत प्रमतिर्वसिष्ठ इत्यग्निवैदेवानां वासिष्ठः सहस्रं भरः शुचिजिह्वा अग्निर्द्वयोः वा हवा अस्य सहस्र
भरताय देन मे वृं संतं बहुधा विहरंतीति । अथ द्वितीया ॥ त्वं रूतस्त्वमुनः परस्मात्सर्वस्य आचृषमप्रणे
ता ॥ अग्नेतो वृस्य नस्तनेत नूना मप्रयुच्छं दीद्युहो धिगोपा इति ॥ ॥ हे वृषभ अग्निमत पूत प्रवर्षवृहे अ
ग्ने त्वं रूतः अस्मदीये यज्ञे देवा हाना यं रूतो भव । त्वमुत्तमे वा स्मदग्निमुखेन परस्माः प्रापयितुं भव । अ
प्रयुच्छं न प्रमाद्य नूदीद्य त्रदी । त्विदं मग्निं भो भायमानः त्वं नो स्मावृ तो वृस्य पुत्रस्य तने तनोति विस्तारयति

श्रीः

॥३१॥

९

कृतमिति । ततः पौत्र तस्मिन् अस्मदीयानां तनूनां गोपाः गोपायिता । तथा च ब्राह्मणं । अग्निवैदेवानां गोपा अ
ग्निमेव तत्सर्वतो गोपारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय चेति ता दृशस्व गोपायिता भवामीति बोध्युबुध्यस्व ।
॥ अथ तृतीया ॥ विधेम ते परमेजन्मन्मग्ने विधेम स्तोमै रवरे सधस्थे । यस्माद्यो नेरुदारिथा यजेतै प्रत्वे
हवीषि जुहुरे समिधे ॥ ॥ हे अग्ने परमे उत्कृष्टे जन्म नू जायति प्रादुर्भवत्यग्निनिति जन्म स्तुतं द्यौः तस्मि
नू द्यौः लोके वृक्षे तये तुभ्यं विधेम स्तुतिः परिवरेम । अवरे द्यौः लोका दधस्ते सधस्थे तर्हि स्तुतय तुभ्यं स्तो
मैः स्तोत्रैः विधेम परिवरेम यस्माद्यो नेः पृथिवी रूपा त्वमुदारिथाः उदतो सि प्रादुर्भूतो सितं पृथिवी प्रदेशं यजेत पूज
यामि तत्र हि समिधे समिद्धिः समिध्यमाने त्वयि हवीषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे अध्वर्यादयः । प्रजुहोते त्विदं स्तु
॥ अथ चतुर्थी ॥ अग्ने यजस्व हविषाय जीयां धुष्टी देक्षमभिगृणी हिराधः । त्वं ह्यसि रयि पतीरयीणां त्वं रुद्रस्य व
च सोमनो तेति ॥ ॥ हे अग्ने यजस्व हविषाय जीयां धुष्टी देक्षमभिगृणी हिराधः । त्वं ह्यसि रयि पतीरयीणां त्वं रुद्रस्य व
च सोमनो तेति ॥ ॥ हे अग्ने यजस्व हविषाय जीयां धुष्टी देक्षमभिगृणी हिराधः । त्वं ह्यसि रयि पतीरयीणां त्वं रुद्रस्य व

तिष्ठिप्रनामस्तिप्रंअभिगृणीहि। देवानां पुरतः। इदं स्वादुतरमिति ब्रूहि। यद्विश्वं क्षिप्रवारीत्वं देष्टुं देयं राधो धनम
भिगृणीहि। अस्मदगमिमुखेन ब्रूहि। प्रयत्नेयर्थः। दानसामर्थ्यं दर्शयति। त्वं रयिं धनानां मध्ये रयिपतिः। उत्तमस्य धन
स्य पतिरसि हि। यद्वारयिणां रयिपतिरिहैव रयिश्चैव नुवादः। चंशुः। अस्य वचसः। अस्मदीयस्य सोत्रस्य मनोतामवसिय
द्वामनोता॥ ॥ अथपंचमी॥ ॥ उभयं तेन क्षीयते वसव्यं दिवे दिवे जायमानस्य दस्य॥ कुक्षिभूमे तं जज्ञितारमग्नेह
धिपतिं स्वपयस्य राय इति॥ ॥ अस्मदृशं नीयहे अग्ने दिवे दिवे प्रतिदिनमग्निहोत्रवृत्ते जायमानस्य ते तव उभयं व
सव्यं दिव्यं मे च वसवस्त्वादित्वात्स्वार्थं दूय प्रयः। तादृशं मुभयं वसु न क्षीयते अस्मोभयविधं धनसद्वेभं त्रवर्णः।
त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि चंपथि कस्येयं क्रीतः। अतस्त्वं जज्ञितारं तव रत्नो त्रैवर्ण्यं रमं यजमानं क्षुभंतमभ्रमंतं वा हृदि वसु
र्विव। स्वपयस्य गुणेभ्यो न पयस्यु न्यस्य राधो धनस्य पतिं स्वामिनं ब्रू॥ ॥ सावृमेधे पर्वणि पूर्वेषु रनु सवनीते स्वदृष्टयः वृत्त
याः। प्रथमाया मग्नेरनीवृतः। सेनानीवेति याज्या। तथा ततः सावृमेधा इति रवेरे सुत्रितं। तेषां सूते षष्ठी॥ ॥ सेनानीवेन
सुविदत्रो अस्मे यद्वा देवां आय जिष्ठः स्वस्ति। अदध्यगो पाठतनः परस्मात् अग्ने द्युमदुत्तरं रेवद्वितीहिति॥ हे अग्ने स

श्री
॥३१८॥

॥ वागीशुवाः समनसः सर्वार्थानां मुपक्रमे॥ यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं न मा मिग जाननं॥ १॥ यस्य निःश्वसितं
वेदायो वेदेभ्यो खिलं जगत्॥ निर्ममेतमहं वंदे विद्यातीर्थमिहेश्वरं॥ २॥ ॥ निहोतेति षट्च न वमं सूक्तं गृत्सम
दस्या षं निहोतेत्यानुक्रांतत्वात् अनुत्तत्वात् त्रिष्टुभं मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता प्रातरनुवाकूश्चिनशस्त्रयो रग्ने
येन तौ त्रिष्टुभं दस्यसूक्तस्य विनियोगः। अथैतं स्यादतिखंडे सुत्रितं। निहोता होतृषट्पदन इति। अग्निप्रणयने आ
द्ये नृचौ विनियुक्तः। पंचम्यां पूर्णमास्यामिति खंडे सुत्रितं। निहोता होतृषट्पदन इति। तस्मिन् सूक्ते प्रथमा॥ ॥ निहोता
होतृषट्पदने विद्वानस्तेषां षोडशिवं अंसदत्सदक्षः॥ अदध्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रं भरः शरच्चिजिहो अग्निरिति
गृत्समदः स्तोति॥ होता देवानामावाता विद्वानो विद्वानृत्तेषः प्रवृधः दीदिवान् दीप्यमानः स दक्षः शोभनबलः अ
दध्यव्रतप्रमतिः अदध्यानि अहिंसितानि व्रतानि कूर्माणि यस्याः सा अदध्यव्रतप्रमतिः प्रकृष्टा बुधिर्यस्य तथा
नृः वसिष्ठः सर्वस्य वासयितृ तमः॥ वासयते सृजंतस्य दृष्ट निरूपं सहस्रं भरः सहस्रस्यानेव विधस्य मनीवि

दि. भा. ६
॥३१९

अवस्यः अवस्यन्नाम तस्मै हितः वाजीबलवान् सोमिर्मर्मजेन्यः सर्वैः परिवरणीयो भवति। यदुल्लुगं तात्तुम्यप्र
ययः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ श्रूया अग्निश्चित्रभातु हवं मे विश्वाग्निर्गीर्भिरमृतो विचेतः। श्रूयाकारं वहतो रोहिता
कोतारुषा हचक्रे विभृत्र इति ॥ अमृतो मरणधर्मरहितः विचेतः विशिष्टप्रज्ञः चित्रभातुर्विचित्रदीप्तिः चायनी
यदीप्तिर्वसोमिः विश्वाग्निर्गीर्भिः श्रुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वक्ष्यैः क्रियमाणं मे समहवैस्तोत्रं श्रूयाः शृणोतु त
स्याग्ने रथं श्रूयावाः श्रूयावूवर्णाः अश्वौवहतः हरिदूणयो रश्वयोः श्रूयावदिवर्णपरिग्रहस्त्रिधया भवति विभृतः
नानास्थानेषु हृतः चक्रे च विष्मि रूराश्च वलुवूरोतेः वूर्मणि लिट् ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ उत्तानाया मजनयत्कृष्ण
तं भुवदग्निः पुरुषेण सगर्भः ॥ किरिणायो विदकुना महोमिरपरीवृतो वसति प्रचेता इति। उत्तानाया दुत्ताना
याया मरण्या सुषुतं अग्निहोत्रार्थं सृष्टप्रेरितं अग्निमजनयन् अध्वर्यादय उदपादयन् सोमिः पुरुषेण सपे
इति रूपनाम बहुरूपास्त्रोषधीषु गर्भो भुवत् अंतर्बर्त्तमायया गर्भो देव भवेत्। भवते तदिति रूपं किरिणायो शीर्षा

श्री
॥३१९॥

३

तस्या भूतानीति शिरण्यरात्रिः तस्या अतुना अतन दुदकु तमः तेन तमसा अपरीवृतः असंसृष्टः अतएव महो
मिस्तेजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः स नूवसति दीप्यमानो वर्त्तते ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन
प्रतिक्षियंतं भुवनानि विश्वा ॥ पृथुतिरश्वावयसा बृहंतं यच्चिष्टमनैरभसं दृशानमिति ॥ विश्वा सर्वाणि भुवना
नि प्रतिक्षियंतं वैश्वानरात्मना यिष्ठं पृथुमहांतं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्त्तमानेन वयसा तेजसा बृहंतं प्रवृथं अनेह वि
लक्ष्यौ यच्चिष्टं याज्ञं रभसं बलवंतं दृशानं एवं गुणवत्या दृश्यमानमग्निं पुरोडाशगदितक्षणेन हविषा घृतेन च जि
घर्मिर्सिचामि। दीप्यामि वा घृक्षरणदीप्त्योः तदिरूपं। असि नू सवे वा जसनेयवं। जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षे
ष सर्वाणि भूतानि। क्षितिः पृथिव्या एष वयसा धूमेन बृहत् यच्चिष्टमनैरभसं दृशानमिय न वक्ता न वत मनैरभ
दं दीप्यमानं दृष्टे तदा विश्वत रया दिसर्वतः प्रष्टुं जुहोमीत्येदं दक्षसेह्ये हे समानेन म समान से दं ज षतेन्ये तन्मय
श्रीरिति मयं श्रीरित्येष स्मृतिर्नाहयवर्णो अग्निर्नामि मृशरुतिर्न ह्येषा मृशो तदीप्यमाना भवतीति ॥ ॥ अथ पंचमी ॥

द्वि. भा. ६
॥३२॥

आविश्वतः प्रत्युचं जिघर्ष्य रक्षसा मनसा तज्जुषेत ॥ मयि श्रीः स्पृहयद्गुणोऽग्निर्नामि मृशे तन्वा जर्भुराण इति ॥
विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्युचं यत् प्रयागं छंतं अग्निर्येन हृतेन आजिघर्षि आर्षि चामि ॥ अरक्षसा बाधर
हितेन मनसा स्तोत्रेण सह तच्च ते जुषेत भवन् ॥ सेवेत ॥ मयि श्रीः मयि मयि ॥ अयं यो मजनीयः स्पृहयद्गुणः याव
श्रवणं यजमानः स्पृहयति ॥ तादृशं वृणोषेत ॥ तन्वा ते जसा जर्भुराणः पूर्यमाणोऽग्निः नाग्नि मृशे अतितेजस्वित
या अग्नि मूर्तिनी यो भवति ॥ अग्नि पूर्वा मृशे ॥ कृषा र्थे केन प्रययः ॥ ॥ अथ वषी ॥ त्रेया भागं सहसानो वरेण त्वा
दृता सोमनुवदुदेम ॥ अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधु एचं धनसा जो हवी मिति ॥ ॥ वरेण वारयत्यनेन शूत्रमिति
वरे तेजः तेन सहमानः शूत्रं नभिभवन् सर्वं भागं मजनीयं स्तोत्रं त्रेया जानीहि ॥ आद्रीर्लिङ्गुः वान्यस्य संयोगो देवि
येत् ॥ त्वा दृता सः दूर्वा दृतो येषा मिति ते त्वा दृता सः यद्वा त्वया त्रेविताः वयं मनुवत् मनुर्विवदुदेम स्तोत्रं ब्रूया मा जु
ह्वा ह्येयते यस्या मिति जुह्वा होम पात्र विज्ञोषो वा अनूनं संपूर्णं मधु एचं मधु नावूर्म पूतेन यजमानं संयोजयंत

दृ

श्री
॥३२॥

तादृशं स्वं एना एतानी केन युक्तं स्वं सूविदत्रः सप्रतिज्ञः सधनो वा अस्मे अस्माकं भवदेवान्यथा देवानां हविः प्रदानेन
पूजकः आयजिष्ठः यष्टुतमः अदब्धः केनाप्यतिरस्कृतः गोपाः देवानां गोपयिता उता पिचनोऽस्माकं परस्पाः दुरि
तेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमत्तं त्रियुक्तं उता पिचरेव त्वं धनयुक्तं यथा भवति तथा स्वस्ति दीदिहि क्षेमेण सर्वतो
दीप्यस्व ॥ ॥ द्वितीयस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥ ॥ जो हूत्र इति षष्ठं दशमं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभमायेय ॥ जो हूत्र इत्य
नुक्तं तत्वात् ॥ सूक्त विनियोगः पूर्वोऽसहोक्तः ॥ अथ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥ ॥ जो हूत्रोऽग्निः प्रथमः विते वेत्तु स्य दे
मनुषाय त्समिदुः ॥ अयं वसानो अमृतो विचेता मर्मज्ञेन्यः श्रवस्यः स वाजीति ॥ जो हूत्रः सर्वैर्यज्ञार्थं कृतयो हो
तयो वा जुहते जुहोते वरिष्पै तादृशः प्रथमः अग्निर्वै देवानां भवमद्वयान्मानात् मुखो यो मिः यत्तु यदा रूपा
रूपायाः पदे उत्तरवेद्या त्वं वे स्थाने मनुषा मनुष्येण यजमानेन समिधः तदसौ अग्निः विते वदेवानां हविः प्र
पणो न पातको भवति ॥ अयं दीप्तिं वसानः ॥ आधा दयन् अमृतः मरणधर्मरहितः विचेताः विविधप्रज्ञः

पिन्वः परिष्ठिता अहिना शूरपूर्वः ॥ अमर्त्यं चिदासे मन्यमानमवाभि न दु क्खैर्विधान इति ॥ शूरशत्रूणां हिंस
कूहे इन्द्रया अणे अपिन्वः अवर्धय पूर्वः प्रभूता स्ता अहिना मेघेन वृत्रेण वा परिष्ठिता अधिष्ठिता आक्रांताः त
तस्त्वं तस्मादहेः सकृशा त्महीः महतीः अपः सृजः व्यसृजः उक्थैर्विधानो वर्धमानस्तैदासैः सर्वस्यापक्षयि
तारं अमर्त्यं चित्मरण धर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तमस्मरं अवाभि न त् अवाङ्मुखं यथा भवति तथा भिदि
रविदारणे कति. सिपिरूपं ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ उक्थैर्विन्धु शूरयेषु चाबुं स्तोमेषु द्विदुद्विषेषु च। तुभ्ये देता य
समंदसानः प्रवायवे सिस्त्रते न शुभा इति ॥ ॥ हे शूरेंद्रयेषु क्येषु होत्रादिभिः त्रियमाणेषु रुद्रियेषु रुद्रियं स
र्वं तस्माधन भूते यद्वा तु दूः स्तोतारः तत्कृतेषु दूतृणां स्तोमेषु च नुक्षिप्रं चाकृत्स्नतीः कृमयसे कृमतेः कृमतः
वृना तवा यक्षुः विं रूपं या स स्तोत्रा स्त्ररूपा स स्तुतिषु मंदसानो दुष्यन् भवसिता एताः शुभाः दीयमान
स्तुतयः वायवे अस्मदीयं यत्प्रयागच्छते तुभ्यमेव प्रसिस्त्रते तदर्थमेव प्रसरंति नः संप्रयर्थेता अधुना से

वस्व ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ शुभ्रं नु ते शम्भुं वर्धयंतः शुभ्रं वज्रं बाहोर्दधानाः ॥ शुभ्रस्त्वमिन्द्रा वृधानो अस्मे दासी
विशुः सूर्येण सहा इति ॥ ॥ हे इन्द्र ते तव शुभ्रं नु शोभनं शुभ्रं बलं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं निदधानाः
भगवामवा वृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रस्ते जसा युक्तः त्वं अस्मे अस्माकं दासीः उपक्षयित्रीः विशुः आसुरीः प्रजाः
सूर्येण सृष्ट्रे रवेण आयुधं हि प्रेरयति। त्वं युध्यस्वेति एव रूपेण बाहोर्निहिते तव वज्रेण सहाः अभिभवसहते
र्यस्येन तैः परस्मैपदं ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ ॥ गुहहितं गुह्यं गूह्यं मश्वपीवृत्तं मायिनं क्षियंतं ॥ उक्थे तो अणे
द्यां तस्त भ्रांसमहं न हिंशूरीयेणेति ॥ ॥ हे शूरेंद्र गुहा गुहा यो छिहितं निहितं अतएव गुह्यं अप्रकाशं गूह्यं गूढं
अपीवृत्तं तिरोहितं। अत्रैकस्मिन्नतिरोधानिरूपेथे पुनरुक्तयतिरोधान भूयस्व प्रतिपादनपराः अभ्यासेन हि भू
यानर्थो भवति। यथा हे दर्शनीयेति तादृशं मायिनं मायाविनं अस्मरं क्षियंतं निवसंतं उतो अपिच अपोद्यां वि
वं तस्त भ्रांसं स्वसामर्थ्येन स्तंभयंतं दृश्यं भूतं अहिं अस्मरं मेघं वा वीर्ये सामर्थ्ये भूतेन वज्रेण हनू। हिंसागयो

द्वि. भा. ६
॥३२॥

रियस्य लङ्कितं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥ ॥ अथ तस्मिन् सूक्ते षष्ठी ॥ ॥ स्तवानु त इन्द्र पूर्यामहा
न्युत स्तवामनूतना कृतानि ॥ स्तवावज्रं वा दोरु श्रुतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू इति ॥ ॥ हे इन्द्र पूर्या पुरातनानि महा
निमहांति ते तव वृमाणि नुक्षिप्रं स्तवस्तवाम् ॥ किंच सूर्यस्य सृष्टु प्रेरकस्य वीर्यस्य वा सूर्यात्मिनो वा इन्द्रस्य तस्य
केतू प्रज्ञायकौ हरी एतन्नामका वज्रौ स्तवस्तवाम् ॥ द्युतस्ततो तिष्ठति डोम वंतीति उत मबहु वचनस्य मध्यमैव
वचनादेशः ॥ बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ हरीनु त इन्द्र वाजयंता द्युतश्चुतं स्वारमस्वाष्टि
विसमना भूमि रप्रथिष्टारं स्तपर्वतश्चिस्स रिष्यन् इति ॥ ॥ हे इन्द्र वाजयंता वेगं कुर्वतौ तत्कुरोतीति किंच ते तव
हरी एतन्नामका वज्रौ द्युतश्चुतं द्युतस्योदकस्य च्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नुक्षिप्रं अस्वाष्टि स्वरतिः शब्द
मपि क्वं पचतीति वादा कथातुरनुवादः लङ्कितं समना समस्वताः यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्टगर्जनं श्रुत्वा
ममोपरि चृष्टिर्भवतीति प्रथिता भूत्वा तथा पर्वत विरामोद्यापि स रिष्यन् अरंस्त अरमत रे मते लङ्कितं ॥

श्री
॥३२॥

६

मग्निं धनसाः धनस्य संभ्रमाहं वचस्यास्तुतिना मनया जो हवीमि आह्वयामि ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥ ॥ शुधी हवमिहो वृंशद्यु च मे ददां सूतं गां र्ममदं अत्रानुक्रमणिका ॥ शुधि सैवेंद्रं विराट् स्थानमृतेत्यामिति
विराट् स्थाना त्रिष्टु प्रविशेषस्यानुक्तत्वात् इंद्रे देवता ॥ ८ ॥ अथ चतुर्थे इति मरुत्वतीय इत्येव सूक्तेति विधाने तत्र
इंद्रे तीर्थे सूक्तं चतुर्थे इति इति खं देसूत्रितं शुधी हवमिंद्रमरुत्वा इंद्रेति मरुत्वतीयमिति ॥ अथ तस्मिन् सूक्ते प्रथ
मा ॥ शुधी हवमिंद्रमारिषण्यः स्याम ते दवने वसूनां ॥ इमाहित्वा मूर्जो विधयंति वसूयवः सिंधवो न रक्षंत इति ॥
हे इंद्र मे हवमदीयमिदं स्तोत्रं शुधि शृणुमारिषण्यः माहिंस्यः इंद्रमनः प्रसाधयस्व इति ॥ स्य निराकृष्टः दुक्स्यु
द्विषणस्यु वृषणति रिषण्यतांति विपातितः वयं ते तव वसूनां दवने दानाय ॥ स्याम पत्रभूता भवेम ॥ इमा अस्मा
किर्दन्तानि वसूयवः दतुयं जमानस्य धनस्य धनमिच्छंति ॥ छंदसि परे छायी क्यच ॥ तादृश्यं न क्षरंतः स्ववैतः
सिंधव इव ॥ भूतक्षरणाय ताते उजो हवित्क्षणा नानि तां वधयंति हि ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ सृजो मही इंद्रयश्च

अथाहमी॥ विपर्वतः साद्य प्रयुधनू संमातृभिर्विविशुगनो अक्रनू॥ दूरे पारे वाणी वूर्धयंतं दूरेषितां धमनिं प्र
थं नति॥ ॥ अप्रयुधनू अप्रमाद्यं वर्षेण सावधानः पर्वतो मेघः निषादिनभसि निषण्णा आसीत्॥ मातृभि
रद्विमध्यमिवास्मिन्निर्वसैव नूगनः सह शृङ्खुर्वाणः अक्रनू अक्रमीत्॥ इतस्ततः सगरमवूरो तन्मते लुडिः
बहुलं छंदसीति विवरण्यस्य लुक्॥ दूरे पारे अति दूरे तं रिक्षे स्थितां वाणीं मध्यमिवां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः सम
धं वूर्धतः स्तोतारो मरुता वा दूरेषितां दूरेण प्रेरितां धमनिं शृङ्खुर्वाणीं तां वाचं नितरां प्रप्रथनू अप्रथयनू॥
अथ नवमी॥ ॥ इंद्रो महं सिंधुमाश्रयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः॥ अरेजे तां रोदसी भियाने कृनिक्कद तो वृष्टो
अस्य वज्रादिति॥ बलवानिंद्रः महं महतीं सिंधुं स्पंदने इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघतमाश्रयानं तमधिष्ठाय
श्रयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन् यद्वा सिंधुरुदकं तदधिष्ठाय श्रयानं वृत्रं वृणोयाद्वा श्रमिति वृत्रो मेघः तं निरस्फु
रनू वृष्टः वर्षवृष्ट्यवृनिक्कदत् शृङ्खुर्वाणि दूज्वात् भियाने प्रयं प्राप्ते रोदसी द्यावा पृथिव्यौ अरेजे तां अवृपेतां

दि. भा. ६
॥३२४॥

मन्त्रं वधियं तो भवन्ति। तव ते स्याम त्वदधीना भवेम। देवद्योतमान हे इन्द्र शशिं तमं दानभोग्या हतयत्नवत्तमं
यद्वा शशूणां शोषयितुं तमं रयिं चावनामकमयामहे। वनतेः वं सथस्य य उ लुगंतस्य लोहिरूपं। वीरवंतं पुत्रपौ
त्रैः सहितैतां दृशं रयिमस्मै अस्मभ्यं रासि देहि॥ ॥ अथ चतुर्दशी॥ रासिध्वयं रासिमित्रमस्मै रासिध्वं इन्द्रम
रुतं नः। सजोष सो ये च मंदसानाः प्र वायवः पां यग्रणीति मिति॥ ॥ हे इन्द्र अये क्षियंति निवसं यत्रैति। अयो
हंत दस्मभ्यं स्तं रासि। देहि तथा मित्रं सखाय अस्मै अस्मभ्यं रासि वाक्य मेदादनिघातः मारुतं मरुतां देववि
शां सर्वं धि शूद्रो बलं नो अस्मभ्यं रासि। एतेन मरुतामप्यागमनं प्राथ्यते। ये मरुतः सजोषसः सह प्रीयमाणः
मंदसानाः मोदमानाः वायवो यतं प्रतिगंतारः संतः अग्रणीति अग्रं नीयमानं सोमं प्रयंति। प्रपूर्वेण विवे
ति। तेषां शूद्र इति समन्वयः। यद्वापि बवायवो अग्रनीयमानं सोमं विवेतितेषां वायूनां बलं रासि वायव इति
पूजायां बहवचनं वायु हि सोमस्याग्रपातेति॥ ॥ अथ पंचदशी॥ व्यं लिभुयेषु मंदसानस्त्रिय सोमं पाहि

श्री
॥३२४॥

इह्यं दिंद्र॥ अस्मांस्तु पृथ्वा तरुना वधयो द्यां बृहद्वि र्वैरि॥ हे इन्द्र येषु तं वसराय भूतेषु मरुत्सु मंदसानौ माद्यं न
भवसितं मरुत्सु नुक्षिप्रं यंतु सोमं मक्षयंतु इत् एवार्थे इह्यत्। इह ते दिंद्रूपं आत्मानं दृढीकुर्वन्त्वं तृपत्तप
यंतमिमं सोमं पाहि विवत शशूणां हि सवृ हे इन्द्र बृहद्वि र्वैरु र्वैरु र्वनीये मरुद्विः सहितस्त्वं आरुति कार्यं ते
नो स्मान् द्यां च सृष्टु पृत्सु पुरोडाशगदिभिरस्मान् पालयतेन च दिवं समर्धय। यद्वायेषु सोमेषु मंदसानो मंद
मानो भवसिते सोमो यंतु त्वां गच्छतु शेषं पूर्ववत्॥ ॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचमो वगः। अथ षोडशी॥ बृह
त इभुयेते तरुत्रो वेषे भिवास्मिन्मा विवासान्॥ स्तृणाना सो बहिः पस्यावत्को ता इदं द्रवाजग्मिन्निति॥ तरुत्र
आपद्वा स्तारवृ हे इन्द्र येषु मांसः सस्मं सखवूरं त्वा मुक्तौ शस्त्रैः आविवासान् परिचरेयुः। विवासते लंडयता
गमः त एव पुमांसः नुक्षिप्रं अविलंबेन बृहंतो महं तो भवन्ति वेति पूरणः। विं च बहिः स्तृणानासः वेद्यां बहिः शि
दयंतः। येषां परिचरंति ते त्वोता इत त्वया रक्षितः संतः एव पस्यावत्। ग्रह सहितं वाजमन्त्रं अग्नं गच्छति॥ ॥

दि. भा. ६
॥३२५॥

अथ सप्तदशी ॥ उग्रेष्विन्द्रोऽरमंदसानस्त्रिवृद्वेषु पाहिसोममिन्द्र ॥ प्रदोधुवधुमश्रुषु प्रीणनो याहि हरिभ्यां
सूतस्य पीतमिति ॥ हे शूरवत्तवन्निद्रउग्रेष्वृद्वेषु बद्रुस्त्रोत्रशत्रवत्सत्रिवृद्वेषु ज्योतिर्गौरायुरिच्छियेतन्नाम
वेषु आभिषु विवेष हः समंदसानो हृष्यन् सोमं पाहिततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन् इमश्रुषु विप्रीसो
मंप्रदोधुवत् ॥ धुञ्ज्वं पने ॥ य उलुगंतस्य शतरिरूपं ॥ पुनः पुनर्धुन्वन् सूतस्य ॥ भिषुतस्य पीतिपानमुद्दिश्य ह
रिभ्यामश्रुभ्यां युक्तः स नृयाहि गच्छ ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ धिष्ठाश्वः शूरयेन वृत्रमवाप्तिन्न दानुमौर्णवाभौ ॥ अ
पावृणो ज्योतिराययि त्रिसव्यतः सादिदस्यु रिंदेति ॥ शूरहेतुं द्रुवस्त्रादृशं बलं धिष्ठाश्वदधाते लोहिबद्ध
लुं छंदसीति श्रुपो लुवू ॥ छंदस्य भयथेति वा स आर्धधातुवत्त्वादितागमः येन बलेन दानुं दानाः पुत्रं वृत्रं और्ण
वाभौ र्णवाभिः कीटविशेषः और्णवाभ इत्युच्यते तमिव अवाप्तिनत् ॥ विभेदिथा ॥ यद्वा और्णविः र्णनाभिः त
दा प्रेतस्य दृशमित्यर्थः ॥ ततस्तमोरूपस्य हननादययि वर्मणमनुष्ठात्रे जनाय कुत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रवृ

श्रीः
॥३२५॥

यययेन परस्मैपदं ॥ ते सोमास्ते तव बुद्धी उदस्यो मौ पात्रौ घृणतः पूरयंतः संतः लावर्धयंतु इत्या अनेन प्रकारेण पौरः
उदरपूर्वः स्तस्यो भिषुतः सोमं द्रुवस्त्रा मवतर्पयंतु अवते स्तर्पणार्थं स्यत्तु रिंदे रूपं ॥ ॥ अथ द्वादशी ॥ ॥ वेदं द्रुप्यह
मविप्राधियैव नेम नृतया सपंतः ॥ अवस्य बोधी महिष शस्तिं सद्यस्ते शयो दावने स्यामेति ॥ ॥ हेतुं द्रुविप्राः मेधावि
नो वयं त्वयि त्वद्दये अभूम अपि सानु नये प्रश्ने वर्तते ॥ ते तव दृष्टये विं व नमि हेतुं ते नृतया नृते वर्म पूलं तत्सुमन्
या सपंतः त्वापरिचरणाय येन वर्मणा स्पृशं तो वयं धियं त्वद्दृष्टे शोत्रियमाणं वर्मवने मसं भजे महि वनषण्यं भुक्तौ
आशीर्लिखि लिज्या शिषुलि यजप्रत्ययः विं व अवस्य वः त्वनोरक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं शस्ति ॥ शंसनं प्रवृष्टं शंसनं सो
त्रं धीमहि त्वयि धीमहि ॥ ततस्त्वेव दीयस्य रायो धनस्य द्वावने दानाय पात्री भूताः सद्यः स्यामः इदानीं भवेम ॥ ॥
अथ त्रयोदशी ॥ स्यामते तदं द्रुये तर्तती अवस्य व उर्जं वर्धयंतः ॥ शृङ्गि तर्मेयं चावूना मदेवास्मे रयिं रासि वीरवं
तमिति ॥ हेतुं द्रुते तव उर्तती उर्या प्रणयनेन अवतेः प्राप्यथस्य निरूपं तेन अवस्य वो रक्षा वूमाः उर्जं हविर्लक्षण

णयोः शतरिरूपं संज्ञा वचनाश्च दंतोदात्तः यथातरंत इव मंहनेति ॥ ॥ अथ विंशी ॥ अस्य सवानस्य मंदिनस्त्रिव
स्य न्यबुद्धं वा वृथानो अस्तः ॥ अवर्त्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनदुत्तमिंदो अंगिरस्वानिति ॥ ॥ मंदिनोस्य मद्वूरमिमं सव
नस्य सुभवतः त्रितस्य तीर्णतमस्वस्य महर्षे - वा वृथानः सोमं न वधमान इंद्रः अबुद्धं अंबूनिददातीत्यर्थः ॥ सोमेन
अबुद्धो मेघः अनुस्वारस्य रेपूशुं दसः ॥ यद्वा नमैतत् ॥ अबुद्धस्य मसूरं न्यस्तः स्तुतिं सायामिदं स्य ललितं विबुद्ध
लंछुं दसीति विदूरणस्य लुक् गुणे कृत्वा तह लूयादिना तिलोपः नितरा मवधीत् ॥ महंतं चिदबुद्धं निन्नीः पदेया
दिषु अबुद्धार्थः स्पष्टमुक्तं ॥ विं च अंगिरस्वान् अंगिरोग्निः सहित इंद्रः अवर्त्तयत् ॥ अरहन नार्थं वज्रमभ्राम
यत् ॥ सूर्यो न यथा सूर्यचक्रं भ्रामयति तद्वत् ॥ यद्वा तस्मादसुरा रजिया सूर्यः स्वबुद्धिं रथचक्रं आवर्त्तयत् ॥ नि
षेधाथ योत्र नकारः वर्त्तयितुं नाशु बलं बलं पणानां प्रभुमसूरं भिनत् ॥ तेन वज्रेणाभिनत् ॥ यद्वा द्विचक्रो हि पूर्व
सूर्यस्य रथः तस्यैवं चक्रमिंद्रेणापहृतं सूर्य इति संपांसु गिति षष्ठे वृक्चनस्य सः सूर्यस्य संबंधि अपहृतं

तदेवं चक्रमवर्त्तयत् ॥ रक्षोरन नार्थं अभ्रामयत् ॥ तेन चक्रेण बलमभिनत् ॥ न स्वार्थं ॥ अहर्गणेषु माध्यं दिनसवने
नीयमानरूपेषु अष्टावावस्य अहरहः शस्य संज्ञा वृत्तमभितो वेति सूक्तं ॥ नूनं सात रयेषा तस्यां तेन सनीयास्त
त्रितं च नूनं सात सुतरामिति ॥ ॥ सैषा सूक्ते एव विंशी ॥ ॥ नूनं साते प्रतिवरं जरेडु हीय दिंद्रदक्षिणमघोनी
शिक्षा स्तोत्रभ्यो मातिधग्गो नो वृद्धे मविदथे सुवीरा इति ॥ ॥ हे इंद्रदक्षिणा दक्षमुत्साहं न वृरो तीति दक्षिण
स्तोत्रभ्यो देया ॥ तत्त्व संबंधिनी धनवती सा दक्षिणा धनवती धनवते स्तोत्रे वयं ॥ श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीय
त इदानीं प्रतिदेग्धि ॥ संपादयतीत्यर्थः ॥ अन्येभ्यो दक्षिणां मादाः ॥ प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामिदं
र्थः ॥ यद्वा नोपमादं कृमान्माधकृमाधक्षीः अपेक्षितपूतदनेन पूरयेत्यर्थः ॥ सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः वयं विदथे
स्मिन् यत्ते वृहत्प्रभूतस्तोत्रं वदेमत्वा मुद्दिश्य ब्रुवाम ॥ अत्र साते प्रतिदुग्धप्रकृत्य वारयन्य मित्रान्वेते वसिष्ठा इति वृ
मणो वीयते वयं तेनिरुक्तमनुसंधेयं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षष्ठे वर्गः ॥ इति गार्ग्यमिदं मंडलं प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्विभा-६
॥३२७॥

द्वितीयेऽनुवाके एकादशस्तुतानि॥ तत्र योजात इति पंचदशार्चं प्रथमं सूक्तं गास्मिदं त्रैष्टुभमैर्द्रं संस्त्रावनिषेवत्ये
विधानीयस्य पुरस्ताद्योजात एवेति सूक्तं शंस्येत यदि पययिानिति रवं देसूत्रितं योजात एवेति निषेवत्ये इति अग्निपुत्रि
के तृतीये हनि निषेवत्ये योजात एवेति निविधानीयं सूत्रितं च तृतीयस्य अयमयोजात एवेति सोमसूक्तं शंस्येत तद्विषुव
जितो मिनर इति रवं देसूत्रितं सत्रमदासो जात एवाभूरेव इति सामसूक्तं नीति अति निषेवत्येति विधानमिदं इये
नाजिराभ्यामिति रवं देसूत्रितं तिष्ठाहरी योजात एवेति माथ्यं दिन इति महाव्रते निषेवत्ये योजात एवेति सूक्तं उरु
इति रवं देसूत्रितं वनेन वा योन्यधायि च कून्यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति ॥ ॥ अत्रेति तासो हृद्देवतायामुक्तः
संयुज्यत पसात्मानमैर्द्रं विभ्रम् हृद्पुः॥ अदृश्यत मुहूर्ते न दिवि च व्योमि च हवः॥ तमिंद्र इति मत्वा तु दैत्यो मीमप
राक्रमौ॥ धुनि च मुमुचुश्चो भौ सायुधा वा भौ पततुः॥ उचिदत्वा तस्य तयोर्भावमृषिः पापं चिद्वीर्यतोः योजात इति सू
क्तेन कर्मण्यै श्रण्य वीर्यं यत्॥ अमुत्र चेत्वनार्यावर्णयेति ॥ ॥ पुरा किले द्रादयो वै न्यय सं समाजगमुः गृह्णन्मदोपित

श्री

॥३२७॥

शक्रमदियमपावृणोः उद्गातितवानसीदस्युः कर्मणा मुपक्षयिता सवृत्रः सत्यतः तव सस्य पात्रेर्वनिष्ठादित्यनित
रांसो बोधितो वर्तते ॥ ॥ अथैकोनविंशी॥ सनेमयेत उति निस्तरं तो विवरा स्पृध आर्येण दस्युना॥ अस्मभ्यं तत्वा
ष्टं विवृवरूपमरंधयः साख्यस्य त्रितायेति ॥ ॥ सनेमतानु पुरुषान् संप्रजे मये ते तवोति निः पातनैः विवराः स्पृध
स्पृधमानाः सर्वा विवराः तरंतः तथा आर्येण आर्यभावेन दस्युनुपक्षयिष्यन्ति संतो भवन्ति॥ तदस्मभ्यं वशमा
नय॥ किंतु न दाह॥ राष्ट्रं त्वष्टुः सतं विवृवरूपमेतन्नाम ब्रूमस्वरं अरंधयः रंधयति विशगमने वशमानय॥ किंतु न
दाह॥ यद्वृत्तमसूत्रमवधीः रंधहिंसा सराध्याः॥ रधिजभोरवीति नुमू॥ इंद्रत्वाष्ट्रमवधीदिये वमर्थः॥ तेतिरीयदेवि
वृवरूपो वै त्वष्टु इत्यत्र महता प्रबंधेन प्रपंचितः॥ किंच साध्वस्य सखिभावस्य अनुजनय त्रितयमहर्षये वशमानय
यद्वृत्तमनेमते वयं प्रवृथा भवेमये वयं तव रक्षाभिः स्पृधमानः प्रजा दस्युश्चरंतो ति क्रमंतो भवेम॥ सनेमेति वृध्यर्थ
आद्युदात्तः॥ यथा सनेम मित्रावरुण सनेत इति सकर्मकश्चेन्मध्यमोदात्तः॥ सनेमवर्जं तवेति॥ तरंतं हृद्पुवनतर

द्विभा-६
॥३२८॥

वतेत्ययेनचसः कः कितीतीहः प्रतिषेधः ॥ यस्येन्द्रस्यरुद्रात्तुशरीरात्बलात्तरोदसीद्यावापृथिव्यौ अभ्यसेतां ॥ अ
विष्मितां ॥ भ्यसभयेन आनुदत्तेतू ॥ भ्यसभयविपनयोरिति नैरुक्तः ॥ अभ्यसेतां वेपेतां वा ॥ तथाचमंत्रांतरं ॥ इमे
चित्तवमन्यवेवेपेतेभियसा महीरति ॥ नृणां स्यसेकलक्षणस्य बलस्य मन्हा महत्वेन युक्तः सरंद्रो न ह मिति ॥ अत्र
निरुक्तं ॥ योजायमान एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना बूर्मणा पर्यभवत् ॥ पर्यगृण्णात् ॥ पर्यरक्षदस्य तिस्रासदि
दितिका ॥ यस्य बलाद्यावापृथिव्यावप्यविष्मितां नृणां स्य मन्हा बलस्य महत्वेन सजना सरंद्र इत्युक्ते रश्मिस्थ
प्रातिभविद्याख्या न संयुक्तेति ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ यः पृथिवीं व्यथमाना मंदं रद्यः पर्वतां प्रबुषितां अरम्णात् ॥
यो अंतरिक्षं विममेवरीयो यो द्यामस्तभ्नात्सजना सरंद्र इति ॥ ॥ हे जनाः यः इन्द्रः व्यथमानो च तंती पृथिवीं
दं हत् ॥ शक्वरीभिरीहामवूरोत् ॥ दहदं हि वयौ ॥ यश्च प्रबुषितान् दूतस्ततश्चलितान् पक्षयुक्तान् पर्वतान् अरम्णा
त् ॥ नियमितवान् ॥ स्वस्वस्थाने स्थापितवान् ॥ अरम्णात् रमुत्रीयां अंतर्भित्तप्यर्थस्य व्यययेन भाष

ययः ॥ यश्च वरीयो उरुतम मंतरिक्षं विममेनिर्ममे विस्तोर्णं चकूरेत्यर्थः ॥ यश्च द्यां दिवमस्तभ्नात्स्तभ निरुद्या मवूरोत्
स्तभुरोधन इति सौत्रो धातुः स एवैन्द्रो न ह मिति ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ यो हत्वा हिमशिण्णस्तसिंधून् योगा उदाजदप
धावलस्य ॥ यो अरुमनो रंतरग्निं जजान संवृक्षमस्तसजना सरंद्र इति ॥ ॥ यः अहिं मेघं हत्वा मेघां महतनं सस
र्पणशीलाः सिंधून् स्यंदनशीला अपः अशिणात् मैरयता यद्वस प्रगंगायमुनाख्या नदी रशिणात् रीड स्तरणेत्त्या
दिः यश्च बलस्य बालना मवूस्या सरस्य अपधा दंतिनां तिरोधाना निरुधा गां उदाजत् निरगमयत् ॥ अपधा अत्र
पूर्वाद्दधाते शश्चोपसर्ग इति भावे अउः स्रुपां स्रुगिति पंचम्या अकारः ॥ यश्च अरुमनोः अश्रुते व्याप्नो संतरिक्षमि
युग्मा मेघः असेत मृदुरूपयो रंतर्मध्ये विद्युतमग्निं जजान उसादयामास यश्च समस्तं प्रक्षयति ॥ यो धृणा मा पूर्ष
तिसमदः संग्रामः तेषु संवृक्कृवणक्ति हि नस्ति शत्रून् निति संवृणक्कृ भवति ॥ वृणक्ते हिंसा र्थस्य द्विपि रूपं सरंद्रो न ह
मिति ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ येनेमा विश्वान्यवना कृता नियोदा संवर्णमधरं गुहावः ॥ श्वघ्नी वयो जिगीवां लुक्षमाद

यः पुष्टानि सजनासदं दृष्टिः ॥ येनेंद्रेण रमा रमानि विभुवानि च वना अनश्वराणि सुवनानि स्थिरा कृतानि । यश्च य
सवणं शूद्रादिकं यद्वा समुपक्षयितारं अधरं निरुद्धमसरं । गुहायां गूढस्थानेन रवेण अवः अवापूतवृक्षे ते लुङ्गिः स
नेद्यसेसादिना वृत्तुकिरुपं । लक्षं लक्ष्यं जिगीवान् जिजये च सौ सल्लियजैरिति अभ्यासादुत्तरस्य वृत्तुदीर्घः ॥
दसः जितवान् यः अर्यः आरः पद्ये वृत्तने षां दसोयणादेशः । शत्रोः संबंधी पुष्टानि समृधानि आदत् । अदत्ते ।
अत्र दृष्टं तः । श्वघ्नी वश्वभिः मृगात् हृतेति श्वघ्नी व्याधोयथा व्याधो जिघृक्षितं मृगं परिगृह्णाति तद्वत् ॥ ॥ अथ ये
चमी ॥ यं स्मापृच्छंति कुहसेति घोरमुहते मादुर्नैषो अस्तीत्येन । सो अर्यः पुष्टी विजिद्रवामिनाति श्रद्धां धत्त सजना
सदं दृष्टिः ॥ अपश्यतो जनाघोरं शूराणां घातव्यं पृच्छंति कुहसेतिसदं दृष्टुं वृत्तं ते । सेतिसोचि लोपो वत्पादपूर
णमिति सो लोपे गुणः । न च्चिदसौ तिष्ठतीति मान्यमना जना एनमिंद्रमादुः एवं दं द्रो नास्तीति । तथा च मंत्रः । नेंद्रे अ
स्तीति नेम उत आ हेति ईमिति पूरणः सदं दृष्टुं विजिद्रव शब्द एवार्थ उद्देजक एव सन् अर्यः आरः संबंधी निपुष्टीः चे

त्रा गत्य सदस्यासीत् । वैत्याश्चेंद्रजिघांसया तत्र समागमन् । तान् दृष्ट्वा निर्जगामेंद्रो यज्ञात् गृत्स्मदंतमसूराः परि
चक्रुः नाहमिंद्रस्तच्छः किंत्वेवं गुणोपेतः सहस्रनेन सूक्तेन तान् प्रत्यवाच । अपरेत्वेवं वृथयति ॥ ॥ गृत्स्मदस्य यज्ञे प्र
विष्टमेव विनमिंद्रं ज्ञात्वा असूराः परिचक्रुः ॥ सदं द्रो गृत्स्मदरूपेण यज्ञद्वारा निर्गत्य स्वर्गं जगाम । ततो असूराः दं
विलंबितरयंतः प्रविश्य गृत्स्मदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गृत्स्मदो गतः । अयं त्वेंद्रोऽस्मद्भूयाद् गृत्स्मदरूपेण स्त इति तं जगदु
सतत्राहमिंद्रो यमित्यनेन सूक्तेन प्रत्यवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपञ्चितः ॥ तत्रैषा सूक्ते प्रथमा ॥ ॥ योजात इति
गृत्स्मदो ब्रूते ॥ ॥ योजात एव प्रथमो मनस्वां देवो देवान् ब्रूतुना पर्यभूषत् । यस्य शूद्रा द्रो दसी अभ्यसेता नृणां स्य
मन्हा सजना सदं दृष्टः ॥ ॥ जना सो जनाः हे असूराः यः जात इति जायमान एव सन् प्रथमः देवानां प्रधानभूतः मनस्वा
नृमनस्विना मग्र्यः । देवो द्योतमानः सन् ब्रूतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वर्गीयेन वूर्मणा देवान् सर्वान् पर्यभूषत् । अत्वेन
पर्यग्रहीत् भूष अतं वृत्रे भूवादिः लङ्किरुपं । यद्वा सर्वान् न्यान् देवान् पर्यभूषत् । पर्यभवत् । अत्यक्रमत् । अस्मिन् यज्ञे प

ग्रामायस्यविश्वे रथासः॥ यः सूर्ययुष संजजानयो अपांने ता सजना स इंद्र इति॥ ॥ यस्य सर्वो तर्था मितयावत्
मानस्य प्रदिशि प्रदेसा ननु शासने अश्वसो अश्ववर्त्तते॥ यस्यानुशासने गावः यस्यानुशासनग्रामाः ग्रसन्ते॥
अत्रेति ग्रामा जनपदाः यस्य ज्ञायां विश्वे सर्वे रथा सो रथो वर्त्तते॥ यश्च वृत्रं हत्वा सूर्यं जजान जनयामास॥ यश्चो
ष सं तथामंत्रः॥ जजान सूर्यमुष सं स्रुदंसा इति मेघमेदेन दूरा अपांने ता प्रेरवूः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं॥ ॥ अ
थाष्टमी॥ यं क्रंदसी संयती विहृयेते परेवर उभया अमित्राः॥ समानं चिद्रथ मातस्त्रिवां साना न हवेते सजना
स इंद्र इति॥ यः क्रंदसी रोदसी शुद्धं कुर्वाणो मानुषी दैवी च दू सेने वा स र्यंती परस्परं गच्छंती यमिंद्रं विहृयेते
स्वरक्षार्थं विविधमाहृतः परे उत्कृष्टाः अवरे अधमाश्रभयाः उभयाविधाः अमित्राः शत्रवः यमाहृत्य तिस
मानमेव रथमारूढा विद्रुग्ना हवेते॥ यज्ञार्थं यजमानैः पृथगाहृत्येते तयो रन्यतरः स इंद्रो नाहमिति॥ ॥ अथ न
वमी॥ यस्मान्नृते विहृत्येते जना सोयं युध्यमाना अवसे हवन्ते॥ यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युत च्युत्स

श्री

जना स इंद्र इति॥ यस्मादृते जना सो जनाः न विजयंते विजयं न प्राप्नुवन्ति॥ अतः युध्यमाना युध्यं कुर्वाणाः जना
अवसे रक्षणाय यमिंद्रं हवन्ते आहृत्य तिस्रविजयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं॥ ॥ अथ दशमी॥ ॥ यः शश्वतो म
ह्ये नोदधाना नमन्यमानां कुर्वाजघान॥ यः शर्धते नानुददाति श्रद्धो वोदस्यो हंता सजना स इंद्र इति॥ ॥ यः महि
म हत एनोदधाना न्शश्वतो बहून् अमन्यमानान् आत्मानमजानतः स इंद्रं पूजयन्ते॥ वाजना न्शश्वद्विष्णुति
शत्रून् नेनेति न्शश्वजः तेनायुधेन जघान हंते त्स्तिरुपयश्च शर्धते॥ उत्साहं कुर्वतो अनात्मज्ञाय यजमानाय श
र्धो उत्साहनीयं वर्मनानुददाति॥ न प्रयच्छति॥ अनुपूर्वात्॥ दुदादने ज्यो होत्या दिवः अभ्यस्ताना मादिः तिष्ठ-चो
दात्तवतातिगते निघातः यश्च दशयो रूपक्षयितुः शत्रौ हंता घातकः स इंद्र इत्यादि पूर्ववत्॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे
मोवर्गः॥ ॥ अथैकादशी॥ यः शंबरं पर्वतेषु क्षियेत् चत्वारिंशं शरद्यन् विंदत्॥ ओजायमानं यो अहिं जजान दातुं
शयानं सजना स इंद्र इति॥ ॥ यः पर्वतेषु क्षियेत् इंद्रं श्रिया बहून् संवत्सरान् प्रधुनो भूत्वा पर्वते गुहासनिवसेत्

द्वि. भा. ६
॥३३॥

शंबरमेतन्नामकमायाविनमस्रं चत्वारिंश्यां शरदिचत्वारिंशे सैव सरे अन्वविंदत्। अन्विष्य लभत लब्ध्वा च यः ओ
जायमानं कर्तुः स्युः सलो पश्च ओजसो पुर सो नित्य इति सकरलोपः बलमाचरंतं अहि आहंता रं दानुं दानवं शंबरं अ
सुरं जघान रतवान् स इंद्रे नाहमिति ॥ ॥ अथ द्वादशी ॥ ॥ यः सप्त रश्मिभिर्विषमस्तु विष्मन्नकस्तु जलसर्तवे सप्त
सिंधून्। यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्वामारो हंतं स जना स इंद्रे इति ॥ ॥ यः सप्त रश्मिभिः सप्त सैर्याकः पर्जन्याः
सप्त रश्मयो यस्य ते तवरश्मयः वराहवः स्वतपसो विदुः महसो धूपयश्चापयो गृहमेधाश्चेत्येते ॥ यो चेमेति मित्रि
द्विषः पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षति वृष्टिभिरिति ते त्रिरीयारण्यवेत्याम्नाता वृषभो वर्षवः तु विष्मन्न वृष्टिमान् बलव
न्वा सप्त सर्पणः स्वभावा सिंधूनपः सर्तवे सरणय अवसृजत अवसृष्टवान्। यद्वा गंगाद्याः सप्त नदीस्तु जतयश्च
वज्रबाहुः स नूद्यो दिवमारो हंतरो हणम स रं अस्फुरत्। जघान स्फुरण तुदादिः ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ द्वाविंशति
दस्यै पृथिवी न मे ते इह प्लाष्टि दस्य पर्वता भयंते ॥ यः सोमपा निचितो वज्रबाहु यो विज्रहस्तः स जना स इंद्रे इति ॥ अ

श्री
॥३३॥

१५

षकानि गवाश्वादीनि धनानि आजिमता नि सर्वतो दिनस्तिमीरु हिंसायां मिना ते निगम इति द्रुस्वः। तत्तस्मात् अस्मा
दुंद्रय स इंद्रे स्तीति विश्वासमभकुरुत। यद्यद्यसौ विशेषतो स्यात्तिर्न दृश्यते। तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत। एवं
निर्धारणीयमहिमोपेतः स इंद्रे नाहमिति ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥ ॥ अथ तस्मिन् ऋक्षे षष्ठी ॥ यो र
धस्य चोदितायः कृशस्य यो ब्राह्मणो नाधमानस्य वीरेः ॥ युक्तग्राह्यो यो वितस्तु शिप्रः स तसोमस्य स जना स इंद्रे इ
ति ॥ यः रधस्य रध हिंसा संरधोः समृधस्य चोदिता धनानां प्रेरयिता भवति। यः कृशस्य दरिद्रस्य च यश्च नाध
मानस्य नाधृणात्। धृया ब्रूो पतयैरवयारिणीः पुया च मानस्य वीरेः वृशेतेः वीर्तयते वास्तोतु ब्रसिणस्य धनानां प्रेर
यिता यश्च सुशिप्रः शोभनहवः सुशीर्षवः स नूयुक्तग्राह्यः अग्निषवार्थमुद्यतग्राह्यः स तसोमस्य किषुतसोमस्य य
जमानस्य वितारक्षिता भवति। स एवेद्रे नाहमिति। ब्रह्मशूद्रस्य त्वन्परत्वेत्याद्युदात्तता स्यात्। यथा ब्रह्मवचनं
अर्जसुवीरमिति। अयं तु तो दत्तः पत्यत इति नाभपरः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ यस्याश्वासः प्रदिशियस्य गावो यस्य

द्वि. भा. ६
॥३३३॥

अहणोः अवूरोः सता हृत्तमहिमोपेतः त्वं उक्थ्योऽसि सर्वैः प्रशस्यो भवसि ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ अन्वेको वदतिय
दृष्टाति तद्रूपमिने तदपा एव रूयते । विश्वा एव स्य विनु दस्ति ति क्षते यस्त कृणोः प्रथमं सा स्युक्थ इति ॥ ॥ यजम
नो यद् विदे वेभ्यो ददाति तदेवो हो ना वदतिया ज्य पुरो नु वाक्या भ्यां देवताः स्मारयति । एको ध्वयुः रूप पञ्चादीक
रूपाणि मिने न हिं सन तदपाः द्वि शं सन रय मपः कर्मय स्य ता दृष्टः सन् रूयते देवय जने सर्वत्र गच्छति । एव स्या ध्व
योः विश्व विनुदः सर्वाणि तत्कृत्वा नि विक्ष पण रूपाणि कर्म वै गुण्या निति ति क्षते त न द्योग्य प्रायश्चित्त करणे न ब्र
ह्मा सह ते गुप्त जित्मः सन् माया मिष्यते । तानि ह विः प्रदाना दी नि कर्माणि यस्त मक्षणा वारय सित्व मुक्थ्योऽसि
॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजंत आसते रयि मि वष्टं प्रभवंत मायते । अस्मिन् चन्द्रेः पितुरसि भोज
नं यस्त कृणोः प्रथमं सा स्युक्थ इति ॥ ॥ हे इंद्र पुष्टिं त्वया दत्तं पोषबंधनं स्ववीयेभ्यः प्रजाभ्यः विभजंत अस्मै त
वदस्ये ता वदिति विभाजं कुर्वतो गृहमेधिन आसते स्वस्व गृहेषु निवसंति तत्र दृष्टं तः आयते प्रयागच्छते यथा

श्रीः
॥३३३॥

१७

स्मै इंद्राय द्या वा पृथिवी रतरेणापेक्षया द्विवचनं । प्रमित्रयोर्वीणयोरिति वत्नमेते स्वयमेव प्रह्वी भवति ननु प्रह्व
त्वे कर्मवर्त्तरि न दुहस्त न मां य विष्णो वि तियवः प्रतिषेधः चिदपि च अस्मै इंद्रस्य रुष्या त्वत्तात्पर्यं ताभ्यां ते विभ्य
ति । यः सोमपाः सोमस्य पातः निचितः सर्वैः यद्वा अन्येभ्यो पि देवेभ्यो दे देयः वज्र बाहुः वज्र सदृश बाहुः यश्च वज्र
हस्तः वज्र युक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ ॥ यः सन्वतं भवतियः पंचतं यः शंसंतं यः शुशमान
मूतैः ॥ यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्ये दं राधः स जन स इंद्र इति ॥ ॥ यः सन्वतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमान
भवति रक्षति । यश्च पुरोडाशादीनि हवीषि पंचतं यश्च उतीर्तये स पांसु लुगिति चतुर्थी पूर्वः सप्तम्याः सवर्णदी
र्घः स्वरक्षायै शास्त्राणि शंसंतं यश्च शुशमानं अवति स्तोत्रं कुर्वति रक्षति परिददं स्तोत्रं यस्य वर्धमानं वृष्टि वरं भवति ।
तथा यस्य सोमो वृष्टि हेतुर्भवति । यस्य च इंद्र मस्मदीयं राधः पुरोडाशादि लक्षण मन्त्रं वृष्टि वरं भवति । स इंद्र इत्यादि
प्रसिद्धं ॥ ॥ पंचदशी ॥ यः सन्वते पंचते दुध आचिद्वा जं ददति स विलासि सत्यः । वयं त इंद्र विश्व हा प्रियासः सुवी

द्वि. भा. ६
॥३३४॥

शुद्धं मधुमदुरो हिथ ॥ सशोकधिनिदधिषे विवस्वति विश्वस्यैव ईशिषे सास्युष्य इति ॥ हे इन्द्रयस्ते भोजनं भुज्यत इ
ति भोजनमन्नादिचदयसे यजमानेभ्यः प्रयच्छसि ॥ द्युतन गतिरक्षण हि साग्रहेषु आसने पटी ॥ किंच वर्यनं वृष्टि
कुरंधनं बलं वा दयसे ॥ तथा आदित्यं कंठं उत्तरं शुष्मना ईं ब्रह्मादिवं मधुमत् मधुरसोपेतं दुरो हिथ दुराधवानसि ॥
दुरो हिथ दिश्विनि यमादि उगमः ॥ सता दृशस्ते विवस्वति ते परिचरणं बुद्धीने यजमानाय शो वधिं धनं सधनं निव
धिषे दद्यासि ॥ किंबहुना विश्वस्य सर्वस्य जगतः एवः अद्वितीय एव सन् ईशिषे स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्ये ॥ ईशः स
ती उगमः सद्यादि सिद्धिः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ यः पुष्यिणीं प्रस्वश्च धर्मणा धिदाने व्य १ वनी रधारयः ॥ यश्चास
मा अजनो दिद्युतो दिव उरु रूवं अभितः सास्युष्य इति ॥ ॥ हे इन्द्रयस्ते पुष्यिणीः पुष्यवतीं प्रस्वः प्रसूतः
प्रसूयमाना वा अवनी रवित्री शेषधीः दाने अधि उपलूयते ॥ सस्यान्यत्रेति दाने क्षेत्रं अधि बुरणे ल्युट् ॥ तस्मिन्
त्रे धर्मणा सवृत्त लक्षणेन धर्मणा आधारयः न्यदथा ॥ यश्च त्वं दिवाद्यो तस्मानस्य सूर्यस्य असमाः मत्संस्तं

श्री
॥३३४॥

अभितः सर्वतः नाना प्रकाराः विद्युतः दीप्ति रजनयः यद्वा दिवो न क्षत्राणि जने लज्जियत्ययेन शूयश्चोरः महं प्ल
अभितः सर्वतः उर्वान्महतः प्राणि निर्यान् पर्वतान् वा जनयः ॥ शृष्टं स्पष्टं ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ यो नामरिं सहवसं
निहतं वेष्टाय दसवे नृगय चावहः ॥ उर्जयं या अपरिविष्टमास्य मुते वद्य पुरुकृसास्युष्य इति ॥ पुरुकृत् पुरु
णो धर्मणा वृत्तिः हे इन्द्रयस्ते नामरिं नृन्मनुष्यान्मारयतीति नृमरः वृश्चिदस्मरः तस्यापत्यं नामरिः ॥ तं सहवसं व
सूतं सहवर्तत इति सहवसः असूतनामैतत् ॥ एतन्नाम वृमसूतं निहतं वेहंतेः स्तूयार्थे तवेत्ययः ॥ तदौचनिती
ति गते प्रकृतिस्वरत्वं निहतं उर्जयं याः बलवं याः वज्रधारयाः अपरिविष्टमलादिभिरव्याप्तं आस्यं अद्यैव अहतम
सूतं प्रापय ॥ यद्वा उर्जयं याः विश्वविद्या आस्यं प्रापयः विमर्शं दक्षाय तं हविर्लक्षणं तत्तन्माय दसवे नृगय दसा
नां दस्युनां वेष्टाय विनाशाय च यद्वा अस्मा वृमन्तला माय दस्यु विनाशाय ॥ ॥ अथ नवमी ॥ कृते वायस्य दश साव
माद्य एव स्य शुद्धो यद्वा दमा विथ ॥ अरज्जो दस्यु समुन दृष्टी तये सुप्रायो अभवः सास्युष्य इति ॥ ॥ हे इन्द्र

द्वि. भा. ६
॥३३५॥

1133401

दि. भा. ६
॥३३६॥

दशी ॥ अरमयः सरपसस्तय कंतु वीतये च वया य्या क्षरंति ॥ नीचा संतमुदनयः परावृजं प्राधं श्रोणं अवयत्सा
स्युष्यति ॥ ॥ हे इंद्र अपसः सरणमपः कर्मया सांताः अपसः शब्दं ध्यादित्वा सररूपं ता अपः कंतु मुखेन तव
य तरणाय अरमयः अत्री उयः किंच तु वीतये तु वीति नमि कश्चित् तस्मै ताभ्यां स्तुतिं सरणं प्रति अरमयः तौ हि ज
लपूर्णमहानदी दृष्ट्वा तदी तुम समर्था वा स्तौ तौ च त्वया तारितौ परावृजं परितः पापानि वृणक्ति दहतीति पराज
कश्चि दृषिः तमस्मन्ने नीचानीचं संतं उदनयः आपद्भ्यः उर्ध्वं जितवानसि ॥ किंच अंधं संतं श्रोणं पंगु संतं चक्ष
दना दपंगु वृणाय उदनयः किं कुर्वन् प्रव प्रवर्षेण अवयन् आत्मानं वीति मंतं कुर्वन् उदनय इति समन्वयः ॥ स
यादिसिधं ॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ ॥ अस्मभ्यं तद्र सो दनाय राधः समर्थयि स्वबहु ते वसव्यै ॥ इंद्रयश्चित्रं अवस्था
अनुद्यु नृ बह दू देम विदथे सुवीर इति ॥ व सो ॥ सर्वस्य वा स क्व वसमान्वा हे इंद्र स्तो त्र भ्योऽस्मभ्यं तद्रा यो धनं दान
य उपलक्षणमेतत् ॥ भोगाय च समर्थयि स्व देहि ॥ अस्मान् संगमयेत्यर्थः ॥ अर्थया चने चुरादिरदंत आत्मनेपदी

श्री
॥३३६॥

ते तव बहु प्रभूतं वसव्यं वा स्वव वसव्यं व स्वादित्वा त्वाथि को यत् ता दृष्टं प्रभूतं धनमस्ति ॥ खलु चित्रं वा यनीयं यद्वनं
अनुद्यु नृ अन्व हं ॥ कृताश्चनोरिति द्वितीया अवस्थाः भाग्य मिच्छेः अंतरणार्थत्वात् ॥ अवर्मवृत्तं ॥ यथा रोदिति
सत्त्वं हे ह्यत्र कर्मणी उद्देय कर्म च विधेय कर्म तर्भूतं उद्देय कर्मणा स कर्मो भविष्यति ॥ यथा माणव कं दुत्रायती
ति भाष्य उदाहृतं ॥ अबः शब्दात् छंदसि परिधायोक्त्यपारतदंतस्य लेद्यागमे रूपं ॥ सुवीरः कृत्याण पुत्रपौत्राः सं
तो वयं विदथे स्मिन् नृ बह दू देम विदथे ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे दू दृष्टे वरगः ॥ ॥ अधर्यो भ
रतेति दू दृष्टं चर्चं तृतीयं सूक्तं गा त्ममदं त्रिष्टुभमै दं अधर्यो भरते द्रय सोममिति याज्येति सूत्रितं ॥ ॥ तस्मिन्
क्ते प्रथमा ॥ अधर्यो भरते द्रय सोमममत्रेभिः संचता मद्यमंधः ॥ कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृक्षे तादृ
दिषवहीति ॥ ॥ गृह्णमदे ब्रूते ॥ अधर्यवः अधरस्य नेतारः अधरं यजमाना ये छंतः कृष्यधर एत नस्य विलेप
इत्युक्तोपः ॥ अत्रया स्वः ॥ अधर्युरधरयुरधरं युनक्त्यधरस्य नेताधरं कामयंतमिति ॥ हे अधर्यवः दद्रय

द्विभा. ६
॥३३॥

देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत हरत आ मित्रस्या विद्यमानत्वा दनिघातः तत्त्वा अमत्रेभिः अमासह
अदन्यत्र होत्रादय इति अमत्राणि च मयाः तैः मद्यं मदवूरमंधः सोमलक्षणमन्त्रं आसिंचत अक्षौ प्रक्षिपत अ
त्रयास्वः आसिंचत मत्रैर्मदनीयमंधो मत्रं पात्रममास्थिन्नदंतीति वीरः स इंद्रः अस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रतिस
दंसदैवकामी हि कृमयमानो हितस्मात् वृक्षे वर्षित्रे द्राय सोमं जुहोत जुहोत कुतूनादनयोर्लोहितं प्रनयनाभ
तितवादेशः एष इंद्रः तदिततदेव सोमं द्रव्यं वष्टिकामयते ॥ अथ द्वितीया ॥ अध्वर्यवो यो अपो वत्रिवांसं वृत्रं ज
घाना शन्ये वृक्षं ॥ तस्मा एतं भरत तद्वृक्षाय एष इंद्रो अहीति पीतिमस्य ॥ हे अध्वर्यवः य इंद्रः अपः मेघसं
बंधी न्युदकानि वत्रिवांसं निरोधकं वृत्रमस्मरं जघानाहतवान्यथा अश्रुन्या वक्षामिव तस्मै एतस्मात् एतं इंद्रं व
शं हूयमानायां भरत एषः अस्य सोमस्य पीतिं पानं अहीति ॥ अथ तृतीया ॥ अध्वर्यवो यो हृषीवृजघान
योगा उदाजदपहि वलंबः ॥ तस्मा एतमंत रिक्षेन वा तमिंद्रं सोमैरो णुत जून वस्त्रै रिति ॥ हे अध्वर्यवः य इंद्रः

श्री
॥३३॥

२९

रुतापो रथं रक्षंति जीरयो वनानीति विशिष्टो विस्तीर्णो षट्षट्संख्या कूउवरीः ताश्च द्यौश्च पृथिवी कृत्वा पथौषध
यदयेवंरूपाः ता अस्तभ्याः नियमितवानसि संदृशः सम्यक्पश्यतीति संदृशो जनाः पंचसदृशः पंचजनान् परिखर
तः परः पारयिता पारयिता वा अभवः भवति गतमन्यत ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे एकादशे वर्गे ॥ अथैकादश
सुप्रवाचनं तव वीरवीर्यायि देवेन कृतुना विदते वसु ॥ जातृष्टिरस्य प्रवयः सहस्वतो यच्च वृथं सेंद्रविषुवा सुख्य इति
वीरबलवन् हे इंद्र तव वीर्यं समर्थं सुप्रवाचनं सुष्टु प्रवचनीयं सर्वैश्च घनीयमित्यर्थः विंत त एवेन कृतुना वसु
णा वसु विदते शत्रूणां धनं लभते ॥ विदता भो तु दारिः स्वर्ते त्वय दूतदयं धनं स्तोतृन् प्रापयसि इति यत्तत्स
शस्यमित्यर्थः सहस्वतो बलवतो जातृष्टिरस्य एतन्नामः कृष्टिर्बयोन्न प्रादाः यदा जातृष्टिरस्य जातु वृद्धचित्स
वदिष्ठिरस्य सहस्वतः बलवतो यत्तादेः कर्मणः संबंधिवयो हवित क्षणमन्त्रं प्रविंदस इति समन्वयः यायानि रमा
नि अन्यानि विष्वा सर्वाणि कर्मणि च वृथं कृतवानसि सतादृशं सं उक्थ्यः सर्वैः प्रशंसनीयो भवति ॥ अथ द्वा

द्वि. भा. ६
॥३३८॥

पंचमी ॥ अध्वर्यवो यः स्वश्रजघानयः शरुष्टमश्रुषं यो व्यसौ यः पिपुनमुचिं योरुधिभ्रंतस्मा रं द्रयां धसो जुहोते
ति ॥ ॥ अध्वर्यवः य इंद्रः श्रभे अभाति मक्षयति प्राणि जातमिति । यद्वा अभुते रच जसा व्याप्नोतीति । अभः वृश्चि
दसुरः तमसुरं स हृजघानय अश्रुषं देनाप्युषणीयं । शरुष्टमसुरं यश्च तं असुरं व्यसं अंसहाने कृत्वा जघा
नयश्च पिपुं ते जसा जगद्वाप्यवर्त्तमान एतन्नाम वृमसुरं जघान । यः तैत्तिरीयवेन मुचिं मसुरं नावा लभे तेति
प्रकृत्य फेनेनाशिर उदवर्त्तयदित्येतेन वाक्यसंदर्भेण तमुचिवधः प्रयचितः । तथा मंत्रश्च । अपो पेनेन नमुचेः शि
र इंद्रे दवर्त्तयदिति । रुधिभ्रं एतन्नाम वृमसुरं यश्च जघान तस्मै इंद्राय अंधसो हविर्दक्षिणान्यन्नानि जुहोत जुहु
त ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ अध्वर्यवो यः शतं शं बरस्य पुरो विभेदाश्रमने वपूर्वः । यो वर्चिनः शतमिंद्रः सहस्रमपवर्द्धुर
तासो मम स्मरति ॥ हे अध्वर्यवः यः इंद्रः शं बरस्य मायाविनो सरस्य पूर्वः पुरातनीः शतं पुरः पुरीः अश्रमने व
अश्रमके स दृशे न वज्रेण विभेदयश्चंद्रो वर्चिनः वर्चदी तौ गमेरिति विधाय मान इति बहुलवचना दस्माद्

॥३३८॥

वतियद्वानामैतत् । तस्यासुरस्य शतसहस्रं सौ चैवं हथो अप्रत्यसुर एतत्संख्याकानपरिमितान् अर्चिनू
पुत्रान् अपवपत् ॥ तथा च मंत्रवर्णः । शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरानिति ॥ ॥ इति द्विती
यस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थे वपज्जघनवान् । कुत्सस्य
योरतिथिग्वस्य वीरान्यावृणोत्तरता सोममस्मरति । हे अध्वर्यवो जघनवान् पूर्वशत्रून् हतवान् य इंद्रः शतं सहस्रं
मसुरान् भूम्या उपस्थे उत्संगे अवपत् । एवैवेन प्रवृत्तेण पातयत् । किंच यः कुत्सस्य एतन्नाम वृमसुरजर्षेः आ
योः पौरुषस्य राजर्षेः अतिथिग्वस्य दिवोदासस्य एतेषां त्रयाणां वीरानभिगंतुं नृपोति ॥ इंद्रिनः शरुष्टादीन् स
रान् न्यावृणु वृणोति हिंसावूर्म अवधीत् । तथा च मंत्रवर्णः । त्वं कुत्सं शरुष्टं हत्येषा विथारं धयोतिथिग्वाय शं ब
रमिति । तादृशे येंद्राय सोमं भरत ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ अध्वर्यवो यः नरः कृमयाध्वे शुची वहंतो नशथा तदिंद्रो
गर्भं स्निपूतं भरतश्रुता येन्द्राय सोमं यज्यवो जुहोतेति ॥ ॥ नरः कृमिणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभितुषितमथं कृ

हिं मा ६
॥३३९॥

मयाध्वे कृमय ते लेह्यगमः शुष्णीक्षिप्रं इंद्रसोमं वहतः प्रापयत। यूयं तदभिलुषितं पूतं न शय। प्राप्नुतां शुताय
लोवे प्रसिद्धये दूयगमस्ति पूतं हस्ताभ्यामांजनदेहनाभिः शोभितं सोमं भरत उन्नतवह्निं प्रतिदत्ता ता यज्य
यागं वृणोति। हे अध्वर्यवः आहूतं सोममिंद्राय जुहोत जुहुत अग्नौ प्रक्षिपत॥ ॥ अथ नवमी॥ अध्वर्यवः वृत्तं न
शुष्मि मस्मै वने निपूतं वन उन्नयध्वे॥ जुषाणो हस्यमभिक वशे व इंद्राय सोमं मदिं जुहोतेति॥ ॥ हे अध्वर्यवः अ
स्मै इंद्राय सोमं शुष्मिं सुखं वृत्तं न वुरुत॥ वुरो ते लोहि व द्रुतं छंदसीति विवूरणस्य लुक्। न स न स न श नाश्चेति
तवादेशः। अमैत्रितरया विद्यमानत्वा न विद्यातः विं च वने संभजनीये वने उद्वैर्निपूत माप्यायने न शो धितं सो
मममुन्नयध्वे जुषाणः प्रीयमाणः स इंद्रः वीयुष्मावै हस्य हस्ताभ्यां अभिषुतं सोमं अभिवावशे कृमय ते व शव
तो। यदुलुगंतस्य लुहिय स येनात्मनेपदं। लोपस्त आत्मनेपदे धितिलोपः मदिं मद्वर मिमं सोमं इंद्राय जु
होत। इंद्रो देशेनाग्नौ प्रक्षिपत॥ ॥ अथ दशमी॥ अध्वर्यवः पयसो धर्यथागोः सोमेभिरीष्टता भोजमि

श्री
॥३३९॥

२३

दृष्टीकंसर्वान् विदारयति भियं वुरोति इति दृष्टीको नामासुरः तमसूरं जघान यश्च ब्रह्मलसरेण निरुधागा उदाजत्
निरगमाय ता यश्च तमेव ब्रह्मसूरं अपवः अपवृणोत्। हिंसितवानित्यर्थः। वृणोते लृटि। मंत्रे घसेयादिना च्छेत्तुं
हस्त्यादिना तिलोपः तस्मै इंद्राय एतं सोमं अंतरिक्षे वातं न वातमिव धारयिष्यति बुरुते तदेवाह। सोमै दिंद्रं आ
र्जुत। सर्वत आच्छादय। लृणुज् आच्छादने अदादिकः लोटिरूपं तत्र दृष्टं तः। जून जीर्णैयथा वस्त्रै रंगमाच्छाद
यति तद्वत्॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ अध्वर्यवो य उरणं जघान न वचर घां सं न वति च वा दून्॥ यो अबुदमवनीचा बवा
धेतमिंद्रं सोमस्य भृथे हि नो तेति॥ ॥ हे अध्वर्यवः य इंद्रः न वन वति च एको नं शतं वा दून् चर घां सं वा द्दिदं रूपं। य
द्वार वन तेः घासो रूपं जने लोपः छंदसं रूपं सर्वस्य दृश्यं तं। उयद्वा आत्मनेपदे हे निखात वतं उरणं एतन्नाम दूमसूरं
जघान। यश्चाबुदं एतन्नाम दूमसूरं च नीचाधोमुखं कृत्वा अवबवाधेत मे न मिंद्रं सोमस्य भृथे सोमे बिभ्रति यन्नि
हि नो तव धियत। यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हि नो तस्मैः प्रीणयत। हि गतिवृद्धोः स्वादिः॥ ॥ अथ

पः कर्मवो युष्माकमस्तु ॥ ॥ अस्मभ्यं यद्वा दृश ॥ अस्मभ्यं तदिति एषा ऋक्यार्या ता ॥ इति द्वितीयस्य वक्षे
चतुर्दशो वर्गः ॥ ॥ प्रधानस्येति दश च चतुर्थं स्रुतं गत्सि म दं त्रैष्टुभमैर्द्रं । अत्रानुक्रमेण ॥ प्रधानस्येति द
शान्तेष्वेहानि निष्केवल्ये त्रीणि स्रुतानि तत्रेदं द्वितीयं । षष्ठे स्येति खंडे स्रुतं । एतद्व्याप्त्युपनः प्रधानस्य भू
रेक इति निष्केवल्यमिहो ब्रूमेवेति षष्ठे वल्ये प्रधानस्येति षष्ठे स्रुतं । मुखीया उक्तं स्रुतमेव स्रुतं ॥ अयं मासनु
षो देवता ता प्रधानस्य महतो महति ॥ सैषा स्रुते प्रथमा ॥ प्रधानस्य महतो महति सया सयास्य वूरणा
वोचं ॥ त्रिबुदुबेष्टपिबत्स तस्यास्य मदे अहिमिंद्रे जघानेति ॥ ॥ गृह्यमदे ब्रूते ॥ महतो बलवतः सयास्य स
बुल्यस्यास्येद्रस्य सयासया नियथाथीनि महानि महांति वूरणा निब्रूमणि तु अद्यत्र वोचं प्रवृषेण प्रवीमि
वच परिभाषणे छंदो लुडः । लुडु लिट् इति वर्जमाने लुडि । अस्यातिवक्ति स्याभ्या इव च उ मद्येति प्रक्षिप्तौ क
लितानि उच्यंते त्रिबुदुबेष्टुज्येति गौर्यायु रिये वै रूपेष्टाभिपूविबेष्ट हस्त स्रुतस्योभिषुतं सोमं इंद्रे पिब

त । ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति इंद्रः अहिं वृत्रमस्रुं जघान हतवान् ॥ अथ द्वितीया ॥
अवंशो द्यौमस्तभाय द्रुहंतमशो दसी अष्टणदं तस्मिन् ॥ सदीरय मृथिवी प्रैपेयश्च सोमस्य तामदं द्रश्च कुरेति ॥
अवंशो आश्वशो द्यौ तद्यौ तमानं तं सूर्यं द्यौ लो वंचास्तभाय द्रु इंद्रः अस्तभ्रात् । अनवत्वं वनस्य तस्या वस्तुप नम ब्रू
दियथी । स्तभ इति सोत्रो धातुः । प्रियादिः लुडि रूपं च व्यत्ययो बहुव्रीहिमिति अदावपि ज्ञायजदे ॥ द्रुहंतं महदंतं
क्षीरो दसी द्यावा पृथिव्यौ च अष्टणत् । प्रथम्यानेण्यं तस्य लुडि रूपं च व्यत्यय तस्या मिति मध्योदात्तत्वं । सोमस्य मदे
हर्षे संजाते तानीमानि ब्रूमणि द्रश्च वूर ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ सद्येव प्राचो विमिमायमानैर्वज्रेण खान्य तृणान् नदीनां
तथा सृज सद्यिभि दीर्घा यथैः सोमस्य तामदं इंद्रश्च कुरेति ॥ ॥ सद्येव यथा यगृहान्मानैः षट्त्रिंशत्स्रुम प्राची
न्ये वंरूचैः परिमाणैः प्रकूपवणन बुवंति तद्वत् सिंधून् लो वान् चानृज्ज्वन् परिमाणैः प्राचः प्राङ्मुखे विमिमाय इंद्रो
विशेषेण निमित्तवान् । तथा नदीनां खानि निगमद्वा राणि वज्रेण अष्टणत् अखनत तदिहिसोना द्रयोः रुधादि

द्वि-भा-६
११३४११

लपु। तथा च मंत्रः। इन्द्रो अस्मां अरुद दूज बाहु रिति। तथा दीर्घयाथैः बहुकृतं गंतव्यैः पृथिभिर्मर्गैः तृथासृजत्। अ
नायासेन तानदीः पुरं संरुध्य परिगृह्य तस्मात्पुत्रिरगुरिति। अत्र ग्रंथो गतोस्ति॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ सत्रो दूज्य
गसादभीतेर्विभुवमधागयुधमिधे अमो संजो भिररुवैररुदयेभिः सोमस्य तामदं दंश्चकुर॥ कथा स दं दं
भीतिर्नमिबुश्चिदाजर्षिः तस्य प्रवो दून् सहिवहेरोदवर्णस्योत्तं। प्रवर्षेण तं दभीतिं बृहत्तान स्रग्मन्मध्ये मा
परिगृह्य तेषां विभुं सर्वं आयुधमिधे अमो संदीप्य मानेव न्हौ अथाबू अधोक्षीत्। दहेलुडि। मंत्रे घसेयादि नवे लु
वूपश्चा तं दभीतिं गोभिररुवैरयेभिरर्थैश्च समसृजत्। संयोजितवान्। समस्यासि धमिति॥ ॥ अतिनाम्यै
हेमरुत्वतीयसूक्तमुरवीया अतिस्त्रो नतिरुं देस्रत्रितं। स रं मही धुनिमेतोररुग्णादिति॥ ॥ अथ पंचमी॥ स रं मही
धुनिमेतोररुग्णात्से अस्मात्तृन पारयत्स्वस्ति॥ तउ ह्नाय रभि मभि प्रतस्तुः सोमस्य तामदं दंश्चकुरेति। स रं मही
इमेनां मही महती धुनिं धुनोति स्तोक्षणां पापानीति। धुनयः परुक्षी नदीनां एतौः इरवरपदं सेनिधानेवितासू

श्रीः
११३४११

२५

इन्द्रो वेदाहमस्य निभृतं म एतद्विस्तृतं भूयो यजत। अवेतेति॥ ॥ हे अध्वर्यवः यथा गोरूथः पयसः पूर्णं तद्वृद्धिमेनं भो
जं पूलस्य दत्तारं चेंद्रं सोमेभिः सोमैः पृणत पूरयत। मेमदीयस्य सोमस्य निभृतं गूढं सुखं साधनस्वभावमह
मेव वेदजा नमिरति पूर्वनपरस्मै वृथितं तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवं दित्सं तं सोमं दत्तुमिच्छं तं यजमानं यजते य
एव इन्द्रो भूयोति श्रयेन वेवेनादित्सं तं। दूद जूदाने। रुडायां सन् सनिमो माधिति अक्कुरस्य इव्वा रदेशः। अत्र
लोपोभ्यासस्यार्थधारतुवूदति सक्कुरस्य तत्तं॥ ॥ अथैव दृष्टी॥ अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वोयः पृथिव्यस्य क्षम्य
स्य राजा। तमूर्द्धं न पृणत यवेनें द्रं सोमेभिस्तदपोको अस्ति॥ ॥ हे अध्वर्यवः य इन्द्रः दिव्यस्य द्यौर्लो बर्हस्य वस्वो
वसुनो राजा भवति॥ यश्च पृथिव्यस्य पृथिवी शूद्रे न विस्तीर्णं मंतरिक्षमुच्यते। तत्र यंधनं पृथिव्यस्य राजा यश्च
क्षम्यस्य क्षमभूमिं तत्र यंधनं क्षम्यं तस्य च राजा भवति तमेव मिन्द्रं सोमेभिः पृणत पूरयत। तत्र दृष्टान्तः उर्द
रं न उर्द्वीर्णं मूर्जुदीर्णं उर्द्वं यथा यवेन तस्य पूर्णं तद्वृद्धिं द्रं पूरयतेति तादृश सोमादिनें द्रोदर पूरणलक्षणम्

प्रत्ययः। ऋषीणां गमनार्थं अरुणात् उपाश्रमयत्। महाजलं नदी अल्पो द्रुमवृक्षो दियर्थः॥ ततः सरं द्रः उत्स्रा-
यतो नदी उजाययं रयिं अपेक्ष्य गच्छंति तं रयिं अभिरक्ष्य प्रतस्सुः प्रतस्सिद्धये॥ शिष्टं प्रसिद्धं॥ ॥ इति द्वितीय-
स्य षष्ठे पंचदशो वगः॥ अथ षष्ठी॥ सोदं च सिंधु मरिणम् महित्वा वज्रैः ननु षसः संविषेष्टः॥ अजवसो जविनी-
भिर्विविधैः सोमस्य तामदं दं द्रुमवृक्षः॥ ॥ सरं द्रः सिंधुं प्राञ्चं संतं महित्वा स्ववीयेन महिम्ना उदं चं मरिणम्॥ उद-
त्सुखमवरोत्। सिंधुः शब्दश्चंदसि पुच्छिगः॥ उषसः उषो देव्याः अनः शब्दं वज्रैः संविषेष्टः। चूणश्च कूरः। ए-
तद्विविधं दुहितरमित्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते॥ विं कुर्वन् अजवसः जवही ननुर्वताः समाजविनीभिः तामिः सेनाभिः
विविधैः विज्ञेयैः निंदनैः विषेष्टैः समन्वयः। नु ब्रह्मवेदान्तो तद्विग्रहिज्यादिना संप्रसारणं शिष्टं स्पष्टं॥ ॥ अ-
थ सप्तमी॥ सविद्वौ अपगौ हं वनीनामा विभवं नुदतिष्ठस्य च वृक्षः॥ प्रतिश्रोणः स्फुटो नगचष्ट सोमस्य तामदं दं-
द्रुमवृक्षः॥ ॥ पुरा किल कन्यकाः चक्षुर्हीनं पादहीनं परावृजं जिघृक्षु मृषिं दृष्ट्वाऽमिदुदुवुः॥ ततः सन्निविः इति

द्वि. भा. ६
॥३४२॥

स्तुत्वा चक्षुः पादं च ते भो । तदेतदाह ॥ ॥ कूनीनां वून्यकानां जपगेहे अपगो हनीति रोभावं विद्वान् परागृहिः अ
विर्भवन् सर्वेषां प्रत्यक्षो भवन् । उदतिष्ठत् । श्रोणः पूर्वं पशुरिदानीं दृष्टः स प्रसादाद्विभग्नजातुताः वून्याः प्रति
स्थात् । पूर्वमंधः अधुना चक्षुः कर्मात्त्यचक्षुः । ताः वून्यकाः विज्ञेयेण पश्यंति स्म । तानीमानि वूमणि स दृष्टुं
कुर ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ ॥ भिनदूलमंगिरोभिर्गृणानो विपर्वतस्य दंहितान्यैरत् ॥ रिणयो धांसि कुत्रिमाप्येषां
सोमस्य तामद दृष्टुं श्ववारेति ॥ ॥ अंजिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स दृष्टः बलं बलनाम वूमसूयं भिनदभिनत् । त
थागवां निरोधवस्य पर्वतस्य दंहितानि श्रिताभिः दृढीकृतानि दूरगिरिण कू उदघाटयत् । गतमन्यत् ॥ ॥ अ
तिमूर्तिना स्येक हे निष्ठे वल्ये सक्तमुखीया स्वप्ने निन्या च सूत्रितं । स्वप्ने नाभ्युपाचु मुनिं धुनिं चेतिसक्तमुखीयेति ।
सैषा सक्तेन वमी ॥ ॥ स्वप्ने नाभ्युपाचु मुनिं धुनिं च जघंथदस्युं प्रदमीति भावः ॥ रंमी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य
तामद दृष्टुं श्ववारेति ॥ ॥ सः त्वं दस्युं सर्वस्योपक्षयितारं च मुनिं धुनिं च एतन्नामाना बसुरो स्वप्नेना नदीधीमि

श्रीः
॥३४२॥

द्वि-भा-६
॥३४३॥

एवार्थः। दीप्यमान एवाग्नौ हविः प्रभरे संपादयामि॥ ततः परं सुष्टुतिं शोभनां च स्तुतिं वूरोमि॥ भरे रति भूभरपरे
चित्रादुभयपदी उदिरूपं अजुयं अजरणीयं जरयंतं सर्वमन्यज्जरयंतं उक्षितं सोमेन सितैः सनात्सनातनैः निन्यंतं
रूपां तादृशामिंद्रं वसेस्माकं रक्षणाय तस्य तर्पणाय वा हवामहे। आहूयामः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ यस्मादिंद्रादृष्ट
तः किंच मे मृते विश्वान्यस्मिन्संभृताश्चिदीया। जठरे सोमं तन्वी ३ स होम हो हस्ते वज्रं भरति शीर्षाणि क्रतुमिति॥
हृत्तो महतः यस्मादिंद्रादृष्टे किमपि रीमिदं जगत् च न नप्स्यीत्यर्थः। चैतिनेति निपातद्वयसमुदायश्च निति चेति
विदिस्यथोनेति निषेधार्थः। एवंपद्ये तु संप्रदायकं। उक्तार्थे मंत्रः। नेंद्रादृष्टे पवते धाम किंच नेति। यद्रादृष्टे रीमिदं ज
गत्। किंच न क्षुद्रमयमिदमर्थः। उच एतज्जगत्वाच्यते। अस्मिन्निंद्रे विश्वासवर्तिता सामर्थ्यानि अधिसंभृता अस्मि
वं संभृतान्यासते। यश्चेद्रो जठरे स्वेदे रस्ते मम भिद्यंतं सोम रसं भरति विप्रजि किंच तन्वां स्वर्गीये सर्वस्मिन् इत्या
रे स हो बलं महस्ते जश्च विप्रजि हस्ते वज्रमायुधं विप्रजि शीर्षाणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति विप्रजि च यद्रादृष्टे

श्री
॥३४३॥

गादनिघातवाक्यभेदादुनिघातभावः। शीर्षाणि शीर्षान्छंदसीति॥ ॥ अथ तृतीया॥ ॥ नक्षोणीभ्यां परिभवेत
द्रादियं न समुद्रैः पर्वतैरिंद्रतेरथः॥ न ते वज्रमन्वश्चोतिवृश्चनयदाष्टुभिः पतसियो जगद्युर्विति॥ ॥ हे इंद्र ते तव इंद्र
ये बलं क्षोणीभ्यां द्यावा पृथिवीभ्यां न परिभवे न परिभवनीयं कृपार्थं तवैवेन न्यत्वन इति वृत्त्यर्थः। उदात्तस्वरित
योऽस्ति स्वरितत्वं। किंच तेरथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवतीयः तव वज्रमायुधं वृश्चनपुमान् अन्वश्चोति न व्याप्नो
ति परिभवितुं। अश्रून्व्याप्तौ व्यस्येन परस्मै पदं। यद्यदा स्वरवधार्यं शिन्विजयगृत्ते पुरुपुरुणि बहूनि योजनानि त
पसि गच्छसि। तदा तव बलादिन परिभवतीयमिति समन्वयः॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ विश्वे ह्यस्मे यजता यध्ववे क्रतुं
रंति वृषभाय सश्रुते। वृषाय जस्व हविषा विदुष्टुरः विबेद्रसोमं वृषभेण भानुनेति॥ ॥ हे यजमान विश्वे सर्वे जनाः य
जता य सर्वे यजनीया यध्ववे शक्रूणां धर्षणशील्य वृषभाय व्रामानां वर्विजे सश्रुते सनुमानाय स्रुयादिर्वर्मवस्तु
स्तोतृषु एतादृशा ये द्रव्यक्रतुं यतादिलक्षणां वर्मभरंति हरंति खलु प्रीणयंतीत्यर्थः॥ भरंति र्हियोगादनिघातः यस्मा

दि. भा. ६
॥३४४॥

देवं तस्मात्तृषा सोमस्य सेवनसमर्थः विदुष्टरः विदुष्टज्ञानरपि छांदसै प्रसारणं शशिवसि घसीनां चेति सै हि
तायां वत्सं विदुष्टरस्यै हविषा तमिंद्रं यजस्व इदानीमिंद्रं सै बोध्याह ॥ हे इंद्र वषमेण वामानो वषाणा वृषभानुनाह
प्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब ॥ अथ पंचमी ॥ वृषाः कोशः पवते मध्वर्तुमिर्हृषभाभ्याय पातवे वृषणाध्व
यूहृषभा सो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सृष्टीति ॥ हे इंद्र वृषाः पूत्यस्य वर्षितुः मध्वः मदवूरस्य सोमस्य
कोशर्तुमिः अनुष्ठातृणां च प्रेरवः सन् पवति पवगतौ अनुदाते त्विमर्थं वृषभाभ्याय वृषभवर्षिकानि अन्नानि य
स्य स तथोक्तः तादृशाय वृषभाय वामानो वर्षित्रे इंद्राय पातवे पानार्थं पवत इति समन्वयः किंच वृषणा सोमस्य
सेवनसमर्थः अध्वर्युप्रतिर्याता रो वृषभासः वर्षका अद्रयो मिषवगा वाणाश्च वृषणं स्वर्गदिपूलस्य नारं सोमं वृ
षभाय तुभ्यं सृष्टीति सूक्तोत्पत्तिर्बहुलं छांदसिविदुष्टरस्य श्रुः अदभ्यस्तादिति दुर्नेरदादेशः ॥ इति द्वितीयस्य
षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ वृषा ते वज्रं उत ते वृषारथो वृषणा हरी वृषभान्या युध ॥ वृक्षो मदस्य वृष

॥३४४॥

२५

इया अभ्युप्य संयोज्य जघंश्च हतवानसि ततस्ताभ्यां युध्यमानं दक्षिणं राजर्षिप्रवः रक्षितवानसि तथा च संव
णः ॥ त्वं निदस्यं च मुनिं धुनिं च स्वापयो दमीतये सहं त्वेति ॥ अवेः अवतेः लक्षणार्थस्य लुङि ॥ सिपिरूपं रं मीचि
तूवेत्रधारी वस्यदो वा रिक् अत्रास्मिन् युताया सरायति रं पं धनं विविदे लोभविनलाभोस्वरिते तदानीमानि वृमणि
सोमस्य सदे सति च वृरेति ॥ अथ दशमी ॥ नूनं सते प्रतिवरं जरेति ॥ एषा त्रेत्याख्याता ॥ इति द्वितीयस्य
षष्ठे षोडशो वर्गः ॥ प्रवः सतामिति नवचं पंचमं सूक्तैर्गार्हपत्यमदमैंद्रं अत्रानुक्रमणिकं प्रवोनवां सत्रिष्टुति नव
मीत्रिष्टु ॥ त्रिष्टुत्रिष्टुतपरिभाषया जगद्युः तृतीयपर्यायेऽष्टावकं इत्ये प्रवः सतामिति सूक्तं अतिरत्न इति खंडे
सवितः ॥ प्रवः सतां प्रोदोचो हरयः वृमणिमिति याज्येति ॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमं ॥ प्रवः सतां ज्येष्ठतमाय सृष्टि मन्नापि
वसमिधाने हविर्भरे इंद्रमजुयं जरयंत मुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥ प्रवः सतामिति ॥ गृह्यसमदौ ब्रूते ॥ हे
यजमानवो युष्मदर्थं सतां महतां देवानां ज्येष्ठतमाय अतिशयेन श्रेष्ठाय इंद्राय तदर्थं अग्राविवसमिधाने इव शब्द

अत्र मीशि च द्रुं सोमस्य तृणु हीति ॥ वृष प्रवृत्तमानां वर्षक हे द्रुं ते तव वज्रः वृषा वृत्तमवर्षवः तथा ते रथोपि वृषा ते हरीष
तन्नाम वृषवै वृषण वर्षकौ तव आयुधा वज्रव्यति रिभान्या युधान्यपि वृषभाणि वृषो वर्षकस्य मद वृषस्य सोमस्य
सोमेन तृणु हितृ सी भवत्प प्रीणने स्वादिक्षु धादिषु तन मन तृपो तीति पठितं तथापि सर्वविधी नो छंदसि विवृ
त्ति तत्त्वा द तृणत्वं प्रतिषेधो न भवति ॥ १ ॥ अथ सप्तमी ॥ प्रते ना वं न समने वचस्यु वं ब्रह्मण्यामि सवनेषु दाधृषिः ॥
कुविन्तो अस्य वचसो निबोधिषदि द्रुमुत्सं न वसूनः सिचामहे इति ॥ ॥ दधृषिः त्वत्स सा दत्त श्रूणां धर्षको हं समने सं
ग्रामे वचस्यु वं अमितत्वा दिवा दुवदुः देशः स्तोत्रमि छंतं न वीनाव मिव आपद्म्य स्तार वं ते लो सवनेषु त्रिषु ब्रह्मण्यो मे
प्रयामि प्राप्नोमि विंच अस्य वचसः स्तूति लक्षणं त्वं भवद्वाक्यं कुविद्दु निबोधिषत्तं द्रुं नितरां कुधातां बुध अव
गमने लेटि सि प्रवृत्तमिति सिपः ॥ कुविद्योगाद निघातः तिद् चोदा तव तीति गते निघातः वयं च उत्सं न जलस्य
विधान भूतं पमिव वस्तुना ति निधान भूतमिद् सिचामहे सोमेन सिचामः सिचिरक्षणे स्वदितेत् ॥ अणमानुश स

द्वि. भा. ६
॥३४५॥

नस्यानियत्वा नुमभावः ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ पुरा संवाधादभ्यावृत्त्वनोधेनुर्नवत्संयवसस्य विष्णुषी ॥ सकृत्सते
समतिभिः शतक्रतो संपत्नीमि नवृषणो नसीमहीति ॥ हे इन्द्र शत्रुसंबंधात् शत्रुजन्यास्वै बाधात् पुरा नोस्मान्
अभ्यावृत्त्वा अवर्तययव्यासंबाधोस्मान् अस्मृशतितुर्वियर्थः ॥ तत्र दृष्टं तः ॥ यथायवसस्य घासस्य या
सेन विष्णुषी आपायिता धेनुर्वत्संक्षुद्रायात् परवर्तयेति तद्वत् ॥ हे शतक्रतो वयं समतिभिः त्वद्विषयैः शोभ
नेः सोत्रैः सकृत् सकृदसियुतशी महिः सृष्ट्याप्यसहितेऽत्र दृष्टं तः ॥ वृषणो न सेतूरो युवानः यथापत्नीमिव
प्येते तद्वत् ॥ ॥ अथ नवमी ॥ नूनै सेति व्याख्याता ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥ ॥ तदस्मात् इति नव
वर्षं सूर्यं गत्स्मिन् दं ऐंद्रं ॥ अत्रानुक्रमणिक ॥ तदस्मै द्वि विष्टुमिति ॥ अंये विष्टुमे ॥ शिष्टः सप्तजगद्यः अतिर
तिरात्रे द्वितीयपर्याये अथावा वृत्रास्त्रे तदस्मादतिरुक्तं ॥ अतिरात्रे याणमिति स त्रितं ॥ तदस्मै नव्यमस्य यिवयव्य
जज्ञान इदं तियाज्येति ॥ ॥ तस्मिन् रूक्ते प्रथम ॥ तदस्मै नव्यमंगिरस्वदर्चत रुष्मा इदस्य प्रलथोदीरते ॥ वि

श्रीः
॥३४५॥

हि. भा. ६
॥३४६॥

शूरो यो युत्सुतन्वपरिव्यतशीर्षिणिद्योमहिनाप्रत्यमुंचतेति। इंद्रोभूततथाभवतुवर्धितामिस्यर्थः। यइंद्रजस्तेजेव
तंमिमानः कुर्वन्निःसन्प्रथमाप्रथमिद्वयधायसे। धेरपाने। सोमपानायमहिमानमातिरत्न। अवर्धयित्वातिरते
व्यत्ययेनशः यद्योगादनिघातः शूरः शत्रूणां शतयितो। यइंद्रः युत्सुयुधेषुतन्वस्ववीये शरीरंपरिव्यतवर्मप
रिवीतमवरोत्। स इंद्रोमहिनास्ववीयेनमहिम्नाशीर्षिणिस्वशिरसिद्योप्रत्यमुंचतआधारयत्॥ ॥ अथतृती
या॥ अथाकृणोः प्रथमंवीर्यमहद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुभ्रमैरयः॥ रथेहेनहयैर्वेनविच्युताः प्रजीरयःसिस्त्र
तेसध्मावू एथगिति॥ ॥ अथापिचहेइंद्रं प्रथमंउक्थ्यं तद्वीर्यं सामर्थ्यं अकृणोः अवरोः विंचतत्। ब्रह्मणास्ते
त्रेणस्तुतिसाधनभूतेनवेदवाक्येनास्यवीर्यस्यरतोतुर्जनस्याग्रेपुरतः यत्तद्गुणं शत्रूणां शेषवैबलंरेरयः उ
दगमयः॥ जीरयोरजितारो बाधका असुरारथेहेनरयस्यरथस्थितेनहयैर्वेनत्वयाविच्युताः स्वस्थानात्तथा
विताः संतः सध्मावू सध्मिनीनाः परस्परं संगताः वृद्धमी आतियुक्ताः संतः प्रसिस्त्रते प्रवृषेण धावीते स्म गतौजु

श्रीः
॥३४६॥
३९

होयादिबहुलं छंदसीत्यभ्यासे स्पष्टं। सध्मगितिसहस्यसध्मिणितिसध्मादेशः। अदिसः धातोर्ततोदात्तत्वेतिनि
पातनादुदात्तस्वरितयोश्चित्तिषणः स्वरितत्वे॥ ॥ अथचतुर्थः॥ अधायोविश्वभुवनमिमज्मनेश्वनकृचस्रवय
अभ्यवर्धत॥ आद्रेदसीज्योतिषवन्निश्वतनोत्सीयंतमांसिदुधितसमययदिति॥ अथापिचप्रवयाः प्रवृधो
नः पुरातनोवायइंद्रः विश्वभुवनसर्वावृलोकां नमज्मनाबलेनाभिभूय ईश्वनकृत् आत्मानं पर्वस्याधिपत्वंति
वीर्ययद्वा अश्यादीन् देवान् तत्तद्भोगाधिपतीन् कुर्वन् अभ्यवर्धत। सर्वतः प्रवृधोभवत्। अर्नतरं विन्हेः जगतां वोढा
सइंद्रः ज्योतिषस्ववीयेन तेजसारोदसीद्यावापृथिव्यावतनोत्। प्राप्नोत्। विंचतमांसितमोरूपाणि रक्षांसिदुधित
दुःस्वितानिदुर्गतानि सीव्यत्। विस्तारयत्। सममयत्। आवृणोत्। जगद्वाप्यवर्जितइत्यर्थः॥ ॥ अथपंचमी॥ स
प्राचीनासर्वतान्दृंहो जसाधरचीनमकृणोदपामयः। सधाययत्। धिर्वी विश्वधायसस्तभ्यभ्यायद्यद्योमवस्त
सइति॥ स इंद्रः प्राचीनैर्नोदतस्ततः प्रवृषेणाचतो गच्छतः सपक्षान् पर्वतान् ओजसा बलेन दृंहत् पक्षछेदं कृत्वा

॥३४७॥

हि भा. ६
॥३४७॥

भूमौ दृढीचकार। अचलानवरोदिस्यर्थः। अपोमेघस्त्रितानामुद्भूतानामपस्यदनलक्षणं वृमिअधराचीनअध
प्रदेशमंचेति। गच्छंतीयधराचीनतादृशमवृणोत्। मेघभेदेनं कृत्वा अपोभूमावपातयदिस्यर्थः। किंचविश्वधाय
संबिभ्रवस्य धात्री पृथिवीबलेनधारयत्। मायया प्रतया उपायेन द्यां द्युले वृं अवस्रसः। संस्क्रगत्तौ संपदादित
क्षणोभावे विप्रु अवपतनादस्त्रिभूतात् ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे एवो न विंशो घायवर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ सास्मा
अरं बाहुभ्यां यं पिता कृणोद्विश्वस्मादजनुषो वेदसस्परि ॥ येन पृथिव्यां निविंशयधौ वज्रेण हृत्य कृणुवि
ष्णुमिति ॥ ॥ सतादृशदृष्टः अस्मै जगते अरम लंपयतिो बभूव। रक्षबलेन स्वामी बभूवेत्यर्थः। पिता सर्वस्य
पालकः प्रजापतिः विश्वस्मात् सर्वस्मादकृणोत्। कोदनादपरिततो प्युक्तं ह्येदं सो जानात्। विश्वं स्ववीयाभ्या
यमाकृणोत्। तुविष्णुः बहुवृत्तिः महास्वनीवासः इन्द्रः येन ज्ञानेन निविंशतन्नामानमस्मरं वज्रेण हृत्य स्ता
दृशदियश्चेति हत्वा ता उदित्वा पृथिव्यां भूमौ शयधौ शयनाय दीर्घनिद्रायै यवृण कृवृणक्ति हि सा वृमिन्विब

॥३४७॥

३१

स्वायद्देवा सहस्रपरीवृतामदे सोमस्य दृंहिता न्यैरयदिति ॥ ॥ गृत्समदोद्भूते ॥ हेस्तोतारः नयं नवतरमन्वेष्ट
दृष्टपूर्वततादृशं स्तोत्रमंगिरस्वदंगिरस इत्यास्मा इन्द्रयाचत ब्रूतयद्यस्माज्जातमात्रस्यैद्रस्य शुभान् शक्र
णां शोषकानि ते जांसि प्रत्नथा प्रत्नपूर्वविश्वेमाध्यालब्धं छंदसिद्वार्थः थात्प्रत्ययः ॥ प्रत्नानि पुरातनानीव उ
दीरते उद्धृतिर्इरते अनुदात्तेत् ॥ तिङ्ः चोद नवतीति गतेति वतिः ॥ यद्यस्माच्च सर्वान् गोत्राणां उदकानि त्रायंते
रक्षंतीति गोत्रामेघाः परिवृता वृत्रेण क्रांतान् सर्ववस्स पुरोडाशान् दृंहितानि तेन दृढीकृतान्मेघात् सोमस्य
मदे हर्षे संजाते संजाते सति सहसा वलेन मेरयत् उदघाटयत्। मेघभेदेन मा अपप्रेरया मासेत्यर्थः ॥ यद्वा विश्व
सर्वाणि परीवृता वृत्रास्करेण क्रांतेति दृंहितानि पर्वतविलेनिरुध्यानि गोत्रा इति वृद्धं वथेति समूहार्थे च प्रत्ययः
गवां वृंदानि सहसा पेरयत्। तस्माद्विलान्नि रगमयत्। तस्मादचतेति समन्वयः ॥ ऐरयत् इरगत्तौ ण्यंतस्य उरि-
पंत्य दृंहितायागदनिषेत् ॥ ॥ अथ द्वितीयः ॥ सभूतुयो ह प्रथमाय धाय स ओजो मिमानो महिमानमातिरत् ॥

दि. भा. ६
॥३४८॥

निषष्टीश्वै प्रतिषेधः। दातारखलुहे इंदुचित्रयानानाप्रकारया उतीर्त्वा पातवेन नोस्माना विदुरक्ष। वृष नूकमा
नां वर्षवृहे इंदु नोस्मानूकयस्य सः अतिशोभनवसूमतः हृष्टिंकुरु॥ ॥ अथ नवमी॥ नूनं सा इति व्याख्याता॥ ॥ इति
द्वितीयस्य षष्ठे विंशे वर्गः॥ प्रातारथ इति नवर्चं सप्तमं सूतं गार्हपत्यं दं त्रैलोक्यं प्रमैदं। प्रातरि सनुक्तं। तैजिषो विमि
योगः॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥ प्रातारथो नवो यो जि सस्मिन् चतुर्गुणस्त्रिभूतः सप्त रश्मिः॥ दशरश्मि मनुष्यः स्वर्गः
सहस्रमिति श्रीरंद्गो भूत॥ ॥ रथोरं हणत् रथो यज्ञः सवनवोनूयते रत्नयते त्रेति नवः सूतिमानू सस्मिन्ः सा शो
चे। आह गमहनेति द्विप्रथमः। शुभः एवं विधो यज्ञः प्रातः प्रातः कृते यो जि अज्यस्माभिः चतुर्गुणः युज्यंत इति यु
गानि प्रावाणः चत्वारि युगानि यस्य सः तथोक्तः अध्वर्युः चत्वारि विंशति प्रायणं कृत्वा त्रिभूतः तिस्रः वृद्धः मंदमध्योत्कृष्ट
रूपा यस्य स तथोक्तः सवनत्रयाभिप्रायं वा। सप्त रश्मिः अभुवते व्याभुवते व्याभुवते वृषाणि तिरश्मयः छंदासि
सप्त संख्या कृत्वा निगायत्यादीनि छंदं सियस्य स तथोक्तः दशरश्मिः पापेभ्यः त्रायत इति अरिचाः ग्रहाः दश संख्या

॥३४८॥

काः ग्रहाः यस्य स ता दशः चमसाध्वर्यभिप्रायणीया तिथ्यादिभिः मतिभिर्मननीयैः शस्त्रैः राहो भूदभूत। यद्वा
नवोभिः नवः सस्मिन्ः सनोते द्विवचनादिकामानां दातारथोरं मते स्मिन्नितिरथः स्यंदनः प्रातः सवने वसो मप
नार्थमियो जि। अस्त्रैर्यो जि। वृद्धः चतुर्गुणः त्रिभूतः तिस्रः वृद्धः यस्य स तथोक्तः सप्त रश्मिः सप्त रज्जुः दश
रिचा दश चक्रः मनुष्यः मनुष्यरितः स्वर्गः स्वर्गस्य संगमयिता इदृशयः इष्टिप्रियाणिः मतिभिः स्तोत्रैश्च प्राप्तव्या
भवति॥ ॥ अथ द्वितीया॥ सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयं मुनो तृतीयं मनुष्यः स होता॥ अन्यस्याग प्रमन्यर्जुनं तसो
अन्येभिः सवते जेन्यो वृषेति। सः यज्ञः सोमो वा अस्मै इंद्राय प्रथमं प्रातः सवने अरं पयसि भूत। सच द्वितीयं मा
ध्यं दिने सवने पयसि भूत। सर्वत्र कालाधनोरिति द्वितीया। स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुष्यस्य होता शुभानां वोदाभवति।
किंच अन्याः रत्विजः अन्यस्याः पृथिव्याः वेदादि कृत्वा वाचो वागर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत। उपसिधायः। वृषा अभि
मत पूत वर्षकः जेन्यः जय समर्थः स यज्ञः सोमो वा अन्येभिः अन्यै र्द्रिभिर्देवैः सवते संगते सवसमवाप अनु

टि. भा. ६
॥३४९॥

दातेत् ॥ अथ तृतीया ॥ हरीनुर्वैरथ इन्द्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसानवेन ॥ सोपुत्रामत्र बहवो हि विप्रानि शीरमच्य
जमाना सो अन्ये इति ॥ इन्द्रस्य सर्वे धिनि रथे हरी एतन्नामक वश्वै नुष्पि प्रं सुखेन आयै गमनाय नवेन अन्यै रकृत
वैलवचसावेदात्मवेन सूक्तेन साधनेन योजं युनक्ति ॥ युजियेति कुं ३ इति तोवेति रजादे इ ॥ अत्रास्मिन् यत्ने बहवो वि
प्रामेधा विनः स्तोता शो भवंति हितथा विअन्ये मद्युतिरिन्नायेय जमाना सः यजमानाः सां सुसुष्टु मो निरीरमनू नि
तरं रमयं तु ॥ अतो स्मदीय यज्ञ मागय सोमं पिबत्विति भावः ॥ शीरमनू रमतेर्ण्यं तस्य लुडि चरि स च द्वा वा दभ्या
सस्ये चं दीर्घा क्य भेदादत्र हियोग्य भावेन निघातः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ आदूभ्यो हरिभ्या मिन्द्रया ह्यौ चतुर्भि रपदि
ह्यमानः ॥ अष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सतः समखमा मृधस्करिति ॥ ॥ हे इन्द्र होतृभि रदूयमानश्च दूभ्यो
रिभ्या मश्वभ्या मिमं यज्ञं प्रतिसोमपनार्थमायाहि चतुर्भि र्हरिभिरयाहि तथा षड्गिरा गच्छ सोमपेयं पापने
कर्मणि यत् रूड्यतीतीर्त्वा तव्यं सोमं प्रति अष्टाभि रश्वै रयाहि अष्टनो दीर्घा द्वैति विमन्ते रुदातर्त्वा दशभि

श्रीः
॥३४९॥
३३

धीत् ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ अमा जूरिव विप्रोः स च सती स दोमान दास दस स्वा मिये मगं ॥ कृधि प्रवृत्तमुपमास्य भ
रदधि भागं तन्वो ३ येन मा म हरिति ॥ हे इन्द्र अमा जून्या वज्जीर्वै गृह एव जीर्वै ती पित्रोः स च सा अमा माता पितृभ्यां
सह भवंतां तया शुश्रूषण पर प्रतिमलभमाना दुहिता समाना दत्तनः पित्रोः स्वसाधारणा रसह गृहात् ॥ अधि
वूरणे चोपसंख्या नमिति पंचमी ॥ गृह उपस्थुयै यथा भागं यथा च स्तोता हं भागं मजनीयं धनं यामिये ॥ इति
दिषु लिङ्युत्तम इति व्यस्येनात्मनेपदी ॥ इयानः ईदृशं त्वं यस्वे पित्रा देयं धनं प्रवृत्तं प्रवूर्षणं ततव्यं विश्वजननीयं कृ
धि कुरु त उपमासि एतावदिदं धनमिति तं कुरु आभरत यधनं समहः स्तोतृनिमानूयेन पूजयसि ॥ ॥ अथाष्टमी
भोजं स्वा मिन्द्रवयं दुवेम ददिष्ठ मिद्रपां सिवा जानु ॥ विद्वं इन्द्रवयं न उती कृधि वृषा मिन्द्रवस्य सो न इति ॥ हे इ
न्द्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं दुवेम ह्यतेर्त्तु ३ बद्धं चंद्रसी तिसं प्रसारणं हे इन्द्र त्वं अपां सिद्धम
णिक जा न्नानि ददिः दण्डानो आदृगमहन ज इति विन्यस्य ॥ लिङ्गु इवा दभ्या सादिकार्यं नत्वा दूयय निष्

हरिप्रियागच्छसुमरवसुयत्सुधनंवाहेतुंद्रुअयंसोमस्वदथमिषुत। आ। तेयत्तस्यमृधोहिंसाःमावःमावःषड्व
 शेतेतुंदिमंत्रेचसेयादिनाचैतुंयुणेकृतेहत्तयादिनापिलेपःयद्यपिदुंद्रस्यद्ववेवहरीतथापिनयोर्विभ्रतिप्रेत
 न्नानात्वं। अतोश्वबहुत्वमविरुध्यै॥ ॥ अथपंचमी॥ आविंशयात्रिंशतयाह्यवाजावत्त्रिंशतहरिप्रियुजानः॥ आ
 पंचाशतासुरथेप्रिंद्रुषव्यासप्तयासोमवेयमिति॥ हेतुंद्रसोमवेयंपातव्यंसोमप्रतिअवडिस्मदप्रिमुखःस
 न्विंशयात्रिंशतिसंख्यावैरश्वैरयाहित्रिंशतत्रिंशसंख्यावैहरिप्रियुजानोयुयुजानस्वंसोमपानेप्रयागच्छ॥ ॥
 इतिद्वितीयस्यषष्ठेएवविंशोवर्गः॥ ॥ अथषष्ठी॥ आशीयानवसायाह्यवास्यातैशेनहरिप्रिरुह्यमानः॥ अयंति
 तेशूनहोत्रेषुसोमदुंद्रत्वायापरिषिक्तोमदयेति॥ ॥ आशीयाअशीतिसंख्यावैरश्वैःसोमपानेथमवडिस्मद
 प्रिमुखःसन्आयाहिनवसाएतसंख्यावैरश्वैःआगच्छ। शतेनशतसंख्यावैरश्वैरुह्यमानोधार्यमाणस्तेआया
 हि॥ हेतुंद्रयस्मान्नेमदायहर्षायशूनहोत्रेषुसुखेनह्यतेसोमायएभिहितिशुनतोत्राःपात्रविशेषाःतेषुअयंसोमः

दि. भा. ६
११३५०१

त्वया त्वत्कामनया परिवर्तितः ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ ॥ मम ब्रह्मैन्द्रया ह्येता विष्वाहरी धुरिधिष्ठा रथस्य। पुरुजहिवि
हव्यो बभूयास्मिं धूरसवने मादयस्वेति ॥ ॥ हे इन्द्र मम अस्मदीया मेव स्तुतिमध्या मिलक्ष्ययहि। विष्वा व्या तौ ह
री रथस्य धुरियुगं प्रांते धिषधिष्वयोजय पुरुज पुरुभिर्वदुभिर्यजमानैः त्वं विहव्यो विविधं हतव्यो बभूया तजथा
जगृभमववर्धेतीति निपातनादि उ. भावः ॥ हे भूर अस्मिन् सवने यज्ञे मादयस्व सोमपानेन हृष्टो भव ॥ ॥ अथाष्टमी ॥
नम इंद्रेण सरव्यं वियोषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत। उपज्ये चैवरुथे गस्तौ प्राये प्राये जिगीवांसः स्यामेति ॥ इंद्रेण
सह मे मम सरव्यं - - यष्टय लक्षणं सरव्यं न वियोषत कदाचिदपि न वियुज्यतां। यो ते लीरि सि ब्रुत मिति सिप। अउर
गमः अस्मैन्द्रस्य दक्षिणा इंदुवर्तव्यं दानमस्मभ्यं दुहीत अभिमत प्रतंदुग्धि ॥ इहे लीरि रूपं ज्येष्ठे अतिशयेन प्रशस्य
वरुथे आपदं वा श्वेवरणीये वागभस्तौ बाहू उपसमीपे वजिनः स्याम ॥ इन्द्रस्य हस्तस्य श्रियोग्या भवे मेयर्थः ॥ किंच प्रा
ये प्राये सोमपानार्थं मिन्द्रस्य यज्ञशालायां प्रवेष्टो जिगीवांसः शूराणां जेतारो भवेम। यद्वा प्राये प्रवृषेता इयने गम्यते

११३५०१

धो वज्रहस्तो हिमिंद्रो अणो वृतं विवृश्वत् । प्रयद्वयो न स्वस्माप्यधः प्रयांसि च न दीनो च न मंतेति ॥ अस्य मध्यः तृ
तीयार्थे विष्णो अनेन मद्वरेण वा सोमेन मंदानो हृष्यन् वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स इंद्रः अणो वृतं उद्वृत्त्या वरं उदवेना व
तं वा अहिं वृत्तं मेघं वा विवृश्वत् विवृषणं वा छिनत्तु ब्रह्म उदेने तौ दारिद्र्यः लडि । ग्रहिये दिनसं प्रसारणं । यद्युदा अ
हिमे दने जातेन दीनां प्रयांसि प्रीणयित्रीणि जलानि अधुः समुद्रमभिलक्ष्य च न मंतं तुं उपाव्रमत् । तत्र दृष्टं तः ॥
यद्यो न यथा पक्षिणः स्वराणि सूक्ष्मायांति प्राप्यंते इति स्वराति स्वराणि कुलायाः तानभिलक्ष्य गच्छंति तद्वत् ॥
॥ अथ तृतीया ॥ ॥ समाहि न इंद्रो अणो अपां प्रैरयदहि राधुः समुद्रं । अजनयत्सूर्यं विदद्वा अलु नान्हां वयुना नि साध
दृति ॥ ॥ माहिनो महनीयः पूजनीयः यद्वा महिमो वेतः अहिहा अहिं मेघं हतवा निद्रं ब्रह्म भूण वृत्रेषु विप्रु बद्धं तं
दसीति ॥ भूतकाले विप्रु स इंद्रः अपा मर्णः नृगतौ स्त्रो ते लक्ष्मणं प्रवाहं समुद्रमधुः प्रिलक्ष्य प्रैरयत् । विंच स इंद्रः अं
गिरस्यो वितं तवीर्जिना मावृतांग बां लभाय सूर्यमजनयत् । ततः गतः पणिभिरपहृता अविदत् । अतुभता विदि

रला भेलुडि-इति तो वेति चैर उदेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥ अथ चतुर्थः ॥ ॥ सो अप्रती नि मनवे पुरुणी द्रो दा
श दृष्टुषे हंति वृत्तं ॥ सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूयस्य धानेभ्यः सूर्यस्य सातविति ॥ ॥ य इंद्रः सूरस्य सातौ सातिः सं
भजनीयं सूर्यं संभजन विषय भूते पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामीति स्वर्धमानेभ्यः स्तोतृभ्यः सद्य
स्तदानीमेव अतसाय्यस्तसातिः अनुभूतः स नू समश्रयणे भूदभूत् ॥ यद्वा सूर्यस्य सातौ तेषां वृमणि अधि
रणे निरु सूर्यं तेषां धेनियुधे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्वर्धमानेभ्यः तत्र साय्यो भूत् ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ स सूर्य
त इंद्रः सूर्यमा देवो रिण उमस्यो यस्तवान् ॥ आयद्रयिं गुहदवद्य मस्मै भरदं शं नैत शो दशस्य निति ॥ ॥ स्तवान् एत
द्रोनस्तूयमानः देवो द्योतमानः स इंद्रः सन्वते । सो माभिषवं वृत्ते । मूर्ययि मनुष्या एत इण्य सूर्यमा रिण कू एत
द्रोनस्वर्धमानं सूर्यं बलेन रेचयत् ॥ तथा निगमः । त्रैतरी सूर्ये पस्पृधानं सौ वश्ये सूर्यि मा वदिंद्र इति । यद्युस्मात् ए
त शः सौ वश्ये राजा दशस्य नृयजमानः अस्मै इंद्राय गुहदवद्यं प्रछन्ता वयं सोमम भरत संपादयामास । तत्र दृष्टं तः

हि. भा. ६
॥३५२॥

अंशं न यथा विता अंशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रयोविंशतिवर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ संध
यत्सदिवः सारथये शुक्लमश्वं युयवकुंसाय ॥ दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरोच्यैरध्वं वरस्येति ॥ ॥ सदिवः द्वा
पियुक्तः स इन्द्रः सारथये आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुंसाय अरये रजर्षये शुक्लं शेषयति सर्वमिति रुचः वृश्चिदस
रः तमस्मरं न वेना विज्ञेयं णीयं एतन्नामानमस्मरं रंधयत् ॥ रथतिर्विश्रामने ॥ वशमनयत् ॥ यद्वारथं हिंसा संरथ्ये
रियस्य पयंतस्य रधिजभोरबीति नुमा अवधीत् ॥ किंच स इन्द्रः दिवोदासाय एतन्नाम ब्राह्मणं ज्ञेयं वरस्यास्मरस्य न
वनवतिं पुरः च्यै रत् विदरितवान् ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ ॥ एवा त इन्द्रो चथ महेमश्रवस्यानत्मन वाजयंतः ॥ अत्र्याम
तत्साप्तमाश्रवाणाननमो वधरदेवस्य पीयो रिति ॥ हे इन्द्र श्रवस्यासूपां सुतुमिति तृतीययाः पूर्वसु वर्णदीर्घः ॥ अ
त्रे छया वाजयंतः स्वावर्तिनं कुर्वतः ॥ यद्वश्रवस्यायशः वृमनया वाजयंतो न मिधुंतः ॥ इच्छा धीमविति नूद्वयते
अ इव यंतो गव्यं तो वाजयंत इति ॥ ॥ अथ जंतावति प्रातिपदि वस्यं तो दा नत्वं स्यात् ॥ वजयंतः शतकृतुमिति यथा ॥

॥३५२॥

३६

धृष्टिरिति प्रायं युधंतस्मिन्नयुधै रजिगीवांसः शूचून् जितवंतो भवेम ॥ ॥ नवमी ॥ नूनं सात इति व्याख्याता ॥ इति द्वि
तीयस्य षष्ठे द्वौ विंशो वर्गः ॥ ॥ अपाय्यस्येति नवर्चमश्वं मरूतैर्गात्समिदं त्रैष्टुभमैर्द्वौ अपायीयनुक्रंतं ॥ तैर्गिबुः सुत
विनियोगः ॥ द्वितीये पययिद्वे हेतुः शस्त्रे याज्या ॥ अपायीयेषां सैव सूत्रे प्रथमा ॥ अपाय्यस्यो धसो मदाय मनीषिणः
सुवानस्य प्रयसः ॥ यस्मिन्निद्रः प्रदि विवाहधान ओषोदधे ब्रह्मण्यंतश्च न रति ॥ सुवानस्य सोममिषं वं कुर्वण्यस्य
मनीषिणः प्रातस्य यजमानस्य संबुधिनः ॥ प्रयसः प्रीडुतर्षणे ॥ असून् प्रीतिवुरस्यास्य सोमलक्षणस्यो धसः मदाय
अपयि एतदभिमिद्रेण पीतमिदर्थः ॥ यद्व अपायीति पाते यस्यो बद्धुत्तमिति निचूचनं भवति ॥ छंदसि लुङ् लङ्
लिट् इति लोउर्थे लुङ् प्रीतिवुरस्याधसः अपायि शेषविवक्षया वृमंति षष्ठी ॥ इन्द्रः सोमं पिबतु प्रदि विषु रणे यस्मि
न सोमस्य लक्षणे धसि वाहधान इन्द्रः ओषोदधे सेव्यतया निवा सं च वार ॥ किंच ब्रह्मण्यंतः इन्द्रयस्तोत्रमिधुंतः
नरः वृमंणां नेतारः रुतिजः यस्मिन्निवा सं विदधिरेतदेतदपयि निपूर्वेणान्वयः ॥ अथ द्वितीया ॥ अस्य मंदाने म

दृश्यावयंते तुभ्यमवउक्थंस्तोत्रमात्मना आत्मनोस्वयमेव नः अहमप्रापयेमहिगतौ संप्रत्यर्थे इदानीं आशुषाणाः
आभूतेः कानचिद्यन्याया बहू लुमितिलिख्यपिविवूरण्यद्वयउप्रस्यः। सचक्षुमभुवनः वयं यदभिलषितं तत्स
संसप्तपुरुषसंबंधिस्तत्पदीनं। सदन्त्यं अश्याम। व्याप्नुयाम। अदेवस्य देवादीनि द्रादीन् जानतः पीयोः पीयति।
हिंसा ब्रूमहिंसा कूरस्य वधः वध्यंते इत्रवो नेनेति वरायुधं न नमः तत अधोनमयः न नमः णमु प्रवृत्तेः ण्येतस्य
लुडि वडि रूपं हिंसा कूरस्य स्वमिति स्वरः ॥ ॥ अथाष्टमी ॥ एगते गृत्समदाः शूरमन्मावस्य वोन वयुना नित
क्षः ॥ ब्रह्मण्यं तद्देतेन वीय इषमूर्जं सध्वितं सस्त्रमश्वः ॥ ॥ शूरबलवन्ने इन्द्रते तुभ्यं गृत्समदाः अत्रया स्वः
गृत्सो गृत्से मेदो मद नो गृत्स इति मेधा विनाम गृणतेः स्तुतिवर्मण इति ॥ यथा विधामन्मननीयंस्तोत्रं तुभ्यमे
व तक्षः ततक्षः वक्षः तत्र दृष्टं तः ॥ अवस्य वोन अवः गत्यथ दिवा तरं शुनिरूपमवराति। आवीगमनमिष्टं तः पुमां
सो वयुना निमार्गान् यथा कुर्वीति तद्वत् विं वनवीयः स्रपां स्रलुगिति च श्यालुक्। न वीयसो न वतरस्य न वः ब्रह्म

द्विभा. ६
॥३५३॥

पयःस्तोत्रं कर्तुमिच्छन्तः गृह्यमदसृक्षितिमिषं शोभननिवासोपेतमूर्जमन्त्रं वलं वासुसंस्वरं वासुः प्राप्नुयुः
वस्य गृह्यमदेबुद्धुवचनं परोक्षनिर्देशश्च ॥ ॥ अथ नवमी ॥ ॥ नूनं सात इति सिद्ध्यर्थं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठ्युच्यते
विश्वेवर्गः ॥ ॥ वयं ते वय इति नवमं सूत्रं नवमं सूत्रं गार्हपत्यमिदं त्रैष्टुभमैंद्रं वयं तदनुक्रुते ॥ सूत्रं विनियोगो लैंगिक
एव धार्यतां ॥ तस्मिन् सूत्रे प्रथमा ॥ वयं ते वय इंद्रं विष्टुषु णः प्रभरामहे वाजयुनीरथो ॥ विपन्यवो दीध्यतो मनीषास
ममियक्षंतस्त्वावतो नृनू ॥ ॥ हे इंद्र ते तुभ्यं वयः सोमलक्षणमन्त्रं प्रभरामहे ॥ प्रवर्षेण संपादयामः ॥ तत्र दृष्टं तः वाजयु
नीयथा तमासन इच्छन्तु पुमान् रथं शबूटं संपादयति ॥ तद् दृष्टं एवं हविः संपादका नोऽस्मान् सूत्रं विष्टुषु विष्टुषु जानीहि ॥ विदेत्तानि
र्थस्य लेखिरूपं वाक्यं ॥ दिक्वा दनिघातः ॥ विंशुर्वतो वयं विपन्यवः तव स्तोत्रं कुर्वीताः मनीषा मनस र्षियारस्तसादीयं
तो दीप्यमानाः ॥ दीधीरुदीप्तिदेवनयोः व्यययेन शतृत्वावतः युष्मदस्मभ्यां छंदसि सादृश्यवपसेख्या नमिति वतु पू
तत्स दृशानू नृने नृनू अग्यादी नृसमैः सखमियक्षंतः याचमानाः यदुःसंस्वरं वननृने नृनू अग्यादी वदे

॥३५३॥

दि. भा. ६
॥३५४॥

कं काललोको भवति। यः शस्त्राणि संसृतं यश्च शशमानं शशपुतगतौ त्रियां कुर्वन्तं पुरोडाशदिवा निहवीषिपचंते
स्तुवंतं सामभिः स्तोत्रं कुर्वन्तं स्तुत शस्त्रयोः प्रमीता प्रगीतमंत्रं साध्यत्वेन भेदस्य प्रतिपादवृत्त्यात् अत्र पृथक् त्रिदेवः
एवं वयं यजमानं उतीतु सारक्षणेन प्रनेषत् नयते लेशि। सिद्धं कृतमिति सिद्धिपि अङ्गमः। तिति चोदात्तवर्तीति ग
ते निर्घातः। कर्मणं पारं प्रापयेत्॥ ॥ अथ चतुर्थः॥ तमुक्तं पदं द्रुतं गृणीषेयस्मिन्पुत्रावावधुः शशदुश्च॥ सव
स्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः॥ तमुक्तमेवं द्रुतं गृणीषे संसामि। उभयत्र पुरुषव्ययः। यस्मिन्नि
द्रेपुरा पूर्वस्तोता रोवावधुः। प्रवृत्त्या अभवन्। शशदुश्च शशून हिंसतश्च शशदुश्च तैने लिहितुजादीनामिष्टभ्यास
स्य दीर्घः। इयानः स्तोत्रं भिर्यच्यमानः स इंद्रः ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य वस्वः
वस्वनः काममभिलषं पीपरत् अभिलषितं पूरयत्। ॥ अथ पंचमी॥ ॥ स्तो अंगिरसा मुचथा जुष्ट
षा ब्रह्मा नूतो दिंद्रो गतुमिच्छन्। मुष्टं नुषसः सूर्येण स्तवानश्नस्य चित्तिभयः पूर्याणि। अंगिरसां वत्सं

श्री
॥३५४॥

बंधी निउचथा उस्थानि जुष्टान् जुष्टी प्रतिसवनयोरित्यस्य लिटि च स्तोत्रं सेवमानः स इंद्रः गतुफाणि मिरपहता
नामं गिरसां मार्गमिच्छन् प्रेरयन् ब्रह्मतेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन कृतो वतुवृथा विस्य लडि। बद्धं चंद्रसीति वि
वूरणस्य श्लः। अवर्धयत्। किंच स्तवान् स्तोत्रं भिः स्तूयमानः सूर्येण स्वात्मभूतिः नउषा सो मुष्टन्। अपहरन्। उ
दिते हि सूर्ये उषा सा व्यावर्तते। तादृशः स इंद्रः अश्रस्य अश्रुते। स्वते जसा सर्वजगदियभः कश्चिदस्तरः तस्य प्र
व्याणि पुरतनानि पुराणि बलानि वा शिभ्यथः किञ्चित् चकार॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः॥ ॥ अथ
षष्ठी॥ ॥ सहश्रुतं द्रुतं नाम देव उर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्म तमः॥ अवप्रियमर्शिसानस्य साहं छिरो मरद्वा सस्य स्वधाव
न्॥ ॥ देवो ह्येतमानः श्रुतः वीर्त्तिमान् अनत एव दस्म तमः सैर्वीरति शयेन दर्शनीयः स इंद्रः मनुषे मनोऽथा उर्ध्वो भुव
न् कामप्रदानं प्रवृत्ते उन्मुखो भवतु नाम प्रसिद्धौ हेति पूरणः तदुच्यते साहान् शशून भिभवन् स्वधावाव बलकामिंद्रः
अर्शिसानस्य लो कबाधमानस्य दासस्य एतन्नाम वृत्त्या सूरस्य शिरः अमरत्। अथः फतयत्। हरते लंड्यङ्गमः

टि. भा. ६
॥२५४॥

हृग्रहोर्ध्वः ॥ अथ सप्तमी ॥ स च त्रहेंद्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद्वि। अजनयन्मनवेक्षामपश्च सत्राशं संय
जमानस्य तूतोत् ॥ च त्रहेंद्रस्य हेंद्रा पुरंदरः शंबर पुरंदरयिता स हेंद्रः कृष्णयोनीः निरुहजातीः दासीः उप
क्षयित्री दास्यः सनायैरयत्। व्यतुदत्। किंच मनवे मनो रथे रक्षां पृथिवी अपउदकानि च अजयन्य जमानस्य
सत्रा महोतं शंसमभिलाषं तूतोत् कृष्णप्रदानेन पूरयतु वृथाविति सौत्रोधातुः शयमस्तुः तुजादिवादीर्घः य
दा सत्रा महत् शंसनीयं शस्त्रं कृष्णप्रदानेन वर्धयतु। यदा कृष्णयोनीः कृष्णारयेनासुरेण निषिक्तैरतस्त्वां दा
सीमायां यैरयत्। व्यतुदत्। तथा मंत्रः ॥ यः कृष्णभक्तिरहं नृजिन्मनेति ॥ अथाष्टमी ॥ तस्मै तवस्य १ मनु
दयिसत्रे द्रयदेवैरिषिणसितौ ॥ प्रतियदस्य वज्रं बाहो धुर्हृत्वा दस्युत्पु रआयसी नितारीत् ॥ देवेभिर्देवमनु
तैः स्तोत्रभिः अपसितौ उदकं कृष्णभक्तिमते तस्मै इन्द्राय तवस्य तवसे वत्काय हितं बलवर्धनं हविः सत्रा सत
त सर्वेषु हरसु अनुक्रमेण सवनं क्रमेण दायियद्वा तवस्य यदुत्तं प्रवृथा यदीयते तनवस्य देवेभिर्देवैरुदकं

श्री
॥२५४॥
३८

वान् इयक्षंतः इयक्षति गतिवर्मा हविषा तान् प्राप्नुवतो वयं मरुतिसमन्वयः ॥ अथ द्वितीया ॥ च त्रहेंद्रः
भिरुती लायतो अमिष्टिपासि जनान् ॥ त्वमिनो दाशुषो वरुतेथाधीरभियो नक्षति त्व ॥ हे इन्द्रं तं भिरुतिभि
पालनाभिः नोऽस्मान् पाहि ॥ किंच त्वायतः सूप आत्मनः व्यचू। शतुरनुमहति विभजेरुदा तत्वं। त्वत्मा मानू जनान् अ
मिष्टिपासु तु किति सौरावरः अकिष्णभिरभिगंतारः शत्रवस्तेभ्यः पातारक्षको सिमवसे दाशुषो हविर्देवतोयु
जमानस्य त्वमिनः इन्द्रवरः खलु वरुतो यमितस्त्वमितस्तमितेति निपातनादी कूरस्य उद्वारः बाधवानो निवारको
हि। किंच त्वस्य स्तोत्रविधाधीः एव विधो द्रवश्मरूपवृमसि यस्यामभिनक्षति हविषा परिचरति ॥ अथ तृतीया
सनोयुवे द्रो जो दूत्रः सरवाशिवो नरा मस्तपाता ॥ यः शंसंतं यः शृशमानमृतीप चंतं च स्तवं तं च प्रणेषत् ॥ युवा त
रुणो यष्टृणो पूतस्य शमयिता वा जो दूत्रः स्तोत्रमिष्टिपातव्यः होतव्यो वा सखा सखिभूतः शिवः सुखवूरः सदैव
नरां नृशब्दस्यापि छादसो गुणः नरा शब्दस्य वा अमि आगमानुशासनस्यानित्यत्वा नु उभावः। वृमने तृणमस्मा

टि. भा. ६
॥३५६॥

सर्वस्य भूतस्य जेने। अश्वजिते। गोजिते बलेनापहृतानां गवां जेने। अक्षिते चनेण शूतानां मपां जेने यजत
ययजनीयाय तस्मै इन्द्राय हर्यंतं हर्यगतिं कुर्योः॥ भृमृदृशी हादिना कर्मण्य तच्च वूमनीयं स्पृहणीयं वासो मंभरति स
मन्वयः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ अभिभुवे अभिभंगाय वन्वतेषां ह्यसहमानाय वेधसे। तुविग्रये वन्हये दुष्टरीतवे सत्र
साहेन मद्रं दाय वोचत॥ ॥ अभिभुवे सर्वस्याभिभवित्रे अभिभंगाय आसुराणां भंजकाय वन्वते वनषण संभुक्तौ
व्यत्ययेन तृन्मयः॥ शूचूणां वधं संभजनाय अपाह्वाय साहः वूमिनि निष्ठा। उल्हाभा वन्मुंदसः॥ शत्रुभि रनभिभु
नाय सहमानाय सर्वसहाय वेधसे। सर्वस्य वोद्रे दुष्टरीतवे अन्यैर्दुस्तराय दुर्हिसाय सर्वदाभिभवित्रे महतो अभिभवि
त्रे वा एव विधये रयन मोनमः॥ शृष्ट्व पूर्ववृत्तोत्रं वा वोचत। हेस्तारो यूयं ब्रूत। ब्रुतो लुडि। ब्रुवो वधिः अस्यति वन्ति
रणातिभ्यो डि। यजादेशः॥ वचउमियुमगुणः॥ ॥ अथ तृतीया॥ सत्रासा हो जन भक्षो जनं सहस्रव नो युध्मो
अनुजोष मुक्षितः। वृत्तं चयः स दुर्गि विस्मृति इन्द्रस्य वोचं प्रकृतानि वीर्या॥ ॥ सत्रासाह ब्रूनामभिभविता ज

श्री
॥३५६॥

न भक्षः जनानां यजमानां वूम प्रदनेन संभक्तैः संभजनीय इति वा जनं सहः वन्ति नो जनानां अभिभविता चय
नः शूचूणां व्यावयिता स्वस्त्वा नात्। युध्मः यो धा जोष मनु प्रातिमनु उक्षितः सिक्तः सो मे वृत्तं चयः वृत्तस्या प्रीष्ट
स्या चेत्ता संवेता दतेत्यर्थः। यद्वर्तते पुनः पुनरभिमुखमागच्छतीति वृत्तं शत्रुः तं चयते अथ पुत्रमथ पौत्रं चयते
त्वेवेनमिति। स दुर्गिः जसि सा हारुभि त्रिति उदिन्ययः। अभिभविता शूचूणां विक्ष प्रजा स आरितः फल वृत्ते
न प्रापिता भवति। तादृशस्येन्द्रस्य कृतानि वृत्र हनन रूपा दिगीयसि मथ्यानि प्रवोचं प्रवूर्षेण वदामि॥ ॥ अथ च
तुथः॥ अननुदो वृषभो दोधतो वधोगंभीर वृष्टो असमष्टकव्यः॥ रथचोदः श्रथनो वीलित स्पृथु रिंदः स्रय
उषसः स्वर्जनतः॥ ॥ अननुदः अनुपश्चाद् दृढ तीक्ष्णनुदः आतथ्योपसर्गे इति वृत्तः। सनास्त्रियस्य स तथोक्तः प्रभ
त धनदानेन समानो नुनास्तीत्यर्थः। अतएव वृषभः वूमनां वधिना दोधतः दुर्हिः हिंसा वूमिहिं स वृत्त्या सूरस्य वध
हेता गंभीरः महत्वेन गंभीर्यो पितः वृष्टः महान् यद्वा दृष्टनीयः सर्वैः असमष्टकव्यः अश्रूयात्तौ वूमिनि निष्ठा

वि. भा. ६
॥३५७॥

उ. वि. ला. दि. वि. कृत्यान् समासः अन्यैरव्याप्तवमरिध्रचोदः रधहिंसा संशयोः रधाणां समृधानां प्रेरकः यद्वहि
सकानां श्रुणां नोदकः श्रुतः श्रुणां बलापहारेण नूतयितावीहितो ददंगः पृथुः स्वतेजसा जगद्वाप्यवनी
मानः सूर्यतः सूर्यमार्गतादृशः प्रोत्पसः स्वसूर्यो ज्योतिः स्वः सूर्य इति हि ब्रह्मणं सूर्यं च जननं प्रादुश्य ब्रह्म ॥ अ
थ पंचमी ॥ यत्तेन गतं तु मसुरो विविदिरेथ यो हि न्वान उशिजो मनीषिणः ॥ अभिस्वर निषण्णो देव अवस्य वरं द्रेहि
न्वानां द्विषा न्याशत ॥ धियो हि न्वानाः स्मृतीः प्रेरयंतः उशिजः इंद्रं कृमयमानाः मनीषिणो मेधा विनो गिरसः अपु
अपां प्रेरका दिवा हतुंगवां मार्गं यत्तेन तपसा विविदिरेलेभिरेततः अवस्य वः रक्षण मिष्ठंतः इंद्रेणः स्मृती हि न्व
नाः हि गतिवध्योः स्वादिः प्रेरयंतः अंगिरसः अभिस्वरः अभितः स्वरः सरणं श्रुतं यत्तेन स्तोत्रेण निषद
उपसदनं वद्विषा निगः धना नि आशत प्राप्नुवत् ॥ अशोते लुडि बद्धं छंदसीति विवरण्य लुक् ॥ अथ व
ष्टी ॥ इंद्रेष्टानि द्विषा निधेहि चित्तिंदक्षस्य स भगव मस्मै ॥ पोषं रयीण मरिचिंतनं गो स्वाग्रो नं गवः सदि

श्रीः
॥३५७॥
४०

जने अनुक्रमेण तद्वृत्तं तस्मै इंद्राय दायि तथा मंत्रः ॥ अनुते दायि मह इंद्रे दाययेति ॥ यद्यदास्येद्रवा होर्वजं प्रतिधुः स्तो
तारः स स्वधसूचनेन स्तोत्रेण प्रतिनिहधुः ॥ स्तुय जमानो ही द्रे दस्य वधार्य वज्रमादात् ॥ दधुः दधाते लुडि गतिश्चे
ति सिचो लुक् ॥ आतरति श्रेर्जुस् ॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यून सारं हत्वा तदीय आयसीरयो मयी पुरो नितारीत् ॥ नित
रमनाशयत् ॥ अथ नवमी ॥ नूनं सात द्रुति व्याख्यात ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षड्विंशे वर्गः ॥ विश्वजित इति
षल्वं दशमं सूक्तं गार्ग म दमैर्दु अंसा विष्टु प्राज्ञाः पंचजगयः ॥ तृतीये पययि हेतुः शस्त्र एतत्सूक्तं सत्रिते च ॥
विश्वजितेति छाहरीरथ आयुज्यमानेति याज्येति ॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमः विश्वजिते धनजिते स्वजिते सत्राजि
ते नृजिते उर्वराजिते ॥ अश्वजिते गो जिते अग्निजिते भरेन्द्राय सोमं यजता य हयं ॥ हे अध्वर्यो इंद्राय सोमं भरसं
पादय ॥ वी दशाय विश्वजिते सर्वस्य जेजे ॥ तदेव प्रपंचयति ॥ धनजिते शत्रुविजयेन तदीय धनानां जेजे स्वजिते स
र्गस्य जेजे अधिपतये ॥ सत्राजिते सत्रासतं जयशीलाय महते जेजे वानृणां नयवानां जेजे उर्वराजिते उर्वरा

नत्वं मन्त्रं ॥ ॥ हे इन्द्र श्रेष्ठान्युत्तमानिद्रविणानिधनानिअस्मभ्यं धेहि ॥ दक्षस्य दक्षे भावे च म्र ॥ वृम्वरुणसामथ
स्य चित्रिं रव्यातिं धेहि ॥ अस्मे अस्मभ्यं सुभग त्वं शोभन धनवत्वं सौभाग्यं वानि धेहि रयीणां त्वया दत्तानी धनानी
षं समृद्धिं धेहि ॥ नूतनानामंगानां यद्वा ता यत एभिः कुलमिति तन्वः पुत्राः तनोतेः वूरणे उपप्रययः ॥ तेषामशुखं
थास्मदीयाया वाचः स्वाद्यानं स्वादुतां अन्हां सुदिनत्वं शोभन दिनत्वं च धेहि ॥ येषु ह्यीन्द्र दयो देवा इज्यंते ताति
सुदिनानि तेषां भावः सुदिनत्वं ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तविंशोऽवर्गः ॥ ॥ त्रिवृद्वृक्षेति चतुर्वर्च एकादशं सू
क्तं गार्ग्यमदं ऐदं ॥ तत्रेयमनुक्रमणि वृत्तं ॥ त्रिवृद्वृक्षेषु चतुष्पृमस्य द्युतिना चतुर्वर्चं अंसाद्विर्वेति आद्यायामष्टिः छंद
चतुः षष्ठाक्षरा अतिशब्दा अंसाद्विर्विषोऽतिशब्दे त्रिवृद्वृक्षेति त्रचः सूत्रितं ॥ त्रिवृद्वृक्षेषु महिषो यवा कुरं
प्रोषस्मै पुरोरथमिति त्रचो वा तेषु छंदसाविति ॥ अविश्वये ह निमरुच्छतीये प्रतिपत्तचस्य त्रिवृद्वृक्षेति प्रथ
मेदं मेहनीति रवंडे सूत्रितं ॥ आत्वारथं यथो लय इत्येतस्याः स्मृत्याने त्रिवृद्वृक्षेषु महिषो यवा कुरं मिति आश्रमे

द्वि. भा. ६
॥२५१॥

काम्यं वसु सैनं सश्च देवो देवं सत्यमिंद्रं सत्यं दुः॥ १॥ अतु ना कर्मणा प्रज्ञया सा ब्रूं सरजातः सा ब्रूमोज सा बले
न सह वव क्षिय वि श्वे वो दु मिष्ठ सि वहैः अनंतस्य लिहि मंत्रत्वा दम्नो भवति। किंच त्वं वीर्यैः शत्रु ह ननादित
क्षणेः पराक्रमैः सा ब्रूं प्रवृद्धः समृद्धो हिंस्रू नू सं ग्रामान् वासा सहित लोका व्ययेति षष्ठी प्रतिषेधः। तेषामग्निम
विता विश्वर्षणिः पुण्य कृतो पाप कृतश्च विज्ञे चेष्टद्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वन्नाय यजमानाय राधः साधवै का
म्यं प्रार्थनीयं वसु धनं दाता स नू वव क्षियेतिसमन्वयः। सैनमिति परोक्ष निर्देशः। सिद्धार्यः॥ ॥ अथ चतुर्थः
तव सं नयं नृ तो य इन्द्र प्रथमं पूर्यं दिवि प्रगाध्यं कृतं तिपसेक्ष निर्देशः। सिद्धार्यः॥ ॥ अथ चतुर्थः॥ यदेव स्य शु
प्र वसा स्वरिणा असं रिण नपः। भुव द्वि स्वभयो देव मो ज सा विरा रूर्जं शत क्रतु विदादिषं॥ ॥ नृ ता सर्वेषां न नीयि
तः हे इंद्र नयं नराणां हित करं प्रथमं प्रथतं प्रथनमितियास्तुः। पूर्यं पूर्वका उभवंत्या कृतं। तत्रत्यं तत् अपः वसु
दिवि स्वर्गलोके प्रवस्यै प्रवर्षेण वक्तव्यं ग्लाघनीयमित्यर्थः॥ द्विं तत् देवस्य विजिगीषोरस्तरस्य असंप्राप्ते

श्री
११३५९४१

णनूअपःतेननिरुध्नात्युदका निअरिणाः प्रेरयइति यदेतत्कर्म तस्य वाच्य मिति समन्वयः ॥ परोक्ष निर्देशो वा व
 शिष्टः सह इन्द्रः विश्वं व्याप्तं अदेवं तमो रूपमस्मरं ओजसा बलेन अभिभुवत् अभिभवतु ॥ किंच शतत्रुतु रिन्द्रः उजं
 बलं विदात् ॥ इषं हवित् क्षणमन्त्रं च विदात् ॥ विदिरत्ना मे श विबूरणं लिउयो हागमः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे ऽष्ट
 विंशो वर्गः ॥ ॥ गत्समिदमंडले द्वितीयो नुक्वा ॥ तृतीयो नुक्वे दशसूक्तानि ॥ तत्रेदमेकोनविंशत्युचैर्गत्समिदं
 प्रथमं सूक्तं तत्रेयमनुक्रमणिकु ॥ गणानामेकोना ब्राह्मणस्य संहः बार्हस्पत्यास्तमंत्रदृष्टलिंगः पंचदश्यते म
 ष्टभाविनि ॥ पंचदशी एकोनविंशी च त्रिष्टुभौ शिष्टा जगताः ॥ यस्तु बृहस्पतिशब्दः श्रूयते ॥ ता बार्हस्पत्याः प्रवर्ग्येति
 बृहव एव एतत्सूक्तं ॥ स्पृष्टो द्रवूमिति खंडैस्तु त्रितं ॥ गणानां च प्रथमं अयस्येति ॥ अथ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥ ॥ गणा
 नां च गणपतिं हवामहे वृषिं ब्रवीनामुपमश्रवस्तमं ॥ ज्येष्ठराजं ब्रह्मणं ब्रह्मणस्पत आनः शृण्वन्मृतिभिः सीदसा
 दनं ॥ ॥ हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोक्तस्य परिवृढस्य कूर्मणो वापते पालयितः गणानां देवादिगणानां सर्वे धेनव गणपति

द्वि-भा-६
॥३६०॥

स्वकीयानां पतिं वृवीनां क्रान्तदृष्टिनां वृविं उपमश्रवस्तमं उपमीयते अनयेत्युपमा सर्वेषां मंत्राणां मुपमानं श्रवो ज्ञेय
स्य स तथोक्तः अतिशयेनोपश्रवउपश्रवस्तमः उपमः मातु माने आतश्रोपसर्गे वृरणे अजु प्रत्ययः ज्यापे
संतापुं दसो रिति हस्वत्वे ज्येष्ठराजं ज्येष्ठाः प्रशस्यतमाः तेषां मध्ये राजं तं ब्रह्मणं स्वा मिनां तौ तौ हवामहे अ
स्मिन् ब्रह्मण्य हवामः किं नः नोस्माकं स्तुतीः शृण्वन्त्यं उतिभिः पालनैर्हेतुभूतैः सदनं सीदं सस्मिन्निति सद्
नं यत्तृहमासीदेष विष्णुः ॥ अथ द्वितीया ॥ देवाश्चित्ते असूर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ॥ उस्वा इव
सूर्यो ज्योतिषामहो विज्ञेवाग्निज्जनिता ब्रह्मणमसि ॥ असूर्य असुराणां हंतः हे बृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टतमः
ते त्वदीयो देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञाहं भागमानशुः ॥ प्राप्नुवन्त्यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पते विशेषणं प्रकृष्टतम
ज्ञानवतस्ते तव सर्वं धिनो देवा इति योजनीयं यद्वा प्रचेतसः विप्रक्तिपरिणमः प्रचेतः सित्वयि सति देवा यं भाग
मानशूरे वृम विष्णु परिणमसुराणां रक्षो घ्नं त्रैरपा ब्रह्मण तनाद ब्रह्मण्यादू विष्णुतीति श्रवणत्वा ज्योतिष

श्रीः
॥३६०॥

४३

मर्वितचिबर्तुः सत्यं द्रुः स्ववत् देवो दीणमानः ससेमः सत्यं यथार्थं भूतं देवं सोमं वृम यमानमे नमिंद्रं सश्रुति य
तिवृमव्यामौतु ॥ अथ द्वितीया ॥ अधः त्विषीमं अभ्योजसाग्निविं युधा प्रवरो दसी अपृणदस्य मज्जना प्रव
वृधे अधतान्यं जवरे प्रेमरिच्यत सैनैः सश्रु देवो देवं सत्यमिंद्रं सत्यं द्रुः ॥ अथ सोमपाना नैतरं त्विषीमान् दी
प्तिमानिंद्रो जसावलेन त्रिविं नामा सरं युधा युधेन अभ्यप्रवत् अभिभूतवान् विं वसुं द्रुः रोदसीद्यावा
पथि व्यौ अपृणत्स्वते जसा समं तात्पूरयामास तथा अस्य पीतस्य सोमस्य मज्जनावलेन प्रवावृधे प्रवृषे
णवर्धते यद्वा अस्य त्रिवेरसूरस्य मज्जना सारेण रोदसी अपूरयत् सद्रुः सोमं द्रुधा विप्रज्य अन्यं भागं
स्वकीये जठरे अधत् इमे नं परं भागं देवेभ्यः प्रारिच्यत प्रारेचयत् एतेनार्थमिंद्राय अर्धमन्येभ्यो विदेवेभ्य इ
त्युक्ते भवति तथा तैत्तिरीयकं यत्सर्वेषां मर्धमिंद्रः प्रविबलितस्मादिंद्रो देवतानां भूयिष्ठमात्तम इति ॥ अथ
तृतीया ॥ साकं जातः कृतुना सख्यमोजसा ववस्थिथ साकं वृक्षो वीर्यैः सासहिर्मुधो विचर्षति ॥ इतरथ स्रवते

तेजसा महतीयः यः उस्वा इव सत्त्वेषु परं तेज इति उस्वाः विरणाः स्फुरितं चीया दिनारवूप्रसयः । यथा विरणा न
जनयति तथा विरेषो सर्वेषां ब्रह्मणो जनिता जनयति वचंसि जनिता मंत्र इति निपरतनालिलोपः ॥ अथ तृती
या ॥ आविवा ध्यापरिरपस्तमं सिच ज्योतिषं तं रथ मृतस्य तिस्रसि ॥ बृहस्पते श्रीमममित्रं दंभनं रक्षो हणं गोत्र
मिदं स्वविदं ॥ ॥ बृहस्पते परिश्वः परपुरुषं रक्षः यदूतलपृथक्तयां वाचि विदुः परिवदंतो निंदवन् नूतमं सिच विवा
ध्यते जसा निराकृत्य ज्योतिषं तं ज्योतिषा तद्वृत्तं नृतस्य यज्ञस्य प्रापवूं श्रीमं शुक्रणं भयै वूरं अमित्रं दंभनं शत्रूणां हि
सर्वं देवै रक्षो हणं रक्षसां हं तारं गोत्रमिदं मेघानां भेत्तारं स्वविदं स्वगतिं भवूं रथमातिष्ठसि । अधितिष्ठसि ॥ अथ
चतुर्थी ॥ सूनीतिभिर्नयः सित्राय से जनं यस्तुभ्यं दशान्न तमं हो अश्नवत् ॥ ब्रह्मविषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते
महितं ते महिषं ॥ हे बृहस्पते सूनीतिभिः श्रेष्ठजननी तयो येषु ते सूनी तयः सन्मार्गः तेर्जनं नयसि अपेक्षितपूर्वं
प्रापयसि त्राय से जनमापद्गोरक्षसि च यो यजमानः तुभ्यं हविर्लक्षणमनं दशान्नं प्रयच्छेत् । दशदने ले द्याद

द्वि. भा. ६
॥३६१॥

गमः तमहः पापं पाप रूपं दास्यं च नो भुवत् न प्राप्नुयात् । अश्रोते तैर्हिव्य सयेन परस्मैपदं अडागमः ब्रह्म द्विषः क्र
ह्मण्णां मंत्राणां कट्टेष्टुः तपनः तपको सिर्विचमन्युमीः मन्योः क्रोधस्य परेषां ज्ञानाय च हिंसरो सिमीडू हिंसा
यां ॥

अथ पंचमी ॥ न तमं हो न दुरितं कुतश्च न नारतयस्ति तिरुर्न दूया विनः । विश्वा इदस्माध्वर सो विवाध सेयं स
गोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ॥ हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्टपा लयिता ह्ये जने रक्ष सिपालयस्ति ते जने
हं तव्यं दुःखेन बाधसे । दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते । अरातैः ते जने कुतश्च न स वसिष्ठि क्षन तिरुः तिरुति
हिंसा वृत्ति न हिंसति तथा दूया विनः मनस्यन्यत्रियायां वाच्य दिये तद्वयं येषामस्ति । ते दूया विनो चंचरूः तपि
ने जने न बाधते । विंच ध्वर सो वा हिंसवः विश्वाः सर्वाः सेवताः तदर्थं विवाधसे विज्ञेयेण बाधस एव ॥ ॥ इति द्वि
तीयस्य षष्ठे एकोनत्रिंशे वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ त्वं नो गोपाः पथि हृद्विचक्षणस्तव ब्रतय मतिभिर्जरा महे ॥

॥३६२॥

हि. भा. ६
॥ ३६२ ॥

नवम

वामहेवस्य नरिधि वक्तारमस्मयुं ॥ बृहस्पते देवविदो निबर्हयमादुरे वाउत्तरं समुत्तमं ॥ अवस्यन्तः उपद्रु
वेभ्यः पारयितः यद्वा अवसारक्षणेन आपद्भ्यः पारयितः हे ब्रह्मणस्पते तनूना मंगानां पुत्रादीनां वाचा तारं प
रयितारं अधिवक्तारं अस्माकं पक्षपातेन अधिवक्तारं अस्मयुं हविः प्रदानमस्मान् वामयमानं त्वो हवामहे
अस्मिन्वर्मणि आहूयामः ॥ विंशदेवविदो देवविदं कूनसूयन् अरातीः तान् शत्रून् जेयय नाशय ॥ जप्तिनाशे
चुरादिः ॥ अत्र निरुक्तं ॥ त्वया वयं सुवर्धयिष्व ब्रह्मणस्पते स्पर्हा वसुमनुष्या ददीमहि ॥ यो नो दूरेयत त्वितो य एत
य ज्ञेयं ते जेयता अनमसः ॥ त्वया वयं सुवर्धयिष्व ब्रह्मणस्पते स्पर्हणीयानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीम
हियाश्च नो दूरेत त्वितो यंथांति वीरतयः दानवूर्मणो वा दानप्रज्ञा वा जेयतानमसो ॥ प्रदितिरूपनामा प्रात
रि सतो विद्युत्तद्दिद्वती ॥ इति श्रवणं ॥ अथ दशमी ॥ त्वया वयं मुत्तमं धीमहे वयो बृहस्पते पविणस
स्मिन्नायुजा ॥ मानो दुःशंसो अभिदिप्सूरी शतप्रसूतं सामतिभिस्तारिषीमहि ॥ ॥ हे बृहस्पते पविणस पृपात

श्री
॥ ३६२ ॥

न पूरणयोः ॥ आदृगमहनेति विप्रययः ॥ छंदसः यणदेशः ॥ वामानी पूरवेन सस्मिन्नायुधेन युजासदा येन त्वया
हेतुना उत्तमं वयो हवित्क्षणमन्नेव यधीमहे धारयामः ॥ धीधारणे ॥ दैवदेवः ॥ हेतुं सः ॥ संसनीयः ॥ अभिदिप्सूः ॥ अ
भिदं भितुमिच्छु पुरुषः ॥ नोस्मावै मा रूत ॥ मा रूतवरो मा भवत ॥ वुर्इशे इवये ॥ लेउयागमः ॥ वयं मतिभिः स्तोत्रैः स
हंसाः शोभनं शोभोपेताः संतः प्रतारिषीमहि प्रवर्षेण वर्चमहि ॥ ॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रिंशे वर्गः ॥ अथैक
दशी ॥ अनानुदो वृषभो जग्मि राहवमिह प्राशुनुं पृतनासु सासहिः ॥ असि सयवृणया ब्रह्मणस्पते उपस्पति
दृमिता वीरु हर्षिणः ॥ हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः अनुपश्चादृदती सननुदः ॥ सयस्य नास्ती हनानुदः ॥ दानं तश्च
न्यइत्यर्थः ॥ अतएव वृषभः वामानो वर्षिता ॥ अहर्व आहूयतेति आहवो युधं आडि ॥ युधइत्युपप्रययः ॥ संस्त
णं च तद्यधी जग्मिः जेत ॥ आदृगमहनेति विप्रययः ॥ लिट् कृदाहवमित्यन्यत्र षष्ठी प्रतिषेधः ॥ शत्रुं शतयित
रं ॥ निष्पत्तिमितरं तस्य तापवः ॥ त्वं त्वं त्वं प्रतिषेधः ॥ निस्सप्तपतवेना सेवन इति क्तं वादौ वेदितेति निगतेः ॥

हि. भा. ५
॥३६३॥

२॥ पृतनासुसंग्रामेषु सासहिः॥ शुभ्रपा मभिप्रविता॥ एतादृशस्त्रीसयः सयपराक्रमः ससप्रज्ञो वासि॥ ऋण
याः ऋणस्य याचयितासि॥ पुमिश्रपा मिश्रयोः॥ पयंतस्य द्विपि॥ लोपेथो- वलीति लोपः॥ विचउयस्य चित्॥
ओजस्विनोपिदमिता उपश्रमयिता वीरु हीर्षिणः दृढहर्षस्य वा मुवृस्य नास्ति वृस्यदमित्तसि॥ ॥ अथ दृढादृशः॥
अदेवेन मनसा योरिषण्यतिशसासुयो मन्यमाने जिघांसति॥ बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो बधो निवृर्ममन्युदुरेव
स्यार्थतः॥ ॥ यः अदेवेन मन्यमानेन यद्वा अस्मरानेवृत्तिविशिष्टेन मनसा स्मान् रिषण्यति हि नस्ति दुवस्युद्व
विणस्युद्विषण्यति रिषण्यतीति निपातितः॥ यथोग्रः पापविचरितमन्यमानः अस्मानंबहु मन्यमानः पुमान्
रासं उद्धृत्य संसितारं यद्वा अस्माव्मांसं सारुणसितृणा मुग्रदतिवा योजनीये॥ अस्मान् जिघांसति हंतुमि
च्छति॥ हंसः सनिम अस्निगमांसीति दीर्घः हे बृहस्पते तस्य वधः वध्यतेऽनेनेति वधः॥ आयुधं नो स्मान्पृण
वृ॥ एवमेषोऽस्मिन् विवरणी व्यत्ययेनाजगमः॥ चादिलोप इति न निघात व्यत्ययेनाद्युदात्तः विचउरेव स्य दुव

श्री
॥३६३॥
५५

बृहस्पते यो नो अभिहृणे दधे स्वातं मर्मर्तुदुधुना हरस्वती॥ ॥ बृहस्पते त्वं नो स्मावंगोपाः पालयितरपथि कृत्स्
मागदित्त्वभवसि॥ विचक्षणः विशेषेण दृष्टा सर्वज्ञस्त्वं तव व्रताय त्वसंबंधिने यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रैः जराम
हे स्तमः॥ जरति स्तति वृमयिः पुमान् नो स्मानभि अभिलक्ष्य हूरः हूवोदित्येभावे असूवोदित्ये दधे वि
दधाति॥ तं स्वातं स्मृता नीया दुधुना दुवृष्टिर्हरस्वती वनवती॥ मर्मर्तुमोचयतु मृदुप्राणयागे॥ अंतर्भावितण्यय
स्य उचुउल्लोहितरूपे॥ ॥ अथ सप्तमी॥ उतवा यो नो मर्चयादनाग सोरा तीवामर्तेः सानुवोद्वूः॥ बृहस्पते अप
तं वर्त्तयापथः सगं नो अस्यै देववीतये कृधि॥ ॥ उतवा अपि च हे बृहस्पते अरातीवा अभिमुखमागतवान्
सानुसमुद्धृतमिति यास्कः॥ हूवः हूव आदाने॥ धनादीनामदातारो मर्त्यो मनुष्यः अनागसो पराधहीनोऽस्मा
न्मर्चयात्मर्चयति हिंसावृमहिंस्यात्तं मर्त्यं यथापथि शृङ्गादिपर्वतैर्यति वर्त्तय नो स्मावंगं अस्यै देववीतये
यज्ञाय नो स्मावंगं सृष्टुं तव्यं वृद्धिं कुरुयता नुष्ठानयस्ममतिं देहीत्यर्थः॥ अथ अष्टमी॥ आतारं स्वातनूनां ह

येषु मांसो सर्वसास्त्रः साममया ऋचः परः परस्तादन्य दुष्टं सामयद्रक्षोघ्नं सामवैरक्षोहने विदुर्जनितं किंतु
सर्वसाधवं सामत्वं सर्वविदुषो स्मरन्स्तेनेभ्यो मादः ॥ ॥ अथ सप्तदशी ॥ विश्वेभ्यो हित्वा भुवनेभ्यस्परित्यज्य
जनसास्त्रः सास्त्रः ब्रुविः ॥ स नृणश्चिह्नया ब्रह्मणस्पतिरुहो हंता महत्कृतस्य धर्तरि ॥ ॥ हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मण
स्पतिं महो महतः नृतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारद्वेयजमाने नृणश्चित् स्तोत्रं कर्मस्तूयमिव चिनातीति नृणाश्चित् ॥
विं च नृणां पापपक्षस्य नृणस्य पावयिता पृथक् कृतं त्विदुहः कर्मणो गंध्रुरसरस्य हंता भवति ॥ ॥ अथाष्ट
दशी ॥ तव श्रिये व्यजिहीर्षतो गंगो ब्रमुदसृजो यदंगिरः ॥ इंद्रेण युजातमसापरीवृतं हृहस्पते निरपामो
अर्णवं ॥ अंगिरः अंगिरसो दुवह हस्पते गवामारको बलैनाधिष्ठितपर्वतः ॥ तव श्रिये अभयणार्थं व्यजिही
तवितुतद्वारतामगच्छत् ततः खंयद्यदगोत्रं इति ब्रह्मन्वेति समूहार्थे नृप्रत्ययः ॥ गवांसमूहमुदसृजो नि
रगमयः ॥ तदा तदा इंद्रेण युजासहा येन युक्तं स्वेतमसावृत्वा सुरेण परीवृतं पश्चित् आक्रान्तं अपामर्णवं स्था

श्रीः
॥३६५॥

४८

गमनस्यार्थतो बलवतः यद्वदुहो निसिंधो वेगं कुर्वति तस्य मनुं श्रेयं ज्ञानं वा निवृत्तं त्वत्प्रसादादग्निरामवृत्तं
॥ ॥ अथ त्रयोदशी ॥ भरेषु हव्यो नमसोपसद्योगं तावजेषु सनिता धनं धनं ॥ विश्वारूढयो अग्निदिष्टस्त्वो
मृधो हृहस्पतिर्विवहर्तरिथां इव ॥ स हृहस्पतिः भरेषु संग्रामेषु हव्यः योद्धुभिः स्वस्वरक्षणार्थमाकातव्यः नम
सोपसद्यः सर्वैर्नमोपासनीयः विं च वाजेषु गंतारक्षार्थं गमनशीलः तथार्थनंधनं सनिता रंभ्रादतात
जंतत्वा तृषष्ठी प्रतपेधः ॥ तथा अर्यः स्वामी हृहस्पतिः अग्निदिष्टः अग्निभवने धावतीः विश्वाः इत्ता
वी एव मृधः हिंसकाः सेनाः रथानि वयुधे वेगेन परव्रीयान् रथानि विवर्हि विरेषेणाश्विती चक्रार यद्वार
वशं ह्यर्थे रथां श्ववर्हि तज्जयी हिट ॥ ॥ अथ चतुर्दशी ॥ ते जिह्वया तपनी रक्षसस्तपयेत्वा निदधिरदृ
हवीर्यं ॥ आविस्तर्ह्ययदस्तउक्थं ॥ हृहस्पते विपरिरापो अर्दय ॥ हे हृहस्पते ते जिह्वया तिश्येन तिग्म
या तपनी रक्षको रिया हे सारक्ष सो रक्षसां तपतापे रक्षसाः दृष्टवीर्यं रुधेषु दृष्टपराक्रमं निदे निंदयो वि

नभूतं निरौजः नितरामधोमधोमुखमकार्षी ॥ अथैवौ न विंशो ॥ ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्तासूक्तस्य बोधितनये-
जिन्व ॥ विश्वं तद्भद्रं यद्वेति देवा बृहद्वेदमविदथे सूवीरः ॥ हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोऽस्तोत्राणां अधिपते अस्य जग-
तो यन्ता निया मवस्त्वं सूक्तस्य अस्मदीयमिदं ब्रह्मणस्पतं सूक्तं नो विबुध्यस्व त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिलक्षणं सैतानं जि-
न्वजिबिः प्रीणनार्थः लोहितरूपः प्रीणय भवद्दृश देवा यद्वेति रक्षंति तन्मा दृशं विश्वं सर्वं भद्रं कल्याणं भवति ॥ अ-
तो वयं विदथेऽस्मिन् यज्ञे सूवीरः शोभनपुत्रपौत्राः सैतः बृहदस्य भूतमिदं स्तोत्रं वदेम ब्रूयाम ॥ विदार्थस्य प्र-
शेन तमो हाटं निवारयन् ॥ पुमर्थं च तुरो देया द्विद्या तीर्थमहेश्वरः ॥ इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमण-
प्रवर्तकवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यसायणमह्यधुरंधुरेण सायणचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे चतुर्था हिताभा-
ष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठ्यायः ॥ श्रीमद्देवार्थप्रकाशे द्रष्टृणां कल्याणनिप्रयत्नतु विज्ञेशः ॥ ६९ ॥

द्वि.भा.६
॥३६६॥

॥३६६॥

श्री
२२

म

यो न त्वान्यन मन्यो जसो तादृशैर्दमन्युना शंबरानि वि॥ प्राच्यां वयदच्युता ब्रह्मणस्पतिराचा बिहादुसुमतं विपर्वतं ॥ यो ब्रह्मणस्पतिः न त्वानि
नमनीयानिराक्षसादीनि ओजसा बलेन निनमत् नितरामनयत् प्रद्वीप्सता न्यकरोत् उत अपि च सब्रह्मणस्पतिर्मन्यतां मनुना क्रोधेन वा
मन्युर्मन्यते दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो बधकर्म वेतियास्वः ॥ शंबरानि मेघना मेतत्तमेघान् व्यदृष्ट्वा वर्षणार्थं विदारितवान् ॥ हविदारणे ॥ इत्यस्मा
द्यङ्गुलं तास्तुङ् पतद्गुणं ॥ तदनंतरं अच्युता अच्युतानि नैश्वलेन मेघे वस्त्रितान्कदकानि प्राच्यावयत् प्रकर्षणागमयत् मेघान्निरगम
यदित्यर्थः ॥ तथा वस्तुमेतं गोक्षु पधनवतं पर्वतं बलनाम्नासुरेण बिलद्वारेण पिधानार्थं निहितं शिलाद्वयं आवआप्तिमुख्येनावत् ॥ चडा
ह्येयर्थः ॥ समुच्चयार्थं तु चवायोगे प्रथमेति पूर्वस्याच्चावयदिति अस्माद्युदात्तत्वं स्यात् ॥ अस्य च अनुदात्तत्वं ॥ वेदार्थे तु निपाते र्यद्यदि
हंतेति ॥ निघातप्रतिषेधः सिध्यति ॥ व्याविशत् ॥ विशेषेण प्रविशति ॥ तदिदानीं तद्गोरूपं धनं प्राप्तोदित्यर्थः ॥ अथ तृतीया ॥ तद्देवानां देवत
मायकत्वं सश्रमं नृणां ब्रह्मं तवीलिता ॥ उदाजगदमिनं ब्रह्मणावलमगृह तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ देवानामिहादीनां मध्ये देवतमाय
अतिशयेन दानादिगुणयुक्ता यष्यर्थे चतुर्थी ॥ इदं ब्रह्मणस्पते तत्कतुं किंपुनस्तदिति ॥ तदुच्यते ॥ इहानिहद्वानि व्रतादीनि अ
श्रमश्च विमोचनप्रतिहर्षणयोः अस्य बलेन श्रयितानि विशिष्टान्यह्वनन् ॥ तथा वीलिता वीलितानि संस्तुतानि दृढीकृतानि

श्री

॥ ३६७ ॥

वरं

हृत्सादीनि वीलयति वीलयति श्वसंस्तं कर्माणाविति यास्कः ॥ अब्रह्मं तमृदुन्यमवत् ब्रह्मं तमृदुभावं कर्मा अपि च सब्रह्मणस्पतिः बलेनापहृ
तागोः उदाजगत् ॥ अजगति शेषणयोः ॥ देवान्यस्य दमयत् ॥ तथा ब्रह्मणा आत्मीयिनमंत्रेण बलं सर्वस्यावरकमसुरं अमिनत् ॥ मंत्रसामर्थ्ये
नोपेसीत् ॥ तदनंतरं बलेनोसादितं तमोधातं मगृहत् ॥ गुधसंचरणं ॥ गृहं मंदश्यमकरोत् ॥ स्वरादिसं वचक्षयत् ॥ तमसो निराकरणेन
तत्त्वमदश्यत् ॥ बहिः पश्यति कर्मा ॥ अथ चतुर्थी ॥ अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमसि यमौ जसात् ॥ तमेव विशेषपिरेस्व
हृशो बद्धसाकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं ॥ ब्रह्मणस्पतिः ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता देवः अश्मास्यं अश्मवद्दृढतरास्यं ॥ यस्कस्वाह ॥ अ
श्मनवं तमास्यं दनवं तमिति घापनवं तं आसेवतमिति तस्यार्थः ॥ मधुमादये वी उ परा धाय स्यता हृशो अवतं अवस्ता कृतविस्तृतं यामेघं
ओजसा बलेन अश्रयत् ॥ उदिरहिना दरयोः ॥ अहिंसीत वर्षणार्थं अवधीदित्यर्थः ॥ तमेव मेघं विशेषे सर्वस्वहृशः स्वरादियः तस्य सं
बंधिनो दृष्टारो रश्मयः पविरेधर्मकाले पिबन्ति मेघेन दृष्टस्योदकस्य पानात् ॥ तमेव पिबन्तीत्युच्यते ॥ ते रश्मयो वर्षसि उत्सं उत्सं चनवंतं
उद्रिणं मेघं साकं सहस्रगुणितं सिंचतीत्यर्थः ॥ अथ पंचमी ॥ स्नाता काचिद्बुवना मवीता माद्विः शरद्विडुरीतवः ॥ अयं ततो चरतो

दि. ना. ७
११५८८१

अन्यदन्यदिद्याचकारवयुनाब्रह्मणस्पतिः॥ ॥ हे क्रतुर्ग्यजमानो वोयुष्मदर्थं सनासनातनानिततानिकाचित् ब्रह्मणस्पतेः प्रज्ञानानि मुवनानां सुपांसुखुगितिसुखुक् । मुवनामुक्तानां भवीत्याभावात्तांडुरोद्गाराणि माद्विः मासेः पट्टान्तियादिनामासशब्दस्य मासभावः स्वतस्मासोषसांचतइत्यतइतितत्वं शरद्विः संवत्सरैश्च वरंतविष्टवति । तत्कलेर्वर्षेणार्थमेघद्वाराण्युधारयंतीत्यर्थः कानिपुनस्तानि ब्रह्मणस्पतिवयुनाज्ञाननामैतत्तज्जानातिमंत्रविषयाणि चकार कृतवान् तदन्तरं अयतं ता य अयतमानौ प्रयत्नौ उभौ लोकोभौ अष्टथिवीच अन्यदन्यदिता । अन्यदन्यदेव अष्टथिवी वृष्टिजनान् दिव्यमुदकांघ्रौः उदकार्थं हविल्लक्षणापार्थे वमंत्र एवं परस्परव्यतिहारेण चरतौ मुजाते । चरगतिमक्षणयोः ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमप्रथमोऽर्गः ॥ अथ षष्ठी । अग्निनक्षत्रो अग्नि येतमानक्षत्रनिधिं पणीनां परमं गुहाहितं । ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यान्तापुनर्यत आयंतदुदीयुराविशं ॥ गोसमूहे पणिमिरसुरैरपहृते सति पणीनां स्वहस्तोद्भूतेनाग्निना दग्धा प्रयागच्छन्त देवदूचेनोच्यते अग्निनक्षत्रः अग्नितो गच्छंतो ये गिरसतं निधिं गोसमूहरूपं निधानं परममुत्कृष्टं तृतीयाथ षष्ठी । पणिभिः गुहायां निहितं स्थापितं अग्न्या नक्षत्रः अग्निलक्ष्यतमाशिरं प्रासुर्वतः विद्वांसोपि तास्ते गिरसः अन्ततानि असुरैः अ

श्रीः
॥३६८॥

श्रीरस्तु॥ यस्य निश्चितं वेदैर्देवो वेदभ्योखिलं जगत्॥ निर्मितमहं वंदे विधाती र्थमहे श्वरं॥ अथ च षष्ठ्यं देवताविनियोगपुरः
सप्तमोऽध्यायो व्याख्यायते॥ गार्ग्यस्मिन् द्वितीयमंडलं तृतीयानुवाक्य दशसूक्तानि तत्रैकं सूक्तं व्याख्यानं कृतं॥ सेमामिति षोडशं
चतुर्दशजगत्यः ब्राह्मणस्य संज्ञा स्फुटत्वात् तु स्यादि परिभाषया इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि। ब्राह्मणस्य स्यानि अस्य सूक्तं स्याद्वा
दशमैत्रीइंद्रदेवस्याचक्षद्वा ब्राह्मणस्य स्याच्च सामान्यविनियोगः। पूर्वमेवाक्तः विशेषतः लिंगादेवावगंतव्यः॥ तत्रेषाप्रथमा॥ सेमा
मविष्टिप्रभृति यईशिषेयाविधेम न वयामहागिरा॥ यथानोमी दुर्गास्तवे ते सरखा तव ब्रह्म स्पते सोषधः सोतनो मतिं॥ हे ब्रह्म पास्पते
यत्वं ईशिषे सर्वस्य जगतः ईश्वरो भवसि। सत्वं इमामस्मदीयां प्रभृतिं प्रकर्षणं भृतां स्तुतिं अविहितं प्राप्नुहि। अवतेः प्राप्त्यर्थस्य लोपे
तद्रूपं। वयंचत्वा अया अनया छांदसा वर्णलोपः। न वयान्नूतनया प्रत्यग्रयामहागिरा वेदहृपयां स्तुतिं लक्षणया वचोविधेमापरिचरे
म। विधतिः परिचरणकर्मा। उतापि च नो स्यात्कर्मितं तदभिमतं फलं सोषधः साधयच्छांदसे लुङि च डि एतद्रूपं॥ अथ द्वितीया

कृतमायाः प्रतिचक्ष्य आविशं आवेष्टुं प्रवेष्टुं यत उयत एव तत्स्थानादयन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः उदगच्छन् उक्तेषु प्राप्ताः ॥ अथ
सप्तमी ॥ चतुर्गानः प्रतिचक्ष्यान्तता पुनरात आतस्थुः कवयो महस्ययः ॥ बाहुभ्यां धर्मितमग्निमश्मनि न किः षो अस्त्यरणो जङ्गहि
तं ॥ चतुर्गानः चतमिति सयना मधेयं तद्वतः कवयः कातदर्शिनः सर्वज्ञा अंगिरसः अन्ता अन्तानि प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्त प्रकारे
ण दृष्ट्वा अतः अस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवः महस्ययो महतो मार्गात् प्रतिआतस्थुः अवतस्थिरे अवतिष्ठमानाश्च ते
बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धर्मितं संयोसादितं प्रज्वालित प्रमग्निं अश्मनि पणीनां निवास भूते शिलान्वये जङ्गहिर्दग्धुं लुक्तवतः खलु
अरणः अरमयिता दोहनतुः खकारी सोमिः पूर्वतत्र न किरस्ति न विद्यते न विद्यमाने अग्निं स्वसामर्थ्या दुसाद्य तत्र प्रवेष्टु रित्यर्थः ॥
अथाष्टमी ॥ चतुर्थेन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वसिष्ठ प्रतदश्नोति धन्वना ॥ तस्य साध्वी रिषवो याभिरस्यति नृचक्षसे दशये कर्णयो
नयः ॥ चतुर्थं सप्तमे वज्रायस्य ते न क्षिप्रेण दृष्ट्वा क्षेपकेण धन्वना धरण भूतेन धनुषा हे ब्रह्मणस्पते त्वया सृष्टाः ब्रह्मणस्पतिः
ब्रह्मणो मंत्रस्य पालयिता देवः यत्र यस्मिन् विषये वसिष्ठा मयते तस्या मोति प्रकर्षेण व्याप्नोति अश्नोते व्यस्येन परस्मैपदं तस्य

दि. भा. ७

॥ ३६९ ॥

धनुषः साधीः साधिकास्ताइषवो भवंति। याभिरिषुभिः ब्रह्मणस्पतिरस्यति। राक्षसादीन् क्षिपति। कीदृशस्ताः नृचक्षुः नृचक्षुः नृचक्षुः
उपलक्षणमेतत्। सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतेः दृशये दर्शनीयज्ञानाय जाताः कर्णयोनयः श्रोत्रे द्रियेण ग्राह्या मंत्रधृताः आकर्णकृष्ण
वा ब्रह्मणस्पति मंत्रैरेव सर्वसाधयतीति भावः॥ ॥ अथ नवमी॥ स सन्नयः स विनयः पुरोहितः स सुष्ठु मंत्रः स युधि ब्रह्मणस्पतिः॥
चाक्ष्मो यद्वा जं पुरते मती धनादिस्वर्यस्तपति तप्यतु र्वथा॥ ॥ पुरोहितो देवैः पुरतो वस्त्रापितः स ब्रह्मणस्पतिः स नयः विश्लेषा
नां मंत्रैः संगमयिता भवति। तथा युधिसंग्रामे नृणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः॥ यद्यदा चाक्ष्मः चक्षेः समते वा सर्वस्य दृष्टा
सर्वस्य सहो वा ब्रह्मणस्पतिः वाजमन्त्रं मतीनां मननीयं प्रशस्तं धनाधनं चस्तो नृणामथायं पुरते विभर्ति। दृष्टिद्वारा पोषयति
आदित् अनंतरमेव तप्यतुस्तापकः सूर्यः वया अनायासे न तपति दीप्यते ब्रह्मणस्पतिना दत्ते रक्षे धने अयं जस्य सिद्धत्वात्
यं केवलं हवींषिभुजान एव वर्त्तत इत्यर्थः॥ ॥ अथ दशमी॥ विष्णुप्रभु प्रथमं मेहनावतो हृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या॥ इमासा
तानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभयैः भुजते विशः॥ ॥ विष्णुविष्णुनि प्रभु प्रभुणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि एवं भूतानि

श्री

॥ ३६९ ॥

नादिगुणयुक्तः देवान्प्रतिसेवैषां निप्रतिनिधिः स नृपयुपप्रथे। असंतं प्रथते यशसा विस्तीर्णा भवतीति यावत्। यस्मादेवं तस्मात्
विश्वेदुतासं वा ण्येव तातानि सर्वाणि भूतजातानि परिभूः परिभवन् अपि भवन्वर्तत इति शेषः॥ अथ द्वादशी॥ विश्वं सस्यं मघवा
नायुवोरिदापश्चनप्रमिनंति व्रतं वा॥ अहं द्वा ब्रह्मणस्पती हविर्नो न्ययुजे ववाजिना जिगातं॥ हे मघवानामघमिति धनना
मतदंता विंदो ब्रह्मणस्पती युवोरितु युवयोरेव विश्वे सर्वस्तोत्रं सस्यं यथार्थं स्तुत्या यद्यद्गुणजातं प्रतिपद्येते। तत्सर्वं युवयोर्विद्य
मानं एव तत्वारोपितमित्यर्थः। तथा चने सेतसद्वयसमुदायः। एकपद्यं त्वध्यापकसांप्रदायिकं यद्येव शब्दस्य पूर्वपदेन आपश्च आ
पोपि उपलक्ष्यमाणेतत्। एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि वां युवयोर्व्रतं कर्मन प्रमिनंति न हि संति। मीडे हि सायां कैष्या
दिकः। निगम इति कृत्स्नत्वं। हे इ द्वा ब्रह्मणस्पती नोस्माकं हविरह्वाभिमुखेन जिगातं। आगच्छतमिति यावत्। जिगातिर्गतिकर्मा
जोहोयादिकः। तत्र दृष्टांतः। युजे ववाजिना युजोरथे नियुक्तो वाजिनो वेजनवंतावश्चो अन्नं घासं प्रतियथास्वयं। एवं द्वा घ्नं ग
च्छतः तद्वत्। शीघ्रमागतमित्यर्थः। युजे वेत्यत्र सुपां सुलुगिति प्रथमादिवचनस्याकारः। तृतीयायां सावेका च इति विभक्तेरुदात्तत्वं॥

श्रीः

॥३७॥

अथ त्रयोदशी

उता शिष्टा अनुष्टुपवति व नृयः स मेयो विप्रो भरते मती धना॥ वीलुद्वेषा अनुवशानृणमाददिः सहवाजी समिधे ब्रह्मणस्पतिः॥
उत अपि च शिष्टाः आश्रतराः शीघ्रगामिनो व नृयः। अश्वना मेतत्तद्वोदारो ब्रह्मणस्पतेः अश्वा अनुष्टुपवति। अस्माकृतं स्तोत्रं अ
नुक्रमेण शृण्वंति यद्वा ब्रह्मणस्पतीनां कृतमनुशासनं शृण्वंति। अतस्ते तमस्मदीयं पशुः प्रापयत्विति शेषः। स मेयः सप्तायां सा
धुः दः छंदसीद विप्रो मेधावी अधर्युर्होता वामती मयामननीयेन स्तोत्रेण सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः। धनाहविलक्षणानि
धनानि तस्मै ब्रह्मणस्पते ये भरते विभक्तिं संपादयतीत्यर्थः। यद्वा स्तोत्रेण धनानि भरते विभक्तिं पोषयति। अतो वद्वेषवीलुद्वेष
दान् प्रबलान् राक्षसादीन् दृष्टीति तादृशे ब्रह्मणस्पतिवशावशयोगे सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्। नृय इति प्रकृतिभावः। नृ
पां अस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयं अवदानात्मकं अनुक्रमेण देहिदाता भवत्विति शेषः। अवदानस्य नृणां च तैत्तिरीये विभक्तिर्न
वाजायते ब्रह्मचर्येण नृषिभ्य इत्यादिना स्पष्टमास्मात्। यद्वा अनुरानुगुण्येव शवशस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणं दाता
भवत्वित्येव। हाशब्दः प्रसिद्धो। सर्वलुब्रह्मणस्पतिः समिधे संसंगच्छते तस्मिन्नाहुतिमिदं वा इति समिधो यज्ञः तस्मिन्

दि. भा. ७
॥ ३७१॥

याजी अन्तवान् तस्माद्द्विष आदाता भवत्विति शेषः ॥ अथ चतुर्दशी ॥ ब्रह्मणस्पतेर भवद्यथावशांसो मन्युर्महिकर्माकरिणः
योगा उदाजस्रदिवे विचापे जन्महीवरीतिः शवसासरत्थु ॥ ॥ महिमहत्कर्म कर्मकरिणः ॥ ब्रह्मणस्पतेः मन्युः मननसाधनो मंत्रः क्रोधो
वायथावशं यथा कामंसोऽवितथै भवतस्सत्यं यथा कामयेते करोतीत्यर्थः ॥ यो ब्रह्मणस्पतिः पणिमिरपहतागोः ॥ उदाजत्वं उदगमय
त्वं गुहायां निरगमयदित्यर्थः ॥ स ब्रह्मणस्पतिः दिवेद्यलोकाय तत्रत्येभ्यः देवेभ्य इत्यर्थः ॥ शतजघनागा विप्रक्ताश्चाकरोत् ॥ स च गोस
मूहः महीवरीतिः महती स्तुतिरिवरी ॥ श्रवणे यथा गंगादीनां स्त्रोतः विप्रक्तं सत्त्वं निष्कदेशा मिमुखप्रसरति ॥ तथा आत्मीयेन बलेन
तत्तदेव गृहं दृश्यं विभिन्नं सरत्तु गच्छत् ॥ अथ पंचदशी ॥ ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहारायः स्यामरथ्योऽवयस्वतः ॥ वीरेषु वीर्यं
उपयुज्य नस्तं यदीशा नो ब्रह्मणा वे विमहवं ॥ हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य सुष्टुनियं तव्यस्य वयस्वतो न्नयुक्तस्य रा
यो धनस्य विश्वहा विश्वेषु सर्वेष्वहस्तुरथ्यो धिपतयः स्यामभूयास्मा रथा येषां संतीतिरथ्यः छंदसी वनिपाविति मत्वर्थीय ईकार
अपि च नो स्माकं वीर्याज्जातेष्वस्मदीयेषु त्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वं उपयुज्य संपत्तान् कुरुत उपादय ॥ हवीं संपर्कै रौधादिकः ॥ वयं

श्रीः
॥ ३७१॥

महनावतः वर्षणवतो वृष्टिप्रदस्य ब्रह्मस्पतेः ब्रह्मतो मंत्रस्य पालयितुः संबंधीनि सुविदत्राणि विदलाभे सुविदेर कन्तु सुल
ध्व्यानि सुविदत्रं धनं भवतीति यास्कः ॥ राध्या राध्यानि सम्यक्साधनीयानि प्राप्स्यन्तीति यावत् ॥ इमा तानीमानि धनानि वे
न्यस्य कर्मनीयस्य वाजिनो न्नवतो ब्रह्मणस्पतेः तृतीयार्थेष्वही ॥ ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि येन धनेन उपये उपयधनाजना
स्तोरो यजमानाश्च देवामनुष्या यस्येति नैषदोषः ॥ यद्व्यासो कलिंगाख्य राजः पुत्रस्तथापि ॥ ततः कलिंगयेन स्वयं हृधत्वा
त् अपयोसादनाय सामर्थ्यं मनुष्याश्च देवामनुष्याश्च वा विशेषा निविष्टाः संतो प्रागानूलभन्ते तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥
इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥ अथैकादशी ॥ यो वरे वृजने विश्वथा विभुर्महामुरण्वः शवसां ववक्षियांस देवो देवान् प्रतिप
प्रष्टेष्टु विश्वे दुता परिभू ब्रह्मणस्पतिः ॥ विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्व्यासं रण्वारमयितास्तो तव्यो वा यो ब्रह्मणस्पतिः अवरे नि
कृष्टे वृजने वर्जनहेतुं हृतं बलं वन्तमानं दुर्बलमिति यावत् महानुमहांतं वृक्षां दसो बर्णलोपः ॥ उपयविधुंस्तो वारं शवसा
आत्मीयेन बलेन ववक्षिष्य ॥ बोहुमिच्छति सर्वदा वहतीति यावत् वहतेः सनंतस्य लिङ्गं तद्दूपां पुरुषस्य स्येनेत्यर्थः ॥ स देवो दा

पौत्रानपिलभेमहीतियावतर्इशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं। ब्रह्मणा अन्वतो मेतत्तद्विर्लक्षणो नान्नेन सहामेह्वं मदीयं स्तुतिलक्षणमा
द्धानं वेविकाप्रयसेवी गतिप्रजनकां यशानखादनेषु अतो मयोक्तं कुर्वीत्यर्थः॥ ॥ अथ षोडशी ॥ ब्रह्मस्य णो ते त्वमस्य यं ता सूक्त
स्य बोधितनयं च जिन्व॥ विश्वं तद्भद्रं यद्वेति देवा ह ह दे म विदये सुवीराः॥ ॥ हे ब्रह्मणा स्पतेयं ता सर्वस्य जगतो नियंता त्वं अस्पदं स्त
क्तं क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ बोधिषु बुध्यस्व बुधा तनयं पुत्रं वा स्मभ्यं जिन्व प्रेरय जविः प्रीणा
नार्थः॥ पुत्रप्रेरणे वर्तते॥ धातूनामनेकार्थत्वात्। यद्भद्रं कल्याणं देवाः सर्वे अवंति रक्षंति॥ विश्वं सर्वं तद्भद्रं च जिन्वेति शेषः॥ वयं च सु
वीराः शोभने वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताः संतः बृहत्प्रौढं स्तोत्रं विदये वदंति यद्युत्तया स्मिन् देवान् विदयो यज्ञः तस्मिन् वदेम
ब्रवाम॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः॥ ॥ इंधान इति पंचवंतृतीयं सूक्तं गात्रमदं जागृतं ब्राह्मणस्य त्वं। तथा चानुक्रांतं। इं
धानः पंचजागतं त्विति लैंगिको विनियोगः॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ इंधानो अग्निं वनु वदंनुष्यत ब्रह्मा इत्तु वदो तद्भद्रं वद॥ जातेन
जातमतिप्रसस्तैर्ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः॥ ॥ अग्निमिंधानः ब्रह्मणस्पतेर्योगार्थे अग्निं प्रज्वालयेन् यजमानः वनुष्य

दि. मा. ७
॥ ३७२ ॥

तो हिंसां कुर्वतो वा शत्रून् वत्तु वत्तु या त्ति हिंसा कर्मेति यास्कः ॥ इदिति वाथे कित ब्रह्मा ब्रह्मस्तोत्रं कृतं येन तयो
क्तः ॥ रात हव्यः रातं दत्तं हवियेन एवं भूतः स नृक्षुण्डवत्तु वत्तु ओ श्वि गति हव्योः अस्माप्यंता ह्रुडि चोडि रूपं तथा यजमा
नः जातेन पुत्रेण जातं जनितं उत्पादितं स्वस्य पौत्रं अति प्रसर्त्ते अतीत्य ऋशमपि पश्यन् चिरकालं जीवेदित्यर्थः ॥ स तेर्य उल्लु
गता ह्ययेनात्मनेपदं ॥ यं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रं हविषा स्वीकरणेन युजं सखायं कणुते कुरुते स समान एव भवतीत्यर्थः ॥
अथ द्वितीया ॥ वीरेभिर्वीरान्वन्वद्वन्वुष्यतो गोभीरयिं पप्रथद्वोधतुत्मना ॥ तो कंच तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥
स यजमानः वीरेभिर्वीरैरात्मीयेः पुत्रैर्वन्वुष्यतो हिंसितः वीरान् शत्रुपुत्रान् वन्वत्तु वत्तु या त्ति हिंसा कर्मेति यास्कः ॥ अपि च गोभिः सहितं रयि
धनं पप्रथत् प्रथयति विस्तारयति प्रयते लुडि चोडि एतद्रूपं ॥ तथात्मना आत्मनैव बोधनैः सर्वं जानाति अनन्याधीनं जानो भव
तीत्यर्थः ॥ किंच तस्य यजमानस्य तो कं पुत्रः तनयं विप्रक्तिव्येत्ययः ॥ तनयस्तत्पुत्रश्च वर्धते प्रवृद्धो भवति ॥ यद्वा तो कं तनयं पुत्रं पौ
त्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति ॥ हविर्गन्तं भावितव्ययोर्द्रव्यः ॥ अन्यद्गतं ॥ अथ तृतीया ॥ सिंधुर्न शोदः शिमी वां नृघायतो वृषे वव

श्री
॥ ३७२ ॥

निष्ठस्य तविषिः तविषीति बलनाम अनिष्ठस्य परैरबाधिता तविषी बलं यस्य तादृशः सन् ओजसा बलेन हंति शत्रून् ॥ अथ
 पंचमी ॥ तस्माद् द्विधे धुनयंतसिंधवो छिद्राश्मदधिरे पुरुणि ॥ देवानां सुप्ते सुप्तगः स एधते यं यं युजं कणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥
 तस्माद् तस्मा एव यजमानाय विषे सिंधवः सर्वाः स्यंदनशीलानघः धुनयंत चलयंति एतदस्मीह फलसिध्यर्थं प्रवहंतीत्यर्थः
 तथा अछिद्रा अछिद्राणि छिद्ररहितानि संततानि पुरुणि बहूनि शर्मशर्माणि सुखानि दधिरे तस्मा एव धायंते यद्वा शर्म
 तिग्रहं नाम छिद्ररहिता बहूनि सदना निधायंते ॥ सुप्तगः शोभनधनः देवानां सुप्ते देवैः प्रते सुखे वर्तमानः सन् एधते वध
 ति शिष्टं स्पृष्टं ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्थो विर्गः ॥ चतुरिति चतुर्त्वं चतुर्थं स्तुतं गृह्यते मरुत्या षे जागतं ब्राह्मणस्पतिः ॥
 याचानुक्रांतं चतुश्चतुर्भूमिति गते विनियोगः ॥ तत्र प्रथमा ॥ चतुरिच्छं सो वनदुनुष्यतो देवयन्त्रिदेवयंतमप्यसत् ॥ सु
 प्रावीरिद्वनवत्सुहृदुष्टरं यज्वेदयज्योर्विभजातिभोजनं ॥ चतुरित् आर्जवयुक्ते एव यद्वा हंति प्रसाधनकर्मास्तोत्राणां
 प्रसाधक एव शंसः ब्रह्मणस्पतेः स्तोता वनुष्यतो हिंसतः शत्रून् वनवत् वनुष्यात् हिंस्यात् वनतेर्हंति कर्मण एतद्भूषंतया

श्री
॥३७३॥

देवयन्त्रिदेवदानादिगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मने इच्छन्नेव अदेवयंतं तद्विपरीतं पुरुषं अप्यसत् ॥ अप्यसत् ॥ अस्ते लेङ्गे तद्भूषं
 तथा सुप्रावीरित् अवतेः सुप्यथा दौणादिकर्ककारप्रत्ययः सुष्टु प्रकर्षेण ब्रह्मणस्पतिं पयिते वदत्सुहृदना सुसंश्रामेषु दुस्तरं तरीतुम्
 शक्यं वनवत् हिंस्यात् यज्वेद ब्रह्मणस्पतिरविषाद ह्वानेव अयाज्याः अयं ज्वनः भोजनं भोगसाधनं विभजातिविशेषेण भजतीत्यर्थः ॥
 अथ द्वितीया ॥ यजस्व वीरप्रविहिमनाय तोषदं मनः कणुष्वत्तुर्दये ॥ हविष्कणुष्वत्तुर्दये ॥ हविष्कणुष्वत्तुर्दये ॥ हविष्कणुष्वत्तुर्दये ॥
 चतुरिच्छं यं पुरुषं शास्ति ॥ हे वीरविशेषेण स्तुतीनां प्रेरकं सारवत् यजस्व ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पूजयमानायतः मन इव शीघ्रं प्रवर्तमा
 नान् हिंसकान् ॥ यद्वा अभिमन्यमानान् शत्रून् प्रतिप्रविहि प्रकर्षेण युधार्थं गच्छा वीरगत्यादिषु हंति ॥ हस्वः ॥ हवत्तुर्दये ॥ हवत्तुर्दये ॥ हवत्तुर्दये ॥
 पांशुणां हिंसहेतुभूते संश्रामे मद्रं कर्त्तव्यं धाव्ययितं मनः कणुष्वत्तुर्दये ॥ ब्रह्मणस्पते रनुग्रहात् तवेव जयो भविष्यति तथा
 ब्रह्मणस्पतये ॥ हविष्पुत्रोडादि कं कणुष्वत्तुर्दये ॥ यथा त्वं सुप्तगः शोभनधाना असि स तवे अस्ते लेङ्गे उडागमः ॥ ब्रह्मणस्पते यगिनत्वं
 शोभनो धनो भविष्यसीति यावत् ॥ अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेः अवोरक्षणे आभिमुख्येन हणीमहे ॥ प्रार्थयामहे ॥ अथ तृतीया ॥ सृजनेन स

विज्ञासजन्मनासपुत्रैर्वाजं मरते धनान्मिः ॥ देवानां यः पितरं मा विवासति ग्रामनाहविषा ब्रह्मणस्पतिः ॥ यो यजमानः अध्या
मनाः अविवासति परिवरति ॥ विवासतिः परिवरणकर्म ॥ स इत्तस एव यजमानः जातेन सर्वेण लोकेन वा जन्मन् मरते विमर्त्ति सं म
रति वा स एव विज्ञा प्रजया आत्मीयेन बंधुजनेन वा जं मरते स एव पुत्रैरात्मीयैः अपुत्रैर्वाजं मरते यथान्मिनेतृमिरत्यैः परिवारकैः
धनाधनानि मरते विमर्त्ति संपादयति वा ॥ ब्रह्मणस्पतिमिह वतो यजमानस्य सर्वे तो जनाः अन्धधनयोः साधका भवन्तीति यावत् ॥
अथ चतुर्थी ॥ यो अस्मे ह वै ह्यत वद्विरविधस्तं प्राचानयति ब्रह्मणस्पतिः ॥ उरुष्यती मंह सोरक्षती रिषो हो श्विदस्मा उरुचक्रिरु
तः ॥ यो यजमानः अस्मे ब्रह्मणस्पतये क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति ॥ कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं हातवद्विः उपर
रणाभिधारणात्मकेनाज्येनोपेतैर्हव्यैः हविर्भिः अविधत् ॥ परिवरति ॥ विधविधानेतो द्वादिकः ॥ अयं परिवरणकर्मसु पठितः सतय
जमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राची प्राचीनेन ह जुमार्गेण प्रणयति प्रहृष्टं फलं प्रापयति ॥ अपि च ईमे न अंहसः पापाव उरुष्यति रक्षति उरु
ष्यति रक्षा कर्मेति यास्कः ॥ तथारिषो हिंसकादेन रक्षति अंहो श्विद अदत्ते दारिद्र्यात् यद्वा आगसहं तुरपिरक्षति ॥ अपि चास्मै यजमानाय अ

श्रीः
॥ ३७४ ॥

धीरभिवक्ष्यो जसा ॥ अग्नेरिव प्रसितिर्नाहवर्तवेयं यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ सिंधुः स्यंदनशी लो नदी सोरो न सुद्यमानं कृतेय
यापिन नितया शिमी वाच ॥ शिमीति कर्मनाम ब्रह्मणस्पतेः परिवरणोत्सना कर्मणां युक्तो यजमानः दद्याय तो हिंसितः शत्रून् उज
साबलेन अभिवक्षि हंतुमर्हितः कामयते ॥ वशकांतो ॥ इदमपरं निदर्शनं ॥ वृषेव वृध्नीन् वधाया निष्पिष्टे मुष्कानि वीर्यावलीवर्ताः ताव
हृषा सेवन समर्थः संवीये विषमनि भवति ॥ तद्वृद्धून् भिषवतीत्यर्थः ॥ अपि वा सो अग्नेरेव प्रसितिः प्रसीयते वध्यते अनयेति ज्वा
लापि अर्बुधने करणे क्तिन् ॥ यथा अग्नेर्ज्वाला अप्रतिह त प्रसरा एव मपिनो वर्त वेवारयितुं वा न च शक्यते ॥ अहः शब्दे वधारणे ॥ व
पोतेरंत भावित प्यर्थात् वर्तः वातुमर्थे त वेत्यस्य यः अन्यद्वतं ॥ अथ चतुर्थी ॥ तस्मा अर्षति दिव्या असश्चतः स सत्वभिः प्रय
मोगोषु गच्छति ॥ अनिष्टत विषिहं यो जसा यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ तस्मै यजमानाय दिव्यादिवि भवा बहिलक्षणा आ
पः असश्चतः असज्यमानाः अनिरुध्यमानाः सप्त अर्षंति गच्छंति ॥ प्राप्नुवंति ॥ अते लैरिरूपं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः सत्वा
नः सादरा परिचारकाः ते सहितः प्रथमो अन्ये चो यजमानेभ्यः पूर्वभावी सन् गोषु गच्छति ॥ गवादिधनं प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ किंच अ

निवर्त्तयितु

दुतः महन्मैतत्। आचार्येभ्यो महान्ब्रह्मणस्पतिः उरुचक्रिः उरोविस्तीर्णोपकारस्य कर्ता भवति॥ इति द्वितीयस्य सप्तमपंचमो वसः॥
इमा गिर इति सप्तदश च पंचमं स्तुतं गृह्यते मदे पुत्रस्य कर्मस्यार्थं गृह्यते मदे स्यैव वात्रैशुभमादित्ये देवता कं। तथा चानुक्रांतं। इमा गिर स्तु
ना कूर्मा गार्त्समदा हिवादित्यमिति। स्तुतं विनियोगो लैंगिकः। आदित्ये देवता कं पुरोडाशस्य इमा गिर इत्येषा तु वाक्या। अग्नीषोमा वि
ति रवं उस्त्रु चितं। इमा गिर आदित्ये स्यो हृत स्तुत आदित्य उरवो गभीरा इति॥ ॥ सेषा स्तुते प्रथमा॥ इमा गिर आदित्ये स्यो हृत स्तुतः स्त
ना राजस्यो जुहोमि॥ शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नस्तु विजातो वरुणो दक्षो अंशः॥ ॥ आदित्ये स्यः अदितेः पुत्रे स्यः राजस्यः
ईश्वरे स्यो वा मित्रादि स्यः हृत स्तुतः हृत प्रस्ना विनी हृतं क्षरंतीः इमा गिरः स्तुति लक्षणा वाचः सदा तत्सर्वदा जुहो वा उग्रा मैतत्त्वा
गिंद्रिये पा जुहोमि प्रयच्छति करोमीति यावत्तयदा जुहु स्था नीये हृतं क्षरंति वायूपाणि हवींषि जुहोमि आदित्या नुद्दिश्य स जा मि
मंत्राणां प्रयो हतादि लक्षणा हेतुत्वं च यद्बोधो धी ते पयसः कुल्या अस्य त्यादिना तैत्तिरीये स्पष्टमात्रातं। नास्मदीयो स्ता गिरः मि
त्रादयः प्रत्येकं शृण्वन्ति। ते च तैत्तिरीये अष्टौ पुत्रा सो अदिते रिक्पक्रम्य स्पष्टमनुक्रांताः। मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च

दि. मा. ७
॥ ३७५ ॥

अंशस्य मगश्च इंदुश्च विवस्वांश्चेत इति। मित्रः प्रमीतेस्त्रायकाः यद्वा सर्वेषां स्निग्धः। अरीत्युति अर्पमा। मगो मजनीयो देवः।
तुवीति बहुनाम। बहु प्रदेशेषु तु यहायं प्रादुर्भूतः वरुणविशेषणमेतत्। पापस्य निवारणाद् वरुणः एतच्चोशो विशेषणं पूर्वोक्त एव
पशो इमं स्तोममित्येषा वपायागस्य याज्या। स्तुतिं च। इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य तिस्रो ममी धारयन्ति। ॥ सेषां स्तुते द्वितीया ॥ ॥ इ
मं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य मित्रो अर्पमा वरुणो जुषंत। आदित्यासः इक्ष्वाक्यो धारपूता अहजिना अनवद्या अरिषाः ॥ इमं मम स्मदी
यं स्तोमं स्तोमं सक्रतः समान कर्माणाः समान प्रज्ञा वामित्रादयः अद्य हानी जुषंत। सेवंतां कीदृशास्ते आदित्यासः अदितेः पुत्राः शु
चयो दीप्यमाना धारपूताः उदकधाराभिरिव पूताः निर्मला इति। अहजिनाः हजिना अवर्जितारः सर्वानुग्रहका इत्यर्थः। अनवद्याः
अवद्येन गह्वरेण पापेन रहिताः अरिषाः केनाप्यहंसिताः ॥ तस्मिन्नेव पशौ त आदित्यास इति ह विषो नु वाक्या स्तुतं तु पूर्वमेवेदं
हुतं ॥ ॥ सेषां स्तुते तृतीया ॥ त आदित्यास उरवो गभीरा अदध्यासो दिप्तो मूर्यसाः ॥ अंतः पश्यति हजिनो तसाधु सर्वं राजभ्यः पर
माचिरंति ॥ त आदित्यासः अदितेः पुत्राः उरवो महंतो गभीराः गभीरौ पितेताः अदध्यासः शत्रुभिरहिंसिताः संतः दिप्तः शत्रुभ्यः

श्री
॥ ३७५ ॥

यितारोरक्षकाः दीर्घाधियः कर्माणि ज्ञानानि वायेषां तादृशाः । अन्येषामपि हृदयत इति पूर्वस्य दीर्घः । असुर्ये असवः प्राणाः तेन च तथे
 तुभूताः अपोलक्ष्यंते । अपांतक्षे तुल्यं च हृदये स्पष्टमास्मात् । आपोमयः प्राण इति । असुमुदकंददा तीसुरो मेघः तत्र भवं मेघो
 तवर्तमानमुदकरक्षमाणाः तत्काले हृदये सो नायरक्षंतः असुरश्चाद्भवेच्छंदसीतियत् । नृता वान्तः सयवंतो यज्ञवंतो वा
 छंदसी विनिपाविति मत्वर्थो यो वनि पूष्वर्वदीर्घः । नृणा निस्तो तृप्तिः अन्येभ्यः प्रदिया निवयुजमानः अपंगमयंतः वयगतौ
 मौवादिको नुदातेत् । एवं गुणविशिष्टा ग्रहानुवा अस्मदधीना भवंत्विति शेषः ॥ अथ पंचमी ॥ विद्यामादिया अवसो वो अस्म
 यदर्यमन्मय आचिन्मयो भु ॥ युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतो परिश्वस्त्रे बडुरितानि वृज्यां ॥ हे आदियाः अदितेः पुत्रा वो युष्मा
 कं अस्यावसः कर्माणि षष्ठी । इह रक्षणां विद्यामलमेयां मयेराक्षसादिभ्यः आगतेस्तित्यद्युष्मादीयं रक्षणां विद्या छद्वाथार्थमा वि
 यामुभयसः सुरवस्यमा वयित्त्व । तदिदं लभेयेयन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतो अस्मद्विषये प्रकृतेन या
 नसीति श्वस्त्रेव श्वर्षणी वस्त्रा तु मयोग्यानि गर्तवन्ति स्थलानी बडुरितानि पापानि परिहृज्यां परिसृजेयं । वजीवर्जने बडुरं छंदसीति

श्री
॥३७६॥

विकरणस्य लुक् ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेष्वोवर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ सुगोहिबो अर्यमन् मित्र पंथा अन्तक्षरो वरुणा साधुरस्ति ॥
 तेनादिया अधिवो चतानो यच्छतानो दुष्यरि हंतु शर्म ॥ अर्यमन् मित्रावरुणा वो युष्माकं सुखेन गंतव्यः । अन्तक्षरः चक्षरः कंट
 कं च छतेरिति । तद्रहितः साधुः साधकः शोभनो वा एवं गुणविशिष्टः पंथामार्गोस्ति विद्यते । खलु अतस्तेन पथा अस्मान् शोभनं
 नयतेति शेषः । हे आदियाः नोस्माकं अधिवो चतानो अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुता अपिनोस्मभ्यं दुष्यरि हंतु विनाशयितुं शक्यं
 शर्मसुखं यच्छतानो शपि पापेयादिना यच्छादेशः ॥ अथ सप्तमी ॥ पिपत्तु नो अदिती राजपुत्राति द्वेषां स्यर्यमा सुगेभिः ॥ बह
 न्मित्रस्य वरुणस्य शर्मो पस्याम पुरुवीरा अरिहाः ॥ राजपुत्राः राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्राय स्या तादृशी अदितिरदीना
 अखंडनीया वा देवी नोस्मान् द्वेषां सिद्धेष्टु गिरक्षां सि अतिपिपत्तु अतिपारयतु अतिक्रम्यत इति तं देशं प्रापयत्विति सर्थः अर्यमा
 च सुगेभिः सुखं गंतव्यं मार्गैरिस्मान् पारयतु । अपि च वयं पुरुवीराः बडुभिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिहाः केनाप्यहिंसिताश्च संतः
 मित्रस्य वरुणस्य च बहुरिह दंशर्मसुखं उपस्याम उपगता भवेम । पूर्वोक्ते पशौ तिष्ठो हमीरिति पुरोडाशस्य याज्यां स्तुवं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

दि. मा. ७
॥ ३७७ ॥

सेवास्तुतेष्टमी ॥ ॥ तिस्रोभूमिधारयंत्रोरुतद्युंतीणिब्रताविदधे अंतरेषां ॥ नृतेनादियामहिवोमहितं तदयमन्वरुमिवचारु ॥ ॥ ति
स्त्रोभूमिः अवभृमिश्राबोलोकत्रयेवर्तते यो द्वितीयस्या तृतीयस्या दृष्टिव्यामित्यत्रयथा दृष्टिवीरोहः तृस्यतरिस्वस्वर्गास्वीन
लोकान्दृष्टिप्रदानादिनाधारयंति उतापिचद्युनदीसान्तरतउपरितनान्महरादिकानपित्रीनलोकान्धारयंति यद्वादीसान् अग्निं वायुं
सूर्यं च धारयंति अपिचेषामादित्यानां विदधे यज्ञे अंतर्मध्ये त्रीणिब्रतसेवनत्रयतिषा घानित्रीणि कर्माणि संति यद्वा एषां लोकानां अंतर्मा
ध्ये विदधे यज्ञनिमित्तं भूते सति एषामादित्यानां त्रीणिकर्माणिरसानां धारणा विसर्जनलक्षणानि संति उतरोर्ध्वः प्रत्यक्षकृतः हेआ
दिसाः नृतेन ससेन यज्ञेन वामरिमहत्प्रभृतं वीर्युष्माकं महितं यन्महाभाग्यं हे अयमन्वरुण मित्रतन्महाभाग्यं चारुशोभनं सर्वोक्त
वृमित्यर्थः ॥ ॥ अथ नवमी ॥ त्रीरोचनादिव्याधारयंत हिरण्ययाः शूचयो धारयुताः ॥ अस्वमजो अनिमिषा अरुधा उरुशंसा नृजवेमया
य ॥ ॥ त्रीरोचना त्रीणिरोचनानिरोचमानास्यादीनि तेजांसि दिव्यादिव्यानि दिवि भवानि धारयन् अदित्याः हिरण्ययाः हिरण्यालंकृ
तसर्वांगः यद्वा हितरमणीयवेषाः शूचयो दीप्यमानाः धारयुताः उदकधारया लाक्षिता इव निर्मलाः अस्वमजः असंजातस्वमाः सु
पांसुलुगिति जसः सुः अपर आह अस्वमजः असंजातस्वमाः विगतनिद्राः स्वपितृषोर्न जिडिति न जिडुः प्रसयइतितदेतसुव

श्री
॥ ३७७ ॥

११

साग्निचिसे

दंभितुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंभुदंभे अस्मादिह्यसतिसनीवंतर्ध्वं तीडभावपक्षे दंभइच्छेतीकारः ॥ दंभेर्हलग्रहणस्य जातिवाचकत्वात्सि
धमिति सनः कोत्तु अनुनासिकलोपः ॥ तथाभूर्यक्षाः बहुन्यक्षाणि च संविष्येष्वांतेतथोक्ताः बहुतेजसावा बहुवीहोसत्क्षाक्षणाः रं
चंसमासांतः एवंभूता आदित्याः अंतर्मध्ये प्राणिनां दृष्टिप्रकृतया वर्तमानाः संतः वृजिना वृजिनानि पापानि उतापिचसाधुसाधू
नि पुण्यानि च प्राणिभिः शौद्धे स्यैकोदिलोपैः पश्यंति जानंति परमाचित् परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि सर्वसर्वाणि दृश्यमानि रा
जस्यः राज्ञामीश्वराणामादित्यानां अंति अंतिके समीपे वर्तत इति शेषः ॥ कादिलोपो बहुलमिति शब्दस्य कादिलोपः ॥ त्रुतौ दीक्षणी
यायां आदित्यागस्य धारयंत इत्यादिके हे आज्यानुवाके ॥ अतएव भुवनबहुवनपतिविशिष्टादित्ययोगे पितृयाचदीक्षणीयायामि
ति रवंडे स्तुतिं धारयंत आदित्यासो जगत्स्था इत्येते भुवनपतिभ्यो वेति ॥ ॥ तयोराद्यास्तुते चतुर्थे षा ॥ धारयंत आदित्यासो जगत्स्था
देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ॥ दीर्घा धियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्च यमाना नृपानि ॥ ॥ जगज्जगमंस्थाः स्थावरंचतिष्ठतेः
कर्तार्य पुन एतत्तुभयविधं भूतजातं धारयंतः अवस्थापयंतः देवाः दानादिगुणयुक्ताः विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपाः गोपा

कारस्य नाभिमतं। अनिमिषाः निमेषरहिताः अदक्षाः असुरादिभिरहिंसिताः उरुशंसाः उरुभिर्बहुभिः शंसनीयाः स्तोतव्याः ए
वंगुणविशिष्टाधारयन्तेत्यन्वयः॥ ॥ अथ दर्शमी॥ त्वं विश्वेषां वरुणासिराजा ये च देवा असुरये च मर्ताः॥ शतं नो रास्व शरदो वि
चक्षेयामा यूँषि सुधितानि पूर्वा॥ ॥ हे असुरशत्रूणां क्षेपकवरुणा त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि। केषां ये च देवाः देवजनाः। ये च म
र्ताः मरणधर्माणो मनुष्यास्तैषामित्यर्थः। अतस्त्वं नो स्मभ्यं शतं शरदुः शतसंख्याकान् वत्सरान् विचक्षे विश्वेषां दर्शनाय रा
स्वप्रयत्नरादाने व्यत्ययेनात्मनेपदं। वयं च पूर्वापूर्वैः सुधितानि सुष्टुतो हि निशतसं वत्सरलक्षणा न्या यूँषि अत्रा मया सुया
म। सुधितव सुधितानम धित धिष्व धिषी यच्चेति निपात्यते। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। पूर्वासु पांसु लुगिति तृतीया
या जादेशः॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमसप्तमोर्वाः॥ ॥ आदित्यदेवताके पञ्चो न दक्षिणे तेषां हविषो याज्या। तिरत्रो भूमी धारयन्त्री
रुतघ्न दक्षिणा विचिकेते न सव्येति॥ ॥ सैषा त्वेका दशी॥ न दक्षिणा विचिकेते न सव्या न प्राची न मादित्या नोत्पश्चा॥ याक्यो चि
द्धसर्वो धीर्यो चिद्धभानी तो अमयं ज्योतिरक्षयं॥ ॥ हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो विभागः। न विचिकेते मयान विज्ञायते। उभयत्र

दि. भा. ७
॥ ३७८॥

सुपांसुलुगितिसोरावादेशः। तथा प्राचीनं पुरस्तादपि न विज्ञायते। विष्णोषां वेरदिकुस्त्रियामिति स्वार्थे रवः। उता पि च पश्चात्
दृष्टमागमपि न ज्ञायते। निशेन तमसा आवृतत्वात्। आंतरादज्ञानाद्वापश्च पश्चात् पत्तुच्छंदसीति निपात्यते। किंबहुना पा
क्याचित्। पाक्यः पक्त्योऽपरिपक्वज्ञानोपि। दुष्पचषपाके। उभयत्र सुपांसुलुगिति आकारा। हेवसंवासासयितारः आदित्याः
युष्मानीतः युष्मानीतिः शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् अमयं मय रहितं ज्योतिषां तरं तेजः। आंतरं वाज्ञानाकं अज्ञां प्राप्नुयात् ॥
अथ द्वादशी ॥ यो राजस्य च तनिष्यो द्वादशयं वर्धयति पुष्टयश्च नित्याः ॥ सरेवान् याति प्रथमोरथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥
यो यजमानः राजस्यो राजमानेभ्यः च तनिष्यः च तस्य सस्यस्य वाने तस्यः आदित्ये प्रोदहशे च रूपुरोडावादि कंददाति। यं यज
मानं पुष्टयः पोषकानित्याः शाश्वताः आदित्याश्च वर्धयंतिसंयजमानो रेवान् धनवान् प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसुनां
धनानां दाता सन् प्रशस्तः सर्वैः प्रशस्यमानः विदथेषु वेद्येषु लब्धयेषु गृहेषु रथेन वाहनेन याति गच्छति ॥ अथ त्रयोदशी ॥
शुचिरपः स्वयवसा अदध्यु पक्षेति वृधवयाः सुवीरः ॥ न किंचिद्वर्धयति नो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतो ॥ संयजमानः

श्री
॥ ३७८॥

दि. भा. ७
॥३७९॥

न शान्मासिमुखेन व्याप्तुं वंतु ॥ अथ पंचदशी ॥ उभे अस्मै पीपयतः समीचीदिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्पन् ॥ उभा सयावाजयन्ता
तिष्ठत्सु भावधौ भवतः साधू अस्मै ॥ ॥ य आदित्यानां भवति प्रणीता वितिव्यवहितोप्युत्रे दंशेन परा मृश्यते ॥ अस्मै यजमानाय
समीची संगच्छमाने उभे घावाद्येव्यो पीपयतः प्यापयतः कामान् वधयतः यायीत धौ ॥ अस्माप्यंता द्वादशो लुङ् व्यस्येन तस
स्तामादेशाभावः धातोः पीपावश्च ॥ सवसुभगः शोभन धनः दिवो घुलोकादागतं वृष्टिं पुष्पन् वधयन् भवति नामेति प्रसिद्धिर्
त्यते ॥ किंच स्तुतनासु संग्रामेषु अजनयन् शत्रूणां मासिमुखेनासिभवन् ॥ उभा क्षामामा उभो निवासो द्वियंति निवसेयांस्मि
न्निति क्षयो निवासस्थानं आत्मना अपहृतं परकीयं निवासस्थानं च याते गच्छति ॥ तथा स्मै यजमानाय उभो वधे जागतो मागी
चराचरात्मको मर्त्यो मर्त्यो वा साधु साधको भवतः ॥ अथ षोडशी ॥ ॥ यावो माया अग्निद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्यारिपवे वि
चृत्ता ॥ अश्वीवता अतियेवं रथेनारिणा उरावा शर्मन्स्याम ॥ हे यजत्राः यद्यद्या आदित्याः वायुश्चाकं यामयोः अग्निद्रुहे अग्नि
तो द्रोहं कुर्वीतराक्षसादयो निर्मिताः ॥ ये च पाशाः रिपवे शत्रवे विचृत्ताः वृत्ती हिंसाग्रंथनयोः प्रसारिता इत्यर्थः ॥ तान् पाशान्मा

श्रीः
॥३७९॥

याश्च रथेन अतियेवं अतीत्य प्रयतेयं अतितारयमित्यर्थः ॥ तत्र दृष्टान्तः ॥ अश्वीवयथा शोभनाश्वः कश्चिद्रुस्तरान् मार्गान् शीघ्र
मतिक्रामति तद्वत् यद्यप्यत्रैवैवादि को नुदात्ते चेतुः द्वादशो लुङ् व्यस्येन परस्मैपदं थावयं अरिणाः शत्रून् निरहिंसिताः संतः उ
भो विस्तीर्णे शर्मन् शर्मन्ति गृहेना मत्वया दत्ते सुरेव गृहे वा आसमेता तस्या भवतमाना भवेव ॥ अथ सप्तदशी ॥ माहं मघो नो वरुणा
प्रियस्य हरिदात्र आविदं शूने मापे ॥ मारा यो राजन्स्य मादवस्थां ब्रह्मद्वे म विदये सुवीराः ॥ हे वरुण मघो नो धनवतः प्रियस्या
नुकूलस्य हरिदात्रो मरे ब्रह्मलस्य दातु राक्षस्य हं मा ॥ अविदं आवेदयामि आवेदनं विज्ञापनं मा करवाणि ॥ किंतु दनावेद्यं आ
पिर्लोतेः शूनं शून्यं दारिद्र्यं वर्णलोप द्वादशः ॥ यदा शूनं गतं गतं प्राप्य दारिद्र्यं दुश्चिगतिं दृष्ट्वाः श्रीदितो तिष्ठायामि तीक्ष्णो नि
षधः ॥ यजोदितो वतः प्रसारणं ॥ उदितं श्रेति नकारः ॥ वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं ॥ एतदुक्तं भवति ॥ अस्मदीयाः पुत्रादयः सुधृता इति ॥
प्रभु प्रभु समीप ॥ धामि यया च मानो मा भवमिति ॥ हे राजन् सुयमात् सुधुनियम्यते तेन पुरुषो गृह इति सुयमः इव दुःसु
धितिरवलता दृशा ता दृशा द्रायो धनान्मावस्थां अवयुषा स्थिता मा भव वयं सुवीराः शोभन पुत्राः विदये यज्ञे गृहे वतमानाः

सं तो हृत्तु प्रौढ स्तोत्रं वदेम उच्चारयाम ॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥ ॥ इदमित्येकादश चर्षवस्तुतः अत्रानुक्त
स्यते। इदमेकादश वारुणमिति। पूर्वस्तु कर्मो गार्त्तमदो हि वेत्तुत्वात्तस्योत्तरस्य च कर्मो गार्त्तमदो वाक्त्रिभिः। त्रिषु पूर्व
दः वरुणो देवता। विनियोगो लैंगिकः। अत्रैकं चिदाहुः। इदमेकादश चर्षवस्तु वारुणं मय पापनुत्त। नृणां दारिद्र्यदुःस्वप्न
नाशनं वेति शुक्रमेति ॥ ॥ तत्रैव प्रथमा ॥ इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांयम्यस्तु मङ्गा ॥ अतियो मं द्रो यजया
यदेव सुकीर्तिमिहै वरुणस्य मृदेः ॥ ॥ कवेः क्रांतदग्निः। आदित्यस्य अदितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्य
श्वरस्य वारुणस्येदं हविः स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः। स च विश्वानि सर्वोपसंति द्वितीयं प्रावविकारमांजिमा
तजातानि मङ्गा महिष्ठा चक्रप्रसादा लुब्धेन अम्यस्तु अमिभवतु। यो देवो यो तमानो वरुणः यजया ययष्टु पुरुषाय अ
तिशये नर्मद्रस्तु यो हर्षयिता वा भवति। तस्य मृदेः मर्तु वरुणस्य सुकीर्तिं शोभनां स्तुतिमिहै प्रार्थये। यद्वा वरुणस्येति
तृतीयार्थे षष्ठी। तेन वरुणेन दातव्या शोभनां कीर्तिं अहं याचे ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्या वरुण तुष्टुवांसः ॥

श्री
॥ ३८० ॥

तुचिदीप्यमानः शुद्धो वा अदब्धः स पत्नैरववाधितः वृक्षवयाः प्रसूतान्नः सुवीरः शोभन पुत्रश्च सन्त्यवसाः शोभन
सस्यान्यपः वृष्टिलक्षणा न्युदकानि उपसेति उपनिबसतिसर्वदा सुसस्यानां अपांसमीपे निवसतीत्यर्थः। तथा न किं न वा
यं मंति हि संति अंतितो न अंतिकात्समीपदेशाच्च दूरादि प्रकृष्टाश्च देशादागता बाधकाः। अंतिकस्य तसि लादिलो पइतिलोपः।
यो यजमानः आदित्यानां अदितेः पुत्रानां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टेन यान प्रायणं भवति वर्तते वर्तते इति पूर्ववत्संबंधः ॥ ॥ अथ
चतुर्दशी ॥ अदिते मित्रवरुणो तमृलयहो वयं च कृमाकच्चिदागः। उर्वक्ष्याममयं ज्योतिरिंद्रमानो दीर्घा अमि न शं तमिस्वा ॥ ॥
उतापि च ह्ये अदिते मित्रवरुण आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्यामंत्रितं स्यादविद्यमानवद्वा वा त्सर्वेषां षष्ठिकमासं
त्रितस्येया द्युदात्तत्वं यूयं प्रसेकं मृल अस्माकमुपरिदयां कुन्तरसेत्यर्थः। यत्तद्यद्यापि वयं वो युष्माकं कच्चिदकिंचिदागो परार्ध
चक्रम अकुमति यापि मृलेत्यर्थः। हे इन्द्र परमेश्वर्यो पे त आदित्य उरु विस्तीर्णं अमयं मयं रहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ता
नात्सकं वा अत्र्या। अहं प्राप्नुयां दीर्घा विस्तीर्णास्तिमिस्वास्तमसा युक्ता निशाः ज्योत्स्ना तमिस्वाष्टंगिणेति निपातितो नोस्मान्ममि

उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो नजरमाणा अनुयुतः ॥ हेवरुणास्वाध्यः शोभना ध्याताः तुष्टुवांसः स्तुता वयंत वव्रते त्वदी
ये परिचरणाख्य कर्मणि वर्तमानाः सुमगासः स्याम शोभन धनामवेम ॥ अपि च गोमतीनां रश्मियुक्ता नो मुषसा उपायने उप
गमने सति अग्नयो न यथाग्नयो अग्निहोत्रादिकर्माणि समिध्यते एवमनुयुतः अहं हितं जरमाणाः त्वां स्तुवंतो दीपमाना
मवेम ॥ अथ तृतीया ॥ तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मन्नु रुशंसस्य वरुण प्रणीतः ॥ यूयं नः पुत्रा अदिते रदध्या अग्निक्षमधं
युज्याय देवाः ॥ हे प्रणीतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षणेनेतः वरुणस्य पुरुवीरशर्मन् रुशंसस्य सुखगृहे वा स्याम अदितेः पुत्रा
मित्रादयः परमपिच्छंदसीति परस्य षष्ठ्यंतस्य ध्रुवांग वज्रावेनानुप्रवेशात् पदद्वयसमुदायस्या ह्यमिकं सवन्ति दत्तत्वं ॥ अ
दध्याः शत्रुमिरहिंसिताः एवं श्रुता हे देवाः यूयं नोऽस्मान् कृतापराधान् युज्यायं सर्व्याय अग्निक्षमधं अस्माभिः कृतमप
राधं सहधं ॥ अथ चतुर्थी ॥ प्रसीमादियो अस्तजद्विधतां हतं सिंधवो वरुणस्य यंति ॥ न ग्रास्यंति न विमुंचयेते वयो न
पत्न्युरघुया परिज्मन् ॥ विधत्ता सेतुरिव जलस्य धारयिता आदियो अदितेः पुत्रो वरुणः नतं विधारणहेतुं हतं ससं यदा

दि. भा. ७
११३८१॥

नदीनामुपदानभूतमुदकंसी सर्वतः प्रासजत्प्रकर्षेण सृष्टवान्। अणोः प्रगृह्य स्यानुनासिक इत्याकारः सातुनासिकः तेन वरु
णस्य सिंधवः स्यंदन् शीलानद्योयंति गच्छंति प्रवहंति एते सिंधवः न प्रवहंति। आस्यंति। अमनप्रोमुवंति न विमुचंति। उपरता
न भवंति। अलसा सर्वदेकरूपेण प्रवहंतीत्यर्थः। एतदेवोच्यते। वयो नवयः पक्षिण इवरघुयारघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन् रूपमि
ज्मनिष्ठम्यां पक्षुः पतंति। गच्छंति। पतंगतौ। लिट्। सितनिपासोऽश्वदसीत्यपधालोपः स्त्रीनिवद्भावात् द्विर्वचनादिरघुयाइ
त्यत्र सुपोऽसुलुगिति जसोया जादेशः॥ ॥ अथपंचमी॥ विमंछ्या यरशनामिवागच्छ्यामते वरुणस्वामृतस्य॥ माते तुष्टेदि
वयतो धियं मे मात्राशार्यपसः पुरचतोः॥ ॥ हे वरुण मत्सकाशात् रशनामिव रज्जुमिव आगर्हि तानुश्चान जनितपापं वि
प्रशय शिथिलीकुरु विमोचयेत्यर्थः। ते त्वत्संबन्धिनः चतस्रो दकस्य पूर्णं रिवां नदी स्वाइति नदीनां मतान् च ध्यामलमे महि
धियं कर्म च यतः संतन्वते मे मम तंतु कर्म संततिः माछेदिच्छिन्नो माहृतनैरंतर्योस्यर्थः। तथा चतोः समासिकालात् पुरा
त्पूर्व अपसः कर्मणः मात्राशरीरं प्राच्योदीच्यां गलक्षणं माशारीः शीर्षं शिथिलं माहृतं। शृङ्गिंसायां। कर्मणि लुङ्। पुरचतो

श्री
११३८१॥

दि. भा. ७
॥३८२॥

नादमेः सौरप्रकाशाद्वाप्रवसथानिप्रवासान्मागच्छन्सर्वदागृहेवर्तमानः सूर्यपश्यांश्चिरकालं जीवेयमित्यर्थः ॥ गमेर्लुङि
मंत्रे घसेति च लुक् ॥ तथानोस्माकं जीवसे जीवनाय मृधो हिंसका न सुष्टु विशिष्य विश्लेषय बाधस्वैत्यर्थः ॥ अथाष्टमी ॥
नमः पुराते वरुणोत्तमनमुतापरंतु विजात ब्रवाम ॥ त्वेहि कं पर्वतेन श्रितान्य प्रच्युतानि दुष्प्रव्रतानि ॥ हे वरुण पुरा
वस्मिन्काले ते तुभ्यं नमः नमस्कारप्रतिपादकं नम इति शब्दमवादिष्य ॥ उतापि च नूनमघोपि ब्रवाम ॥ उतापि च हे तु विजा
त प्रदेशेषु प्रादुर्भूत वरुण अपरं कालमागामिन्यपि कालेनमः शब्दं ब्रवाम ॥ उच्चारयाम ॥ कस्मादिति चेदुच्यते हे हूलमदृष्टि
तुं हे सितुमश क्यदुरो दाशनाश्छादयेत्येति रेफस्योत्तरपदादेशुत्वं वा किमिसे तस्य दपूरणं ॥ हियस्मात् त्वेत्त्वयि पर्वतेन
शिलोच्चय इव अप्रच्युतानि अन्यैः प्रच्युतानि अत्रावयितुमशक्या निव्रतानि कर्माणि विधारणानि श्रितानि आश्रितानि तस्मादिस
र्थः ॥ अथ नवमी ॥ परं नृणां सादीरधमत्कृतानि माहं राजन्त न्यकृते नमोजं ॥ अव्यष्टा इत्युक्तं यसीरुषास आनो जीवान्वरु
णाता सुशाधि ॥ हे वरुण नृणां नृणानि पित्रादिभिः कृतानि अस्माभिर्देयानि परास्तावीः परासुव पराचीनं प्रेरया प्रेरणे ॥

श्री
॥३८२॥

धुष्ठां दसो लङ् ॥ अध अद्य नामत्कृतानि मयानिष्पादितानि नृणानि परासुव ॥ अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहं सत्यकृतेन अ
न्यैरर्जितेन धनेन मां जंमो गं मालमेयं ॥ किं कारणमिति तदुच्यते मयसीः मयस्यो बहुतराः उषसः अव्यष्टा इत्युक्तं अव्यष्टा
एव अपरान्ते पृच्छाय नृणानि चिंतयं तो मम व्यष्टा अव्यष्ट कल्या आसन् ॥ हे वरुण तां स्तुषः स्तुनोस्मान् जीवान् जीवनव
तः आशाधि आस मे तां दत्तु शिष्टान् कुरु नृणान्य पाक्यमोगपर्यासं धनं प्रयच्छेदित्यर्थः ॥ अथ दशमी ॥ यो मे राजन् युज्यो
वासखा वास्वमे मयं श्रीरवे मयमाह ॥ स्तेनो वायो दिप्सति नो वृको वात्वं तस्मादुरुणो पाह्यस्मान् ॥ हे राजन् वरुण मे मदीयो
युज्यो योजयन्समर्थः पित्रादिगोसखायमानख्यातो न्यो बांधवो वास्वमे दृष्टं त्वदिषेयं श्रीरवे मयं श्रीलायमसं आह ब्रूते तथा स्तेनो
रो वा वृको यथा वा यो नोस्मान् दिप्सति जिघांसति ॥ सनीवंतर्धेति विकल्पादि उक्तावः ॥ दं मे इच्छेतीति ॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्मा
दस्मान् पाहिरक्ष ॥ अथैकादशी ॥ माहं मघो नो वरुण प्रियस्य भूरिदातृ आविदं शूदनमापेः ॥ मारा यो राजन् मयमादवस्थं बृहद्
दमविदये सुवीरः ॥ हे वरुण प्रियस्य भूरिर्धनस्य दातुर्धनवत आदयस्य पुरुषस्य पुत्रादेर्दोरिच्छं अहं मा आविदं माजोवे

द्विभा. ७
॥३८३॥

दयानिज्ञापयानि हेरजन्सुष्टुनियामकाधनात्माप्लवंशोभनपुत्रः यज्ञे गृहे वा वर्तमानो प्रौढं स्तोत्रं उच्चारयामः ॥ इति
द्वितीयस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥ धृतव्रता इति सप्तवंसप्तमं स्तुतं गृहसमदस्यापि वैष्णवं वैश्वदेवं तथा चानुक्रांतं धृतव्रताः
सप्तवैश्वदेवं इति गतो विनियोगः ॥ तत्र प्रथमा ॥ धृतव्रता आदित्या इषिरा आरेम कृतं हस्तरिवागः ॥ अष्टवतो वो वरुणमि
त्रदेवा भद्रस्य विद्वो अवसेज्जवेवः ॥ हे धृतव्रताः धृतकर्माणाः आदित्याः अदितेः पुत्राः इषिराः गमनशीलाः रवेरस्येषणी
याः स्वार्थं नीयावहे विश्वे देवाः मदारेमतौ दूरदेशे आगः स्तरिवरहसि अन्यैरज्ञात प्रदेशे स्तरयत इति रहस्यं व्यभिचारिणी
सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरप्रदेशे परित्यजति तद्वत् हे वरुण मित्रदेवाः वोयुष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विहा
नूजानन्तं हं शृण्वतः ॥ मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जातो न वोयुष्मान् अवसरक्षणां दुर्वे आह्वयामि ॥ अथ द्वितीया
यूयं देवाः प्रमतिर्युयमोजो यूयं देवांसि सनुत र्युयोत ॥ अपि क्षन्तारो अपि चक्ष्म मधु मघा च नो मृलयता परंच ॥ हे देवाः
प्रमतिः प्रकृष्टमतिर्यथा विज्ञादेः तादृशाः पित्रादेः तादृशा अपि यूयमेव ओजो बलमपि यूयमेवापि च यूयं देवांसि द्वेष्टुमि

श्रीः
॥३८३॥

रित्यत्र च त्रयक इति प्रकृतिमावः ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ अयो सुम्यक्ष वरुण प्रियसंमत्सं श्रावता वो
नुमा गताय ॥ दामेव वत्सा द्विमुमुग्ध्यं हो न हित्व दारे निमिषश्च नेत्रे ॥ हे वरुणा प्रियसंमत्सं तः सुष्टु आपो मयक्ष अपगमय
हे सा मादृसम्यग्वाजमानं हे चतवः सत्यवत्यं जवन्वा वरुणमासां अनुमाय अनुगृहाणां छंदसि ज्ञायजपीति श्रः ज्ञायज
देशः ॥ इयं हो मं छंदसि इति मत्वं दामेव वत्सा त्वदो ग्धा वत्सकाशा त्वबंधनी रज्जं विमुंचति तथा अंहः पापं मत्सकाशा द्विमु
मुग्धिविमुंचं छंदसः शपस्सुः पृथक्कुरु त्वदारे त्वत्तो दूरदेशे वर्तमानं त्वदन्य इत्यर्थः ॥ त्वत्तो न्यः कश्चित् निमिषश्च न निमेषस्या
पि अक्षिपद्मचलनस्यापि न हि ईदं न त्वेष्ट्वमेव ईदं इत्यर्थः ॥ लोपस्त आत्मनेपदे ष्विति तलोपः ॥ अथ सप्तमी ॥ मानो व
धैर्वरुणयेत इष्टावेनः कृण्वंतमसुरभीणांति ॥ माज्योतिषः प्रवसया निगन्म विष्मृधः शि श्रयो जीवसेनः ॥ हे वरुणानोस्मा
नूवधेः हननसाधने मूर्हिं सीरीति शेषः ॥ हे असुरवा पकृतां निरसत तत्त्वदीये इष्टो यज्ञे एनः ॥ विहितानुष्ठानेन जनिंतं
पापं कृण्वंतं कुर्वंति पुरुवधेः भीणांति हिंसंति तैरिति पूर्वत्र संबंधः ॥ भीषहिंसायां क्रियादिकः अपि च ज्योतिषगृहे वर्तमा

रक्षः पिशाचादीनि सन्तु तस्मिन् व्ययं अंतर्हितनामेतत् अंतर्हिते प्रदेशे युयोत युयोत एव कुरुता युमिश्रणामिश्रणयोश्चादसः ॥ शपः
स्तुः पूर्ववत्तद्देशः ॥ अग्निस्तारः शत्रूणां हि सितारो यूयं अग्निचक्षुः अग्निस्तारः शत्रून् अग्निस्तारिणे नोऽस्मान् मृलयत ॥ सुरव
यता अपरं च अपरमपि कालं अगामि न्यपि कालेऽस्मान् मृलयत ॥ अथ तृतीया ॥ किमनुवः कृणवामा परेण किं सनेन वसव आ
येन ॥ यूयं नो मित्रावरुणा दिने च स्वस्ति मिंशं मरुतो दधाता ॥ हे देवाः वोयुष्माकं नु अघेदानीं किमु कृणवाम किं खलु कर्तुं शक्यवाम न
किमपीत्यर्थः ॥ तथा अपरेण अपरकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ता ॥ तथा हे वसवो वासयितारो देवाः सनेन सनातनेन मेन आप्येन
आस्येन कर्मणा युष्माकं कर्तुं शक्ताः सर्वदा पियुष्मादनुगुण परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः ॥ हे मित्रावरुणौ हे अदिते हे इन्द्र मे मरुत
द्वंद्वं वति पूर्वपदस्यानङ्गं ॥ सर्वे यूयं स्वस्ति अविनाशं नोऽस्मभ्य दधात धत्तं प्रयच्छत ॥ लोटितस्य तद्देशोऽङि ॥ त्वाभावेनाते लोपात्ता
वः ॥ अथ चतुर्थी ॥ हे देवा यूयमिदं पयस्वते मृलतनाधमानाय सद्यः ॥ मावोरयो मध्यमवाल्हते मन्मायुष्मावत्वापि पुत्रमिष्मा
हये देवाः छांदसो वणो यजनोः हे देवाः यूयमित् यूयमेव आपयः धनेनैव प्रापयितारो बंधवः स्वस्ति वयं ते यूयं नाधमानाय

दि. मा. ७
॥ ३८४ ॥

अमिमलं फलं याचमाना यमहं स्तोत्रे मृलयत सुखयत। तथा वोयुष्माकं रथः कृते स्म दीयेयते निमित्तं ह्युते मध्यमं वा इमां ह्युत
मंदगमनेन वाहको मां ह्युत शीघ्रं युष्मानुवहत्वित्यर्थः। वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेषां पिबुबंधुषु सत्सु मां मिश्रयतां मां भूमा
वनु प्रकरणे युष्मदस्मभ्यां ह्युत दसि सा हे इत्युपसंख्यानमिति वनु पू आसर्वनाम्न इत्यात्वं ॥ ॥ अयं पंचमी ॥ प्रवृत्तौ
मिमय ह्युया गोयन्मा पितेव कितवं शशास ॥ आरे पाशा आरे अद्यानि देवा मामाधिपुत्रे विमिव ग्रभीष्ट ॥ ॥ हे देवाः वोयुष्माकं म
ध्ये अहमेकः सन्महिरिव द्रुलं आगः पापं प्रमिमयं अहं प्रकर्षेणाहिं सिषंकथमस्माकं मध्येतामवइति चेदुच्यते। यद्यस्मात्तम
पितेव कितवं यथा अपय प्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास। अनुशिषं च कदे। शासु अनुशिषा विसुशिषा हिरिमध्या
मस्य रूपं। अपि च हे देवा युष्मदीयाः पाशाः आरे अस्मत्तो दूरदेशे संतु अद्यानि पापानि आरे संतु मामाधिपुत्रे अधिः। सत्यम्यथा
तुवादी पुत्रे पर्यतिसति पितरं संतं विमिव पक्षिणमिव व्याधः। माग्रभीष्टमागृहीधुं। माडिः। लुडिः। ह्युहो मं इति मत्वं ॥ ॥ अयं प
ञ्चमी ॥ अर्वाचो अद्याभवता यजत्रा आर्वाहर्दिभयमानो व्ययेयं ॥ त्राधं नो देवानि जुरौ ह्यकश्चात्राधं कर्ता देवपदो यजत्राः ॥ ॥ हे यजत्राः

श्रीः
॥ ३८४ ॥

आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियत्प्राप्त्या कियत्काले निष्पन्नं आकारः प्रभो किं शब्द आक्षेपे यावत्काले ता अजायंत स
कालः कियान् किं परिमाणं तस्य कालस्य सं किमपि नित्या एव हिता इत्यर्थः ॥ अथ द्वितीया ॥ यो वृत्राय सिन मन्त्रा परिष्यत्प्रतंज
नित्री विदुष उवाच ॥ पथो रदं ती रनु जोष मस्मै दिवे दिवे धुनयो येत्यर्थः ॥ यः पुरुषो वृत्राय सुराय सिन मन्त्रे अत्र पाक स्थाने
अहर्तुम परिष्यत् संपादितवान् तं पुरुषं जनित्री जनयित्री इन्द्रस्य माता अदितिः विदुषं द्रुपदं या मिज्ञाय प्रोवाक्तवती प्रवचनस्य
हननार्थं त्वात् तं वृत्रं हतवानिति शेषः अपि च स्मै अस्मै इत्यानु जोष मनुका मंडूकामनुस्तस्य पथो मार्गान् रदं तीः विलिखं
तीः धुनयो नद्यः दिवे दिवसं अर्थं अर्त्तव्यं समुद्रं प्रतियंति गच्छंति ॥ अथ तृतीया ॥ उधो ह्यिच्छादध्यंतरिक्षे धा वृत्राय प्रवधं
जमर ॥ मिहं वसान उपही म दुद्रोत्तिग्मा युधो अजयच्छत्रु मिंद्रः ॥ हिहे तौ ॥ यस्मादयं वृत्रः अंतरिक्षे उर्ध्वः सन् सर्वमावृषा
ध्यच्छात् अदितिस्तौ भूत्वा अधः अतः कारणात् वृत्राय वृत्रं प्रतिबंधनं साधनं इव जं इंद्रः जमर प्रक्षिपेत्पदुयाह
र्मः सहिखलु वृत्रो मिहं हृष्टेः सेकारं मेघं वसान आच्छादयन् इमेन मिंद्रे उपदुद्रोत्त उपागमत् दुद्रुगतौ लडि छादसः शयमुः

श्रीः
॥ ३८५॥

तिग्मा युधः तीक्ष्णा युधः इंद्रः शत्रुं शयितारं तं वृत्रं अजयत् जितवान् ॥ अथ चतुर्थी ॥ बृहस्पते तपुषा श्वेव विध्य वृकद्वरसे
असुरस्य वीरान् यथा जघं शुधृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिंद्र ॥ हे बृहस्पते बृहतां परिवृट्तानां पालयितरिं द्रुतपु
षा तापकेन दीप्तेन वज्रेण अश्वेव अश त्ववृकद्वरसः संवृतद्वारस्यासुरस्य वीरान् पुत्रान् यदा संवृतद्वारान् असुरस्य वी
रान् विधत्ता उयवृणोतेः सवृषि भूषुषि मुषिभ्यः किदिति कर्मणि कन्प्रत्ययः दुद्रुगतौ अस्मादीणां दिको असन्प्रत्ययः वृका
णि संवृतानि द्वारं सिद्धाराण्येषां बडू व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं हे इंद्र पुरा चित्पुरा पिधृषता धर्षकेण वज्रेण यथा ज
घंथ त्वं हतवान् एव एव मेवास्माकं शत्रुं जहि नाशयं हंतेर्जड्तिजहौ जादेइ ॥ अथ पंचमी ॥ अवक्षिप दिवो अश्मान सु
व्यायेन शत्रुं मंदसानो निजूर्वा ॥ तोकस्य सातौ तनयस्य भूरेरस्मां अधं कृणुता दिंद्रुगोनां ॥ हे इंद्र दिवो नभसः सकाशाद
श्मानः अश्मवत् कठिनं वज्रं उच्चा उच्चैर्वर्तमानस्त्वं अवक्षिप अस्मादीयान् शत्रुन् उद्दिश्य चेत्स्यात्प्रक्षिपायेन वज्रेण मंद
सानः स्तोतृभिः स्तुयमानः सन् शत्रुं निजूर्वा न्यहिंसी जुवी हिंसीत्यर्थः तथा हे इंद्र गौनां गवांसं मजनायं चास्मान् अस्माकं

दिना ७
॥ ३८६ ॥

विमक्तिव्यस्यः अर्धसमर्धं कृणुतात्। कुरु गोपदांत इति गोशब्दस्यामोनुडागमः॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः॥
अथ षष्ठी॥ प्रहिकृतं वृहथो यं वनुथोरधस्य स्थो यजमानस्य चोदौ॥ इन्द्रा सोमा युवमस्मौ अविष्टमस्मिन्मयस्ते कृणुत मुलो
कं॥ हे इन्द्रा सोमौ यवैरिणं वनुथः हिंसथः वनुथति हिंसा कर्मति यास्कः। तं कृतं देवस्य कर्तारं प्रहिवृहथः हि प्रकषेणोद्य
छयः खलु उन्मूलयथ इत्यर्थः। वृद्ध उद्यमेन। तोदादिकः। तथारधस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्रेरकौ स्ते प्रवयः।
तथा हे इन्द्रा सोमौ युवः युवां अस्मां अविष्टं अवचं अस्मिन्मयस्ते मयस्थाने पुष्टेयं तजयेकविधानमिदं अधिकरणे कप्रययः।
मरुद्वादिनां पूर्वपदांतोदात्तत्वं। अस्मिन्सुधेलोकं मय रहितं स्थानं कृणुकुरुतं। उइति पुरणः॥ ॥ अथ सप्तमी॥ नमो तम
नश्मनो ततं इन्द्रं नवो चाममासु नो ते तिसोमं॥ यो मे सृणो ददद्यो निबोधाद्यो मास्तु च तमुपगो मिरायत॥ ॥ स इन्द्रो मां नतम
तत्तमत्वनग्लपयतु तथानश्मत्तथा तं माकरोतु तमुग्लाने। अमुतपसिखेदेच। अनयोर्हेतुमण्योर्लेद्युडागमः। छंदस्य
मययेति शप् आर्धधातुकत्वात्। निरीतिगिलोफः। अन्यत्पूर्ववत्। इन्द्रागा यसोमं मासु नो तमपि पुणुतेति अन्यान् यजमानान् ॥ ३८६ ॥

श्री
॥ ३८६ ॥

२०

यस्य देवाः अद्येदमर्वाचो अस्मदसिमुखा भवतयो युष्माकं तर्हि हृद्यवस्थितं रक्षणां भयमानो विभ्यदहं अव्ययेयं आसिमु
ख्येन प्राप्नुयां। व्ययगतौ भौवादिकः। हे देवाः वृकस्य तस्करस्य अरण्ये शुनो वा संबंधिनः निजुरो निहननात् जूरी हिंसार्थः। अस्म
त्संपदादिलक्षणो माविक्लिष्टां दसो दुःस्वः। नेस्मान्नाधं शयध्वं॥ ॥ अथ सप्तमी॥ माहं मघो न इति व्याख्यातेयं॥ ॥ इति द्वितीयस्य
सप्तमे एकादशो वर्गः॥ ॥ वृत्तं देवायेत्येकादशं च मष्टमं स्तुते गास्मिदमैत्याजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः॥ प्रहिकृतुमिसेषां इन्द्रा सोम
देवताकासरस्वतित्वमस्मानित्यर्धचः सारस्वतः योनः सनुयेषां वाहस्पत्या अंत्यामारुती शिष्टादेः॥ तथा चानुक्रांतं। चतमे का
दशजगस्यंते षष्ठे इन्द्रा सोमी सरस्वतित्वमिति सरस्वतोर्ध्वचो नौ वृहस्पतिस्तं वोमारुत्यामारुतीति गतो विनियोगः॥ ॥ तत्रै
षा प्रथमा॥ चतं देवाय कृण्वते सवित्र इन्द्राया हि घ्ने नरमंत आषः॥ अहरह र्याय कुरवां कियत्या प्रथमः सर्ग आसां॥ ॥ चतुसु
दकं वृष्टिलक्षणं कुर्वते देवा यद्यो तमानाय सवित्रे सर्वस्य प्रेरका य अहिघ्ने अहिंसं वृत्तं हतवते इन्द्राय यागार्थं आपो नरमंतो
तस्मात्ते नो निसं नो परतामवंति तस्माज्जय येन चतुर्थी। अपितु तासां मपो अक्तुः सेचका स्नातः अहरहः प्रसहं याति गच्छति

प्रतिनवोचामनब्रह्मावक्तेः शृङ्खलसोलुङ्गः। सुनोतेत्यत्र तद्वनयनाश्वेतितस्य वादेशः। तस्य पितृत्वेन डित्वावाहुणः। यइंद्रो मेमा
मृष्टात्कामान् घूरयेत्। यश्च ददुर्वा अर्षिं फलं दद्यात्। यश्च निबोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं यागं वा अवगच्छत्। यइंद्रः सुत्वं तं सो
ममसिषु प्वंति। मा अस्मभ्यं दातव्यैः गोभिः सह उपायात्। उपागच्छेत्स इन्द्र इति पूर्वत्रान्वयः। घृणादित्यादिषु लोभ्या उगमः॥
अथाष्टमी॥ सरस्वति त्वमस्मै अविद्वि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून्॥ त्वं विच्छर्धं तं तं विषीयमाणं मिंद्रो हंति वृषभं शंडिकानां॥
हे सरणवति देवित्वं अस्मान् स्तोतृन् अविद्वि रक्षां रक्षार्थं सेवंते लेज्ये तद्रूपं। तथा मरुत्वती मरुद्रियुक्ता मध्यमस्थाना हि
वाक् सरस्वती मरुतश्च मध्यमस्थानस्थाः अतस्तद्वतीः सती धृषती धृष्यंती शत्रून् शातयितृन् वै रिणा जेषि जये। जयते
छंदसः शपश्रुः। किंचायमिंद्रः त्वंचित्रमप्यसुरं हंति हतवान्। व्यययोर्येन भूता ये लह्। कीदृशं शर्धं तं प्रहसनशीलं। श्रुधुप्र
हसने। तं विषीयमाणं तं विषी बलमिवाचरं तं सर्वस्य भजने शक्तं शंडिकानां शंका मको वसुरपुरोहितो शंडुवंश्यानां मध्ये वृष
भंधधानं॥ ॥ अथ नवमी॥ योनः सन्नुत्पत्तं तं राजिघत्करभिरयायतं तिगितेन विध्य॥ बृहस्पत आयुधे जेषि शत्रून् दुहरीषतं

दि. भा. ७
॥३८७॥

परिधेहि राजन् ॥ ॥ हे बृहस्पते यो नोस्माकं सन्तु त इत्यंतर्हित नाम । अंतर्हितो देशे भवश्चरेः स गर्भस्य प्रथमसन्तुताद्युत । उत वा
अपि राजघर्त्तं जिघांसुर्भवति तमपि ख्यायसंवीक्ष्यति । गोतेन तीक्ष्णनायुधेन विध्यता उय तथा स्मदीयान् आयुधैरायोध
नधे सो नैरिषादिभिर्जेषि जय । तथा हे राजन् राजमान बृहस्पते दुहेदो गध्रशत्रुवैरिषं तं हि संतं परिधेहि परितो धारय प्रहि
त्यर्थः ॥ ॥ अथ दशमी ॥ अस्माकेभिः सत्वभिः शूरशूरैर्वीर्याकृधियानिते कर्त्तव्यानि ॥ ज्योगन्धर्वन्नुधुपिता सो हत्वी तेषां मामरा
नो वसूनि ॥ ॥ हे शूरशूर्यवन्निद्रः अस्माकेभिः अस्माकीनैः सत्वभिः परेषां हि संकैः शूरैः शोयोपेतैः मदैः तानि वीर्यावीर्या
णि वीरकर्माणि कृधि । कुरुयानिते त्वया कर्त्तव्यानि करणीयानि । कृत्यर्थे तवैकंति करोते स्तन्यसयः । ज्योक्चिरकालं अनुधु
पिता सः धूपायमान हृदयामदीयाः शत्रवो म्भवन्नासन् । हत्वी तान् हत्वा स्नात्वा दयाद्यैतीकारः । तेषां शत्रूणां वसूनि धनानि
नोस्मभ्यं आपन्न आहुरा ॥ ॥ अथैकादशी ॥ तवः शार्धं मारुतं सुमयुगिरो पब्रुवेन मसादेव्यं जनं ॥ यथारयिं सर्ववीरं नशाम
हा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ॥ हे मरुतः वो युष्माकं शार्धं बलं मारुतं मरुत्समूहं पदं देवेने देवा संबंधं जनं प्रादुर्भूतं एवंगुणं

श्री
॥३८७॥

दि. भा. ७
॥३८८॥

देशः पनः पुमिति पुमागमः। कीदृशो वयः श्रवस्य बोन्त कामाः हृषीवंतः प्रासहृषाः वनर्षदः वने वृक्षादौ निषणाः सांहितिकः छांदसरेफे
पजनः॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ अधस्मान उदवतासजोषसोरथं देवासौ अभिविक्षवाजयुं॥ यदाशकः पद्याभिः स्तिवतोरजः प्रथिव्याः सानौ जंघ
नंतयाणिभिः॥ ॥ हे सजोषसः समान प्रीयमाणाः देवासौ देवाः अध अधुना नोस्माकं वाजयुं वाज मन्त्रकामयमानं गतिविशेषयुक्तं वा
रथं विष्णुप्रजासुजनेषु अभि अभिमुखं उदवतं उदगमयत। अवतिरत्र गत्यर्थः। यद्यदास्मिन्नर्थे युक्ता आशवो व्यापनशीलाः अश्वाः
पद्याभिः पाद्यसाध्याभिर्गतिभिर्जोरजकं मार्गं तिष्ठतः तरंतः तरंतः शतरिव बद्धं छंदसीति शपथुः बद्धं छंदसीत्यस्यासस्ये
त्वं। अभ्यस्तानामादिरिया घृहान्तं। प्रथिव्याः प्रथितायाः मृमेः सानौ समुच्छिते प्रदेशे पाणिभिः पाप्यपलक्षितैः पादेर्जघनंत अत्य
र्थं गत्यर्थं हंतं यदुल्लुगं ताछंदसौ लडु। व्यस्येनात्मने पदं। बद्धं छंदसीति शपोलुगभावः॥ ॥ अथ तृतीया ॥ उत स्य न इंद्रे विश्व
चर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः॥ अनुनुस्त्वा सवकाभिरुतिमीरयं महे सनये वाजसातये॥ ॥ उत आपि च विश्वचर्षणिः वि
श्वस्य सर्वस्य द्रष्टा। यद्वा विश्वचर्षणाया मनुष्यायस्य सपरिवारकाः अथवा विश्वसर्वलोकाश्चर्षणाया दृष्टव्या येन बद्धं ब्रह्म वि
श्वं संज्ञायामिति पूर्वपदं तत्त्वोदात्तत्वं। मारुतेन मरुत्समूह रूपेण शर्धेन सह सुक्रतुः शोभनकमशोभनप्रज्ञो वास्यः। स इन्द्रः अथ

श्री
॥३८८॥

काभिः हिंसकरहिताभिः उतिमीरक्षाभिः सहितः सन्न दिवो च लोकादागत्यनु अघनो स्माकं रथं अनुस्त्वाति आनुगुण्येनाधिति
षुतु। छांदसः शपोलुकि किमर्थं महे सनये महते धनाय तथा वाजसातये वाजस्यान्तस्य सातये संभजनार्थः॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ उत
स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टाग्नाभिः सजोषा ज्जुवद्वयं॥ इच्छामगो ब्रह्म दिवो तरोदसी पूषा पुरंधिराग्निना बधापती॥ ॥ उतापि
च स्यः सच देवो दानादिगुणयुक्तः भुवनस्य भुतजातस्य सक्षोणिः संबनीयः सैव्यः ग्नाभिः देवपत्नीभिः छंदसि चैता इति तैत्तिरीय
कंगायत्यादीनि छंदसि च देवपत्न्ये इत्युक्तं सजोषाः समान प्रीतिः एवं गुणविशिष्टः त्वष्टा अस्मदीयं रथं ज्जुवत प्रेरयतु नुरति
सोत्रोधातुर्गत्यर्थः। अस्माप्यंता युलुडि च डि रूपं। तथा इच्छाति स्त्वष्टा देवीनां सद्योजा रथ्या देवी चरथं प्रेरयतु ब्रह्म दिवा ब्रह्म
न्महद्दीव्यतिष्ठोतत इति ब्रह्म दिवः इगुप धलक्षणाः कः सुपां सुलुगिति विभक्त्येराकारः तादृशो भगश्च प्रेरयतु उतापि चरोदसी
द्यावा प्रथिव्यौ पुरंधिः पूषो पूषको देवश्च अवशश्चाद्यर्थे पती स्वर्याया मती रौ अग्निनो च एते सर्वे अस्मदीयं रथं प्रेरयंति स्वर्यः॥ ॥
अथ पंचमी ॥ उत स देवी सुभगे मियूदृशोषा सानक्ता जगतां मपीजुवा॥ स्तुषेयं द्वाष्टि वि न व्यसावचः स्त्वातु श्रवयस्ति वया उपस्तिरे॥ ॥

दि. भा. ७
॥ ३८९ ॥

अपि वायेते प्रसिधे देवी देव्यो देवनशीले सुभगेशो भनधने मिथुदुशामिथः परस्परं पश्यं यो एवं भूते उपासान्ता उपाश्रुता विश्व
जगतां जंगमानां अपी जुवाप्रेरयिष्यो भवतः तस्मादस्मदीयमपि रयं प्रेरयतां उत्तरोर्ध्वं चोद्या वा दृष्टियः प्रयस्य कृतः हे दृष्टि विवा
युवां त्वादि बंचन व्यसीन वीयसानवतरेण प्रशस्ये न वचः वचसा सुपां सुलु गितितृतीया लुक् यद्यदास्तु वेस्तु वे उत्तमस्य व्यस्य
येन मध्यमः तदानीं स्थातुः स्थावरस्य चरस्य व्रीह्यादेः संबन्धिय यान्न चरुपुरोडाशादित्स एणं त्रिवयवाः वयस्य न्ननाम ओ
षधि पशुसोमात्मकानि हविर्लक्षणा न्यन्नानि यस्य ता छशो हं उपस्तिरे उ पस्तर पो आ ज्ये तो पस्तर पाणिधार पा पूर्वकं प्रयच्छा
मीत्यर्थः स्तु अ आ ह्वा दने लङ् उत्तमे छांदसो विकरणस्य लुक् अत्रत्य अशब्दश्च पिति निपातांतरं पाद पूरणं नृत इत्या तो रि
तीत्वं निपातेर्यद्यदि हं तेति निघात प्रतिषेधः ॥ अथ षष्ठी ॥ उत्तमः शंस उशिजामिव इमस्य द्विर्बुध्यो अज एक पादुत ॥ त्रितरुभु
क्षाः सविता च नो दधे पांन पादाश्नुहे माधियाशमि ॥ उतापि च हे देवाः उशिजामिव इवेति संप्रत्ययैः अस्मत्तः स्तुति कर्म
यमानानां शंसं स्तुति उश्मसि कामयामहि वराकांतो इदं तोमसिः ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं छांदसो वर्णलोपः उतापि च हे

श्री
॥ ३८९ ॥

२३

विशिष्टं नमसानमस्कारेण हविषा वागिरा स्तोत्रेण उपब्रूवेत्तौ मिथया येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्ववीरै विशोषणं शत्रूणां
प्रेरकैर्भटैरुपेतं अपसुसा चं अपसैरपतनहेतु भूतेः पुत्रादिभिरुपेतं अयं अवपीयं प्रशस्यं दिवे दिवे प्रतिदिवसं नशामहे व्या
मवामन शति व्यासिकर्मानशङ्कामः वै तोन्यत्रैकारः ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥ अस्माकमिति सप्तचं नवमं स्तु
तं गृत्समदस्यार्वे वैश्वदेवं अस्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगस्यः तथा चानुक्रांतं अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुवं तमिति विनियोगो लौगिकः ॥
तत्र प्रथमा ॥ अस्माकं मित्रावरुणा वतं रथमादियै रुद्रैर्वसुभिः सचासुवा ॥ प्रयद्वयो न पसन्वस्मनस्परिश्रवस्य वो हृषीवतो वन
षदः ॥ मित्रावरुणा हे मित्रावरुणो आदित्यैः धात्र्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैः एकादश संख्याकैः वसुभिः धारा व्रत इत्यादिभिर
ष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः सचासुवा सह प्रवतो सह वर्तमानो युवामस्माकं रथं अल्ला प्राय प्रवृत्तं अवतं यद्यदस्मदी
यारथावनस्पतिरिव संयस्मिन्निति वशमनिवासं स्तुच्छं उपादिको मनि नूतस्मात् स्थानात् उपरि देशांतरा संचम्याः परावध्या
यं इति मत्वं अध्ययं पर्यमिति वृत्तिः वयोनपक्षिणा इव प्रयत्नं प्रयत्नं ति प्रकर्षणं गच्छंति पतन्मुं दसेलुडि नृदिता नृत्तरजा

अहिर्बुध्न्यः बुध्नर्मतरिक्षंतमवोहीनादेवः अज एकपात्रं न जायत इत्यजः एक एव पद्यते गच्छतीत्येकपात्रं अज एकपात्रं जकः
सूर्यः त्रितः विस्तीर्णतमः क्रतुक्षाः उरुक्षयः उरुनिवासः रुद्राणां निवासयिता वा इन्द्रश्च सविता सर्वस्य प्रसविता च नो नन्दधेविदधा
तु अस्मभ्यं करोतु तथा आशुहेमाशीघ्रगामी द्विगता वित्यस्मादन्येभ्योऽपि द्रव्यं त इति मतिः तादृशः अपां न पात्रं अपां पौत्रीयस्था
नीयोऽग्निः अथ ओषधिवनस्पतयो जायंते ओषधिवनस्पतिभ्यश्चापमग्निर्जायते इत्यग्नेरपां पौत्रत्वं । स च धियास्तु साशमिशामी
तिकर्मनाम यज्ञकर्मणि प्रीतिस्तव त्विति शेषः । यद्वा धिया कर्मणा स्मदीयेन परिचरणलक्षणेन शमिर्ज्ञं सुखं तन्निमित्तं तव त्विति शेषः
षः ॥ अथ सत्यमी ॥ एतावो वः इम्युद्यता यजत्रा अतश्च न्नायवो न व्यसे सं ॥ अथ स्यवो वाजं च कानाः सप्तिर्न रथ्यो अहर्धाति रथाः ॥
हे यजत्राय जनीया विदे देवाः वायुष्मदीयानि एतानि उद्यता उद्यतानि वसांसि वशिमकामये न व्यसे । न वतराय स्तुत्ये तमाय युष्म
द्गुणाय आयतः मत्प्रहृतयो मनुष्याः किमेतानि स्तोत्राणि समतक्षन्स मस्तुर्वन् । किमिच्छंतः अथ स्यवः अथ पीययशो न्वा आत्मा
न इच्छंतः वाजं वलं च कानाः कामयमानः कन्द्दीप्तिकांति गतिषु । लिटः काचन रथ्योरथसंबन्धी सप्तिन सर्वेण शीलोऽवश्च युष्मद्गुणः

दि. भा. २७
॥ ३९० ॥

धीतिं अस्मदीयं कर्म अस्याः प्राप्नोतु अश्रुव्यासौ ॥ ॥ व्यस्येन परस्मै परं मध्यमौ बहुलं दूंदसीति विकरणास्यलुक् ॥ ॥ इति द्वि-
तीयस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥ ॥ अस्य मद्रस्य चंद्रशंस्तुं गत्स मदस्या षं षव्याद्या स्तिस्त्रोनुष्टुभः शिष्टाः पंच जगत्सु प्रथमा
द्यावापृथिवीयाततो दे एं द्योत्वाष्ट्यो वाततो देराका देवयेद्रे सिनीवालि देवान्ये अं त्या गुं ग्वादिषट् देवताका ॥ तथा चानुक्रांतं अ-
स्यमेषो जागतं अनुष्टुबंतं द्यावापृथिव्यै का दे एं द्योत्वाष्ट्यो वादे देराका सिनीवाल्मोरं स्यालिंगोक्तदेवतेति ॥ अपि प्लवके चतुर्थ्ये
हनि वै श्वदेव शस्त्रे आ यस्त चो दे घा वापृथिवी यनि विधा नः तथा च स्तुतिं ॥ अस्य मे द्या वापृथिवी इति तिस्त्रस्तं मे अप इति वै-
श्वदेवमिति ॥ ॥ तत्रैषा प्रथमा ॥ अस्य मे द्या वापृथिवी चृताय तो ऋतं म वित्री वचसः सिषासतः ॥ ययो रायुः प्रतरं ते इदं पुर उप-
स्तुते वस्व युवां महोदधे ॥ ॥ द्या वापृथिवी हे द्या वापृथिव्यो चृताय तः चृतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिषासतः युवां संस्तु मिच्छतः वचसः
वक्तीति वचाः स्तोता असु नस्तोतुरस्या मम अवित्री अवित्र्यो ऋतं भवंतं ययो द्या वापृथिव्यो रायुरनं प्रतरं प्रहृष्टतरमुसद्यत
इति शेषः ॥ इदमिदानीं ॥ ते द्या वापृथिव्यो उपस्तुते तत्र तत्र स्थितैः स्तोतारिभिः स्तुते वां युवां वस्व युः धनका मोहं महो महतः विमक्तिव्ययः ॥

श्री
॥ ३९० ॥

पीमावः। उगितश्चित्तीडी प्रसं प्रसारणमिति सं प्रसारणं शासिवसि घसीनां चेति षत्वं। असश्च तं। असत्तावयवां एवं भूतांधेनुआ
बह आभिमुख्येन प्रापय। अपि च हे पुरु दूत बद्धमिरा दूतेंद्रत्वसुर्वा पद्याभिः पदगतिभिः आशु व्यापनशीलं वचसा वा वाचवा
जिनं वेगवंतं तं विवहासर्वे घटस्फुटिनामिस्तुतिभिः प्रेरयामि हि गतौ वक्ष्ये च॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ राकामहं सुहवं सुहृती दु
वैष्टपोतुनः सुप्रगा बोधतुत्मना॥ सीव्ये त्वपः स्तुत्या छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुच्यते॥ ॥ पत्नी संया जेषु गृहपतेः प्राक
सिनी वाल्या यद्ये। तत्र राका यागस्य राकामहमियादिके याज्यानुवाक्ये स्तुतिं च। राकामहं सिनी वालिकु दूमहं शते द्वे द्वे काम
हमिति। संपूर्णं चंद्रापो णमासी राका तां देवी सुहवं स्वां दानं आ दानं प्रयोजन कारिणी सुहृती शोभन यास्तुत्या अहं दुवे आ दया
मि। सुहृती शब्दे तृतीये कवचनस्य सुपां सुलुगिति पूर्व सवर्ण ईकारः। सा च सुप्रगा शोभन धनानोस्मा कमा दानं शृणोति शुक्ल
च त्मना स्वयमेव बोधतु। अस्मदभि प्रायं बुध्यतां बुधा च अपः कर्म पुत्रो सादन लक्षणां स्तुत्या स्तुति स्तुती यया अछिद्यमानया
अविच्छिन्नया अनुग्रह बुध्यासी व्यतु संतनोतु। यथा वस्त्रादिकं स्तुत्या स्तुतं चिरं तिष्ठंति एवमिदं करोतु हृत्वा वीरं विकांतं शतदायं च

श्री
११३९१५

दूधनं बद्ध प्रदं वा उक्थ्यं पुत्रं ददातु॥ ॥ अथ पंचमी॥ यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्दरा सिदाशुषे वस्तुनि॥ ताभिर्नो अद्य सुम
ना उपाग हि स हस्त्रपोषं सुप्रगे रराणा॥ ॥ हे राके देवि सुपेशसः शोभन रूपास्ते तव्याः सुमतयः शोभनाः बुधयः याभिर्मितिभिः
दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय वस्तुनि धनानि ददासि प्रयच्छसि। अद्ये दानी ताभिर्मितिभिः सहे तात्वां सुमनाः शोभन मना मृत्वा व
पाग हि उपाग लुगमे म्हा दसः शपो लुक् अनुदात्तो षदेशे यात्वं सहस्त्रपोषं सहस्त्र संख्या कधनस्य पुष्टिं रराणा ददती। रादाने। व्यस
येन शानं च्छांदसः शपः श्रुः। अत्यस्ताना मादिरिया द्दरा नत्वं॥ ॥ सिनी वाल्या यागे सिनी वाल्यादिके देया ज्यानु वाक्ये स्तुतिं पूर्वमु
दाह तं। तत्रानुवाक्या॥ ॥ स्तुतेष्वी॥ सिनी वालिष्ठुष्टु के या देवानां मसि स्वसा॥ जुषस्व हव्यमा दूतं प्रजां देवि दिदिदि नः॥ ॥ दृष्टं च दमा
वास्या सिनी वाली। हे सिनी वालिष्ठुष्टु केष्टुष्टु जघनेष्टुष्टु संहते वा यात्वं देवानां स्वसा सि स्वयं संचारिणी मगिनी वा भवसि सात्वं आ दू
तं आभिमुख्येनाशौ प्रक्षिपं हव्यं अस्मदीय हविर्जुषस्व से वस्व। किं च हे देवि सिनी वालि नोस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिदि। उपचेतु आ
तिसर्जय वा देहीत्यर्थः। दिदु उपचये। लेटिछांदसः शपः श्रुः। दिश अतिसर्जने। इत्यस्माद्वा॥ ॥ अथ सप्तमी॥ या सुवा ऊः स्वगुरिः सुष्टुमा

बहुसुवरी॥ तस्यैविश्वेदेहविः सिनीवाले जुहोतन॥ ॥ यासिनीवाली सुबाहुः शोभनबाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुबुमा सुहृष्ट
सवित्री तेनैव सुवैणक् नैव नोरचेति डी परेफे। कडुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं तस्यै सिनीवाले विश्वेदेहविः शोपालयित्री विमाषा
संपूर्वस्येति पकृति कारादेशः। अयस्मयादितेन मत्वादिशो जस्वाभावः। परादिष्ठं दसि बद्धलंडसुत्तरपदाधुदात्तत्वं हेतुस्त्वित्य
यजमानाः हविर्जुहोतन जुहुत। तस्य न सनयनो ज्येति तवादेशः॥ अथाष्टमी॥ यागुंगुर्या सिनीवाली या राकाया सरस्वती॥ इंडा
णी मद्रुतये वरुणानी स्वस्तये॥ ॥ गुंगुराष्टमराका सिनीवालेः साहचर्यात् कुङ्कु च्यते। यागुंगुस्त्रामहे। आह्वयामि एवमु
त्तरत्रापियोज्यं इंडाणी मिंदस्य पत्नी तु तये रक्षणार्थं आह्वयामि। तथा वरुणानी वरुणस्य पत्नी स्वस्तये अविनाशाय ह्वयामि। इंडा
वरुणेत्यादिना डी पु आनुगांगामश्च॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः॥ ॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रका
शे दशतैप्यां द्वितीयं मंडलं तृतीयोऽनुवाकः॥ ॥ चतुर्थेऽनुवाके एकादशस्तुतानि। तत्रातेऽपि तदिति पंचदशं प्रथमं स्तुतं सप्त
मदस्यापंचैषु रौद्रं। अनुक्रांतं च। आते पंचेनो रौद्रमिति। ब्रह्मलगादि रुद्रयज्ञेषु अनेन स्तुतेन प्रतीचीदिगुपस्थेयास्तुतिर्वा

महतास्तोत्रेण पुरोदधे पुरस्करोमि॥ ॥ अथ द्वितीया॥ मानो गुह्या रिप आयेर हं दमन् मान आ ज्योरी रधो दुष्टनाम्यः॥ मानो
विद्योः सख्या विधितस्य नः सुस्नायता मनसा तत्वे महे॥ ॥ हे इन्द्र त्वष्टुवा आयो मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य गुह्याः गोप्याः ज्ञातुमशक्याः
रिपो हिंसा रूपाः मायाः नो स्मान् अहन् उपलक्षणमेतत् अहं निरात्रोचमादमन् माहिंसीषु। तथाथ नो स्मान् अभ्यो दुष्टनाम्यः शु
नमिति सुखनाम दुष्टनाः दुःखकारिणीभ्यः। शत्रुसेनाभ्यः नो स्मान् मारीरधः वशं माने षीः रध्यति वशगमन इति यास्कः। रध
हिंसा संराध्योः। अस्माकं तालुडिचडिः रूपं। अपि च नो स्माकं सख्यानि सखित्वानि माविद्योः त्वया वियुक्तानि माकापीः। अपि तु
नो स्माकं तस्य तत्सखित्वं सुस्नायता सुखमस्माकमिच्छता मनसा विधिजानीहि। क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात्
चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। तत्त्वादशां तां इमहे अस्मिन्त फलं याचामहे। सुपांसुलुगितित हृद्वा डुत्तरं स्यादिति कर्तुं॥ ॥ अथ तृतीया॥
अहेलताम नसा श्रुमावह दुहानां धेनुं पिप्पुषीम सश्नतं॥ पद्यामिरा सुं वचसा च वाजिनं त्वाहि नो मि पुरु द्रुतविश्व॥ ॥ हे
इन्द्र त्वष्टुवा अहेलता अक्रुध्यताम नसा श्रुमावह दुहानां दोग्धी पिप्पुषी प्रवृथां पीनां व्यापी वध्यो लिः कसुः लिः उयाडोश्चेति

कद्रुद्रयेमारुद्रायातेपितरिमारुद्रायस्थिरधन्वमनेगिरइतिसर्वरुद्रयज्ञेषुदिशामुपस्थानइतिरुद्रदेवसेपशोआतेपितर्मरु
 तांसुस्ममेतुप्रबभ्रवेवृषमायश्चितीचइतितिस्रइति।अत्रशौनकः॥कृष्णेकाद्रुद्रायामुपोष्यैकंकृष्णस्यजुहुयात्तूहृतं।आतेसुक्ते
 नरोद्रुद्राप्रस्रवंवाग्यतःशुचिः॥पूर्वमाज्याहुतीहुत्वाथोपरस्थायशंकरं॥हविःशेषेणवर्जितनैकांतरमतंदितः॥घृणमासेयतेन्मसं
 रोगेयपरिमुच्यतइति॥॥सैषासुक्तेप्रथमा॥आतेपितर्मरुतांसुस्ममेतुमानःसूर्यस्यसंहृष्टोयुयोथाः॥अग्निनोवीरोअर्वेतिक्षमेतप्र
 जायेमहिरुद्रप्रजापतिः॥॥हेमरुतोपितःमरुत्संज्ञानोदेवानामुसादकरुद्रपरमापिठसीदेवस्यतस्यपूर्वामंत्रितांगवद्वावात्सर्गानु
 दातृत्वं।तत्त्वदीयंअस्मभ्यंदातयंसुस्मसुखंएतुआगच्छतु।रुद्रस्यचमरुतांपितृत्वमिदंपित्रेमरुतामित्यत्राख्यायिकामुखेनावेदिप्र
 तथात्वंनोस्मान्सूर्यस्यसंहृष्टःसंदर्शनान्मायुयोथाः।माघश्चक्षुषीः।युमिश्रणामिश्रणयोः।लुङिच्छांदसःशफःसुः।छंदस्युप्रयथेत्य
 धधातुकत्वेनङि।त्वाप्तावाहुणाः।मौअर्वेतिशत्रुः।चातव्योवाअर्वेतिश्रुतेः।नोस्माकंवीरवीर्यवान्पुत्रादिःअग्नि।स्रयतअग्निभ
 वतु।यद्वावीरस्त्वनोस्मान्कृतापराधात्तनक्षमस्वंहैरुद्रप्रजापतिःपुत्रपौत्रादिभिःप्रजायेमहिप्रभृतास्यामं॥॥अथद्वितीया॥त्वाद

कृष्णचतुर्द

हि. भा. ७
॥ ३९३ ॥

त्तेभीरुद्रांतमेभिः शतंहिमा अशीयसेषजेभिः॥ व्या॥ स्मद्वेषो वितरं व्यं होव्यमीवाश्चातयस्वाविषूचीः॥ ॥ हेरुद्रत्वा दत्तेभिः त्वया दत्तेः
शतमेभिः अतिशयेन सुखकरैर्मेषजैरौषधैः शतंहिमाः शतंहिमा शतसं वसुरान् अशीयव्या मुयां॥ अश्रोतेर्लि॥ डि॥ छांदसो वि
करणास्यलुक्॥ अपिच अस्मदस्मत्तः॥ द्वेषो द्वेषु न विचातयत विनाशय तथा अंहः पापं वितरमन्यंतं विचातयस्व अमीवाः रोगा
न्विषूचीः विषुज नो अचंतीः कृत्स्न शरीर व्यापेकान् रोगान् विचारयस्व अस्मत्तः पृथक् कृत्य विनाशय॥ ॥ अथ तृतीया॥ श्रेष्ठे जा
तस्य रुद्राश्रया सितवस्तुमसां वज्रबाहो॥ पर्विणः पारमंहसः स्वस्तिविश्वा अग्नीतीरपसो युयोधि॥ ॥ हेरुद्रजातस्योत्तमस्य सर्वस्य
जगतो मध्ये श्रियो रेश्वर्येण श्रेष्ठः प्रशस्यतमो सिभवसितथा हे वज्रबाहो आयुध हस्तरुद्र तवसां प्रवृद्धानां मध्ये तवस्तमः॥ अ
तिशयेन प्रवृद्धोऽसि॥ सत्वं नो स्मानं हसः पापस्य पारंतीरं स्वस्ति होम पर्वि पारया तथारपसः पापस्य अग्नितीरं गमनं युयोधिषे
कुरु॥ यौ ते मृदोदसः शपः शुः बाहूं दसीति त्वस्य विकृत्तनात्॥ डि॥ त्वा मा वे अडि॥ तश्चेति हे॥ धिः॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ मा त्वारुद्र चुकुधा
मौ नमो मिमां दुष्टुती वृषम मासु दूती॥ उचो वीरौ अर्पयसेषजेभिर्मिषक्तमं त्वामिषजां ऋणोमि॥ ॥ हेरुद्रत्वां नमो मि॥ अयथा कि
यमापो नमस्तारैः॥ इति मिर्वा मातुर्कुं धममा क्रोधा याम कुधं माकाष्मि॥ कुध क्रो अस्माप्यंता ह्रुडि॥ च डि॥ रु॥ वे॥ हे वृषम कामानां वरितः॥

श्रीः
॥ ३९३ ॥

द्वि. भा. ७
॥३९४॥

वशगमन इति यास्कः ॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेषोऽशोऽवर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ उन्माममंदवृषभो मरुत्वां त्वहीयसा वयसानाधमानं ॥
घृणी वृक्षा यामरपा अशीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्नं ॥ ॥ वृषभः कामानां वर्षिता मरुत्वा नमरुद्रिः पुत्रैर्युक्तो रुद्रः नाधमानं याचमा
नं मामा त्वहीयसा दीप्तेन वयसान्तेन उन्ममंद उक्तेषु णतर्पयतु अपि च हं घृणी वृक्षायां यथा सूर्याकिरण संतपः छायां प्रवि
वाति एवं रुद्रस्य सुम्नं सुरवं अरपाः अपापः सन् अशीय व्याप्नुयां तदर्थं रुद्रं आविवासेयं परिचारयं विवासतिः परिचरणकम् ॥
अयसत्पमी ॥ क ॥ स्यते रुद्रमृलया कुहस्तो यो अस्ति मेषजो जलाषः ॥ अपमर्त्तारपसो देवस्यामीनुमा वृषभचक्षमीयाः ॥ ॥
हे रुद्र ते त व नृलया कुः सुरवयितास्यः सहस्तः ककुववर्तते ॥ यो हस्तो मेषजः मेषज्य कृत्वा जलाषः सर्वेषां सुरवकरो स्ति भव
ति ॥ सहस्तो विद्यत एव तेन हस्तेन मां रक्षति भावः ॥ अपि च हे वृषभ कामानां वर्षितः देवस्य देवकृतं स्वरपसः पापस्य अप
मर्त्ता विनाशयिता भूत्वा कृतापराधमां मानुक्षिप्रं अभिचक्षमीयाः अभिमस्वाक्षमूषु सहनो लडिः कृदसः शायः श्रुः बकुल
छंदसीति डागमः ॥ ॥ रुद्रदेवसेपशो वपा पुरोडाशहविषां क्रमेण प्रबभूव इत्याद्यास्ति स्त्रोयाज्याः प्रबभूव वृषभाय श्विती च इति

क्ष

श्री
॥३९४॥

तिस्त्र आपश्च तान्तासया पुरस्तादिति ॥ ॥ तत्राद्यास्तु केष्वी ॥ प्रबभूव वृषभाय श्विती चे महो मही सुष्टुतीमीरयामि ॥ नमस्या कल्मली
किं नमो भिर्गणीमसि त्वेष रुद्रस्य नामा ॥ प्रबभूव विष्णुस्य कत्रे बभूव ऋष्याय वा वृषभाय कामानां वर्षिते तद्रूपस्य कारिणे वा ॥
श्विती चे न्यमंचते श्वेतावर्णे च ॥ उणादिक इन्द्रप्रत्ययः ॥ श्विती मंचतीति ॥ अंचते च त्विगित्यादिना क्ति चतुर्थे कंचने अवश्य का
रलोपे चार्थि दीर्घत्वं ॥ उदात्तनिष्ठस्वरेणाविमक्ते रुद्रात्तत्वं ॥ एवंगुण विशिष्टाय रुद्राय महो मही महतोपि महती सुष्टुतिं शोभन
स्तुतिं प्रेरयामि प्रकर्षणोच्चारयामि ॥ हे स्तोतः कल्मली किं न ज्वलतो नाम धेयमेतत् ॥ ज्वलंतं कलयस्य पगमयति कल्मली कृते
जः तद्वंतं रुद्रं नमो भिः नमस्कारे हविर्निर्वानमस्य पूजयवयं च रुद्रस्य त्वेष दीप्तं नाम गृणीमसि गृणीमः संकीर्त्तयामः ॥ गृशब्देन
य्यादिकः इदं तोमसिः छादीना द्रुस्वः ॥ अथ नवमी ॥ स्थिरे मिरंगैः पुरुरूप उग्रो बभूवः शक्रैः मिः पिपिरो हि रण्ये ॥ ईशानादस्य
सुवनस्य भूरेर्नवा उग्रो षड्द्रादसुर्यं ॥ ॥ स्थिरे मिः स्थिरे हृदै रंगैः अवयवयुक्तैः पुरुरूपः अष्टसूयां समैर्बडुरुपैः उपेत उग्रः उ
द्रास्ति जस्वी बभूव मर्ता बभूव ऋषो वारुद्रः शक्रैः मिदीप्तैः हिरण्यैः हिरण्यैः हितरमणीये व अलंकारैः पिपिरो दीप्यते ॥ पिडा आ
र्यवे ॥ कर्मणि लिट् ॥ ईशानादीन् यरात् अस्या सुवनस्य भूजेतस्य भूरेर्भर्तुः रुद्रात् असुर्यं ॥ असुरक्षणे ॥ असेरु रत्न ॥ असुरः क्षमा ॥ तत्र

॥३९५॥

साधुः असुर्यं वलं न वा उपोषन् नैव यदुष्मवति। यौ ते लेड्य उगमः। सिद्धं कुलं लेरीति सिद्धिः। अथ दशमी ॥ अहं न्विषमिषा यवा
निधं न्वाही न्ने कं यजतं विश्वं रूपं ॥ अहं न्विदेयसे विश्वं रूपं न वा ओजीयो रुद्रत्वदस्ति ॥ हे रुद्र त्वं अहं न् अहो योग्य एव सन्तसा
य कानि शरान् धन्वधनुश्च विमर्षिधारयसि। तथा अहं न्वयजतं यजनीयं विश्वं रूपं वज्रं विधन्वपुत्तं निष्कं हारं विमर्षि। तथा
अहं न्वेव इदं सर्वं अभ्यमहन्तामैतत्। अतिविस्तृतं जगत् दयसे रक्षसि। दे उरक्षणे। हे रुद्र त्वत्त्वतो न्यत किंचित् ओजीयः ओ
जस्वितरं बलवतरं वा अस्ति न खलु विद्यते। अतस्त्वमेवोक्तं व्यापरेषु योज्ये इत्यर्थः। ओजसां शब्दात्मत्वर्यः यो विति। तत आति
शायके निःश्वन विन्मत्तो लुक्कुटेरिति रिलोपः ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमस्य सदृशे वर्गः ॥ प्रयागे मृगस्य मनोजं वचः कृत्वा स्तु
तिश्रुतमिषेतां जपेत् ॥ स्तुतिं च स्तुतिश्रुतं गतं सद्युवानमिति मृगस्येति ॥ सेषात्रैकादशी ॥ स्तुतिश्रुतं गतं सद्युवानं मृगं
न मीममुपहत्तुमुयं ॥ मृगजं रित्रे रुद्रस्तवानो न्यते अस्मन्निव पंतु सेनाः ॥ हे स्तोतः श्रुतं विद्युते प्रख्यातं रुद्रं स्तुति। कीदृ
वां गतं सद्यं गतौ रथस्तत्र सीदं तं युवानं नित्यं तरुणं मृगं न मीमं सिद्धं मि वसयं करु उपहत्तुं उपहंतारं शत्रूणां उग्रं मुहुर्ण हे रु
द्र त्वं स्तवानः अस्माभिः स्तुयमानः स नृजं रित्रे स्तोत्रे मद्यं मृगं सुखं च। तत्त्वदीयाः सेनाः अस्मदन्यं अस्मद्व्यतिरिक्तं पुंसं निव पंतु निघ्नतु ॥

श्री

॥ ३९५ ॥

उष्टुती दुस्तुया अशो मन्तयास्तुया माचु कुधामे सेव तथा स दूती स दूया विसदृशैरन्ये देवैः सह आहूतानेन माक्रोधयाम। अथो हि
स्वस्मात् न्यूनं न सक्ता न कुधामे सवति। सत्त्वं नोस्माकं वीरान् पुत्रान् मेषजैः त्वदीये मेषजै रेषधैः उदर्पया उत्कृष्टं संयोजय। हे
रुद्र त्वात्वां मिषजा चिकित्सां मिषानां मध्ये मिषक्तं मं अतिरायेन मेषज्यस्य कर्तारं शृणोमि। प्रथमो देवो मिषगिति वमं ज्ञातरे
षुक्तं ॥ अथ पंचमी ॥ हवीमं मिह वते यो हविर्भिरवसो मे मीरुद्रं दिवीय ॥ च दूदरः सुहवो मानो अस्मै वभुः सुशिप्रो रीरधन्मना
ये ॥ हे रुद्र हविर्भिः चरुपुरोडाशादिभिः सहितै हवी मभिराहूतानेः स्तुतिलक्षणैः हवते आहूयते स्तुयते व्यत्ययेन कर्मणि
कर्त्तृप्रत्ययः। बद्धं लुं दसीति ह्यतेः संप्रसारणं। तं रुद्रं स्तोमैभिः स्तोत्रै रविदिवीयं अवसं उयामि। एयं कूरोमि। अपगतको
धं करोमीति यावत्। दो अवसं उने। व्यत्ययेनात्मनेपदं। बद्धं लुं दसीतीत्वं। च दूदरः च दूदरो मृदू दर इति यास्कः। सुहवः शो मना
ह्वानः बभ्रु मत्तो सर्वस्य बभ्रुवृणो वा। सुशिप्रः शिप्रे हन्तुना सिके वा शो मना शिप्रः एवं गुणविशिष्टः सरुद्रः अस्मै मना ये ह
न्मीति मन्यमाना बुद्धिर्मना तस्येनोस्मान्मारी रधत्। मावशं नैवीत्। रध हिंसायां। राधसेः अस्माप्यंता लुङि च डि च पं रध्याति

हि. भा. ३
॥ ३९६ ॥

अथ चतुर्दशी ॥ परिणोहे तीरुद्रस्य वृज्याः परिवेषस्य दुर्मतिर्महीगात्र ॥ अवस्थिरामघकथस्तनुषमीदुस्तोकायतनयायमृ
ल्ल ॥ ॥ रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोस्मान्परिवृज्यात् ॥ परिवर्जयतु तथा तेष्वस्पीयस्य रुद्रस्य महीमहती दुर्मतिः दुःख
कारिणी बुद्धिश्च परिगात्र अस्मान्बर्जयित्वा न्यत्र गच्छति ॥ अपपरीवर्जने हेमीदुःसेवनसमर्थ रुद्रस्त्रिरास्थिरा पितृदीया
निधन्नुषिमघवज्रः हविर्लक्षणाधनुयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यः अवतनुश्च ॥ अवततज्या निवृत्तया तोकाया स्मत्पुत्राय तनया
यतसुत्राय च मृल्लसुरं कुरु ॥ ॥ अथ पंचदशी ॥ एवावभो वृषभ चे कितान यथा देवन हृणीषे न हंसि ॥ हवनश्रुन्नो रुद्रे हवो
धि हृद्देम विदधे सुवीराः ॥ ॥ देवभोजगतो मर्तः बभ्रुवर्णो वा वृषभकामानां वर्षितः चे कितान सर्वजानं नू ॥ हे देवद्योतमान
रुद्र यथा येन प्रकारेण न हृषीषी न कुध्यसि न च हंसि ॥ हृणी उलज्जायां ॥ अयं कुध्यति कमाचि एवं च हवनश्रुत्वा अस्मदीयमाका
नं शृण्वन् नोस्मान् हे रुद्र इहोस्मिन् देशे बोधि बुध्यस्व विदधे यजेत हे वा सुवीराः शोभनपुत्राः संतः बृहत्प्रौढं त्वदीयं स्तो
त्रं वंदेमोच्चारयाम ॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥ धारावरा इति पंचदशर्चं द्वितीयं स्वर्गं गात्रं मंदं मारुतं त्रिबुवंतमिति

श्रीः
॥ ३९६ ॥

षष्ट्या मिक्षुवषट्दहयोस्त तीह न्यामि मारुतशस्त्रस्य इदं मारुतनिविधानं ॥ सूत्रितं वा वैश्वानराय धिषणां धारावरास्त्वमग्ने प्रय
मो अंगिरा इत्यामि मारुतमिति ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ धारावरा मरुतो हृष्ये वाजसो मृगो न मीमास्त विषी मिरर्चिनः ॥ अग्नयो न रुरु
चाना नृजीषि णो म्रिं धर्मतो अपगा अवपवत ॥ ॥ धारावराः उदकधारां तरिक्षमावपवत ॥ यदा धाराणां धृतानां स्थिराणां
वृक्षादीनां निवारयितारः चालयितारः यदा सर्वस्य जगतो धारयितारः हृष्ये वाजसः परेषां धर्मकेन बलेन युक्ताः अत एव मृगा
न मीमाः सिंहारवस्यंकराः तविषी मिरात्मीयैर्बलेः वृष्टिप्रदाना अर्चिनः सर्वजगत्सूजयंतः अग्नयो न रुरुचानाः दीप्ता बह्वय इव
दीप्यमानाः शुचदीप्तौ ॥ लटः काङ्क्षु ॥ नृजीषिणः नृजीषमुदकं तदंतः ॥ यदा नृजीषोपगतसारः सोमस्तेन युक्ताः तृतीयसवनं तस्यामि
मारुते मरुतः सुयुते तत्र च सवनं दधे अमिषु तं गतसारं सोमममिषु पवंति ॥ अतस्तेषां तद्यत्तत्वं एवं भूता मरुतः ऋमिं प्राप्यंते मेघ
धर्मतः वर्षणार्थं इतस्ततः प्रेरयंतः गच्छंतीति गाः वैष्वाः आपः अपा अरुणवत अपाहताः कुर्वंति ॥ यथा सर्वं दृश्यंते तथा प्रवर्षंतीत्यर्थः
यदा ऋमिणारव्या वीणाविशेषः तधर्मते चोदयंतः गाः बलनाम्ना सुरेण पिहिताः अपावपवत अपगता चरणा अकुर्वन् ॥ ॥ अथ

द्वितीया॥ ॥ द्यावोनस्तमि श्रितयंतरवादिनो व्याअत्रियानधृतयंत हृषपः॥ रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषा जनिष्टश्याः शुक्र
 पुधनि॥ ॥ स्तमिर्नक्षत्रनामैतत्। यद्वाहयास्वः। चक्षस्तमिरिति नक्षत्राणामिति नक्षत्रे द्यावोनयथाधुःलोकाश्चित्तयतचेतयंति।
 स्वात्मानं ज्ञापयंति। चितीज्ञाने। प्रकाशं तदित्यर्थः। तयारवादिनः शत्रूणां खादकाः मरुतः स्वकीयेषां मरणैर्ज्ञायंते। यद्वा खादकं कंटकं त
 द्युक्ताः संतः प्रकाशं ते तथा वृषयो वर्षकामरुतः अत्रियान अभेषु भवा विद्युत इति विद्युतयंत सर्वं जगद्योतयंति प्रकाशयंति॥
 त्रिशब्दाभ्यां वासमुद्राश्चाहु इति धप्रत्ययः। शेषः प्रत्यक्षरुतः रुक्मवक्षसः रुक्मरोचमाना मरणं वक्षस्फुरसि येषां तादृशा हेमरा
 तः यद्यवो द्यौर्युष्मान् वृषासेचनसमर्थो रुद्रो महादेवः पृथ्याः पृथ्वीर्मध्यमिकी वाकृतस्याः संबंधिनिर्भुक्ते निमिलुधुनि। उध
 ते प्रदेशे अहनि अजनयत् तदानीमिति सर्वत्र संबंधः। यद्वा पृथ्वीर्नावा वपा इयं धूमिः पुरोगोरूपधरा सीत तस्या महेशो वृषो
 भूत्वामरुत उपादयामासेत्याचक्षते। तदत्रोच्यते। हेमरुतो यद्यस्माद्वो युष्मान् वृषोरुद्रः पृथ्यागोः रुक्मे निमिले उधसि पयस उ
 त्यत्तिस्थाने अजनि अजीजनत् तस्माद्युयं। एवं महानुभावा जाता इत्यर्थः। तथा च तैत्तिरीयकं। पृथ्वी वै पयसो मरुते जाता इति॥

श्रीः
॥३९७॥

अथ द्वादशी ॥ कुमारश्चिह्नितरं वंदमानं प्रति नानामरुदोपयंतं ॥ मूरेर्दातारं सत्यतिं गृणीषे स्तुतत्वं मेषजा अरास्यस्मे ॥ ॥ वंदमानं आयु
ष्मान्भवसौम्येति स्तुतं पितरं कुमारश्चित्तवतया कुमारश्चिह्नित दुपमार्थे हेरुद्र उपयंतं अस्मत्समीपे गच्छंतं त्वां प्रति नानामप्रति
नतोस्मि ॥ अपि च मूरेर्बहुनो धनस्य दातारं सत्यतिं सतां पालयितारं पसावे श्वर्य इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं हेरुद्र एवं मृतं त्वां गृणीषे
स्तोमि ॥ मिपस्तितां तिजे भवंतीति से आदेशः ॥ स्तुतश्चत्वं अस्मे अस्मभ्यं मेषज मेषजानि ॥ रासि देहि ॥ ॥ ३ नयत्रयो द्वादशी ॥ यावो मेषजा
मरुतः युचीनियान् शंतमावृषणो यामयो म् ॥ यामि मनु रवणी तापिता नस्तां च योश्चरुद्रस्य वशिम् ॥ ॥ हे मरुतो रुद्रपुत्राः वीर्युष्माकं
यायानि मेषजा मेषजानि अस्मदा रो ग्य मृतुं हे मृतान्येष धानि शूचीनि शूच्यानि निमलानि संति हे वृषणाः कामानां वर्षितारो म
रुतः यायानि युष्मदीयानि मेषजानि शंतमा अतिशयेन सुखकराणि यायानि च मेषजानि मयो म् मयो म् निमयसः सुखस्य भाव
पितृणि नोस्मान् पिता मनुः यानि मेषजानि युष्मादीयान् रवणी तद्वतवान् तातानि मेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबंधि शं वयो
श्च यच्छमनीयानां रोगाणां अपशमनं यावनीयानां मयानां यद्यावनं अस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयं च वशिम् ॥ कामयेव शकांतौ ॥ अद्यादिकः ॥

अथ तृतीया॥ उक्षंते अश्वौ अयौ इवा जिषु न दस्य कर्णे स्तुरयंत आशुभिः॥ हिरण्यशिप्रा मरुतो द्विविधतः स संयात एष तीप्तिः स
मन्यवः॥ अश्वान् व्यासान् लोकान् उक्षंते सिंचंति॥ अश्व्यासौ॥ औणादिकः धुन प्रत्ययः॥ आजिषु संया मेषु अत्यानिव सतनगा
मिन् स्तुरगान् यथारवेदाय उदकैः सिंचंति तद्वत्॥ अपि च ते मरुतः आशुभिः शीघ्र गमनैरश्वैः न दस्य शब्दवतो मेघस्य कर्णेः
कृते मध्य प्रदेशैः तुरयंत वर्षणा यं हृष्यसादना यत्वरितं गच्छंति॥ तुरत्वरणे॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः॥ हे हिरण्यशिप्राः शिप्रं शिरस्त्वाणं
सुवर्णमयं शिरस्त्वाणाः समन्यवः समानवयस्काः समानक्रोधावा॥ हे मरुतः द्विविधतः महीरुहादिकं कंपयतो यूयं धूञ् कंपने॥ इत्य
स्माद्वाधस्योदावेत दूषं निपासते॥ एष तीप्तिः युष्मादये योजिताप्तिः मृगीप्तिर्वडवाप्तिर्वोदक्षं अन्तनामैतत्॥ हविलेक्षणा न्नवंतं यु
जमानं अश आदित्वादवः यथा गच्छथ॥ अथ चतुर्थी॥ एक्षेता विश्वा सुवता ववक्षिरे मित्राय वासधमा जीरदानवः॥ एष्वदश्वासा
अनवधराधसत् जिप्यासोनवयुने पुधूषुर्दः॥ एक्षे एक्षवति हविलेक्षणा न्नवंते यजमानाय तातानि विश्वा सर्वाणि सुवता
निउदकानि मित्राय वाशब्द उप्पार्थः॥ मित्रो येव सदं सदा आववक्षिरे मरुतः आवहंति॥ यद्वा वाशब्दो वधारणे मित्रभूताय यजमानायैव

दि. भा. ७
॥ ३९८ ॥

सक्षेऽन्ते निमित्तं भूते सति वृक्षदका न्यावहंति। कीदृशामरुतः जीरदानवः क्षिप्रदानाः दृषदश्वासः दृषद्विष्विं डुतिर्युक्ताः अ
रवा येषो ते तथोक्ताः अनवभराधसः त्रिशंश अधः पतने। अवभंश नवभः। इान्यत्रापि दृश्यत इति उपपद्यते। नस्त्यक्त्रो
यस्येति बहुव्रीहौ नञ् सुभ्यामित्यन्तरपदां तोदात्तत्वं। अनवभंशं शनरहितरोधो धनायेषां तो बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वस्व
एजिप्या सो न अकुटिलं दृक्त्वा वं तोश्चाश्च वयुनेषु गंतु मध्ये धूर्षदः घुरि मेघस्य वहने सीदं तो निषण्णा इत्यर्थः॥ अथ प
चमी॥ इंधन्वमिधेनुभीरप्रादुधमिरधस्मिः पयिमिघ्नजि दृश्यः॥ आहं सा सो न स्वसराणि गंत न मधोर्मदाय मरुतः समन्य
वः॥ समन्यवः समानवपस्काः समानक्रोधाः समानतेजसा वामरुतः। आज दृष्टयो दीप्यमाना युधाय यूयं इंधन्वमिः समि
धनवद्भिः इंधनशब्दा छंदसी वनिपातादिति मत्वर्थी यो वनिपूछां द सो वर्णलोपः धेनुमिः प्राणयित्वा मिश्रप्रादुधमिः वि
रपूतिमहन्नाममहो धस्केः उधमिजलस्रोतो मार्गः यद्द्वारपल्लव्यक्ताया वाचि। शब्दायमानो छितप्रदेशैः अधस्मिधुसि
नरहितैः प्रयिमिः पतंति गच्छंति पंथानो मेघाः एवं भूतैर्मेघैः सह मार्गैरेव वा आगंत न आगच्छत। किमर्थं मधोर्मदाय सोम
स्य मदाय। तत्र दृष्टातः। हं सानो यथा हंसः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवति॥ तद्वत्॥ इति द्वितीयस्य सप्तमि

श्री
॥ ३९८ ॥

दि. भा. ७
॥२९९॥

दिवे प्रतिदिवसं चितयत्तु चिंतयते प्रज्ञापयत्तु युष्मद्गुणप्रख्यापनं ब्रह्मस्तोत्रं आपानं प्राप्नुवंतं अपि च दूषमन्तं स्तोत्रं प्योस्मत्परा
तप्रयच्छता तथा वृजनेषु संग्रामे कारवेस्तोत्रे वचनव्यत्ययः शत्रुभिरहिंसितं दुस्तरं तु मशक्यं स हो बलं च प्रयच्छता ॥ अथाह
मी ॥ यद्युजते मरुतो रुक्मवक्षसोऽथानुरथेषु मग आसुदानवः ॥ धेनुर्न शिखे स्वसरेषु पितृते जनायरातह विषे महीमिषं ॥ रुक्म
वक्षसः रोचना मरणोरस्काः सुदानवः शोभनदानामरुतः यद्यदारथेषु भागमजनीये स्थाने धुरीत्यर्थः ॥ अथाह नायुजते आ
मिमुख्ये न युक्तान् करोति तदानीमेव ह विषे दत्तं ह विष्ठा ययजमानाय महीमहतीमिषं अन्तं तत्कारणं तत्सुदं वा स्वसरेषु
स्वकीये गृहेषु पितृते सिंचति ॥ पिविसेवने ॥ तच्च दृष्टं तः ॥ धेनुर्न शिखे यथा धेनुः प्रस्तुतस्तनी सती स्वकीया वत्सा यक्षीरं प्रय
च्छति तद्वत् ॥ अथ नवमी ॥ योनो मरुतो वृकताति मयो रिपुर्दधे वसवोरक्षतारिषः ॥ वर्तयत तपुषा चक्रिया मितं मवरुद्रो
अशसो हंत नारुधः ॥ हे मरुतः यो मयो मनुष्यः वृकताति अदाता वृकः वृक आदाने ॥ वृक ज्येष्ठायां तिलुताति सौ च हृदसीति
स्वार्थिकस्ताति लप्रत्ययः ॥ तादृशः सन्नोऽस्माकं रिपुर्दधे रिपुतया आत्मानं धारयति ॥ हे वसवो वासयितारो मरुतः रिषो हिंसका वृ

श्री
॥२९९॥

अस्मान् रक्षत पालयत अस्मभ्यं शत्रुभूतं मर्यं तपुषा पालयिष्या चक्रिया चक्षारब्धया शक्त्या अभिवर्तयत असितो निवर्तयत
हे रुद्राः रुद्रपुत्राः यदारो रूपमाणा इव तः अशसो मक्षकस्य अशसो जन इत्यस्मादौणादिको सिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राक्षसा देवधः
हननसाधनमायुधं अवहत न अवयुस्यास्मत्तः दृष्टव्यं नाशयत् ॥ हते लोटित सनय न घनश्चेति तनप ॥ अथ दशमी ॥ वि
व्रतदो मरुतो यामचे किते दृष्ट्या यदुधरप्यापयो दुहुः ॥ यद्वा निदेन वमानस्य रुद्रिया स्त्वितं जरायु जरता मदाभ्याः ॥ हे मरुतः
वो युष्माकं चित्रं चायनीयां यामप्रमाणं चे किते सर्वे जायते ॥ इदानीं परोक्षवदाह ॥ अपिशब्दः प्रसिद्धो ॥ यद्यदारबलुदृष्ट्याः माध्य
मिकाया वाचः संबंधि दुधः उद्धतं मेघं आपयः ॥ प्रापयितारो मरुतः दुहुः ॥ दुहंति ॥ दुहेः लोटसो लिट् लुट् सितेति वक्तव्यमिति दिव
चता भावः ॥ यद्वा यदा च न वमानस्य स्तुवतः ॥ वितस्य निंदे ॥ निंदका यद्वा वे हिंसां कृतवन्त इति शेषः ॥ निंदिकु लोपां ॥ किं च चेति वि
प्र ॥ तदानीं हे अदाभ्याः अहिंस्याः रुद्रियाः रुद्रस्य पुत्राः मरुतः वितमृषिं जरता हिंसां शत्रूणां जरायु जरणा यविनाशाय अ
भूतेति शेषः ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमं विंशो वर्गः ॥ अथैकादशी ॥ तान्वा महो मरुत एव यो ज्ञो विष्टो रेवस्य प्रभृते हवामहे ॥

दि. सा. ७
॥ ४००॥

हिरण्यवर्णान् ककुहान् यतः सुचो ब्रह्म पुण्यतः शंस्यं राध ईमहे ॥ ॥ हे मरुतः यवयावः एवं गंतव्यं स्तोत्रं यज्ञे वा गंतुं न सहतो
महानुभावास्तान् वीषुष्मान् विष्णोः व्यापस्य केयहवसमादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्य एषस्य एषणीयस्य प्रार्थनीयस्य प्रभ
ये प्रभरणे अभिषवादिभिः प्रकर्षेण संपादने सति हवामहे आहूय हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान् ककुहान् श्रेष्ठान्
स्तुत्यास्तुत्या एवं भूतास्तान् यतः सुचः यागा योद्यत सुचः ब्रह्म पुण्यतः ब्रह्म स्तोत्रं तदिष्टं तो वयं शंस्यं शं सनीयं राधो धनं ईमहे
या चामहे ॥ अथ द्वादशी ॥ ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हि न्वं तूष सो व्यष्टिषु ॥ उपानरामीरुणैरपोषु ते महो ज्यो
तिषा सुचता गोअणसा ॥ ॥ ते मरुतः दशग्वाः ये दशमि सैः सिद्धिं गताः अंगिरसस्तदुपाभूता प्रथमा आदित्यः प्रथम
भावितः सतः यज्ञमूहिरे अहं हन् आदिसागी नामंगिरसां च स्वर्गगमनं प्रति स्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमेवांगिरसो यागानु
ष्ठानाय स्वर्गं प्राप्ताः ॥ तथा च श्रूयते ॥ आदिसां चैवांगिरसश्च तेग्निना अग्निमयं जंतेति ॥ तादृशास्ते उषसो व्यष्टेषु विवासेषु
प्रभातेषु सत्कृतोऽस्मान् हि न्वं तु प्रेरयं तु हि गतौ ह्यौ चारामीः कृत्स्नवर्णो राज्ञिः उपानयथा उषाः अरुणैरारोचमानैः स्वतेजोभिः

राम
॥ ४००॥

३४

एकोनविंशो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ आनो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां नशंसः सवनानि गंतन ॥ अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि
कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसं ॥ ॥ समन्यवः समानमनसः समानक्रोधावाहे मरुतः धनोऽस्माकं ब्रह्माणि अन्ननामे तत् अन्ना
नि सवनानि ॥ अग्निषु तसोमलक्षणा निहवीषि आगंतन आगच्छता गमेर्लुटि कृंदसः ॥ शपो लुक् ॥ तस्येन सनयनाश्चेति तस्य तनवा
दिशः ॥ अत एव टि. त्वाप्तावा दनुनासिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टान्तः ॥ नरां नशंसः ॥ नरामस्माकं शंसः शंसनीयं स्तोत्रं यथा आगच्छत
इत्तरनरशब्दात् षष्ठी चङ्गवचनस्यानियमागमशासनमिति नुडाभावः ॥ शंसः कर्माणि लज्जंता आद्युदात्तः ॥ स्तुपां सुलुगित्यमस्तु
ओदेशः ॥ आगत्य च धेनु उदकदानेन प्रीणयिताम् श्वामिव पिप्यत यथा श्वपीनवेषा प्रवतित इन्मेघं वर्षण समर्थं आपोयित
कुरुतेत्यर्थः ॥ अपि च जरित्रे स्तोत्रे वाजपेशसं वाजेरन्नेरश्लिष्टं पिशा अवयवे ॥ धियं कर्म कुरुत करोतेः कृंदसः शपो लुक् ॥ अ
थ सप्तमी ॥ तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितय दिवे दिवे ॥ इष्टं स्तोत्रं भ्यो हजनेषु कारवसनि मे धामरिष्टि दुष्टरसह ॥
कीदृशं वाजिनं अन्नवंतं बलवंतं वारधेरहणे युष्मदीये आगमने निमित्तमूते सति ॥ दिवे

अपोर्णते अपहृणोत्यपसारयति। तथा महामहताश्च तादीप्यमानेन गोअर्णसागच्छुदुकेन ज्योतिषा स्वरिब्येन तमोनिवा
रयंति। स्वर्यमंडलमावृण्वतो वृत्रादीन् हत्वा सर्वजगत्प्रकाशयंतीत्यर्थः॥ अथ त्रयोदशी॥ तैक्षोणी ऋतुणे ऋतुर्नां जिह्नी रुद्रा
नृतस्य सदनेषु बाह्वधुः॥ निमेघमाना अप्येन पाजसा सुश्रद्धं देवर्णं दधिरे सुपेशसं॥ ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रास्ते मरुतः क्षोणीभिः
शब्दकारिणीभिर्वीणाख्यैर्वीणाविशेषैः अरुणे ऋतुर्नां जिह्नी नशब्दः समुच्चये आरोचमानैरारुणवर्णैर्बोरुपाभिः व्यंजकैरलंकारैश्च
समेन्विताः संतः नृतस्योदकस्य सदनेषु निवासपूतेषु मेघेषु बाह्वधुः वर्धते अपि च सयेन सततगामिनां शीघ्रं व्यासेवता पाजसा
आत्मीयेन बलेन निमेघमानाः नितरां मेघादुदकं चितयंतः ते सुश्रद्धं शोभनाह्लादनं सुपेशसं पेश इति नृपनामशोभनरूपं वर्णं दधि
रेकोतिंधारयंति॥ अथ चतुर्दशी॥ तां इयानो महि वरुणमृतय उपधेदेनानमसागृणीमसि॥ त्रितोनयान्यं च होतृनामिष्टय आ
ववर्तदवरान् चक्रियावसे॥ तान् मरुतो महि महत्वरुणं वरणीयं प्रशस्तं धनं तन्मरुतः कुतः यैरक्षणा यं इयानः इयानः याच
माना वयं सुपांसुर्लुगिति जसः सुः एना अश्नेन नमसानमस्कारेण स्तोत्रेण उपेत उपेत्य गृणीमसे स्तुतः घेति पदपूरणः एने सुव

दि. भा. ७
॥ ४०९ ॥

सुपां सुलुगितितृतीयायाय्यजादेशः न शब्दः समुच्चये त्रित रषिश्चयाने तान्मरुतः पंच होतृन् अध्यात्मं प्राणा पानादि पंच वृत्त्यान्
ना वत्तेमानान् अत एव होमनिष्पादकान् अग्निष्टये अग्नि लिखित सिध्यर्थं चक्रेथानाग्नि चक्रेण अवसे अवतं संगंतु आववर्तन्स्व
स्मान्निर्जिगेषून् प्रावर्तेयन्तान् स्तुम इति पूर्ववदिति संबंधः ॥ ववर्तेदिति ह ते पर्यं तादृ उचि रूपां ॥ अथ पंचदशी ॥ ययारध्रं पा
रयथा सं होययानि होमं चथ वंदितारं ॥ अर्वाची सामरुतो या वतुतिरोषु वाश्वे वसुमतिर्जिगीतु ॥ हेमरुतः ययाउसारध्रं माशधकं यज
मानं अं हः पापं अतिपारयय ॥ अतिक्रमयथा ययाउसा वंदितारं स्तोतारं निदो निंदितुः शत्रोः सेकाशात्सुं चयमोचयथा हेमरुतो
वोयुष्मदीयायाउतिः सा अर्वाची अस्मदग्निमुखा जवतु ॥ तथा सुमतिः युष्मदीयाशुभामितिः अनुग्रहात्मिका बुद्धिश्च वाश्वे वहं भा
रं कुर्वती धेनुरिव वत्सं सुष्टु जिगीतु एवं गच्छतु अस्मान्प्रति सर्वथा आगच्छ त्विसुर्थः ॥ इति द्वितीयस्य सप्तम एकविंशो वगे ॥
उपेति पंचदशर्चं तृतीयं स्तुतं गात्रं मंदं वैष्णवं ॥ अपानपादवृत्ताकं ॥ तथा चानुक्रांतं उपे मन प्रियमिति ॥ स्तुतं विनियोगो ले गिक ॥
तत्रैषा प्रयमा ॥ उपे मस्तस्मि वाजयुर्वचस्यां च नो रधीत नाद्यो गिरामे ॥ अपानपादाशुहेमाकु वित्सुपेशसंस्करति जोषिषधि ॥
वाजयुः वाजमन्ममात्मन इच्छन्तं इमे नां वचस्यां वचसः स्तोत्रस्येष्टां उपास्तस्मि उपास्तजामि उपादयामि ॥ अपानपातस्तोतु प्र

श्री
॥ ४०९ ॥

दि. भा. ७
॥ ३९
॥ ४२॥

नूतना निवाजलानयामासा। आपो नत्नी येव सती वरी समीपे वाधना सुप्रासा सुसमन्यायतीत्येषानुवक्तव्या सूत्रितं च। समन्या
यं सुपयं सन्या इतीथे देशे इति सारस्वते च शास्त्रे पद्यस्तु श्रम्यानि पतेत्। तदानीमपो नत्नी यश्चरुः कार्यः। तत्रैव यज्या सूत्रि
तं च समन्यायं सुपयं सन्या इत्येतेः समानं सुवेषमिति॥ ॥ सैषा सूक्ते तृतीया॥ समन्यायं सुपयं सन्याः समानमूर्त्तं नद्यः दृष्टांति॥
तस्मै शचिं शचयो दीदिवं समं पां न पातं परितस्सुरापः॥ ॥ अन्यवरिष्या आपः संयंति स्मृष्यं संगच्छंते। अन्याश्च पूर्वतत्रावस्थि
ता उपयंति। उपगच्छंति ताः सर्वाः अपः समानं सह नद्यो नदीभूता उर्वं समुद्रमध्ये वर्त्तमानं वडवानलं दृष्टांति। प्रीणयंति। दृ
ष्टा प्रीणने तौ दादिकः तमुत्तमेषां पां न पातं शुचिनिर्मलं दीदिवं सदीप्यमानं दीदिति स्मृदसो दीपिकर्मा लिङ्गसुः कस्वैका जादुसा
मिति नियमादि उपावः। छंदसि वेति। वक्तव्यमिति वचनात् तद्विवचना भावः। एवं स्मृतं शुचयः शुधा आपः परितस्सुः परिरुयति स्मृति
एष हि वैद्युताग्निं रूपेण मेघो वर्त्तमानोऽस्मान् जीजनदिति ब्रह्मा वडवानलरूपेण वर्त्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः। यद्वा अन्या ए
कधनारव्यं आपः संयंति चाल्वा लोकस्योर्मध्ये वसती वरीभिः संगच्छंते अन्या वसती वयाख्या आपश्च उपयंति। उपगच्छंति। ए
कमन्यं प्राप्ता भवति। एताश्च मिलित्वा यज्ञसाधयंस्तस्माध्यवृष्टिद्वारा नद्यो भूत्वा उर्वं दृष्टांतीत्यादिसमानं। एव हि आपो वा अस्मद्वि

श्री
॥

के

तवयं पूर्वयज्ञं वक्ष्याम इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगश्चातुर्गृह्यते॥ ॥ अथ चतुर्थी॥ तमस्मे रायुवतयो युवानं मर्मज्यमानाः परियं सापः।
सशोभिः शिक्वाभीरेव दस्मे दीदायानि ध्यो घृतनिर्णिगच्छ॥ ॥ तमपां पते तमग्निं अस्मे रा अस्मयमाना दपरिहिता युवतयो युवानं
युवराजमिव मर्मज्यमानाः अत्यर्थमलंकुर्वाणो आयः मज्जुशौचालंकारयोः परियंति परितो गच्छंति प्राप्नुवंति। घृतनिर्णिगच्छ
पाशीलोदकनिर्जेनः। यद्वा घृतनिर्णिगिति रूपनाम दीप्तिरूपः सोपां न पादग्निः अस्मै घातं गर्ता सुखै समुद्रगतो बामध्ये अग्नि
ध्माः इधनरहित एव सन् अस्मे अस्माकं रेव हनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा शक्नेभिः शुभे निर्मलेः शिक्वाभिस्तैर्जाभिः दीदायदी
यते॥ ॥ अथ पंचमी॥ अस्मेति स्त्रो अव्यया यनोरी देवाय देवीर्दिधिषयन्त॥ कृता इवो पहिप्रसस्त्रे अस्मै सपीयूषं धयति पूर्वस्मना॥
नारीर्नेत्यतिस्त्रो देवी देव्यः उलासरस्वती सारखाख्याः। अव्यया य अव्ययनाय अस्मे देवाया पां न पाते अन्नं सोमाख्यं दिधिषंति।
धारयंति दिधिषश्चो जैहोत्यादिकं। व्यस्येनां ता देशः। धातुनामने कार्यं दध्वा रणा यः। अस्मै उदकेषु कृता इव उपसस्त्रे प्रसरं
ति। सृगतौ लिटि इरयोरे इति रे आदेशः। छंदसो हलादिः शेषा उपावः। यस्मादेवं तस्मात् पूर्ववत् स्मृणः सकाशात् उपावनामपां
पीयूषसारभूतं सोमाख्यममृतं सोपां न पादग्निर्द्वयमिति विवति॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमिद्वा विंशो वर्गः॥ ॥ अथ षष्ठी॥ अथ

दि. भा. ७
॥ ४०३ ॥

स्यावज निमास्य च स्वर्गुहो रिषः संसृचः पाहिसूरीनः॥ आमा सुपुर्ण परो अपमृष्यन्तारात यो विनश्वान्तरानि॥ अत्रासि
न्मपांनपात्संज्ञके देवे अश्वस्य जनिमम जन्मभवति अपांन प्राधिनिष्ठितात्समुद्रादुच्चैः श्वसो जातत्वात् किं वदुना अ
स्यवस्वः सुष्टु अरणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्मिन्नेव भवति॥ अयं हि मेघस्य मध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वजगज्जन
यतितादृशो पांनपात्सं॥ दुहः दोग्धुः अपहृत्तुरिषो हिंसकस्य च संसृचः संपर्कितसूरीनस्तोतृन् अस्मान्पाहि॥ रक्ष आमा सुअ
परिषक्ता सुपरिष्णुपूरयितव्या स्वप्नपरः परस्तात्तु वर्तमान अपमृष्य अपवृष्यमाणं देव अरातयः अदातारः पुरुषाः न विदुः
न प्राप्नुवन् न शतिव्याप्तिकर्मा लिङ्गागमः॥ अन्तर्तानि माया विनरक्षासि च न प्राप्नुवन्ति॥ अयं सप्तमी॥ स्व आदमे सुदुघा
यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुष्वन्तर्मात्त॥ सो अपां दुर्जयन्तः स्वधं तव सुदेयाय विदंते विमाति॥ अपांनपात्स्वेदमे स्वकीये गृह्णे
त रिक्कलक्षणे आसीदति यस्य धेनुः माध्यमिका वाक् सुदुघा सुमुखे दोग्धव्या भवति॥ स देवः स्वधां वृष्य स्यादकपी पाय
वर्धयति॥ सो पांनपात्संज्ञो देवः दुर्जयं बलं कुर्वन् अश्वतः मेघस्था स्वप्न मध्ये विधत्ते परिचरते यजमानाय वसुदेवाय धनं दायं

श्री
॥ ४०३ ॥

३७

ह

रुतो स्मीत्यर्थः॥ स जे श्वां दसो लुङ्॥ लिङ्॥ सिचा वात्मनेपदे धितु सिचः॥ कित्वा दृणा भावः॥ स चनाद्यो नदी नो शब्दकारिणां मेघस्था
नामपां संवंधी आशुहेमा आशुशीघ्रं गता वित्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यत इति मे निन् एवं हृतो पांनपात्संज्ञो अपां पात्रस्थानीयः अश्व
ओषधिवनस्पतिभ्य एषो मिजायत इति तस्योत्रत्वं॥ एतस्संज्ञको देवः गिरः गृणातीति गीः स्तोता तस्य मेमम कुवित्वदुना मेतत्॥ व
ज्जलं च नः अन्नदधात् दधालुप्रयच्छत्वित्यर्थः॥ अपि चास्मान् सुपेशसः शोभनरूपान् शोभनालंकारान् वा करतित्करोतु करोतेत्यस्य
नशप्॥ कः करत् करतित्कधिकृते अन्नहतेति विसर्जनीयस्य सत्वं॥ हियस्मादयं देवः जोषिषत् स्तोत्राणि सेवते तस्मादस्मानेव मनु
गृह्णातीत्यर्थः॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः॥ लेङ्गागमः विकरणाः सिष्णुः इडागमश्च हि चेति निघातप्रतिषेधः॥ अयं द्वितीया॥ इमं स्वस्मे
द आसुतं संवंधो चे म कुविदस्य वेदत्॥ अपांनपादसुयस्य महाविश्वान्यपोषु वनाज्जात॥ अस्मे अपांनपात्संज्ञकाय देवाय द
दो दद्यात् सुतं संसृचं सुनिर्मितं इमं मंत्रं सुष्टु ओमिमुख्येन बोधे मंत्रयात्॥ अस्य अस्माभिरुक्तमिमं मंत्रं कुवितुं देवत्ववृद्धं जानातु
वत्तं लेङ्गागमः॥ निपाते यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः॥ किं स्तोत्रमिति चेदुच्यते॥ अयं स्वामी अपांनपात्संज्ञको वंध्यतामिः अ
सुयस्य असुरः शत्रुनक्षत्रात्स्य स्वभूतस्य बलस्य मङ्गलमहिष्मामहत्वेन विश्वासवाणिषु वनानि हृष्युर्दको निवृष्य स्यादनेन

विष्ठातिविशेषेण दीयते ॥ अथाहमी ॥ यो अस्माकं चिना दैव्येन च तावाजस्व उर्विया विष्ठाति ॥ वया इदं न्या भुवनान्यस्य प्रजा
यंते वीरुधश्च प्रजापिः ॥ यो अपानपात् नृतावा च तमित्कदकनामतद्वत्सयत्वात् अजस्रो नित्यः एकरूपेण सदा वर्तमानः उ
र्विया उरुविस्तीर्णः अस्ममेघस्था सुमध्ये शुचिशोचकेन दैव्येन देवसंबन्धिना तेजसा आत्ममंता द्विष्ठाति विशेषेण प्रकाशते
अस्यामपानपातः अन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि मृतजातानि वया उत्सखा एवं वीरुधनुषधयः प्रजापिः स्वकीयादिभिः पु
ष्पफलादिभिः सह अस्मादेव प्रजायते पूर्वोक्तारस्वतसंज्ञा स्यापो नम्रीये चरे अपानपादादीयेषां नुवाक्यास्तु तितं चापान
स्त्रे चरुमपानपादाद्यस्था दुपस्थमिति ॥ सैषास्तुक्ते नवमी ॥ अपानपादाद्यस्था दुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ॥ त
स्य जेष्ठमहिमानं वहती हिरेण्यवर्णाः परियंति यद्वीः ॥ अपानपात्संज्ञकोभिः उपस्थं अपासुस्थानं अंतरिक्षं आद्यस्थात्वा
आस्थितवाना रूढवान् रेवतु किं कुर्वन् जिह्मानां कुटिलगतीनामपामध्ये बुधः स्वयं मूर्ध्वं ज्वलन् विद्युतं विद्योतमानं मेघं व
वसानः आछादयन् अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् तस्य वर्षितुमपानपाः ज्येष्ठप्रशास्यतमं महिमानं माहात्म्यं वहतीः

दि. भा. ७
॥ ४०४ ॥

बहस्यः सर्वत्रयापयस्यः यद्दीर्यर्द्धः महस्यः हिरण्यवर्णाः नदीनामैतत्तु हिरण्यवर्णनिर्मलरूपानघः परिधंतिपरितोगच्छंतिआपांनस्त्राम
हतीहिरस्माकंवहनायोसादिताइतिकृतं जतयातदीयं साहात्म्यं सर्वत्र प्रकरयंयइवनघः प्रवहंतीत्यर्थः ॥ अथदशमी ॥ हिरण्यव
र्णः सहिरण्यसंदृगं पांनपात्रेदुहिरण्यवर्णः ॥ हिरण्ययासरियोनेर्निषद्या हिरण्यदादुदस्यन्नमस्मै ॥ सोपांनपात्रहिरण्यरूपस्य
प्यतइतिरूपं शरीरं सुवर्णमयशरीरः हितरमणीयेन्द्रियोवासेदुसएवापांनपात्रसम्यक्पश्यंतीति संदृशं द्रियाणिसुवर्णमयेन्द्रि
यः हितरमणीयेन्द्रियोवासेदुसएवापांनपात्रहिरण्यवर्णः ॥ हिरण्यसदृशकृतियुक्तः एवमृतः सन्नहिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनेः
स्थानात्पर्युपरिनिषद्योपविश्यराजतइतिशेषः ॥ अस्मैइहविधायापांनपात्रेहिरण्यदाः दक्षिणारूपस्यसुवर्णस्यदातारोयजमा
नाः अन्तंहविलसणंददतिप्रयच्छंति ॥ इतिद्वितीयस्यसंस्मरेत्रयोविंशोवर्गः ॥ अथैकादशी ॥ तदस्यानीकमुतचारुनामापीच्यं
वर्धतेनसुरपां ॥ यमिंधतेयुवतयः समिसाहिरण्यवर्णं दृतमन्नमस्य ॥ अस्यापांनत्पुदेवस्यअनीकंरश्मिसमूहंरूपंशरीरंचा
रुद्रोभनंउतअपिचअस्यनामसंज्ञाचचारुद्रोभनंपातयतिविनाशयतीतिनपादितितद्व्यसुक्तेतदुभयंअपीच्यंअंतर्हितनाम

श्री
॥ ४०४ ॥

दि. ११०७
॥४०५॥

भत्वा च सई सोयं मध्यमको वैद्युतो ग्निः । तासां शिशुः पुत्रः सन्धयति । मेघस्थारक्ताः पिबति । अविंधनो यसौ तं पुत्रस्थानीयमद्भिः । आ
पश्चरिहंति । लिह आ स्वादूने । कपिलकादि त्वा लुच विकल्मः । सोयमपांन पातृ वृष्ट्यादिसह भूमौ निपातितः । अपि म्लानवर्णाः अपि तो
म्लानो म्लानः क्षीणो वपायस्य तद्विपरीतो स्येदीयमानः सन्नुहास्मिन् लोके । अन्यस्येव शब्दो वधारणे । अन्यस्य पार्थिवस्य वाग्रेत
न्वाशरीरेण काष्ठे धनत्वलक्षणेन विशेषव्यासो बभूव । वृष्टव्यासो ॥ ॥ अथ चतुर्दशी ॥ अस्मिन्पदे परमे तस्मिन्वां समधस्मभिर्विद्युत्
दीदिवं सं ॥ आपो न प्रेद्यत मन्त्रं वहंतीः स्वयं मत्तैः परिदीयंति यद्दीः ॥ ॥ परमे उत्कृष्टे स्मिन्पदे तरिस्तलक्षणे स्थाने तस्मिन्वां संस्थि
तं वतं अधस्मभिर्धंसं नरहितैस्तेजोभिः विश्वहा सर्वहा सर्वाण्यहानि दीदिवं सं दीयमानमपांन पातं यद्दीर्यक्षो मह्यः आत्मनः स्व
यमात्मनैव अक्षैरतनशीलैः सततगं तपिः स्वकीये रूपैः परिदीयंति परिगच्छंति । दीद्यति गतिकर्मा । दीउ. क्षये । व्यययेन परस्मैपदं
किंकुर्वत्यः नष्टे अपांन पाते द्यतं क्षरणाशीलो दकात्मकमन्त्रं वहतीर्बहंत्यः ॥ ॥ अथ पंचदशी ॥ अयां समेये सुक्षितिं जनायायां स
सुमधवद्भ्यः स्फुटं ॥ विश्वंतद्भ्यं यद्वंति देवा बृहद्भ्यं विदथे सुवीराः ॥ हे अग्ने सुक्षितिं शोभनं निवासं त्वा अयां सं उपागच्छंति

श्री
॥४०५॥

मर्थं जनाया स्मदीयाय पुत्रादिजनार्थं तथा मधवद्भ्यः हविल्लक्षणाधनयुक्तेष्वो यजमानेभ्यश्च सुवत्ते शोभनवर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रं अ
पां स मुपागच्छंति । यां उपरमे । अतः कारणाद्यद्भ्यं संवेदेवा अवति । रक्षंति विश्वं संवत्तद्भ्यं मस्माकं भवतु । सुवीराः सुपुत्रावयं विदु
थे यजेत देवा बृहद्भ्यं स्तोत्रं वदेम उच्चारयाम ॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥ ॥ तुभ्यमिति षष्ठं च चतुर्थं स्तुतं गात्रं म
हं जागतं प्रथमं यो ईदो मधुश्च देवता द्वितीया यो मरुतो माधवश्च तृतीया यो स्वर्षा इन्द्रकश्च चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च पंचम्या ईदो
न मस्य षष्ठ्या मित्रावरुणौ न मस्य च । तथा चाचुक्रांतं । तुभ्यं षष्ठं त्वं तु जागतं त्विति । दशरात्रे षष्ठे हनिशत्रुयागेषु च कुशिरस्के
प्रेषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च । तत्राद्यानां षण्णां प्रेषाणामुपरिष्ठा देवताः षष्ठ्यो होत्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च सूचितं । उप
रिष्ठा हव चतुयाजाना मित्युपक्रस्य तुभ्यं हित्वानो वसिष्ठगा अपइति द्वादशोऽयं तेन ॥ ॥ तत्रैषा प्रथमा ॥ तुभ्यं हित्वानो वसिष्ठगा
अपो धुंसन्ती मभिरदिमिनेरः ॥ पिबेद्भस्वाहा प्रदुतं वषट्कृतं होत्राहा सोमं प्रथमो यईशिषे ॥ ॥ हे इन्द्र तुभ्यं त्वदयं हित्वानः प्रथमा
णः सोमगाः गोविकाराणि दधिपयः प्रहृतीनि श्रयणाश्च यणद्रव्याणि वस्ती वयारव्यश्च वसिष्ठवस्ते आहूदयति तैः संयुज्यत

दि. भा. ७
॥ ४०६ ॥

इत्यर्थः। नरो यज्ञस्य नेतारो धर्मवत्सीमेनं सोमं अग्निं विवेच्य अवेर्वात्मस्यैः दशापवित्रैः अग्निमिष्ट्या वसिष्ठं अधुसयन् नृक्षारयन् ग्रावमि
रमिषु स दशापवित्रेणा पुनान्नित्यर्थः। हे इन्द्रयस्वमी शिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि सत्प्रथमः अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन्
स्वाहा स्वाहाकारेण प्रजुतं प्रकर्षणाग्नौ क्षिप्तं वषट्कृतं वषट्कारेण वक्तव्यं स्तोमं होत्वा होतुर्यागादा समं तासि ब॥ ॥ अथ द्वितीया ॥
यज्ञेः संमिष्टः षष्ठीमिष्टिभिर्यामं बुध्वा सो अंजिषु प्रिया उत॥ आसद्यो बर्हिर्भरतस्य स्तनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो न
रः॥ ॥ ये मरुतो यज्ञे र्यागोः संमिष्टाः संयुक्ताः षष्ठीमिः स्ववाहन भूताग्निः षष्ठीमिर्व उ वाप्तिर्युक्तेष्वनया मनि न साधने रये
वस्थिताः नृष्टिभिः स्वकीये रायुधैः शत्रासः शत्राः शोभमानाः उत शब्दश्चार्थे अंजिष्वाभरणेषु प्रियश्च। हे भरतस्य स्तनवः स
र्वस्य जगतो भर्तः रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरः दिवो तरिष्यस्य नेतारः एवं भूता हे मरुतः ते यूयं बर्हि रास्तीर्णं बर्हि वि आसद्यो पविश्य
पोत्रात् पोतुर्यागात् सोमं पिबतः। तृतीयसवने अमेवन इत्येषा नेष्टुः प्रस्थितया ज्या च। तथा च सूत्रितं। अमेवनः सुहवा आहिगं
तनेन्द्रा विष्णुपिबतं मधो अस्येति॥ ॥ सेवा तृतीया॥ अमेवनः सुहवा आहिगं तननि बर्हि वि सदत नार निष्टन॥ अथामं दस्व जुजु

श्रीः
॥ ४०६ ॥

४०

धेयमेतत्। यथा ताहते सहर्धते युवतयः संगमनस्वप्नवो आपः हिरण्यसमानते जसं यमपांन पातं इत्या अमुत्रां तरिष्ये समिधते स
म्यग्दीपनै स्वयति अस्य च देवस्य क्रतरक्षणाशी लमुदकं अन्नं भक्ष्यं अविंधनो ह्यसौ वै धृता सि॥ ॥ अथ द्वादशी॥ अस्मैव दूनामवमा
यसरख्ये यज्ञे विधेम नमसाह विभिः॥ संसानुमाज्मिदिधिषामि विलेमे र्दधाम्यन्नेः परिवंद नृभिः॥ ॥ अस्मै पुरो वतिने बहूनां देवानाम
वमाय सरख्ये अस्माभिः समानयो पांन पाते यज्ञे र्यागस्य धनेर्ह विभिः चरुपुरोडाशादिभिः नमसान्स्कारेण विधेम परिचरेम अस्या
पांनपातः सानुसमुच्छितप्रदेशं संमार्ज्मि संम्यक् शोधयामि वा मज्जु शौचालंकारयोः। चादिलोपे विष्ठापे स्य निघातप्रतिषेधः।
दिधिषामि धारयामि च विलेमे र्जानसेः काष्ठेरे नं धिषा ह्ये। अयं धारणाथो विजुहो यादित्वा त्वापः स्तुः। मिषो व्यसयेन लडागमः। अस्य
स्तानामादिरिया द्वात्तत्वं। दधामि धारयामि च नं गार्हपत्यादिरूपेण अन्तेर्ह विलेक्षणेः तथा च नृजिमं वैः परिवंदे परितः स्तोमि॥ ॥
अथ त्रयोदशी॥ स इन्द्र पाजनयता सुगर्भं स इन्द्रि सुर्धयति तं रिहंति॥ सो अपांनपाद नृभिः स्तुतवर्णो न्यस्ये वेत तत्वा विवेषु॥ ॥ स इ
सो यमपांनपात संज्ञो वषासे काभृता ता सुमेघस्था स्वप्नगर्भमजनयत् स्वात्मानमेवगर्भरूपेण वर्षणाथं कृतवानित्यर्थः। ग मी

षाणोअंधसस्त्वष्टेदेवेभिर्जनिभिः सुमद्गणः॥ इवशब्दोवधारणे। हेसुहवाः शोभनाङ्गनाः त्वष्टृप्रपतयः नोस्मान् अमेवसहेवअ
गंतन आगच्छत। गमेष्टुंदसः शपोलुक्। तस्यनस्यनथनाश्चेतितनबोदेशः। हिशब्दः पूरणः। आगत्यचवर्हिषिवेद्यामास्तीर्णेनिष
दतननिषण्णाभवत। सदेष्टुंदसः सीदादेशाभावः। उपविश्यवरणिष्टनरमंधंरणशब्दार्थः। कीडायांवर्तते। धातुनामनेकार्थ
त्वात्। अस्मात्तांदसोलुङ् पूर्ववत्। वादेशः। अयानंतरंहेत्वहुः देवेभिरन्येदेवैः दतभिर्देवेर्जनिभिः देवपत्नीभिश्च सुमद्गणः शोभन
गणस्तंअंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्यद्वितीयार्थेषष्ठी। सोमंलक्षणमन्नंजुजुषाणः सेवमानोमंदस्वत्सोभव॥ अथचतुर्थी॥
आवक्षिदेवांइहविप्रयक्षिचोशन्तोतर्निषदायोनिषुत्रेषु॥ प्रतिर्विहिप्रस्थितंसोम्यंमधुपिवाग्नीध्रात्तवभागस्यत्तत्प्राहि॥ हेवि
प्रमेधाविन्तग्रेदेवान् यद्यव्यानिद्रादीन् अवेक्षि आवह। योक्षिवतान् यजवहेहोतः देवानामाङ्गातः त्वंचउशन्नस्मदीयंकामयमा
नः सन्त्रिषु योनिषु स्थानेगार्हपत्यादिलक्ष्येषु निषीद उपविश्यचप्रस्थितहोमार्थमुत्तरवेदिप्रस्थानीतंसोम्यंसोममयंमधुप्रति
वीहिप्रतिकामयस्वकामियेत्वाश्च आग्नीध्रादग्नीध्रयागात्सोमं पिबयीत्वा चतवभागस्यत्वदीयेनभागेनत्तत्प्राहितसोभव॥

द्वि. भा. ७
॥ ४०९ ॥

अथपंचमी॥ एषस्यते तन्वो नृम्यावर्धनः सह ओजः प्रदि विषादोर्हितः तुभ्यं सुतो मघवं तुभ्यमाहृतस्वमाहृतस्वमस्य ब्राह्मणादाहृतप
त्सिब॥ ॥ हे इन्द्रस्यः सः एषः सोमस्तेतवतत्त्वः शरीरस्य नृम्यावर्धनः बलस्यवर्धकः तुभ्यं सुत इक्षुत्तरत्रसंबंधः येन सोमेन प्रदि विपु
राणेत्वयि बाहोः हस्तयोः सहः परेषामग्निमं वनलक्षणं सामर्थ्यं ओजस्तुकारणं भूतं च संहितः निहिंसवतिलिङ्गव्यसयः हेमघवन
धनवन्निद्रतुभ्यं त्वदर्थं तादृशः सुतो धैर्यु मिश्रमित्युतः तुभ्यं स्ताहोतुं आहृतः उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च अस्य इमे स्तोम इमे ब्राह्मणा
न ब्राह्मणा तु सिनो यागात्तत्पूतः तस्य स्वं आपिब आसिमुख्येन विबीक्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति॥ ॥ अथ षष्ठी॥ जुषेयां युजं बोधतं
हवस्यमे सतो होता निविदः पूर्या अनु॥ अहाराजानां न मर्यादा तं प्रशास्त्रादापि बतं सोम्यं मधु॥ ॥ हे मित्रावरुणौ मदीयं यज्ञं युजं षे
यां मे मम हवस्य हवमावाहानं पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी॥ बोधतं मवगच्छतं सतो निषण्णेऽस्मदीये हेतोः पूर्याः चिरंतनीः निविदः वाङ्मामेतव
शास्त्रलक्षणं वाचः अनुवासेंतीति शेषः उदात्तः कृतस्य स्तोत्रस्यानुगुण्येन आज्यादीनि शस्त्राणि शंसंतीत्यर्थः अपि च मनः सोमलक्ष
णमलं आहृतं नृत्वि कुर्वेष्टितं राजानां राजमानो युवां आसिमुख्येन पिबतं॥ ॥ इति द्वितीयस्य सप्तमपंचविंशोऽवर्गः॥ ॥ वेदार्थस्य प्रका
शानतमोदाहर्तुं निवारयन्॥ पुमं चित्तुरो देया द्विद्वातीर्थमहेश्वरः॥ ॥ इति श्रीमद्राजाधिराज परमेश्वर वैदिकमार्गप्रवर्तक श्रीवी
रबुक्कपालसाम्राज्यधुरंधरेणा मास्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे चत्संहितायां द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायः॥ अथ॥

श्री
॥ ४०९ ॥

सामिनीनिभिः न तु देवैः सह सोमं पिब ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ यमुष्वमिदं दुवे तमिदं दुवे से दुहव्यो ददियेनाम पयसे
 अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोमं मधुपात्रसोमं द्रविणोदः पिवन्तुभिः ॥ ॥ हे द्रविणोदः यमुयं त्वामेव पूर्वं होतुं त्वं देवे
 मयाने दुवे आहूतवानस्मि । इदं संप्रति तं तमेव पोतुं सोमयनिहवे आहूयामि । सैत्स एव द्रविणोदः हव्यः कृत
 यः । उ इति पूरणे । ददिरितीष्टपूतस्य दाता यो नामयः खलु पयसे देवतात्वे नेष्टे तस्यै द्रविणोदसे सोम्यं सोमस्य
 वं मधु अध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीतमासीत् । हे द्रविणोदः पोत्रात् पोतुर्गतात् न तुभिः उजसित्वैः सह सोमं
 पिब ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ मेघं तु ते वन्हयो ये निरोयसे रिषण्यन्वी ह्यस्वावनस्पते । आयूयाधसो अभिगूर्यात्
 नेष्टा सोमं द्रविणोदः पिवन्तुभिः ॥ ॥ हे द्रविणोदः ये निर्वीहैः इयसे प्राप्नोषि । ते तव वन्हयो वो दार इति यास्वे
 नोक्तत्वात् । तु मेघं तृप्यतु वनस्पते वनानां पते परिष्यन् अहिंसन् वी ह्यस्वददी प्रव । हे वृक्षो धर्षित्वं अना
 पूय आगय अभिगूर्या उद्यम्य नेष्टात् नेष्टुर्गतात् न तुभिः सह सै त्वैः सोमं पिब ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ अपौ

सोत्रादुतपोत्रादमन्नोतनेष्टादनुषतप्रयोहितैः तुरीयेष्वममृत्तममर्त्यं द्रविणोदः पिवन्तु द्रविणोदसः ॥ ॥ अथ
 वाक्स्येयं द्रविणोदः होत्रात् होतुर्गतात् सोममपातं पीतवान् । उत वृचपोत्रात् पोतुर्गतात् अमन्नसोमं पीत्वा
 अमन्नं अमाद्यत् । उत अपि च नेष्टात् नेष्टुर्गतात् हितं दत्तं प्रयः देवानामन्नरूपं सोमं अनुषत् । असेविष्ट ।
 स द्रविणोदसः हवीरूपं द्रविणस्य प्रदात्तुं नृत्वे गम्यो हितः नृत्विजोत्र द्रविणोदस उच्यते । द्रविणोदताश्चेति
 यास्वे नोक्तत्वात् । तादृशे द्रविणोदाः अमृत्तं दत्तं पवित्रेण मघं अमर्त्यं अमरणसाधनं तुरीयेषां पात्रं चतुर्थपात्र
 स्तु सोमं पिब ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ अवंचिमद्ययय्ये नृवाहणी रथं युं जाथा मिहवी विमोचने । पृत्तं हवी विमधुनाति
 वृगतमथा सोमं पिब तं वा जिनीवस् ॥ ॥ हे अश्विनो अद्यास्मिन् नृवाहने यय्यं ययिं गतं नृवाहने त्रयो वयो वीहारे । इ
 दयते वी युवयो विमोचने विमोचयितारं रथं अवंचं यथा वग्निवति युं जाथा । किंच मधुना स्वादुरसेन हवी विष्टं
 न संयोजयते आगच्छते । हि वूमिति पूरणे अथानंतरं हे वा जिनीवस् वाज एव वा जिनी अंवेन वाजयितारो बल

द्वि-भा-८
॥४०९॥

वधनो वा सोमं विवृतुं ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ जोष्यमे स मिथं जोष्यादुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि स कृतिं ॥ वि श्वे भि वि श्वो र
तु ना व सो मह उ शं दे वो उ शतः पा य या ह विः ॥ हे अग्ने स मिथं जोषि जुष स्व आ दु तिं पु रो डा शं दे सो मा दि कां जोषि जु
ष स्व ॥ ब्रह्म शू स्रं जन्यं जनेभ्यो हितं जोषि जुष स्व स कृतिं ॥ जोष न सो र्जं जोषि जुष स्व ॥ किंच व सो सर्वे षा मा व प स भू त हे
अग्ने उ शतः काम य मा ना व म हः म हतः वि श्वान् स र्वान् दे वा न् उ श नू वा म य मा न स्तं न तु ना त प स्य सं त वे न सो ह त या वि
श्वे भिः सर्वे दे वेः स ह र विः ह वि रू पं सो मं पा य य ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥ ॥ उ दु व्ये ये का द श च ष ष्ठे स्त
नं गत्सु म दै त्रे शु भं स वि त् दे व ता व ॥ अत्रा नु त्र म णि का ॥ उ दु व्ये ए क द श सा वि त्र मिति ॥ व्यू दे द श य त्रे ष ष्ठे ह नि वै श्व दे
व श स्त ए त स्त न्ने स र्व त्र नि वि धा नी यं व्यू द श्वे इति सं दे स त्रि तै ॥ ष ष्ठ स्यो दु व्ये दे व इति गत्सु म द मिति ॥ तत्र प्रथमा ॥
उ दु व्ये दे वः स वि ता स वा य श श्व न मं त द पा व न्ति र स्तु ता ॥ नूनं दे वेभ्यो वि हि धा ति रत्न म था भ ज ट्ठी ति हो त्रे स्व स्तौ ॥ स
दे वो ह्यो त मा नः स वि ता तो स वा य लो का नां प्र स वा य अ नु ता ये श श्व न मं प्र ति दि नं उ द स्तु ता ॥ उ ति ष्ठ ति ॥ वी ह्वाः सां

श्रीः
॥४०९॥

॥ यस्य निश्वसितं वेदा यो वेदेभ्यो शिवं लं जगत् ॥ निर्ममेतमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ अथ द्वितीयस्याष्टकस्याष्ट
मो ध्याय आरभ्यते ॥ ॥ द्वितीय मंडलस्य चतुर्थानुवाक्ये मंदस्वेति षट्च पंचमं सूक्तं गत्सु म दं ॥ मंदस्वेत्यनुक्तं पूर्व
त्र न त व्यं तु जा ग तं ॥ इति ॥ तु श ब्द प्र योगा दि द म पि जा ग त मृत व्यं ॥ तत्रा द्या श्व त स्र चो द्र वि णो दा दे व ता काः पंच म्या श्वि
नी ष ष्ठा ग्ने यी ॥ द श य त्रे ष ष्ठे ह नि त्र तु या जे यु प्रै षा नू श्री र स्ता नू रु वा तैः प्रै षैः प्रे वि त यं च तत्र सप्त मा दी नी प्रै षा णा
मु परि षा त् मं द स्वे या द्याः ष ट् च त्र मे ण प्र ष्ठे प णा याः सू त्रं तु पूर्व मे वो द तं ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ मं द स्त हो त्रा द नु जो ष
मं थ सो ध्य र वः स पू णं वि ष्वा सि चं ॥ त स्मा ए तं भ र त त द्द शो द दि हो त्रा त् सो मं द्र वि णो दाः पि व न्ते तु मिः ॥ ॥ हे द्र वि णो
दाः द्र वि ण सो ध न स्य दा तः ए त आ म को दे व अं ध सः दे वा न र म न्न रू प स्य सो मे न हो त्रा त् हो त्र वृ त्ति का द्या गा त् अ नु जो
षं प्री ति म नु मं द स्त हे अ ध्य र वः स द्र वि णो दाः पू णं सि पू णं आ सि चं ति च्य व न मा दु तिं वृ ष्टि का म य ते अ त स्त स्मै द्र वि
णो दाः द दि द ता यु ष्मा व म ष्ठी वृ ष्ट स्य दा ता भ व ती ति श्रे षः ॥ किंच हे द्र वि णो दाः हो त्रा हे तु य गि त् नृ तु मिः इ ष मा

द्वि-भा-८
॥४९०॥

मुख्येन नूनमि पूरणः ॥ अतमानं चित्सततग धुग तम पिजनै एतोग मनात् अरीर मत् उपरमयति ॥ विं व अत्यु
णी अहि माहं तारं शुभं अर्षेति अभिगच्छं तीत्य हर्षवः तेषाम विष्ठांग मने छान्य या नूनिय छति सवितुः प्रेरकस्य स
यस्य व्रतं वर्म अनुपश्चात् मो वीरात्रिः मो वीरै वीतिरात्रिः तन्नाम सूप ठात् ॥ आगत् ॥ आगच्छति ॥ सवितुश्चेष्टा
परतो रात्रि राग छ ती तिया वत् ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ पुनः समव्यद्वित तं वयं ती म ध्यावर्त्तेन्य धा छुक्म धीरः ॥ उत्स
हाया स्छा द्यु तं रदर्ध र मतिः सविता देव आ गत् ॥ ॥ वयं ती वस्त्रै वयं ती नारी वरात्रिः विततै मा लो वं पुनः समव्य
त् ॥ संचेष्टयं ते पुनः शब्दः पुर्वेद्यु रये वमेव मका षीदिति द्यो तयति ॥ धीरः प्र तोसि सर्वालो वः वृत्रैः त्रियमाणी
वर्मवर्त्ते वृत्तय इति तन्नाम सूप ठात् ॥ शक्यं वृत्तं शक्य मपि मध्या मध्ये उपश्रं त वर्म अपरि स माप्ते तीत्यर्थः ॥ न्य
धात् ॥ निहितवान् सवितर्युपर त इति शेषः संहाय शक्यां विहाय उद उच्छात् अगशिष्टं तथा च श्रूयते ॥ वृत्तिः श
यानो भवति संजिहानस्तद्वा पर इति ॥ सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्यः अरमतिः अनु परतिः देवः द्यो त मानः आ

श्री

गात् आगच्छत् ॥ उदेतिया वत् ॥ नृत्त नृत्त विषी श्रव्य दर्दः विदारयतीति ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ नानौ वं सि दुर्यो विश्वमा
युर्वितिष्ठते अथितिष्ठति विश्वमायुः सर्वमन्ने वा धि नितिष्ठति ॥ प्रभवः शोको अग्नेः ॥ ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाद
धादन्वस्य वेत मिषितं सवित्रा ॥ प्रभवः प्रभूतः अग्नेः शो वः तेजः दुर्यः गृह्यः गृहे प्रभवः ॥ नानौ वं सिय जमाना गीष्टय
गभूता नृ गृहान् वितिष्ठते अथितिष्ठति विश्वमायुः सर्वमन्ने वा धि नितिष्ठति ॥ आयु सूनृते यन्न नम सूप ठात् मा
ता सवित्रा अन्विषितं अस्य वेतं प्रतापवत् अग्नेः ज्येष्ठं अग्ने प्रथमं अग्नि होत्रार्यं भागं सूनवे अग्नये आधात् ॥ आदधा
ति ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥ ॥ अथ षष्ठी ॥ समाववन्ति विष्टितो जिगीषुर्विष्टेषां वामश्चरताममाभूत्
शश्वौ अपो विहृतं हिल्या गादनुव्रतं सवितुर्देवस्य ॥ ॥ जिगीषुः विजय मिधुः यो धा विष्टितः यु धार्थं प्रस्थितः समाव
वन्ति यति ॥ सर्वेषां चरतां जंगमानां अमादम इति गृहना म सूप ठात् ॥ गृहं प्रति वामाभूत् प्रवति ॥ शश्वान् नित्यं वर्म रतो
अपः वर्म विहृतं अधिहृतं हिल्या हिल्या आगत् गृहमागच्छति ॥ एतत्सर्वं देव्यदि विभवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं अ

द्वि. भा. ८
॥४११॥

स्तमयाख्यं बूर्मनुजायंत इत्यर्थः ॥ अथ सप्तमी ॥ त्वया हितमप्यमस्मू भागं धन्वा न्या मृगय सो वितस्युः ॥ वना
विविभ्यो न विरस्यता निवृता देवस्य सवितुर्मिनेति ॥ हे सवितः त्वया अस्मू अंतर्दिक्षे आपः पृथिवीति अंतर्दिक्ष
नामसूपावात् जलाधारेषु विहितं निहितं अयं अपी संवेधि न भागं धन्वा नु निजं तदप्रदेशेषु अरण्येषु यथा मृगय
माणामृगाः आसमं तां त्वितस्तु रक्षति ष्टिति ॥ विं च वनानि वृक्षाः विभ्यः पक्षिभ्यः आवासादिरूपेण त्वया भा
गो दत्तः अस्य ईशतानि तादृशानि वृता वृता विवृमणिन विवृमिनेति ॥ अथाष्टमी ॥ या द्राध्यं वरुणो यो निम
प्यनि शितं निमिषि जर्भुरणः ॥ विश्वो मा तं ति व्रज मा पशु गतिरु जे जन्मानि सविता व्यावृ ॥ वरुणो या द्राध्यं पातो
संशयनीयं अप्यं आद्यं योग्यं अनिशितं अतीक्ष्णं सखरूर मितियावत् यानि स्मृतानि निमिषि निमेष सवितुर
स्तमये सति विप्रमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति वरुणस्य रात्रेर्निर्वाहं वृत्तात् जर्भुरणो भृशं गच्छन् विश्वः सर्वो मा
तं ति मृतात् भिन्ना दुसद्यमानः पक्षी अगत् आगच्छति ॥ विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागतं सविता प्रेरयः स्थरः

श्रीः
॥४११॥

सविता तदपाः तस्य सख बूर्मायः अत्र इति बूर्मनामसूपावात् वन्हेर्वाटा जगतो ॥ विं च नूनं संप्रति देवेभ्यः स्तोतृभ्योस्तं
धने विहिभय उति ॥ इति पूरणे ॥ अथ अपि च दी ति होत्रं तां तय जयमानं स्वस्तौ अविनाशे क्षेमे अभजद्गतिनं ब्रूये
तु ॥ स्वस्ति शुभो विभक्त्यै तनिर्दिष्टः ॥ शृष्टपरस्तथाप्यद्यैव सानाथं परो भवति ॥ अथ द्वितीया ॥ विश्वस्य हि शुभ
ये देव उर्ध्वः प्रवाहवा पृथुपाणिः सि सति ॥ आपश्चिदस्य व्रत अपि मृगा अयं चिदा तोरमते परिज्मन् ॥ देवो द्यौ
तमानः सविता पृथुपाणिः महत्तूरः विश्वस्य शुष्टये जगतः सखा य उर्ध्वः उद्गतः सन् वाहवा बहू अप्रसि सति प्र
सारयति ॥ आपश्चिदा पोपि अस्य प्रसकार्ये बूर्मणि सति व्रतं कुर्यादिति ॥ तन्नामसूपावात् ॥ अस्य दंत इति शेषः ॥
ताश्च निमृगाः नितरां शोधयिष्यः जंगदिरूपेण जगत्सावयंतीत्यर्थः ॥ अयं चिदा तः अयमपि वायुः परिज्मन् परिता
गते व्यासेऽतर्दिक्षे रमयते ॥ अथ तृतीया ॥ आशश्चिद्व्या न्विमुचति नूनमरीरमदृतमानं चिदेतोः ॥ अहो रू
पाः चिन्मयो अविष्णु मनुव्रतं सवितुर्मेक्यागात् ॥ यादृगच्छन् सविता आशु मिश्रित्वा शीघ्रगमिभिर्विमुचति वि

सृष्टाने सृष्टाने जन्मानि जानानि भूतानि व्यापकः पृथग्वक्त्रः ॥ अथ नवमी ॥ नयस्येंद्रो वरुणो नमित्रो ब्रतमयमा
नमिनैति रुद्रः ॥ नारतयस्तमिदैस्वस्ति दुवे देवैः सवितारं नमो भिः ॥ ॥ सवितुर्देवस्य ब्रतं प्रसवाख्यं वर्म इंद्रे नमितामि
नहि नस्ति वरुणश्च नमितानि मित्रश्चार्थमस्त्वनमिनाति रुद्रश्च नमितामि असुरतयो सुराश्च नमिनैति मिनातीति श्रुत
माख्या तैयथायोगे विपरिणामेन प्रयेवमभिसेव्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरवं देवं द्योतमानं इदमिदानीं नमो भिः
नरूपैर्हविर्भिः सह नमः आयुरिय भनाम सुपातात् ॥ स्वस्ति सोक्षे माय दुवेस्तोमि ॥ ॥ अथ दशमी ॥ भगंधियं
वाजयंतः पुरंधिं नराशंसो ग्रास्यति नो अय्या ॥ आये कामस्य संगथे रयीणी प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ भगं भज
नीयं धियं ध्यातव्यं पुरंधिं पुरस्य धारयितारं बहु प्रतैव सवितारं पुरंधिं बहु ह्यतिरियास्वः वाजयंतः वाजिने बलि
नैकुर्वतः विभक्तिययः नस्तु बतो स्मान्नराशंसः नरैः शंसनीयः ग्राः पतिः देवस्य पत्नी नो पतिः छंदसं पतिर्वति
था च श्रूयते ॥ छंदोऽसि वै ग्रा इति ॥ उत ग्रा व्यंतु देवपत्नी रितिक सवितरया ॥ अय्यात् ॥ विंशे कामस्य धनस्य रयीणां प

द्वि. भा. ८
॥४१२॥

भूनां च। तथा च भूयते। परो वा वैरयिरिति॥ आये आगमने संगमान् निमित्ते देवस्य द्यौतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य
वयं प्रियास्यामभवेम॥ अथैवादर्शः॥ अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्या स्वयादत्तं वाम्यं राध आगात्। इयं स्तोत्र
भ्य आपये प्रकाशं रुद्रं साय सवितुर्जरित्रे॥ ॥ हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तस्मात्सि धेनुम्यं वामनीयं गधो धनं
दिवः दत्तं त्वया अद्भ्यो तद्विवो त्वया दत्तं तस्मात्सि धेनुम्यं वामनीयं गधो धनं
हं राजाय यधने इं सुखं प्रवाति भवेत्। उरुं साय वदुस्तं ता यजरित्रे स्तोत्रे मह्यं जरिता। कुरु रिति स्तोत्रनाम
सूपाठात्। हे सवितः तस्मात्तु॥ ॥ इति द्वितीयस्याहमेतृतीयो वर्गः॥ ॥ ग्रावाणे वेत्यहर्चं सप्तमं सूत्रं गार्हपत्यं
दं त्रैष्टुभं आश्विनं ग्रावाणे वाष्टुभं मिथुनं मित्यनुश्रुं तत्तात्। प्रवर्ग्येभिस्त्ववे पूर्वपदं तस्य विनियोगः सूत्रितं च। ग्रावा
णे वे लेद्या वाष्टुभं इति। प्रातरनुवाकः। श्विनं रास्त्रयोरपीदं सूत्रं सूत्रितं च। ग्रावाणे वनाससाभ्यामिति त्रीणि
ति॥ ॥ तत्र प्रथमं॥ ग्रावाणे वतदिदं यं जरयेद्ये गृध्रे वदुक्षं निधिं मंतम॥ ॥ ब्रह्मणे वविदथ उक्थं साहूते व ह

श्री
॥४१२॥

याजन्यापुरुषा ॥ ॥ हे अश्विनौ प्रावाणे अरातिं प्रति प्रेषितो पाषाणा विवतदयं अर्थे ज्ञेयानो रथशूलः ॥ अर्थे ज्ञेय
तियास्कः ॥ तमरातिमियर्थः ॥ इति पूरणः ॥ जरेथे अरातिं अबाधेथां ॥ ददूयथागुरुप्रावाणौ क्षिप्रौ तदानीमेव शीघ्रं
गच्छतः ॥ तथा तत्तमर्थं गंतारं जरेथे शीघ्रं गत्वा स्तुतमियर्थः ॥ जरतिः स्तुतिवृत्तिर्विवृष्टेव गृध्रा विवपक्षिणवि
वदक्षं प्रकृतितं हृक्षं निधिमेतं धनवतं यजमाने अउ आगच्छतमिति शेषः ॥ विदथेयते विदथः सवनमितियत्तनाम
सुवातात् ॥ उक्थं उक्थं शंसिता रो ब्रह्माणे वज्राक्षणा विवजत्या जनपदेषु दूते वरात्ता प्रेषितो दूता विवपुरुषा व
दुभिः पुरुषैः हव्यान्वातव्यो युवामत्र उपमेयद्वितानुसारेणोपमानद्वित्वेन ॥ अथ द्वितीया ॥ प्रातयविण्ण रथेव वी
रा जेव यमा वरमा सचेथे ॥ मेने इव तन्वा ३ सुं प्रमाने दंपती वक्रतुविदजनेषु ॥ ॥ हे अश्विनौ प्रातयविण्ण प्रातरेव
यत्तार्थं गैतासै रथे वरधिना विवधी रौ स्ववूर्मणिभू रौ अजेव अजा विवयमायमत्तै मेने इव नाया विवतन्वा इरीरेण
सुं प्रमाने दंपती वजायापती इव सैगनौ जनेषु विषयेषु व्रतुविदवूर्मविदौ युवा वरं संप्रक्तारं आसचेथे आगच्छथ

दि. भा. ८
॥४१३॥

अथ तृतीया ॥ अंगे वनः प्रथमा गंतमर्वा कृत्वा पूवि वज्रमुखाणा तरोभिः ॥ चक्रवाक्वेव प्रतिवस्तो रूस्त्रा र्वाचाया तं रथे
व शक्रा ॥ हे अश्विनौ अंगे वपुः अंगे रूव प्रथमा देवानां प्रथमौ शक्रा विव अश्वदेः रूरा विव तरोभिर्वेगेः जभु
रणा भृशं गच्छतौ युवां नो स्मान् प्रति अर्वा गभिमुखं आगतमा गच्छतौ ॥ किंच हे अश्विनौ वस्तोः प्रतिः अहः प्रति
चक्रवाक्वेव चक्रवाक् विव उस्त्रा शूचुणा उस्त्रा दौ गमन इति लौ वारथ्ये वरथि ना विव शत्रु स्व कर्मणि शक्नो अर्वाचौ
अस्मदभिमुखौ यातं गच्छतौ ॥ अथ चतुर्थी ॥ नावे वनः पारयतं युगे वनभ्ये वन उपधीव प्रधीव ॥ श्वाने वनो उर
रिषण्या तनूनां रूगले व विस्वसः पातमस्मान् ॥ हे अश्विनौ ना वारु वनवा विव सिंधू च नो स्मान् दुर्गाणि पार
यतं युगा रूव रथारथस्य युगे नभ्या रूव रथारथ चक्रनाभिपूत वू उपधी रूव रथा तस्मा रूव स्ते पूत वू प्रधी रूव य
था वा चक्रवाह्य वलुयौ रथौ पारयत तथानो स्मान् दुर्गाणि पारयतौ ॥ किंच श्वाने व श्वाना विव यथा श्वानौ बाध
कृभ्यो रक्षंतौ तनो हि सामपनयतः तथानो स्मा वं तनूनां अंगाना मरिषण्या कर्हिं स दौ भवतौ ॥ रूगला रूव तनु

श्री
॥४१३॥

त्रेण तनुहिंसपोरक्षतः तथा विश्वसः जरायाः अस्मान्युवां पातं ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ वाते वाजुयानि द्ये वरीतिरक्षी
वचक्षुषाया तमर्वावू हस्ताविव तन्वे शं प्रविष्टा पादेव नौ नयतं वस्यो अछु ॥ ॥ हे अश्विनौ काता इव वाताविव अ
जुयानि जितु मशूक्यौ ने ह्यारुव नद्याविवरीतिः व्यय येनैव वचनं इगि घ्रं गं ता रौ युवां अक्षी वचक्षुषा दर्शनेन अर्वाग्य
दभिमुखे आया तमग छुतं ॥ विंच हस्तारुव हस्ताविव पादाविव तन्वेशरीराय शं प्रविष्टा सूरवस्य भावयितृ तमौ
युवां नोस्मान् वस्यः वसीयः ॥ अश्विनौ अछु त्रतिनयतं ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्थो गणः ॥ अथ षष्ठी ॥ ओ
ष्टाविव मध्यास्ते वदंतास्तनाविव दिपतं जीवसेनः ॥ नासाविव तन्वोरक्षितारवूणाविव सूश्रुता भूतमस्मे ॥ ॥ हे
अश्विनौ ओष्टाविव आस्ते आस्याय मधुरसवदूचनै वदंतौ स्तनाविव नः अस्मान् जीवसे जीवनाय पीयतं ॥ विंच न
सेवनासि वृद्धवनः अस्मा वृत्तचः तनोः रक्षितार रक्षितारौ भूतं ॥ भवतं अपि च वूणाविव अस्मे अस्मा वृत्तसूश्रुता
सूश्रवणे युवां भूतं भवतं ॥ ॥ अथ सप्तमी ॥ हस्ते वशस्ति मभिसं ददीनः क्षमेवनः समजतं रमां सि ॥ इमा गिरौ अ

द्वि. भा. ८
॥४९४॥

शिवनायुष्ययंतीः क्षणोत्रेणेव स्वधितं संशिशितं ॥ हे अश्विनौ हस्ता इव हस्ता विवशन्ति सामर्थ्यं नो स्मार्त्तं अभि
संददी आभिमुख्येन सम्यक् प्रयुक्तं तो भवतं किंच क्षामा इव रोदसी वरजं सिस्त्रा नानि उद्वानि वा उद्वं रज
व्यतरति यत् ॥ नो स्मार्त्तं समजतं प्रेरयतं ॥ अश्विनौ हे अश्विनौ इमा गिरः अस्माभिः कृताः स्तूतीः युष्ययं
तीः युवा मिच्छंतीः स्वधिति मसि क्षणोत्रेणेव ते जनशृणुत संशिशितं सम्यक् कृती क्षणीकुरुतं ॥ अथाहमी ॥
एतानि वामशिवनवर्धनानि ब्रह्मस्तोमं गृत्स्मदा सो अक्रून् ॥ तानि नरा जुजुषाणो पयातै बृहद्देम विदथे
सुवीरः ॥ अश्विनौ हे अश्विनौ वां युवयोः एतानि वर्धनानि वृधिसाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि मे वान् स्तोमं स्तोत्रं
गृत्स्मदा सो गृत्स्मदाः अक्रून् अकुर्वन्तानि ब्रह्मणि नराने तारौ जुजुषाणा भृशं प्रीयमाणौ युवा मुपयातं उप
गच्छतं ॥ किंच सुवीरं शोभनपुत्रा वयं विदथे यत्ते युवां बृहद्देम प्रभूतं स्तमः ॥ इति द्वितीयस्याहमे पंचमो व
र्गः ॥ सोमपूषणवत्सर्वमष्टमं स्तुतं गार्ग्यमदं चैव भ्रं सोमपूषदेवतावै तथा चानुक्रांतं ॥ सोमपूषणावद्व

श्रीः
॥४९४॥
७

सोमापूषसमं योर्धर्चोऽपि दिते रिति । अवतु देव्यदितिरित्येतस्यां साधर्चस्यादिति देवता । सोमापूषे पशून्वैवपापुरोडाशहविक
माद्यास्तिस्त्रः क्रमेणानुवाक्याः उत्तरास्तिस्त्रोयाज्याः अग्नीषोमाविति स्वेदे स्त्रितं । तत्र प्रथमा ॥ सोमापूषणजननार्या
णां जननारदिवो जननारपृथिव्याः ॥ जातो विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अमृतस्य नाभिः ॥ ॥ सोमापूषणाहे सोमा
पूषणो युवोर्याणां धनानां जननारजनयितारौ दिवः द्युलोवस्यापि जननारजनयितारौ पृथिव्याः प्रथितायश्च जनयितारौ
भवतः ॥ किंच जातो जातमात्राविचभुवं विश्वस्य भुवनस्य सूक्ष्मस्य जगतः गोपौ गोप्तारौ देवाः अमृतस्यामरस्य नाभिं हेतुम
हन् अवाण्युः ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ इमौ देवौ जायमानौ जुषंते मौ तमांसि गूहतामजुष्टा ॥ अभ्यामिंद्रः पशून्मांस्त्वेतः सोमा
पूषभ्यां जनदुस्त्रियासु ॥ ॥ इमौ सोमापूषणो देवौ द्यौ तमानौ जायमानौ उत्सन्नमात्रावेव जुषंते सर्वदेवा आजुषंते सेवितव
त इति यावत् । किंच इमौ सोमापूषणौ अजुष्टा असेव्यानि तमांसि सर्वस्य गूहतां नाशयतः किंच अभ्यामेवाभ्यां सोमापूषणा
भ्यां सह इंद्रा मासुतरुणी पुठस्त्रियासु गोष्ठे तर्मध्ये उर्ध्वः प्रदेशं परिपक्वपयोजनं जनयति ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ सोमा

द्विभा. ८
॥४१५॥

पूषणारजसो विमाने सप्तचक्रैरथ मविश्वमिन्वं ॥ विपूतैर्मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पंचरश्मिं ॥ सोमा पूषणहे सो
मा पूषणोरजसो लो वस्य रजोऽस्युच्यं त इति यास्तूः ॥ विमाने परिछेदवै सर्वतमियर्थः ॥ सप्तचक्रैः सप्तचक्रैः त्रयोदशो मयः
सप्तचक्रैः अस्मिन्नयो दशो मास इति श्रुतेः ॥ अविश्वमिन्वं विश्वस्य परिछेदं विपूतैर्विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचरश्मिं
चतु रश्मिं हे मैतशि शिरयोः समासेन चत्वारः पंचा तथैव श्रूयते ॥ द्वादशमासाः पंचवर्तवो हे मैतशि शिरयोः समासेनेति ॥ म
नसा युज्यमानं तं प्रसिद्धं जिन्वथः अस्मान्प्रति त्रे रयथः ॥ ॥ अथ चतुर्थः ॥ दिव्य १ न्यः सदने चक्र उच्चा दृष्टि व्यामन्यो
अध्यै तद्विद्वे ॥ तावत्समभ्यै पुरुवारं पुरुक्षं रो य स्योषं विष्यतां नाभि मस्ये ॥ ॥ अन्यस्तयो रेवः पूषा उच्चा वचे रुष्टे ते दिवि ह्यु
लो वे सदने स्ठानं चक्रै चक्रै अन्यो अपरः सोमः दृष्टि व्यामोष धिरूपेण अध्यै तद्विद्वे चक्रै रूरेण सदने चक्रै चक्रै सोमा पूष
णौ युवा पुरुवारं बद्धु मिर्वरणीयं पुरुक्षं बद्धु नि रौ य स्योषं धनस्य पुष्टौ पश्वाम् रूधनमियर्थः ॥ तथा च ब्राह्मणं ॥ पशवो वै रुय
स्योष इति ॥ अस्मे अस्मा वं नभिं विश्वस्य भोगहेतुं अस्मभ्यो विष्यतां विमुंचतां प्रयच्छतामियर्थः ॥ अथ पंचमी ॥ विश्वान्यन्यो

श्री
॥४१५॥

भुवनजजानविश्वमन्योअभिचक्षाणएति॥ सोमापूषणववतंधियंमेयुवाभ्यांविश्वःएतनाजयेम॥ हेसोमापूषणो
अन्यःयुवयोरेवःसोमःविश्वमभिभुवनाजजानअजनयत्तथाचमंत्रः॥ सोमःपवतेजनितमतीनामतीनामिति॥ अन्यः
अपरःपूषादियोविश्वमभिचक्षाणःअभिपययन्नतिगच्छति॥ तैयुवांसोमापूषणोमेधियंवर्मधीःशवीतिवर्मनामसपादा
त्॥ अबतरक्षत॥ किंचवयंयुवाभ्यांविश्वःएतनाःसर्वाःशुचुसेन्याजयेमअभिभवेम॥ ॥ अथषष्ठी॥ धियंपूषाजिन्व
तुविश्वमिन्नोरयिसोमोरयिपतिर्दधातु॥ अबतुदेव्यदितिर्नर्वाहहृद्देमविदथेसर्वीरः॥ पूषादियोविश्वमिचविश्व
स्यप्रीणयिताधियमस्माव्वर्मजिन्वतुतर्पयितुर्दधातु॥ सोमःरयिंधनंरदधातुअस्मभ्यंददातु॥ किंचदेव
द्येतमानअनर्वाअप्रहृतादेनापिप्रातेकृत्यमप्रपिताअदितिःअवतु॥ अस्मान्दक्षतु॥ अन्यसिधं॥ ॥ इतिद्विती
यस्याष्टमेषष्ठोवर्गः॥ ॥ वायोइत्येवविंशत्युचैन्नवमंसूक्तंगास्मिदंगायत्रं॥ अंबितमइतिषष्ठस्यऋचस्यअदितौद्वेअ
नुष्टुभौतृतीयाहृहतीगायोएतेइत्यादिकेद्वेऋचौवायव्यौशुक्लस्यायेषेइवायवीअयंवांमित्रवरूपेतिपंचानामृचांमित्रव

द्विभा. ८
॥४१६॥

रुणावन्निनाविंद्राविश्वेदेवाः सरस्वतीति क्रमेण देवताः प्रेतां यज्ञस्य संतस्तु चो ब्रह्म सूत्रयोर्हविर्धानं प्रवर्तने द्यावा
पृथिव्यनिविधानसत्त्वेन च विनियुक्तत्वात् द्यावापृथिव्योर्हविर्धानं देवयोवा अग्निं च हव्यं वाहनमिति पादोऽग्निदेव
योवा तथा च नुक्त्रं तं वायो सैव गायत्रमुक्तं देवताः प्रउगेण द्यौ तु तच्चैद्रवायवी द्यावापृथिव्योस्तु चोर्हविर्धानो वात
तीयः पादो वाग्नेयो दितमेनुष्टोभो हृती चेति पृष्ट्याभिपूर्वषडहयो द्वितीये हनि प्रउगेण तु च वर्जमेतस्संनं वायस्य तु
चस्य वायो येते सहस्रिण इ यौ द्यौ चोर्हव्यं वतु चस्य शुक्रस्याद्ये ये वा तृतीया तथा च सूत्रितं वायो येते सहस्रि
ण इति द्वेतीत्राः सोमास आगही ये कउभा देवा देवि स्पृशेति द्वे शुक्रस्याद्य गवाक्षिरस्ये वा अयं वा मित्रावरुण आ
गो मित्रावरुणेति तृच इति सूत्रितत्वात् आद्या मित्रावरुण प्रहृन्यानु वा क्वा सूत्रिते च मैत्रावरुणस्य अयं वा मित्रावरुणे
ति प्रातरनु गवाक्षि नशस्त्रयो गयित्रे चंद्रसी गोमहिष्ठितित्तो विनियुक्तः गोमहृषु नासयेति तृच इति सूत्रितत्वात्
अतिशत्रे प्रथमे पययि ब्रह्मण छं सिशस्त्रे इंद्रो अंग महद्भयमिति तृचः अतिशत्रे पययि णामिति रवंडे सूत्रितं इंद्रो अंग

श्रीः
॥४१६॥

महद्भयमभिन्नुपवाचमिति। आग्रयणवैश्वदेवस्य हविषो विश्वेदेव स इत्यनुवाक्या। आग्रयणमिति खंडे सूत्रितं।
विश्वेदेव स आगतयेवे च जगाम हि नो अहिमाया इति॥ दश एते प्रथमे हवि प्रउग्रास्त्र संवितमेन दी तम इति सारस्व
तः सप्तमस्तु चस्तु चः चतुर्थे हनीति खंडे सूत्रितं। अंबितमेन दी तम इत्यनुष्टुभं प्रउगमिति। व्युदे दश एते प्रथमे छंदे
मेवैश्वदेवस्य प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिव्यनिविधानीस्तु चः अथ छंदो मा इति खंडे सूत्रितं। प्रेतां यज्ञस्य शंभु
वय इव यतमाने यदैतमिति॥ ॥ तत्र प्रथमा। वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्ते भिरगहि॥ नियुक्ता सोमपीतये॥ हे वा
यो ते त्वदीया ये सहस्रिणः सहस्र संख्या वृ रथासः रथाः ते भिस्तैर्नियुक्ता न नियुक्तेर्युक्तं सोमपीतये सोमपाना
र्थमागच्छा गच्छ। नाना रूपत्वात् वायोः सर्वाग्निर्विभूतिभिः सहागमनं प्रार्थयति इति भावः॥ ॥ अथ द्वितीयम्। नियुक्ता च
यवा गह्वरी शुभ्रो अयमिति। गैतासि सुचतौ गृहं॥ हे वायो नियुक्ता न नियुतो वह न निवायोः तैर्युक्तः खंडे आगच्छा गच्छ।
अयं शुक्रो दीप्यमानः सोमः ते तुभ्यं अयमिति नियुतो गृहीत आसीत यामः वूर्मणि तुष्टु। सोमो मेषवैर्वुर्वतो यजमानस्य

द्विभा.
॥४१७॥

गृहं गंतासि यातामवसि ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ शुक्रस्याद्यगवाशिरुद्रवायुनियुत्तः । आयातं पिबतं नरा हेनरा नेत
रौ हेद्रवायू अद्यास्मिन्नहिनियुत्तः विमन्त्रियययः ॥ नियुत्तौ युवांगवाशिरः गवांपयः ॥ अग्नीः ॥ अश्वयणसाध
नयस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थं आयातं उगच्छतं । आगय सोमं पिबतं ॥ ॥ अथ चतुर्थी ॥ अयं वामित्राव
रुणा सुतः सोमरतावृधा ॥ ममेदिह शुधी हवं ॥ ॥ मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युगभ्यां अयं सोमं सुतः अभिषुतः
रतावृधा हे सययत्तस्य गवर्धं नो ममेतममैव हवमा दानं भुतं शृणुतं ॥ ॥ अथ पंचमी ॥ राजाना वनमिदुहाध्रुवे स
दस्युत्तमे । सहस्रस्थूण आसाते ॥ ॥ राजानो दीप्यमानौ वा अनमिदुहाध्रुवे सदा नमिदुग्धारे यौ मित्रावरुणौ ध्रुवे स्थिरे
उत्तमे उत्कृष्टे सहस्रस्थूणे सदसि स्थाने आसाते उपविशतः तव गच्छतमिति शेषः ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तमोऽङ्कः
अथ षष्ठी ॥ तस्माज्जायता सती आदित्या दानुनस्पती ॥ सचेते अनवहरे ॥ तस्माज्जायत यैव सर्वे वांशस्तारो
धृता नवस्थिति मेवांतरात् । आदित्या अदितेः पुत्रौ दानुनस्पती दानुनो दानुनस्पती देवस्य बाधं न स्पति स्वा मि नो

श्री
॥४१७॥

तातौमित्रावरुणोअनद्वरंअकुटिलंयजमानंसचेते।सेवेते॥॥अथसप्तमी॥गोमदूषुनासयाशुवावद्यतमश्विनोवत्तु
रुद्रानृपाय्यं॥॥अश्विनोहेअश्विनोहेनासयाअनृतभाषणरहितोहेरुद्रोरेयमाणोद्वेत्तौयुवांवरिःमार्गःतेनम
र्जिणरथेननृपाय्यंनृभिःनेतृभिःदेवैःपातव्यसोमंगोमत्गोमद्यथाभवतितथायातंगधत्तंकुरुधितिपूरणो॥॥अथ
ष्टमी॥॥नयत्ययोनोतरआदर्यदृषण्वस्त्र॥दुःशंसंमयंरिपुं॥

अथनवमी॥तानआवोहृमश्विनारयिंपिशंगसदृशं॥धिक्ष्वावरिवोविदं॥॥हेधिक्ष्वाधिषणहोअश्विनोहेअश्विनो
तातौयुवांपिशंगसदृशंशंनानारूपंवरेवोविदंयनस्यत्तंमकरयिंपशुनोस्मभ्यंआवोहृंआवहतं॥॥अथदशमी॥
दंद्रोअंगमहद्वयममीषदपचुच्यवत्।सहिस्त्रिरोविचर्षिणिः॥॥दंद्रोमहत्अधिवंअमीषवत्।अभिभवत्।भयंवरंभ

द्वि. भा. ८
॥४१८॥

यकारणं अपचुच्यवत्। अपचावायत्। हियस्मात्कारणात्स स्थिरः। वेनापि चात्तु यितुमशक्यः। विचषीणिः विश्वस्य
द्रष्टा॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽष्टमोवर्गः॥ ॥ अथैवा दशी॥ इन्द्रश्च मृलयाति नोननः पश्चादघ्नशत्॥ भद्रै भवति नः
पुरः॥ इन्द्रश्च परमैश्वर्यवानिन्द्रश्चेत् नोस्मान्मृलयातिसुरवायत्। पश्चात्सृष्टतः नो अस्मान् अघ्नो दुरिते ननशत
प्राप्नोति। नोस्मावै पुरः पुरस्ताद् इन्द्रैव ल्याणं च भवति भवति॥ ॥ अथ द्वादशी॥ इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अ
भयं वूरत्। जेत शत्रून् विचषीणिः॥ विचषीणिः विविधस्य द्रष्टा जेत शत्रून् असुरान् जेत तृन्नेतत्त्वा दषष्ट्य भावः। हे
द्रः परमैश्वर्यवान् सर्वाभ्य आशाभ्यो दिग्यः अस्मावै अभयं वूरत् वूरौ तु परति पंचमी द्योतवू॥ ॥ अथ त्रयोदशी॥
विश्वे देवास आगत शृणुताम इमं हवः॥ एदं बर्हिर्विचीदत॥ विश्वे देवासः हे विश्वे देवाः आगत आगच्छत मे मदीयं व
वे आह्वानं शृणुत इदं बर्हिर्विचीदता उपविशत॥ ॥ अथ चतुर्दशी॥ तीव्रो गोमधुमां अयं शुनहो त्रेषु मत्सरः एतं पिव
तवाम्ये॥ हे विश्वे देवाः तीव्रः तीव्रमदः मधुमान् रसवान् मत्सरः मदगूरः सोमो यं युष्मदर्थं शुनहो त्रेषु गृत्तमदेष्यस्म

॥४१८॥

सुस्थितः कर्म्यं वूमनीयमेतत्सोमं पिवत ॥ ॥ अथ पंचदशी ॥ इंद्रज्येष्ठा मरुद्रुणा देवासः पूषरातयः ॥ विश्वे मम श्रुता हवः ॥
॥ हे इंद्रज्येष्ठाः इंद्रपुरोगमा मरुद्रुणाः मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषारव्यो देवो रातिर्दित्येषां ते पूषरातयः देवासः ॥
द्यौ तमाना देवाः विश्वे सर्वयूर्यं मम मदीयं हवमा क्त्वा नैश्रुतं श्रुणुत ॥ इंद्रज्येष्ठा दयः संबोधनं ताः ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे
नमो वर्गः ॥ ॥ अथ षोडशी ॥ ॥ अंबितमे नदी तमे देवि तमे सरस्वति ॥ अप्रशस्ना इव शसि प्रशस्तिं संवनस्तु धि ॥ ॥ अंबि
तमे मातृणां श्रेष्ठे ॥ नदी तमे नदीनां श्रेष्ठे देवि तमे देवीनां श्रेष्ठे दे सरस्वति अप्रशस्ना इव धनामा वा समृद्धा इव वयं स्मसि
भवामः ॥ हे अंब हे मातः सरस्वति नो स्मभ्यं प्रशस्तिं धनसमृद्धिं सुधिं कुरु प्रयच्छे सूर्यः ॥ ॥ अथ सप्तदशी ॥ त्वे विश्वा सर
स्वति श्रिता यं विदेव्यां ॥ शनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्विनः ॥ हे सरस्वति देव्यां द्यौ तमाना यी त्वे त्वयि विश्वा विश्वा नि सर्वाण्य
यं विअन्ना वि आयुः सन्ते सन्नाम सपाठा ॥ श्रुता आश्रितानि सत्वं शनहोत्रेषु मत्स्व गृह्यम देष्टव्यं सविषयेषु मत्स्व सो
मपातेन तृप्यस्व ॥ च हे दे सरस्वति नः अस्मभ्यं प्रजां दिदिद्वि ॥ पुत्रान् देहि ॥ ॥ अथाष्टादशी ॥ इमा ब्रह्म सरस्वति तु वस्ववा

द्वि. भा. ८
॥४१९॥

जिनीवति॥ याते मन्मत्समदावृतावरिप्रियादेवेषु जुहति॥ ॥ हे वा जिनीवति मन्मदावृतावरि उदवृति हे सरस्वति
रुमा रुमानि ब्रह्माणि हवींषि जुषस्व स्वीकुरु॥ यानि मन्मननीयानि देवेषु प्रियादेवानां मध्ये तुभ्यं प्रियाणि वाते त्वर्थं गृह्णाम
दा जुहति॥ ॥ अथैवो न विंशी॥ प्रेतां यज्ञस्य शंभुवायुवामिदा वृणीमहे॥ अग्निं च हव्यवाहनं॥ यज्ञस्य यागस्य शंसरवे स
खसं पादप्रे हविर्धाने अनसीत द्रूपेद्यावा पृथिव्यौ वा प्रेतां वेदेः पश्चिमभागं प्रतिगच्छतां॥ अथ प्रत्यक्षकृतः युवामितायु
वामेव आवृणीमहे॥ प्रार्थयामहे हव्यवाहनमग्निं च आवृणीमहे॥ अग्निं रत्ननिपातभारिणि॥ ॥ अथ विंशी॥ ॥ द्यावक
पृथिवी रुमं सिध्ममद्यद्विस्पृशं॥ यद्वंदेवेषु यच्छतां॥ द्यावा द्यौः पृथिवी च उभे सिध्मं स्वर्गादेः साधवं दिविस्पृशंदेव्य
नृगच्छंतं नः॥ अस्माकं रुमं यज्ञंदेवेषु यच्छतां नित्यच्छतां॥ ॥ अथैव विंशी॥ आ वा सुपस्त्रमद्रुहा देवाः सीदंतु यज्ञियाः
द्रुहाद्य सोमपीतये॥ अद्रुहाद्रो हवा जिते हविर्धाने तद्रूपेद्यावा पृथिव्यौ वल्गो युवयो रूपस्त्रं समीपे ययज्ञिया यत्नं ह देवद्रु
यज्ञे अद्यस्मिन् च हनि सोमपीतये सोमपा नाय आसीदंतु॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे दशमोऽवर्गः॥ ॥ पू. नि. कू. द. दिति तत्तु चंदशमे

॥४१९॥

क्तं॥ अत्रैवमनुक्रमणिका॥ वृत्तिरूढत्तवमिति मंडलदृष्ट्या गृह्य समदोस्य ऋषिः त्रिष्टुपृष्ठं दः वृषिं जलरूपी श्लो देवता वयसा
ममनो लो वाचं श्रुत्वा तत्सत्त्वं जपेत्॥ स त्रितैव वयसाममनो लो वाचः श्रुत्वा वृत्तिरूढत्तु नुचै प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्भक्तिः॥
तत्र प्रथमा॥ वृत्तिरूढत्तु नुचै प्रब्रुवाण इति वाचमरिते वनावे॥ समंगलश्च शकुने भवति मात्वा वृत्तिरूढत्तु नुचै प्रब्रुवाण इति वाचमरिते वनावे॥
वृत्तिरूढत्तु पुनः पुनः शृणुयमानः जनुचै जनिष्यमाण मर्थे प्रब्रुवाणः सूचयन् वृषिं जलः अत्रितैव वृत्तिरूढत्तु नुचै प्रब्रुवाण इति वाचमरिते वनावे॥
त्रिप्रैरयति॥ अथ प्रथमं कृतः॥ हे शकुने वृषिं जलं त्वं समंगलः प्रकृष्टवृत्त्याणश्च भवसि॥ भव॥ किंच॥ वृत्तिरूढत्तु नुचै प्रब्रुवाण इति वाचमरिते वनावे॥
वः॥ त्वात्वां विश्वा विश्वतः सर्वास्मदिक्षु मा विदत्॥ मा प्रापयत्॥ शकुने शक्तोऽस्मिन्ने तु मात्मान्यत्रं दी जन्म प्रब्रुवाणे यथास्य शकुः॥
तथानामैरयति वाचमीरयिते व॥ नावं समंगलश्च शकुने भववृत्त्याणमंगलो मंगलं गिर ते गृण्यत्यर्थे गिरत्यनथा निवेतियस्का॥
अथ द्वितीया॥ ॥ मात्वा श्येन उद्धृष्टीन्मासपणे मात्वा विददिषुमान् चिरो अस्ता॥ पित्र्यामनुप्रदिशं वृत्तिरूढत्तु नुचै प्रब्रुवाण इति वाचमरिते वनावे॥
देह॥ ॥ हे शकुने त्वात्वां इयेनः प्रबलः पक्षि विशेषो मा वधीत्मा हिंसीत्॥ तथा द्रुपुमान् वृत्त्याणश्च वीरः अस्ता शरणं क्षेपार्थं च

दि. भा. ८
॥ ४२० ॥

सात्वां माविदह। मा प्रापयत्। वैचपि न्यौ प्रदिशौ दक्षिणां दिशौ अनुदक्षिणस्यो दिशौ यथः। वृनिवृत्तं पुनः पुनः शब्दं वृत्तं स
मंगलः प्रद्ववादी सन् रूहास्मद्विषये वदमंगलं सूय ॥ ॥ अथ तृतीया ॥ अवर्त्तदक्षिणतो गृहाणां समंगलो प्रद्ववादी शब्द
ते ॥ मानस्ते न ईश तमाघं सो बृहदूदे मविदथे सवीरा ॥ ॥ शब्दं ते हे वृषिं जलत्वं समंगलो प्रद्ववादी च सन् गृहाणां दक्षिणस्यो
दिशि अवर्त्तद। शब्दं वृत्तं दक्षिणतः शब्दायमानः शब्दं तो मंगलं सूचयौ हि नो स्मावृत्ते नस्त सूरो मई शत। मई शब्द। अघ
शो सः अनथानि शो सवोपि मे शिष्टः उते मपादो व्याख्यात चर ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे एवादर्शे वृत्तिः ॥ प्रदक्षिणं च वृत्ते
वा दशं सूक्तं गावर्त्तं मदं जागतं तथा चानुवृत्तं प्रदक्षिणं जागतं मध्ये ति शब्दं यष्टिर्वेति द्वितीयातिशब्दो अष्टिर्वितरे जगयो
वृषिं जलरूपी द्वौ देवता वयसामममनोत्तौ वत्तं श्रुत्वा प्रदक्षिणं दक्षिणं च जवेत्। सूत्रं प्रागेवो दद्वते ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ प्रदक्षिणं
दक्षिणं गीति वृत्तं वयो वदेत् रतुथा शब्दं तयः ॥ उभे वत्तौ वदतिसामगा रवगायत्रं च त्रैष्टुभं चानुराजति ॥ शब्दं तयः वृषिं जलः
रतुथा वृत्ते वृत्ते वयो नं वदेत् वयं तः वारवस्तोता रवप्रदक्षिणं प्रदक्षिणं अभिगृणीति अभिवदेत्तु वृत्तं वने रजार्थं ॥

श्री
॥ ४२० ॥

चा। उभे वाचौ गानां श्रातश्च। सामगायत्रं चैष्टुभं च सामनी वशु कुनिर्वदति। अनुराजति च शृण्वतो रनुत्त नूरोतीत्यर्थः॥ अथ द्वि
तीया। उद्गाते वशु कुने सामगायसि ब्रह्म पुत्र इव सवने पुशं ससि। वृषे ववाजी शिशु मती रपी। या सर्वतो नः शकुने भद्रमावदति
भवतो नः शकुने पुण्यमावद॥ शकुने हे वृषि जल उद्गाते वसामयथोद्गाता सामगायति तत्त्वं गायसि। मानस्वनूरोषि। ब्रह्म
पुत्र इव यथा ब्रह्मणा धृंसी सवनेषु शस्त्राणि शंसति। कृतेषु शंसति श्रोतस्वरं वूरोषि। वृषे ववाजी सेवन समर्थोऽश्वः शि
शु मती वडवा अपीत्य शृङ्गे वूरोति तथा च मपि वद। शिष्टं स्पष्टं॥ ॥ अथ तृतीया॥ आवदंस्त्वं शकुने भद्रमावदतूष्णीमासीनः
समतिं चिद्विधिः॥ यदुत्पन्नं सिकुर्वीर्यथा बृहदूदे मसुवीराः॥ ॥ शकुने हे वृषि जल आवदन् शृङ्गे वूरोति भद्रमावदमंगलं
वदतूष्णीमासीनः तूष्णीं तिष्ठन् पिबेन्मामं समतिं चिद्विधिः। रुध्यस्व। यद्यदुत्पन्नं वदसि कुर्वीर्यथा कुर्वीरिव वदसि। कु
र्वीरिवद्विद्विषः। अन्यद्व्याख्यातवरं॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वादशोऽवर्गः॥ ॥ इति द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः॥ समाप्तं च द्विती
यं मंडलं॥ वैश्वामित्रे तृतीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः। तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र सोमस्येति त्रयोविंशत् सूक्तं प्रथमं सूक्तं तथा

दि. भा. ८
॥४२१॥

चानुक्रांतं। सोमस्य अधिदेति॥ अस्य मंडलस्य दृष्टा विदुः मित्रं ऋषिः॥ अनुक्रुत्वा त्रिष्टुप् छंदः॥ मंडलादिषां मे यमिति पति
प्रायसादिदेवता प्रातरनुवाक्याश्चिन्तास्त्रयोः त्रैष्टुप् छंदः सिविनियोगः॥ तथा च सूत्रं। सोमस्य मातवसं प्रयुज्येति त्रिणी
ति॥ ॥ तत्र प्रथमा॥ सोमस्य मातवसं वक्ष्यमेव नैव वक्ष्येति विदथेयजथ्ये। देवां अछादीद्युं जे अद्रिं मये अमे तन्वे जुषस्व॥ हे
अमे त्वं विदथेयजथ्येयं सोमस्य वन्हिं वो दारयं मा च वक्ष्ये सतवानसि। तव से तव स्विने व। त्विने वक्षि वामयस्व। विंच हे अमे देव
नछ अजिदीद्युत्। दीप्यमानो हं अद्रिं गावाण्युं जे अजिष वणाय युनक्ति। जामाये स चं म्यास्तिव। तथा च मंत्रोत्तरं। सो अमरं जे
राश मे च मर्तुति। विंच हे अमे तन्वे शरी रं जुषस्व। रक्षायै से वस्व। यद्वा वृमणि तत्वं मां से वस्वेत्यर्थः॥ ॥ अथ द्वितीया॥ प्रांचं य
जं च मरु मवर्धतां गीः समिद्धि रग्ने नमसा रुवस्य न। दिवः शशां सुविदथा वृवीनां गृत्सा यचितवसे गतुमापुः॥ हे अमे वयं प्रां
चं प्रवृषेण गच्छं तं च ह्रम अक्रां गीः मदीया स्मृतिर्वर्धतां एधतां। अमिं अं समिद्धि र्मसा हविषा च दुवस्य व अस्मदीयाः परिचरे
युः॥ विंच दिवो द्युलो वृदा गव देवाः वृवीनां स्तोतृणां विदथा ताना निस्तो जगि वपा शां सुः। अच शिष न। अपि च गृत्सा य गृणा ते रि
दं रूपं। स्तोतव्या यथे तव से वृधये गतुं स्तोतुं र्बुध्वि न्स्तोत र्दछंति। विविदि तिकार्ये॥ ॥ अथ तृतीया॥ मयो दधे मे धिरः पूत

॥४२१॥

दक्षो दिवः सर्वधुर्जनुषाष्टयिव्याः॥ अविंदधुर्दशतिमस्त्वं तर्देवा सो अग्निमपसिस्वसृणां॥ मेधिरः मेधावान् प्रातः पूतद
 क्षः शुध्वलः जनुषा जन्ममात्रेण सर्वधुः ज्ञेयनवधुः स्वतएवबोधुर्दितियावत् (योगिर्देवोद्यः लेवस्यष्टयिव्याभूमेश्वमयः सखे
 दधे वि देधाति देवानां मनुष्याणां च सर्ववृत्तेति तियावत् (दर्शितं दर्शनीयमग्निदेवा सो देवाः स्वसृणां स्वरणशुल्लानामस्वत
 गृहं स्थितं तं अपसि यज्ञाह्नरूपदेवर्मणिनिमित्तोर्तुति पूरणः॥ अविंदनूतलध्वतः॥ अथ चतुर्थः॥ अवर्धयन्ममं सत्तय
 वहीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महिषा॥ शिशुं न जातमरुषा देवा सो अग्निं जनिमचपुथर॥ सप्तसर्पनशलाः यदीयद्वाः मह्योनयः सप्त
 गं शोभनं धनं श्वेतं शुभं जज्ञानं जातं महिषा महत्वेन अरुषमारोचमानं अस्मिन् स्थितमग्निं अवर्धयन् स्वकार्यभरताः श्रेष्ठं प्रापित
 वयः यद्वा दिव्यमग्निं आपो वर्धयन्ति अविधनत्वात् तस्य विंशतिं शंसन् जातं यथा जातं शिशुं अश्वावरवा अभ्यारुः अग्निगच्छन्ति तथान
 द्यः उद्यन्ममग्निं अभ्यारुः अग्निजग्नुः॥ अपि च देवस्तः देवाः अग्निं जनिमन् जन्मस्युदेव वा वपुथरवपुः दीप्तिमवुर्वन्॥ अथ पंचमी॥
 शुक्रैः शिरो रज आततत्वा नूतुं पुनानः कृविभिः पवित्रैः॥ ज्ञेचिर्वसानः पयि युरपां श्रियो मिमीते बृहती रूनाः॥ अग्निः शुक्रैः शिरो रजैः
 तेजोभिः तेजो तरिष्म माततत्वा नूत्या ब्रुवन् कृतुं वर्मणं कृतिर्यजमानं कृविभिः क्रांतप्रतैः स्तोतयेव पवित्रैः शिथैः तेजोभिः पुन

दि. भा. ८

॥ ४२२ ॥

नः शोधयन् शोचिदीप्तिं वस्त्रस्थानीयं परिपरितो वसाना आच्छादयन् अपां अपश्यतां कर्मवतां आयुरर्त्तं बृहतीः प्रभृताः अ
नूनाः असंपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीते करोति ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ ब्रह्माजीसीमनद
तीरदध्यादिबोयद्वीरवसाना अनग्नाः ॥ सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गमं दधिरे सस्यवाणीः ॥ अनदतीः अमस्य
तीः ॥ अदध्याः अहिंसिताः मातृभृताः अपोऽग्निः सौ सर्वतो ब्रजति अग्निरपां शोषकः तं चापः शमयंति तदुभयमि
ह नास्तीत्युक्तं भवति ॥ कीदृशस्ताः दिवो यद्वीः अंतरिक्षस्यापसृष्टाः अवसानाः वस्त्रमना आदयंतः वस्त्रस्थानीयस्य
नलस्य विद्यमानत्वात् अतएव अनग्नाः किंच अवि सनाः सना नन्यः युवतयः निसतरुणाः निसृद्धा इत्यर्थः ॥ सयोनीः
समानमंतरिक्षस्थानं यासां ताः सस्यवाणीः नद्यः एकं अग्निं गमं गमं स्तुदधिरेदधते ॥ अथ सप्तमी ॥ स्तीर्णा अस्य सं
हतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनां ॥ अस्तुरत्र धेनवः पिबन्माना महीदस्मस्य मातरा समीची ॥ घृतस्योदकस्य
योनौ स्थाने अंतरिक्षे सं हतः पुंजीभूताः हंतेः किं विश्वरूपाः नानाविधरूपाः स्तीर्णाः सर्वत्र प्रसृताः अस्याग्नेः र

श्री
॥ ४२३ ॥

रश्मयः मधूना मुदकानां स्ववथे स्ववणे सति अस्तु स्तिष्ठति। पितृमानाः पूर्यमाणाः अत्राग्नौ आपः धेनवः सर्वेषां
प्रियत्रयः असवत् समीचीनं च्यवं सोऽशोऽममनैर्मही महस्यौद्यावाद्यि यौदस्मस्य दर्शनीयस्य यस्याग्नेर्माति
रामातरोऽसवतः॥ ॥ अथाहमी॥ बभ्राणाः स्तनोऽसहसो व्यधौ दधानः शुक्रारमसावपुंषि॥ श्रोतंति धारामधुनो
हृतस्य वृषायत्र वा वृधे काव्येन॥ ॥ हे सहसः स्तनोऽसहसस्युत्र बभ्राणाः स्तं शुक्राणि मास्कराणि रमसावेगवं
ति वपुंषि दधानः। धारयं स्तं व्यधौ त्र। विद्योतसो वृषा अग्निः यत्र यस्मिन् व्यजमाने काव्ये नस्तोत्रेण वृद्धिं प्राप्नोति। त
दानीं मधुनः। अयं तमधुरस्य हृतस्य उदकस्य धारा श्रोतंति स्ववं ते मदाय व्यजमानस्तोत्रेण अग्निस्तु होमव
तितदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः॥ ॥ अथ नवमी॥ पितुश्चिदुधजं नुषा विवेदव्यस्य धारा अस्तजद्विधेनाः॥ गुहा चर
तं सखिभिः शिवेभिर्दिवा यद्गीभिर्न गुहा बभूव॥ ॥ पितुः अंतरिक्षस्य बुधः बुधस्थानीयं जलप्रदेशं अयमग्नि

द्विभा. ८

॥४२३॥

जन्तुषास्वयमेव विवेद जानाति । किंचायमग्निः अस्योधसः संबन्धिन्यो धाराः पयो धारा व्यसृजत्तु धेनूनां माध्यमिका
वाचश्चेति शिवेभिः शिवं करैः सखिभिरात्मनः सखिभूतैर्वायुभिः दिवो यद्दीप्तिः अंतरिक्षस्यापस्यभूताभिरद्भिश्च स
ह गुहा गुहायां चरंतं वर्तमानमेतमग्निं गुहा गुहायां स्थितः कोपिन बभूवा प्रायुं समर्थो नाभवत् ॥ अथ द्वा
मी ॥ पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभूव पूर्वो रिको अधेयस्य व्यानाः ॥ वृक्षे सपत्नी शुचये संबंधू उभे अस्मै मनुष्ये इति पाति ॥
अयमग्निः पितुरंतरिक्षस्य गर्भं हृदि द्वारा गर्भं हृतं जनितुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुः ॥ ब्राह्मणश्च लोकं ओषध्यादिकं
बभूव विभर्ति एक एवाग्निः पूर्वीर्बद्धीः पीप्यानाः व्यायमानाः वृक्षि प्रासा ओषधीः अधयत्तु धयति । मक्षयति । सपत्नी समा
न एकः पतिः सूर्यः यायाः । तं मनुष्यं मनुष्येभ्यो हिते उभे धावा दधिव्यो वृधे वृषि त्रे अस्मै शुचये संबंधू भवतः ।
अनयो रग्निरेव बंधुरित्यर्थः । हे अग्ने त्वं ते धावा दधिबी निपाहि नितरां रक्ष ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

श्री
॥४२३॥

अथैकादशी॥ उरोमहो अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः संहिपूर्वा॥ नृतयस्य यो नावशयदमूना जामीना मग्निरपस्वि स्वस्थुणां॥ ॥
महान् यमग्निः अनिबाधे असंबाधे उरो विस्तीर्णो तरिक्षे ववर्धे वर्धतो कारणमाह॥ हियस्मात्कारणात् बह्व्यो यशसः यशो न्ततद्वय आ
पः अग्निं संवर्धयंति॥ एवं अग्निर्वर्धे प्राप्सोऽग्निः नृतस्योदकस्य यानां स्थाने तरिक्षे स्थिते स्वस्थुणां स्वतः सरतीनां जामीनां मग्निनी स्था
नीयानां हेतु भूते अपसिपयसिदमूना दांतमनाः सन् अशय नूजोते॥ ॥ अथद्वादशी॥ अक्रोनवत्त्रिः समित्ये महीनां दिहक्षेयाः स्त
नवे मातृजीकः॥ उदुस्त्रिया जनिता योजनाना पांगभो नृतमो यद्वो अग्निः॥ ॥ जनिता सर्वस्य लोकस्य जनिता अपां उदका नौगर्भः ग
र्भरूपः नृतमः नेतृतमः अतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता यद्वः महान् योऽग्निः अक्रैः परेषां आक्रमिता परैराक्रमणी यो वा नेति पादुष
रणः॥ संत्रमिधे संत्रामे महीनां महतीनां स्वसेनानां वत्त्रिः भर्ता दिहक्षेयः सैवेदिशीनीयः मातृजीकः स्वदीप्या प्रकाशमानः सोऽग्निः
स्तनवे हविषां प्रदात्रे यजमानाय तदर्थं उस्त्रियाः आपः उज्जजान उदजनयत्॥ स्तवं नावष्टु प्रसरण इत्यस्माद्धातोरौणादिको नुप्र
सयः॥ ॥ अथत्रयोदशी॥ अपांगभेदिशतमो वधीनां वनाजजान सुक्मगा विद्वपं॥ देवास्यि न्मनसा संहिजग्मुः पतिहं जातं तमसं

द्वि. भा. ८
॥४२४॥

दुवस्यन् ॥ सुप्रगासुप्रग्यावनासैर्विनीयाअरणिः दर्शति दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपं अपां ओषधीनां च रूपं च गमं अग्निं
जजान अजनयत् देवासश्चित्सर्वदेवापि पणिष्ठस्तु संतव संवधं जातं जातमात्रं तमग्निं मनसास्तुत्या संजग्मुः ॥ उपागच्छताही
तिष्ठरपाः ॥ ते दुवस्यन्पर्यचरत् ॥ अथ चतुर्दशी ॥ बृहत्तद्भानवो भातृजीकमग्निं संचंत विद्युतो न शुक्राः ॥ गुह्ये ववधं सदसि
स्वे अंतरपारुर्वे अमृतं दुहानाः ॥ अयोरअगाधे अर्णवे समुद्रे अंतर्मध्ये अमृतं उदकं दुहानाः रक्षंतः बृहत्तद्भानवः
शुक्रादीप्यमानाः विद्युतो न विद्युदिवसे स्वकीये सदसि सदेने अंतरिक्षे गृहे वगुहायामिव बध्मं पवध्मं भातृजीवं प्रमया दीप्यमा
नं संचंत आश्रयंति ॥ अथ पंचदशी ॥ ईले च त्वायजमानो हविर्भिरीले सखित्वं सुमतिं निकामः ॥ देवैरवो मिमीहि संजग्मिरे
क्षाचनो दम्ये मिमीहि ॥ यजमानो हं हविर्भिः साधनेः त्वां त्वां ईले च पश्चादिलक्षणं धनं च याचे ॥ सुमतिं शोभनां मतिं धर्मविष
यां बुद्धिं निकामनितरां कामयमानः त्वया सह सखित्वं ईले याचे ॥ त्वदेवैः सह जग्मिरे स्तोत्रैः स्तोत्रं कुर्वते मध्यं अस्मदर्थं अवः
पश्वादि विषयो रक्षे ॥ मिमीहि कुरु दम्ये मिः दमनीयेः नियंतंतव्यैः प्रयत्नं नियतं तव्यतया उद्धृखलतोक्ता ॥ अनीकैस्ते जोमिः नः

श्री
॥४२४॥

मृतो मृत्यानां राजा स सादविदथानि साधनम् ॥ द्युतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विद्यानिका व्यानिविद्वान् ॥ अमृतः निसुः राजा राजमा
नो योमिः विदथानियज्ञान् साधयन् मर्यानां अग्निहोतृणां दुरोणे गृहे निषसाद निषीदति ॥ विश्वानिका व्यानिविद्वान् जानन् द्युतप्रतीक
द्युतेन सिंधुसिता च यवः उर्वियाः विस्तीर्णः सोमिः व्यद्यौत विद्योतते ॥ अथैकोनविंशी ॥ आनोगदिसख्येभिः शिवेर्महान्महीमिरु
तिभिः सरण्यन् ॥ अस्मेरयिंबहुलं संतरुत्रं सुवाचंसागं यशसं कृधीनः ॥ सरण्यन् सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् महं स्वं शिवेभिः शि
वंकरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिः महीमिरुतिभिरक्षाभिश्च नोस्मान् प्रतिआगहि ॥ आगतु ॥ अस्मै अस्मभ्यं च बहुलं विस्ती
र्णं संतरुत्रं सर्वेषामुपद्रवाणां संतारकं सुवाचंशोभनवाचंसागं सर्वैर्भजनीयं यशसं यशसा कीर्या संयुक्तरयिंधनं नोस्म
भ्यं कृधिदेहि ॥ अस्ममिति पुनर्वचनं आदरातिशयार्थं ॥ अथविंशी ॥ एताते अग्नेजनिमासुनानि प्रपूज्यो यन्तनानि वाचं ॥
महोति वृष्टे सवना कृते माजन्मन्त्रनिहितो जातवेदाः ॥ हे अग्नेषु यो यपुरातनायते तुभ्यस नानि जनिजन्मनिकर्मास्तोत्रा
योवा प्रवोचं जातवेदाः जातप्रज्ञो जातधनो वाजन्मन् जातइति जन्मानस्ते सर्वे धन्येषु निहितो यागायंति स्मे वृष्टे संपदं वषिचि

अग्नेये इमा इमानि सवनानि कृता कृतानि ॥ अथैकोनविंशी ॥ जन्मं जन्मनिहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ॥ तस्य
वर्यं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ जन्मन् जन्मन् सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदाः विश्वामित्रेभिः विश्वामित्रैः पूजा
यां बहु वचनं महर्षिणा विश्वामित्रेण यो जातवेदाः अजस्रः अजस्रमनवरतं इध्यते दीप्यते सुमतौ वर्तमाना वयं तस्य यज्ञियस्य
यज्ञार्हस्याग्नेर्भद्रे भजनीये सौमनसेषु मनोभावे अनुग्रहबुधौ अपि स्याम ॥ प्रार्थनायां लिङ् ॥ अथद्वाविंशी ॥ इमं यज्ञं स
हसा वत्वं नो देवत्राधेहि सुक्रतोरराणः ॥ प्रयंसि होतृवृहतीरिषो नो मे महिद्रविणमायजस्व ॥ हे सहसा वन् बलवन् सुक्रतो मे
भनकर्मन् ॥ हे अग्ने रराणः सर्वदारमणः शब्दकुर्वाणो वात्वं नो स्मदीयमिमं यज्ञं देवत्रादेवेषु धेहि निधेहि ॥ हे होतः देवानां माहातः
वृहतीः इषः अन्तानि नो स्मभ्यं प्रयंसि ॥ प्रयच्छ ॥ हे अग्ने महिद्रवित्पथादिलक्षणं धनं आजयस्व ॥ प्रयच्छ ॥ अत्र यजिदुनिक
र्मा ॥ अथत्रयोविंशी ॥ इहामग्ने पुरुदंसं सनिंगोः शश्वत्तमं हवमानायसाध ॥ स्यान्तः स्रुनुस्तनयो विजावाये साते सुमतिर्ह
त्वस्मे ॥ इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्याः स्रुज्यते ॥ इहामग्ने पुरुदंसं सनिंगोः होतायक्षदग्निपुरो

दि-मा-८
॥४२६॥

णि

जाशस्विष्टकृतइति। हेअग्ने पुरुदसंबहुकर्माणोः गवांसनिप्रयत्नी इल्लोमिहवमानायस्तवतेमह्यं शशतमंचिरकालं यथा
वतितथासाध। साधयनोस्माकंसुनुः तनयः संतानस्यविस्तारयितावोपुत्रपौत्रादिरूपेणस्वयं विजायतइतिविजावास्यात्।
हेअग्नेस्यप्रसिधातेसुमतिः त्वदीयाअनुग्रहबुद्धिः अस्मैअस्मासुप्तुभवतु॥ ॥इतिद्वितीयस्याष्टमेषोडशोवर्गः॥ ॥वैश्वान
नरायेतिपंचदशार्चं द्वितीयंस्कृतं। तथाचानुक्रांतं वैश्वानरायपंचोनावैश्वानरीयंतुजागेतंलिति। विश्वामित्रऋषिः जगती
दः वैश्वानरोग्निर्देवता। दृष्ट्यामिष्विकयोस्तृतीयेहनिआग्निमारुतेवैश्वानरायधिषणामिति वैश्वानरनिविधानीयंस्कृतं। त
तीयस्येतिखंडेस्तृतिं वैश्वानरायधिषणां धारावरामरुतइतीति॥ ॥तत्रप्रथमा॥ वैश्वानरायधिषणामृतादधे घृतंनघृतं
मग्नयेजनामसि॥ द्विताहोतारंमनुष्यवाघतेधियारथंनकुलिशः समृण्वति॥ ॥चतादृधेचतस्योदकस्ययज्ञस्यवावर्धयित्री
वैश्वानरशब्देयास्तेनव्याख्यातः वैश्वानरः कस्मात्तुवैश्वानरान्नयतिविश्वएनंनरान्नयंतीतिवापिवावैश्वानरएवस्या
त्यस्त्वःसर्वाणिभूतानितस्यवैश्वानरसास्येषाभवतीति। तस्मैपूतंघृतंनघृतमिवधिषणांस्तुतिंजनामसि। जनयामःभयथाघृतं

श्री
॥४२६॥

अस्मान्नरसन्वा॥ ॥इतिद्वितीयस्याष्टमेपंचदशोवर्गः॥ ॥अथषोडशी॥ उपक्षेतारस्तवसुप्रणीतेमेविश्वानिधन्यादधानाः॥ सु
रेतसाश्रवसातुंजमानाअमिष्यामहतनायूरदेवान्॥ ॥सुप्रणीतेशोमनप्रणयन्नाहेअग्नेतवउपक्षेतारः उपगतारः अवसि
तिर्गत्यर्थवर्ततेविश्वानिसर्वाणिधन्याधन्यानिपश्चादिधनप्राप्तिहेतुभूतानिकर्माणोदधानाः कुर्वतःतुंजमानाःहवीषिप्रयत्नेता
वयंसुरेतसाशोमनवीर्येणश्रवसात्कृतेननात्मेनअदेवान्देवेष्योन्यान्जइवयुक्तन्यायनराक्षसाएवगृह्यंते। यज्ञविघ्नकारि
णस्तान्दहतनायूंश्चशरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रूंश्चअमिष्यामअमिषवेम। यद्वादेवान्पूजयंतः शत्रूनितिवायोज्यं॥ ॥अथस
प्तदशी॥ आदेवानामभवःकेतुरग्नेमंद्रोविश्वानिकाव्यानिविद्वान्॥ प्रतिमतांअवसयोदमूनाअनुदेवान्चरयिरोयासिसाधन्॥
हेअग्नेमंद्रःस्तुत्यःकेतुः यज्ञदेवानांप्रज्ञापकस्तुआभवआसमंताद्भवसि। सर्वव्यापकोभवसीत्यर्थः किंचविश्वानिसर्वाणिकाव्यानिय
जमानादिभिः कृतानिस्तोत्राणिविद्यान्जानन्त्वमंतांन्मयान्स्तोत्रन्स्वामिलषितवसुसंपादनेनप्रीतान्बिधायगृहेषुप्रय
यः संप्रतिवासयेति। रथिरः रथीः साधन्देवानांहितानिकर्माणिसाधयन्देवान्अनुयासिच॥ ॥अथाष्टादशी॥ निदुरोपोअ

प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः ॥ द्वितीयादिधागाहं पसाहवनीयरूपाभ्यां युक्तं होतारं देवस्यान्यमाह्वतारं अग्निं मनुषः मनुष्याः वा
घतश्च नृत्विजश्च धिया कर्मणा कुलिशो वा स्यादिति रथं न रथमिव सन्तुष्टवृत्तिं संकुर्वन्ति ॥ अथ द्वितीया ॥ सरोचयज्जनुषारोदसी उ
मेसमात्रो रभवस्युत्रैर्यः ॥ हव्यवाहगिरजरश्चनो हितो दुलभो विशामतिथिर्विभावसुः ॥ सोमिजन्तुषा जन्मना उमेरोदसीद्यावाद्ययि
थव्यो रोचयत् अरोचयत् प्रकाशयति ॥ समात्रो र्धावो र्ध्वो रीडो स्तुत्यः पुत्रो भवत् ॥ हव्यवाह हव्यानां वोढाग्निः अंगनादिगुणयु
क्तः अजरः जरारहितः नोन्नतं यजमाने निहितं येनासौ चनो हितः दुलभः हिंसितुमशक्यः सोमं विभावसुः प्रसाधनः विशामनु
ष्याणां अतिथिरिव पूज्यो भवति ॥ अथ तृतीया ॥ कृत्वा दक्षस्य तरुषो विधुर्मणिदेवास्तो अग्निं जनयंत चित्तिभिः ॥ रुरुचानं भावुना
ज्योतिषामहामयं नवाजं सनिष्यन्तु पृथुवे ॥ चित्तिभिः ज्ञानैः उपलक्षिता देवासः तरुषः व्यसनेभ्यस्तारकस्य बलस्य कृत्वा कर्मणा
विधर्मणि विधारके यज्ञे अग्निं जनयंत अजनयन् भावुना भासमानेन ज्योतिषारुरुचानं रोचमानं मह्यं मह्यं तं अग्निं अत्यंतप्रारसं
हमश्चमिव वाजमन्तं जनिष्यन्तलिप्तमानो हं उपब्रुवेस्तोमि ॥ अथ चतुर्थी ॥ आमं द्रस्य सनिष्यतो वरेण्यं वृणीमहे अद्रुपं वाजमन्तर्यं ॥

दिभा. ८
॥ ४२७ ॥

रातिं मृगूणामुशिजं कविकृतुमगिराजं तं दिव्येन शोचिषा ॥ मंदस्यस्तु स्य वैश्वानरस्य संबंधिनं वरेण्यं वरणीयं अद्रुयं अलज्या
वहं नृगमियं प्रपश्यं वाजमन्तं सनिष्यंतः लिप्समाना वयं मृगूणां वृषीणां अमिलषितार्थं प्रदातारं उशिजं अमिलष्यंतं कविकृतुं क्रांतप्रज्ञं
दिव्येन दिविभवेन शोचिषा चिरोचिषाराजं तं भाजमानं अग्निं आवणीमहे संमजामहे ॥ अथ पंचमी ॥ अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना
वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः ॥ यतस्सुचः सुरुचं विश्वेदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधरिषिमपसो ॥ वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषः यतः सुचः
प्रासस्सुचः नृत्विजः सुम्नाय सुखाय वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान् सुरुचं प्रज्ञस्तदीप्तिमं तं विश्वेदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं
सुराणां द्रावकं अपसां कर्मवतां यज्ञानां यजंतीति यज्ञाय जमाना स्तेषां साधो दिष्टिमा धितयज्ञं पुरो दधिरेस्तुवंति ॥ इति द्वितीयस्या
ष्टमे सत्यं शोचिषः ॥ अथ षष्ठी ॥ पावकशोचेत बर्हिषं परिहोतयज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः ॥ अग्ने दुवद्विमाना स आयमुपासते दु
विषंधे हितेभ्यः ॥ हे पावकशोचे शोधक दीप्ते होतः देवानां द्रावतः यज्ञेषु परिपरितः वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषः दुवस्य वः परिवरण
मिच्छतः इच्छंतो नरो नेतारो यजमाना आयं आयुं योभ्यं तव त्वत्संबंधिनं ह्ययं निवासयाग गृहं उपासते सेवंते तेभ्यो द्रविषाधनं धेहि देहि ॥ ४२७ ॥

श्रीः
॥ ४२७ ॥

अथ सप्तमी॥ आरोदसी अष्टम्यादा स्वर्महज्जातं यदेन मूपसा अधारयन्॥ सो अधराय परिणीयते कविरस्योन वाजसातये च नोहितः॥ ॥ रोद
सी वा वासिध्वौ अष्टम्यादा अपूरयन्ते थामहत्प्रभूतस्वः अंतरिक्षं अष्टम्यादा अपसः कर्मवन्तो यजमानाः जातयन् एनं अग्निं अधारयन्
अस्योन अश्व इव कविः क्रांतः सर्वत्र व्यासः॥ च नोहितः निहितान्नः सोयमग्निः वाजसातये वाजस्य अन्नस्य कीर्तये वासातये जातापतेयता
र्थगीयते॥ ॥ अथाष्टमी॥ नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसं॥ रथी र्हतस्य हृतो विचर्षणि रग्निदेवानामभवत्सुरोहि
तः॥ ॥ अथ नवमी॥ तिस्रो यदस्य समिधः परिज्मनो मेरुपुनन्नुशिजो अमृत्यवः॥ ता सामेकामदधुर्मये सुजमुलो कमुदे उपजा मिमीयतुः॥
रथी न्येता हृतो मरुत हृतस्य यज्ञस्य विचर्षणिः दृष्टा यो ग्निः देवानां पुरोहितः पुरस्ताद् दृष्टव्यतया स्थापितो भवता हव्यदातिं देवेभ्यो ह
विषादातारं स्वध्वरं शोभनं दम्यं दमेभ्यो गृहेभ्यो हितं जातवेदसं जातप्रज्ञं अग्निं नमस्यत पूजयन्त दुवस्यत परिचरन्त॥ ॥ तिस्रो यदस्य
ति॥ उशिजः कामयमानाः अमृत्यवो मृत्युरहिता देवाः यदस्य मरुतः परिज्मनः परितो गंतुः समिधः प्रकाशिकृतिस्वः पार्थिववृष्टुत
स्वर्यद्रुपास्तिस्वः तनूः अपुनननू अशोधयन्ते देवाः सुजं सर्वेषां पालयित्री तास्तां तान्नामध्ये एकां पार्थिवीतनुमस्ये मस्यलो मे अ

द्विभा. ८
॥४२८॥

दधुः न्यदधुः उतिपादपूरणः इतरेदेतनूजामिलोकं असेन्नमंतरिक्ष उपेयतुः उपगच्छतः ॥ त्रीनपरिधीस्तुखः समिध इति निगमः ॥
अथ दशमी ॥ विशांकविंविशपतिमानुषीरिषः संसीमरूपवत्स्वधितिनतेजसे ॥ स उद्धतो निवतो याति वैष्विक्त्सगर्भमेषु पुत्रेषु
दीधरत् ॥ ॥ इषः पश्चादिलक्षणं धनमिच्छंतः मानुषीः मनुष्यप्रजाः विशांप्रजानां विशपतिं प्रभुं कविं मेधाविनं सीमनं स्वधितिनं असिमिव
तेजसे तैश्च यार्थं समरूपवत् समस्कुर्वन् सोमिः उद्धतः उद्धायकतः निवतो नीचैर्भाववत् प्रदेशात् ॥ वैविषतव्याप्नुवन् याति गच्छति स एषु पु
त्रेषु दीधरत् ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ ॥ अथैकादशी ॥ स जित्वते जठरेषु प्राजज्ञिर्वाचिषेभ्यः पुनानंदनसिंहः ॥ वैश्वानरः
पृथुपाजा अमर्त्ये विसृत्वा दयमानो विदारुषे ॥ ॥ प्रजज्ञि वान्रजातः पृषावर्षकः स वैश्वानरः चित्रेषु नाना प्रकारेषु प्राणिनां भेदनात् जठरा
णां भेदः तेषु जित्वते वर्धते चित्रेषु नाना विधेषु रण्येषु नानदत् अन्यथं शङ्कुर्वन् सिंह इव किं विधो विश्वानरः पृथुपाजा पृथुतेजाः अथवा
पृथुवेगिः अमर्त्यः मरणधर्मरहिताः दारुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय रत्नारमणीयानि धनानि विशेषणदयमानः प्रयच्छन् ॥ अथ
द्वादशी ॥ वैश्वानरः प्रत्नयानां कुमारुहदिवस्पृष्टं मंदमानः सुमन्मभिः ॥ स पूर्ववज्जनयजंतवधनं समानमज्मापयेति जाग्रविः ॥ सुम

श्री
॥४२८॥

नमः स्तोत्रमिः संदमानः स्तूयमानः वैश्वानरः जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्नइव चिरंतन इव नाकं सुखं अकंदुःखं न विद्यते अकं यस्मि
न नाकं देवः अंतरिक्षस्य स एष उपरितन प्रदेशं स्वदेशो मिः आरुहत् आरोहति। सर्वेश्वानरः पूर्ववत् पूर्ववत् च विभ्यः एव जंतवे स्तोत्रे
यजमानाय धनं पश्चादिलक्षणां अजनयन् संपादयन् जाग्रति सदा प्रवृत्तिः समानं सर्वेषां देवानां साधारणं अर्जं आकाशमा
गं पथे मिहिरूपेण गच्छति ॥ अथ त्रयोदशी ॥ चतुर्विंशत्यं यज्ञियं विप्रमुष्यमायं दधे मातरिश्वादि विषयं ॥ तं चित्रयामं हरिकेश
मीमहे सुदीति मग्निं सुविताय नव्यसे ॥ चतुर्विंशत्यं बलवंतं यज्ञियं यज्ञाहं विप्रमेधा विनं उक्थ्य स्तुत्यं दिवि द्यल्लोके सयं निवसंतं य
मग्निं मातरिश्वा वायुः द्यल्लोकादाहृत्य दृष्टिं आदधे। आहितवान् चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगलार्चिषं सुदीप्ति
शोभनदीप्तिं तमग्निं नव्यसे नवतुराय सुविताय सुहृदाय व्यायधनाय तदर्थं इमहे ॥ अथ चतुर्दशी ॥ इति चित्रयामं निषिरं
स्वर्दं केतुं दिवो रोचनस्थं मुखबुधं ॥ अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ नेति संप्रत्येकं चिंदी
सिंयाम निभ्यं जे इषिरं दृष्टीयं स्वर्दं सर्वदिशं सर्वपदार्थज्ञानयुक्तं दिवः द्यल्लोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्थं रोचनस्थं रोचनः स्त

दि. भा. ८
॥४२९॥

यः तस्मिन् तिष्ठतं उषर्बुधं अग्निहोत्रकर्मरूपेण उषसि प्रबुध्यमानं दिवः स्वर्गस्य सृधानं प्रधानं अप्रतिपुतं अप्रतिहतशब्दं वा
जिनमन्त्रवतं महत् महान्तं तमग्निं नमसास्तोत्रेणार्द्रमहेया चामहे ॥ अथ पंचदशी ॥ मंदं होतारं रुचिर्मेदया विनंदमूनसं मुक्यं
विश्वचर्षणिं ॥ रथं न चित्रं वपुषाय दर्शितं मनुर्हितं सदमिद्रायर्द्रमहे ॥ मंदं स्तुत्यं होतारं देवानां माक्कातारं शुचिं सर्वदा बुधं अद्भु
या विनंदयहीनं अकुटिलंदमूनसं हानमनसं उक्यं श्रेष्ठं विश्वचर्षणिं विश्वस्य दृष्टारं चित्रं नानाविधवर्णैरथ न रथमिव वपुषा
यरूपार्थं दर्शितं दर्शनीयं सदमित्सदेवमनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं अग्निरायो धनानिर्द्रमहेया चामहे ॥ अत्र याश्चार्थत्वाद्
स्यद्विकर्मकत्वं ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे एकोनविंशो वर्गः ॥ वैश्वानरायैत्येकादश च तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रं आत्रेयं मनुक्रमणिं ॥
वैश्वानरायैत्येकादशेति पूर्वे सूक्ते वैश्वानरीयं तु जागृतं त्विक्तत्वात् तदस्यापि सूक्तस्य जगती छंदः वैश्वानराग्निदेवता अस्य सूक्त
स्य अग्निष्टोमं आग्निमारुतं इत्येव विनियोगः ॥ सूच्यते हि वैश्वानरायैत्युपाजसे शंनः कुरत्यर्चत इति ॥ तत्र प्रथमा वैश्वान
रायैत्युपाजसे विषो रत्नाविधं तधरुणोषु गातवे ॥ अग्निर्हि देवो अमृतो दुवस्पत्यथाधमाणि सनतान दुषतू ॥ विषो मेधाविनः

श्री
॥४२९॥

स्तोतारः पृथुपाजसे वडुलाय वडुनाय व्यापाजः शब्रस्य बलं ननामोः पाठात्तवेद्यानरायामये धरुणेषु धर्मेषु यज्ञेषु रत्नारमणी
यानि स्तोत्राणि गातवे सन्मार्गलाभाय विधंत परिचरन्ति कुर्वन्ति अमृतः मरण रहितोऽग्निः देवान् डुवस्यति हविषा प्रदानेन परिचरति
हि प्रसिद्धोऽथ तः कारणात् कोऽपि सनातना निधमापि यज्ञान् न दुष्यत् दूषयति ॥ द्वितीया ॥ अंतर्दूतौ रोदसी दस्मै
ते होतानि षत्तो मनुष्यः पुरोहितः ॥ क्षयं ब्रह्मं तं परिभूषति धूमिर्देवेभिरग्निरिषतो धिया वसुः ॥ ॥ दस्मो दर्शनीयो होताग्निः दूतः दे
वानां दूतः सन् रोदसी रोदस्यो घावाद्यिव्योः अंतर्मध्ये इत्येगं छति मनुष्यः मनोजातस्य मनुष्यस्य पुरोहितः आहवनीयरूपे
ण पुरुतः स्थापितः निषत्तो निषण्णः सन् असिद्धमिदं सिद्धिर्ब्रह्मं महांतं क्षयं यज्ञगृहं परिभूषति अलंकुरुते देवेभिरग्निर्देवै
र्दूषितः प्रेषितो धिया वसुः प्रप्तया व्यासः एते द्वे अग्निविशेषेण ॥ अथ तृतीया ॥ केतुं यज्ञानां विदयस्य साधनं विप्रासो अग्नि
महयंत चित्तिभिः ॥ अपांसि यस्मिन् न धिसे दधुर्गिरस्तस्मिन् स्मृत्तानि यज्ञे जमानमाचके ॥ यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदयस्य यज्ञस्य
गृहे स्य वा साधनं प्राप्ति साधनं असाधारण कारणं सतमग्निं विप्रासो विप्राः चित्तिभिः स्वकर्मभिः महयंत पूजयन्ति किंच गिरस्तो

द्विष्ठा-८
॥४३०॥

तारः यस्मिन्नग्नौ अपांसि स्वानुष्ठेयानि कर्माणि अधि असं दधुः सं दधते तस्मिन्नग्नौ सुप्तानि सुखानि प्राप्या आचके प्रकाशते।
अथ तस्मिन्नग्नौ सुप्तानि सुखानि आचके कामयते ॥ अथ चतुर्थी ॥ पिता यज्ञानां मसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनंच वाघतां।
आविवेशरोदसीं हरिवर्षसा पुरुप्रियो भेदे ते धामभिः कविः ॥ यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां स्तोत्राणां असुरः बलप्रदः।
वाघतां नृत्विजां वयुनं प्रजासाधनं विमानं मीयते फलमिति विमानं यज्ञादिकर्मसाधनं सोमिः हरिवर्षसा पार्थिवे वेद्युतादिरूपे।
णरोदसीं द्यावा दृष्टियव्यौ आविवेशप्रविशति पुरुप्रियः मनुष्येषु अधिकं प्रियः अथ वा पुराणं। अस्मानां प्रियः धामभिस्तेजोसि युक्तः।
कविरग्निर्भेदे ते यजमाने न स्तूयात् ॥ अथ पंचमी ॥ चंद्रमग्निं चंद्रयं हरि व्रतं वैश्वानरमक्षुषदं स्वर्विदं ॥ विगाहं हृषिति विषीमि।
रा व्रतं हृषिं देवास इह सुप्रियं दधुः ॥ देवासो देवाः चंद्रमा द्वादको रथो यस्येति वातं हरि व्रतं पिंगळवर्णं हरित्वचं वा हरित्वं।
चमिति शोखांतरं ॥ अक्षुषदं अक्षुसीदतं स्वर्विदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्यासं हृषिं प्रगामिनं शत्रूणां हिंसितारं वा।
तविषीमिः बलैरावृतं हृषिं भर्तारं सुप्रियं शोभनदीपि वैश्वानरं इह लोके दधुः ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ अ

श्री
॥४३०॥

७

मिदेवै मिर्मनु पश्चजंतुमिस्तन्वानोयज्ञपुरुपेशसंधिया॥ रथीरंतरीयतेसाधदिष्टिमिजीरोदसूनाअमिशस्तिचातनः॥ ॥ पुरु
पेशसंबडुरुपंपेशइतिरूपनामपुरोडाशपशुसोमहविमिदेःएकादाहीनसत्रात्सकसेदैरवांतरमेदैश्चनानाविधरूपंयज्ञंतेचा
नःकुर्वन्तरथीःसर्वस्यलोकस्यनेताःजीरःक्षिप्रकारीदसूनादानमनावाअमिशस्तिचातनःअमिशस्तीमरातीनांयज्ञविघ्नस्यका
रिणांरक्षसांचातयितानाशयितानाशयिताग्निःअंतःद्यावाहविव्योर्मध्येईयतेगच्छति॥ ॥ अथसप्तमी॥ अग्रेजरस्वस्वपयआयु
न्यूजीपित्वस्वसमिषोर्दादिहीनः॥ वयांसिजिन्वबृहत्तश्चजागृवुडशिग्देवानामसिसृक्तुर्विषो॥ ॥ हेअग्रेस्वपयेसुपुत्र्यैःआयुनिओ
युषिनिमित्तसप्तम्येषा॥ आयुषिनिमित्तेजरस्वदेवानस्तुहि॥ हतोरमधिषायउजरिसेनान्नेनवापित्वस्वदेनवानुप्रीणयनोस्माकं
इषःसस्यार्थंदृष्टीःसंदिदीहिसंदीपय॥ वयांसिअन्नानिचवयःसघ्नेत्यन्ननामसुपादात्॥ जिन्वदेहिमेजागृवेसर्वदाजागरयाशी
लेबृहत्तः॥ महतोयजमानस्यजिन्वतिसंबंधःसृक्तुःशोभनकमाशोभनयज्ञोवाचंविषामेधाविनांदेवानांउशिकुकांतोसि॥ ॥ अ
थाष्टमी॥ विष्पतियक्ष्मतिथिनरःसदायंतारंधीनामुशिजं चवाघतां॥ अधराणांचेतनंजातवेदसंप्रशंसंतिनमसाजूतिमिर्वधे॥ ॥

द्विभा०
॥४३१॥

नरोने तारः स्तोतारो वा विष्णुपतिं विशां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वा यद्वं महांतं अतिथिं सर्वस्यातिथिं तद्धीनां बुधी
नां कर्मणां वा यंतारं नियंतारं वा घतां च त्विजां च उशिजं कांतमनो यज्ञं अधराणां यागानां चेतनं प्रज्ञातनं जूतिभिर्वै गैर्युक्तं जातव
दसमग्निं दधे दधे स मध्येन मसान्मस्कारेण स्तुतिभिः प्रशंसंति प्रशंसं कुर्वन्ति ॥ अथ नवमी ॥ विष्णोर्वा देवः सुराणां प
रिक्षिती रश्मिर्बभूव शवसां सुमद्रथः ॥ तस्य ब्रतानि मूरिपोषिणो वयमुपभूषेम दम आसु वृत्तिभिः ॥ विष्णोर्वा दीप्तिमान् रोह सुयमः
सुराणां अत्रवर्णलोपः द्यौर्दसः शीघ्रं न रणातीति सुराणां सुमद्रथः शोभन रथः अग्निः शवसां बलेन क्षितीः सर्वाः प्रजाः परिवर्ध
व परि तो गृह्णाति ॥ अत्र भवते रूपसर्गविशातू परियुहाय त्वं मूरिपोषिणः बद्धूनां पोषयितुः पालयितुः दमेयजगृहे दम इति गृ
ह्ना मसुपाठा तनिवसतः तस्यैव ब्रतानि कर्माणि वयं सुवृत्तिभिः स्तोत्रैरुपभूषेम सुष्टु प्रकाशयामः ॥ अथ दशमी ॥ वैश्वानर
तव धामान्या च के येभिः स्वर्विदुमवो विवक्षणा ॥ जात आद्यो भुवनानि रोदसी अग्नेता विश्वा परिमूरसि त्मना ॥ हे वैश्वानर तव धा
मानि त्वत्संबंधीनि ते जांसि आचके अभिष्टोति हे विवक्षणा प्राज्ञत्वं ॥ येभिरे स्ते जोभिः स्वर्विदु सर्वज्ञो भवः भवसि जातमात्रस्वप्नु

श्री
॥४३१॥

वनानि मृतजातानि रोदसी द्यावा दधिब्यो आहणः आसुरयः हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि भूतानि त्वना आत्मना परिहृ
रसि परिग्रहीतासि ॥ अथैकादशी ॥ वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदारिणा देकः स्वपस्य या कविः ॥ उषो पितरामहयन्मजा
यता मिर्घावा दधिबीभूरिरेतसा ॥ वैश्वानरस्याग्नेः दंसनाभ्यः तोषकारीभ्यः क्रियाभ्यः बृहन्महधनं भवतीति यन्मृत
दवितथं यतः कारणा देको मुखं कविरग्निः स्वपस्य या शोभनयसादिकर्म छया यजमानादिभ्यो धनमरणमत्तददाति सो
यमग्निभूरिरेतसा बडुरेतस्को उषा उषो पितरामाता पितरो द्यावा दधिब्यो महयन् पूजयन् अजायत ॥ इति द्वितीयस्या
सर्कहमे एकविंशो वर्गः ॥ समित्समित्येकादश चैव चतुर्थं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैलोक्यं अत्रानुक्रमणिका ॥ समित्समित्येकादश
इति इति आह लक्ष्म्यताः पूर्वोक्ताः प्रत्यक्षं देवता पञ्चो विश्वामित्राणां आप्रीस्तुक्ते दर्शपूर्णमासयोः पत्नी संयाजेषु चतुर्षु या
ज्य एवमिषेषा य इति प्रत्यक्षं देवता ॥ स्तुतिं च ॥ इह त्वह्यारमयि यंत नस्तुरीय मधपोषयि त्वदेव स्तुष्टा सविता विश्वरूप
इति ॥ तत्र प्रथमा ॥ समित्समित्सुमना बोधिस्मि शुचा शुचा सुमतिरासि वस्वः ॥ आदेव देवान्यजथा यवक्षि सरासरा

दि. भा. ८

॥४३२॥

नसुमनायक्ष्ये ॥ ॥ समित्समित् अयर्थे समिधः त्वंसुमनाः बोधिबुध्यस्व शुचाशुचा अयर्थे प्रसर्पके णज्योतिषायुक्तः त्वं वस्वः
वसुनो धनस्य तद्विषयां सुमतिं शोभनां बुधिं अस्मै अस्मभ्यं रासिदेहि हे देवद्योतमान देवान् यजनीयान् यक्षियजस्वा ॥
अथ द्वितीया ॥ यं देवासस्त्रिरहन्ता यजंते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ॥ सेमं यज्ञं मधुमेतं कृधी नस्तन्न पातुत यो विविधं तं ॥
वरुणो मित्रो अग्निः एते त्रयो देवाः यमग्निं दिवेदिवे प्रतिदिवसमहन् अहनि त्रिः प्रातमेध्याह्नाय तनेषु सवनेषु त्रिवारं आ
यजंते हेतन्न पातुत नानां शरीराणां पातः सत्वं घृतयोनिं घृतस्योदकस्याकारिणं विधत्तं विधीयमानं क्रियमाणं नो स्मदीयं इ
मे यज्ञं मधुमेतं मध्वि सुदकनाम वृक्ष्यादिफलं युक्तं कृधिकुरु ॥ अथ तृतीया ॥ प्रदीधितिर्विश्ववाराजिगातिहोता मिलः प्रथमं यज
ध्ये ॥ अछानमोमि वृषमं वंदध्ये स देवान्यसद्विषितो यजीयान् ॥ विश्ववारा विश्वे जने वारणीया दीधितिः स्तुतिः दीप्तिर्वा होता
रं देवानामाहूतारमग्निं प्रजिगाति जिगातु प्रकर्षेण गच्छतु प्रथमं मुख्यं अछ आग्निमुख्येन वृषमं संपदं वर्षितारं वंदध्ये वंदि
तुं योग्यमिति शेषः अग्निं तमोमि नमस्कारैः सह इत्युः इषः देवीरूपा ण्यन्नानियजध्ये प्रीणयितुं प्रजिगातु इषनः अस्माभिः

श्री

॥४३२॥

प्रेरितः यजीमान् यद्वृतमः सोऽग्निर्देवान् यस्तत्तु ॥ अथ चतुर्थी ॥ उर्ध्वोवांगातुरधरे अकार्युर्ध्वोवांशीषिप्रस्थितारजांसि ॥
दिवोवातापान्यसादिहोतास्तृणीमहिदेव्यचाविवर्हिः ॥ वायुवयोः अग्निश्च बर्हिश्चोमोवामित्यच्यते ॥ सहिभिः सहितस्याग्ने
र्देवतात्वात् उर्ध्वोवांशीषिप्रस्थितारजांसि ॥ अथ चतुर्थी ॥ उर्ध्वोवांगातुरधरे अकार्युर्ध्वोवांशीषिप्रस्थितारजांसि ॥
स्थितो होताग्निर्दिवः दीप्यमानस्य याग गृहस्य नाजानासौ मध्ये मध्यप्रदेशे न्यसादिनिषीदति देव्यचाः देवैः व्यसिं बर्हिः चा
यवाशब्दः विस्तृणीमहे विज्ञेयैषास्तृणीमः ॥ अथ पंचमी ॥ सप्तहोत्राणि मनसा हृणाना इन्वंतो विश्वं प्रतियन्ते न ॥ नृपेशसो
विदयेषु प्रजाता अमीशमं यज्ञं विचरंत पूर्वीः ॥ मनसा हृणानाः प्रार्थ्यमानाः हृतेनोदकेन विश्वमिन्वंतः प्रीणयंतः देवाः सप्तहो
त्राणि होतृणां कर्माणि प्रतियन्तः प्रतिगच्छन्ति ॥ अतः परं स्तुतिः नृपेशसं नररूपाः विदयेषु यागेषु जाताः उपन्नाः पूर्वीर्ब्रह्मः प्रतिय
हवसो यज्ञद्वाराभिमानिनी देवताः इममस्मदीयं यज्ञं प्रविचरंत प्रविचरंतु ॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽंशे विंशोऽंशः ॥ अथ षष्ठी ॥ आ
संदमानेऽयं सा उपोषते तस्मै ते तन्वा विरूपे ॥ यथानामित्रो वरुणो जुजाषदिंद्रो मरुत्वा उत वामहो मिः ॥ संदमाने स्तुयमाने

दि. भा. ८

॥४३३॥

उपाके परस्परं संगते उषसान्तापेक्षया द्विवचनं नक्तोषसो रात्र्यहनी अगच्छतां उत अपि च विरूपे स थग्रूपे तत्त्वा प्रकाशं
पि पाशरीरेण स्मयेते प्रकाशते मित्रो वरुणः उत वा अपि च इंद्रः मरुतो अश्विनो स्मान् जुजोषन् यथा शो वेत तथा महो मिथुं के दम्ये
द्यावा एथि यौ कुरुतां ॥ अथ सप्तमी ॥ देव्या होतार प्रथमान्यजे सप्त दक्षा सः स्वधयामदंति ॥ चतुर्दशं संततं चतुर्दशं मित्त आङ्कुरत्तु
व्रतं व्रतपादी ध्यानाः ॥ देव्या देव्यो प्रथमा प्रथमो मुखो होतारो आङ्कुरातारो न्यजे प्रसाधयामि ॥ चतुर्दशं संततः आशं समा
नः सप्त दक्षा सः दक्षमन्तं तद्वत्तत्त्वित्तुजः तमग्निं स्वधया सोमेन हविषो मदंति मादयंति मद्रुतपाव्रतानां कर्मणां रक्षितारः दी
ध्यानाः अथ वा स्वकर्म निरग्निं दीपयंत तत्त्वित्तुजः अनुव्रतं व्रतेषु व्रतमिति अग्निमेवाहुः ॥ अग्निमेव व्रतं भूतमाहु रित्यर्थः ॥ ए
वकारार्थमिदं ॥ अथाष्टमी ॥ आपरती भारतीभिः सजोषा उला देवैर्मनुष्येभिरग्निः ॥ सरस्वती सारस्वतेभिरर्वा विः सो
देवीर्वह्निरेदं सदंतु ॥ भारतीभिः भरतस्य सूर्यस्य संबन्धिनीभिः सजोषाः संगता भारती वाक् आगच्छंतु ॥ देवैर्मनुष्येभिः स
ध्यमस्थानैः सह सरस्वती माध्यमिका वाक् आगच्छतु तिस्रो देव्यः विमला भारुह्यः आगच्छंतु अर्वागाभिमुखं एतद्गहिः सदंतु

श्री

॥४३३॥

आसीदंतु॥ ॥ अथ नवमी ॥ तन्तस्तुरीयमधपोषयित्कदेवत्वष्टर्विराणाः स्वस्ये॥ यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते दे
वकामः॥ ॥ हे देवत्वष्टः सृष्टिकर्तुः विरराणाः त्वं अधः अनंतरं नोस्मान्तुरीयं तारकं तस्य सिधरेतः विथस्वमोचयस्व॥ यतो
विमोचनाद्वीरः सत्वान् कर्मण्यः कर्मसुकुशलः सुदक्षः सुबलः युक्तग्रावा अमिषवार्थे ग्रावायुक्तः सोमसु दियर्थः देवका
मः देवान् कामयमानः पुत्रो जायते जायते॥ ॥ अथ दशमी ॥ वनस्पते वस्तजोपदेवाग्निर्हविः शमिता स्रदयाति॥ सैदुहोता स
त्यतरो यजातिर्यथा देवानां जनिमानिवेद॥ ॥ हे वनस्पते देवानुपस्तजसमीपे कुरु शमिता यज्ञोः संस्कृता॥ अग्निः वनस्पतिश्च
हविः स्रदयाति देवान् प्रतिप्रेरयतु॥ ससतरः असथ सत्यः ससतरः सत्यस्वरूपः स इति स एव होता॥ यजातिर्यजतु यथा
यतः कारणात् स एवाग्निः जनिमानि जन्मानिवेद वेत्ति अंतः स एव यजति यर्थः॥ ॥ अथैकादशी ॥ आयाह्यग्ने समिधानो अ
वाडिः देवादेवैः सरथंतुरेभिः॥ बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्राः स्वाहा देवा अमृतामादयुंतां॥ ॥ हे अग्ने अवाकं अस्मदग्निमुखं
समिधानः ज्वालारूपेण दीप्यमानः त्वं आयाहि देवतारूपेणागच्छ॥ कथमिति उच्यते॥ नोस्माकं यज्ञ इदं देवादेवैश्च॥ तुरेभिः त्वं

द्विभा०
॥४३४॥

त्वरमाणैर्देवैः सरथं समानरथं यथा तथा आयाहि किंच सुपुत्रा अदिति रपिनो बर्हिः आस्तां अध्यास्तां स्वाहाकारेण युक्ता अ
मृताः नित्या देवाः सहमादयंतं ॥ त्वयंतु ॥ ॥ इति द्वितीयस्याष्टमेत्रयोर्विशो बर्गः ॥ ॥ प्रसन्निरुषस इत्येकादशचैपंचमं सूक्तं वैशा
मित्रैष्टुप्तमाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका ॥ प्रसन्निरिति प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयोरिदमादि सूक्ते यस्य विनियोगः ॥ सूत्रितं च ॥
प्रसन्निरुषस इति त्रीणीति ॥ इळामुग्र इति ॥ अस्योक्तो विनियोगः ॥ ॥ तत्र प्रथमा ॥ प्रसन्निरुषसश्चेकितानो बोधि विप्रः पदवीः
कवीनां ॥ एथुपाजा देवयद्विः समिधो क्षेपद्वारा तमसो वद्विरावः ॥ ॥ चेकितानो जानन्न विप्रः मेधावी कवीनां कांतदशां पदवीमा
गान् गच्छन् योगिः प्रसन्नो धिबुध्यते ॥ एथुपाजाः स्रुतेजाः देवयद्विर्देवकामैः समिधः सम्यक् द्वीपः सवद्विः तमसः अज्ञानस्य
द्वारा आगमस्य द्वाराणि अपसः अपवृणाति ॥ ॥ अथ द्वितीया ॥ प्रेहग्निर्वावधेस्तो मे भिर्गीर्भिः स्तोतृणां नमस्य उक्थेः ॥ पूर्वी च
तस्य संहशश्चकानः संहतो अद्यो दुषसो विरोके ॥ ॥ नमस्यः पूज्यो योगिः स्तोतृणां स्तोत्रे गश्मिर्वागिरुक्थेः शस्त्रोऽथ प्रव
वधे ॥ वधिं प्राप्नोति दूतः देवानां दूतः पूर्वीर्बद्धीः चतस्यादिस्य संहशः दीप्तीः चकानः कामयमानः सन्न उषसः विरोके विरोचते

श्री
॥४३४॥

प्रातःकाले समद्यौतद्योतते ॥ अथ तृतीया ॥ अधायग्निमानुषीषु विद्वत्पांगभो मित्रं ते न साधन् ॥ आहृत्य तोयजतः सान्वस्त्वा
दुभूदुविप्राहव्यामतीतां ॥ मित्रं यजमानानां मित्रं दत्तः रतेन सप्तनसाधन् अपांगभो मित्रं मानुषीषु मानोः संबन्धिनीषु विष्णुयजा
सु अधापि देवैराहितः किंच हृतः स्पृणीयः यजतो यद्व्यः ससानु उच्छ्रितं विष्णुं उत्तरवेद्याख्यं अस्मात् अथ तिष्ठत् विप्रः प्र
ज्ञः अग्निः मतीनां मंत्राणां स्तोत्राणां हव्यः स्तुत्यः अभूत् ॥ अथ चतुर्थी ॥ मित्रो अग्निर्भवति यत्स मिथो मित्रो होता वरुणो जातवे
दाः ॥ मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिंधूनामुपेतं वर्तामानां ॥ इयमृक अग्निं सर्वात्मकत्वेन स्तोति यद्यदा समिधो मिः तदा मि
त्रो भवति सूर्यो भवति मित्र एव सन्न होता भवति वरुणो भवति जातवेदाः जातप्रतः समित्रः अध्वर्युर्भवति दमूनाः दममनः दा
नमना वा स इषिरः प्रेरको वायुर्भवति उतापि च सिंधूनां नदीनां पर्वतानां च सहायो भवति ॥ अथ पंचमी ॥ पाति प्रियं रिपो अ
ग्रं पदं वेः पाति यद्वश्चरणं सूर्यस्य ॥ पाति नासासं शीर्षाणामग्निः पाति देवानामुपमादमृच्चः ॥ चक्षो दर्शनीयो मिः वेः गंत्र्याः
सर्वव्यासायाः रिपोः ऋम्याः प्रियं अग्रं प्रथमं पदं स्नानं पाति रक्षति यद्वो महान्नस्त्यस्य चरणं चरत्यत्रेति चरणमंतरिक्षं पाति

दि. भा. ८

॥४३५॥

नामानाभौअंतरिक्षस्यमध्येसप्तशीर्षाणिसप्तगणंमरुद्गणंपाति।देवानामुपमादंउपमादकंयज्ञंपातिरक्षति॥इतिद्वितीयस्या
ष्टमेचतुर्विंशोवर्गः॥अथुषधी॥तृप्तुश्चक्रैर्इत्यंचारुनामविश्वानिदेवोवयुनानि विद्वात्॥सप्तस्यचर्मघृतवपदंवेस्तदिदग्नी
रक्षस्यप्रयुछन्॥॥तृप्तुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् जानन् देवोऽग्निः इत्यंस्तु संचारुमनो
ज्ञानामजलंचक्रे।करोतिनामैकदकनामसुपाठात्।वेव्यासस्यसप्तस्यस्वपतःशातज्वलस्याग्नेःचर्मरूपंघृतवद्दीप्तिमद्भव
ति।सोऽग्निःसज्वलमयुछन्अप्रमाद्यनरक्षति।पालयति॥अथसप्तमी॥आयोनिमग्निर्घृतवतमस्थीत्पृथुप्रगाणमुर्ध्वत
मुद्गानः॥दीद्यानःशुचिर्दधःपावकःपुनःपुनर्मातरानव्यसीकः॥उद्गानःकामयमानोऽग्निःघृतवतं दीप्तिमेतं पृथुप्रगाणं
धुगीतिंउद्गतंकामयमानंयोनिंस्थानमायतनंआअस्थात्अतिष्ठति।दीद्यानःद्योतमानःशुचिर्दशनीयःशुधोना च
क्षुःमहान्पावकःअन्येषांशोधयिताग्निःमातरामातरोद्यावापृथिव्योपुनःपुनःनव्यसीनव्यतरोकःकरोति॥अथाष्टमी॥स
द्योजातओषधीभिर्ववक्षेयदीवर्धेतिप्रस्वोद्यतेन॥आपइवप्रवताशंसमानाउरुष्यदग्निःपित्रोरुपस्थे॥सद्योजातोऽग्निःयदि

श्री
॥४३५॥

यदा ओषधीभिर्ववसे उसधते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छन्त्यः आप इव शुभमानः शोभमानास्ता ओषधः प्रस्वः फलानि प्र
सुवानाः घृतेनोदकेन वर्धयन्ति। पित्रोर्द्यावापृथिव्यो रूपस्थे मध्यप्रदेशे वर्धमानो मिः उरुष्यत् अस्मान् रसतु॥ अथ नवमी॥
उडुष्टुतः समिधा यद्गो अघोद्वर्षान् दिवो अधिना भापृथिव्याः॥ मित्रो अग्निरीड्यो मातरि श्वा दूतो वसद्यजथाय देवान्॥ उड
तिपाद पूरणः॥ स्तुतः अस्माभिः स्तुतः समिधा समिधनेन यद्गो महानग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या नोमाना मोमध्यप्रदेशे स्थितः स
न् दिवः॥ अंतरिक्षस्य वर्षन् वर्षाणि रूपेण उदद्योतद्योतते मित्रः सर्वेषां मित्रस्तुतः इन्द्रः स्तुत्यः मातरि श्वा अंतरिक्षे श्वसिति
प्राणिति सूर्यरूपेण चेष्टत इति मातरि श्वा अथवा मातरि अंतरिक्षे श्वसिति निवसतीति मातरि श्वा॥ तथा ह यास्कः॥ मातयेतरिक्षे
श्वसिति मातर्यामिनीति तिक्वा दूतः देवानां दूतः सन् यजथाय यज्ञाय देवान् वसत् आवहत्॥ अथ दशमी॥ उदस्तं श्रीत्स मि
धानां कृष्टोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानां॥ यदीष्ट गुण्यः परिमातरि श्वा गुहासंतं हव्यवाहं समीधे॥ नृधामहानग्निः समि
धा च तेजसानां कं उदस्तं श्रीत्॥ उदस्तं प्रातरोचनानां शोभमानानां तेजसां मध्ये उत्तमो वर्तते॥ उत्कृष्टतमो भवेत्॥ मातरि श्वा

दि. भा. ८
॥ ४३६ ॥

वायुः सगुह्यः आदित्यस्य रश्मिः सितः आदित्यगुहायां संतं हव्यवाहं हव्यानां बोहारं अग्नियदिह विष्णुः विशः प्रजाहोतारः शु-
क्रं। दीप्तिं अर्चिः ईलते ॥ अथैकादशी ॥ इत्थमग्न इति पूर्वं व्याख्यातं ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचविंशोवर्गः ॥ प्रकारवदस्यैकादशं
षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रे माग्नेयं प्रकारवदस्यनुक्रांतं त्वात्प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयोः सूक्तविनियोगः ॥ पूर्वसूक्त एव प्रसंगिरुषस-
स्त्रीणीत्यनेनोक्तः आद्येऽग्रे ययौ हविषो याज्याः सूत्रितं च प्रकारवो मनना वच्यमाना एका चेत्सरस्वती नदीनामिति ऐश्वर्य-
मिति पत्नीवत्ग्रहस्य याज्याः सूत्रितं च आग्नीध्रः पत्नीवत्स्य यज्ये ऐश्वर्ये सरथमिति ॥ तत्र प्रथमा ॥ प्रकारवो मनना व-
च्यमाना देवद्वीची नयत देवयंतः ॥ दक्षिणा वाडा जिनी प्राच्ये तिहविर्भरं रंयमये घृताची ॥ हेकारवः कर्तारः देवयंतं देवकामा-
यूयं मनना मनान नमंत्रेण वच्यमानाः प्रेर्यमाणः देवद्वीची देवानां च नीम्बुवं प्रणयत प्रकर्षणाय नयत प्रापयत् दक्षिणावाद् आ-
हवनीयस्य दक्षिणत उह्यमाना वाजिनी अन्नवती प्राची प्रागया अग्नये अग्नयं हविर्भरं तीह विधारयती घृतेनोक्ता रक्क इति
आगच्छति ॥ अथ द्वितीया ॥ आरोदसी अदृणा जायमान उत प्ररिक्त्वा अधनु प्रयज्यो ॥ दिवश्चिरमे महिना दृथिव्या वच्यता

श्री
॥ ४३६ ॥

तेवङ्गयः सप्तजिह्वाः ॥ हे अग्ने जायमानस्त्वं रोदसीद्यावापृथिव्यौ आ अष्टाणाः आपूरय ॥ किंच हे प्रयज्यो यष्टव्यं दिवश्चित् दिवश्च
तरिष्णातृपृथिव्या अमर्त्यो हि महिम्ना प्ररिक्तः अतिरिक्त वसि अनेन वङ्गे रतिशयत्वं उक्तः ॥ एवं विधस्यते तव वङ्गयः ॥ अग्नयः श
भृता वङ्गयः ॥ अग्नयः आहवनी देयः वच्यंतां किं विधास्ते सप्तजिह्वात्मकाः ॥ अथ तृतीया ॥ द्यौश्चत्वाष्ट्रिबी यज्ञिया सो नि होतारं सं
दयंते माय ॥ यदी बिशो मातुषीर्देवयंतीः प्रयस्वती री लते शक्रमर्चिः ॥ द्यौश्चांतरिक्षं द्युथिबी च यज्ञिया सः यज्ञा हो देवाश्च होतारं
त्वात्वां दमाय दमो यज्ञः तस्मै अर्धं निषादयंते उपशमयंति ॥ यदियदा मातुषीः मनोः संबन्धिन्यः देवयंतीर्देवकामाः प्रयस्वतीः हे प्रका
शमानाः पूर्वाः पुराणीः उषः उषसः अनुमा सिमृद्रस्यस्तुयस्य होतुः तव रोका न्देवास्तोतारः वनयंतस्तुवति ॥ अथ चतुर्थी ॥
महान्सधुस्थे ध्रुव आनिषत्तां तथा वा माहिने हर्यमाणः ॥ आस्त्रे स पत्नी अजरे अमृक्ते सबर्द्धे उरुगोयस्य धेनु ॥ महान् अ
धिको हर्यमाणः यजमानादिभिः काम्यमानः यदा यजमाना यमानः अग्निः माहिने महिम्ना युक्ते सधुस्थे स्वकीये स्थाने ध्रुवः अ
चलः सन् निषत्तः निषण्णो भवति ॥ आस्त्रे आक्रमणशीले स पत्नी समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते स पत्न्यौ अजरे जरारहिते

दि. भा. ८
॥४३७॥

अमृते अन्येनाहिंसिते सबर्द्धेषु सवरित्यमृतमुदकं तस्य दोग्ध्र्योद्यावाद्यथिव्यो उरुगायस्य दृशुगमनस्य अधिकस्तुतेवा
अग्नेः प्रीणयिष्योभवतः ॥ अथ पंचमी ॥ ब्रताते अग्ने महतो महानितवक्रत्वारोदसी आततं यो ॥ त्वं दूतो अमवो जायमान
स्त्वं नेता वृषमचर्षणीनां ॥ हे अग्ने महतः सर्वोत्सृष्टस्य ते तव ब्रतानित्वत्संबंधी कर्माणि महामहानि महानि भवंति तव
क्रत्वा क्रतुना प्रकाशेन रोदसीद्यावाद्यथिव्यो आततं यविस्तरतवानसित्वं दूतो अमवः भव ॥ वृषमचर्षणा त्वं जायमानः सन् च
र्षणीनां यजमानानां नेतासि फलप्रापकोसि ॥ इति द्वितीयस्याष्टमेषां द्विगोवर्गः ॥ अथ षष्ठी ॥ नृत्तस्य वाके शिना योग्यामि
हृत्स्नुवारोहिताधुरिधिष ॥ अथा वहदेवान् देवविश्वान् स्वधरा कृणुहि जातवेदः ॥ हे देवके शिना प्रज्ञास्त केशवतो योग्या
मिः योजनसाधनभूतामिः रस्मिभिर्युह्यते स्नुवा हृतं क्षरंतौ अश्वौ नृत्तस्य यज्ञस्य वाशब्दश्चाथेधुरिवधिषाधिहियोजये
त्यर्थः ॥ अथानंतरं विश्वान् सर्वान् देवान् ससाय्य आवह ॥ हे जातवेदः तान् स्वधरा स्वधरा नृशोभमानान धुरान् तृणादि
कुरु ॥ अथ सप्तमी ॥ दिवश्चिदातेरुचयंतरो काउषो विभाती रन्तु मासि पूर्वः ॥ अथोयदग्ने उशधगवनेषु होतु मे इत्ये

श्री
॥४३७॥

पुनर्यंत देवाः॥ ॥ हे अग्नेयदा वनेषु अरण्येषु अयः उशधक् कामयमानो दह श्ववर्तसे। तदा रोकाश्च त्वदीयादीदायदिवश्चित्सु
यादिपि आरुचयंत आरोचंते विष्मातीः विशेषेण प्राप्तांतीः यदा समीधममैधततदानाकं अस्तभ्नादिति संबंधः॥ ॥ अथाष्टमी॥
उरो वाये अंतरिक्षे मदंति दिवो वाये रोचने संति देवाः॥ उमा वाये सुहवा सौ यजत्रा आये मिरे रथ्यो अग्ने अश्वाः॥ ॥ उरो विस्तीर्ण
तरिक्षे ये देवाः मदंति वृष्यंती दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशने आलोकये देवाः संति उमाः उम संज्ञकाः पितरः संति। यष्ट व्याये देवाः
सुहवासः शोभनाह्वानाः आये मिरे आयच्छंति। रथ्यः रथिनः तव अश्वाः संति। हे अग्ने तैः सर्वैः साधं आयाहीति उत्तमवा संबंधः॥
॥ अथ नवमी॥ ऐमिरग्ने सरथं याह्यवा इन्द्रा नारयं वा विमवो ह्यश्वाः॥ पत्नी वतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुषधमावहमादयस्व॥
हे अग्ने ऐमिः पूर्वोक्तैर्देवगणैः साधं सरथं समानरथं वा त्वद्धे समारोप्य आयाहियतः कारणात् त्वे अश्वाः विमवः प्रभवः स
मर्थाः हिः प्रसिद्धौ पत्नी वतः पत्नीमिः सहितान् त्रिंशतं त्रींश्च त्रयश्च त्रिंशतं देवांश्च अनुषधं सोममुद्दिश्य आवहमादयस्व सो
मनेति विशेषः॥ ॥ अथ दशमी॥ सहोतायस्य रोदसी चिदुर्वश्यं यज्ञमभि वधे गृणीतः॥ प्राची अध रैवतस्य तुः सुमेकेनृता

वरीचतजातस्यस्ये॥ ॥ त एव होता भवति उवी विस्तीर्णो रोदसी चित्वा वा पयि व्यावपियस्याग्नेः यज्ञं यज्ञं सर्वं यज्ञं वधे समर्थये
 अग्निगृणीतः प्रशंसंतः चतजातस्य जातस्यस्यस्य हेतुः सुमेके सुरूपे च तावरी उदकवस्यो सत्यचरूपे प्राची अनुकूले तस्थुः
 तिष्ठतः कथमिव अधरा इव अधरा विवचयज्ञा विव॥ ॥ अथैकादशी ॥ इलामग्न इति इयम् कुर्वन्मेव व्याख्याता ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥
 ॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥ वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहाट्टं निवारयन् ॥ पुमथांश्च तुरो देया द्विधा तीर्थमहेश्वर ॥
 ॥ इति श्रीमद्भजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकवीरबुक्कहृषीलसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचि
 ति माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके ऽष्टमाध्यायः संपूर्णः ॥ श्रीपांडुरंगार्पणमस्तु ॥ ॥ छु ॥
 श्रीगुप्तमस्तु सर्वजगतः ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥ छु ॥ ॥

पुनर्यंत देवाः॥ ॥ हे अग्नेयदावनेषु अरण्येषु अयः उशधकृ कामयमानो दह श्रवर्तसे। तदा रोकाश्च त्वदीयादीरायदिवश्चित्सू
यादिपि आरुचयंत आरोचंते विष्वातीः विशेषेणाप्तांतीः यदा समीधममेधत तदानाकं अस्तमादिति संबंधः॥ ॥ अथाष्टमी
उरोवाये अंतरिक्षे मदंति दिवोवाये रोचने संति देवाः॥ उमावाये सुहवासो यजत्रा आये मिरे रथ्यो अग्ने अश्वाः॥ ॥ उरौ विस्तीर्ण
तरिक्षे ये देवाः मदंति वृष्यंती दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशने आलोकये देवाः संति उमाः उमसंजकाः पितरः संति। यष्ट व्याये देवाः
सुहवासः शोमनाद्गानाः आये मिरे आयच्छंति। रथ्यः रथिनः तव अश्वाः संति। हे अग्ने तैः सर्वैः साध्वं आयाहीति उत्तमवा संबंधः
धः॥ ॥ अथ नवमी॥ ऐमिरग्ने सरथं याह्यर्वाङ्गानां रथं वा विमवो ह्यश्वाः॥ पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुषधमावहमादयस्व॥ ॥
हे अग्ने ऐमिः पूर्वोक्तैर्देवगणैः साध्वं सरथं समानरथं वा त्वद्धे समारोप्य आयाहियतः कारणात् तू ते अश्वाः विमवः प्रमवः स
मेयाः हिः प्रसिद्धौ पत्नीवतः पत्नीतिः सहितान् त्रिंशतं त्रींश्च त्रयश्च त्रिंशतं देवांश्च अनुषधं सोममुद्दिश्य आवहमादयस्व सो
मेनेति विशेषः॥ ॥ अथ दशमी॥ सहोतायस्य रोदसी चिदुक्थयज्ञं यज्ञमभि वधे गृणीतः॥ प्राची अधरेवतस्त्वतुः सुमेकेतता

द्वि.सं.भा.ट
११४३९॥

१०१
९

+

१०१
१

श्री
११४३९॥